

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

~~F.N. 3873~~ KG 67

Harvard College Library

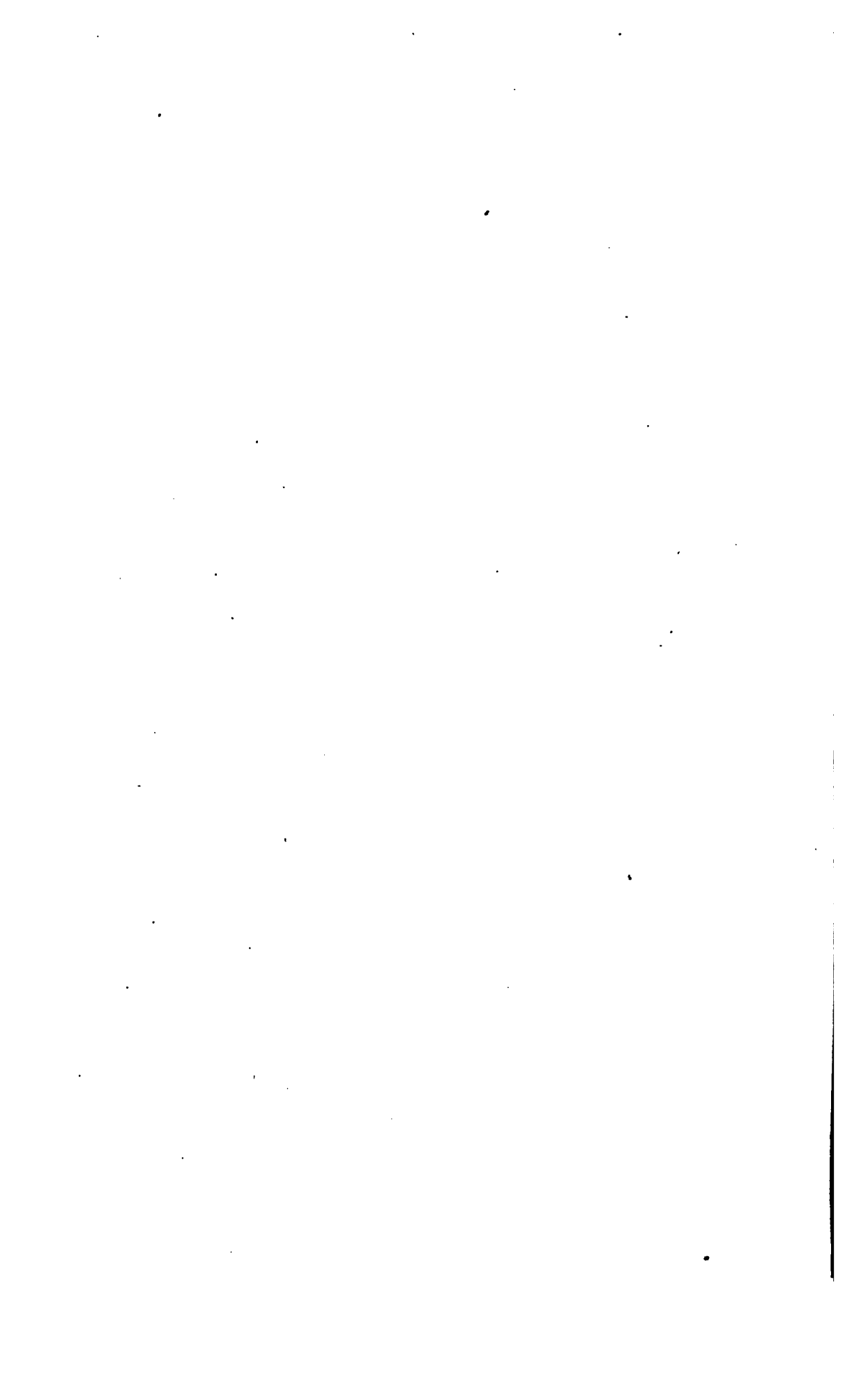
FROM THE BEQUEST OF
HENRY WARE WALES, M.D.

Class of 1838

FOR BOOKS OF INTEREST TO THE
SANSKRIT DEPARTMENT

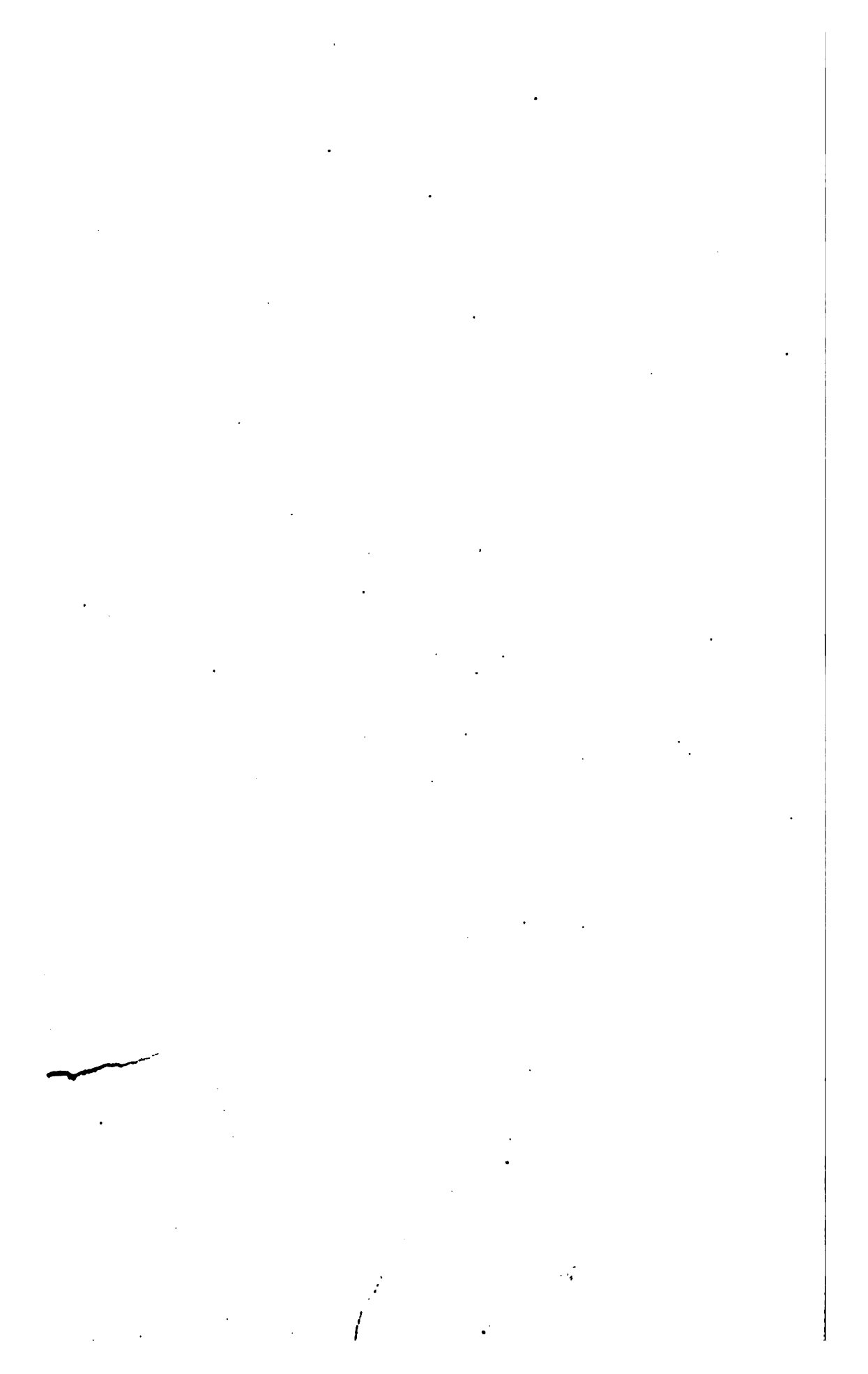

TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCH INDIË.

I

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH INDIE

VAN

D^r. W. R. BARON VAN HOËVELL,

VOORTGEZET

DOOR

EENE VEREENIGING VAN STAATSLIEDEN EN GELETERDEN.

DERDE SERIE.

5de Jaargang.

EERSTE DEEL.

TE ZALT-BOMMEL, BIJ JOH. NOMAN EN ZOON.

1871.

~~P NATH 307.3~~

Wales fund

INHOUD

Eerste aflevering.

	Bladz.
De voornaamste padisoorten geteeld op de droge velden in de Minahasa. Door de C.	1
Verslag over de Residentie Borneo's Westkust, 1827—1829	8
Inleiding	8
De afdeeling Pontianak.	10
De afdeeling Sambas	19
De afdeeling Mampawa.	23
De afdeeling Tajan	25
Het rijk Landak.	26
Het rijk Sangouw.	27
De rijken Sintang en Sekadouw	29
Het rijkje Koeboe.	29
De rijken Matan en Simpang.	29
De Chineezen in het algemeen.	31
Slotbeschouwingen.	38
• Bijlage A. Staat van uitgaven en inkomsten van Borneo's Westkust van 1819—1828	36
Bijlage B. Brief over de troonopvolging te Sambas.	36
Eene inlandsche nederzetting.	41
De Agrarische Wet en hare uitvoering.	
IV. Brief van den Minister van Koloniën aan den Gouverneur-Generaal, behelzende toelichting van het Kon. besluit van 20 Juli, 1870.	50
Mededeelingen aangaande het rechtswezen in Ned. Indië in het regeeringsverslag over 1869. Door Mr. C. P. K. Winckel.	70
Varia. — Een démenti. — Een misschot. — Welk eiland levert de beste muskaatnoten? — Het blok op de perken van Banda.	90

Tweede aflevering.

Stukken betreffende de wettelijke regeling der Suikercultuur	93
I. De wet van 21 Juli, 1870.	94
II. Brief van den Minister van Koloniën aan den Gouverneur-Generaal, behelzende de toelichting der wet van 21 Juli, 1870.	96

	Bladz.
Aanteekeningen betreffende particuliere suikerfabricatie op het eiland	
Java.	113
Residentie Bantam.	114
» Batavia.	115
» Krawang.	118
» Cheribon.	119
» Pekalongan	120
» Samarang.	120
» Kadoe.	120
» Djokjokarta	121
» Japara.	121
» Rembang.	122
» Pasoeroean	122
» Probolinggo	124
Opmerkingen naar aanleiding van het 17de hoofdstuk van Wallace's	
Insulinde en de aanteekeningen van den Vertaler daarop. Door de C.	129
Onverdiende lof.	133
Iets over het ministeriëel beleid van den heer E. de Waal. Door X.	138
Boekaankondiging. — <i>Bab ilmoe hjawah</i> . Door J. J. Meinsma. —	
<i>De oorsprong van Nederlands bezittingen op de Kust van</i>	
<i>Guinea, door Mr. J. K. J. de Jonge</i> . Door P.	156
Varia. — Aanteekeningen omtrent de producten van Gorontalo. —	
Vraag om zendeling-geneeskundigen voor de Tomini-landen. —	
Reorganisatie der assistent-residentie Gorontalo — Vaderlijke zorg	
der Regeering voor den Preanger-man. — Laatste woord over de	
formule astaghfiroe'lláh — Eene nieuwe bijdrage tot de kennis	
van Sumatra.	164

Derde aflevering.

De Agrarische Wet en hare uitvoering.	
V. Nalezing. op het eerste hoofdstuk van het Kon. besluit van	
20 Juli, 1870. Door Mr. C. van Heukelom.	171
De spoorweg van Samarang naar de Vorstenlanden	203
Over eenige maatschappelijke instellingen bij de inlandsche Chris-	
tinen in de Minahasa. Door de C.	211
De kunstzin der Javanen (met eene plaat). Door P. J. V.	217
Boekaankondiging. — <i>Verhandelingen van het Bataviasch Genoot-</i>	
<i>schap, Dl. XXXIH. Tijdschrift voor Indische Taal- Land- en</i>	
<i>Volkenkunde, uitgegeven door het Bataviasch Genootschap, Deel</i>	
<i>XVI, XVII, en XVIII: 1. Notulen van het Bataviasch Ge-</i>	
<i>nootschap, Deel V, VI, en VII: 1. Door G. K. N. — Ons ver-</i>	
<i>dedigingsstelsel, door een infanterist</i> . Door X.	226
Varia. — Wat hebben wij van den nieuwen Minister van Koloniën	
te wachten? — Wetenschappelijke expeditie naar Nieuw-Guinea. —	
Verbeteringen.	248

Vierde aflevering.

De koffiecultiur op Java. Door L. Ed. L.	251
--	-----

	Bladz.
De volksoverleveringen betreffende de voormalige gedaante van Noord-Selebes en den oorsprong zijner bewoners. Door J. G. F. Riedel.	288
Een woordenlijst der Gorontaleesche taal, door C. B. H. von Rosenberg. Door de C.	304
De Boegineesche nederzetting in Pontianak. Door Wijnen.	314
Boekaankondiging. — <i>Gids voor officieren en onderofficieren van het Ned. Ind. leger bij de uitoefening der militaire rechtspleging in tijd van vrede</i> , door Mr. C. P. K. Winckel, en <i>De Politierol, Handleiding voor administratieve ambtenaren met de rechtspraak ter politie-rol op Java en Madura belast</i> , door Mr. M. C. Piepers. Door Mr. P. A. van der Lith.	322
Varia. — Wat de Minister van Koloniën over Suriname gezegd heeft en over Nederlandsch Indië zou kunnen zeggen. — Eene nieuwe aanbeveling van kolonisatie in Ned.-Indië.	325

Vijfde aflevering.

De tegenwoordige regeling der amfioenpacht. Door — m.	333
De Goegoetoe no momata of het menschelijk verstand (eene Sowawasche vertelling). Door J. G. F. Riedel.	343
Het inlandsch onderwijs volgens het verslag over 1867. Door Viruly Verbrugge.	346
§ 1. Kweekscholen voor inlandsche onderwijzers.	347
§ 2. Regentschapsscholen op Java.	352
§ 3. Districtsscholen	365
§ 4. Particuliere scholen	368
§ 5. Madura	372
Een pleziertochtje in Indië; de beklimming van een onbeklimbaren berg. Door L. E. Gerdessen.	375
Boekaankondiging. — <i>Pandja Tandaran of de geschiedenis van Galilah en Daminah; eene keur van Oostersche fabelen, uit het Maleisch vertaald door H. C. Klinkert</i> . Door P. J. V. — <i>Geschiedenis der Nederlundsche overzeesche bezittingen door Kapitein Pompe, tweede verbeterde druk, 1e afl.</i> Door J. J. Meinsma.	383
Varia. — Een beroep op het Nederlundsche volk ten behoeve van de scholen in de Minahasa. — De onderaardsche telegraafgeleiding van den heer Holtzman. — Het traktaat met Engeland betreffende Sumatra. — Uittreksel uit het jaarverslag van den Consul-Generaal te Melbourne. — Rijstebier. — De koloniale politiek van den Heer van Eck.	392

Zesde aflevering.

Het Indische leger tegenover een buitenlandschen vijand. Door L. E. Gerdessen.	411
De afdeeling Amoerang in de jaren 1861—1868. Door F. S. A. de Clercq.	422
De verlengde staartvederen der paradijsvogels. Door W. Marshall.	428
De Preanger-hervorming.	436
De Djakat. Door P. J. Veth.	451

	Bladz.
I. Het bedrag	454
II. De inning.	462
III. Het gebruik	467
Boekaankondiging. — <i>De toestand van het Nederlandsch-Indische leger bij het uitbreken van den Fransch-Duitschen oorlog in 1870, door J. A. van der Kruk.</i> Door Mr. C. P. K. Winckel. .	478
Varia. — Javaansche pajongs. — Nog iets uit het verslag van den Consul te Melbourne. — Nieuwe werken over taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië.	485

DE VOORNAAMSTE PADISOORTEN

GETEELD

op de droge velden in de Minahasa.

A. *Oryza sativa* L. en *Oryza montana* Lour.

Alg. benaming: *ëngkan* T. S., *wene* T. B. en T. P.

NAMEN.	KORTE BESCHRIJVING.	GROEITIJD.	AANTEKENINGEN.
No. 1. <i>Kan mawou</i> T. S. <i>Raprap</i> T. B. <i>Radap</i> T. P.	Korrel middelmatig groot, het hulsel vuil geelachtig bruin van kleur; de naaldjes zeer scherp.	In 5 maanden rijp.	De damp der gekookte rijst riekt zeer aangenaam bijna als pandanbladen.
No. 2. <i>Kalumasik</i> T. B. <i>Akël</i> T. P.	Korrel vrij groot, dik; het hulsel geelachtig met bruine vlekken; de naaldjes aan eene zijde stomp.	Aan het strand in 4½, in de bovenlanden in 5 maanden rijp.	In Tonsea wordt deze soort niet aangeplant.
No. 3. <i>Kan ne këmbës</i> T. B. <i>Songkala</i> T. P.	Korrel vrij groot; het hulsel witgeel van kleur.	Aan het strand in 4½, in de bovenlanden in 5 maanden rijp.	Heet in het T. P. ook <i>kala</i> en <i>walanda</i> .
No. 4. <i>Kan koján</i> T. B. <i>Kolano</i> T. P.	Korrel iets kleiner dan de voorgaande soort, overigens geheel overeenkomende.	In 5 -- 6 maanden rijp.	Heet in het T. P. ook <i>wenang</i> , <i>pokol</i> , <i>kaili</i> en <i>sumando</i> .

NAMEN.	KORTE BESCHRIJVING.	GROEITIJD.	AANTEKENINGEN.
No. 5. <i>Kan pondos</i> T. B. <i>Wenany wēru</i> of <i>pondos</i> T. P.	Korrel langer dan de voorgaande en smaller dan No 3, overigens overeenkomende.	In 4 -- 5 maanden rijp, aan het strand somwijlen in 4 maanden.	Heet in het T. P. ook <i>pokok</i> en <i>alus</i> . Men onderscheidt hier wel drie soorten, maar de korrel is volkomen hetzelfde.
No. 6. <i>Kalaung</i> T. S. <i>Karuwunēn</i> T. B. <i>Sampaka</i> T. P.	Korrel vrij groot, het hulsel licht-bruin van kleur.	In ruim 4 maanden rijp.	
No. 7. <i>Kanoki</i> T. B. <i>Kalawat</i> T. P.	Korrel als de vorige, maar het hulsel vuil geelachtig.	In 5 -- 6 maanden rijp.	In het T. P. ook <i>koki</i> geheeten.
No. 8. <i>Kēmbut</i> T. B. <i>Wuol</i> T. P.	Korrel klein, dik; het hulsel vuil witgeel met zwarten baard.	In 6½ -- 7 maanden rijp.	
No. 9. <i>Kan popo</i> T. B. <i>Kēmbut</i> T. P.	Korrel klein, dik; het hulsel geelachtig wit met zwarten baard.	In ruim 5 maanden rijp.	
No. 10. <i>Kan popo</i> T. S.	Korrel als de vorige maar iets dikker; de kleur van het hulsel is roodachtig geel en zonder baard.	In 5½ -- 6 maanden rijp.	Alleen in Ton-sea aangeplant.
No. 11. <i>Kariri</i> T. S. <i>Karihiri</i> T. B. <i>Wintangar</i> T. P.	Korrel middelmatig groot; het hulsel bruinachtig geel van kleur.	In 6 -- 7 maanden rijp.	
No. 12. <i>Kambing</i> T. B. en T. P.	Korrel lang en breed; het hulsel licht-geel van kleur met donker-bruinen baard.	In 4½ -- 5 maanden rijp.	
No. 13. <i>Aruran</i> T. B. en T. P.	Korrel als No 12; het hulsel meer roodachtig geel en zonder baard.	In 5 maanden rijp.	
No. 14. <i>Karenge</i> T. B. <i>Kempot</i> T. P.	Korrel middelmatig groot, breed, eenigszins dik; kleur van het hulsel vuil licht-bruin.	In 5 -- 6 maanden rijp.	
No. 15. <i>Kan sēla</i> T. B. <i>Talimemes</i> T. P.	Korrel middelmatig groot, dik en breed; kleur van het hulsel licht geelachtig wit.	In 6 maanden rijp.	Heet in het T. P. ook <i>wulele</i> .

NAMEN.	KORTE BESCHRIJVING.	GROEITIJD.	AANTEKENINGEN.
No. 16. <i>Kan wadede</i> T. B. <i>Talimemes</i> T. P.	Korrel bijna als No 9 maar kleiner en dikker.	In 6 maanden rijp.	
No. 17. <i>Karintèk</i> T. S. <i>Witjo</i> T. P.	Korrel middelmatig groot, smal; kleur van het hulsel licht bruinachtig geel naar het roode toe.	In ruim 5 maanden rijp.	Deze soort is zeer gewild en wordt bijna door elken landbouwer aangeplant; heet in het T.P. ook <i>wuntuli</i> en <i>wantik</i> .
No. 18. <i>Kan ni kommissaris</i> T. S. <i>Kutu</i> T. P.	Korrel klein; het hulsel licht bruinachtig geel.	In 6 maanden rijp.	Hiervan is de rijst zeer gewild, maar de padi moet lang gestampt worden omdat de bolster moeilijk loslaat.
No. 19. <i>Kēnatēp</i> T. S. <i>Waloka</i> T. P.	Korrel vrijgroot, niet al te dik; kleur van het hulsel geelachtig wit.	In 6 maanden rijp.	Wordt weinig aangeplant.
No. 20. <i>Kan kutu</i> T. S. <i>Sabung</i> T. P.	Korrel zeer klein, het hulsel licht geelachtig wit met bruinachtigen baard.	In 6 maanden rijp.	Wordt zeer veel aangeplant en veel aan gasten gegeven, omdat de rijst zeer fijn is.
No. 21. <i>Kan wadede</i> T. S.	Korrel als No 20 maar dikker; het hulsel roodachtig bruin van kleur met donkeren baard.	In 6 maanden rijp.	Kan alleen aan het strand geteeld worden.
No. 22. <i>Kan ne wantik</i> T. S.	Korrel middelmatig groot; het hulsel lichtgeel met zwarten baard.	In 6 maanden rijp.	Wordt veel aangeplant.
No. 23. <i>Kan tērēp</i> T. S. <i>Koroti</i> T. P.	Korrel eenigszins lang en smal; het hulsel bruin gevlekt met bruinen baard.	In 6 maanden rijp.	Heet in het T. S. ook <i>kan ni tensang</i> en in het T. P. ook <i>warojan</i> .
No. 24. <i>Kēdana</i> T. S. <i>Lana</i> T. P.	Korrel middelmatig groot; het hulsel lichtgeel met lichtbruinen baard.	In 6 maanden rijp.	Heet in het T. S. ook <i>kan ni kamboleng</i> .
No. 25. <i>Kan popo ne li-</i>	Korrel klein, dik; het hulsel licht geel-	In 6 - 7 maanden rijp.	Slechts door enkelen aangeplant.

NAMEN.	KORTE BESCHRIJVING.	GROEFTIJD.	AANTEKENINGEN.
<i>lang</i> T. S.	achtig wit met bruinen baard.		
No. 26. <i>Kandata</i> T. B. <i>Mudan</i> T. P.	Korrel middelmatig groot; het hulsel wit met licht bruinen baard.	In 6 — 7 maanden rijp.	
No. 27. <i>Kan mandurung</i> T. S. <i>Kampata</i> T. B. <i>Sogit</i> T. P.	Als No 26, maar het hulsel donker bruinachtig geel van kleur.	In 6 maanden rijp.	
No. 28. <i>Karusip kan kajan</i> T. S. <i>Karusip</i> T. B. en T. P.	Korrel klein; het hulsel vuil wit, ontbolsterd vertoont zich de korrel zwart.	In 6 — 7 maanden rijp.	Ook veel te Tondano op de sawahs geteeld.
No. 29. <i>Karusip kan pondos</i> T. S.	Grooter dan de vorige, overigens ook de ontbolsterde korrel zwart.	In 6 — 7 maanden rijp.	Alleen in Tonsea aangeplant.
No. 30. <i>Kan balangan</i> T. S. en T. B. <i>Walanga</i> T. P.	Korrel middelmatig groot; het hulsel aan beide einden donkerbruin met een langen staart.	In ruim 3 maanden rijp.	Zeer veel aangeplant.
No. 31. <i>Kan ne kawidei</i> T. S. (<i>kan sēla</i>). <i>Kuraintjang</i> T. P.	Korrel klein, breed en dik; het hulsel roodgeelachtig wit met donker-bruinen baard.	In 6 maanden rijp.	Zeer veel aangeplant.
No. 32. <i>Kan ne kawidei</i> T. S. (<i>kanoki</i>)	Als No 31, maar bijna de helft kleiner.	In 6 maanden rijp.	
No. 33. <i>Kan simbagu kadana</i> T. S. <i>Simbagu</i> T. P.	Korrel klein; de kleur van het hulsel naar het roodachtig gele overhellende.	In 6 maanden rijp.	Veel aangeplant.
No. 34. <i>Kan simbagu kanoki</i> T. S.	Als No 33, maar kleiner en het hulsel meer bruinachtig geel.	In 6 maanden rijp.	Weinig aangeplant.
No. 35. <i>Kan pola</i> T. S., T. B. en T. P.	Korrel vrij groot; het hulsel wit met een langen staart.	In 5 maanden rijp.	Zeer gezocht en zeer veel aangeplant.
No. 36. <i>Kan makarimē</i>	Korrel middelmatig groot; het hulsel rood-	In 5 maanden rijp.	Meestal op de sawahs aangeplant.

NAMEN.	KORTE BESCHRIJVING.	GROEITIJD.	AANMERKINGEN.
<i>nga</i> T. S. en T. B. No. 37. <i>Kan kukis</i> T. S. <i>Karuwunën alus</i> T. B.	geelachtig wit. Korrel klein; het hulsel vuil zwartachtig ge- vlekt.	In 6 maanden rijp.	Weinig aange- plant.
No. 38. <i>Kan dui kanoki</i> T. S.	Als No 33, maar lan- ger en het hulsel meer roodachtig geel van kleur.	In 6 maanden rijp.	
No. 39. <i>Kan komo</i> T. S.	Korrel klein; het hulsel licht geelachtig wit met zwarten baard.	In 6 maanden rijp.	Slechts door en- kelen aangeplant.
No. 40. <i>Kan tēnga</i> T. S.	Als No 30, maar iets smaller.	In 5 maanden rijp.	Weinig aange- plant.
No. 41. <i>Kanoki sēmudan</i> T. S. <i>Kanoki sēmuran</i> T. B.	Korrel middelmatig groot; het hulsel rood- achtig geel van kleur met zwarten baard.	In 5 maanden rijp.	
No. 42. <i>Kan pētōt kada- na</i> T. S.	Korrel middelmatig groot; het hulsel zeer wit.	In 5 maanden rijp.	Zeer veel aange- plant.
No. 43. <i>Kan dui kadana</i> T. S.	Als No 38, maar het hulsel meer geelachtig van kleur.	In 5 maanden rijp.	
No. 44. <i>Kadaendong</i> T. S.	Korrel vrij groot; het hulsel donker geelrood van kleur.	In 5 - 6 maan- den rijp.	Zeer veel aange- plant.
<i>Kalahendong</i> T. B.			
No. 45. <i>Kan ne mangin- dano</i> T. S.	Korrel klein; het hulsel donker roodach- tig geel met donker- bruinen baard.	In 5 - 6 maan- den rijp.	Weinig aange- plant.

B. *Oryza glutinosa* Lour.Alg. benaming: *ëngkan pudut* T. S., *wene pulut* T. B. en T. P.

NAMEN.	KORTE BESCHRIJVING.	GBOEITJID.	AANTEKENINGEN.
No. 46. <i>Kan pudut karundang</i> T. S. <i>Kan pulut karundang</i> T. B. <i>Pulut pëset</i> T. P.	Korrel middelmatig-groot, breed; het hulsel vuil geelachtigbruin; ontbolsterd vertoont zich de korrel bruinachtig rood.	In 6 maanden rijp.	Vooral door de Toumbulu veel aangeplant.
No. 47. <i>Kan pudut kadana</i> T. S. <i>Kan pulut kalana</i> T. B. <i>Lana</i> T. P.	Korrel lang en smal; het hulsel licht geelachtig wit met bruinachtigen baard.	In 6 maanden rijp.	Veel aangeplant; heet in het T. P. ook <i>pulut kulo</i> .
No. 48. <i>Kan pudut kan terap</i> T. S. <i>Pulut raïndang</i> T. P.	Als No 46, maar lang en smal en ontbolsterd meer bruinachtig geel.	In 6 maanden rijp.	Heet in het T. S. ook <i>kan pudut kan ni tensang</i> en in het T. P. ook <i>pulut wuring</i> .
No. 49. <i>Kan pudut karenge</i> T. S. <i>Kan pulut karenge</i> T. B. <i>Pulut rintjakas</i> T. P.	Korrel middelmatig-groot, breed; het hulsel geelachtig rood.	In 6 maanden rijp.	Niet veel aangeplant, want geeft veel zemelen; heet in het T. P. ook <i>pulut prada</i> .
No. 50. <i>Kan pudut karensang</i> T. S. <i>Pulut makasar</i> T. P.	Korrel lang en smal; het hulsel vuil geelachtig bruin.	In 5 maanden rijp.	Veel aangeplant.
No. 51. <i>Kan pudut makasar</i> T. S.	Als de vorige, maar het hulsel licht geelachtig wit met zwarten baard.	In 6 maanden rijp.	
No. 52. <i>Kan pudut ruwunën rintëk</i> T. S. <i>Pulut raïndang</i> T. P.	Korrel middelmatig-groot; het hulsel vuil geelachtig roodbruin.	In 6 maanden rijp.	Veel aangeplant; heet in het T. S. ook <i>kan nakokuk</i> .

NAMEN.	KORTE BESCHRIJVING.	GROEITIJD	AANTFEKENINGEN.
No. 53. <i>Kan pudut kan ni kawidei</i> T. S.	Korrel klein; het hulsel geelachtig wit met donker-bruinen baard.	In ruim 6 maanden rijp.	
No. 54. <i>Kan pudut karu- sip</i> T. S. <i>Kan pulut karu- sip</i> T. B.	Korrel lang en smal; het hulsel vuil geelachtig wit met licht-bruinen baard.	In 4 - 5 maanden rijp.	Zeer veel aangeplant.
No. 55. <i>Kan pudut kano- ki</i> T. S.	Korrel lang en smal; het hulsel licht roodachtig bruin, de baard iets donkerder.	In 6 maanden rijp.	Weinig aangeplant.
No. 56. <i>Kan ne kokokuk sēlu</i> T. S.	Korrel klein en dik; het hulsel donker geelachtig bruin.	In 6 maanden rijp.	Zeer veel aangeplant.
No. 57. <i>Kan pudut kala- wang</i> T. S.	Korrel lang en smal; het hulsel donker bruin.	In 6 maanden rijp.	Zeer veel aangeplant.

DE C.

VERSLAG OVER DE RESIDENTIE BORNEO'S
WESTKUST,
1827--1829.

INLEIDING.

In verband met de bezuinigingen op koninklijken last door den Commissaris-Generaal du Bus de Ghisignies in het bestuur van Nederlandsch Indië, en vooral ook der Buitenbezittingen, tot stand gebracht, werd in 1826 eene nieuwe organisatie onzer bezittingen op Borneo's Westkust verordend. De taak om deze organisatie in te voeren, werd opgedragen aan den heer Diard, die nog in hetzelfde jaar tot dat einde naar Pontianak vertrok. Zijne voorstellen hadden het gevolg dat de heer J. D. van den Dungen Gronovius, die reeds als Resident van Sambas was werkzaam geweest, met den titel van Resident ter Westkust van Borneo aan het hoofd van dat geheele gebied geplaatst en tevens met het onmiddellijk bestuur over de afdeeling Pontianak belast werd. Sambas, vroeger een Residentie, was reeds in 1826 tot een Adsistent-residentie verlaagd, terwijl Landak zijn Adsistent-resident met een Civielen Gezaghebber had moeten verwisselen; maar Mam-pawa was bij de organisatie van 1826 nog een Adsistent-residentie gebleven. Intusschen was aan den heer Gronovius bij zijne instructie, vastgesteld 22 Juni 1827, opgedragen ook hier verdere bezuinigingen in te voeren, terwijl tevens in dat stuk de inzichten der hooge Regeering, zoo ten aanzien der Chineesche kolonisten, als der middelen tot dekking der kosten van het établissement, benevens eenige plannen tot verdere inkrumping werden ontvouwd.

Bij de samenstelling van mijn werk over Borneo's Wester-afdeeling, waarvoor mij een bijna volledige verzameling van officiële stukken betreffende het eerste tijdvak sedert het herstel van het Nederlandsch gezag, 1818—1826, ten dienste stond, zag ik mij wat het tweede tijdvak betreft, dat ik gemeend heb »het tijdvak der verwaarloozing" te mogen noemen, en dat van 1827—1846 heeft geduurd, tot veel geringer hulpmiddelen beperkt, en het is mij dan ook niet mogelijk geweest de gebeurtenissen van dat tijdvak overal met dezelfde duidelijkheid en volledigheid als die van het voorafgaande te beschrijven. Later ben ik allengs in het bezit van eenige stukken gekomen, die, zoo ik ze reeds in 1856 te mijner beschikking had gehad, mij onschatbare diensten zouden bewezen hebben.

De leemte in de bescheiden waarvan ik mij bedienen kon, openbaart zich reeds, schoon nog niet in die mate als in de latere jaren, in die gedurende welke de heer Gronovius met het bestuur der Westkust belast was, 1827—1832. Ofschoon men in mijn werk de gewichtigste verrichtingen van den Resident zal aangestipt vinden, zal men gemakkelijk eenige onzekerheid in de voorstelling en aaneenschakeling der feiten, eenige onvolledigheid in de uiteenzetting der motieven van de handelingen van dien ambtenaar bespeuren. Noch op welke wijze hij in de eerste jaren van zijn bestuur getracht heeft aan de lastgeving der Hooge Regeering te voldoen en, bij de inkrimping en intrekking van zoovele posten, haar gezag en invloed te handhaven; noch welke de oorsprong en voortgang was der nieuwe in 1831 uitgebroken Chineesche onlusten, die tot de zending van den Commissaris Francis en de verwijdering van den heer Gronovius leidden, — heb ik volledig kunnen in het licht stellen. Thans ben ik in de gelegenheid, wat het eerste dezer beide hoofdpunten betreft, die leemte geheel aan te vullen, door de mededeeling van het verslag zijner verrichtingen dat de heer Gronovius den 9den Februari 1829 aan den Commissaris-Generaal heeft ingediend. Behalve dit rapport bezit ik ook een afschrift der brieven die de Resident van zijne komst te Pontianak tot aan den datum van het verslag aan de Hooge Regeering heeft afgezonden, en ofschoon het mij geheel overbodig voorkwam ook die brieven mede te deelen, heb ik toch hoofdzakelijk daaruit de enkele toelichtingen geput, die ik meende dat tot recht verstand van het rapport noodig waren. Wie later de geschiedenis onzer nederzettingen in Borneo's Wester-afdeeling zal behandelen, zal ten aanzien der jaren 1827—1829 door de mededeeling van dit stuk vele zaken geheel duidelijk vinden, die het mij groote moeite heeft gekost te ontwarren, zonder dat ik daarin geheel ben geslaagd.

Het rapport kon wegens de slordigheid van den stijl waarin het is gesteld, en de onvolkomenheid van het haastig gemaakte afschrift, niet geheel worden afgedrukt zooals het in mijn bezit is; maar behoudens

de poging om den vorm wat minder ongenietbaar te maken door zinsbouw en woordenkeus hier en daar te wijzigen, wordt het hier geheel teruggegeven gelijk het door den heer Gronovius is opgesteld.

P. J. VETH.

PONTIANAK, den 19den Febr. 1829.

Bij het laatste artikel mijner instructie behaagde het Uwe Exc. te bevelen, dat ik, na mijne handelingen te dezer kust volgens den geest dezer instructie te hebben ingericht, aan Uwe Exc. een volledig verslag van mijne verrichtingen zou indienen. En daar thans een groot gedeelte der mij opgelegde taak met vrucht is afgelopen en zich voor de toekomst gunstige vooruitzichten openen, haast ik mij ook aan dat gedeelte van mijnen last te voldoen. Wel is het verslag dat ik hierbij Uwe Exc. eerbiedig aanbied, ver van de vereischte volledigheid verwijderd, maar toch vlei ik mij dat het Uwe Exc. een voldoende inzicht zal doen verkrijgen in de tegenwoordige gesteldheid dezer Residentie. De gewone welwillendheid Uwer Excellentie doet mij hopen op eene verschoonende beoordeeling van dezen arbeid.

DE AFDEELING PONTIANAK.

Pontianak verdient voorzeker hier in de eerste plaats in aanmerking te komen. De dagelijks aanwassende bevolking, die uit vele oorden samenvloeit om zich daar met den handel te generen, de zoo bij uitnemendheid geschikte ligging voor den handel, naardien de bovenlandsche gewesten allen vandaar van het noodige moeten voorzien worden, de belangrijke kapitalen die er door de kooplieden worden omgezet en hunne toenemende gehechtheid aan het Gouvernement, dit alles te zamen genomen moet wel de opmerkzaamheid tot zich trekken, en zal gemakkelijk doen bevroeden dat Pontianak de hoofdbron is waaruit 's Gouvernements inkomsten moeten voortvloeien, gelijk het daarentegen ook op de meeste zorgen aanspraak maakt.

Intusschen is het mij gelukt de kosten van het établissement op dien voet te brengen als bij de besluiten Uwer Excellentie was uitgedrukt, en zelfs met betrekking tot het civiel departement nog verdere bezuinigingen in te voeren, zoodat wat het »Algemeen Bestuur» betreft, in het aanstaande jaar niets boven het bepaalde zal behoeven te worden uitgegeven. In het afgelopen jaar ben ik echter door de veelvuldige werkzaamheden genoodzaakt geworden, den Secretaris en een klerk aan te houden, hoewel reeds

in Juni een kommissie ter vervanging van eerstgenoemden te dezer kust verschenen was. De expeditie toch tegen den Sultan van Matan, die ik moest vergezellen, noodzaakte mij het gezag over de Residentie in handen te laten van een ambtenaar in wiens kennis van zaken ik vertrouwen kon stellen, en na den afloop der expeditie bleef zijne tegenwoordigheid ten behoeve van eenige te verrichten commissiën alsnog benoodigd, zoodat ik hem eerst met ult^o December heb kunnen ontslaan en tot zijne nieuwe betrekking van waarnemend Assistent-resident van Sambas, die ik hem blijkens mijne missive aan Uwe Exc. dd. 17 Juli 1828 had opgedragen, doen overgaan. ¹⁾

De derde klerk Abrahams is door mij op 31 Dec. jl. ontslagen, en dien ten gevolge zal in 1829 de begroting voor dat hoofd niet overschreden worden. Dit zal ook het geval zijn ten aanzien der inkomende en uitgaande rechten; want schoon den ambtenaar met de inning belast, *f* 250 in plaats van *f* 200 zijn toegelegd, wordt hem daarentegen niets voor klerken te goed gedaan.

De uitgaven voor de pakhuizen zijn niet hooger dan bij Uwer Excellentie's besluit is vastgesteld; maar in de schadeloosstellingen aan de Vorsten heb ik nog geene verandering kunnen brengen, dewijl mij te wel bewust is, hoe menigvuldig de uitgaven zijn die Z. H. de Sultan genoodzaakt is zoowel voor het onderhoud zijner talrijke, meestal arme familie, als voor het ophouden van zijnen rang te doen. Wel heb ik daartoe eenige pogingen aangewend, maar het scheen mij toe dat het aanroeren van die snaar Zijne Hoogheid niet aangenaam was, en daar mijne instructie mij voorschrijft in de bestaande contracten en vastgestelde schadeloosstellingen geene veranderingen te maken dan met het volle genoegen der Vorsten, heb ik dit punt vooreerst onaangeroerd gelaten.

Aan »Inlandsche Pensioenen» is door mij *f* 20 's maands minder dan het bepaalde uitbetaald, omdat ik van den Djaksa geene diensten meer trekken

¹⁾ De heer W. L. Ritter, zoo bekend door zijne geschriften over Indië, werd in 1825 Assistent-resident van Landak, in 1826 Assistent-resident van Sambas, in 1827 waarnemend Secretaris van de Residentie Borneo's Westkust, terwijl toen de heer S. van der Wouden tot Civiel Gezaghebber te Sambas werd benoemd. Geschillen van dezen ambtenaar met den Sultan over twee vrouwen, die door een Boeginees voor den Landraad waren gedaagd, maar zich onder bescherming van den Sultan gesteld hadden, gaven aanleiding dat, op verzoek van dien Vorst, de heer v. d. Wouden uit zijne betrekking werd ontslagen, en de heer Ritter, die wegens zijne minzaamheid en grondige bekendheid met de inlandsche zeden en instellingen zeer bij den Sultan in aanzien stond, andermaal tot Assistent-resident van Sambas werd benoemd. Hij bleef in die betrekking totdat hij in 1832 den heer Gronovius als waarnemend Resident der Westkust verving.

kon, weshalve ik zijn inkomen met die som heb verminderd; terwijl de Priester, die ook zijne werkzaamheden voortdurend bij den Landraad waarneemt, het hem toegekende ten volle blijft genieten.

De »Algemeene Lasten» ¹⁾, waarvan ik een derde ter beschikking van de afdeeling Sambas gesteld had, zijn, met uitzondering van het toegestane voor reiskosten en onvoorziene uitgaven, wèl toereikend geweest, maar toch moet ik Uwe Exc. bekennen, dat het mij moeilijk is geweest met sommige posten rond te komen.

De uitgaven voor de »Koloniale Marine ter Westkust van Borneo» zullen in dit jaar niet weder overschreden worden, gelijk in het afgelopen jaar het geval is geweest, ten gevolge van het aanhouden van de kanonneerbooten voor de expeditie tegen den Sultan van Matan. De stellige last, kortelings van Z. Exc. den Luitenant-Gouverneur-Generaal ontvangen, om de vaartuigen alsnu naar Java terug te zenden, heeft mij genoopt aan de commandeerende officieren over te laten, om zelve den tijd van hun vertrek te bepalen, die door hen op 1 Febr. gesteld is. Dus blijft thans alleen Z. M. Schoener de Zeemeeuw te dezer kust, die met de kruisprauwen, reeds uitgerust of thans uitgerust wordende van de gelden voor dit hoofd toegestaan, genoegzaam zullen zijn om de zeeroovers van deze kust te houden, althans indien zij eenige waakzaamheid aan den dag leggen, waartoe het niet aan opwekking van mijne zijde ontbreekt. Echter zou het mij genoeg doen indien mijn vroeger gedaan verzoek kon worden toegestaan, om twee der kanonneerbooten ten koste van het civiel departement te brengen en uit te rusten van hetgeen voor de kruisprauwen is te goed gedaan. De redenen die mij genoopt hebben dit voorstel te doen, blijven nog immer bestaan, en ik neem daarom de vrijheid Uwe Exc. eerbiedig te verzoeken, hierop gunstig te willen beschikken.

Het »Militair Departement» heeft in 1828 veel meer gekost dan met de begeerte Uwer Exc. overeenkomt; doch de meergemelde expeditie, waardoor gedurende geruimen tijd een groot aantal troepen boven het vastgestelde te dezer kust is gebleven, het verwisselen dier troepen en het nog altijd aanhouden van 60 Amboineesche manschappen boven de bepaalde garnizoenen tot het afwerken der forten, geeft hiervan de gereede verklaring. Ook het bouwen dier forten doet de uitgaven stijgen. Des te meer strekt het mij tot genoeg Uwe Excellentie te kunnen mededeelen, dat het fort te Pontianak bijkans geheel is afgewerkt, en thans, in plaats van lage houten ingevallen bastions, niet noemenswaardige bolwerken en vervallen, meestal met atap gedekte gebouwen, zich een vestingwerk voordoet dat den inlander den grootsten eerbied inboezemt, en genoegzaam

¹⁾ D. i. de som voor de uitgaven van algemeen aard begroot.

versterkt is om met een garnizoen van 100 à 150 man en de noodige ammunitie aan de vereenigde magt van alle Chineezzen te dezer kust weêrstand te bieden, ja zelfs tegen een coup de main van een Europeeschen vijand genoegzamen waarborg te geven. Twee bastions van aarde, ter hoogte van elf voet opgeworpen, en die aan een twintigtal vuurmonden plaats geven, bijkans even hooge en aan de basis 15 voet dikke bolwerken, eene gracht van 36 voet breedte en 8 à 9 voet diepte, met moddergrond, een rij ijzerhouten palissaden op de bermen, en van binnen eene stevige houten kazerne en woningen, allen met ijzerhouten sirappen gedekt, en een pakhuis groot genoeg om het gedurende zes maanden voor het garnizoen benoodigde te bergen, dat alles geeft een ontzag verwekkenden aanblik, bevestigt ons gezag en doet de inlanders en Chineezzen gemakkelijk bevroeden, dat, hoewel het Gouvernement al zijne posten in de bovenlanden heeft ingetrokken, het echter niet voornemens is Pontianak te ontruimen, gelijk tijdens mijne komst alhier algemeen werd vermoed. Het nieuwe fort zal dan ook ongetwijfeld voldoende zijn om hen in toom te houden, die, door eigenbaat gedreven, het smeulend vuur der Chineesche onlusten gaarne op nieuw zouden doen ontbranden, om ons in moeilijkheden te wikkelen. Immers, menschen die in troebel water wenschen te visschen, vindt men overal. Doch den zoodanigen rest thans geene hoop meer; want te wêl zien ze in, dat het Gouvernement zonder een vast doel geene duizenden zou uitgeven, en de dagelijks toenemende volmaking en voltooiing van het fort en de veranderingen die ik sedert een jaar in het établissement heb tot stand gebracht, wekken algemeene verbazing, en zij die vroeger Pontianak gekend hebben, kunnen zich nauwelijks voorstellen dat het nog dezelfde plaats is. Het stevige, hoewel onaanzienlijk gebouwde residentiehuis heb ik op eigen kosten verbeterd, eleganter ingericht en doen schilderen. Het terrein daarvóór, dat op een modderpoel geleek, heb ik doen opvullen en gelijk maken. De woningen der overige ambtenaars zijn mede in de verf gezet en met ijzerhouten sirappen gedekt, en alle hier en daar verspreid liggende kadjang-woningen, voorheen door geëmployeerden bewoond, zijn afgebroken. Vóór de huizen heen heb ik een breeden weg aangelegd, dien ik alsnog met boomen zal doen beplanten. Dit alles geeft aan ons établissement een net voorkomen, en even als Batavia door zijne schoone gebouwen algemeen eerbied inboezemt, zoo verwekt wat hier op kleiner schaal is tot stand gebracht, een ontzag voor het Gouvernement, zooals nooit vroeger in die mate heeft bestaan. ¹⁾

Dit alles heb ik met geringe kosten tot stand gebracht; alleen heb ik

¹⁾ Men heeft sedert aan het Nederlandsch établissement te Pontianak den naam gegeven van „Marianne's oord”, en aan het fort dien van „fort du Bus”. Zie daarover den Jaargang 1867 van dit Tijdschrift, Deel II, bl. 415.

daarbij gebruik gemaakt van de menigvuldige, anders nuttelooze afbraak van Mampawa, ¹⁾ die toch in geen geval veel zou hebben opgebracht.

Dat eene zoodanige stijging van ons gezag, waartoe ook het verschijnen van Z. M. fregat Bellona te dezer kust, het aanbrengen van troepen en het wêslagen der Matansche expeditie veel heeft toegebracht, mij in staat stelt 's Gouvernements belangen met meer nadruk te behartigen en bronnen voor ruimere inkomsten op te sporen, zal aan het verlicht oordeel van Uwe Excellentie niet ontgaan. Immers zulk een krachtig optreden van het Gouvernement geeft aan ondernemende lieden den moed, om de inning op zich te nemen van belastingen die te voren geheel onbekend waren, en pachten aan te slaan die nooit vroeger konden worden ingevoerd, omdat zij de innige overtuiging hebben dat zij in hunne onderneming worden geruggesteund en door de macht van het Gouvernement gewaarborgd zijn. Hieraan schrijf ik het dan ook toe, dat het mij met zoo weinig moeite gelukt is, die belastingen en pachten, die aanvankelijk wel eenige bevreemding wekten, maar waaraan men zich spoedig gewent, in te voeren, en de inkomsten van het Gouvernement gedurende het afgelopen jaar hooger dan ooit te voren te doen stijgen. Het is de ontvouwing van dit punt waartoe ik thans wensch over te gaan.

De invoering van eene pacht op den verkoop van Javasche en Chineesche tabak op deze kust, die men vroeger te vergeefs had beproefd, is mij zeer gemakkelijk gelukt, door in alles in overeenstemming met de vorsten te werk te gaan. Deze pacht heeft een voordeel afgeworpen van *f* 3384, dat in dit jaar, te rekenen over Pontianak en Sambas, met *f* 1236 zal stijgen, ten ware daarin verandering mocht worden gebracht door de aanneming van mijn voorstel aangaande een consumtie-recht, gedaan bij mijne missive aan Uwe Exc. dd. 25 Juni, 1828. ²⁾

De pacht op de warongs en lantings heeft in 1828 voor Pontianak *f* 1428 opgeleverd, doch daar de pachter veel schade heeft geleden, zal zij in 1829 niet stijgen, niettegenstaande ik in de wijze van inning dezer pacht eenige veranderingen heb gemaakt, waardoor de vooruitzichten van den pachter verbeterd zijn.

¹⁾ Zie beneden onder het hoofd „de afdeeling Mampawa.”

²⁾ Dit voorstel luidde: „te mogen heffen een consumtie-recht op alle van elders ingevoerd wordende Javasche en Chineesche tabak op den voet en voorwaarden als bepaald is bij besluit Uwer Exc. dd. 20 Febr. 1827 voor de Westkust van Sumatra, met dit onderscheid, dat voorloopig niet meer zal geheven worden dan van een kranjang Javaansche Tabak *f* 1.—, van een pikol Chineesche op Java nagemaakte Tabak *f* 5.—, van een pikol echte Chineesche tabak *f* 8.—” Dit consumtie-recht op de tabak is werkelijk in 1829 op Borneo's Westkust ingevoerd en behoudens wijzigingen in het tarief tot heden in stand gehouden.

De licentiën op de suikermolens, die in 1828 *f* 600 hebben opgeleverd, zijn over 1829 vermeerderd met *f* 11 's maands, of *f* 132 in het jaar, terwijl het prauwenveer, dat in 1828 *f* 50 heeft opgebracht, thans door mij op *f* 100 begroot is.

De overige, reeds langer tijd bestaan hebbende pachten, die door mij voor drie jaren waren toegewezen, hebben allen een belangrijke vermeerdering ondergaan, hoewel ik voor 1829 in de amfioenpacht, wegens het overlijden van Z. H. den Jang di pertoevan ¹⁾, eenige veranderingen heb moeten maken, waarbij echter het Gouvernement geen schade lijdt. Over 1828 heeft dat middel *f* 9098. 98^s meer opgebracht dan in 1827. Z. H. de Jang di pertoevan was pachter voor drie jaren; doch daar de voogden zijner erfgenamen mij te kennen gaven, dat zij niet in staat waren de pacht aan te houden, en ik het van mijn plicht achtte die kinderen eenigszins te gemoet te komen, heb ik het bestaande verband vernietigd. De amfioenpacht is diensvolgens op nieuw opgeveild, en thans is Z. H. de Sultan van Pontianak pachter voor dezelfde som van *f* 48,000 'sjaars, waarvoor die pacht vroeger aan den Sultan van Sambas was toegewezen.

Het debiet van het klein-zegel is gedurende dit jaar sterk vermeerderd, wat ik toeschrijf aan de nauwkeurigheid waarmede de jaarpassen en uitklaringen met betrekking tot de grootte der vaartuigen zijn uitgegeven; aan het bevel door mij gegeven, dat aan alle prauwen van minder dan een kojan telken reize een pas, geschreven op een zegel van een halven gulden, zal worden uitgereikt; aan de zorg voor de passagierspassen; en eindelijk daaraan dat de handelaren zich beginnen te gewennen ook de onderhandse schuldbewijzen op gezegeld papier te schrijven, dewijl zij anders daarop geen recht kunnen bekomen.

Onder de middelen die ik verder dienstig heb geoordeeld om 'slands inkomsten te vermeerderen, is ook het heffen eener gerechtigheid van zes percent op de waarde van alle goederen die gevoerd worden naar de Chineesche riviertjes tusschen Sambas en Pontianak gelegen, wat ik in de boeken verhandel onder het hoofd: »tollen en tolpoorten". Dit is door mij ingevoerd in de maand Augustus en heeft *f* 1163 opgebracht, terwijl deze opbrengst dagelijks toeneemt. Daar echter deze gerechtigheid juist het meest drukt op hen die het meest onderdanig zijn aan het Gouvernement, en ook dit jaar mij weder geleerd heeft hoe moeilijk het is de hoofdgelden der ver van ons kanon verwijderde Chineezen te innen, zoo ben ik er toe overgegaan om, in den geest mijner instructie, laatstgenoemde belasting af te schaffen,

¹⁾ Namelijk van Sambas; zie beneden onder het hoofd: »de afdeeling Sambas." Het blijkt uit het vervolg dat de Sultan van Sambas pachter van het amfioen was voor de geheele Residentie, en dat de pacht van het amfioen voor Sambas, even als de tabakspacht, in die van Pontianak is begrepen.

en heb ik ze voor 1829 vervangen door het leggen eener tolgerechtigheid van 12 percent op de waarde van alle binnen 's lands door naar Mandor vervoerde goederen; en deze heb ik tot eene pacht gemaakt, die door Z. H. den Sultan van Pontianak is aangeslagen, en voor 1829 eene som van *f* 10,000 zal opbrengen. Dit is reeds *f* 2000 meer dan het jaarlijksche hoofdgeld aan de kongsie Lanfong ¹⁾ opgelegd, terwijl dan nog daarbij komt de opbrengst van den tol van zes percent naar de Chineesche riviertjes voor zooverre die onder dezelfde kongsie behooren. Zoodanige heffingen hebben het voordeel van meer onmiddellijk onder ons beheer te zijn, en het Gouvernement niet bloot te stellen aan de menigvuldige afwijkingen en uitstellen, welke die kongsie zich steeds veroorlooft, en die oorzaak zijn dat het grootste gedeelte der hoofdgelden over 1829 nog niet is geïnd.

De gelden voor vergunningen aan Chineezzen om naar hun Vaderland terug te keeren, hebben minder opgebracht dan ik verondersteld had; doch dat is waarschijnlijk te wijten aan de geringe voorzorgen die men heeft kunnen nemen, om te beletten, dat die lieden zich van de kleine rivieren naar de wankangs begaven, dewijl alle landsvaartuigen tijdens het vertrek der wankangs de expeditie tegen Matan vergezelden; alsmede aan de verhooging die ik op die vergunning gesteld had, waardoor het bedrag van *f* 34 op *f* 64 is gebracht. Dit heeft misschien voor het eerste jaar wel eenigen afschrikt, maar zal in het vervolg, zoo ik vertrouwd, die afschrikkende kracht allengs verliezen, daar toch iedere Chinees, indien hij het slechts eenigszins bekostigen kon, naar zijn Vaderland wil terugkeeren.

De opbrengst van de inkomende en uitgaande rechten bedraagt te Pontianak over het afgelopen jaar *f* 42,333.41. Dit is wel eenigszins minder dan in vorige jaren, doch indien men in aanmerking neemt dat er thans een verbod bestaat van aanbreng van amfioen, waarvan iedere kist een goede som gelds in 's lands kas bracht, zal men kunnen ontwaren, dat de opbrengst der rechten inderdaad is vooruitgegaan. Is de handel al niet bijzonder levendig geweest, hij is ten minste te dezer plaatse niet verminderd, vooral wanneer men in het oog houdt dat er slechts weinige prauwen van Borneo Proper [Broenei] zijn binnengekomen, dewijl de vorst van dat land, met dien van Solo [Sollok] in oorlog zijnde, een verbod tegen het ten handel varen heeft uitgevaardigd. De enkele Borneosche prauwen dus, die zich hier noch vertoonden, hebben zich ter sluik aan dit verbod onttrokken. Bovendien zijn vele der

¹⁾ Dat zijn de Chineezzen van Mandor over wie hier alleen gehandeld wordt. Over de afchaffing der hoofdgelden en vervanging daarvan door tolln in de afdeeling Sambas, wordt onder dat hoofd gehandeld.

eilanden in den omtrek dezer kust gelegen, en vanwaar een sterke handel met Pontianak gedreven wordt, door de Dajaks verontrust en hunne vanhier huiswaarts keerende prauwen overvallen geworden, ¹⁾ hetgeen de bewoners dier plaatsen heeft afgeschrikt om herwaarts ten handel te komen, en dus ook 's Gouvernements inkomsten eenigermate heeft benadeeld.

De boeten en confiscatiën hebben ook veel meer opgebracht, dan waarop ze begroot waren. Dit vloeit voort uit het invoeren van nieuwe belastingen en tollën, die men toch zoo gaarne zoekt te ontduiken, terwijl ik getracht heb met de meeste gestrengheid daartegen te waken. De overige kleine inkomsten, als 's Heeren gerechtigdheid op de overdrachten, de haven- en ankerage-gelden, vendurechten enz., hebben allen de begrooting overtroffen, en toonen dus dat deze afdeling, wel verre van te zijn achteruit gegaan, de beste vooruitzichten voor de toekomst blijft opleveren.

Mocht het nu Uwe Exc. behagen een gunstig oog te slaan op mijn vroeger verzoek aangaande den zouthandel te dezer kust, dat vooralsnog door Uwe Exc. in beraad is gehouden, ²⁾ als ook op de voorstellen gedaan in mijne missive van 21 Juli A. P., ³⁾ zoo zou dit alles voorzeker de mij opgelegde taak veraangenamen, en mij waarschijnlijk in staat stellen, om niet alleen alle uitgaven te bestrijden, maar zelfs deze Residentie tot een voordeeligen post voor het Gouvernement te verheffen, waarom ik Uwe Exc. eerbiedig verzoek mij de vrijheid ten goede te houden van alsnog op die voorstellen te blijven aandringen.

De bevolking in de afdeling Pontianak neemt van dag tot dag toe; verscheidene Boegineezen hebben zich daar in de beide laatste jaren neer-

¹⁾ Dit ziet op de rooverijen der Zee-Dajaks van Seribas op Borneo's Noord-Westkust, waarover vooral in die jaren bitter geklaagd werd.

²⁾ Bij resolutie van den G. G. van 11 Maart 1823 was de vrije aanvoer van in de pakhuizen van het Gouvernement aangekocht zout op Borneo toegestaan (zie mijn „Borneo's Westerafdeling,” II, bl. 199). In zijne missive van 29 Nov. 1827 deed de heer Gronovius het voorstel om den zouthandel weder aan het Gouvernement te trekken, ongeveer op de wijze als die later werkelijk, bij resolutie van 5 Maart 1831, voor Borneo's Westkust geregeld is. (Zie het aangehaalde werk, II, blz. 478).

³⁾ De financiële voorstellen van den heer Gronovius zijn bevat in de reeds vroeger aangehaalde missive van 25 Juni 1828, en op den hier vermelden datum is geen brief verzonden, zoodat hier een kleine vergissing moet hebben plaats gehad. Die financiële voorstellen omvatten, behalve het consumtie-recht op tabak, een recht op het aangebrachte slachtvee, eene belasting op het kappen van hout voor masten, ankers en roeren der Chineesche jonken, een uitgaand recht van 25 percent op het naar China uitgevoerde ijzerhout, eene belasting op de prauwen tot het laden en lossen van schepen gebruikt, en opcenten op de in- en uitgaande rechten ten behoeve van havenwerken.

gezet om een bestaan in den handel te zoeken. De beste geest bezielt de inwoners, en niettegenstaande de in 1828 ingevoerde veranderingen, gaan zij voort goede gezindheden jegens het Gouvernement aan den dag te leggen. Omtrent de nieuw ingevoerde belastingen zijn zij vrij onverschillig, daar zij die slechts beschouwen als een voorschot, dat zij door hunnen handel met de Chineezen en bovenlanders terug erlangen. Het vertrouwen op het Gouvernement is onwrikbaar, en als het geld noodig had, zou het de kassen der handelaren even als te voren voor zich geopend vinden. De toestand van den handel is gunstig, althans eer bloeiend dan kwijnend te noemen, niettegenstaande de stremming die de bovenlandsche vorsten, en vooral die van Saugouw, daarin zoeken te weeg te brengen. De vaart gaat onophoudelijk voort en wordt meestal gedreven op Java en Singapore, en het aantal der prauwen die zich in 1828 derwaarts begeven hebben, was grooter dan in vorige jaren. Onderscheidene der handelaren willen zich in dit jaar naar Batavia begeven om daar betrekkingen met de Handelmaatschappij aan te knopen, en daar het toch van belang is de vaart zooveel mogelijk van Singapore af te trekken en onze eigen gewesten te bevoordeelen, zal ik hen zooveel mogelijk daartoe aanmoedigen en hen van aanbevelingsbrieven voorzien, wat ik gerustelijk doen kan, daar het vermogen van velen hunner duizenden bedraagt en hunne eerlijkheid algemeen bekend is.

De prijs der levensmiddelen is in 1828 matig geweest en een overvloed van rijst is van Java aangebracht. Ik ben echter voor 1829 voor hooger prijzen beducht, omdat er niet de geringste hoop bestaat op aanbrengst van rijst uit de bovenlanden. De menigvuldige regens die gedurende den oostmoeson gevallen zijn, hebben de Dajaks verhinderd hunne ladangs te beplanten.

De Chineesche wankangs hebben een goede markt gemaakt en wel honderd percent op de aangebrachte goederen gewonnen. Dit doet mij hopen dat zij spoedig en met goede ladingen terug zullen komen, wat van groot belang is omdat die vaartuigen den grondslag van den handel van Pontianak uitmaken. Deze tak van handel zou zeer bevorderd worden, indien weder de prauwen van Borneo [Broenei] was, kamfer, vogelnestjes en dergelijke zaken, die bij de Chineezen gewild zijn, aanvoerden. Ik hoop trouwens dat dit eerlang weêr het geval zal zijn, omdat de laatste tijdingen uit die oorden mij verzekeren, dat de onlusten tusschen Borneo en Solo geëindigd zijn. De kustvaart tusschen Pontianak en Sambas is bijna geheel vervallen; zoodra men slechts het minste gerucht verneemt, dat zich buiten Dajaks bevinden, gaan alle goederen naar de Chineesche gewesten door de binnenlanden.

De politie is op een goeden voet, en dit jaar zijn de voorbeelden van moord, diefstal en brandstichting, anders zoo menigvuldig, vooral bij het vertrek der wankangs, zeer zeldzaam geweest, hetgeen ik toeschrijf aan de strenge bevelen door mij uitgevaardigd, en aan de waakzaamheid die het hoofd der politie, Pangéran Bandhara, steeds aan den dag legt. De

Dajaks van Seribas en eenige Ilanons hebben wel deze kust verontrust; maar ik twijfel of zij zulks dit jaar wel zoo gemakkelijk zullen kunnen doen. In het afgeloopen jaar waren juist op het voor hen gunstige tijdstip alle landsvaartuigen naar Matan afwezig, zoodat zij ruim baan hadden. Maar thans hoop ik hen, niettegenstaande het op handen zijnde vertrek der kanonneerbooten, van de kust verwijderd te houden, dewijl ik de kruisprauwen thans zoodanig heb ingericht, dat zij een genoegzamen waarborg tegen die zeeschuimers opleveren en tegen een goed aantal hunner bestand zijn.

De vorsten van Pontianak verdienen al mijnen lof, en niet genoeg kan ik Uwe Exc. den braven Sultan Osman ¹⁾ aanbevelen, met wien ik steeds op recht broederlijken voet omga en aan wien ik de hoogste verplichting heb voor de hulp die hij mij in alle ondernemingen bewijst. Zelf inziende welke opofferingen het Gouvernement reeds gedaan heeft om deze kust te onderhouden, en zelf een groot gedeelte der vruchten daarvan genoten hebbende, blijft hij daarvoor steeds dankbaar, en zelden zal men een inlander vinden wiens gehechtheid aan het Europeesch bestuur sterker is dan de zijne. Nooit wordt iets zonder wederzijdsche voorkennis verricht, en zelfs zijne huiselijke aangelegenheden houdt hij niet voor mij verborgen. Nog altijd blijft hij de hoop voeden dat het Uwe Exc. behage moge zijnen zoon Sjerief Hamid tot zijnen opvolger en Pangéran Ratoe te benoemen, en hoogst aangenaam zou het mij zijn indien Uwe Exc. als eene belooning voor zijne dagelijksche medewerking en gehechtheid aan het Gouvernement, dien wensch goedgunstig wilde vervullen. Ook zijn broeder, de Pangeran Bandhara Mangkoe Negara, over wien de rapporten vroeger minder gunstig geweest zijn, doch dien men uit een verkeerd oogpunt heeft beoordeeld, verdient thans mijne aanbeveling. Ik ben hem dank verschuldigd, zoo voor het waarnemen zijner betrekking van hoofd der politie, als voor de menigvuldige werkzaamheden waarin hij mij behulpzaam is.

DE AFDEELING SAMBAS.

Omtrent deze afdeeling zal het niet noodig zijn zoo wijdloopig te wezen, dewijl alles daar op kleineren voet is ingericht en onze betrekkingen tot die plaats ook geheel anders zijn dan die tot Pontianak. Het »Algemeen Bestuur» is door mij ingericht op de wijze als is voorgeschreven bij Uwer

¹⁾ Eigenlijk Othman, met gelispte th, doch de Maleier spreekt dezen Arabischen naam Osman uit. Sjerief Hamid is werkelijk tot troonopvolger benoemd, maar eerst in 1856 zijn stokouden vader opgevolgd, die zijn afstand van de regeering nog vijf jaren overleefd heeft. Vgl. mijn »Borneo's Westerafdeeling," Dl. II, bl. 140 v.

eene voorname reden dat zich te Sambas niet, gelijk te Pontianak, rijke kapitalisten bevinden, die in staat zijn eene lading in eens aan te slaan; mogelijk ook draagt er het karakter der vorsten en der bevolking toe bij, dat op verre na niet zoo beschaafd is als te Pontianak. De vorsten zijn talrijk en, hoewel oogenschijnlijk zeer nederig, meest allen kleine despoten, die veelal willekeurig te werk gaan en de bevolking heimelijk verdrukken. Zij zijn daaraan gewoon geraakt door de heerschappij welke zij over Dajaks oefenen, die meer als slaven dan als vrije lieden door hen beschouwd worden. Dat handel en zeevaart niet bloeien, kan bij dien stand van zaken geen verwondering baren. En wat de Maleische bevolking aangaat, zij is jaren lang gewoon geweest aan de zeerooverij, verre van rustig, eigenzinnig en geenszins onderdanig, zoodat er met klem moet gehandeld worden om haar in toom te houden, want bij het geringste voorval steken allen de hoofden bijeen en nemen een toon aan alsof zij zich zelfs tegen de grootste macht zouden willen verzetten. Kent men echter recht hunne nietigheid en de geringheid hunner hulpmiddelen, dan gevoelt men dat er slechts een weinig veerkracht noodig is om hen in toom te houden. Er bestaat dan ook geen voorbeeld dat zij datgeen ten uitvoer hebben gebracht, waarmede zij dreigen. Toch is het niet te ontkennen dat veelvuldige handelingen van dien aard de kooplieden afschrikken en van Sambas verwijderd houden. De politie wordt echter wél gehandhaafd, vooral sedert zij in handen is van den nieuw aangestelden Pangeran Bandhara, den eenigen vorst op wiens gedrag niets te zeggen valt, en voor wien het gemeen eenige achting voedt. Door zijne fermiteit is reeds menige moeilijkheid uit den weg geruimd. De nieuwe Sultan is tot dusverre nog kwalijk te beoordeelen. Zijn gedrag als Pangeran Bandhara was meestal in strijd met de wenschen van het Gouvernement, en hoewel de handelingen van den overleden Jang di pertoewan daartoe veelal aanleiding gaven, is hij door mij niet aangesteld dan op het algemeen verzoek der bevolking van Sambas, blijkens mijne missive aan Uwe Exc. dd. 30 December. Tot dusverre geeft echter zijn gedrag goede hoop: hoewel hij eenigszins heerschzuchtig is, is hij niet inhalig of gierig, en hij toont eenige fermiteit te bezitten, wat voor een vorst van Sambas een noodzakelijke vereischte is. De toekomst zal moeten leeren in hoeverre hij zich gebonden acht door het contract dat met hem is aangegaan, en den eed van trouw aan het Gouvernement dien hij schriftelijk heeft afgelegd. ¹⁾ Ik heb den waarnemenden Adsisistent-resident gelast

¹⁾ De klachten over dezen vorst namen weldra zoodanig toe, dat hij reeds in 1831 van de regeering werd ontheven, met behoud echter van den titel van Jang di pertoewan, terwijl de zoo evengemelde Pangeran Bandhara met de waardigheid van Sultan werd bekleed. Zie mijn „Borneo's Westerafdeeling,” Dl. II, bl. 483.

mij een gemotiveerd verslag te zenden, zoo aangaande den persoon van Zijne Hoogheid, zijne broeders en den geest der bevolking, als omtrent de mid-delen waardoor de handel kan worden opgebeurd en ook Sambas eene bron van inkomsten voor het Gouvernement worden kan. De bekende ijver van dezen ambtenaar en de klem waarmede hij in voorkomende gevallen weet te handelen, stellen mij ten aanzien van Sambas grootelijks gerust, en doen mij de hoop voeden dat ik in staat zal zijn in een volgend verslag gunstiger berichten aangaande dat gewest aan Uwe Exc. mede te deelen.

DE AFDEELING MAMPAWA.

Deze afdeeling heeft, wat het »Algemeen Bestuur» betreft, eene groote vermindering in uitgaven ondergaan, dewijl de post van Europeesch Civiel Gezaghebber door mij is ingetrokken. Ik oordeelde het toch niet raadzaam daar een Europeesch ambtenaar zonder eenige militaire macht te laten, omdat die plaats dikwijls aan de invallen van zeeroovers en Dajaks is blootgesteld. De vervanging van dien ambtenaar door een inlandschen Gezaghebber à f 100 's maands heeft geheel beantwoord aan het doel, dat ik mij daarmede had voorgesteld. Noodelooze uitgaven zijn daardoor bespaard, en de ondervinding heeft geleerd dat een zoodanig geëmployeerde voldoende is om ons gezag op die plaats te handhaven. Met het vertrek van het garnizoen zijn ook de pakhuizen door mij ingetrokken en vereischt die post geene uitgaven meer; gelijk ook noch het Militaire noch het Marine Departement daar in dit jaar eenige uitgaven hebben gevorderd.

De schadeloosstellingen van inlandsche vorsten zijn door mij op f 4000 's jaars gebracht. Dit is geschied bij gelegenheid dat ik den Sultan van Pontianak tevens tot vorst van Mampawa heb aangesteld, een maatregel die reeds door het Gouvernement is goedgekeurd. ¹⁾ De vermindering staat

¹⁾ Over deze zonderlinge maatregelen van den heer Gronovius wordt gesproken in mijn »Borneo's Wester-afdeeling». Dl. II, bl. 466, maar met vrij wat onzekerheid. Ik kon toen namelijk nog geen gebruik maken van het Tweede gedeelte der Kronijk van Mampawa en Pontianak van den heer Willer, geplaatst in Deel VI van het Tijdschrift van het Bat-Gen. (1857). Het oordeel van den heer Willer over dien maatregel is zeer ongunstig. »Om aan de strubbelingen ten aanzien der troonsopvolging een einde te maken, vond de resident Gronovius in 1828 goed geheel het Mampawasche rijk over te dragen aan den Sultan Osman van Pontianak, die er niets mede te maken had en die het niet wilde noch konde regeeren. De Resident verkrachtte dus, zonder voorkennis van het Gouvernement, de tractaten van 1819 en 1822, en hij verviel in de anomalie dat het ons reeds eenmaal door het wettig stamhuis in souvereiniteit afgestaan rijk van Mampawa ons nogmaals werd afgestaan door de Alkadries (de vorsten van Pontianak), wien er niets van toekwam . . . en die het weder dadelijk als achterleen moesten uitgeven en laten regeeren door den Prins wien het van rechtswege toekwam, nl. Adi Nata Krama.»

in verband met de kwijtschelding der schulden van den overleden Sultan Mohammed Zeinoe'l-Abedin, en brengt eene besparing te weeg van f 2000 's jaars. Ook de »Inlandsche Pensioenen» zijn, om dezelfde reden als te Sambas, geheel door mij ingetrokken.

Dat tegenover zulke geringe uitgaven ook de inkomsten niet belangrijk zijn, geloof ik dat Uwe Exc. gemakkelijk bevroeden zal. Zij konden in 1828 slechts bestaan in de diverse pachten over tien maanden van dat jaar à f 30 's maands, een debiet van klein-zegels van f 400 à f 500 's jaars, en de tolln ten bedrage van 6 percent der waarde op de goederen der kustvaart, die f 1811 hebben opgebracht, terwijl de amfoen- en tabakspachten onder die van Pontianak begrepen zijn. De verpachting der diverse middelen over 1829 heeft nog geen plaats gehad, en zal eerst weder kunnen worden ingevoerd wanneer zich, gelijk in het afgelopen jaar, in Februari of Maart weder een wankang opdoet en daardoor te Mampawa eenige levendigheid wordt aangebracht.

Betreffende de zoo geringe bevolking kan ik niets dan goeds vermelden. Zij is rustig en gedwee en onderwerpt zich geheel aan de bevelen van onzen inlandschen gezaghebber, die met slechts vier boodschappers die te zijner beschikking staan, de politie voldoende handhaaft. De handel bestaat schier uitsluitend in een geringe kustvaart naar de Chineesche riviertjes, en slechts twee of drie prauwen van eenige kojans inhoud begeven zich jaarlijks naar Java of Singapore, werwaarts zij dan, ingevolge de door mij gegeven bevelen, van Pontianak worden uitgeklaard. Zelden verschijnen er prauwen van Borneo Proper of eenige andere plaatsen, omdat zij er voor hunne goederen geen genoegzaam debiet zouden kunnen vinden. De nagelaten familie van Sultan Mohammed Zeinoe'l-Abedin, die zeer arm is en slechts bestaat door de edelmoedigheid van Sultan Osman van Pontianak, als die zijne Mampawasche appanage geheel aan haar overlaat, en door eenigen ruilhandel met de haar onderhoorige Dajaks, geeft mede reden tot tevredenheid. Het zijn stille en brave lieden, op wie geheel toepasselijk is wat hierboven omtrent de bevolking van Mampawa is gezegd.

Het fort te Mampawa, dat reeds sedert Maart is afgebroken, heeft mij de materialen opgeleverd tot verbetering van ons fort en verfraaiing van het établissement te Pontianak, waarheen ik ze heb doen overbrengen. Er rest mij niets meer van Mampawa te zeggen, dan dat de inlandsche gezaghebber, Sjerief Mohammed ben Sultan Abdi'l-rachman, zich door zijn gedrag en handelingen mijn volkomen vertrouwen waardig maakt en de sterkste aanbeveling verdient.

DE AFDEELING TAJAN.

Deze afdeeling wordt thans van Gouvernementswege bestuurd door een inlandschen kapitein op *f* 100 's maands, in stede van *f* 50, zooals bij Uwer Excellentie's besluit van 21 Juni, 1827, was bepaald. Daar toch die betrekking voor Sintang is ingetrokken, heeft het Uwe Exc. behaagd mijn voorstel dienaangaande goed te keuren, naardien de begrooting daardoor niet overschreden wordt. Dit traktement en de bezoldiging van twee oppassers zijn de eenige kosten die deze afdeeling veroorzaakt, tenzij men daaronder ook wilde rekenen het onderhoud van een klein garnizoen van 15 Amboineezen, sedert twee maanden daar door mij gelegd. Het onderhoud van het fortje wordt bekostigd door de belasting van *f* 2 à *f* 4, gevorderd van elke van boven komende handelsprauw, die daarvoor geheel toereikend is. Intusschen is Tajan voor den handel van Pontianak van het grootste belang en de sleutel der binnenlanden, dewijl de bewoners dier streken, indien wij het eiland van dien naam niet bezet hadden, gelegenheid zouden hebben zich langs andere wegen, waarop wij geene controle kunnen oefenen, van hunne behoeften te voorzien. Dit is ook de reden waarom ik de onlusten die daar in October jl. schenen te zullen uitbreken, met nadruk heb zoeken te voorkomen, hetgeen mij, blijkens mijne missive aan Z. Exc. den Luitenant Gouverneur-Generaal van 8 Nov. jl., volkomen gelukt is, ¹⁾ terwijl de eer van het Gouvernement ten volle gehandhaafd bleef. Bij die gelegenheid is de Pangéran Marta voorloopig door mij tot Panembahan en regeerend vorst aangesteld, en heb ik met hem een contract aangegaan, waarbij hem, behalve op het eiland Tajan zelf en over Nederlandsche onderdanen, de geheele politie is gewaarborgd, en hem tevens alle inkomsten zijn afgestaan, met uitzondering van de tollén en de amfioenpacht, die ik voor het Gouvernement heb aangehouden ¹⁾. De diverse pachten die over 1828 bestaan hebben, brachten niet meer op dan *f* 240, en de tollén ingericht op den voet waarvan ik de eer had Uwe Exc. kennis te geven bij mijne missive van 7 Januari 1828, hebben tot de maand November niet meer opgeleverd dan *f* 627, waarvan nog de helft volgens de bestaande contracten aan den vorst toekwam. Echter is, met de maand November, om redenen die ik nader bij mijn verslag over het rijk Sangouw zal uiteenzetten, deze tol door mij ingetrokken, en in stede daarvan eene belasting van zes percent gelegd op alle verder dan het eiland Tajan vervoerd wordende goederen, waarvan de opbrengst alsnu geheel aan het Gouvernement verblijft. Deze heeft over de maanden November en Decem-

¹⁾ Dezen brief bezit ik niet en omtrent de hier bedoelde gebeurtenis kan ik geen opheldering geven.

²⁾ Zie over dezen vorst en het contract met hem gesloten „Borneo's Westerafdeling,” Dl. II, bl. 469.

ber reeds f 2263 afgeworpen, waarom ik de opbrengst bij de begrooting over 1829 op f 10,000 heb geraamd.

De bevolking van Tajan is zeer gering, maar onrustig, dewijl de vorsten het zelden onder elkander eens zijn. Echter vermeen ik dat de les haar in October jl. gegeven, die wel niet zeer gevoelig, maar toch ook niet eervol voor haar geweest is, genoegzamen indruk zal hebben gemaakt om haar in toom te houden. Daar de meeste groote vuurwapenen bij die gelegenheid door ons bemachtigd zijn, schiet haar weinig over dat haar de stoutheid geeft den toon van die dagen weder aan te nemen. De inlandsche kapitein, Orang-kaja Ismaël, verdient wegens zijne eerlijkheid allen lof; echter ben ik verplicht geweest hem eenigermate mijn ongenoegen te doen blijken over zijne bemoeienis met en aan den dag gelegde lichtgeloovigheid in het bovengemelde geval, en hem van nieuwe bevelen te voorzien, die hem beletten zich in het vervolg met iets anders te bemoeien dan de inning der tollén, het waarborgen der amfoenpacht en het beheer van het fort en eiland Tajan.

HET RIJK LANDAK.

Dit rijk kan niet meer als eene afdeeling beschouwd worden, daar het geene onkosten meer veroorzaakt en de betrekking van inlandsch kapitein aldaar door mij is ingetrokken. De redenen die mij daartoe bewogen hebben, vervat in mijne missive aan Uwe Exc. van 29 April, 1828, bestaan nog altijd, en Z. H. de Panembahan heeft nog in het minst niet doen blijken, dat hij voornemens is een anderen weg in te slaan, ten einde het geluk zijner onderdanen te bevorderen, of zijne oude uit de mijnwerken voortvloeiende schulden aan het Gouvernement te voldoen. Daarom ben ik ook voortgegaan de in genoemde missive vermelde belasting van twaalf percent der waarde van de goederen die naar Landak vervoerd worden, te Pontianak zelf te heffen, wat in het afgelopen jaar f 1407 heeft opgebracht. De inning daarvan is opgedragen aan een inlandschen ontvanger, wien ik het traktement van den voormaligen Landakschen kapitein heb toegelegd ¹⁾.

Intusschen zou wellicht de Panembahan tot andere gedachten gebracht worden, indien eene soortgelijke kleine expeditie naar Landak werd on-

¹⁾ Door de intrekking van den post te Landak in het begin van 1828 was ook de overeenkomst van 1823 (zie „Borneo's Wester-afdeeling”, Dl. II, bl. 136), die hoofdzakelijk ten doel had gehad aan het Gouvernement een inkomen uit een aandeel in de opbrengst der mijnen te verzekeren, weder vervallen. De brief van 29 April 1828 heeft vooral de strekking uiteen te zetten, dat deze overeenkomst geen voordeelen opleverde, het terugbekomen der gedaane voorschotten met veel bezwaar gepaard ging, en de wanorde in het rijk en de willekeurige handelingen der vorsten zoo ver gingen dat er niets goeds van te wachten was. Toch is men in 1831, op verzoek der bevolking zelve, tot eene nieuwe bezetting van Landak overgegaan, die echter in 1833, ingevolge de voorstellen van den Commissaris Francis, op nieuw is ingetrokken (Borneo's Wester-afdeeling”, Dl. II, bl. 492 en 515.

dernomen als in October jl. naar Tajan heeft plaats gehad; doch het is de moeite niet waardig daarvoor belangrijke onkosten te maken, dewijl het volstrekt niet zeker is dat zij ons zouden vergoed worden, tenzij wij ons weder te Landak wilden vestigen. Het zwakke karakter van den vorst, die te veel gehoor geeft aan de verleiding van zijn broeder Pangeran Mangkoe-boemi, geeft niet den geringsten waarborg, dat niet weder na ons vertrek alles op den ouden voet zou komen, waarom ik dan ook liever voort wil gaan met het heffen van bovengenoemde belasting, tenzij het Uwe Exc. behagen mocht mij te gelasten, ten opzichte van het innen der aan het Gouvernement verschuldigde gelden, strengere maatregelen te nemen, die zeker onder de gemeene Landakkers veel bijval zouden vinden, dewijl het genoegzaam bewezen is, dat zij grootendeels zeer aan Gouvernement gehecht zijn, en alleen in de willekeur en keuvelarij der vorsten de beletselen gelegen zijn, die mij verhinderen doelmatiger en voordeeliger maatregelen omtrent Landak te beramen.

HET RIJK SANGOUW.

Bij mijne instructie is bepaald, dat ik mij geïmmandeerd kan rekenen den Sultan van dat rijk het heffen van een tol op de door zijn gebied gevoerd wordende goederen toe te staan, echter met zoodanige gematigdheid, dat daardoor aan den handel geen schade zou worden toegebracht, waartegen mij gelast is te waken. Reeds in vroegere missives had ik de eer Uwe Exc. te melden, dat ik aan deze voorschriften voldaan heb, doch dat de Sultan, niet tevreden met het heffen van dien tol, aan den handel in het algemeen de grootste beletselen in den weg legde, en aan geen der Pontianaksche handelaren toestond zich verder dan Sangouw te begeven. Indien nu de markt daar ter plaatse in gunstigen toestand verkeerde, zou dit bezwaar nog zoo groot niet zijn; maar zoowel de vorst als zijne onderdanen dwingen de handelaars hunne goederen voor een gezetten prijs, beneden de waarde of althans geenszins opwegend tegen de kosten en moeiten die aan eene reis derwaarts verbonden zijn, af te staan, of onverrichter zake terug te keeren, waardoor aan den handel groote schade wordt toegebracht. Ook belet die vorst alle van Sintang en hoogerop aan de rivier komende prauwen, indien ze aan bewoners dier plaatsen behoorren, verder dan tot Sangouw af te zakken, zoodat zij ook hunne rijst, was, rotans en andere voor de markt te Pontianak bestemde zaken voor een te geringen prijs van de hand moeten zetten, zoo zij zich niet de moeite van een vergeefsche terugvaart willen getroosten. Onderscheidene malen heb ik vertoogen daartegen ingebracht, en zelfs, bij het vertrek van Z. M. fregat Bellona, in de hoop dat de overwinning op Matan eenigen indruk op de gemoederen der Sangouwers zou gemaakt hebben, den vorst een brief geschreven, waarin ik hem het verkeerde zijner han-

delingen onder het oog bracht, hem eene gematigde som noemde die hij zonder bezwaar van de prauwen kon heffen, en hem verzekerde dat hij zich door zijne hardnekkigheid, die het Gouvernement op den duur niet dulden zou, groote onaangenaamheden op den hals zou halen. Echter heb ik tot hiertoe geen antwoord daarop gekregen, en nog steeds gaat die vorst op dezelfde wijze voort. Daarbij komt nog dat de Boegineesche en Maleische handelaars op smadelijke wijze behandeld, met minachting aangezien, bij alle gelegenheden gekneveld en met schimptaal zoo ten aanzien van Z. H. den Sultan van Pontianak als van het Gouvernement bejegend worden. Dit is dan ook de reden waarom de inwoners van Pontianak een hevigen wrok tegen die van Sangouw voeden. Reeds onderscheiden malen hebben de handelaren mij door tusschenkomst van Z. H. gevraagd, het aan hen over te laten een einde te maken aan die schandalijke handelingen en Sangouw te vernielen, waartoe zij zeker in staat zouden zijn, daar Sangouw tegen de macht die Pontianak op de been kan brengen, niet bestand is. Zij verlangen daarvoor van het Gouvernement niets dan zijne toestemming. Tot hiertoe heb ik dit echter stellig geweigerd, eensdeels omdat ik weet, dat zulk een aanval niet met de vredelievende gezindheden van het Gouvernement zou strooken, anderdeels omdat ik nog hoopte door mijne vertoogen den vorst eindelijk tot andere gedachten te brengen. Doch die hoop moet ik nu geheel opgeven, daar hij niet alleen in zijne benadeeling van den handel volhardt, maar ook de batterijen weder laat opbouwen die in 1825 door mijn voorganger vernield zijn. Op den duur zal het mij dan ook moeilijk vallen de van dag tot dag dringender wordende verzoeken van de Boegineesche en Maleische handelaars van de hand te wijzen, en ik neem daarom de vrijheid Uwe Exc. voor te stellen mij tot het nemen van strengere maatregelen te machtigen. De macht die ik te mijner beschikking heb, is daartoe volkomen toereikend, te meer daar zij zal worden geruggesteund door de hulp der handelaren, wier belang er mede gemoeid is en wier vurigste wensch er door vervuld zou worden. Ik ben reeds begonnen met eenige veranderingen te maken in het heffen van den tol te Tajan, ten einde de Sangouwers te doen zien, dat niet alles op den duur even gemakkelijk zal gaan en ik mij aan hunne handelingen laat gelegen zijn. Het heffen van zes percent op de goederen die verder dan Tajan vervoerd worden, moet natuurlijk hun prijs vermeerderen en hunne verkrijging bemoeilijken. De opbrengst van den tol heb ik hierboven onder het hoofd Tajan ter sprake gebracht, en ik hoop dat het Uwe Exc. behagen moge hare goedkeuring aan deze mijne handelingen te hechten ¹⁾.

¹⁾ De hier voorgestelde expeditie tegen Sangouw heeft werkelijk in 1831 plaats gehad, en bij die gelegenheid is de regeering in Sangouw veranderd en ziju overeenkomsten gesloten waarbij de vrije vaart op de Kapoeas werd hersteld. Zie Borneo's Wester-afdeeling, Dl. II, bl. 491.

DE RIJKEN SINTANG EN SEKADOUW.

Met deze rijkjes heb ik sedert de intrekking onzer bovenlandsche posten bijna geene betrekkingen onderhouden. De post van inlandsch kapitein aldaar is, blijkens vroegere missives aan Uwe Exc., vervallen en de inwoners zijn geheel aan onzen invloed onttrokken, zoodat alles er weder den ouden gang gaat en de vorsten aan hunne zucht tot willekeur en knevelarij vrijelijk kunnen botvieren. De handelingen van den Sultan van Sangouw stuiten hen geweldig tegen de borst, waarom ik niet twijfel of het Gouvernement zou medewerking van hen ondervinden, indien er strengere maatregelen tegen dat rijk mochten genomen worden ¹⁾.

HET RIJKJE KOEBOE.

Dit rijkje, ten Zuiden van Pontianak, aan de rivier van Koeboe, eene der uitwateringen van de Kapoeas, gelegen, zou nauwelijks verdienen in aanmerking te komen, indien het niet zulk een schoone gelegenheid voor den smokkelhandel aanbod. Het werd gesticht door een man van Arabische afkomst, doch te Batavia geboren; maar zijne wijze van regeeren is aan den bloei van het staatje niet zeer bevorderlijk. Het is dan ook geheel in verval, en als de reeds hoog bejaarde vorst komt te overlijden, denk ik best te zullen doen door het aan Pontianak te trekken. Tegen den smokkelhandel die er gepleegd kan worden en werkelijk gepleegd wordt, heb ik eenige maatregelen genomen, die breeder door mij zijn uiteengezet in mijne missive aan Z. Exc. den Luitenant-Gouverneur-Generaal van 23 September 1828 ²⁾.

DE RIJKEN MATAN EN SIMPANG.

Van het eerste valt op dit oogenblik niet veel te zeggen. Gefnuikt door de les die het in de maand September des vorigen jaars ontvangen heeft, en waarbij het grootste deel zijner vuurwapenen door ons veroverd zijn, is het thans ter prooi aan eene regeeringloosheid, die geen einde zal nemen voor en aler ik zelf mij derwaarts zal hebben begeven om er de zaken te regelen. Dagelijks zie ik den Pangéran Adi Mangkoe-rat te ontmoet, die mij zal afhalen om derwaarts te gaan. Volgens berichten bij mij ingekomen zou de Sultan zich diep in de binnenlanden bevinden. Ver-

¹⁾ Over de betrekkingen van ons Gouvernement tot Sintang, waar thans een Nederlandsch Assistent-resident is gevestigd, hoop ik in een volgend nummer uitvoerig te handelen.

²⁾ Zie over Koeboe „Borneo's Westerafdeeling”, Dl. II, bl. 163 en 212. De stichter van Koeboe stierf kort na het opmaken van dit verslag, nog in 1829 (ald. bl. 473). Zijn landje werd echter niet aan Pontianak getrokken, maar hij werd door zijn zoon als Toean Koeboe opgevolgd, en in 1837 werd door den Commissaris de Linge een nieuw contract met dezen aangegaan (ald., bl. 549, 553). Latere contracten zijn gesloten in 1841 en 1866.

scheiden brieven door voornoemden Pangéran en Pangéran Tjakra aan mij geschreven, zijn vol van goede voornemens, en indien men er eenigszins staat op kan maken twijfel ik niet of ik zal er de zaken op eenen voet kunnen brengen die voordeelig is voor het Gouvernement. Het rijkje Simpang, ofschoon onder Matan behorende, heeft zich bij den aanval tegen dat rijk geheel stil gehouden, en ik koester de hoop het thans aan Soekadana te trekken. Hetzelfde hoop ik te doen met de kampong Meliouw, waar een zekere Wan Hassan over een vijftigtal huisgezinnen een onafhankelijk gezag voert. De Majoor Radja Akil, tot Sultan van Soekadana verheven, dat thans onder den naam van Brussel herrijst, is reeds met zijn huisgezin, familie en verdere volgelingen van Pontianak derwaarts verhuisd en thans bezig er zijne vestiging in te richten.

Tijdens mijn aanwezigheid te Soekadana scheen mij die plaats bijzonder geschikt toe voor het aanleggen van een nieuw établissement, zoo wegens de veilige reede die het aan de vaartuigen oplevert, en het frissche en gezonde water, als wegens den hoogen en bergachtigen grond, die tot verschillende soorten van cultuur met vrucht kan worden aangewend. Zeker is op deze kust geen tweede plaats te vinden die even groote voordeelen oplevert, en zoo het Gouvernement zelf hier de oprichting van een établissement wilde ondernemen, twijfel ik niet of het zou volkomen gelukken. De bekende zorg van het Gouvernement voor het welzijn zijner onderdanen zou een waarborg zijn voor hen die zich daar wilden vestigen, dat de tegemoetkomingen die van hen gevergd werden, niet te drukkend zouden zijn. Of dit echter ook het geval zal wezen met den Sultan van Brussel betwijfel ik zeer, daar de ondervinding mij reeds geleerd heeft, dat het karakter der meeste inlanders te hebzuchtig is om zich offers te getroosten, en daar hij zich uit dit oogpunt reeds sedert eenigen tijd niet in het beste daglicht heeft vertoond. Dit is dan ook de reden waarom ik alsnog huiwerig ben om te voldoen aan den last, vervat in het besluit van Z. Exc. den Luitenant Gouverneur-Generaal d.d. 7 November 1828, om aan den Majoor Radja Akil een voorschot te verstrekken, en waarom ik mij vooraf in persoon wensch te overtuigen, of de inrichting zijner vestiging en zijne wijze van regeering van zoodanigen aard zijn, dat het Gouvernement de hoop kan koesteren van daaruit voordeel te trekken en zijne voorschotten terug te erlangen. Ik durf het niet op mij te nemen, eene zoo aanmerkelijke som als de f 50,000 door den Majoor aangevraagd, zonder behoorlijke waarborgen uit te geven, en aldus de kans te loopen van ze te moeten stellen bij de hopelooze schulden, zooals er reeds zoovele op deze kust bestaan ¹⁾.

¹⁾ Over de expeditie tegen Matan, de vestiging van Nieuw-Brussel en het gehaspel van den resident Gronovius met Radja Akil over de verlangde voorschotten, geeft mijn „Borneo's Wester-afdeeling". Dl. II, bl. 445-465, uitvoerige berichten.

DE CHINEEZEN IN HET ALGEMEEN.

De leden van deze natie hier gevestigd, zijn voorzeker het ijverigste en werkzaamste deel der bevolking, en doen voor geen hunner landslieden in den Indischen Archipel onder. Van hen zouden gevolgelijk dan ook de meeste voordeelen te trekken zijn, indien hunne onderdanigheid aan het Gouvernement met hunne nijverheid gelijken tred hield. Doch dit is op verre na het geval niet, en de Chineesche zaken staan nog altijd op denzelfden ongunstigen voet waarop zij sedert lang gestaan hebben. De meeste hunner kougsie's — een regeeringsvorm waarin ieder, tot de geringste toe, wat te zeggen heeft, en waardoor zij als het ware eenige kleine, onafhankelijke republieken in deze gewesten uitmaken — doen niet de minste poging om zich met het Gouvernement te verzoenen, of indien zij al soms eenigen stap daartoe schijnen te willen doen, geschiedt dit enkel uit eigenbelang, omdat hun de verkrijging van eenige noodzakelijke behoeften eenigszins moeilijk gemaakt wordt. Op de hoofdplaatsen, waar zij onmiddellijk onder ons gebied wonen, zijn de Chineezen rustig, maar toch niet volkomen te vertrouwen; want hunne broederschappen strekken zich te ver uit om niet de onderstelling te wettigen, dat ook zij de ons vijandige Chineezen in alles behulpzaam zouden zijn, indien zij weder mochten pogen eenen of anderen van onze posten te overvallen. En ik voorzie dat dit te eeniger tijd weder het geval zal zijn, wanneer zij zich genoegzaam zullen hersteld hebben van de schade en onkosten die zij zich door hunne vroegere vruchteloze pogingen tegen Sinkawang en Mampawa hebben op den hals gehaald, ten ware zij, even als Matan, krachtdadig in hunnen euveldoed werden gefnuikt. Niet dat ik de geringste vrees voed, dat dergelijke pogingen voor hen een goeden uitslag zouden hebben! Neen, onze posten te dezer kust zijn of worden thans te sterk om niet volkomen tegen hunne ondernemingen bestand te zijn! Toch is het ergerlijk, dat dusdanige gelukzoekers, die arm en naakt aankomen, zich hier op een hun vreemden grond heer en meester wanen, en vermetel genoeg zijn om zich tegen het Gouvernement te durven aankanten, hoewel dit duizenden te zijner beschikking heeft en hen in een oogwenk tot stof kan vergruizen. Onaangenaam is het ook dat mij telkens de beleedigende uitdrukkingen ter oore komen, die zij zich op de stranden en aan de riviertjes die zij bewonen, tegen de daar ten handel komende inlanders veroorloven, zonder dat het mij vergund is hen daarvoor te straffen. Ik durf Uwe Excellentie gerustelijk verzekeren, dat de rust in deze gewesten nooit voldoende zal verzekerd zijn, alvorens dat gebroed de kracht der Nederlandsche wapenen zal gevoeld hebben, en hun eene gedweehheid zal zijn ingeprent die tot hunne nakomelingen overgaat. Met hen voor het tegenwoordige in eenige minnelijke schikking te komen, acht ik beneden de waardigheid van het Gouvernement, en ik vertrouw dat Uwe Excellentie

het mij niet euvel duidt, dat ik, als ambtenaar des Konings, mij niet verlagen kan om onderhandelingen met hen te openen, daar geene voorstellen kans zouden hebben om door hen te worden aangenomen, dan zoodanige die hun geheele onafhankelijkheid verzekerden en smadelijk zouden zijn voor het Nederlandsch Gouvernement. De zoogenaamde verzoening van den gewezen Commissaris Diard met de kongsie Lanfong moge daarvan ten bewijze strekken. Wel verre toch van zich aan de aangepane verbintenissen te houden, volgt die kongsie haren eigen zin, is nalatig in het betalen der hoofdgelden, en heft belastingen op hare eigen hand; en roekeloos zou ik hem noemen die zich als Europeaan onder hen durfde wagen. Indien mij de staat van zaken op Java niet daarvan had terug gehouden, zou ik Uwe Excellentie reeds lang het voorstel hebben gedaan, eene voldoende expeditie tegen deze gelukzoekers herwaarts te zenden; maar het gunstige oogenblik is daarvoor nog niet verschenen. Nogtans moet ik er ten sterkste bij Uwe Exc. op aandringen, dat geene gelegenheid verzuimd worde om aan dien staat van zaken een einde te maken en de roekelooze aanvallers van Sinkawang en Mampawa den zoolang getergden toorn van het Gouvernement te doen ondervinden. Werden zulke krachtadige middelen aangewend, dan zou ik mij durven vleien niet alleen de onkosten dezer noodzakelijke expeditie op hen te kunnen verhalen, maar hen aan zoodanige opbrengsten te onderwerpen, als waartoe hun werkijver en overvloedige middelen van bestaan hen ruimschoots in staat stellen.

Handelende over de afdeeling Pontianak had ik reeds de eer Uwe Exc. mede te deelen, dat ik de hoofdgelden dier natie heb afgeschafft en vervangen door eene belasting van 12 percent op de goederen die naar haar gebied vervoerd worden. In die afschaffing zijn echter niet begrepen de hoofdgelden dier Chineezzen die onder ons gebied zijn gevestigd. Van dezen zal ik voortgaan ze te heffen, hoewel ik ze nog niet verpacht heb. Ik wensch daartoe over te gaan wanneer ik den invloed, door mijne vroegere maatregelen op hen geoefend, zal kunnen nagaan.

Het is te bejammeren dat het Gouvernement zoo weinig vruchten plukt van de kosten, sedert een reeks van jaren door de Chineezzen te dezer kust veroorzaakt; het is te bejammeren dat eene bevolking van 40,000 à 50,000 werkzame en vlijtige mannen niet meer bijdraagt tot de vermeerdering van 's lands inkomsten. Maar mocht het eenmaal Uwe Exc. behagen mij de daartoe noodige middelen te verschaffen, dan durf ik stellig verzekeren, dat mijne pogingen niet onbeloond zouden blijven en de opbrengsten in ruime mate zouden vermeerderd worden. Volgens de laatst ingekomen berichten heeft het toeval hun een gevoeligen kneep toegebracht. De kampong Montrado, uit ongeveer 400 huizen bestaande, is in het laatst van December jl. op zes woningen na geheel afgebrand, zonder dat men weet hoe die brand, die op onderscheidene plaatsen te gelijk

uitbrak, is ontstaan. Bijna niets is kunnen gered worden en de schade belooft vele duizenden, terwijl door het springen van het buskruit dat zich in de brandende huizen bevond, een dertigtal Chineezers zijn omgekomen. 1)

SLOTBESCHOUWINGEN.

Onder zoodanige omstandigheden als ik de eer had hier voor Uwe Exc. te ontvouwen, den eerbied voor het Nederlandsch gezag in deze Residentie te handhaven, gaat — Uwe Exc. zal het gemakkelijk bevroeden — met groote moeilijkheden gepaard. Het is mij daarom te meer een genoegen Uwe Exc. te kunnen mededeelen, dat dit gezag nooit hooger gestegen, beter gevestigd en van grooter klein was, dan op het tegenwoordig oogenblik, in weêrwil van de groote vermindering die de militaire macht sedert twee jaren ondergaan heeft. Zij bleek toch ook nu nog genoegzaam om in Maart jl. de spanning te bedwingen, die te Sambas door de verkeerde handelwijze van den Civielen Gezaghebber was ontstaan: de enkele zending van een schoener met 25 Europeesche soldaten was voldoende om de bevolking tot bezinning te brengen. Even stil en rustig heeft Sambas zich, bij den dood van Z. H. den Jang di pertowan, aan mijne beslissing ten aanzien van de opvolging onderworpen, hoewel het zich liet aanzien dat van de zijde der vorsten althans eene poging tot weêrstreving niet zou achterblijven.

Gevoelig is de les geweest die de Matanners van onze wapenen ontvingen hebben, en de roem onzer zee- en landmacht is daardoor in niet geringe mate vermeerderd. De bewijzen daarvan heeft Z. M. fregat *Bellona* medegevoerd. Niet licht zal Matan het hoofd weder opheffen van den slag die het is toegebracht.

Eene kleine militaire vertooning, met beleid aangevoerd, was genoegzaam om de bewoners van Tajan van hunne oorlogszuchtige plannen te doen afzien, ons in het bezit te stellen van hun geschut en zonder bloedstorting hunne vorsten in die mate tot onderwerping te dwingen, dat zij eer als krijgsgevangenen dan als vrije lieden naar Pontianak konden wor-

1) De voorstelling van den Resident omtrent het aantal der Chineezers, was zeker zeer overdreven. In 1868 werd, bij veel nauwkeuriger bekendheid met den staat van zaken, de gansche Chineesche bevolking in Borneo's Westerafdeeling op slechts 24,280 zielen, waaronder 11,828 mannen, begroot. De ontevredenheid over de geringe opbrengst van het hoofdgeld, had zeker ook voor een deel in overschatting van het aantal der Chineezers baren grond. Voor het overige kan men in mijn „Borneo's Westerafdeeling”, Dl. II, blz. 500, zien, tot welke handelingen tegen de Chineezers zich de heer Gronovius later door zijne verbittering liet vervoeren, en welke onaangename gevolgen dit voor hem zelven met zich bracht.

den overgebracht. Dat zooveel klem van het gezag de veelvuldige nog op deze kust aanwezige vijanden van het Gouvernement, met name de Chinezen, in toom houdt; dat onze dagelijks sterker wordende forten hen afschrikken van het hernieuwen van vroegere plannen; dat op die plaatsen waar wij gevestigd zijn, juist daardoor ook aan het beheer der politie meer kracht wordt bijgezet, laat zich gemakkelijk begrijpen. In één woord, de verovering of aanhaling van 79 vuurmonden, die te Matan, Tajan, Sambas en Pontianak in 1828 heeft plaats gehad, is zonder voorbeeld in de geschiedenis van deze kust, en kan waarlijk wel als een wonder in de gedenkschriften van Nederlandsch Indië worden aangeteekend, dat de Nederlandsche vlag tot eer strekt en de bestendinging en toenemende ontwikkeling van ons gezag waarborgt.

Ook heb ik in het afgelopen jaar het menschelijk lijden zooveel mogelijk getracht te verlichten: de vrijverklaring van een twintigtal ongelukkigen, die in deze oorden sluikswijze als slaven waren ingevoerd, kan daarvan ten bewijze strekken.

Mocht het eindelijk Uwe Exc. behagen een blik te werpen op de bijgaande staten, waarin ik de inkomsten en uitgaven van deze residentie sedert het jaar 1819 tot en met het afgelopen jaar heb aangeteekend ¹⁾ (alleen de verstrekingen uit 's lands pakhuizen, de vrachtlouwen en dergelijke niet medegerekend), dan zal Uwe Exc. kunnen ontwaren, dat de jaarlijksche uitgaven gedurende de jaren 1827 en 1828 door mij van *f* 460,472 tot *f* 298,103 zijn teruggebracht, en dus reeds met *f* 162,368 's jaars zijn verminderd, ofschoon daaronder voor 1828 nog begrepen waren de aanzienlijke kosten van het in orde brengen van het fort te Pontianak, alsmede die van het groote aantal troepen en van het onderhoud van den Majoor Radja Akil en zijne familie. Blijkens de laatste rubriek van den staat waarin ik de begrooting over 1829 heb vermeld, zullen over dat jaar de uitgaven niet meer bedragen dan *f* 206,117 of *f* 254,000 minder dan in 1826, en nog *f* 17,230 beneden het door Uwe Exc. vastgestelde bij haar besluit van 21 Juni 1827. Het vertrouwen waarmede Uwe Exc. mij steeds vereert, zal mij blijvend ten prikkel strekken om in alles zoo zuinig mogelijk te werk te gaan.

De inkomsten hebben in 1827 reeds weder evenveel bedragen als in 1825, tot dus ver het gunstigste jaar in dit opzicht, en niettegenstaande onderscheiden hoofden der begrooting mij zijn tegengevallen, is het mij mogen gelukken ze over 1828 tot *f* 176,023 op te voeren, hetgeen *f* 29,762 boven

¹⁾ Uit deze staten heb ik als bijlage tot dit verslag medegedeeld de globale sommen der inkomsten en uitgaven van Borneo's Westkust van 1819 — 1828. De gedetailleerde opgaven omtrent de verschillende middelen en posten van uitgaaf heb ik gemeend te mogen achterwege laten.

het hoogste bedrag in eenig voorafgaand jaar oplevert, zoodat mijne pogingen klaarblijkelijk niet zonder vrucht zijn gebleven.

Doen zich nu in den loop van 1829 geene onvoorziene moeilijkheden voor (want in den tegenwoordigen stand der zaken is niets dat eenige zorg behoeft in te hoezemen), alsdan zullen de inkomsten over dat jaar gerust op *f* 181,960, waarop zij door mij begroot zijn, kunnen gebracht worden. Diensvolgens zullen de uitgaven voor de kust hare inkomsten nog slechts met *f* 24,157 's jaars te boven gaan, en dus met een bedrag dat, ofschoon nog altijd te hoog, in vergelijking van hetgeen vroeger is uitgegeven, onbeduidend is te noemen.

Mag ik echter het vertrouwen Uwer Exc. blijven genieten en eene goedgunstige beschikking erlangen op de voorstellen door mij gedaan, dan durf ik mij vleien het tekort geheel te boven te komen; dan durf ik eenig vooruitzicht openen dat weldra overwinsten vanhier naar Batavia zullen terugvloeien.

Het is mij een aangename plicht Uwe Exc. te kunnen melden, dat de moeilijke taak die op mij rust in het beheer dezer Residentie, mij gemakkelijker wordt gemaakt door de medewerking die ik van eenige mijner ambtenaren ondervind. Met bijzonderen lof mag ik melding maken van den waarnemenden Secretaris, thans waarnemend Assistent-resident te Sambas, W. L. Ritter, en van den Controleur en Pakhuismeester dezer kust H. H. le Conge. De eerste heeft zich vooral onderscheiden door het wél ten uitvoer brengen van eenige commissies, hem gedurende mijn verblijf op deze kust opgedragen, en door het beheer der Residentie tijdens mijn afwezen naar Matan; en de tweede niet alleen door het wél betrachten zijner ambts-plichten, maar ook door het volijverig volbrengen van buitengewone werkzaamheden, die ik, wegens de geringheid van het personeel, somtijds genoodzaakt was hem op te dragen. Allen verdienen mijnen dank door hun goed gedrag en door hunnen ijver om in de kennis der inlandsche zaken dieper in te dringen, en het is mij een genoegen hen ten sterkste in de welwillendheid Uwer Exc. aan te bevelen.

Nog heb ik de eer hierbij Uwe Exc. aan te bieden eene opneming van den platten grond van het fort te Pontianak, zooals het thans is, met specifieke staat der uitgaven die het in orde brengen heeft veroorzaakt. Het is waar dat deze meer beloopt dan daarvoor bij besluit van Zijne Exc. den Luitenant-Gouverneur-Generaal was toegestaan, en dit, nog zonder het kruitmagazijn, met *f* 1413 overschrijden; maar ik vertrouw dat Uwe Exc. het mij ten goede zal houden, dat ik, gedreven door de zucht om iets goeds tot stand te brengen, de palen mij gesteld een weinig ben te buiten gegaan, te eer daar ik de verzekering kan geven, dat het fort zich thans in zoodanigen staat bevindt, dat het in een aantal jaren geen verbetering zal behoeven, en tegen alle macht die Inlanders en Chineezen te

dezer kust bijeen kunnen brengen, bestand is. Bij mijne komst alhier kwam mij het beginnen van dit werk zoo noodzakelijk voor, dat ik, zonder aan de algemeene landsbelangen afbreuk te doen, het plan en de begroo-ting te Batavia gemaakt niet kon afwachten. Deze stukken zijn mij eerst acht maanden later geworden. Ook dit, hoop ik, zal bijdragen om mij bij Uwe Exc. te verontschuldigen en het verkrijgen van afschrijving dier sommen te bevorderen.

Ten besluite van dit verlag, dat, hoe onvolledig het ook zijn moge, toch naar ik mij vleien durf een duidelijk overzicht van de zaken dezer kust geven en de hooge goedkeuring Uwer Exc. erlangen zal, neem ik de vrijheid Uwer Exc. als bewijs mijner hulde eene schets aan te bieden van het Nederlandsch établissement te Pontianak, zooals het thans is ingericht, die ik hoop dat Uwer Exc. welgevallig moge zijn.

BIJLAGE A.

STAAT VAN UITGAVEN EN INKOMSTEN VAN BORNEO'S WESTKUST VAN 1819—1828.

JAREN.	UITGAVEN.	INKOMSTEN.
1819	f 148,925.36	f 66,642.11
1820	» 178,846.33	» 104,240.99
1821	» 217,460.33	» 101,240.36
1822	» 286,929.11	» 93,533.70
1823	» 428,990.30	» 131,540.21
1824	» 482,757.30	» 143,800.35
1825	» 496,831.60½	» 146,261.39
1826	» 460,472.38½	» 144,400.96
1827	» 347,612.41	» 146,243.66
1828	» 298,103.48	» 176,023.68½
Begrooting . voor 1829	» 206,117.—	» 181,960.—

BIJLAGE B.

BRIEF OVER DE TROONOPVOLGING TE SAMBAS.

PONTIANAK, 30 December 1828.

Bij mijne missive van 22 Juli had ik de eer Uwe Exc. te berichten, dat Z. H. de Jang di Pertoewan van Sambas, Mohammed Ali Tsafioe'd-din

in den nacht van den 20sten dier maand overleden was, zonder iets omstandigs omtrent de troonopvolging te kunnen vermelden.

Eene reis derwaarts, door den waarnemenden Secretaris, die op dat tijdstip door mij met het beheer dezer Residentie belast was, op verzoek van den Civielen Gezaghebber te Sambas ondernomen, ten einde middelen te beramen om de smeulende oneenigheden tusschen de broeders van wijlen Z. H. voor te komen, en het verslag door dien ambtenaar aan mij ingediend, overtuigden mij al spoedig, dat noch de vorstelijke familie, noch de bevolking geneigd waren, den nauwelijks zesjarigen, vroeger door het Gouvernement benoemden Pangeran Ratoe, Nata Koesoema, dadelijk als hunnen vorst te erkennen, maar dat zij hunne keus hadden gevestigd op den Pangeran Bandhara, oudsten broeder van den overledene, en den eenig overgebleven prins die van moederszijde uit echte vorstelijke familie gesproten is. Dit laatste was zelfs met den overleden Jang di pertoevan het geval niet, maar ofschoon hij zich vroeger had gevreesd gemaakt door veelvuldige zeerooverijen, waarvoor hij door het voormalig Britsch Gouvernement gevoelig gestraft is, had hij zich later zoodanig bij het Gouvernement weten in te dringen, dat hij, met voorbijgang van den Pangeran Bandhara, wien het rechtmatig toekwam, tot Sultan werd verheven. Dit bracht tusschen die beide prinsen eene verwijdering te weeg, die tot den dood van eerstgenoemden voortgeduurd en vele onaangenaamheden veroorzaakt heeft. Immers ontrok zich de Pangeran Bandhara geheel aan des Sultans gezag, vestigde zich in de bovenlanden, weêrstreefde al zijn bevelen, en stond in zoodanige verstandhouding met de Chineesche kongsies te Montrado, dat hij zich overtuigd kon houden, in geval van eene ernstige onderneming zijns broeders tegen hem, van de macht die zij hem aanboden te kunnen gebruik maken, om krachtigen weêrstand te bieden. Vergeefs hebben de verschillende commissarissen getracht dit geschil uit den weg te ruimen, en gemakkelijk laat zich begrijpen, dat de Pangeran Bandhara in deze omstandigheden het Gouvernement weinig genegenheid heeft toegedragen, en veeleer onze vroegere pogingen tot vestiging in het binnenland heeft gedwarsboomd en op allerlei wijze benadeeld.

De Civiele Gezaghebber had, onmiddellijk na het overlijden van Z. H. den Jang di pertoevan, zijne waardigheid voorloopig opgedragen aan zijn broeder, Pangeran Tommengong, een braven en algemeen beminden prins. Doch de Pangeran Bandhara, van het overlijden des Sultans kennis bekomen hebbende, kwam dadelijk naar beneden, en de Pangeran Tommengong, in hem een ouderen broeder eerbiedigende, stond hem, echter met toestemming van den Civielen Gezaghebber, dadelijk zijne waardigheid weder af.

De waarnemende Secretaris, kort daarna te Sambas aankomende, vond den Pangeran Bandhara reeds met de vorstelijke waardigheid bekleed, en hoe gewaagd het ook was het gezag toevertrouwd te laten aan een man

wiens gezindheden geheel onbekend waren, berustte hij evenwel daarin, om geene aanleiding te geven tot moeilijkheden, die hij de macht niet zou hebben tegen te gaan. Hij bepaalde zich dus tot het inwinnen van berichten die over de omstandigheden licht konden verspreiden. Toen hij mij nu de slotsom zijner bevindingen mededeelde, bespeurde ik daaruit, dat niet zoozeer achting voor den persoon van den Pangeran Bandhara, als heimelijke vrees voor de vernieuwing der vijandelijkheden tusschen de vorstelijke broeders, waarin hij de grootste rol had gespeeld, de bevolking noopte hem als regeerend vorst te erkennen, en dat zij daartoe te eer was overgegaan, omdat juist hij op wien allen hunne hoop gevestigd hadden, de Pangeran Tommengong, de eerste was geweest om hen daarin voor te gaan, en hun den weg had gewezen om alle onaangenaamheden te voorkomen, door zich te haasten het grootste bewijs van onderwerping aan zijn broeder te geven. Echter getuigde deze Pangeran aan den waarnemenden Secretaris, dat hij, ofschoon hij voor het tegenwoordige gaarne den Pangeran Bandhara wilde huldigen, echter, als naaste bloedverwant van den Pangeran Ratoe, de hoop bleef voeden dat deze bij zijne meerderjarigheid als regeerend vorst zou worden aangesteld, en dat hij zijn vertrouwen op het Gouvernement geheel zou verliezen, indien het aan zijne verbintenissen daartoe strekkende geen gevolg gaf. Tevens verzocht hij dat het Gouvernement in het onderhoud van den Pangeran Ratoe zou blijven voorzien.

Kort na mijne terugkomst van Matan ontving ik eene deputatie van Sambas, met een brief door den Pangeran Tommengong en verdere rijks-grooten onderteekend, waarbij zij mij dringend verzochten den Pangeran Bandhara tot regeerend vorst te willen aanstellen, dewijl de staat van regeeringloosheid waarin Sambas verkeerde, zeer hinderlijk en zelfs nadeelig was voor de uitoefening der godsdienstige plechtigheden.

Er bestonden bij mij echter drieërlei bedenkingen. In de eerste plaats het karakter van den Pangeran Bandhara, die, behalve wat reeds daaromtrent is opgemerkt, ook nog als zeer wraakgierig bekend staat. In de tweede plaats de erkenning van den minderjarigen Pangeran Ratoe Nata Koesema als troonopvolger van den overleden Jang di pertocwan door het Gouvernement. In de derde plaats de door dien vorst nagelaten schulden.

Het viel mij derhalve niet gemakkelijk te beslissen; echter meende ik dat het niet met de vredelievende bedoelingen van het Gouvernement overeen zou komen, de gansche bevolking van Sambas tegen zich in het harnas te jagen, of de oorzaak te zijn van binnenlandsche twisten in dat toch reeds in een staat van toenemend verval verkeerd rijk. Ik besloot derhalve er toe over te gaan, den Pangeran Bandhara voorloopig, en behoudens nadere goedkeuring Uwer Exc., tot Sultan van Sambas, onder den naam van Osman Kamaloe'd-din te benoemen; een contract met hem aan te gaan waardoor niet alleen de belangen van het Gouvernement, maar ook

die van den minderjarigen Pangeran Ratoe werden verzekerd; en hem een schriftelijken eed van trouw aan het Gouvernement te doen afleggen. Dien overeenkomstig machtigde ik den waarnemenden Assistent-resident van Sambas aan deze verheffing gevolg te geven, en een contract aan te gaan waarvan ik hem een concept ter hand stelde.

Daar nu deze ambtenaar de hem opgelegde taak heeft verricht en alles naar wederzijdsch genoegen stil en rustig is afgelopen, heb ik de eer aan Uwe Exc. te doen geworden: het gesloten contract in duplo, den schriftelijken eed van den nieuwen Sultan, en het bewijs dat hij zich borg stelt voor de nagelaten schulden van wijlen Z. H. den Jang di pertoewan.

Uit het eerste zal Uwe Exc. kunnen ontwaren, dat de rechten van den Pangeran Ratoe door den nieuwen Sultan ten volle erkend zijn, en dat hij van zijne waardigheid zal afstand doen, onder aanneming van een hooger titel, maar zonder verdere bemoeienis met het gezag, zoodra voornoemde Pangeran zijne meerderjarigheid zal hebben bereikt. Dien jongen vorst heb ik gesteld onder de voogdij van de Pangerans Tommengong en Soema di Laga, met toezicht van de eerste civiele autoriteit en van den Sultan, terwijl ook tevens, in geval die vorst gedurende de minderjarigheid van den Pangeran Ratoe mocht komen te overlijden, in de opvolging is voorzien.

Ik heb ook van deze gelegenheid gebruik gemaakt, om, in verband met mijne instructie aangaande het landschap Landak, 's Gouvernements Dajaks weder aan hem af te staan, en daarentegen de schadeloosstellingen te verminderen, zooals blijkens art. 5 en 6 is geschied. Hierdoor wordt eene jaarlijksche uitgave bezuinigd van f 9600, terwijl den Sultan f 12000 en den Pangeran Ratoe f 2400 voor jaarlijksch onderhoud zijn toegekend. Het kwam mij echter niet billijk voor, in deze omstandigheden ook de voldoening der nagelaten schulden van wijlen Z. H. den Jang di pertoewan aan het Gouvernement, ten bedrage van f 48000, van den nieuwen Sultan te eischen, die daarvan hoegenaamd geen genot heeft gehad. Doch daar mij bij onderzoek van den nagelaten boedel des overledenen gebleken is, dat ook daaruit die gelden niet zijn te vinden, heb ik het 't doelmatigst geoordeeld mij met het gemelde schriftelijk bewijs van den nieuwen Sultan te vergenoegen, en de nadere bevelen Uwer Exc. daaromtrent af te wachten.

De overige artikelen van dit contract hebben de strekking om 'slands inkomsten te vermeerderen en het inwendig bestuur der afdeling Sambas te regelen, waarin ik getracht heb zooveel mogelijk mijne instructie te volgen en te zorgen dat, wat de justitie en politie aangaat, alles van den vorst zelve, doch onder toezicht van het Gouvernement, uitgaat. Voorts zijn, volgens art. 11, alle vroegere met den Jang di pertoewan gesloten contracten in stand gehouden, voor zoover zij door het nieuwe geene verandering hebben ondergaan.

Nadat nu dit contract door den Pangeran Bandhara is bezegeld en hij zijnen eed schriftelijk heeft afgelegd, heeft, volgens bericht van den waarnemenden Adsisistent-resident van Sambas, zijne verheffing op den 4den dezer plaats gehad, en heeft de nieuwe Sultan op datzelfde oogenblik, in overleg met den Adsisistent-resident, zijnen broeder den Pangeran Tommengong tot Pangeran Bandhara en zijnen neef den Pangeran Soema di Laga tot Pangeran Tommengong aangesteld.

De ondervinding zal alsnu moeten leeren, in hoeverre het gedrag van Sultan Osman Kamaloe'd-din beantwoorden zal aan de verwachting die de bevolking van hem koestert, en in hoeverre hij zich zoo door het nieuwe als door de sedert lang bestaande contracten, en door den eed door hem afgelegd, aan het Gouvernement gebonden zal achten. Op dezen laatsten steun ik het meest, ofschoon ik het ook niet onmogelijk acht dat zijn karakter, waarvan ik niet veel goeds heb kunnen zeggen, eene gunstiger wending zal nemen, nu hij zijnen wensch om regeerend vorst te worden, overeenkomstig zijne rechtmatige aanspraken, eindelijk, en wel door de goedheid van het Gouvernement, verkregen heeft. Indien er nog eene goede kiem in zijne borst aanwezig is, twijfel ik niet of het gevoel van dankbaarheid zal bij hem levendig worden, en hij zal dat alles vermijden waardoor hij aan het Gouvernement aanstoot zou kunnen geven of zijne belangen benadeelen.

In de hoop dus dat deze mijne pogingen met den besten uitslag mogen bekrond worden en het welzijn van Sambas zullen bevorderen, neem ik de vrijheid het verlichter oordeel van Uwe Exc. in te roepen en eerbiedig voor te stellen:

1°. Wel te willen goedkeuren de door mij voorloopig gedane aanstelling van den Pangeran Bandhara tot regeerend vorst van Sambas, onder den titel van Sultan Osman Kamaloe'd-din, en hem in dat geval, ten bewijze dier approbatie, eene acte van aanstelling te willen doen geworden.

2°. Goed te keuren het door den waarnemenden Adsisistent-resident van Sambas op mijnen last met hem gesloten contract, zooals het is luidende, met al die bepalingen die zoowel de belangen van het Gouvernement, als die van den Pangeran Ratoc Nata Koesocma verzekeren.

3°. Goed te keuren de door den nieuwen Sultan, in overleg met den waarnemenden Adsisistent-resident, gedane benoeming van den Pangeran Tommengong tot Pangeran Bandhara Sri Maharadja, en van Pangeran Soema di Laga tot Pangeran Tommengong.

4°. Mij wel te willen vereeren met Uwer Exc.'s nadere bevelen omtrent de nagelaten schulden van wijlen Z. II. den Jang di pertoevan, die alsnog de som van f 48000 belooopen.

EENE INLANDSCHE NEDERZETTING.

Onder de »sensatie»-berichten die de Indische pers zich meer en meer beijvert op te disschen, trof ons een dramatisch verhaal, uit Pontianak aan een blad van Java's Oosthoek verzonden en dat door de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 6 December jl. is overgenomen. Het verhaal, in zijne kleur en geur, luidt aldus:

»Zij, die vermeenen, dat de handel in menschen behoort tot het verledene, verkeeren in eene schromelijke dwaling: onlangs verscheen hier (Pontianak) ter buitenreede een schoener, bevracht met 800 slaven en slavinnen van Boegischen landaard, waarschijnlijk afkomstig van de kust van Celebes, van een dier zoogenaamde onafhankelijke rijkjes, welke lieden door den Vorst schijnen verkocht te worden evenals zooveel stuks vee. Ben ik wel ingelicht, dan figureert in dezen handel als tusschenpersoon een hadji dezer plaats, door wiens invloedrijke tusschenkomst die menschen van de hand worden gezet, onder welke benaming is mij een raadsel. Werden zij toch als slaven hier ingevoerd, dan zou Pontianak's bestuur zich daartegen verzetten. Wie weet of men die menschen niet doet doorgaan onder den naam van landverhuizers dan wel van pandelingen.

»Het vreeslijkste echter der zaak is, dat onder die lieden, als haringen opeen gepakt in den schoener, de pokzichte was uitgebroken en wel in zeer hevigen graad. Men kan nagaan hoe het met de verpleging gesteld moet geweest zijn, bij gebrek aan ruimte, verschooning, kortom aan alles.

»De *Kapoeas*, hier ter reede, kreeg bevel dien schoener zoo spoedig doenlijk van de buitenreede te verwijderen, daar men natuurlijk beducht was, dat die zoo gevreesde ziekte zich ter plaatse zou nestelen.

»Die maatregel echter kwam reeds te laat, want uit de verklaring van den gezagvoerder des schoeners zou gebleken zijn, dat circa twee honderd dier lieden aan wal gegaan waren ter bedevaart naar Batoe-Lajang, eene kleine kampong aan den oever der Kapoeas-rivier gelegen, omstreeks

een half uur stoomens van Pontianak verwijderd, waar eene begraafplaats is der Maleiers, welke in zekeren reuk van heiligheid staat bij het Boegische ras, zoodat zoowel mannen als vrouwen derwaarts gaan, om op de graven der afgestorvenen te offeren en te bidden.

»Die lieden vonden voorzeker de verblijfplaats aldaar vrij wat aangener dan op den verpesten schoener, ten minste men verwachtte hen te vergeefs terug, zoodat de *Napoeas*, zonder hen, met zijn schoener op sleeptouw, koers nam naar het onbewoonde eiland Poeloe Kebon, schuins tegenover Singkawang gelegen, en 8 tot 9 uren stoomens van de buitenreede van Pontianak.

»Het vaartuig, dat nog een 500 dier ongelukkige wezens aan boord had, werd toen onder de veilige (!) hoede gesteld eener kruisboot.

»Wat er van die menschen moet worden, zonder geneesheer, zonder eenige verpleging hoegenaamd, met die besmettelijke ziekte aan boord, is niet twijfelachtig.

»Zij zullen successievelijk aan de vraatzuchtige haaien tot voedsel verstreken, indien de Voorzienigheid niet beter voor hen zorgt dan het plaatselijk bestuur alhier.

»In hoeverre hier gehandeld is volgens plicht en de voorschriften der menschlievendheid, laat ik ter beoordeeling over van den lezer, die met mij verbaasd zal staan dat zoo iets kan plaats grijpen daar, waar de Nederlandsche vlag wappert en dus den inboorling het noodige vertrouwen moet inboezemen, maar vooral hem beschermen tegen dergelijke onmenselijke handelingen.»

Inderdaad, indien dit verhaal louter waarheid behelste, zou het eene treurige getuigenis leveren tegen het Nederlandsch bestuur. Slavenhandel zou onder het oog zijner ambtenaren plaats grijpen, in weêrwil van het verbod daartegen uitgevaardigd bij art. 116 van het Regeerings-reglement; en ten gevolge van dien onwettigen menschenhandel, zouden nog onlangs honderden inlanders de rampzalige slachtoffers van dit snoode bedrijf zijn geworden! Gelukkig is spoedig gebleken, dat de grond voor de beschuldiging ontbreekt, namelijk de slavenhandel, en dat de eenvoudige feiten door den Pontianakschen schrijver niet weinig zijn gekleurd en gestoffeerd. In de mail-editie van 10 November van het *Nieuw Bataviaasch Handelsblad*, komt althans eene bevoegde en geachte hand op tegen het beruchte schrijven uit Pontianak. De wederlegging is in meer dan één opzicht merkwaardig. Vooreerst is zij te danken aan een kundig, rechtschapen man, den heer Niclou, oud-officier van het Indisch leger, die vroeger om zijne humane denkbeelden met onverdiende wederwaardigheden had te kampen, en steeds aan een scherpen blik een onverdroten ijver paarde in het nasporen van gebruiken, zeden en instellingen van de verschillende volken waarmede hij in aanraking kwam. In de tweede

plaats deelt deze verdienstelijke onderzoeker over de nederzettingen van Boegis op de Westkust van Borneo — alwaar hij herhaaldelijk en langdurig verblijf hield — hoogst belangrijke bijzonderheden mede, die een merkwaardig licht verspreiden over het koloniseerend vermogen der inlanders, dat door oppervlakkige Europeanen miskend, vaak tot verkeerde oordeelvellingen aanleiding heeft gegeven.

Over het uitbreken der pokken onder de laatstelijk te Pontianak aangekomen emigranten en hun vervoer naar Poeloe Kebon, kon de heer Niclou, die thans te Batavia vertoeft, natuurlijk niet veel opheldering geven. Zeker overdrijft echter, naar zijne meening, de berichtgever uit Pontianak, daar de officiële *Java-Courant* het getal der aangekomenen opgeeft als bedragende 500, in stede van 800 zielen. Pontianak bezit slechts één enkel geneeskundige; reeds sedert lang ontbreekt de tweede. Toch bleef het bestuur niet in gebreke hulp te verleen. Immers blijkt uit de *Java-Courant*, dat vóór het vertrek naar Poeloe Kebon alle zich aan boord van den schoener bevindende lieden door vaccinatie zooveel mogelijk tegen verdere besmetting gevrijwaard werden. Poeloe Kebon is buitendien een gezond eiland, voorzien van goed drinkwater en ruimschoots gelegenheid aanbiedende voor het opslaan van loodsen. Is dit laatste geschied — hetzij door het bestuur, hetzij door de Boegische bevolking van Soengei Kakap, — en wordt tevens gezorgd voor het toezenden van levensmiddelen, dan, voegt de heer Niclou hierbij, is het zeker veel dragelijker op dat eiland quarantaine te houden, dan aan boord van een klein vaartuig op de onstuimige buitenreede van Pontianak, zelfs met een geneeskundige aan boord.

De voornaamste vraag blijft echter, of de emigranten die van Celebes naar Pontianak komen, slaven zijn of niet? Die vraag beantwoordt de heer Niclou op zulke degelijke wijze, dat iedereen overtuigd moet wezen dat, in plaats van een broeinest van slavernij te zijn, de kustlanden van West-Borneo zich verheugen mogen in bijzonder belangwekkende vrije inlandsche nederzettingen.

De heer Niclou herinnert dat de Boegis, gedreven door zucht naar avonturen en door ondernemenden handelsgeest, voorheen bijna overal in den Indischen Archipel koloniën stichtten, en dat de vestiging van dat nijvere en moedige volk ter Westkust van Borneo niet van weinige jaren herwaarts dagteekent. Die vestiging was te danken aan den oorlog in 1699 gevoerd door den vorst van Soekadana Zeinoe'd-din, tegen zijn leenheer den sultan van Bantam, hijgestaan door de O. I. Compagnie. Uit zijn rijk verdreven en zijne toevlucht te Bandjermassin gezocht hebbende, kwam hij vandaar terug met eene krijgsmacht, voor een groot deel samengesteld uit Boegische hulptroepen, onder zekeren Oepoe Daeng Menamboe. Dit hoofd huwde, na hij een geleden nederlaag den vorst van Soekadana voor eene dreigende krijgsgévangenschap gevrijwaard te hebben, te Kotaringin met diens dochter, verwant aan het vorstelijk huis van Mampawa, en

had bij eene tweede expeditie het geluk zijn schoonvader op den troon van Soekadana te herstellen. Later vertrok Oepoe Daeng Menamboe van Soekadana naar Mampawa, waar hij spoedig tot hoog aanzien geraakte en de grondvester werd van de eerste Boegische volksplanting op Borneo's Westkust, welker zielental eenmaal op 10,000 werd begroot. Natuurlijk kreeg die nederzetting hare vertakkingen, en onder andere was het aantal Boegis te Pontianak reeds in 1819 zoo groot, dat eene onder hen bestaande gisting ernstige bezorgdheid inboezemde. Dat aantal nam echter nog toe, tijdens de tusschen 1819 en 1825 door de Nederlanders tegen de Chineezzen van Montrado en van Mandor gevoerde oorlogen. Ook Mampawa was toen meermalen het tooneel des strijds, en een deel der zich daar bevindende Boegis week dien ten gevolge uit naar eene strook lands, gelegen langs het zeestrand ten Zuiden van de uitwatering der Pontianak-rivier, naar eene daarheen vloeiende kreek, bekend onder den naam van Soengei Kakap.

Aan hunne gebreken, van welke hunne hartstochtelijke gehechtheid aan het spel, alsook hun twistziek en wraakgierig, maar al te dikwerf tot verwondingen en doodslag aanleiding gevend karakter de meest in 'toog vallende zijn, paren, volgens den heer Niclou, de Boegis echter ook vele goede eigenschappen. Zij onderscheiden zich voornamelijk door eerlijkheid en goede trouw in het nakomen hunner verbintenissen, zoomede door groote, geene moeite of arbeid ontziende winzucht. 't Was ten gevolge dier laatste hoedanigheden, dat de nieuwe vestiging, waarvan zoo even melding is gemaakt, weldra in bloei toenam. Het gerucht van den ondervonden voorspoed verspreidde zich spoedig naar Celebes. De gevolgen bleven niet uit. Van jaar tot jaar kwamen nieuwe landverhuizers van dat eiland. Thans beslaat de door Boegis in cultuur gebrachte strook grond langs het zuider zeestrand eene oppervlakte van ongeveer 130 vierkante kilometers. Zij is bevolkt door ruim 10,000 zielen en bedekt met uitgebreide klappertuinen, waarin het aantal reeds vruchtdragende boomen stellig meer bedraagt dan drie millioen. Rekent men nu het jaarlijksch product van iederen boom zoo laag mogelijk, en dus op slechts 15 noten, dan komt men reeds tot eene jaarlijksche opbrengst van 45 millioen noten, en men kan dus begrijpen hoeveel bedrijvigheid en vertier wordt teweeggebracht door het onderhoud der tuinen, het inzamelen der vruchten, het verwerken dezer laatsten tot olie en den handel in die vloeistof.

Herhaaldelijk was de heer Niclou gedurende zijn verblijf te Pontianak in de gelegenheid die nijvere streek te bezoeken, en telkens was hij getroffen door de vele bewijzen van noeste vlijt en belangrijke welvaart, die hij opmerkte. Behalve met talrijke door de natuur gevormde stroompjes, zag hij dit terrein in alle richtingen doorsneden met door menschenhanden gegraven kanalen, waardoor en eene goede afwatering en eene geregelde gemeenschap der tuinen onderling, zoomede een gemakkelijk vervoer van

het product verkregen wordt. Vooral een dier kanalen, beginnende aan de Soengei Kakap en eindigende aan de Soengei Oedang, trok zijne opmerkzaamheid. Het bezit eene lengte van 10,000 meters, op eene breedte van 5 tot 6 meters, bij eene diepte van 1 meter, en is zelfs nog bij laag water, dan echter alleen voor sampans, bevaarbaar. Het werd door de bevolking van Soengei Kakap zonder eenige pressie of hulp van het bestuur en geheel door onderlinge samenwerking gegraven. Het voorziet in de gedurende langen tijd door haar gevoelde behoefte aan eene rechtstreeksche verbindingsvaart naar de Kapoeas en dus ook naar Pontianak. De heer Niclou beweert niet ten onrechte, dat door dit werk een welsprekend bewijs is geleverd van hetgeen, ook door eene inlandsche bevolking, geheel overgelaten aan eigen krachten, kan verricht worden, wanneer zij de zekerheid heeft van bescherming, van een geregeld bestuur en van het bezit der vruchten van haren arbeid, zonder dat daarom het bestuur, uit te ver gedreven vaderlijke zorg, tusschen beiden behoeft te treden met reglementaire bepalingen, die de werkzaamheden eer belemmeren dan aanmoedigen. Meermalen vroeg hij zich af, of het zelfs in Nederland wel mogelijk zou zijn de bevolking van het een of ander district zoozeer te overtuigen van hetgeen voor hare belangen noodig is, dat zij, zonder eenig kapitaal om te voorzien in dagloonen en andere behoeften, als één man de hand aan de spade zou slaan om een werk te ondernemen en ten einde te brengen, zoo als hier verricht werd. Overigens hebben bedoelde afwaterings- en gemeenschapskanalen de opgevatte verwachtingen niet teleurgesteld. Overal bespeurt men bedrijvigheid; telkens ontmoet men vaartuigen, beladen met noten, of ook wel lange risten dezer laatsten, die, met een gedeelte der losgemaakte vezels onderling verbonden, met den stroom naar de plaats hunner bestemming drijven. Langs de boorden telkens en telkens weder Boegische, ook enkele malen Chineesche woningen, allen omringd met hooge stapels voorloopig opgeschuurde klappers, en van afstand tot afstand afgewisseld door weder andere woningen, binnen welke men druk bezig is met het bereiden van olie.

Die bereiding heeft echter hoofdzakelijk plaats aan de monding der Soengei Kakap, waar de bevolking der daar gelegene Chineesche kampong, ruim 300 zielen sterk, zich uitsluitend met dat werk bezig houdt. Over het algemeen toch geschiedt het vervaardigen van olie, hoewel de Boegis er zich niet geheel van onthouden, door Chineezzen. Deze werken goedkoop, en de eersten kunnen dus hunnen tijd beter aan het planten, het onderhouden der tuinen, het inzamelen der vruchten en aan cultures besteden. Toch is ook de door de Chineezzen toegepaste bereidingswijze nog zeer primitief, zoodat er aan werkkrachten en aan mindere opbrengst aanzienlijke sommen moeten verloren gaan. Reeds in de Sturlers „Landbouw tusschen de keerkringen” wordt gewezen op de voordeelen, die eene bereiding van olie op groote schaal, met al de hulpmiddelen der nieuwere

wetenschap, te Pontianak zou kunnen opleveren. Wanneer men nagaat, dat de 100 stuks noten te Soengei Kakap verkocht worden voor f 2.— tot f 2.50; dat het vervoer zoo uiterst gemakkelijk is; dat brandstof alom voor het kappen kan verkregen worden; dat bij eene machinale bereiding, met gebruikmaking van hydraulische persen, zoo al niet, gelijk de Sturler opgeeft, van vijf, dan toch stellig van zeven noten een liter olie kan verkregen worden, en de gemiddelde prijs van die maat zelfs te Pontianak kan gesteld worden op 35 cents, dan is het niet twijfelachtig dat de Sturler volkomen gelijk had. De heer Niclou was hiervan zoo zeer overtuigd, dat hij zelf pogingen deed tot het verkrijgen van het kapitaal, noodig voor het oprichten van een met stoom en hydraulische pers werkenden oliemolen in de nabijheid van Pontianak. Die pogingen leden echter schipbreuk op het gebrek aan ondernemingsgeest, 't welk vooral in de laatste jaren in Indië zoo geweldig is toegenomen. Zelfs een later plan om de minstens een milioen kilogrammen kokosvezels, welke thans nutteloos naar zee drijven, te bewerken voor de Europeesche markt, waar die grondstof tegenwoordig tot het vervaardigen van vloermatten en tapijten zoo gezocht is, en waarvoor een betrekkelijk zeer gering kapitaal noodig zou zijn geweest, stuitte op hetzelfde bezwaar af.

Het is nu in deze zoo welvarende streek, die zoo veel toebrenge tot den bloei van Pontianak, en waar enkele eigenaars van tuinen huizen gebouwd hebben tot eene waarde van 5000 dollars, dat nog eene vermomde slavernij zou bestaan. De jaarlijks van Celebes aankomende Boegis, welker getal bedroeg:

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
in 1866	149	29	24	18	220
» 1867	413	195	77	50	735
» 1868	286	170	53	18	527

en in 1869 zonder twijfel grooter was dan in 1868, verhuizen toch allen derwaarts! De heer Niclou, die blijkbaar den maatschappelijken toestand der immigranten van nabij onderzocht, deelt daaromtrent bijzonderheden mede die de zaak in het helderste daglicht stellen.

»Verscheidenen hunner,» schrijft hij,» zijn eenigszins vermogend, anderen vermaagschapt aan bemiddelde Boegis te Pontianak. Dat zij die tot eene dier beide kategoriën behooren, vermomde slaven zouden zijn, is natuurlijk onzin. Weder anderen hebben echter volstrekt geene middelen van bestaan en zij moesten het dus zijn die bedoeld worden. Werkelijk werden de zoodanigen dan ook in den eersten tijd der vestiging eener Boegische volksplanting te Soengei Kakap, en zelfs nog toen de resident Willer in 1852—53 zich meer in 't bijzonder met die nederzetting ging bemoeien, pandelingen. In den regel toch hebben de emigrantten, alvorens zij van Pare-Pare, Towadjoë of vanwaar dan ook aankomen, vóór hun vertrek eenig geld noo-

dig, ten einde zich vrij te maken van op die plaatsen aangegane verbintenissen en te voorzien in het noodige voor de reis. Daartoe geeft de gezagvoerder eenige gelden, waarbij gevoegd worden de kosten van overvoer.

»Bij aankomst van vaartuigen met immigranten zijn nu de eigenaars van tuinen begeerig, een en ander bij wijze van voorschot aan de nieuw aangekomenen uit te betalen. Zoo ging het vroeger, en wel met dien verstande, dat de schuldenaars voor door hen genotene voorschotten onderworpen waren aan alle bepalingen van het toen nog in volle kracht bestaande pandelingschap. Bovendien werd het bezwarende van hunnen toestand nog meer dan verdubbeld door de bestaande gewoonte om, in plaats van de Boegische reaal, ter waarde van ongeveer 88 cents, in welke de schuld was aangegaan, bij aankomst te Pontianak te stellen de Pontianaksche reaal ad *f* 2.— en den schuldenaar voor het op die wijze gestegen bedrag te debiteeren.

»Ook met dat alles was echter reeds toen de toestand van den pandeling geworden Boegis niet zoo bijzonder slecht. Immers bedroeg hunne schuld gemiddeld *f* 75 per hoofd, en die som werd door de familiehoofden, zóó voor zich zelven, als voor de hunnen, in vier of vijf jaren afgelost. De aflossing geschiedde op de volgende wijze. De meester voorzag gedurende het eerste jaar in alle behoeften van de pandelingen. Daarvoor waren zij verplicht klappers te planten. Gedurende het tweede jaar kregen zij echter alleen de bibiet, noodig tot het aanleggen van nieuwe tuinen, en moesten overigens door eigene cultuur in hun onderhoud voorzien. Van de aangeplante boomen kwam nu de helft aan de pandelingen en de wederhelft aan den meester. Daar de waarde van zoodanige helft, binnen 4 of 5 jaren, meer bedroeg dan de aangegane schuld, waren de eersten na dien tijd van hunne verbintenis ontheven.

»Tegenwoordig is echter de toestand der schulden gemaakt hebbende immigranten nog aanmerkelijk beter geworden; zij zijn geen pandelingen meer. De hoofden der gezinnen geven aan de eigenaars der tuinen schriftelijke, soms notariële bewijzen voor het bedrag van het verschuldigde, 't welk, nu de waarde der Boegische reaal tot grondslag wordt genomen voor de herleiding in Nederlandsch-Indische munt, niet bijzonder groot is. Dat die herleiding werkelijk volgens den opgegeven standaard plaats vindt, wordt overigens minutieus nagegaan. Schrijver dezes kreeg daarvan het bewijs tijdens het bijwonen eener zitting van den Landraad, waarin zoodanige herleiding plaats had, en zulks niettegenstaande in het te Pontianak opgemaakte en in de Boegische taal gestelde schuldbewijs eenvoudig was melding gemaakt van realen, zonder bijvoeging van het woord Boegische.

»De aldus aangegane schulden, waarvoor in den regel enkel mannen, alleen in hoogst zeldzame gevallen vrouwen, maar nooit minderjarigen aansprakelijk zijn, worden nu op eene vrij gemakkelijke wijze, dat wil zeggen

door het schoonmaken van het terrein, het beplanten van dat terrein met een te voren overeengekomen aantal klapperboomen en het onderhouden dezer laatsten aangezuiverd. De bijcultures, zooals padi, pisang, aardvruchten enz., zijn allen ten voordeele van de schuldenaars, en met dezen voorzien zij in alle benoedigheden, zoowel eigen als die der hunnen. Overigens wordt nauwlettend gewaakt tegen knevelarij. Wij heffen geene belastingen. Alleen de Sultan van Pontianak trekt, zooals schrijver dezes meermalen hoorde beweren, 1 pCt. van het product. Het bestuur wordt gevoerd door dien Sultan, echter in overleg met de Nederlandsche gewestelijke autoriteit. Het aanstellen van hoofden en het beleid der justitie en politie bevinden zich geheel in onze handen. Door het gedurende de twee laatste jaren aanleggen van een negen palen (14 kilometers) langen weg tusschen Pontianak en Soengei Kakap met de daarlangs gelegene aanplantingen, is het toezicht vrij wat gemakkelijker gemaakt. Het klandestien houden van slaven of overtreding der bij Staatsblad van 1859, no. 43, en later vastgestelde bepalingen op het pandelingschap is dien ten gevolge volstrekt onmogelijk. Tot het aanleggen van bedoelden weg moest een geheel maagdelijk bosch worden opengekapt en een moerassig terrein opgehoogd, van boomstronken gezuiverd en aan weërskanten van afwaterings-kanalen voorzien worden. Dit geschiedde geheel en al door kettinggangers, die daarmede een zeer nuttigen arbeid verrichtten.

»Schrijver dezes meent, dat het vorenstaande genoegzaam zal zijn, om aan te toonen, dat, wel verre van te leiden tot menschenhandel en slavernij, het te Pontianak aanvoeren van Boegische emigranten integendeel vrijen arbeid bevordert, den bloei en de welvaart van Pontianak doet toenemen en de emigranten zelven binnen betrekkelijk korten tijd eene onafhankelijke en goede toekomst verzekert. 't Laatste wordt trouwens bevestigd door het antwoord, 't welk hij bij zijne bezoeken te Soengei Kakap telkens ontving, wanneer hij vroeg naar de reden die zoo vele lieden bewoog, Celebes, niet minder vruchtbaar dan Borneo, te verlaten, om zich te Pontianak te vestigen. Dat antwoord, door verschillende personen van Boegischen landaard en op verschillende tijdstippen gegeven, luidde onveranderlijk: »Onze »vorsten op Celebes voeren aanhoudende oorlogen en wij kleine lieden zijn »de lijdende partij. Noch voor onze vrouwen, noch voor onze kinderen, »noch voor goederen bestaat de minste zekerheid in ons geboorteland. De »willekeur der machthebbenden is genoeg om ons dat alles te ontnemen. »Daarom komen wij liever hier, waar wij de zekerheid hebben dat het- »geen wij verdienen en overleggen ons eigendom zal blijven.» "

De gevolgtrekkingen uit de mededeelingen van den heer Niclou te maken, liggen voor de hand. Ware deze bevoegde navorscher niet voor de Boegische nederzetting in de bres gesprongen, zij zou de smadelijke verdenking van menschenroof en slavernij niet hebben kunnen ontgaan; en

toch zou zij er geen schuld aan hebben. Dwaling en lichtzinnige veroordeeling, om van geene andere beweegredenen te gewagen, zouden ons alleen eene verkeerde voorstelling hebben gegeven van eene kolonisatie heilrijk in hare beginselen en gevolgen. Den Nederlanders in den Archipel strekke dit voorbeeld tot eene les, om zich toch te onthouden van voorbarige oordeelvellingen omtrent inlandsche toestanden. Miskenning van hetgeen de Indiërs uit vrije beweging tot stand brengen, is de aanleiding geweest van vele kwade en verkeerde maatregelen. Het is waar, wij leven niet meer in de tijden toen de overheid dorpen liet verbranden die zoogenaamde »duivelen-dienst'' pleegden; maar het stelsel van »dwingen en reglementeeren'', naar kleingeestige Europeesche begrippen, heeft diepe wortelen geschoten, en velen valt het nog moeilijk de oorspronkelijke vrije ontwikkeling van den inlander recht te doen wedervaren, omdat de inlander handelt naar eigen inzichten, en niet naar de nukken van vaak bevooroordeelde en onwetende betweters. Intusschen is het juist de roeping van het Indisch bestuur geworden, de ongedwongen bedrijvigheid der inlanders te beschermen. Onder verstandig, niet te veel bemiddelend toezicht, moet de inheemsche werkzaamheid grootsche uitkomsten geven. Laat dan de ondernemende, wakkere Europeaan zich daarbij aansluiten, en men zal de oplossing naderen van het probleem: hoe men een groot Rijk gelijk Indië behoort te regeeren,

dat een wildhouthosch niet moet behouden worden, dan valt het in de termen van voor uitgifte in erfpacht vatbare gronden.

Overgaande tot de toelichting van het besluit zelf, stel ik, ter vermijding van herhalingen, op den voorgrond, dat het, volgens het laatste artikel, alleen van toepassing is op Java en Madura, zoodat ook bij de thans volgende beschouwingen niet te denken is aan de Buitenbezittingen. Bij de bespreking der artikelen zal tevens blijken welke punten, die niet bij de wet van 9 April zijn behandeld, hier worden opgenomen.

Het besluit heeft drie hoofdstukken: 1°. van rechten op grond (artt. 1—7); 2°. van afstand van grond (artt. 8—18); 3°. gemengde bepalingen (artt. 19 en 20). Duidelijkheidshalve wordt de tekst van icder artikel herhaald.

»Art. 1. Behoudens opvolging van de tweede en derde bepaling der voormelde wet, blijft het beginsel gehandhaafd, dat alle grond, waarop niet door anderen recht van eigendom wordt bewezen, domein van den Staat is.»

In § 2 der Memorie van Toelichting van 5 Februari 1869 is, aan de hand der verordeningen, sedert het herstel van het Nederlandsch gezag op Java uitgevaardigd, aangetoond, dat de formule, in dit artikel nedergelegd, het rechtsbegrip wedergeeft dat bij den Indischen wetgever steeds heeft bestaan ten aanzien van het recht van den Staat op den grond van Java. De wet van 9 April heeft, door de bevoegdheid tot afstand van grond in erfpacht aan te nemen, dat begrip bevestigd.

Het artikel kan, terwijl het de milde beginsels der wet jegens den inlander met nadruk herinnert, omtrent den beschikbaren grond in het algemeen slechts de rechtszekerheid bevorderen en is in het bijzonder nuttig tot recht verstand der verordeningen waar, gelijk in art. 569 van het Indisch Burgerlijk Wetboek, gewaagd wordt van »tot het domein behorende gronden». Eene uitdrukkelijke wettelijke omschrijving toch van de gronden die tot het domein behooren, werd tot dusver gemist. Om hierin te voorzien is (referte aan Uwer Excellentie's dépêche van 3 April 1868, n°. 341 a/20) meermalen de afkondiging van het Indisch besluit van 22 Januari 1853, n°. 9, in overweging genomen, doch daarbij gestuit op het bezwaar dat zoodanige formule inbreuk zou kunnen maken op de rechten der bevolking. Die inbreuk wordt nu ten eenenmale belet.

Aan Uwe Excellentie blijft overgelaten voorstellen te doen, indien geoordeeld mocht worden dat het voormeld art. 569, en wat hiermede in verband staat, ten gevolge van de gedane uitspraak wijziging behoeft.

»Art. 2. De rechten der inlandsche bevolking op grond, volgens hare godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken, worden, voor zoover noodig, bij algemeene verordening omschreven.

»Het ontwerp van zoodanige verordening wordt, een geruimen tijd, in »de dorpen bekend gemaakt, en de bevolking uitgenoodigd om de bezwaren, welke bij haar mochten bestaan, aan de daartoe aan te wijzen »Europeesche ambtenaren mede te deelen.

»De hoogste inlandsche ambtenaren worden over het ontwerp geraadpleegd.

»Zoo lang de hier bedoelde omschrijving niet heeft plaats gehad, geschiedt het onderzoek naar de rechten der inlandsche bevolking, krachtens »de tweede bepaling der wet vereischt, op den voet door den Gouverneur- »Generaal vastgesteld of vast te stellen.”

Dit artikel heeft betrekking op het, in het afgelopen jaar ten einde gebracht onderzoek naar de rechten der bevolking op den grond. De uitkomsten van dat onderzoek zullen kunnen leiden tot het vaststellen van verordeningen, hetzij voor geheel Java, hetzij voor de verschillende gewesten, ter omschrijving van aldaar bestaande onbetwistbare rechtsbegrippen. Deze codificatie zal tot rechtszekerheid leiden en misbruiken doen ophouden.

Wanneer hier en elders gesproken wordt van de *rechten* der inlandsche bevolking, wordt aan die uitdrukking eene zeer bepaalde beteekenis gehecht, die trouwens voortvloeit uit het begrip zelf van *recht*. Men zal zich niet mogen tevreden stellen met lichtvaardige aanneming van beweringen, onbestemde aanduidingen, ongemotiveerde mededeelingen van geraadpleegde inlanders. Te dikwijls toch is hetgeen op eenige plaats als recht werd genoemd, misbruik gebleken, bij vergelijking met elders ontvangen inlichtingen. Door langdurige ondervinding, velerlei nasporingen, en inzonderheid door het jongste opzettelijk onderzoek, is het Gouvernement in staat de opgaven te toetsen, de wezenlijke rechten op elke plaats te onderscheiden en die voor elk gewest te boekstaven, met inachtneming van het beginsel, dat niet als recht aangenomen wordt wat aandruischt tegen erkende beginselen van rechtvaardigheid en billijkheid.

De bekendmaking der ontworpen verordeningen in de *desa's* geeft een waarborg te meer, dat zij overeenstemmen met het rechtsbewustzijn der bevolking, die hare bezwaren vrij moet kunnen mededeelen aan »de daartoe aan te wijzen Europeesche ambtenaren”. Deze laatste uitdrukking is gebezigd om, waar noodig, de ambtenaren der statistieke opneming, in stede van die der plaatselijke besturen, met het ontvangen dier bezwaren te kunnen belasten.

Het spreekt van zelf dat de uitgifte van gronden in erfpacht niet moet wachten op de hierbedoelde omschrijving der rechten van de bevolking; een onderzoek naar die rechten is intusschen in elk bijzonder geval noodig vóór de uitgifte in erfpacht, opdat gewaakt kunne worden dat geen afstand van grond inbreuk make op de rechten der inlandsche bevolking. Krachtens de laatste alinea is de regeling van de wijze, waarop dit onderzoek moet plaats vinden, aan Uwe Excellentie overgelaten.

»Art. 3. De inlanders, die tot verzekering van hun erfelijk individueel »gebruiksrecht op grond een schriftelijken titel verlangen, worden door den »Gouverneur-Generaal, zoodra doenlijk, in de gelegenheid gesteld dien te »verkrijgen.»

Deze bepaling is, bij de inlassching van de tegenwoordige 3de alinea der wet, uit het oorspronkelijk wets-ontwerp gelicht, met het voorbehoud om haar van bestuurswege te verordenen.

De inlander, die behoefte aan schriftelijke titels openbaart, welke hij niet zonder de tusschenkomst van het Gouvernement verkrijgen kan, behoort zoodra doenlijk daarin te worden te gemoet gekomen. Zijn vertrouwen in het Nederlandsch Bestuur mag niet worden beschaamd.

Intusschen brengt het artikel niet mede, dat de hier vermelde bewijzen zouden moeten worden afgegeven door de Europeesche ambtenaren.

Het recht dat verzekerd moet worden, is het bestaande *inlandsch* recht, bepaald door de inlandsche wetten, gebruiken en instellingen.

De Regeering zal genoeg gedaan hebben, wanneer zij, onder voldoende voorzorgen, de bewijzen van dat recht verkrijgbaar stelt bij eene hoogere inlandsche autoriteit dan de dessabesturen, dus bij de districtshoofden.

Welke voorzorgen genomen moeten worden, ook tegen misbruik van gezag door de inlandsche autoriteiten; welke voorzieningen noodig zijn, bijv. tot regeling van de bewijskracht der schriftelijke titels, staat ter beoordeeling van Uwe Excellentie. De woorden »zoodra doenlijk» vereischen geenszins overhaasting, maar laten integendeel de gelegenheid om vooraf de maatregelen te nemen, die aan het voorschrift eene behoorlijke werking kunnen verzekeren.

»Art. 4. De algemeene verordening, regelende de vervanging van inlandsch »erfelijk individueel bezit door eigendom krachtens de vierde bepaling der »voormelde wet, wordt door Ons vastgesteld.

»De Gouverneur-Generaal zendt daartoe onverwijld een ontwerp en toelichting aan den Minister van Koloniën.»

Daar de hier bedoelde algemeene verordening treedt op het gebied dat beheerscht wordt door art. 75 van het Regeeringsreglement, is, overeenkomstig art. 72 der Instructie van den Gouverneur-Generaal, hare uitvaardiging aan den Koning voorbehouden.

Bij den Koninklijken last in de tweede alinea van het bovenstaand artikel heb ik slechts den wensch te voegen, dat die arbeid met den meesten ernst worde ter hand genomen, opdat de inlanders niet langer dan onvermijdelijk verstoken blijven van hetgeen de wet hun toedenkt en inderdaad een zeer gewichtig vereischte is voor hunne tevredenheid, welvaart en ontwikkeling.

»Art. 5. De regels, krachtens de vijfde bepaling der voormelde wet te stellen op de uitoefening der daarbij erkende bevoegdheid van inlanders om grond aan niet-inlanders te verhuren of in gebruik te geven, worden ten spoedigste bij ordonnantie uitgevaardigd.

»Inmiddels verleent de Gouverneur-Generaal tot zulke overeenkomsten in elk geval tijdelijke vergunning, onder voorwaarden, in overeenstemming met den Raad van Nederlandsch Indië vastgesteld.»

Hier wordt alzoo van eene der voornaamste bepalingen der wet van 9 April de geheele regeling aan de Indische Regeering toevertrouwd. Uwe Excellentie zal bevroeden, dat, in den geest dier wet, de te stellen regels de vrijheid der inlanders niet meer mogen beperken, dan voor het algemeen belang noodzakelijk is.

De bevoegdverklaring, in het artikel, ontslaat Uwe Excellentie van den band der aanschrijving, krachtens welke bij ordonnantie van 7 November 1863 (*Indisch Staatsblad*, n°. 152) werd bepaald, dat de overeenkomsten, waarvan sprake is in de publicatie van 25 December 1838 (*Indisch Staatsblad*, n°. 50), niet anders dan individueel met de bezitters of gebruikers der gronden mogen gesloten worden. Het zal wel overbodig zijn Uwe Excellentie te herinneren aan de wijziging, welke men voornemens was in die aanschrijving te brengen, blijkens art. 14 van het wets-ontwerp van April 1866, tot vaststelling der grondslagen, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië kunnen worden gevestigd.

Het spreekt van zelf, dat de bedoelde regels, beperkingen houdende van het recht des inlanders om over zijn grond te beschikken, niet moeten slaan op gronden, waarvan inlanders den *vollen eigendom volgens het Indisch Burgerlijk Wetboek* hebben verkregen of zullen verkrijgen. Aan den eigendom krachtens alinea 4 der wet van 9 April te verkrijgen, zal echter deze beperking verbonden moeten worden.

Wellicht zal het noodig zijn vennootschappen uit te sluiten van deze verhurings, die van de uitgifte in erfpacht op dit groote punt verschillen, dat zij de *gronden der dessa's* betreffen. Dit punt blijft evenwel aan Uwer Excellentie's beslissing overgelaten.

Overigens moct ik met nadruk wijzen op het voorschrift in het artikel, dat de verordening in quacstie *ten spoedigste* worde uitgevaardigd. Het zou daarmede niet strooken, haar te laten afhangen van de verordening op de overeenkomsten tusschen inlanders en niet-inlanders in het algemeen, waarvoor ik Uwe Excellentie een ontwerp verzocht bij missive van 9 Augustus 1869, lit. Aaz, n°. 22/1094, hetwelk de ijver der betrokken Indische autoriteiten tot dusver niet in staat is geweest te leveren. Op die zaak zal worden teruggekomen bij de mededeeling der voorschriften tot uitvoering van de wet van 21 dezer.

»Art. 6. De Gouverneur-Generaal bepaalt voor elke inlandsche gemeente de tot haar behorende gronden.

»Dit gebied bestaat uit hare rijstvelden; uit de overige gronden die bij hare leden, met uitsluiting van de leden van andere inlandsche gemeenten, in gedurig gebruik zijn; en uit de gronden, die de Gouverneur-Generaal haar toevoegt met het oog op hare behoefte aan uitbreiding.»

Het woord »gemeente» wordt hier gebezigd voor het gewone begrip van *dessa*, welke benaming echter is vermeden, omdat er *dessa's* zijn die geene gemeenten geuoemd kunnen worden, terwijl het artikel gemeente-rechten geldt.

Eene bepaling van het *dessagebied* is noodzakelijk, zoowel voor eene goede werking der wet van 9 April, als voor andere regelingen, bijv. van de heerediensten. Van vele *dessa's* is het gebied in den hierbedoelden zin reeds afgebakend, gelijk is af te leiden uit het advies van den Raad van Nederlandsch Indie van 16 November 1864 bij den Indischen brief van 13 December 1864, n°. 374, E12 Kabinet, en uit de kaarten der statistieke opneming blijkt; dit heeft men dus slechts te constateeren. Wat de overige betreft, moet de bepaling geschieden »zoodra doenlijk», hetgeen niet bedoelt overhaasting of buitengewone middelen. De statistieke opneming leidt van zelf tot het oogmerk. En eene bijzondere aanleiding tot grensbepaling zal ten opzichte van ettelijke *dessa's* ontstaan uit aanvragen om gronden in erfpacht, uit nadere regelingen voor de suikercultuur enz.

Het is voorts duidelijk dat de openbare aanbidding, en de afstand op aanvraag, van gronden in erfpacht niet op de voltooiing van het werk der bepaling van de grenzen der gemeenten mogen wachten. Weet men van een opgenomen of van een aangevraagd perceel (zie artt. 9 en 16) dat het niet behoort tot de uitgesloten gronden, dan is de voorwaarde der verkrijgbaarstelling aanwezig, Maar tevens, afgescheiden van de uitgifte in erfpacht, moet de bepaling van het gebied plaats hebben.

In de omschrijving van »gronden, die bij de leden der inlandsche gemeente, met uitsluiting van de leden van andere inlandsche gemeenten, in *gedurig gebruik zijn*», is de uitlegging bij art. 4, 2°, van het Koninklijk besluit van 3 Juli 1856 (*Indisch Staatsblad*, n°. 64) aan art. 62 van het Regeeringsreglement gegeven, versterkt, opdat niet het gebruik voor *een enkelen keer* den grond aan de *dessa* doe toewijzen. Onbepaalde, zogenaaemde rechten kunnen niet zonder schade voor het algemeen belang erkend worden; dit dient ook bij aanwijzing van het *dessagebied* op den voorgrond te staan.

Ook moet bij de toepassing van dit artikel wel in het oog worden gehouden, dat tot de gronden der *dessa's* in den hierbedoelden zin *niet* behoren de gronden, afgezonderd voor de op hoog gezag ingevoerde *koffie-*

cultuur (wel die, waarop de paggerkoffië is geplant). Volgens de verklaring in *Indisch Staatsblad* 1817, n°. 55, behooren de gronden der koffietuinen aan den Staat, en worden zij geacht te zijn verhuurd aan de koffieplantende bevolking; terwijl aan de inlandsche huurders de verplichting is opgelegd om nieuwe plantsoenen aan te leggen op gronden, »die hun in de nabijheid der verhuurde tuinen worden aangewezen”. Dit stelsel is gehandhaafd in alle openbare verordeningen betreffende de koffiecultuur. En voor zoover de koffieboomen geplant zijn op boschgronden, geldt het reglement in het *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 96, waarbij het Gouvernement zich het gebruik dier bosschen voorbehield, onder toekenning van eenige vergunningen om te sprokkelen, te kappen enz.

De gouvernement-koffietuinen kunnen dus slechts tot de dorpen behooren in politioneelen zin, en in zoover, dat bepaalde dorpen bepaalde tuinen verzorgen.

Aan deze uitlegging gelieve Uwe Excellentie vast te houden als aan eene beslissing van de bevoegde macht in eene quaestie, waarover de meeningen zeer uiteen plegen te loopen.

»Art. 7. Onafhankelijk van de algemeene regeling, bij art. 2 bedoeld, »worden bij ordonnantie regelen gesteld op het recht der inlanders om gronden buiten het gebied, krachtens art. 6 bepaald, te ontginnen. Die regelen bevorderen het stichten van nieuwe gemeenten”.

De wenschelijkheid van nieuwe nederzettingen, terwijl de bevolking zich meer en meer opeenhoopt, het landbezit onder haar zich versnipperd en het getal niet-geërfden zeer toeneemt, behoeft geen betoog. Maar van den anderen kant is het volstrekt noodig regelen te stellen omtrent het ontginnen van gronden buiten het dessagebied, ten einde die te beveiligen tegen den rooibouw, waarmede een zwervende klasse den grond bederft ten wille van een enkelen oogst, om dien daarna te verlaten en haar vernielingswerk elders te hervatten. Wel is waar zijn 'slands houtbosschen op Java en Madura thans, door het reglement in *Indisch Staatsblad* 1865, n° 96, tegen dergelijke vernieling voldoende beschermd, en behelst het reglement op de uitoefening der politie enz. onder de inlanders en daarmede gelijkgestelden op Java en Madura voorzieningen tegen het verspreid wonen buiten de dessa's (art. 30 en 31); doch daarnevens zullen voorzorgen aangaande de niet met hout begroeide wildernissen, geenszins overbodig blijken. Voorzorgen evenwel, die zouden strekken om het vestigen van nieuwe nederzettingen (gehuchten die tot gemeenten kunnen wassen) tegen te gaan, worden door het artikel verboden.

Tot de ontginningen binnen het dessagebied kunnen de regelingen niet worden uitgestrekt zonder op de gemeentelijke huishouding en het onbe-

lemmerd gebruik van den grond der gemeente door hare leden inbreuk te maken.

Tegen willekeurige beschikkingen van Europeanen over stukken woesten grond waakt, naar het schijnt, genoeg art. 569 van het Indisch Burgerlijk Wetboek, in verband met art. 1 van het tegenwoordig besluit.

»Art. 8. Met den verkoop van kleine stukken gronds, bedoeld in het »tweede lid van art. 62 van het Reglement op het beleid der Regeering »van Nederlandsch Indië, wordt volgens de bestaande of nader door den »Gouverneur-Generaal te geven voorschriften, met inachtneming van de »tweede bepaling der in hoofde dezes vermelde wet, voortgegaan. Die »stukken mogen ieder eene oppervlakte van tien bouws niet te boven gaan.»

Door te spreken van *bestaande* voorschriften wordt inzonderheid herinnerd aan de verklaring van de Regeering bij de toelichting der ontwerpen van het Regeeringsreglement, dat het niet de bedoeling was af te wijken van den voet, waarop toen kleine stukken gronds, krachtens vroegere Koninklijke machtiging, werden verkocht, namelijk in en nabij de steden en dessa's, zoodat geene te limitatieve strekking moet gegeven worden aan de woorden: uitbreiding van steden en dorpen of oprichting van inrichtingen van nijverheid, in art. 62 gebezigd. Met deze toelichting was trouwens de praktijk na 1854 in overeenstemming.

Het maximum voor de te verkoopen gronden is moeten worden bepaald zonder dat van Uwe Excellentie nog antwoord ontvangen was op mijn brief van 25 Augustus 1869, lit. AAZ., 20/1171. Het is, inzonderheid wegens de behoefte voor suikerondernemingen en de daaraan te verbinden koelie-kamongs, eenigszins ruim gesteld. Mocht het te ruim bevonden worden, dan kan men als regel aannemen daar beneden te blijven. Grootere stukken, voor landgoederen of nijverheidsinrichtingen noodig, kunnen in erfpacht verkregen worden volgens art. 18 van het besluit.

»Art. 9. De gronden buiten het bij art. 6 bedoelde gebied worden van »gouvernementswege opgemeten, beschreven en in kaart gebracht.

»Van het in kaart gebrachte wordt jaarlijks een gedeelte, daartoe geschikt bevonden, bij perceelen van omstreeks vijfhonderd bouws, in erfpacht voor vijf en zeventig jaren aangeboden. De Gouverneur-Generaal »kan in bijzondere gevallen eene andere grootte der perceelen bepalen.

»In de erfpacht worden niet begrepen:

»a. gronden waarop anderen recht hebben, indien zij ongenegen zijn »zich van hun recht te ontdoen;

»b. gronden, naar de inzettingen der inlanders als gewijde beschouwd;

»c. gronden, voor openbare markten afgezonderd, of voor den openbaren »dienst bestemd;

»d. gouvernements-koffietuinen;

e. djati- en andere houtbosschen, de laatste voor zoover zij onder ge- »regeld beheer zijn gebracht;

f. »gronden, gelegen binnen een door den Gouverneur-Generaal voor »elk gewest vast te stellen afstand van gouvernements-aanplantingen;

»g. gronden, gelegen in door Ons aan te wijzen strcken, die beschikbaar »moeten blijven voor de uitbreiding der op hoog gezag ingevoerde koffiecultuur.

»Door de uitsluiting der onder a, b en c genoemde gronden wordt de »afstand in erfpacht der omliggende, daartoe geschikte, niet belet; mits »de erfpachter zich verbindt aan het gebruik der uitgesloten gronden geen »hinder toe te brengen.”

Naar aanleiding der woorden: »buiten het bij art. 6 bedoelde gebied”, wordt de onder dat artikel gemaakte opmerking herhaald, dat de aanbieding in erfpacht *niet* afhankelijk mag zijn van eene juiste en volledige uitvoering van het voorschrift over de bepaling van het gebied der gemeenten.

De opmeting en het in kaart brengen der woeste gronden behoort zooveel mogelijk vereenigd te worden met de topographisch-statistische opneming. Waar deze nog niet plaats vindt, is aan het initiatief van particulieren de gelegenheid gelaten om gronden in erfpacht te bekomen overeenkomstig art. 16.

Eene uitgestrektheid van 500 bouws, met inbegrip van de gronden voor bevolking, rijstcultuur en gebouwen, is voldoende voorgekomen. Zulke ondernemingen zijn goed te overzien. Wil de kapitalist, wil eene vennootschar eene grootere uitgestrektheid, de gelegenheid staat open om voor eenige naast elkander gelegen perceelen in te schrijven. Maar dan rusten op elk perceel afzonderlijk de verplichtingen, die krachtens art. 15 aan den erfpachter zullen worden opgelegd. Overigens is aan Uwe Excellentie vrijgelaten in bijzondere gevallen, wanneer bijv. de soort of de ligging der gronden dat mocht noodig maken, van de normale grootte af te wijken.

Bij de aanwijzing der van de uitgifte in erfpacht uitgesloten gronden, is het door de Tweede Kamer der Staten-Generaal op 22 Juni 1867 aangenomen 2de artikel der toenmaals aanhangige erfpachtswet, vereenvoudigd, overgenomen. Alleen de categorie g, waarover straks, is nieuw.

Over f had ik de eer Uwe Excellentie te onderhouden bij brief van 24

Augustus 1869 , litt. AAZ, n°. 15/1163. Ik verzocht eene concept-ordonnantie met toelichting, inzonderheid om daarvan bij de voordracht tot uitvoering der agrarische wet gebruik te kunnen maken. En ik rekende te meer op tijdige ontvangst, omdat Uwe Excellentie zelve het denkbeeld van zoodanigen verboden kring aanbevelenswaardig achtte. Nu het den ijver der betrokken autoriteiten ook op dit punt niet gelukte binnen de sedert verlopen maanden gereed te komen, en bij den toestand waarin de zaak hier te lande zich bevindt, zal het verkieslijk zijn dat Uwe Excellentie (behoudens *g*) zonder verdere wenken van het Opperbestuur handele. Alleen zij Haar aanbevolen, den bedoelden afstand niet grooter vast te stellen dan noodig, met het oog tevens op de bestaande en te nemen voorzorgen tegen oneerlijkheden met 's Gouvernements producten.

De uitzondering *g* doelt bepaaldelijk op streken, zoo als Tenger, waar de bevolking zelve, zonder dwang, de koffiecultuur uitbreidt. Men zal er vermoedelijk toe moeten besluiten om de koffiecultuur in zulke streken te concentreren, om haar elders wellicht te laten varen, wellicht door particulieren op contract te laten exploiteeren.

Dit een en ander vereischt echter nog nadere overweging, in verband met de uitkomsten der koffie-enquête, waaromtrent de toegezegde voorstellen van Uwe Excellentie worden ingewacht. Intusschen behoort het bij *g* uitgedrukte voornemen des Konings geenszins te weêrhouden van den afstand van gronden in streken, die Uwe Excellentie reden heeft niet onder de bedoelde te rangschikken. Doch blijkbaar dient het Opperbestuur tot eene spoedige aanwijzing in staat gesteld.

»Art. 10. De aanbidding, in art. 9 vermeld, geschiedt bij oproeping tot »openbare mededinging door inschrijving boven een telkens bepaald bedrag.

»Eene duidelijke aanwijzing der aangeboden gronden wordt te gelijk in »de naaste dorpen bekend gemaakt, met vrijlating aan de bestuurders en »ingezetenen, om, gedurende eene maand, hunne belangen ter zake aan »het Europeesch plaatselijk bestuur voor te dragen.

»De inschrijving blijft vier maanden open. Binnen eene maand daarna »heeft toewijzing of weigering door den Gouverneur-Generaal plaats, beide »bij een met redenen omkleed besluit."

Dit artikel brengt, door het beding: »boven een telkens bepaald bedrag'', op het financiëel terrein. De — altijd plichtmatige — zorg voor 's lands financiën behoort bij de uitgifte van gronden in erfpacht, althans bij die op Java, geene te ondergeschikte rol te vervullen. Doch evenzeer moet blijken van den vasten wil om gronden in erfpacht op billijke voorwaarden verkrijgbaar te stellen, om dit middel tot aanmoediging der vrije nijverheid en tot verspreiding der hier en daar opeengehoopte inlandsche bevol-

king in het leven te roepen, om dus zijn welslagen niet door noodelooze belemmeringen in gevaar te brengen.

Aan deze vereenigde eischen zal beantwoord worden, wanneer de Staat den erfpachter na een ruimen tijd van voorbereiding (men stelle vijf jaren), als minimum over de eerste twintig jaren der exploitatie oplegt omstreeks het gemiddelde per bouw der netto-ontvangst aan landrente over geheel Java, gelijk die thans is. In aanmerking nemende dat het erfpachtsrecht in allen geval onderworpen blijft aan de belasting van verponding (*Indisch Staatsblad* 1863, n°. 14), en dat het hier niet aankomt op eene nauwkeurige berekening der bedoelde netto-ontvangst, bepale men het minimum van *pachtsom* op *f* 5 per bouw. Dit bedraagt alzoo *minder* dan hetgeen laatstelijk betaald pleegt te worden voor de *in huur* uitgegeven grouden; men zou voor erfpacht, die zoo veel langer duurt, zooveel beteren waarborg aan den geldschieder verschafft, eer *meer* kunnen vorderen, maar het geldt een minimum waarboven de ondernemer bieden kan, en dat de uitgifte in erfpacht eene hoogere vlucht neme dan die in huur, wordt door de Regeering zeer gewenscht. Voor de latere perioden der erfpacht moet het minimum opklimmen. Men lette op de theegrouden, die, na de eerste 20 jaren exploitatie, voor *f* 24 tot *f* 50 per bouw *in huur* genomen worden. Doch de Regeering wenscht zich ook dan met eene pacht beneden die sommen te vergenoegen. De hoogste pacht bedrage, even als volgens het bewuste ontwerp het maximum der landrente, *f* 20 per bouw. Trouwens worde niet nit het oog verloren, dat de erfpacht bestemd is om met der tijd in eigendom over te gaan. »Eer wij een twintigtal jaren verder zijn, zullen de bedelingen welke nog tegen den verkoop van grooter stukken grond in Indië vernomen worden, vermoedelijk hebben opgehouden.» Zoo luidt het hieromtrent in de Memorie van Toelichting van 5 Februari 1869 (bladz. 10).

Naar aanleiding van dit een en ander gelieve Uwe Excellentie bij de regeling der mededinging in acht te nemen: dat men inschrijve voor eene pachtsom in geld per bouw tot een afzonderlijk bedrag over:

- a. de eerste vijf jaren,
- b. de volgende 20 jaren,
- c. de volgende 20 jaren,
- d. den verderen duur der pacht;

dat het minimum van pacht bedrage: voor *b* *f* 5, voor *c* *f* 15, voor *d* *f* 20 per bouw; (dus voor *a* geen minimum) en dat de gunning geschiede aan het voordeeligst bod over de eerste 25 jaren.

»Art. 11. Als erfpachters worden toegelaten :

»Nederlanders;

»ingezetenen van Nederland;

»ingezetenen van Nederlandsch Indië;

»vennootschappen van koophandel, gevestigd in Nederland of in Nederlandsch Indië.

»Deze bepaling brengt geene verandering in de verordeningen, krachtens art. 105 van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandch Indië, regerende de voorwaarden der toelating van Nederlanders en vreemdelingen.

»De Gouverneur-Generaal beslist in elk geval, of en welke ambtenaren als erfpachters kunnen worden toegelaten.»

De aanwijzing der personen, als erfpachters toe te laten, is overgenomen uit het in de zitting van 26 Juni 1867 door de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangenomen art. 7 der ontwerp-erfpachtswet.

Onder de benaming van vennootschappen van koophandel zijn, krachtens het wetboek, naamlooze vennootschappen begrepen. Van de burgerlijke maatschap behoefde geen gewag te worden gemaakt.

De verordeningen, welke de tweede zinsnede van het artikel handhaaft (*Indisch Staatsblad* 1861, n°. 40 en 41, 1866, n°. 56 en 57), zijn alleszins voldoende om Westersche en Oostersche vreemdelingen, waar die voor de openbare rust gevaarlijk mochten worden, in toom te houden.

Eene strenge toepassing dier verordeningen is tevens het ware middel tegen de slechte zijde van het landbezit der Chineezers. Meermalen is de wenschelijkheid betoogd om dit landbezit geheel te verbieden, in te krimpen of tot zijnen tegenwoordigen omvang te beperken. Het laatste was de strekking van een voorstel, onder dagteekening van 16 Juli 1864, n°. 645a/33, door Uwer Excellentie's ambtsvoorganger gedaan.

Zulke maatregelen zijn verwerpelijk voorgekomen. Daargelaten dat zij in overweging gegeven werden met het oog op zoodanig landbezit, waaraan verbonden is het recht om van de inheemsche bevolking belastingen in geld, producten of arbeid te heffen, is er, in het algemeen, geen reden om nijvere vreemde Oosterlingen, die zich goed gedragen, van het landbezit uit te sluiten.

Landsdienaren behoeven niet in elk geval van de erfpacht uitgesloten te worden. Even als men ambtenaar en te gelijk landeigenaar kan zijn, laat zich met eene ambtelijke betrekking zeer wel vereenigen het bezit in erf-

pacht van groote perceelen en te meer van de kleine stukken gronds (buitenplaatsen), die volgens art. 18 in erfpacht zullen worden afgestaan. Eene onvoorwaardelijke toelating van landsdienaren evenwel zou bedenkelijke gevolgen kunnen hebben. Het geval kan zich toch voordoen, dat de belangen van 's lands dienst niet toelaten dat een ambtenaar zich ophoude met de aan het exploiteeren van gronden verbonden bemoeiingen, of dat hij door den invloed dien zijne betrekking hem verzekert of anderszins, eene ongewenschte mededinging zou doen gelden. Daarom is het onderwerp geheel aan den Gouverneur-Generaal in handen gegeven en zal, bij inschrijvingen of aanvragen door ambtenaren, in elk geval beslist moeten worden of het bezit der in erfpacht aangeboden of aangevraagde gronden zich met hunne betrekking laat vereenigen.

Aan Uwe Excellentie is het overgelaten te beslissen, welke geldelijke zekerheid van de inschrijvers moet verlangd worden. Zij behoort alleen te strekken tot een waarborg dat men met solide ondernemers te doen heeft. De geregelde voldoening der aan den lande verschuldigde betalingen wordt beter verzekerd door bepalingen omtrent het vervallen van het erfpachtrecht, voor zooverre die, in verband tot art. 733 van het Indisch Burgerlijk Wetboek, noodig worden geacht.

»Art. 12. De in erfpacht aangeboden gronden worden uitsluitend gebezigd voor landbouw en veeteelt en voor de inrichtingen tot bereiding der voortbrengselen.

»Papavercultuur en zoutmaak zijn verboden.

»Voor het aanleggen van waterwerken op de erfpachtgronden, en het gebruik aldaar van bestaande waterstroomen of leidingen, is bijzondere vergunning van den Gouverneur-Generaal noodig. De Gouverneur-Generaal weigert deze niet, maar kan daaraan voorschriften verbinden ten algemeenen nutte.»

Voor andere dan de in alin. 1 aangewezen doeleinden (bijv. fabriekmatige) kunnen volgens art. 8 tien bouws in eigendom, of krachtens art. 18 vijftig bouws in erfpacht bekomen worden.

De uitsluiting van papavercultuur en zoutaanmaak volgt noodwendig uit de gouvernementen-monopoliën van opium en zout.

Het waterbeheer bevindt zich nu reeds in handen van het Gouvernement, voor zooverre betreft de verdeeling van het water uit leidingen, van staatswege aangelegd. Van lieverlede zal meer moeten worden gedaan om dat beheer te regelen. Te dier zake gedraag ik mij aan mijn brief van 15 Februari jl., lit. Aaz., n°. 28/207. Door de voorwaarden, aan het waterverbruik te verbinden, zal tevens gezorgd kunnen worden voor de belangen van beneden de erfpachtgronden gelegen dessa's. Voor weigering

van de vergunning om waterwerken aan te leggen of van bestaande stroomen en leidingen gebruik te maken, kan nimmer reden bestaan, omdat de grond, in geval zoodanige reden bestond, voor uitgifte in erfpacht niet geschikt zou zijn.

»Art. 13. De in erfpacht afgestane gronden, de daarop geplaatste gebouwen en opstallen en de voortbrengselen der gronden of der daarop gevestigde inrichtingen van nijverheid, zijn onderworpen aan de bestaande of in te voeren algemeene belastingen.»

Ook de vestiging van eene inlandsche bevolking op de erfpachtgronden, hozeer gewenscht, mag niet aangemoedigd worden door ontheffing van algemeene lasten, aan welke even goed gedurende het verblijf op die gronden kan worden voldaan.

Bepaaldelijk zou, indien de erfpachter het in zijn belang mocht achten stukken grond aan inlanders ter beplanting voor eigen gebruik om niet af te staan, over zulke stukken landrente kunnen gevorderd worden tegen vrijstelling van erfpacht. Vermits tot dusverre geene verordeningen op de landrente van het Opperbestuur uitgingen, wordt de regeling van dit punt aan Uwe Excellentie overgelaten.

Over *personeele* lasten handelt het volgend artikel.

»Art. 14. De personen op de in erfpacht afgestane gronden zijn aan de algemeene belastingen of verplichtingen onderworpen, voor zoover de »ligging der gronden dit gedooft.

»De persoonlijke diensten, waartoe de inlanders aldaar verplicht zijn, »worden door den Gouverneur-Generaal bij de aanbieding der gronden omschreven.

»Diensten ten behoeve van de op hoog gezag ingevoerde cultures zijn »niet verschuldigd.

»De erfpachter bekleedt geen gezag dat aan de overheid behoort, voor »zoover het hem niet uitdrukkelijk is opgedragen.»

De twee eerste alinea's rusten op het beginsel bij het vorige artikel genoemd. Het zal uwe aandacht niet ontgaan, dat volgens dat beginsel persoonlijke diensten op de erfpachtgronden alleen verschuldigd kunnen zijn door inlanders die daar in den staat verkeerden welke elders dienstplichtigheid medebrengt. Inzonderheid worde gelet op de verplichting van alle daartoe geschikte inlandsche ingezetenen tot het deelnemen aan nachtwachten in de dorpen (art. 11 van het Reglement op de uitoefening der politie enz. onder de inlanders en daarmede gelijkgestelden). Men zal vermoedelijk ook persoonlijke diensten behoeven voor het geleide van gevan-

genen naar de districtshoofden en zoodanige meer. Doch de regeling behoort geheel aan Uwe Excellentie. Evenwel zou eene algemeene verklaring dat de inlanders op de erfpachtsgronden aan de dienstplichtigheid onderworpen zijn (ofschoon zij in de contracten voor huur van gronden voorkomt), wellicht te zeer afschrikken. Van daar de tweede alinea, die Uwer Excellentie aanleiding geeft na te gaan welke diensten onvermijdelijk zullen wezen. Cultuurdiensten ten behoeve van den Staat kunnen natuurlijk van de bevolking der erfpachtsgronden niet gevergd worden.

De laatste alinea voorziet in het geval dat het oorbaar mocht blijken, den erfpachter in zake van waterbeheer of ter bevordering van politie, met eenige bemoeiing ten behoeve van het Bestuur te belasten.

»Art. 15. De overige rechten en verplichtingen van den erfpachter, voor »zoo ver afwijking noodzakelijk is van de verordeningen van het erfpachtsrecht in het Burgerlijk Wetboek van Nederlandsch Indië, worden met opvolging van dit besluit bij ordonnantie omschreven».

Omtrent de woorden: »voor zoover afwijking noodzakelijk is» worde ten overvloedige wijze art. 735 van het aangehaalde wetboek.

Dat niet mag worden afgeweken van art. 721, als bevattende een voornaam kenmerk van het erfpachtsrecht, zoodat de exploitatie van delfstoffen afzonderlijke regeling eischt, werd reeds in de inleiding van mijn tegenwoordig schrijven aangeduid. Art. 730 van dit wetboek betreft de *burgerlijke* bevoegdheid om, als eigenaar, eene buitengewone uitkeering, met de *politieke* bevoegdheid om *belasting* op overgangen van onroerende goederen te heffen. Afwijking van dit artikel komt niet noodig voor; maar in de voorwaarden van uitgifte zou kunnen aangeteekend worden, dat het geen inbreuk maakt op de bepalingen omtrent belastingen in art. 13 van dit besluit.

Bij het stelsel, hierboven omtrent de te heffen pachtsom voorgeschreven, schijnt het niet onvermijdelijk den erfpachter de verplichting op te leggen om binnen zekeren tijd met de ontginning aan te vangen, eene bepaalde uitgestrektheid ontgonnen te hebben enz. Wordt toch eene pachtsom gevorderd over den uitgegeven grond in zijn geheel, en niet enkel over het bebouwde gedeelte, dan is het in het belang van den ondernemer zijn grond spoedig in cultuur te brengen. Van den anderen kant evenwel is het niet onmogelijk, dat tegen eene aanvankelijk lage pachtsom gronden genomen en onbebouwd gelaten worden, daar het alleen te doen was om ze met voordeel weder van de hand te zetten.

Na overweging van het voor en tegen gelieve Uwe Excellentie te beslissen.

Misschien zullen ook de gevolgen moeten geregeld worden van eene door het Gouvernement goedgekeurde overdracht van een gedeelte der erfpachtsgronden, in verband met de onsplitbaarheid der verplichting om erfpacht

te voldoen, waarover gehandeld wordt in art. 728 van het Burgerlijk Wetboek.

In de ordonnantie ter uitvoering van dit artikel zal tevens eene straf moeten bepaald worden op morshandel in producten van Gouvernementskoffituinen, tenzij in de algemeene strafwetgeving (die dan in de voorwaarden van uitgifte herinnerd zou moeten worden) middelen genoeg daartegen gevonden worden.

»Art. 16. Gronden, die volgens art. 9 in erfpacht kunnen worden afgestaan, doch niet van gouvernementswege opgemeten, of, reeds opgemeten, nog in de eerste drie jaren niet voor openbare aanbidding bestemd zijn, en gronden, welker openbare aanbidding vruchteloos afliep, kunnen in erfpacht worden afgestaan op aanvraag van personen en vennootschappen, die voldoen aan art. 11.”

»Deze afstand geschiedt:

»a. Nadat de gronden door of voor rekening van de aanvragers behoorlijk zijn opgemeten en in kaart gebracht of, waar dit van gouvernementswege heeft plaats gehad, de kosten daarvan door de aanvragers zijn terugbetaald;

»b. Nadat voldaan is aan de tweede alinea van art. 10;

»c. tot de aangevraagde uitgestrektheid, mits niet meer dan omstreeks vijfhonderd bouws;

»d. voor den tijd in de aanvraag genoemd, mits niet langer dan vijfen zeventig jaren;

»e. tegen eene pachtsom boven het minimum bij art. 10 bedoeld;

»f. overigens op den voet der artt. 12 tot 15.

»Op de aanvraag wordt door den Gouverneur-Generaal beschikt binnen drie maanden na ontvangst der kaart of, waar de opneming van gouvernementswege heeft plaats gehad, der aanvraag. Bij afwijzing vermeldt het besluit de redenen”.

Uit art. 9 volgt, dat ook de hier bedoelde perceelen moeten gelegen zijn buiten het volgens art. 6 omschreven dessagebied.

»Art. 17. Overeenkomsten tot verhuur van gronden, krachtens het derde

»lid van art. 62 van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch Indië aangegaan, worden door den Gouverneur-Generaal, op aan-
 »zoek des huurders, vervangen door afstand in erfpacht volgens dit besluit,
 »mits die vervanging voor den lande voordeelig zij en overigens geene al-
 »gemeene belangen zich daartegen verzetten.”

De termijn van 75 jaren, voor de erfpacht bepaald, zal, bij vervanging van huur door erfpacht, gerekend moeten worden van het tijdstip der ver-
 vanging, wijl daarmede inderdaad het nieuwe recht een aanvang neemt.

Uit de bepaling, dat de vervanging voor den lande voordeelig moet zijn, vloeit voort dat de pachtsom, die altijd het minimum, bij art. 10 bedoeld, zal moeten te boven gaan, niet geringer wezen mag dan de huur volgens de bestaande contracten.

Wanneer de Indische Regeering eenig perceel, na afloop van het bestaande huurcontract, wenscht terug te nemen in het belang van het land of van de bevolking, laat het slot van het artikel daartoe de gelegenheid. Eene reden, om den verhuur niet te vervangen, zou bijv. kunnen gelegen zijn in de te groote uitgestrektheid van sommige huurlanden, hoezeer men, krachtens art. 9, niet gebonden is aan den omvang van 500 bouws.

Overigens kan van geene vervanging van huur door erfpacht sprake zijn wanneer de huurgronden mochten vallen in de termen der bij art. 9 uitgesloten gronden.

Ten aanzien van verhuur van gronden mocht de vraag rijzen, of nu de daartoe betrekkelijke verordeningen (*Indisch Staatsblad* 1856, n°. 64, en de daaruit voortgevloeide) geene wijziging behoeven. Daaromtrent gelieve Uwe Excellentie mij haar gevoelen mede te deelen.

»Art. 18. Gronden, volgens art. 9 niet uitgesloten, kunnen aan perso-
 »nen, die aan art. 11 voldoen, op aanvraag in erfpacht worden afgestaan
 »ter inrichting als kleine landgoederen of buitenverblijven, en voor onder-
 »nemingen van nijverheid niet onder art. 12 begrepen noch aldaar verbo-
 »den, mits betalende eene pachtsom, gelijk aan het hoogste bedrag der
 »landrente of der belasting die haar vervangt; met toepassing voorts der
 »artt. 13 en 14, en onder de verdere voorwaarden door den Gouverneur-
 »Generaal vast te stellen.

»Elk dezer preeelen mag vijftig bouws niet overschrijden.”

Dit artikel voorziet, wat de kleine landgoederen aangaat, in eene sedert jaren erkende behoefte, die toenemen zal, naar mate de aanleg van spoor-
 wegen vordert.

De heffing eener pachtsom, gelijk staande aan de hoogste landrente, geeft een voordeel aan 's lands kas, zonder een bezwaar te zijn voor den erf-

pachter, die van zoodanig perceel inderdaad beduidende inkomsten kan genieten door beplanting, veehouderij enz.

»Art. 19. Onder inlanders worden in dit besluit niet mede verstaan de »met hen gelijkgestelde personen.»

De noodzakelijkheid dezer bepaling, die berust op art. 109, alin. 1, van het Regeerings-reglement, springt in het oog, evenzeer als de wenschelijkheid dat Uwe Excellentie in overeenstemming met den Raad van Nederlandsch Indië gebruik make van de bevoegdheid bij alinea 5 van dat artikel verleend, om eene gelijke bepaling uit te vaardigen ten aanzien van art. 62 van het Regeerings-reglement en van de wet van 9 April. In al die verordeningen toch wordt van inlanders gewag gemaakt, zoowel waar sprake is van verzekering of beveiliging hunner rechten op den grond, als waar hunne bevoegdheid om die rechten aan anderen, geene inlanders zijnde, over te dragen, wordt beperkt. In het eerste geval kunnen onder de benaming van inlanders geenszins bedoeld zijn de met hen gelijkgestelden; terwijl bij de beperking van des inlanders bevoegdheid om zijn grond te verhuren of te verkoopen aan niet-inlanders, onder deze laatsten de met inlanders gelijkgestelde vreemde Oosterlingen mede bedoeld worden.

»Art. 20. Dit besluit is, behoudens het bepaalde bij het tweede lid van »art. 27 van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch »Indië, alleen van toepassing op Java en Madura.

»De onderwerpen in dit besluit behandeld, worden voor elke der bezittingen buiten Java en Madura achtereenvolgens, voor zooveel noodig, geregeld bij koloniale ordonnantiën, overeenstemmende met de wet en met »de hoofdbeginsels van dit besluit».

Speciale toestanden kunnen in de Buitenbezittingen afwijkingen van het besluit, in de bijzonderheden, noodig maken, die hier te lande, althans voor iedere bezitting, niet te beoordeelen zijn. Daarenboven zou, in verband met art. 27 van het Regeerings-reglement, dat op de Buitenbezittingen eene zoo ruime toepassing vindt, bij elke bepaling te letten zijn op het aan de vorsten en volken gelaten zelfbestuur.

Aan de Indische Regeering is dus overgelaten de vereischte regelingen te maken voor elke buitenbezitting »voor zooveel noodig». Waar geene aanvragen om gronden in erfpacht te wachten zijn, bestaat aan zoodanige regeling geen dringende behoefte en is haar uitstel, met het oog op mogelijke verandering van omstandigheden, zelfs raadzaam.

Maar daarentegen moet te meer vruchtbare ijver besteed worden om regelingen tot stand te brengen voor die bezittingen, waar, gelijk op Su-

matra, verlangend wordt uitgezien naar de gelegenheid om gronden in erfpacht te bekomen.

Vermits in de Buitenbezittingen, behalve Zuid-Celebes, schier geene terrein-opnemingen hebben plaats gehad, zal de afstand aldaar in den regel dienen te geschieden zonder openbare aanbieding, op aanvraag. Voor die bezittingen is Uwe Excellentie ook niet gebonden aan de minima, bedoeld bij het vermelde onder art. 10.

In het besluit behoefde niet te worden vermeld dat het geene toepassing vindt op de *particuliere landen*, want deze vallen ook buiten de termen der wet van 9 April. Volgens de contracten, waarbij zij zijn afgestaan, en volgens het *Indisch Staatsblad* 1836, n°. 19, is het directe eigendomsrecht dier landen bij den landheer gevestigd, en geldt daar een bijzonder recht betreffende het grondbezit.

Die rechtstoestand wordt bij de onderwerpelijke verordeningen onaangevoerd gelaten.

Hiermede vlei ik mij Uwe Excellentie omtrent de strekking van het besluit voldoende te hebben ingelicht.

In opvolging van 's Konings bevelen blijft mij nog over ter kennis van Uwe Excellentie te brengen, dat Zijne Majesteit bepaaldelijk verlangt de onverwijld afkondiging en daarna de meest spoedige en onbekrompen uitvoering van Hoogstdezelfs besluit, met last om, waar onzekerheid mocht rijzen, in den geest der ontvangen aanschrijvingen te beslissen liever dan nieuwe te vragen.

Ten slotte heb ik de eer Uwe Excellentie uit te noodigen, jaarlijks omstandig verslag te doen van hetgeen ten gevolge der wet van 9 April en van het Koninklijk besluit van 20 dezer is verricht ter opneming in het Verslag, bedoeld bij art. 60 der Grondwet; doch tevens bij het mail-rapport mij dienaangaande op de hoogte te houden.

MEDEDEELINGEN AANGAANDE HET RECHTS-
WEZEN IN NEDERLANDSCH-INDIË IN
HET REGEERINGSVERSLAG
over 1869.

Op hem, die van nabij bekend is met den toestand der rechtsbedeeling in Neêrlandsch-Indië, is de totaal-indruk van het verslag deze, dat men een vergoelijkende verklaring geeft der onloochenbaar geworden vooze toestanden, breed uitmeet de aangebrachte verbeteringen, zaken eindelijk die het rechtsgevoel al te zeer kwetsen, voorstelt als enkele afwijkingen waarvan het verkeerde grootendeels kan worden weggenomen. In één woord het geeft te kennen, dat het zoo erg niet is met den zieke.

Eenige der opgaven in dat verslag te toetsen aan overbekende feiten of aan eigen waarneming, is het doel der volgende bladzijden.

I.

In 1869 is de achterstand van revisiezaken bij het Hoog-Gerechtshof bijgewerkt, »zonder dat er nieuwe was bijgekomen.” Deze toevoeging is inderdaad komisch. De verslaggever heeft de geheele waarheid gezegd. Het is bij het Hoog-Gerechtshof even als bij de Rekenkamer, er is *altijd* achterstand. Men werkt dien wel eens bij, maar dan ontstaat er dadelijk een andere. De verschillende achterstanden vormen vaak zelfstandige takken van dienst. De twaalfhonderd zaken, die den jongsten achterstand uitmaakten, bij de met drie raadsheeren (den vice-president daaronder begrepen) rechtsprekende IIIde kamer van het Hoog-Gerechtshof, waren door de kamer zelve niet bij te werken. Op zich zelf genomen moet men zich verwonderen, dat twaalfhonderd crimineele zaken onafgedaan kunnen blijven

bij een collegie dat die zaken met drie rechters behandelt. Men bedenke dat in artikel 100 der Wet op de Rechterlijke Organisatie in Nederland een getal van zeven Raadsheeren van den Hoogen Raad der Nederlanden wordt gevorderd voor de behandeling der cassaties in strafzaken, het onderdeel der Nederlandsche rechtspraak dat met den werkkring van de IIIe kamer van het Neêrlandsch-Indische Hoog-Gerechthof de meeste overeenkomst heeft. Het Indische Hof evenwel moet ook het feitelijke van de zaak beoordeelen, mag zich niet als die zeven raadsheeren uit den Hoogen Raad tot het rechtspunt alleen bepalen. Met drie rechters komt men gemakkelijker tot eene beslissing dan met zeven: tusschen drie mannen die eenigen tijd samen rechtspreken, discuteert men nog maar weinig meer; men kent elkanders argumenten en redeneertrant, en na een paar malen een honderd zes en veertig beklagden in de weck, drie-en-zeventig per zitting, samen te hebben berecht, zijn de inzichten over en weder bekend. Alles gaat dan allengs, sit venia verbo, van een leien dakje.

De eenige moeilijkheid is, dat de zaken die te reviseeren vallen, zijn behandeld geworden door griffiers van welke slechts de kennis van Hollandsch (? de meeste zijn inlandsche kinderen), schrijven en rekenen wordt gevorderd; door ambtenaren van het openbaar ministerie en andere inlandsche hoofden zonder eenige opleiding, de hollandsche taal, waarin althans het vonnis behoort te worden gesteld, zelfs niet machtig; en eindelijk door een administratief ambtenaar bij wien rechtskennis uiterst zeldzaam moet zijn, als voorzitter.

Deze éénige moeilijkheid daargelaten, die echter niet gering te schatten is, zoo heeft men in Indië de zaak al zoo veel vereenvoudigd als mogelijk: drie raadsheeren om rechtspraak *en* feiten uit te maken, tegen zeven die in Nederland noodig worden geoordeeld om het rechtspunt alleen te beoordeelen. De advocaten maken het aan de IIIe kamer ook al niet lastig; er zullen bij haar geen 100 memoriën in revisie jaarlijks inkomen. Ook het openbaar ministerie in eersten aanleg (de djaksa) maakt van dat middel natuurlijk een hoogst spaarzaam gebruik. Men zou dus zeggen, is er voor iemand die strafrecht heeft geleerd (en daar geeft de loopbaan van een Indisch rechterlijk ambtenaar gelegenheid voor tot walgens toe) een gemakkelijke werkzaamheid uit te denken, dan is het die van de IIIe kamer van het Indische Hof. De kennis van bijzondere instellingen, volkszedes en gewoonten die men daarvoor noodig heeft, is niet groot; het zijn allen vonnissen op Java en Madura geveld. Wat meer is, zij zijn grootendeels van gelijken aard; het zijn misdrijven die niet hooger worden gestraft dan 10 jaren kettingarbeid; veediefstal is daarbij zoo overheerschend, dat de naam dien men in het dagelijksch leven aan de kamer geeft, daaraan ontleend is. De afwisseling is zoo gering, dat de klacht over het eentonige en geestdoodende van de werkzaamheden der kamer eene

gemeenplaats is geworden. De eenige verscheidenheid is, dat de raadsheeren die deze kamer samenstellen, als rechtsgeleerde elementen van het Hoog Militair Gerechtshof optreden, eene onderscheiding waarover bijzonderheden te vinden zijn in een stuk van mijne hand in de October-1870-aflevering van dit Tijdschrift. De gevolgen blijven niet achter: § 6 van het verslag vermeldt de klachten aan den tegenwoordigen legerkommandant, gedaan bij zijne inspectie-reis over Java en Madura, over den geruimen tijd dien de zaken bij het Hoog Militair Gerechtshof aanhangig bleven.

Hoe ontstaat dus dat periodieke schrikbeeld **ACHTERSTAND**? Van vacanties wordt nimmer gebruik gemaakt.

Eenvoudig omdat er te veel werk is. Het is niet mogelijk goed juridisch wekelijks te revideren drie en negentig zaken met honderd zes en veertig beklagden (cijfers die het verslag aangeeft). Stel dat men tweemaal 's weeks gedurende zes uren beraadslage, dan kan de kamer aan ieder beklagde nog geen vijf minuten besteden. Stel verder dat men de twee dagen der zitting nog vier uren arbeide, en *de overige* dagen acht uur (een reusachtige inspanning in een tropisch klimaat), dan maakt dit over zeven dagen acht en veertig studie-uren, en voor ieder beklagde negentien minuten. Spreekt die becijfering luid genoeg?

In 1869 waren er dan twaalfhonderd zaken achter. Het was een toestand als kort nadat, nu een zestal jaren geleden, de kundige **PELS RUCKEN** het voorzitterschap der (toenmaals) Ie kamer had aanvaard, toen men met het stelsel van schipperen brak, en zoo juridisch mogelijke arresten wees; toen door herhaalde vernietigingen hunner uitspraken, gepaard met terechtwijzing, de Landraden werden gedwongen tot nakoming der door de wet geschreven vormen, tot groote ergernis der administratieve ambtenaren, die voor hun eigenlijk werk zoo veel minder tijd overhielden.

Men schreeuwde. Het was hard voor den ongelukkigen inlander die een juridisch vormelijke veroordeeling kocht met een zooveel langer voorloopige hechtenis. Maar de kamer hield vol, en trad niet in consideraties van menselijkheid of goedertierenheid, die de bestaande misbruiken zouden hebben doen voortleven.

Hadde men ook in 1869 volgehouden, en zich niet gehaast, maar eenvoudig gedaan wat men doen moest, goede arresten, grondig overwogen en gewezen — de achterstand zou tot duizenden zijn gerezen, en het is niet onmogelijk dat het hardhoorende Nederlandsche geweten ten langen leste zou zijn ontwaakt en de regeering zou hebben gedwongen tot verbetering.

Maar helaas, men had medelijden met den inlander. De Ie en Iie kamer van het Hoog-Gerechtshof boden zich aan, dien achterstand van twaalfhonderd zaken bij te werken. En zoo werd bereikt de in het belang van het **BATIG SLOT** (in zooverre heeft de verslaggever gelijk) »gelukkige

uitkomst, dat bij het einde van 1869 de achterstand in de revisiezaken bij het Hof was bijgewerkt, zonder dat er nieuwe was bijgekomen.”

Van deze bereidwilligheid van de I^e en IIe kamers is in het verslag (dat mij trouwens slechts uit het Weekblad van het recht bekend is) geen spoor te vinden. Misschien was de juiste toedracht der zaak den verslaggever ontschoten. Aan het slot zegt hij evenwel, dat dit resultaat niet zonder buitengewone inspanning werd bereikt (lees: verkregen), en misschien wordt daarmede bedoeld op het hierboven medegedeelde.

Dat die toestand niet houdbaar is, begrijpt ieder. Daargelaten nog het nadeel dat door eene dusdanige bijwerking van achtergebleven zaken door andere raadsheeren, wordt toegebracht aan de vastheid der rechtspraak, die zoo onmisbare leiddraad voor de Landraden gelijk die thans zijn samengesteld; — zoo is het immoreel dat de Regeering dergelijke huismiddeltjes aanwendt bij een zoo ernstige ziekte. Rechtspreken is geen aangenomen werk. En wat voor eerbied moet het publiek hebben voor zulk eene rechtspraak bij het mud?

Waarlijk, het is tijd dat er verbetering kome. De revisie der landraad-zaken op Java en Madura behoorde over minstens twee kamers verdeeld te worden, die niets anders te doen hadden. Voor de eenheid in de rechtspraak kan dat wijzen van arresten door twee verschillende kamers kwaad zijn, maar dit is licht te vermijden door het personeel onderling te laten rouleeren. Wanneer men dan het concludeeren namens den Procureur-Generaal daarbij niet meer toelaat, dan wanneer de kamer in bijzondere gevallen hem het proces in handen stelt, zal de behandeling der zaken reeds ongemeen worden vergemakkelijkt, en minder tijd kosten. Ook de gruwel der voorloopige hechtenis zal dusdoende verminderen, en wanneer men dan iederen last tot invrijheidstelling door den griffier telegrafisch liet mededeelen, en eindelijk aan alle rechterlijke collegien de verplichting oplegde om, bij vrijspraak of ontslag van rechtsvervolging, de onmiddellijke invrijheidstelling te gelasten ¹⁾, zoude, alles samengenomen, eene belangrijke verbetering zijn tot stand gekomen.

»Wijzigingen in het tegenwoordig stelsel van revisie worden voorbereid, »waardoor het aantal in revisie te behandelen strafzaken aanmerkelijk zal »afnemen”.

¹⁾ Dit kan aan geen redelijk bezwaar onderhevig zijn, bij het ongemeen gering aantal vrijspraken die door het Hoog-Gerechtshof zijn vernietigd. Bedrieg ik mij niet, dan heeft dit wat vonnissen van Raden van Justitie betreft, sedert de invoering der nieuwe wetgeving in 1848 slechts tweemaal plaats gehad.

Men vergeete ook niet, dat in de laatste jaren, zoowel in Pruisische als in Fransche nieuwbladen, herhaaldelijk klachten zijn opgegaan over de Nederlandsch-Indische strafrechtspleging voor Europeanen in het algemeen, en den langen duur der voorloopige hechtenis, ook na vrijspraak door den Raad van Justitie, in het bijzonder.

Ziedaar alles wat in het verslag in de paragraaf omtrent REVISIE wordt gezegd. Een betoog dat het tegenwoordig stelsel slecht is, ontbreekt. In welken zin zal het worden gewijzigd? Niet in gehalte, maar zóó dat het goedkoop is, door minder zaken er aan onderworpen?

Dat denkbeeld is verderfelijk. De revisie af te schaffen, ook slechts ten deele, staat gelijk met wegneming voor dat deel der rechtspraak van den eenigen wezenlijken waarborg, dat de beklagde inlander, Chinees en Arabier goed, zij het dan geen spoedig, recht krijge. En GOED recht moet toch altijd de eerste eisch zijn, SPOEDIG de tweede en het goedkoop moet van zelf komen, want men mag het niet zoeken.

Neemt ge de revisie, al is het maar ten deele, weg, dan komt daarvoor in de plaats almacht van den Landraad voor dat deel, en moet het recht van gratie telkens als correctie worden gebezigd. Deze gedachte kan slechts in een fiscaal brein zijn ontstaan. Tot zekere hoogte zoude zij te verdedigen zijn, wanneer een behoorlijk strafwetboek voor inlanders en daarmede gelijkgestelden bestond, en rechtsgeleerden dat zouden toepassen; maar thans, nu de president zelfs dat niet is, en nu de usus forensis van het Hoog-Gerechtshof de ware strafwet is, en dus moeilijk te kennen, nog veel moeilijker toe te passen! Dan liever nog administratieve afdoening, of de bevoegdheid van den administratieven ambtenaar als politierechter uitgebreid: dan wist men ten minste dat het willekeur was, en naakte, niet gehuld in fraai rechterlijk costuum.

II.

Van aandrang tot verbetering der bestaande toestanden, uitgaande van het opperrechterlijk collegie, is in het verslag weinig te bemerken. Geen wonder! Zoo herhaaldelijk is op de meest plechtige wijze door dat collegie aangedrongen op zuivering van toestanden. En is het niet alles ijdel geweest? Wat beteekent de indienststelling, een paar jaar geleden, van twee raadsheeren (die dan nog hunne wetgevende commissien behielden, en er dan ook, gelijk nu blijkt, niets van terechtbrachten) en een substituut-griffier, bij zoo luid sprekende cijfers?

Nog ligt het mij versch in het geheugen, hoe bij de overneming van het bestuur door den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal, straks vijf jaren geleden, de president van beide Hooge Gerechtshoven, Mr. RAPPARD, aan het hoofd der te Batavia gevestigde leden van de rechterlijke macht en de balie, den nieuwen opperlandvoogd o. a. toesprak met de woorden: »SEDEERT »VELE JAREN, Excellentie, mist het Hoog-Gerechtshof van Nederlandsch-Indië »de middelen om aan zijne roeping te beantwoorden, zijne rechtsmacht naar »behooren uit te oefenen''. En verder. »DE GEVANGENISSEN ZIJN PESTHOLEN''.

En hoe is het nu? SEDERT NOG VEEL MEER JAREN, kan men zeggen. Maar toch ééne poging van het Hof vinden wij vermeld, in de paragraaf over de Landraden. Ook deze is verijdel, afgestuit op het traditioneele schermen met geruststellende woorden. En zoo gaat het met alle uitingen van het Hof, dat daartoe verplicht is doordien artikel 157 van het Reglement op de N. Indische Rechterlijke Organisatie aan hetzelfde opdraagt een toezicht op den behoorlijken loop der rechtsgedingen en de werkzaamheden van alle rechterlijke collegiën. Zie hier wat de zaak was. Om de griffiers bij de Landraden toch vooral hunne ondergeschikte positie tegenover de voorzittende ambtenaren niet te doen vergeten, had men, bij een Staatsblad van 1862, hen uitdrukkelijk aangewezen als klerken op de residents- of adsistent-residents kantoren. Op behendige wijze was er bijgezet, dat de functiën van griffier steeds de hoofdzaak moesten blijven. Men stelle zich nu voor, een almachtig resident tegenover een griffier op 90, 100, 120 gulden tractement, inlandsch kind meestal, en wiens toekomst van den resident of adsistent-resident ten eenenmale afhankelijk is. Het spreekt van zelf, dat niet de griffier, maar de resident uitmaakt welk werk zal voorgaan. Nu beschouwen de residenten en adsistent-residenten, en terecht, zich allereerst als administratieve ambtenaren, en de rechtspraak als bijwerk. Zeer natuurlijk! Hunne positie, hunne vooruitzichten hangen niet in het minst af van de wijze waarop zij hunne rechterlijke werkzaamheden verrichten. De Gouverneur-Generaal moet nog gevonden worden, die een administratief ambtenaar om zijne tekortkomingen in dienstverrichtingen met de rechtsbedeeling in verband staande, zoude ontslaan. Bij lieden zonder rechtsgeleerde opleiding zou dat dan ook dwaas zijn.

Die fraai klinkende bepaling van 1862 heeft, naar het oordeel van het Hoog-Gerechtshof, slecht gewerkt, gelijk te voorzien was. Dat opperrechterlijk collegie heeft daarom op de intrekking aangedrongen. De Indische regeering heeft bezwaar gemaakt op grond dat, ALS de bepaling werd nageleefd, er geene schadelijke gevolgen van *te duchten* waren. (Als waren die nog maar te duchten, dus toekomstig!) Het Hof zeide: de bepaling wordt *niet* nageleefd. Ja, zegt de Regeering dan: ALS zij wordt nageleefd, enz. —

Een Staatsblad uitvaardigen waarin zoo'n formule staat, heeft men er wel voor over, want het kost niets. Het klinkt goed. Men zet er eenige rop het ernstigste aanbevolen's bij; men kan er over in het Regeeringsverslag spreken, en . . . de dingen blijven bij het oude en ondeugdelijke.

Van andere werkzaamheden van het Hoog-Gerechtshof zwijgt het verslag.

III.

Ook van de Raden van Justitie wordt zoo goed als gezwegen. Het ontoereikende van het personeel is bekend, vooral wat de parketten betreft,

terwijl in Nederland (zie b. v. het Nederlandsch Weekblad van het Recht, No 2373) aan de parketten der kleinere arondissements-rechtbanken voor een officier van justitie en een substituut geen werk is.

Te Samarang b. v. zit de griffier bijna immer als lid, — een curiosum uit de Indische rechterlijke organisatie (art. 122) dat in Nederland weinig bekend is en daar ook zijne wedergade niet heeft. Te Batavia heb ik het vaak zien gebeuren, en te Amboina is het, blijkens den Regeeringsalmanak van 1869, vast. De griffier komt daar als waarnemend lid voor.

Te Batavia is, een paar jaren geleden, het personeel een weinig uitgebreid. Ten onrechte, want de fout lag elders, namelijk in het veel te omvangrijk rechtsgebied van den Raad van Justitie aldaar. Dit omvat Benkoelen, de Lampongsche districten, Palembang en verdere Oostkust van Sumatra, Riouw, Banka, Billiton, geheel Borneo, en op Java de residenties Bantam, Batavia, Krawang, Cheribon en de Preanger Regentschappen. Er kan in de binnenlanden van Borneo geen klap gegeven worden door een Europeaan, of de zaak moet te Batavia terecht worden. Eene zaak van eenigen omvang kan, door de verbazend groote reis- en verblijfkosten der getuigen, meer kosten dan een Raad van Justitie als er op Padang, Makassar of Amboina gevestigd zijn, in een jaar.

Aan de pogingen van den Samarangsch Raad van Justitie om althans met één lid te worden vermeerderd, schijnt nog geen gevolg te zijn gegeven. Alles hangt daar tegenwoordig af van de verkoudheid van een lid, den griffier of zijn substituut. Bij ontstentenis van ook maar een dezer, staan de zaken stil.

IV.

Belangrijk is de mededeeling over drie Landraden op Java. Die van Bondowosso, Kraksaän en Samarang moesten buitengewone hulp hebben. Ook daar was het schrikbeeld »Achterstand" niet meer te weren.—

Welke die buitengewone hulp is geweest, hoe groot en van welk gehalte, wordt niet gezegd. Een rechtsgeleerde is er zeer zeker niet mede belast geworden, hoewel bijna geen moeilijker werk is te denken, dan het bijwerken van een achterstand. De gemakkelijkste zaken behooren daar gewoonlijk niet toe. De moedeloosheid van hen die den achterstand zich zagen verheffen, heeft gemeenlijk slordigheid met de processtukken ten gevolge gehad. De getuigen zijn de bijzonderheden vergeten; de djaksa verwacht de zaken met de loopende; kortom het is lastig werk. Misschien heeft men dezen of genen controleur of assistent-resident op zwart zaad er mede belast. Wat mij het waarschijnlijkste voorkomt, is dat men een der meest gebruikelijke Indische huismiddeltjes hebbe aan-

gewend, nl., krachtens artikel 64 van het Indisch Reglement op de Rechterlijke Organisatie, een buitengewoon substituut-griffier benoemd. Curieus inderdaad!

Over het algemeen heeft een Landraad geen substituut-griffier; die op Java's drie hoofdsteden hebben er een, adjunct genaamd. De griffiers op andere plaatsen zijn dan ook inderdaad slechts klerken; en dezen nog een vasten substituut toe te voegen, zou wel iets belachelijks in hebben en den griffier te veel van een waren griffier, een zelfstandig rechterlijk ambtenaar, doen krijgen. Maar nu hebben de Indische rechterlijke collegiën de bevoegdheid, om, wanneer de dienst der justitie dat vereischt, iemand aan te stellen, genaamd »buitengewoon substituut-griffier'', buiten bezwaar van den lande, en onder nadere goedkeuring van den Opperlandvoogd. Deze persoon heeft al de bevoegdheden van den griffier, maar is onbezoldigd in alle opzichten; waarborgen voor kennis enz. zijn overbodig. Bij de Java'sche Landraden evenwel wordt de buitengewone substituut-griffier dikwijls getrokken uit eene klasse, verre verheven in kundigheden en positie boven die waaruit de landraadsgriffier meestal voortkomt. Ik bedoel de controleurs en ambtenaren ter beschikking bij de landelijke inkomsten en culturess, lieden die wel meestal geen rechtskennis bezitten, maar dan toch den inlander kennen (beter dan het inlandsch kind, dat in den regel te trotsch is, om zich met den inlander af te geven), en aan de eischen van het groot-ambtenaarsexamen hebben voldaan.

Volgens het verslag is den Gouverneur-Generaal, wat de rechtspraak der Landraden betreft (er wordt niet gezegd of het — alles is mogelijk — ook van die in burgerlijke zaken wordt bedoeld), door rapporten der verschillende residenten op Java gebleken, dat de rechtspraak der Landraden in de meeste gewesten »zeer voldoende was te achten''. Hoewel die residenten nu inderdaad al zeer bevoegde beoordeelaars zijn van hun eigen werk, zoo mag dit gevoelen niet zoo gaaf weg voor het ware worden gehouden. Tegenover die opvatting in den geest der spreuk: »tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles'', wil ik, behalve mijn eigen waarneming, nog stellen de verklaringen van Mrs. H. O. van der Linden in het Indisch Weekblad van het recht, 3 October 1870, No 379: J. J. Schneither (nog kortgeleden advocaat en procureur te Samarang) in de Nieuwe Rotterdamse Courant van 4 November 1869, en eindelijk van den volksvertegenwoordiger Mirandolle in de Februari-1867-aflevering van dit Tijdschrift.

Het verslag zegt niet, in welk opzicht de toestand »voldoende te achten is.'' Geldt het den tijd, waarin de zaken afloopen? Heeft geen ACHTERSTAND zich vertoond, die aan het batig slot dreigde te knagen of aan het geweten van het Nederlandsche volk? Of geldt het van de innerlijke waarde der genomen beslissingen?

Ik vermoed ook dat het woordeke »voldoende'', zelfs met het gerust-

stellende »zeer'', moet worden opgevat in den zin, gelijk examen-commissies het wel plegen te gebruiken, nl: niet goed, maar toch zóó slecht niet om slecht geheeten te worden.

En dan »te achten is.'' Heeft men immer rekbaarder uitdrukking gevonden in een verslag, dat feiten behoorde te geven, niet beoordeelingen, hetgeen het werk is der Staten-Generaal, aan wie die feiten behooren te worden medegedeeld?

Maar toch is in negen gewesten (Java telt er drie en twintig) aanleiding gevonden om de betrokken Residenten »met kracht'' aan te sporen, ook voor de landraadzaken de controleurs en ambtenaren ter beschikking van de landelijke inkomsten en cultures meer aan het werk te zetten. Met andere woorden: in negen der drie en twintig gewesten was er iets, wat aan de rechtsbedeeling haperde. Wat? het wordt niet gezegd, maar het was toch zóó belangrijk, dat men »met kracht'' moest aanbevelen, een huismiddeltje, dat alevel voortdurend wordt aangewend, in sterker giften te gebruiken. Of het verbetering geven zal van dat geheimzinnige mankement? Wij hopen het. Vooruit is het moeilijk te zeggen, ten ware men tot de pessimisten mocht behooren, die van oordeel zijn, dat gansche emmers water den wijn in het vat niet veredelen.

Alles te zamen genomen, komt het mij voor, dat de opsteller van het verslag eigenlijk van dezelfde meening is als Mrs. Mirandolle, Schneither en H. O. van der Linden, die allen de dingen van nabij hebben gezien. Misschien dat het »zeer voldoende te achten'' van den verslaggever hetzelfde is als hetgeen die heeren er van verklaren, en als het »afschuwelijk slecht'', dat ik niet aarzel van de rechtspraak der Landraden in alle opzichten te zeggen.

V.

Na de vermelding der buitengewone hulp wordt verder gezegd, dat het aantal leden van den Landraad te Bondowosso met twee werd vermeerderd.

Een van beide: het geldt hier een mutatie zooals er dagelijks plaats hebben en gemakkelijk plaats kunnen hebben, daar de landraadsleden, althans als zoodanig, onbezoldigd zijn, en dan ware vermelding onnoodig geweest; of men moet haar in verband brengen met de geconstateerde onmogelijkheid om te Bondowosso, ook bij aanwending van alle huismiddeltjes, geen ACHTERSTAND te hebben. En als dit laatste het geval is, moet ik ten sterkste protesteeren. Het is belachelijk, eene vermeerdering van het aantal der leden van een Landraad voor te stellen als een middel om achter-

stand bijgewerkt te krijgen en voor den vervolge te voorkomen. De leden spelen in de rechtspraak door inlandsche rechtbanken eene al zeer onbeduidende rol; vooral bij de Landraden. Daar immers is de voorzitter hun chef, terwijl bij de Rechtbanken van Ommegang deze hen nergens bevelen kan geven, en hij ze meestal niet of weinig kent.

Aan de instructie der zaak nemen de leden geen deel; deze heeft of de president in zijne qualiteit van resident of adsistent-resident gedaan, of naar zijne bevelen de djaksa; in burgerlijke zaken heeft ook de griffier eenige voorbereidende werkzaamheden, de leden nimmer. Al wat dezen doen, is de terechtzitting bijwonen en met de eigenaardige sluwheid van den aanzienlijken inlander berekenen, welken weg de zaak op moet, te oordeelen naar de houding van den voorzitter en de inkleeding zijner vragen, zoo op de terechtzitting, als in raadkamer. Dit alles in het gunstigste geval, dat de voorzitter zelfs onwetend geene pressie uitoefent. Eén ding weten de leden al, nl. dat de beklagde meer dan drie maanden straf behoort te krijgen. Zoo niet, dan had immers de president de zaak wel op de politierol afgedaan, en zich de oneindig langer durende en omslachtiger behandeling op de openbare terechtzitting niet getroost.

Ieder, die ook slechts de geringste ervaring van het inlandsch rechtswezen in Nederlandsch Indië heeft, weet dat de tegenwoordigheid der leden slechts een vorm is; dat b. v. geen hunner aantekeningen op de terechtzitting houdt, en hunne kennis gelijk nul is; dat het eene ongehoorde zeldzaamheid is, wanneer tegen het gevoelen van den voorzittenden Europeaan in wordt gestemd; en dat, indien het al eens gebeurt, dit altijd zijnen grond vindt in redenen die niet in aanmerking mogen komen, b. v. dienstijver, waarbij dan o. a. wel eens wordt geredeneerd: laat het Hof hem dan maar vrijspreken.

Aan het opstellen van het vonnis heeft nog nimmer een lid deelgenomen. Hier en daar vindt men er een, die het taliter qualiter in de landtaal kan overbrengen. Ik heb er zelfs gekend, die maar weinig laag-Maleisch kenden, zoodat eene conversatie van hen met een Europeaan uiterst moeilijk ging.

De voorstelling dus alsof de vermeerdering van het aantal leden op de behandeling der zaken bij den Landraad te Bondowosso zoude invloed hebben, is ongerijmd, hetzij dat ze in ernst wordt gegeven, hetzij dat men deze pitoyable mededeeling bij gebreke van belangrijker heeft ingelascht, als bewijs van waakzaamheid over en belangstelling in de rechtspraak over Javaan, Chinees en Arabier.

VI.

Een inlandsch edelman benoemd tot de belangrijke betrekking van buitengewoon substituut-griffier bij een Landraad, na een examen in Hollandsch lezen, schrijven en rekenen, schijnt voor een feit van gewicht te worden gehouden. De buitengewone helper van den schrijver van een inlandsch rechterlijk college een inlander. Merkwaardig! Vermeldenswaard!

Stel u voor, dat een Duitscher eens in de Hollandsche couranten las een met zekere zelfvoldoening gesteld artikel, houdende dat een Hollander was benoemd tot gezworen klerk van de rechtbank te Rotterdam. Hij zou denken: die courantier drijft den spot met mij. Als er Hollanders zijn, knap en rechtschapen genoeg om rechters te zijn, dan zal toch ook wel een aantal Hollanders gevonden kunnen worden, bekwaam genoeg om somtijds den man behulpzaam te zijn die de beslissingen van die knappe en rechtschapen Hollanders in schrift stelt.

Eene quaestie van bevoegdheid om in een Landraad te zitten, wordt nog breedvoerig behandeld, en daarmede schijnt alles gezegd, wat van de Landraden op Java te zeggen was. —

De gelden na zooveel strijd toegestaan om rechtsgeleerden te kunnen benoemen tot presidenten der Landraden, zijn ongebruikt gelaten. Het schijnt schrikbarend moeilijk, daarvoor geschikte personen te vinden. Tot hiertoe was en nog steeds is het een bijbaantje van de administratieve ambtenaren, en men kan dus meenen dat het zoo heel lastig niet zou zijn, menschen op te sporen, die dat nu zelfstandig geworden postje zouden kunnen waarnemen. Maar ze zijn plotseling niet meer te vinden. Men beweerde wel eens dat het stilzitten der Regeering ten deze te danken was aan gewichtige overdenkingen omtrent rang, titulatuur en costuum van de in beginsel reeds bestaande rechtsgeleerde Landraads-presidenten.

Het verslag zelf noemt de dilatoire exceptie van advies inwinnen over allerlei plannen. In stede van te doen wat de hand te doen vindt, moet nu alles op ééns zóó volmaakt ineenpassen, zóó netjes werken, dat in afwachting de zaken slecht moeten zijn en blijven. De uitnoodiging tot advies is van Mei 1869. Wij schrijven reeds 1871.

VII.

De óf onbeduidende óf verderfelijke rol die het inlandsche hoofd in de rechtspraak speelt, wordt nimmer zuiverder waargenomen dan in die quasi-rechtbanken, waar geen Europeesch oog toezicht houdt. Mijne eigene ervaring in eene der belangrijkste steden, Palembang, een brandpunt van Ma-

leische beschaving, heb ik in de aflevering van November 1870 van dit Tijdschrift medegedeeld.

Op Java blijkt het niet beter te zijn. Men heeft *getwijfeld*, en dat beschouw ik als eene beleefdheid, aan de behoorlijke werking van de districts- en regentschapsgerechten. Zoo zegt het verslag.

Die collegiën hebben geen onbeduidende rechtsmacht. Zij spreken recht over hetgeen zoo dagelijks in de inlandsche maatschappij voorvalt (art. 79, 80, 83 Reglement op de Rechterlijke Organisatie, gecombineerd): alle vorderingen tusschen of tegen eigenlijke inlanders, beneden *f* 50; klachten tegen hen wegens mondelinge belediging; verwonding van vee; beschadiging en veronachtzaming van het onderhoud van bruggen, wachthuizen, heggen en dergelijke; eveneens van straten, wegen, waterleidingen en rivieren; het laten losloopen van vee of honden, wanneer daardoor schade is veroorzaakt; het niet opkomen bij wachten en andere dienstplichtigheden, of het niet behoorlijk vervullen daarvan; kleine dieverijen en vechterijen, en dergelijke. Zes dagen gevangenis en *f* 10 boete is de grens der bevoegdheid in strafzaken.

Wat antwoordt het verslag op dien twijfel? Al wederom »kan de werking zoo geheel onvoldoende niet heeten.» Men erkent dus dat het beter kon. Op welke wijze? Welke veranderingen aan te brengen, om dat beter *kunnen* in beter *zyn* te herscheppen, wordt niet gezegd. Mij is de zaak duidelijk. De geheele instelling deugt niet, van den beginne af. En wanneer de beginselen niet deugen

Het kwaad ligt in het beginsel: de rechtspraak over den inlander door zijne hoofden. Een verfoeilijker is niet te bedenken, maar helaas! ook geen goedkooper. De rechtspraak door de hoofden kost niets (op Java althans).

In zestien regentschappen, zegt het verslag, zoude over tien jaren geen enkele zaak van de bevoegdheid van het regentschapsgerecht zijn voorgekomen. De verslaggever zelf zegt, het niet te gelooven.

Deze mededeeling behoeft geen toelichting. Maar eene vergelijking kan dienst doen. Stel, dat Nederland eens werd veroverd, b. v. door den Koning van Siam, en dat de Gouverneur-Generaal van dezen potentaat ons lief vaderland een rechtswezentje schonk, waarin b. v. zijne gedelegeerden rechtsmacht hadden, ongeveer als die van onze kantonrechters nu. Stel, dat na eenige jaren de Gouverneur-Generaal naar Siam rapporteerde, dat in Friesland b. v. in tien jaren zijn gedelegeerde geen enkele zaak had berecht. Zou dan niet een van beiden plaats hebben: een homerisch gelach zou opgaan over den snuggeren wetgever, of een kreet van verontwaardiging zich doen hooren; en hoezeer het Nederlandsche volk zich ook hadde gekromd onder den vreemden sceppter, men zou den machtigen overheerscher toeroepen: zie, die man dien *gij* ons als rechter gegeven hebt, is geen

rechter; wij verduren liever het bitterste onrecht, dan zijne uitspraak in te roepen, want we weten dat die valsch zal zijn: geef ons een anderen rechter.

Dat zouden Nederlanders doen. De Javaan niet. Deze draagt het juk gedwee; het ergste wat hij doet, is weggaan. Tot loon van zijne onderwerping laat de Koning van Siam — ik vergis mij, het Nederlandsche volk — hem onder den valschen rechter.

VIII.

Met de rechtspraak der regenten en districtshoofden, zoo wijs op het papier gezet, zoo netjes behandeld in de Indische reglementen, is het volgens de mededeelingen in het verslag dus nog al treurig gesteld. In sommige residenties (welke wordt niet gezegd, hoewel dat verschil misschien samenhangt met den verschillenden volksaard van Madurees, Javaan en Soendanees) is gedurende jaren bij DE (het was dus *reglementair*, gelijk de militairen dat noemen) districts- en regentschapsgerechten geen enkele zaak te behandelen geweest; en gemiddeld hebben slechts een vierde der districtshoofden rechtgesproken.

Men zou denken, het stelsel werd veranderd, of verandering althans in overweging genomen. Neen. Dat *misbruik* (een zonderlinge term waar van *in het geheel geen gebruik* sprake moest zijn) heeft de Regeering »reeds tegengegaan”. Het is dus zeker al verdwenen, op den oogenblik dat dit geschreven wordt. En men zou gaan gelooven, dat de circulaire die men heeft gezonden, »onder herinnering aan vroegere” (en, gelijk blijkt, met voortreffelijke uitkomsten bekroonde) aanschrijvingen, tooverspreuken bevatte.

Want die *maatregelen* waarvan het verslag gewaagt, zijn niets dan alweder eene circulaire, in onberispelijk Maleisch gesteld, stel ik mij voor, en in onnoemelijk aantal rondgezonden.

De tegenwoordige regenten en districtshoofden op Java wijzen de klagers en procedeerlustige lieden eenvoudig af, ziedaar de moraal. Om hun dit af te leeren, wordt eene *nde* circulaire gezonden.

Deze zelfde lieden, of althans van hetzelfde slag, zijn het die, door den omgaanden rechter of een administratief ambtenaar voorgezeten, de Rechtbank van Omgang en den Landraad vormen.

Na de uitspraak van den Landraad geniet de beklaagde Javaan, Chinees of Arabier (stel u een proces wegens bedriegelijke bankbreuk voor), nog slechts de voordeelen eener rechtspraak *op de stukken*, door drie rechtsgeleerden, na gemiddeld negentien minuten studie door ieder van die drie, en vijf minuten beraadslaging tusschen hen onderling.

IX.

Onder de rubriek Handelsrecht vinden we slechts ééne mededeeling waarbij protest noodig is. Er bestonden beperkende voorschriften voor de afmonstering van schepelingen van Nederlandsche en vreemde schepen. Die zijn thans ingetrokken, doch alleen voor Nederlandsche schepen. Vreemde blijven dus onder de slechte bepaling. Is het om den Indischen handel te moeten te komen, of de scheepvaart op Indië aan te moedigen? Zijn de lasten voor den vreemden handel nog niet groot genoeg? Moeten we dan altoos voortgaan met den vreemden handelaar reden tot verbittering te geven, een voorwendsel aan de hand te doen, om het ophouden van het Nederlandsch gezag te wenschen?

Ook wordt de afschaffing aangekondigd der hatelijke belasting op burgerlijke gedingen bij de Landraden. Kort geleden is daaraan gevolg gegeven. Waarom alleen voor Java en Mcdura? Is het omdat elders de belasting niet wettig is? niet in het Staatsblad opgenomen?

X.

Aan de militaire rechtspraak wordt een afzonderlijke paragraaf gewijd, die steller dezes met zekere zelfvoldoening heeft gelezen, daar de lezers van dit Tijdschrift daarin bewaarheid bevinden wat hij in de aflevering van October 1870 over het militair rechtswezen in Indië heeft moeten zeggen.

Men klaagde (zegt het verslag, en de militairen klagen niet licht) bij den legerkommandant over trage behandeling der zaken bij het Hoog Militair Gerechtshof, en de te vaak voorkomende afwisseling en ontstentenis der als auditeur-militair optredende ambtenaren.

Een geruststellende toevoeging: »voorzieningen blijken reeds genomen te zijn», wil ik echter tot de ware grootte herleiden.

Wat betreft de trage behandeling van zaken door het Hoog Militair Gerechtshof, is geenerlei voorziening genomen; en dat kan ook niet. Al konden de militaire leden sneller werken, zij moeten immers toch gelijken tred houden met de rechtsgeleerde ambtgenooten; en deze martelaren van de inlandsche strafrechtspleging hadden immers in hun eigen werk reeds twaalfhonderd zaken achterstaan, die anderen voor hen bijwerkten.

De *eenige* voorziening dan, is die te Samarang geweest. Daar werd een buitengewoon (niet fungerend, gelijk de verslaggever zegt) auditeur-militair aangesteld. En sedert voegt men er blijmoedig bij, is de achterstand »opgeruimd», een niet zeer deftig woord.

De achterstand bestond inderdaad op 27 Januari 1870 uit 80 zaken,

doch wijl de last aan den buitengewonen auditeur gegeven, beperkt was tot die welke op 1 Januari 1870 naar den krijgsraad waren verwezen, omvatte die slechts 60 zaken.

Twee maanden daarna ging genoemde ambtenaar weg en liet een tiental zaken onafgedaan.

Daar echter alle jaar te Samarang een achterstand van krijgsraadszaken ontstaat, was vier maanden later, blijkens de maileditie van het Nieuw Bataviaasch Handelsblad van 19 Augustus 1870, reeds weder een nieuwe achterstand ontstaan, groot zeventig zaken; en iets later las men dat de reclames van officieren (zaken die gewoonlijk voorgaan) na vijf maanden nog op een begin van gerechtelijk onderzoek wachtten.

Over het militair rechtswezen buiten Java wordt in het verslag niet gerept. Hadde de inspectie van den energieken generaal Kroesen zich ook tot de Buitenbezittingen uitgestrekt, iets wat helaas! zoo goed als ondoenlijk is, daar er allicht jaren mede zouden gemoeid zijn, — van zijne krachtige persoonlijkheid zou een aandrang te wachten zijn geweest, zoo sterk, dat verbetering had plaats gehad. Nog onlangs zag men hoe veel de heer Kroesen kan gedaan krijgen. Sedert onheugelijke tijden kocht de inlander en Chinees militaire kleedingstukken op, en werkte hij aldus de demoralisatie van den soldaat in de hand. Een enkel administratief ambtenaar strafte deze opkoozers wel eens op de politierol, maar ook dit kan niet meer, sedert de Regeering (zonderling genoeg bij eene rechtspraak van bon plaisir, als de politierol) gratie verleende aan een Chinees van Meester-Cornelis, die zich aan een laakbaar feit van dezen aard had schuldig gemaakt. Natuurlijk zou deze aangelegenheid met der tijd, bij het »in behandeling zijnde" wetboek van strafrecht voor den inlander en daarmede gelijkgestelde, worden geregeld. De generaal Kroesen schijnt zich met deze gewone verschuiving niet te hebben tevreden gesteld, althans, kort geleden werden de betrekkelijke bepalingen van het wetboek van strafrecht voor Europeanen van toepassing verklaard op den inlander en daarmede gelijkgestelde, en aldus eene belangrijke schrede gedaan op den weg der gehalteverbetering van het leger.

Wij hopen nog veel van generaal Kroesen. De onhoudbare toestanden in de militaire rechtspleging, de schandelijke provoosthuizen of daarvoor dienende localen, nog veel is voor hem te doen overig. Och hadde men aan het hoofd van iederen tak van dienst een man als hij, die de inertie overal weet te overwinnen!

XI.

In § 7 van het verslag wordt voornamelijk de uitoefening van het recht van gratie besproken.

Misschien zou er geen belangrijker bijdrage van Regeeringswege kunnen gegeven worden tot de kennis der rechtstoestanden in Neêrlandsch Indië, dan die welke deze § zegt in te houden.

De uitoefening van het recht van gratie is een gevolg der proef, door het menschelijk gevoel genomen, op de som die het rechtsgeleerd vernuft der maatschappij heeft uitgewerkt.

Hij die de verzoeken om gratie nauwkeurig naging, zou de Indische rechtstoestanden in al hunne naaktheid aanschouwen. Hier een verzoek om vermindering van straf, door den rechter die haar oplegde, ondersteund, wijl de strafwet is overgenomen uit eene wier overdreven gestrengheid, een erfdeel van vroeger eeuwen, eene schande is voor het overheerschend volk zelf, en eene dwaasheid in een tropisch klimaat; daar een pleitbezorger die zich op de ongeloofwaardigheid van inlandsche getuigen beroept, en op de geconstateerde onmogelijkheid om op het godsdienstig gevoel der Chineesche klagers zoo te werken, dat men eenigen waarborg hebbe tegen meenedigheid; iets verder een veroordeelde die aantoonde, dat hij slechts te kiezen had tusschen het misdrijf waarvoor hij veroordeeld is, en verguizing door zijne stam- en ambtgenooten, zoo hij het niet pleegde; dan weder een Europeaan die ongeroepen 'de goedertierenheid van den Opperlandvoogd inroept voor een bruinen natuurgenoot, het slachtoffer der rechtspraak van een inlandsch vorst, of — erger nog — van die in een gewest waar, gelijk het Regeeringsreglement, die codificatie der willekeur, dat noemt, »de inlandsche bevolking is gelaten in het GENOT harer eigen rechtspleging;» ten laatste misschien het smeekschrift van een gemoedelijk rechter, die, na het doodvonnis over eenige beklagden te hebben uitgesproken, heeft bemerkt dat een der inlandsche hoofden die als leden hebben zitting gehad, ook getuige in de zaak is geweest!

Stof genoeg voor den opmerker. Meer nog voor onzen verslaggever.

Zijn verslag is hier evenwel vrij schraal. Bij 's Konings geboortedag zijn 334 lieden gegratiëerd. De overigen, dit zegt men er niet bij, zijn getraceerd. Een en ander geschiedt om de viering van dezen dag luister bij te zetten. Het zoude echter nog veel luisterrijker en misschien ook menschelijker zijn, die gratie telegrafisch bekend te maken daar waar het noodig was; althans, indien onmiddellijke invrijheidstelling er het gevolg van moet zijn, en niet enkel afslag van straftijd wordt verleend. Maar, wie heeft daarvoor tijd op zulk een feestdag!

Niet één Europeesch militair is met den dood gestraft. Bewijst dit niet reeds, dat de doodstraf ook in Indië onhoudbaar is geworden, dan voor inlandsche grooten voor welke alle andere straffen zoo ongemeen licht zijn, en in enkele verbanning naar een oord van ballingschap bestaan? — Waarlijk, als de doodstraf op Europeanen niet is toegepast, moet er eene vrij sterke overtuiging bij het publiek tegen bestaan. Noch het legerbestuur,

noch de Regeering, het is een bekend feit, zijn tot gratiebetoon zoo geneigd, als eenige jaren geleden, toen de omstandigheid dat ééne enkele der adviseerende autoriteiten lijfsgenade aanbeval, deze ook deed verleenen. Trouwens vóór de invoering van het overdreven strenge wetboek van strafrecht voor Europeanen was de praktijk van het strafrecht zeer zacht, te zacht zelfs.

Toch zijn in 1869 nog slechts 29 van de 93 ter dood veroordeelden geëxecuteerd. De openbare meening is tegen de doodstraf, men weet dat de inlander vooral om die door ophanging weinig geeft. De executies van doodvonnissen die ik heb bijgewoond en zelf gedirigeerd, moesten een demoraliseerenden invloed hebben. De veroordeelde had, volkomen wettig, acht gulden van wege de Regeering gekregen, en daarvan tweemaal vier en twintig uren de vrienden bij zich gehad onder het genot van opium. Met melati bekranst kwamen zij, nog onder den invloed van den opium, op het terrein der executie.

De Regeering wil echter de zaak in de hand houden, en door gratieverleening temperen. Een veelvuldig gebruik van het geheel voor buitengewone gevallen gegeven recht van gratie werkt echter altijd demoraliseerend; de eerbied voor rechter en wet gaat er door verloren.

XII.

Een tip van den sluier die het inlandsch rechtswezen omhult, wordt bij het verslag over de uitoefening van het recht van gratie opgelicht. Het geldt die landstreken of «rijkjes», gelijk het verslag ze noemt, waarbinnen de bevolking is gelaten in het bezit (art. 74 van het Regeeringsreglement spreekt van *genot*, maar dat is anno 1870 wel wat bar) harer eigen rechtspleging. Het is niet algemeen bekend, dat inderdaad slechts in het kleinste deel van Neêrlandsch-Indië wordt rechtgesproken krachtens wetten van het N. I. Gouvernement uitgegaan, met andere woorden, in naam des Konings.

Om mij b. v. eens te bepalen tot eene landstreek met welke ik persoonlijk eenige bekendheid heb, de residentie Palembang. Zij telt, blijkens den regeeringsalmanak van 1869, eene bevolking van 460,000 zielen, behalve die van het rijk van den Sultan van Djambi, die op 76,000 wordt geschat. Welnu, van die 536,000, zijn er slechts 60,000, nl. de bewoners der hoofdplaats, die onder eene rechtbank staan, door het Nederlandsch Indisch gezag aangesteld. De overigen leven onder rapats of onder rechtbanken van den Sultan van Djambi. Van deze laatste is mij in dit opzicht slechts dit bekend, dat door Z. H. uitgeleverde deserteurs mij herhaaldelijk hebben verklaard, na hun wegloupen uit de Nederlandsche militaire vestingen te Djambi of te Mocara Kompeh, rustig in het gebied van Z. H.

te hebben gewoond, één zelfs op de hoofdplaats, en door hem alleen daarom te zijn uitgeleverd wyl zij te lastig werden. Bij tractaat was de uitlevering van deserteurs beloofd; en deze tekortkoming doet mij weinig goeds vermoeden van des Sultans rechtspraak. Maar zekers weet ik er niet van.

Wat ik echter wel ken, althans ten deele, is de rechtspraak in de aan Nederlandsch gezag onderworpen landen. Ook deze heet te zijn »eigen rechtspleging». Desniettemin zit overal de controleur of adsistent-resident, mir nichts dir nichts, deze quasi-rechtbanken voor, slaat vonnissen, maakt, als de resident dat soms verlangt, zelfs processen verbaal van eene terechtzitting, en laat een en ander teekenen met evenzoo vele kruisjes als er leden in de zaak gezeten hebben. In die vonnissen staat geregeld: rechtdoende volgens 's lands hadat.

De hadat wordt er echter niet in gevolgd, maar wel het goedvinden van den Controleur. Stel b. v. de Controleur, in eene afdeeling komende, vindt eene aanschrijving dat het moorden en doodslaan »met kracht» moet worden tegengegaan. Hoewel nu niet ééne wettelijke bepaling hem vergunt, in den rapat (welks rechtsmacht trouwens alleen op residentsbesluiten berust) zitting te nemen, en zoo iets zelfs ongerijmd is, en in het stelsel der »eigen rechtspleging» niet past,¹⁾ — komt hij nu in de eerste zitting waar een moord of doodslag ¹⁾ zal berecht worden, en zegt: Gijlieden straft het anders met 100 rijksdaalders boete, maar daar moet een einde aan komen; de man dient gehangen te worden. Ieder vindt dat goed, vooral indien de beschuldigde niet vermogend is.

Meer omslag wordt er met de hadat niet gemaakt. Feitelijk beteekent het woord: Goeddunken van den voorzittenden Europeaan. En dat dit altijd nog beter is dan de werkelijke hadat toe te passen, geef ik gaarne toe; want ofschoon men veel te angstvallig is, om aan die hadat te tornen, hoe gemakkelijk het m. i. zoude gaan, en hoe gaarne de hoofden van die uiterst bezwarende verplichting om de rapat bij te wonen, zouden worden ontslagen, indien zij maar *eenige* bezoldiging kregen, zoo is de hadat hier en daar toch wel wat erg.

De lezer vergeve mij, dat ik om dit toe te lichten, melding make van iets dat mij in 1868 bejegende. Ik voer toen de Lematang-rivier op, toen men mij als in het gezicht noemde een dorp waarvan ik mij herinnerde, dat sommige bewoners in eene zaak op de hoofdplaats hadden getuigd. Ik liet aanleggen en die lieden vragen, eens bij mij te komen. De krio o. a. kwam dan ook. Onder het gesprek vertelde hij mij dat er een ongeluk in het dorp was gebeurd: een nog zeer jong kind was gedood door het neêrkomen van een klapper dien de eigenaar niet bij tijds had

¹⁾ Verschidene dier heeren, die ik heb leeren kennen, wisten het onderscheid van die twee niet; en waar zouden zij het cok hebben geleerd?

geplukt. Deze schuldige zat al achter slot. De krio vroeg mij mijn gevoelens. Nog weinig den inlander kennende, meende ik dat deze vraag niet enkel eene beleefdheid was, maar uit vertrouwen voortkwam. Ik informeerde dus eerst, of de klapper niet wormstekig was geweest. Neen, het was bepaald grove onachtzaamheid van den eigenaar geweest. Welnu, hernam ik, hij heeft dan wel schuld; maar hij had geen opzet, en het was nog zoo een jong kind, dat het mij voorkomt, dat hij aan den vader vijf rijksdaalders moet betalen, daar gij de bangoen (boete; letterlijk levend maken) voor een volwassen man op honderd stelt. God zal de ouders nog wel een ander kind geven. O', dat zou zeker, zij waren nog jong!

Eenige dagen daarna terugkeerende, informeerde ik of er in dien zin beslist was geworden. Neen, zei men; uw vonnis (!) was wel goed, maar het is anders gedaan, dat is volgens de hadat, en dat had men liever. De eigenaar van den schuldigen klapperboom is veroordeeld om zijn zoontje van dien leeftijd aan den vader van het gedoodde kind af te staan. Dat was ook reeds geschied. — En, zeide ik, indien ik nu eens de Controleur was geweest? Ja, dan had men die vijf rijksdaalders betaald *aan de leden van den rapat*.

Het is niet anders, lezer: in het Palembangsche heeft men een menigte geldboeten, omdat de rechters die ze opleggen, ze onder elkander verdeelen, met medewerken en goedvinden der gezagvoerende Europeesche ambtenaren. Bedrieg ik mij niet, dan legt het margahoofd, eigener gezag, de boeten beneden 12 rijksdaalders op; de hogere de rapat (verzameling van margahoofden, door den Controleur voorgezet).

Het geneesmiddel ligt voor de hand, en op Celebes is men reeds aangevangen het toe te passen: indienststelling van omgaande rechters. Thans is het eene naïeveteit, wanneer onze verslaggever zegt, dat meermalen de noodzakelijkheid is gebleken om gratie te verleenen, daar de opgelegde straffen afweken van die, opgesomd in art. 20 der »Bepalingen ter regeling van eenige onderwerpen van strafwetgeving, welke eene dadelijke voorziening vereischen,» in het Indisch Staatsblad van 1848, No 6. Het is bovendien eene juridische ketterij. Dat artikel is niet geschreven voor die landen waar de inlander nog in het »genot» is van eigen rechtspleging. Een van beide, bemoei u met de zaak, en dan met de zaak zelve, en niet met een alleenstaand geval wat te verzachten; of bemoei er u niet mede. Geen gratie van enkele vonnissen, maar *goede* vonnissen, dat is een doel, de Nederlandsch-Indische Regeering waardig.

En dat het in die »eigen rechtspleging» nog al eens Spaansch toegaat, daarvan geeft het verslag twee voorbeelden, die wel is waar van het kwaad nog maar een zeer gering denkbeeld geven, maar toch vrij luid spreken. Zoo heeft men bij een verzoek om gratie (en deze zijn zeldzaam, want 1° het kost een zegel van f 2.40 en zegels zijn moeilijk te krijgen;

2° het moet in 't Hollandschhof althans Maleisch zijn geschreven, en daartoe bestaat slechts hier en daar eenige gelegenheid), of misschien bij een aanwijzing van strafplaats [want de N. I. regeering voert nog wel de beslissingen dier »eigen rechtspleging» uit], bemerkt, dat een rapat levenslangen dwangarbeid had opgelegd. Ook was er eene, zegt het verslag, buiten hare bevoegdheid gegaan. Men zou steller dezès ten zeerste verplichten met de mededeeling, welke die bevoegdheid is, nl. rechtens. Maar dit daargelaten, die rapat had volgens een oud en constant gebruik iemand het verder verblijf in zijne marga ontzègd, en hem een bepaald dorp in eene andere tot verblijf aangewezen (boewang soerat; letterlijk: verbannen met een briefje). Volgens Nederlandsch-Indisch Staatsrecht behoort dergelijke beslissing (art. 45, 46 en 47 Regeerings-reglement) aan den Gouverneur-Generaal, in overeenstemming met den Raad van Indië. Maar uit dit stelsel kan men niet redeneeren in dat, volgens hetwelk het genot hunner eigen rechten aan de Palembangers, die der hoofdplaats uitgezonderd, is verzekerd. Bovendien dat »boewang soerat» is geen op zich zelf staand feit, maar een gebruik, dat een eigen naam heeft in de landstaal.

Pogingen om althans een deel der rechtsmacht van de inlandsche vorsten tot zich te trekken, vroeger vaak met zoo goeden uitslag bekroond, schijnen in 1869 niet te zijn aangewend. Men laat de zaken bij het oude, en zoo komt het dat, terwijl gemoedelijke Nederlanders zich verbeelden dat slavernij en rottingslagen in Ned. Indië zijn afgeschaft, het Europeesche bestuur der residentie Ternate b. v. nog steeds slaven aan den Sultan moet uitleveren, die wegens hun wegloopen met minstens honderd rottingslagen zullen gestraft worden, terwijl de hoogste rottingstraf in het Ned. Indische strafstelsel bedroeg, in politioneele zaken twintig en in crimineele veertig slagen.

Indien ooit de Tweede Kamer der Staten Generaal van haar kostbaar recht van enquête gebruik maakte om zich van den toestand der rechtsbedeeling in Indië te vergewissen, zouden dergelijke feiten bij menigte aan het licht komen. Zij heeft slechts te gelasten dat aan haar ter inzage worden gegeven de vonnissen die b. v. in den loop van één jaar aan de parketten der Officieren van Justitie worden gezonden, ter opneming in het dwang-arbeiders-register. Deze verzameling gedrukt zijnde (het zoude eenig geld kosten) zoude het WARE verslag zijn over den toestand der rechtsbedeeling in Neêrlandsch-Indië.

MR. C. P. K. WINCKEL.

V A R I A.

In de »editie voor Nederland» van het »Nieuw Bataviaasch Handelsblad» van 12 Oct. 1870, n°. 33, komt onder den titel: »het Tijdschrift en de Indische Spoorwegzaak», eene wederlegging voor van het artikel van Q. over de »Javasche Spoorwegzaak», in ons nummer van Augustus des afgelopen jaars. Als Redactie mengen wij ons niet in de quaestie tusschen de heeren Q. en v. L., maar nu laatstgemelde, in het nummer van 12 October, n°. 34, waar hij, naar aanleiding der, eveneens in antwoord op het art. van Q. in Nederland uitgegeven brochure »Onverplichte edelmoedigheid of gunstbetoon», nog even op die quaestie terugkomt, uitdrukkelijk zegt, wat hij reeds vroeger had geïnsinueerd, dat het artikel van Q. *uit de bureaux van de Spoorwegmaatschappij in het Tijdschrift werd binnengesmokkeld*, moeten wij ten stelligste verklaren dat deze bewering volkomen bezijden de waarheid is.

In de »Locomotief» van 17 Augustus jl. wordt in een artikel, getiteld: »domme Javanen en slimme stadsgeneesheeren», het gebrek aan hulp van den Staat bij de epidemie te Samarang in 1868 en 1869, tengevolge waarvan »duizenden den grond met hun stoffelijk overschot gemest hebben», op eene voor ons raadselachtige wijze in verband gebracht met een artikel in ons April-nummer 1870, waarin de Stads-geneesheer van Samarang Dr. van Dissel verhaalt, dat de inlanders genezing zochten in het water eener bron bij Passar Ambengan, dat door honderden gekocht en, zonder vrucht, gebruikt werd. De bedoeling van het artikel schijnt te zijn, dat de slimme Stads-doctor de aandacht poogt af te leiden van eigen plichtver-

zuim, door te wijzen op het bijgeloof der Javanen, dat hen in de wonderkracht eener bron meer heil deed. zoeken dan in de geneeskundige hulp der Europeesche doctoren.

Wij merken hieromtrent op: 1° dat in het door Dr. van Dissel medegedeelde feit geen zweem van een verontschuldiging te vinden is, aangezien zoowel onverschilligheid en verzuim als ijver en plichtsbetrachting der geneeskundige autoriteiten volkomen bestaanbaar zijn met het zoeken van hulp in geheime krachten door de Javanen. Men vindt hetzelfde bij de lagere standen in Nederland, hetzij de stads-doctoren al dan niet ijverig en bekwaam zijn. 2° Dat er ook in de mededeeling van Dr. van Dissel geen zweem van een grond te vinden is, dat zij als verontschuldiging is *bedoeld*.

De schrijver van het artikel schijnt het ook zoo dom niet te vinden, dat de Javaan herstel zoekt in bronwater, evenals zoovele lieden in Europa dat zoeken op de badplaatsen. Maar dit laatste geschiedt niet op aanbeveling van een *hadji*, maar op aanbeveling van een *geneesheer*, en nadat de geneeskrachtige aard van het water door chemische analyse is geconstateerd. Toch zouden wij niet durven beweren, dat ook daarbij het bijgeloof niet een zekere rol speelt.

Men schrijft ons van Banda:

»Op bladzijde 155 van het Regeeringsverslag van 20 September 1869 »leest men:

»*Muscaatnoten*. Op de Ambonsche eilanden komt de muscaatboom alleen »in de Afdeeling Amboina in eenigszins noemenswaardige hoeveelheid voor. »Het product, dat algemeen voor beter wordt gehouden dan de Banda- »noten, wordt door de bevolking verkocht tegen *f* 0.20 of *f* 0.25 per katti.»

»Geïnteresseerden te Ambon hebben waarschijnlijk deze beschouwing over de Ambonnoot in vergelijking van die van Banda den Minister door intermediair van zijne rapporteurs weten in handen te spelen.

»De Minister had liever hieromtrent advies moeten vragen aan de bevoegde makelaars in specerijen te Amsterdam en Rotterdam, voordat hij zoo lichtvaardig de bewoners van Banda blootstelde aan mogelijk nadeel ten gevolge der miskennis van hun eenig product.

Hetzelfde schrijven bevat ook nog het volgende:

»Op bladzijde 156 van het Regeeringsverslag komt voor:

»Aan een ontdekt misbruik der Perkeniers om, als middel van preven-

»tieve aanhouding op hunne perken, blokken te bezigen, werd in Januari »1867 een einde gemaakt».

»Dit is eene GROVE ONWAARHEID. Tot 1867 moest, op last van het bestuur, op ieder der 34 perken een blok aanwezig zijn, als middel om te straffen, en ook voor preventieve aanhouding. Die blokken werden bij de onderscheidene inspectiën zelfs door den Resident-Perkinspecteur nagezien, en er bestaan verscheidene voorbeelden dat tot in 1863 last werd gegeven aan de perkeniers, om de blokken welke niet voldeden, door betere of nieuwere te vervangen. — Tot 1863 werden de perkarbeiders voor geringe overtredingen, volgens machtiging van bestuurswege, door de perkeniers zelven (buiten de politie) gestraft met drie nachten blokarrest (alleen des nachts te ondergaan) of met drie rottingslagen. De boschwachters en opzichters (Gouvernements politie-beambten) hadden te dien tijde mede de bevoegdheid, om op de perken zelven te straffen met zes tot veertien rottingslagen of veertien nachten blokarrest. Bij nog zwaardere vergrijpen werd de zaak eerst voor den President Perkinspecteur op de hoofdplaats Neira gebracht. Sedert 1863, nadat een der perkeniers ten onrechte door de Regeering, op eene lasterlijke aantijging van den toenmaligen Resident, wegens aanmatiging van gezag, en wel door het toepassen van het den perkeniers tot dien tijd toegestane recht om bovengenoemde straffen op te leggen, crimineel was vervolgd, waren de perkeniers, ofschoon hun collega werd vrijgesproken, huiverig om die straffen verder toe te passen. Eerst in 1867 kwam last van Regeeringswege om de blokken op de perken te vernietigen.

»Men ziet dus, dat het eene onwaarheid is te spreken van een »misbruik» der perkeniers, daar de straffen door hen opgelegd eenvoudig het gevolg waren van eene huishoudelijke regeling van bestuurswege sinds tijden in praktijk gebracht. Moet er gegisp worden, dan zijn alleen strafschuldige: alle Gouverneurs van de Molukken en Residenten van Banda voor en van 1867.»

STUKKEN BETREFFENDE DE WETTELIJKE REGELING DER SUIKERCULTUUR.

Even als wij de officiële stukken betreffende de Agrarische Wet in dit Tijdschrift hebben medegedeeld en ook verder zullen mededeelen, naarmate de uitvoering door koninklijke besluiten of koloniale ordonnantiën wordt geregeld, willen wij thans ook eene plaats inruimen aan de wet van 21 Juli 1870 betrekkelijk de suikercultuur, en aan de voorschriften en beschouwingen omtrent die wet, vervat in het schrijven van den Minister van Koloniën aan den Gouverneur-Generaal van 23 Oct. jl., dat bij de discussiën over de Indische begrooting aan de Eerste Kamer der Staten-Generaal werd medegedeeld. Wij gelooven ook door de opneming van deze stukken een dienst aan onze lezers te bewijzen, daar weinigen in de gelegenheid zijn de officiële uitgaven te raadplegen, en zij die deze gelegenheid niet missen, veelal opzien tegen de moeite om het Staatsblad en het Bijblad op de Staatscourant met zijne Bijlagen op te slaan, omdat de weg daarin moeilijk te vinden is, en de enkele stukken van blijvend belang daarin onder een massa stukken van onbeduidenden aard of slechts van voorbijgaand gewicht zijn bedolven. Wij doen dit te eerder, omdat wij verwachten dat ook naar aanleiding van de Suikerregeling, even als van de Agrarische Wet, beschouwingen en berichten van particulieren bij ons zullen inkomen, die dan in dezelfde rubriek kunnen worden geplaatst, en waarbij het een groot gemak zal opleveren deze officiële bescheiden steeds dadelijk ter hand te hebben. Ook verdere besluiten en ordonnantiën der Regeering, de nadere regeling der suikerindustrie ten doel hebbende, zullen, naarmate zij in het licht verschijnen, in deze rubriek eene plaats vinden.

I.

DE WET VAN 21 JULI, 1870.

(Staatsblad, No. 136.)

Alzoo wij in overweging hebben genomen, dat nadere regelingen noodig zijn omtrent de op hoog gezag ingevoerde suikercultuur in Ned. Indië, en dat art. 60 van het reglement op het beleid der regeering aldaar, vastgesteld bij de wet van 2 Sept. 1854 (*Staatsblad, No. 129*), wijziging behoeft;

Zoo is het, dat wij, den Raad van State gehoord en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk wij goedvinden en verstaan bij deze.

Art. 1.

Ten aanzien van de op hoog gezag ingevoerde suikercultuur wordt art. 56 van het reglement op het beleid der regeering van Nederlandsch Indië, met uitzondering van de laatste alinea vervangen door de volgende bepalingen ¹⁾:

¹⁾ Art. 56 van het Rr. luidt aldus :

„De Gouverneur-Generaal houdt de op hoog gezag ingestelde cultures, zooveel doenlijk, in stand, en zorgt, in overeenstemming met de bevelen des Konings :

„1°. Dat die cultures niet in den weg staan aan de teelt van genoegzame voedingsmiddelen ;

„2°. Dat, voor zoover die cultures plaats hebben op gronden, door de inlandsche bevolking voor eigen gebruik ontgonnen, de beschikking over de gronden geschiedt met billijkheid en met eerbiediging van bestaande rechten en gebruiken ;

„3°. Dat bij de verdeeling van den arbeid dezelfde regelen worden in acht genomen ;

„4°. Dat de belooning der betrokken inlanders, met vermindering van schadelijke opdrifving, zoodanig zij, dat de Gouvernements-cultures hun, bij gelijken arbeid, ten minste gelijke voordeelen opleveren als de vrije teelt ;

„5°. Dat zooveel doenlijk opgeheven worden de bezwaren, die, na een opzettelijk onderzoek, mochten bevonden worden, ten aanzien van die, cultures te bestaan, en

„6°. Dat alzoo worde voorbereid eene regeling, steunende op vrijwillige overeenkomsten met de betrokken gemeenten en personen, als overgang tot eenen toestand waarbij de tusschenkomst des bestuurs zal kunnen worden ontbeerd.

„In het verslag, bedoeld bij het eerste lid van art. 60 der Grondwet, wordt jaarlijks mededeeling gedaan van de maatregelen door den Gouverneur-Generaal, naar aanleiding van dit artikel genomen.”

1°. Nieuwe invoering van de suikercultuur op hoog gezag heeft niet plaats.

2°. Waar zij bestaat, eindigt de beschikking over gronden, door de inlandsche bevolking voor eigen gebruik ontgonnen, met den aanplant van het jaar 1890. Na den aanplant van het jaar 1878 wordt, behoudens de rechten bij het in werking treden van deze wet verkregen, die beschikking voor elke onderneming jaarlijks trapsgewijze verminderd.

3°. Bij de regelingen en overeenkomsten ter zake neemt de Gouverneur-Generaal in acht:

a. Dat geene onderneming op hoog gezag worde voortgezet, waar de druk voor de bevolking, in verband met de voorschriften van deze wet beschouwd, overschrijdt hetgeen het financiëel belang van den Staat in billijkheid vorderen mag;

b. Dat gelijktijdig over niet meer dan één vijfde der velden van elke betrokken dessa worde beschikt, tenzij de bevolking zelve afwijking van dit voorschrift verlange;

c. Dat de bevolking voor de afgifte van den grond behoorlijk worde schadeloos gesteld en voor haren arbeid behoorlijk betaald;

d. Dat de tusschenkomst des bestuurs tot beplanting met suikerriet van de bij 2° bedoelde gronden, zoo spoedig doenlijk, in overleg met den fabrikant ophoude;

e. Dat de middelen tot verwerking van het riet geëvenredigd zijn aan de uitgestrektheid van den aanplant;

f. Dat voor het drijven der molens of andere toestellen niet beschikt worde over water, benoodigd voor den eigen landbouw der bevolking;

g. Dat tot het verkrijgen van arbeiders en verdere hulpmiddelen, zoo voor het snijden en vervoeren van het riet, voor werkzaamheden in en bij de fabriek, voor den afvoer van de suiker, als anderszins, de tusschenkomst des bestuurs aan de ondernemers niet verleend worde buiten volstrekke, telkens te bewijzen onmisbaarheid;

h. Dat aan den lande een billijke cijns verzekerd worde, zoowel over het product van den vrijen, als over dat van gedwongen arbeid;

i. Dat elke overeenkomst en elke wijziging, beide terstond na de sluiting, worde openbaar gemaakt in het officiële nieuwsblad.

Art. 2.

Art. 60 van het voormelde reglement wordt voortaan gelezen als volgt: ¹⁾

¹⁾ Vroeger luidde art. 60 als volgt:

„De Gouverneur-Generaal moedigt den handel, de nijverheid en den landbouw aan en zorgt ook, ter bevordering daarvan, voor het aanleggen of in stand houden van markten (passars). Hij waakt, met eerbiediging van verkregen rechten, dat op die markten geen belastingen worden geheven”.

»De Gouverneur-Generaal zorgt dat aan nuttige bedrijven geene noodelooze belemmeringen in den weg gelegd worden of blijven;

Behoudens verkregen rechten worden op de markten (*passars*) geene belastingen geheven”.

Lasten en bevelen, enz.

II.

BRIEF VAN DEN MINISTER VAN KOLONIEN AAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL, BEHELZENDE TOELICHTING DER WET VAN 21 JULI, 1870.

'S GRAVENHAGE, 23 October 1870.

Bij mijne depêche van den 28sten Juli jl., lit. A^{az}., n°. 18/1051, deed ik Uwe Excellentie een afschrift toekomen der wet van 21 Juli jl., houdende nadere regeling van de op hoog gezag ingevoerde suikercultuur en wijziging van art. 60 van het Reglement op het beleid der Regeering in Nederlandsch Indië, met verzoek om voor de onverwijld afkondiging der wet zorg te dragen. Tevens deelde ik Uwe Excellentie mede, dat de verdere uitvoering zal moeten plaats hebben in overeenstemming met de bevelen, die de Koning, na raadpleging van den Raad van State, nader door mijne tusschenkomst aan haar zou doen toekomen.

Over de beteekenis en de uitvoering van het tweede artikel der wet had ik reeds de eer Uwe Excellentie te onderhouden bij mijne depêche van den 17den Augustus jl., lit. A^{az}., n°. 31/1136. Nopens de uitvoering van het eerste artikel, waarbij de op hoog gezag ingevoerde suikercultuur nader is geregeld, bood ik den Koning op den 18den Augustus jl. eene voordracht aan, waarop de Raad van State is gehoord. Het gevolg dezer overweging is dat ik mij, blijkens een Koninklijk Kabinetsrescript van den 16den dezer, n°. 3, gemachtigd vind om Uwe Excellentie betreffende de regeling van de gouvernements-suikercultuur de volgende voorschriften en beschouwingen mede te deelen, welke haar, bij de verdere behandeling van deze aangelegenheid, ten leiddraad zullen strekken.

In het algemeen is de uitvoering van de wet aan Uwe Excellentie opgedragen. De volgende hoofdpunten komen daarbij in aanmerking:

A. de beschikking over grond voor den aanplant van suikerriet;

B. de aanplant met inbegrip van het onderhoud ;

C. de beschikking over water voor het drijven van de molens of andere toestellen ;

D. de fabriek ;

E. het werkvolk voor dien arbeid, welke niet als tot den aanplant behoorende wordt gerekend.

Bij de behandeling van deze onderwerpen behoort wèl te worden onderscheiden wat tot het gebied der verordeningen of maatregelen van het Gouvernement, en wat tot de overeenkomsten met de fabrikanten moet worden gebracht.

A. De beschikking over grond voor den aanplant van het suikerriet.

Dit is een van die onderwerpen, welke geheel tot den werkkring van het Gouvernement behooren, waaromtrent het Gouvernement geene contractueele verplichting heeft op zich te nemen. Hetzelfde geldt dus ook het voorschrift van art. 1, n°. 3 *b*, der wet, dat »gelijktijdig over niet meer dan een vijfde der velden van elke betrokken dessa worde beschikt, tenzij de bevolking zelve afwijking van dit voorschrift verlange», en de bepaling der volgens n°. 3 *c* aan de bevolking verschuldigde behoorlijke schadeloosstelling voor de afgifte van den grond.

Onder het een vijfde der velden van elke betrokken dessa in art. 1, n°. 3 *b*, der wet bedoeld, is begrepen de oppervlakte, benoodigd voor wegen, slooten, goten of grebben, welke niet tot algemeen gebruik strekken, maar uitsluitend ten behoeve der bewaking en bewerking van het riet door en om de suikerrietvelden zijn aangelegd, zoo ook de oppervlakte benoodigd voor karrewegen door en om de suikerrietvelden, waar deze wegen onmisbaar zijn om den ondernemer de gelegenheid te verschaffen het riet van de velden te vervoeren.

Daar de schadeloosstelling aan de bevolking voor de tijdelijke afgifte van den grond, aan het Gouvernement zal moeten worden terugbetaald door de fabrikanten, moeten deze hetzelfde recht hebben als de ondernemers van wie sprake is in de laatste alinea van art. 71 der bepalingen, regelende de onteigening ten algemeenen nutte in Nederlandsch Indië (*Indisch Staatsblad 1864*, n°. 6), onder welke verordening deze schadeloosstellingen vallen. Indien echter het in het vervolg van dit schrijven aangegeven denkbeeld mocht worden verwezenlijkt, om den fabrikant contractueel te ver-

plichten tot het terugbetalen van eene vaste som wegens deze schadeloosstellingen, dan kan te zijnen aanzien van eene toepassing van art. 71 moeilijk meer sprake zijn. Wel, indien hij zich verbindt tot het terugbetalen van eene som beneden zeker maximum, daar hij dan met de schadeloosstelling geen genoegen zou kunnen nemen, op grond dat zij nog lager beneden het maximum behoorde gesteld te worden dan reeds het geval mocht zijn.

Het bedrag der schadeloosstelling zou door het Bestuur, na de bevolking van de dessa's binnen den kring van elke onderneming te hebben geraadpleegd, telkens voor vijf jaar kunnen worden bepaald naar de soort van gronden en naar den huurprijs dien de inlanders in de betrokken streek onderling gewoon zijn te nemen. Daarbij zal er op moeten worden gelet of de landrente al dan niet begrepen is onder dien huurprijs. Onder de hooge huursommen die in sommige stukken, onder andere in de bijlagen van Uwer Excellentie's dépêche van den 18den Januari jl., n°. 65/14, betreffende de suikeronderneming Pagongan, worden opgegeven, was de door den verhuurder te betalen landrente begrepen.

De loop der zaak zal dus in de meeste gevallen zijn als volgt: Het Bestuur tracht het bedrag der schadeloosstelling op eene billijke wijze, ten genoegen van de rechthebbende bevolking en van den fabrikant, zoo mogelijk telkens voor een tijdvak van vijf jaren, te regelen. Daartoe kan van Regeeringswege eene commissie van onderzoek worden benoemd, die de rechthebbenden hoort en verslag uitbrengt, met vermelding van het bedrag der schadeloosstelling, waarop billijke aanspraak kan worden gemaakt. Verklaaren de rechthebbenden dat zij met de schadeloosstelling geen genoegen nemen, of wel de ondernemer dat hij de schadeloosstelling door den rechter wenscht begroot te zien, dan staat het aan ieder dier partijen vrij zich op den rechter te beroepen. Deze procedure verhindert niet dat intusschen door het Gouvernement over de velden, krachtens de verordeningen op de suikercultuur (de wet van 9 April 1870 spreekt op dit punt niet van *algemeene* verordeningen), worde beschikt.

Aan Uwe Excellentie verblijve de beslissing, of men zal voortgaan landrente over de afgegeven velden te heffen. Theoretisch beschouwd schijnt het natuurlijk dat geen heffing van landrente plaats heeft, waar zij toch als schadeloosstelling wordt terug betaald. Maar indien de bezwaren, tegen het niet heffen van landrente over de voor de gouvernements-suikercultuur gebezigde velden meermalen aangevoerd, niet zijn uit den weg te ruimen, hetgeen plaatselijk moet worden beoordeeld, kan men zich diensangaande aan de bestaande regeling houden.

B. Aanplant met inbegrip van onderhoud.

Het Gouvernement moet zich jegens den fabrikant verbinden jaarlijks eene bepaalde uitgestrektheid velden met suikerriet te doen beplanten overeenkomstig artikel 1, n°. 2, der wet. Daarbij wordt dus tevens de trapsgewijze vermindering bepaald, die na den aanplant van het jaar 1878 aanvangt.

Insgelijks zal het Gouvernement de verplichting moeten op zich nemen, om de aanplanting zooveel mogelijk in dier voege te leiden, dat het riet achtereenvolgens tot rijpheid kome om op de voor de fabricatie meest voordelige tijdstippen te worden vermalen, — voorts om het suikerriet, van gouvernementewege voor den ondernemer aangeplant, wanneer het tot vollen wasdom gekomen is, aan hem ter verwerking over te geven.

Het Gouvernement verbindt zich mede tot verwisseling van de velden op de gebruikelijke wijze, zoolang hierover niet, bij voorbeeld ten gevolge van bemesting, anders is overeengekomen.

Daarentegen moet de fabrikant zich verbinden mede te werken tot het overleg, bedoeld bij artikel 1, n°. 3, d, der wet, ten einde de tusschenkomst des Bestuurs bij de beplanting zoo spoedig doenlijk te doen ophouden, zoodat het Gouvernement zich kunne bepalen om de bedongen uitgestrektheid velden ter beschikking van den fabrikant te stellen.

Ook neemt hij de verplichting op zich om de bevolking de toppen van het suikerriet, in het vorige jaar geplant, te laten bezigen voor stekken (bibiet), overeenkomstig het bepaalde in art. 7, eerste alinea, van het concept-suikercontract, volgens de regeling van 1863 (*Bijblad op het Staatsblad*, n°. 1519).

Zoolang de velden door tusschenkomst des Bestuurs worden beplant, behoort de geheele regeling van den aanplant, ook die der betaling van de daartoe aangewezen arbeiders, aan het Bestuur. Evenwel zou er geen overwegend bezwaar bestaan tegen het overnemen van de 2de en 3de alinea's van art. 7 van het voormelde concept-suikercontract, betreffende de bevoegdheid van den ondernemer, hetzij om te vorderen dat stekken van betere rietsoort worden geplant en dat bemesting plaats vinde, hetzij om zijne verzoeken en opmerkingen tot het hoofd van gewestelijk bestuur te richten.

Ten opzichte van den aanplant zal dus door Uwe Excellentie moeten worden geregeld:

- 1°. de aanwijzing van de bevolking die planten en onderhouden moet;
- 2°. de »behoorlijke» betaling van die bevolking voor haren arbeid;
- 3°. de betaling (als die Uwer Excellentie noodig voorkomt) van de inlandsche hoofden.

Omtrent het eerste punt zijn van wege het Opperbestuur geene voorschriften te geven.

Omtrent het tweede punt zal er op moeten worden gelet, dat het alleen loon voor arbeid geldt, niet meer vergoeding voor beschikking over grond, waarvan reeds sub A melding is gemaakt. Het woord »behoorlijk" in n°. 3 c der wet heeft de beteekenis van »zonder schadelijke opdrijving." Uwer Excellentie wordt aanbevolen, zoo eenigszins mogelijk, het loon (even als de schadeloosstelling voor beschikking over den grond) telkens voor vijf jaren te doen bepalen, ten einde eene nuttige vastheid in de zaak te verkrijgen. (Tarieven van loonen voor verplichte vervoerdiensten bleven veel langer van kracht en hadden allengs het ontstaan van aannemingen, zelfs beneden die tarieven, ten gevolge.) Eene beleidvolle toepassing en overleg met de bevolking, kan ook in dit opzicht vele moeilijkheden overwinnen.

Alle zorg moet worden besteed om het loon te doen komen in de werkende hand, en wel geregeld, zoo mogelijk per dag, althans per week. Door eene goede regeling der betaling van den arbeid wordt de overgang naar vrijen arbeid het best voorbereid. Nader onderzoek verdient het daarom of de betaling ten overstaan van eene commissie, zoo als in art. 12 der regeling van 1863 is voorgeschreven, wel het ware middel zij om te zorgen dat ieder planter het hem toekomende loon ontvangt.

Omtrent het derde punt, de betaling van de inlandsche hoofden, uitten de kamers van koophandel en nijverheid van Batavia, Samarang en Soerabaja, in haar adres van den 15den October 1869, de meening dat het wenschelijk is die bepaling te bestendigen, opdat ook de hoofden in eene billijke tegemoetkoming eene aansporing tot ijver en werkzaamheid vinden. Mocht op grond dáárvan geen gevolg worden gegeven aan het plan van Uwe Excellentie om de betaling af te schaffen, dan moeten de fabrikanten zeker het door de Regeering uit dien hoofde betaalde, aan 's lands kas teruggeven.

Nog enkele onderwerpen in verband met den aanplant mogen hier niet met stilzwijgen worden voorbijgegaan.

Voor de uitgestrektheid van den aanplant bij elke fabriek stelt de wet geen ander voorschrift, dan dat onder n°. 3 e, »dat de middelen tot verwerking van het riet geëvenredigd zijn aan de uitgestrektheid van den aanplant". Men behoeft zich dus niet te houden aan een maximum van 400 bouws voor elke fabriek, mits aan deze bepaling der wet voldaan zij. Uit art. 1, n°. 1, der wet volgt, dat voor geene onderneming eene grootere uitgestrektheid mag worden afgezonderd dan zij nu heeft.

Wegen en slooten door en om de gronden, waarop de aanplant geschiedt, blijven buiten de uitgestrektheid van den aanplant.

Waar het aanleggen van karrewegen en bruggen onvermijdelijk is om de gelegenheid te geven het riet van het veld te vervoeren, behooren zij (ge-

lijk tot dusver), wat den arbeid betreft, bij den aanplant. Een veld met suikerriet, waar de gelegenheid ontbreekt om het riet weg te voeren, kan geen voldoende aanplant worden geacht. Maar de bevolking moet ook voor dezen arbeid »behoorlijk» worden betaald.

C. Beschikking over water.

Door de bepaling van n°. 3 f — »dat voor het drijven der molens of andere toestellen niet geschikt worde over water, benoodigd voor den eigen landbouw der bevolking», is aan Uwe Excellentie de bevoegdheid niet ontnomen, om reeds dadelijk vermaling van het riet door stoomkracht te beedingen, waar de ligging der ondernemingen anders zou moeten doen vreezen voor benadeeling van latere onginningen. Een absolute eisch van stoomkracht voor *alle* ondernemingen, zoo als Uwe Excellentie in haar ontwerp van suikerregeling heeft opgenomen, kwam minder raadzaam voor, daar het denkbaar is dat dit op ettelijke plaatsen verspilling van kapitaal zou veroorzaken. Bij de beslissing of het water in elk bijzonder geval benoodigd is voor den eigen landbouw der bevolking, welke beslissing geheel aan Uwe Excellentie wordt overgelaten, zal gestrengheid plicht zijn. Nog laatstelijk is uit de Indische depêches van 10 Januari jl., n°. 38/1, en 24 Januari jl., n°. 90/7, gebleken, dat de beschikking over water door de fabrikanten in verreweg de meeste gevallen groote bezwaren voor de bevolking medebrengt, en inzonderheid de teelt van tweede gewassen benadeelt en beperkt.

Met gestrengheid zullen dus ook beoordeeld moeten worden de opgaven van fabrikanten aangaande de behoefte aan voedings- en uitdampingswater voor de stoomtoestellen of vacuumpannen. Is de daarvoor benoodigde hoeveelheid water zoo gering, dat het gebruik daarvan aan den eigen landbouw der bevolking geen afbreuk kan doen, dan verbiedt de wet zoodanig gebruik van water niet. Doch in het algemeen moet hierbij gelet worden op andere, ook in den laatsten tijd uitgevonden, weinig kostbare middelen om zich van water te voorzien.

Daar waar het gebruik van water aan den fabrikant wordt toegestaan, behoort weder, even als in vroegere regelingen (§ 16 der Algemeene Grondslagen van 1860 en art. 15 der regeling van 1863), gezorgd te worden, dat dammen en waterleidingen, uitsluitend ten behoeve der fabrieken, niet ten laste der bevolking worden aangelegd of onderhouden.

D. De fabriek.

Het eerste artikel der nieuwe contracten moet betrekking hebben op den

grond waarop de fabriek en onderhoorigheden staan. Zonder den eigendom van dien grond is het behoud van de suikercultuur buiten tusschenkomst van het Gouvernement moeilijk denkbaar. In de contracten behoort dus de bepaling te worden opgenomen, dat de grond, waarop thans recht van opstal is gevestigd, indien de contractant dit verlangt, door hem in eigendom zal kunnen worden verkregen, mits de uitgestrektheid niet te boven ga het maximum van tien bouws, voorgeschreven in art. 8 van het Koninklijk besluit van 20 Juli 1870, n°. 15, houdende regeliug van eenige agrarische aangelegenheden van Nederlandsch Indië. Mochten wellicht bij een paar ondernemingen speciale toestanden zich tegen de toekenning van zulken eigendom verzetten, dan trachte Uwe Excellentie daarin zoo goed mogelijk te voorzien.

Het spreekt van zelf dat de rechthebbende bevolking voor den bedoelden afstand van grond behoorlijk moet worden schadeloos gesteld. Daarbij zal op de omstandigheid moeten worden gelet dat aan de rechthebbenden, nu de grond voor goed wordt afgestaan, wellicht eene hoogere schadeloosstelling toekomt, dan die welke tegenwoordig voor het gemis van den grond der fabriek en aanhoorigheden wordt genoten. Het behoeft nauwelijks herinnering dat de bevolking, in geval van geschil, het recht behoudt om de schadeloosstelling door den rechter te doen bepalen.

In het reeds vroeger vermeld adres der kamers van koophandel en nijverheid wordt aangedrongen op de erkenning van een rechtsverband tusschen den eigendom van de fabriek en van den grond waarop deze gebouwd is, en het contract voor de bereiding en levering van suiker. De kamers meenen dat art. 44 van het ontwerp-cultuurwet van 1865 het middel aanwijst om aan de diep gevoelde behoefte te gemoet te komen. Het is echter bekend, dat de rechtsfictie, waardoor het recht voor den ondernemer uit de overeenkomst voortspuitende, tot onroerend goed bij bestemming zou worden verklaard, of met onroerend goed worden gelijk gesteld, zeer ernstige bedenkingen deed rijzen. Het doel is: aan de fabrikanten de gelegenheid te verschaffen aan geldschieters meer-zekerheid aan te bieden dan gevonden wordt in de waarde der fabriek en van den grond waarop deze staat, welke waarde voor een groot deel afhankelijk is van de rechten bij overeenkomst van de Regeering bedongen. Dit doel zal ook kunnen worden bereikt, door in het contract, indien de ondernemer het verlangt, de volgende bepaling op te nemen: »Gedurende den loop van dit contract kan de eigendom van de fabriek niet op een ander overgaan, dan met toestemming van het Gouvernement, en onder voorwaarde dat de nieuwe eigenaar der fabriek in de plaats van den ondernemer treedt, ten opzichte van al de rechten en verplichtingen, uit dit contract voortvloeiende. Het Gouvernement verbindt zich, in geval van eigendomsovergang der fabriek, tot welken het zijne toestemming heeft gegeven, den nieuwen

eigenaar als contractant te erkennen." De geldigheid van elken, zelfs executorialen verkoop, zal dan afhandelijk blijven van de voorwaarde, dat het Gouvernement den kooper als eigenaar der fabriek en dus ook als nieuwen contractant erkenne. Doch natuurlijk zal de vereischte toestemming alleen worden geweigerd, wanneer de kooper der fabriek een persoon is, met wien het Gouvernement om gegronde redenen in geene contractueele betrekking wil komen. In alle andere gevallen geeft een artikel als het boven aangegevene de zekerheid, dat het contract aan den eigendom der fabriek verbonden zal blijven.

De bepaling in de tegenwoordige contracten volgens welke de ondernemer niet bevoegd is zijne rechten en verplichtingen op een ander over te dragen zonder toestemming van het Gouvernement, wordt hierdoor niet overbodig.

Even als vroeger zal ook in de contracten moeten worden bepaald, dat bij overlijden van den ondernemer zijne rechten en verplichtingen op zijne erfgenamen overgaan, zonder dat daartoe de toestemming der Regeering noodig is.

Voor de capaciteit der fabriek moet gezorgd worden met het oog op art. 1, n°. 3, lit. e, der wet. Als uitvloeisel van dit voorschrift behoort de ondernemer, zoo lang er te zijnen behoeve op de bevolking dwang wordt uitgeoefend, even als in de tegenwoordige contracten, zich te verbinden, om de fabriek, de werktuigen en aanhoorigheden steeds te houden in zoodanig voldoende staat of te verbeteren, dat zij geschikt blijven tot voortzetting van het bedrijf, waartoe zij thans gebezigd worden, en moet het hoofd van gewestelijk bestuur de bevoegdheid hebben om, indien hij daartoe termen vindt, ter beoordeeling hiervan, eene commissie van deskundigen te benoemen. In verband hiermede, en met het voorname doel der nieuwe regeling om eene goede, bloeiende suikerindustrie te verzekeren, zal het ook noodig zijn, gelijk thans, te bedingen, dat de toegang tot de fabriek te allen tijde voor de ambtenaren opensta. Aan Uwe Excellentie zij de zorg opgedragen dat van deze bepalingen geen misbruik worde gemaakt om de fabrikanten noodeloos te kwellen.

E. Het werkvolk voor dien arbeid, welke niet als tot den aanplant behoorende wordt gerekend.

De bepaling van art. 1, n°. 3, lit. g, der wet: »dat tot het verkrijgen van arbeiders en verdere hulpmiddelen, zoo voor het snijden en vervoeren van het riet, voor werkzaamheden in en bij de fabriek, voor den afvoer van de suiker, als anderszins, de tusschenkomst des Bestuurs niet verleend worde buiten volstreckte, telkens te bewijzen onmisbaarheid", is niet bestemd om in de contracten te worden opgenomen. Zij is een voorschrift

aan het Bestuur, naar gelang der plaatselijke omstandigheden toe te passen. Bij die toepassing sta op den voorgrond, dat de wet, door alle soorten van werk te noemen, geenszins eene nieuwe verkrijgbaarstelling van dergelijke hulp bedoelt, maar juist elke soort van werk aan den toets van volstreckte onmisbaarheid heeft willen onderwerpen.

Waar derhalve art. 17 (eerste alinea) van het Koninklijk besluit van 20 Juli 1863, lit. H³, volgens hetwelk »het snijden en vervoeren van het suikerriet naar den molen, en alle werkzaamheden in en bij de onderneming, zoo mede de afvoer van de suiker, zonder eenige tusschenkomst van het Bestuur geschieden'', eenmaal is aangenomen, en geene zeer duidelijke bewijzen van verkeerde werking daarvan zijn bespeurd, — of waar de contractanten reeds verklaard hebben die verplichting te kunnen aannemen, doch daartoe nog niet overgingen wegens andere bezwaren, die door de nieuwe bepalingen worden weggenomen, — of waar het Bestuur zich reeds heeft overtuigd dat zijne tusschenkomst ter zake geheel kan worden gemist, moeten de nieuwe contracten de voorwaarde van 1863 bevatten.

Voor de overige ondernemingen moeten de nieuwe contracten de verhouding op dit punt uitdrukken, in den zin van art. 1 van het Indisch besluit van 4 Mei 1866, n°. 26, overeenkomstig het wettelijk voorschrift versterkt. De beslissing omtrent de onmisbaarheid moet dus aan het Bestuur blijven. Van verstreking van méér volk dan thans kan geen sprake zijn. Waar hulp onmisbaar blijkt, zal men zich moeten beijveren haar allens in te krimpen, gelijk reeds hier en daar plaats heeft. De aanschrijving in art. 3 van het genoemde Indisch besluit aan de hoofden van gewestelijk bestuur, om bij ieder door hen verleend hulpbetoon Uwe Excellentie omstandig in te lichten, ten aanzien van de redenen, welke hen daartoe hebben geleid, de mate waarin de hulp is verleend, en het verband tot de krachten der bevolking daarbij in het oog gehouden, worde gehandhaafd.

De bepaling van het loon voor het verstrekte werkvolk blijft even als tot dusver aan Uwe Excellentie overgelaten, met aanbeveling om tegen schadelijke opdrijving te waken. Uit vrees dat de gedwongen koelies mindere betaling zouden erlangen dan de vrijwillige, is het loon wel eens boven dat der vrijwillige opgevoerd, ook met het doel om de fabrikanten af te schrikken van het vragen van niet volstreckt onmisbare hulp. Wilde men met zoodanig doel eenige pressie op de ondernemers uitoefenen, dan ware het verkieslijk hun voor de verstreking van koelies eene betaling aan den lande op te leggen boven het gewone koelieloon.

Waar plaatselijke omstandigheden toelaten de bezwaren der ondernemers bij het verkrijgen van werkvolk te verminderen door de oprichting bij de fabrieken van zoogenoemde koelie-kampongs, verdient dit hulpmiddel aanbeveling.

Verschillende andere bepalingen der tegenwoordige contracten zijn nog hier te vermelden.

Daartoe behoort het beding van art. 17 van het concept-suikercontract in het *Bijblad op het Indisch Staatsblad*, n°. 1519, betreffende het tijdstip waarop, in het belang der rijstcultuur, het suikerriet moet zijn gesneden en weggeruimd. Aan Uwe Excellentie zij het overgelaten daaromtrent het noodige te bepalen, mits het doel, waarmede het beding werd gemaakt, niet uit het oog verloren worde.

Voorts zullen in de contracten nog moeten worden opgenomen:

De bepaling voorkomende in de laatste alinea van art. 21 van het voormelde concept-suikercontract, volgens welke de ondernemer verplicht is om aan het hoofd van het gewestelijk bestuur die opgaven te doen omtrent al hetgeen tot zijne onderneming betrekking heeft, welke het bestuur zal verlangen, en om die opgaven, des gevorderd, met eede te bevestigen. Mocht Uwe Excellentie van oordeel zijn, dat de punten, waaromtrent eene beëdigde verklaring kan gevorderd worden, meer bepaaldelijk kunnen worden aangewezen, dan bestaat daartegen geen bedenking.

Het voorschrift van art. 32 van het concept-contract, dat het beheer der onderneming wordt gevoerd door den ondernemer of door zijn gemachtigde, — die zijn moet ingezetene van Nederlandsch Indië, bekwaam om overeenkomsten te treffen, en geen vreemd Oosterling, — en dat de ondernemer, wanneer hij een gemachtigde voor zich laat optreden, daarvan, met vermelding van diens naam, kennis geeft aan het hoofd van gewestelijk bestuur.

Het beding van art. 33 van het bedoelde concept-contract; betreffende de bevoegdheid van het Gouvernement, in geval van gepleegde mishandeling van de bevolking of van het werkvolk door den ondernemer of zijn gemachtigde.

En het voorbehoud in art. 34 van het concept-contract, ten opzichte van de schorsing of ontbinding van het contract tegen voorafgaande schadeloosstelling, wanneer dringende omstandigheden van staatkundigen aard zulks voor het algemeen belang noodig mochten doen oordeelen.

Wat verder vereischt mocht worden gelieve Uwe Excellentie te regelen in den geest der wet en van deze aanschrijving.

Ik ga thans over tot de vraag, hoe *art. 1, n°. 3, litt. h*, der wet »dat aan den lande een billijke cijns verzekerd worde, zoowel over het product van den vrijen als over dat van den verplichten aanplant», moet worden verstaan en uitgevoerd.

Volgens het plan in de Memorie van Toelichting uiteengezet, zou het Bestuur voor elke onderneming nagaan, welk bedrag zij in billijkheid minstens aan den Staat opbrengen kan. Dit minimum zou geheim blijven. Ieder houder van een suikercontract zou dan worden uitgenoodigd zich

omtrent de aanneming van het nieuwe concept-contract en omtrent de opbrengst, welke hij den lande verzekeren wil, te verklaren. Is het bod billijk, zoo volgt de sluiting van het nieuwe contract terstond. Is de aanbieding beneden het minimum, dan wordt onderhandeld. Volhardt de contractant bij een onbillijk bod — openbare uitbesteding met volledige openbaarmaking van bekende lusten en lasten der onderneming en met voorbehoud om het contract te laten vervallen, indien die inschrijving niet het minimum oplevert. Naar dit plan zou met de tegenwoordige houders van contracten moeten onderhandeld worden tot vaststelling, voor den geheelen duur der nieuwe overeenkomst, van eene jaarlijksche som per bouw, zoo ingericht, dat zij tevens bevatte de terugbetaling der door den lande gedane uitschotten voor aanplant enz., maar met eene onderscheiding ten aanzien van het product van den vrijen aanplant, opdat ook daarvoor cijns worde opgebracht.

Ik ben nog van gevoelen dat op die wijze de beste oplossing zou worden verkregen.

Intusschen hebben de fabrikanten en belanghebbenden hunne wenschen doen kennen, zoowel door middel van het verslag eener te Amsterdam gehouden bijeenkomst, door den heer J. MILLARD in het licht gegeven, onder den titel: »Het wets-ontwerp ter nadere regeling van de op hoog gezag ingevoerde suikercultuur», als door de memorie der kamers van koophandel en nijverheid te Batavia, Samarang en Soerabaja van 15 October 1869.

Volgens het verslag van den heer MILLARD zouden de fabrikanten betalen :

1°. Als schadeloosstelling voor grond en betaling voor arbeid (indien de Regeering volhardde bij het voornemen om het plantloon telkens voor vijf jaren te bepalen), eene vaste som, die voor de eerste vijf jaren zou bedragen het totaal der plantloonen, vastgesteld bij de grondslagen van 1863, berekend over het gemiddelde der producten van de voorafgegane zeven jaren, bij de invoering van de wet, na aftrek van het hoogste en laagste product, en hoofdelijk over de ondernemingen om te slaan naar reden van dat gemiddelde product, na aftrek van het hoogste en laagste van elke fabriek.

2°. Een cijns voor den verplichten aanplant van drie en een half miljoen 'sjaars, bij wijze van abonnement, of bij inkrimping der verplichte cultuur, zooveel minder als die inkrimping evenredig zal bedragen, welk abonnement zou worden geheven van de gezamenlijke ondernemingen, evenredig voor elke fabriek om te slaan naar het gemiddelde product, in de laatste zeven jaren, bij invoering van de wet, na aftrek van het hoogste en laagste.

3°. Eene belasting over den vrijen aanplant, welke nader door de wet zou zijn te regelen.

Volgens de kamers van koophandel en nijverheid op Java zou door de fabrikanten betaald worden:

1°. Plantloon (naar een in het adres omschreven schema), »zeer nabij» dat der regeling van 1863. Heeft kwijtschelding van de landrente plaats, welke naar het oordeel der kamers niet langer zou moeten geheven worden van de op hoog gezag met suikerriet beplante velden, dan zou volgens het schema der kamers een gedeelte der planters aanzienlijk beter betaald worden dan volgens de regeling van 1863. Aan het voorstel der kamers ligt het middel van taxatie van het riet ten grondslag.

2°. Een cijns van twee gulden per pikol suiker van den verplichten aanplant, over de op iedere onderneming in de laatste zeven jaren, na aftrek van de hoogste en laagste productie, verkregen opbrengst, welk gemiddelde de kamers te recht schatten op 1,900,000 pikols, zoodat de Staat zou ontvangen f 9,800,000, waarvan dan, na aftrek van het bedrag der kwijt te schelden landrente, (meenen zij) ongeveer f 3,500,000 voor den Staat zou overblijven.

3°. Geen cijns over het product van den vrijen aanplant.

De fabrikanten van Oostelijk Java, die in het begin van dit jaar een adres over de nieuwe suikerregeling indienden, verklaarden in het algemeen met het betoog der kamers te sympathiseeren, doch speciaal ten opzichte der plantloonen met haar van meening te verschillen. Zij wenschen dat het in de laatste zeven jaren betaalde plantloon, onder aftrek van het hoogste en laagste jaar, zal strekken tot maatstaf van het in den vervolge eens voor aktijd vast te stellen plantloon, met eene verhooging van 10 procent voor die plantloonen, welke nog berekend zijn op de algemeene grondslagen van 1860. Daarbij zou dan nog het voordeel voor de bevolking komen van vrijstelling van landrente. Volgens deze fabrikanten is de bepaling van de plantloonen door taxatie een zeer kunstig samenstel, dat wel eenigen, doch geen voldoende maatstaf aanbiedt en in de toepassing tot moeilijkheden zal leiden.

De belanghebbenden vereenigen zich dus in den wensch dat de schade-loosstelling voor de beschikking over grond en het loon voor den arbeid bij den aanplant te zamen afgescheiden worde van den cijns. Er bestaat bij mij geene bedenking om het boven beschreven oorspronkelijk plan in dien zin te wijzigen. Men zal dan alleen onderhandelen over den cijns tegen verbintenis van den fabrikant om hetgeen het Gouvernement voor schade-loosstelling en loon heeft uitgeschoten, terug te betalen. Evenmin heb ik er

bezwaar tegen, dat ten aanzien van die schadeloosstelling en dat loon met den fabrikant overeengekomen worde tot het terug betalen eener vaste som, of eener som beneden zeker maximum, mits Uwe Excellentie deze sommen in dier voege wete te bepalen, dat het Gouvernement geen schade kunne lijden. (Hierop zou ook volgens het oorspronkelijk plan acht gegeven zijn.) Immers het doel der nieuwe regeling is niet, méér op te offeren dan het ondersteld nadeelig verschil tusschen den cijns (die geraamd wordt op drie en een half millioen 's jaars) en de winst welke de Staat laatstelijk op de op hoog gezag ingevoerde suikercultuur behaalde (omstreeks 5 millioen 's jaars).

Aangaande den cijns over den verplichten aanplant wenschen de genoemde belanghebbenden, dat die bepaald worde op een vast quotum, berekend naar den maatstaf van het product over de door hen aangegeven jaren. Hiertegen bestaat deze bedenking, dat dan sommige ondernemers wellicht te veel en anderen te weinig zouden opbrengen, vermits de bedoelde productie niet is een maatstaf van winst des ondernemers voor elke fabriek. Het middel van onderhandeling met elke fabriek komt dus billijker voor. Maar indien die suikerfabrikanten algemeen met het denkbeeld van gezamenlijk abonnement instemmen, — hetgeen hun behoort te worden afgevraagd, — zou dit bezwaar, ofschoon niet weggenomen, niet meer zoo zeer wegen. Het aangeboden quotum toch strookt vrij wel met het door mij geopend uitzicht op eene heffing van drie en een half millioen, benevens de tegenwoordige landrente. Volgens het verslag MILLARD zou betaald worden een cijns van drie en een half millioen en een plantloon waaruit de inlander de verschuldigde landrente kan voldoen; volgens de memorie der kamers van koophandel twee gulden per pikol van den verplichten aanplant, met kwijtschelding van landrente; welke twee gulden per pikol over de zeven jaren vóór het jaar waarin de wet in werking kan treden, zeker zouden opbrengen een totaal bedrag van vier millioen, terwijl de landrente op ongeveer f 500,000 kan worden gesteld.

Wat den cijns over den vrijen aanplant betreft, dien de belanghebbenden trachten te ontgaan (volgens het verslag MILLARD voorshands, volgens de kamers van koophandel voor goed), de wet heeft uitspraak gedaan dat deze moet gevorderd worden (namelijk van de ondernemingen waarop zij betrekking heeft).

Bij de overweging van de regeling van dien cijns en van de hierboven vermelde wenschen van belanghebbenden, is het denkbeeld gerezen om het voorstel van een cijns van twee gulden per pikol over het product van den verplichten aanplant, in verband te brengen met het verlangen, dat ieder bezielen moet, naar spoedige opheffing van den dwang bij de cultuur. Met de bedoeling van art. 1, n°. 3, litt. d, der wet zou het geheel harmonieëren, indien, bij aanneming van het denkbeeld om twee gulden per pikol te

vorderen, die cijns alleen werd toegepast op de productie van *door het Bestuur verstrekte velden met aanplant door tusschenkomst van het Bestuur*, en de Regeering zich met een *minderen* cijns vergenoegde voor de productie van verstrekte velden met aanplant *zonder* die tusschenkomst, overeenkomstig n°. 3, litt. d, der wet. *Vrije* aanplant toch in den zin der wet kon slechts doelen op *niet door het bestuur verstrekte velden*.

Het is echter niet wel doenlijk, uit de bij mijn Departement aanwezige gegevens, voor den bedoelden minderen cijns hier een cijfer vast te stellen. Alleen bezit men daarvoor en voor den cijns over den vrijen aanplant eene veelbeteekenende aanwijzing in de getuigenis, voorkomende op bladz. 35 der bekende »Memorie over de suiker-industrie in de Gouvernements-residentiën van Midden-Java door de kamer van koophandel en nijverheid te Samarang», onder dagteekening van den 6den April 1865 aan Uwer Excellentie's ambtsvoorganger ingediend, dat eene heffing van één gulden per pikol over *volkomen vrije cultuur en fabricatie van suiker* »eene alleszins matige» schatting zou zijn. Deze verklaring van belanghebbenden omtrent een cijns van een gulden per pikol voor geheel vrije cultuur, in verband gebracht met het aanbod van twee gulden per pikol voor verstreking van velden met aanplant door het Bestuur, noopt tot een onderzoek, of niet kan worden overeengekomen voor drieërlei cijns: 1°. bij verstreking van velden met aanplant door het Bestuur; 2°. bij verstreking van velden zonder aanplant door het Bestuur; 3°. bij geheel vrije cultuur.

Dit onderzoek behoort bij Uwe Excellentie, die dus gemachtigd is om in den geest dezer beschouwingen te onderhandelen; met dien verstande altoos, dat het Indisch Bestuur gebonden is aan het behoud voor den lande, tot den bij *artikel 1*, n°. 2, der wet bedoelden termijn 1878, van eene jaarlijksche inkomst van minstens drie en een half millioen gnliden, indien al de velden door tusschenkomst van het Bestuur beplant worden; met vermindering na dien termijn in evenredigheid met de trapsgewijze opheffing van verplichten aanplant; terwijl tevens het bedrag van de landrente voor 'slands kas moet geheven, of, bij kwijtschelding, door de fabrikanten vergoed worden.

Uit het vorenstaande blijkt dat de vaak door Javasche suikerfabrikanten aangeheven klachten over de werking der internationale conventie wegens den suikeraccijns, het Opperbestuur niet overtuigd hebben van de noodzakelijkheid om met eene mindere jaarlijksche opbrengst dan drie en een half millioen genoeg te nemen; met andere woorden, om aan de suikerfabrikanten eene grootere som jaarlijks te schenken, dan het verschil tusschen drie en een half millioen, en de winst, met de thans aan het Gouvernement geleverd wordende, maar voortaan te hunner beschikking blijvende hoeveelheid suiker te behalen. Naar aanleiding van Uwer Excellentie's dépêche van den 27sten Mei jl., n°. 645/3, houdende aanbieding van eene

missive der kamer van koophandel en nijverheid te Batavia van 19 Mei 1870, n°. 42, en ten vervolge op mijne dépêche van 12 November 1868, litt. A^{az}., n°. 45/1461, heb ik de eer Uwer Excellentie's aandacht te vestigen op twee in afschrift hierbijgaande brieven van mijn ambtgenoot van Financiën, van 19 Mei jl., afdeling In- en uitgaande rechten en accijnsen, n°. 21, en van den 25sten daaraanvolgende, n°. 37. Wat er van die klachten ook wezen moge, de toestanden waren dezelfde en bij de belanghebbenden bekend, toen zij de bovenvermelde geschriften nopens het wetsontwerp tot nadere regeling van de op hoog gezag ingevoerde suikercultuur opstelden.

Een voornaam punt is de *wijze van betaling*, zoo der te restitueeren uitschotten als van den cijns.

Het staat nu vast dat alles moet betaald worden *in geld*.

De *termijnen* van betaling zullen door Uwe Excellentie moeten bepaald worden. Wel wenschte ik, blijkens bl. 25 der Memorie van Toelichting van het wetsontwerp, dat de som die aan de planters pleegt vooruitbetaald te worden, ook door den fabrikant vooruit zou worden gestort. Doch daartegen zijn door de kamers van koophandel en nijverheid op Java aan het slot van hare memorie bezwaren aangevoerd, die, in een tijd van overgang, wel in aanmerking mogen komen, om de taak der industrie eenigszins te verlichten. Er zal echter gezorgd dienen te worden (door bedreiging met boeten als anderszins), dat volle betaling van restitutiën en cijns geschiede gedurende het jaar, waarover zij verschuldigd zijn.

Bij het Opperbestuur is van de onderstelling uitgegaan, dat de nieuwe regelingen wel niet tijdig genoeg gereed zullen kunnen zijn om nog op het jaar 1871 te worden toegepast. Men had daarbij tevens het oog op het verstrijken van een groot getal overeenkomsten met het einde van dat jaar. Intusschen bepaalt de wet zelve het tijdstip niet waarop de door haar voorgeschreven verordeningen zullen in werking treden. Zij spreekt slechts van *voortzetten* der ondernemingen, wegens het recht der fabrikanten om de bestaande overeenkomsten te behouden. Wanneer dus de fabrikanten zich om vroegere toepassing tegen gewenschte voorwaarden aanmelden, en deze zonder overhaasting en ordelijk uitvoerbaar blijkt, kan daartegen geen bezwaar zijn. Echter worde de stelling niet verlaten dat de wet de Regeering jegens de fabrikanten tot die vroegere toepassing niet verplicht.

Er valt nog te letten op art. 1, n°. 3, litt. a, der wet, luidende: «dat geene onderneming op hoog gezag worde voortgezet, waar de druk voor de bevolking, in verband met de voorschriften van deze wet beschouwd, overschrijdt hetgeen het financieel belang van den Staat in billijkheid vorderen mag.» Uwe Excellentie zal dus hebben te onderzoeken, welke ondernemingen (na afloop der tegenwoordige contracten) niet op hoog gezag

kunnen worden voortgezet; voor welke ondernemingen het Gouvernement zich niet meer kan verbinden grond en volk voor den aanplant te verstrekken.

De bepaling der wet is op bladz. 14 en 15 der Memorie van Toelichting aldus toegelicht: »Het moet vaststaan, dat geene overeenkomst door verplichte cultuur worde voortgezet, zonder nauwkeurig onderzoek naar de krachten der bevolking. Ontwerp C'' — dat van mijn ambtsvoorganger — »zorgt hiervoor bij het slot van art. 18: »»Ten opzichte van ondernemingen voor wier behoorlijke werking de vereischte voorwaarden niet voldoende aanwezig zijn, wordt geene vernieuwing van overeenkomsten toegestaan.»» Onder die voorwaarden begreep men volgens de toelichting »»het vooruitzicht op voldoende uitkomsten en zonder de bevolking te drukken. Er zijn toch ondernemingen, die zonder behoorlijk overleg op ongeschikte plaatsen zijn opgericht, en waarvan de voortzetting waarschijnlijk niet in het algemeen belang zou zijn.»» Het voorschrift 3° a der tegenwoordige voordracht is meer beperkend. Verplichte suikercultuur zonder druk wordt niet ondersteld. De mate van druk, van last, moet beschouwd worden »in verband met de voorschriften dezer wet'', dus uit het oogpunt van den verklaarden wil des wetgevers, dat de verplichte cultuur, mits onder bepaalde voorwaarden, nog een aantal jaren als financieel middel blijve''.

De vraag komt dus hierop neder: welke ondernemingen verkeeren in zulke plaatselijke omstandigheden, dat, al wierden daarin de verbeteringen gebracht die uit de wet voortvloeien (vooral die van n°. 3, litt. b, c, e, f), hare voortzetting op hoog gezag, op den voet van n°. 2 der wet (na afloop der tegenwoordige contracten), voor de bevolking een druk zou zijn grooter dan in het algemeen bij de suikerondernemingen op hoog gezag het geval is.

Ik ontveins mij de moeilijkheid van het vraagstuk niet. Het is te onderstellen, dat Uwe Excellentie twijfelachtige gevallen zal ontmoeten. Maar men vertrouwt dat de algemeene geest der wet en van deze aanschrijving genoeg licht zal verschaffen. Zoo niet, het Opperbestuur kan nog altijd worden geraadpleegd.

Intusschen kunnen eenige voorbeelden van contracten, omtrent welke toepassing van het voorschrift van n°. 3, litt. a, der wet vermoedelijk in overweging zal komen, tot nadere opheldering dienen.

1°. enz.

Ten slotte de vraag: hoe te handelen met die contracten, welke de fabrikanten niet willen wijzigen naar de voorwaarden, die overeenkomstig de voorschriften in deze aanschrijving vervat, zullen worden vastgesteld, en omtrent wier al of niet aanneming *alle* contractanten zich terstond na de vaststelling moeten verklaren.

Voor de contracten die met 1871 eindigen en die de vast te stellen voorwaarden niet aannemen, zal, gelijk boven gezegd, de weg van openbare uitbesteding moeten worden gevolgd, met tijdige voorafgaande aankondiging.

Voor die contracten welke met 1872 en 1873 eindigen, zal evenzoo behooren te worden gehandeld, als de tijd daartoe zal zijn gekomen.

Voor de overige contracten is vooreerst geene beslissing noodig. Het spreekt echter van zelf dat aan die ondernemers de grond der fabriek *niet* in eigendom moet worden afgestaan.

Intusschen zal met al de fabrikanten wier contracten later dan 1871 verstrijken, onderhandeld moeten worden tot het niet meer leveren van suiker, maar tot betaling van den marktprijs der volgens de contracten te leveren suiker, opdat het Gouvernement zich van de kostbare pakhuisen kunne ontdoen. Mochten eenigen weigeren, dan brenge men de door hen geleverde suiker onmiddellijk na de levering in veiling, het tijdstip van verkoop een paar maanden vooraf bekend makende. Voor de bewaring van die hoeveelheid gedurende dien korten tijd zal, ook na verkoop van de suikerpakhuisen, wel de gelegenheid bestaan.

Ik heb de eer Uwe Excellentie uit te noodigen aan het eerste artikel der wet van 21 Juli 1870 overeenkomstig deze aanschrijving verdere uitvoering te geven, met den meest mogelijken spoed, doch tevens met al de zorg die het gewicht van het onderwerp vereischt. Met groote belangstelling zal ik Uwer Excellentie's mededeelingen ontvangen nopens den voortgang der zaak.

Bij de opvolging van litt. *i* der wet, zal Uwe Excellentie wel gelieven in acht te nemen, dat niet de *geheele* inhoud van *elke* overeenkomst behoeft te worden openbaar gemaakt, wanneer eenmaal een model bekend is waarnaar men voor de daarmede overeenstemmende artikelen verwijzen kan.

Een exemplaar van het Nederlandsch Staatsblad, waarin de wet van 21 Juli 1870 is afgekondigd, gaat hiernevens.

AANTEKENINGEN BETREFFENDE PARTICULIERE SUIKERFABRICATIE OP HET EILAND JAVA.

De schaarschheid der berichten omtrent de particuliere landbouw-industrie op Java, en het gewicht dat de kennis van de uitkomsten dier ondernemingen zou bezitten voor de oplossing der koloniale quaestiën, heeft ons sedert lang naar middelen doen omzien om meer daaromtrent te weten te komen. Geheel zonder vrucht zijn die pogingen niet gebleven. Wij wijzen op het opstel »een paar voorbeelden», in het April-nummer van 1868, en op het »verslag betreffende de thee-onderneming Waspada» in het December-nummer van hetzelfde jaar. Het is reeds een paar jaren geleden dat ons ook eenige aantekeningen omtrent de particuliere suikerfabricatie op Java, van eene zeer bevoegde hand afkomstig, ter kennisneming werden aangeboden. Zij hadden betrekking tot alle suikerfabrieken buiten contract met het Gouvernement, aanwezig in de residentiën Bantam, Batavia, Krawang, Cheribon, Pekalongan, Samarang, Kadoe, Djokjokarta, Japara, Rembang, Pasoeroean en Probolinggo, hetzij die ondernemingen gevestigd zijn op zoogenaamde heerenlanden, of op woeste gronden door het Gouvernement in huur afgestaan, of op gronden door Europeanen in de Vorstenlanden gehuurd, of eindelijk op gronden van inlanders ingevolge overeenkomsten met de dessa's. Op onze vraag evenwel of het ons geoorloofd was van deze aantekeningen voor ons Tijdschrift gebruik te maken, ontvingen wij — geen weigering, maar — een uitnoodiging om met de uitgave te wachten, totdat deze aantekeningen wat de latere jaren en de nog ontbrekende residentiën betreft, zouden zijn aangevuld. De schrijver der aantekeningen hoopte, in Indië teruggekeerd, spoedig gelegenheid te vinden ons die aanvulling te doen toekomen. Wij zijn echter reeds zoo lang in onze hoop daarop te leur gesteld, dat wij ze bijna niet langer durven koesteren, en liever ons haasten deze aantekeningen, ofschoon ze

reeds eenigszins verouderd zijn, in het licht te geven, dan ons bloot te stellen aan het gevaar van nog lang vruchteloos te wachten, en inmiddels wat wij reeds bezitten alle waarde te zien verliezen. Mochten wij later gelukkig genoeg zijn de aanvulling nog te ontvangen, het zal geen bezwaar hebben ze als een vervolg op dit artikel op te nemen.

RESIDENTIE BANTAM.

De fabriek Soekasari op het landgoed Tjikandi Oedik, behoorende aan den Heer F. H. C. Motman, is de eenige fabriek in deze residentie.

Deze fabriek werkt met stoomgemaal en heeft een luchtledigen toestel. De aanplant van het riet geschiedde in de jaren 1864—66 op volgende wijze: 150 bouws werden aangeplant door vaste boedjangs, in dienst bij de fabriek, op gronden aan den landeigenaar toebehoorende, en 300 bouws door de bevolking bij minnelijke schikking, voor het grootste gedeelte op hare eigene gronden, en gedeeltelijk ook op velden door den landheer ontgonnen, tegen geheele vrijstelling van belasting in producten (*tjoeké*) of in arbeid (heerediensten). Van deze 300 bouws slaagden er in 1866 slechts 150, de overige 150 waren mislukt. Diensvolgens werd in dat jaar vermalen het product van 300 bouws van 500 □ roeden. Deze 300 bouws hebben opgebracht 9,700 pikols suiker, of gemiddeld ruim 32 pikols per bouw.

De arbeid in de fabriek geschiedt door vaste boedjangs tegen f 6 's maands, door vrijwilligers tegen 25 cents per dag, en door vrouwen tegen 15 cents per dag.

Voor den oogst van 1868 (aanplant van 1867) werd eene andere regeling gemaakt. De gronden aan den landeigenaar toebehoorende werden afgestaan aan Chineesche en inlandsche landbouwers, die hunne diensten hebben aangeboden, om, onder genot van renteloze voorschotten, de aanplantingen te doen en later het riet aan de fabriek te leveren tegen betaling van f 125 zilver per bouw eerste soort riet, en f 100 zilver per bouw tweede soort.

Eenige arbeiders hebben echter verkozen om onderling eene minnelijke schikking aan te gaan tot den aanplant van riet op eigen gronden, welke hierop nederkomt, dat de grondbezitter zijn veld beploegt en gereed maakt voor den aanplant tegen betaling van f 20 per bouw 's jaars. Met deze minnelijke schikking bemoeit zich de landheer niet.

Al deze aannemers, téko's ¹⁾ genoemd, maken gebruik van de handen der bewoners van de aangrenzende dessa's voor het beploegen en schoonhouden van de tuinen, tegen eene gemiddelde betaling van 20 cents per dag arbeids. Bovendien hebben deze téko's doorgaans eenige vaste koeli's of boedjangs in hunnen dienst.

Voor den oogst van 1868 werden aangeplant \pm 400 bouws.

RESIDENTIE BATAVIA.

In de afdeeling Meester Cornelis bestaan thans noch zes particuliere suikerfabrieken, allen in het district Bekassi.

Naam der fabriek.	Naam van het land.	Gemiddelde opbrengst per jaar.	Naam van den eigenaar.
Babelan	Babelan	2000 pikols	Khouw Tjeng Tjoan.
Pengilingan tengah.	Telok Poetjong	2000 »	id.
Gaboës	Bekassi Oost	2400 »	Kang Keng Tiang.
Karang Tjongok		2300 »	id.
Pebajoran	Pebajoran	3000 »	Lauw Assie.
Poelo Tangkil		2500 »	id.

De aanplant en bewerking geschiedt bij alle gemelde fabrieken op nagenoeg dezelfde wijze en onder gelijksoortige voorwaarden. De uitgestrektheid van den aanplant is niet op te geven, daar de eigenaars zelve dien niet weten. Het geheele jaar door wordt geplant naarmate gronden beschikbaar en werkkrachten voorhanden zijn. De aanplant geschiedt op gronden die, te recht of te onrecht, geacht worden den fabrikant in eigendom toe te behooren. Die aanplant geschiedt, onder toezicht van bezoldigde mandours, door geheel vrijwillig werkvolk, dat zijn loon ontvangt bij de maand. Ieder krijgt per maand *f* 3 à *f* 3.50 benevens vier gantangs rijst; maar dit loon wordt doorgaans verrekend met inmiddels genoten voorschotten in geld, rijst en lijnwaden.

De productie van den aanplant is slechts bij benadering op te geven; men rekent dat 600 rietstoelen een pikol suiker opleveren.

¹⁾ Volgens Rigg, *Sundanese Dictionary*, een Chineesch woord, dat hij verklaart: „a chinese agriculturist, a Chinaman who cultivates the ground”.

Het snijden van het riet geschiedt door personeel dat afzonderlijk maandloon ontvangt. Dezelfde arbeiders brengen het riet naar de fabriek met karren en buffels die aan den fabrikant behooren. Hun loon bedraagt *f* 4 à *f* 4.50 benevens 5 gantangs rijst per volle 30 werkdagen.

De fabrieken Pengilingan tengah, Gaboes en Karong Tjongok vermalen het riet nog door middel van stoomkracht, al de andere met buffelmolens. Op de fabriek Pebajoran was vroeger ook een stoomwerktuig voor de vermaling; doch dit is later buiten werking gesteld en afgebroken.

Het koken geschiedt in al de fabrieken met open pannen.

Het personeel in de fabrieken bestaat geheel uit vrijwillig werkvolk. In de fabrieken waar met stoom gewerkt wordt, hebben de molenaars *f* 4 à *f* 4.50 tractement benevens 5 gantangs rijst; in die waar met buffelmolens gewerkt wordt, ontvangen zij *f* 5 en 6 gantangs rijst in de maand. De kokers genieten eveneens per maand *f* 5 en 6 gantangs rijst; maar de baas-koker geniet voor den geheelen werktijd in eens van *f* 200 tot *f* 350, en bovendien voor elke maand dat de werktijd duurt 10 gantangs rijst. Evenzoo geniet soms de baas-kleier *f* 200 à *f* 250 voor den geheelen werktijd, maar op andere fabrieken ontvangt hij *f* 10 en 6 gantangs rijst in de maand.

De benodigde potten worden in den regel door inkoop in het Tangerangse verkregen.

Het grootste deel der verkregen suiker is slechts n°. 12. De nummers 16 en uiterlijk 17 worden zeer zelden verkregen en in 'den regel voor eigen gebruik aangehouden, wijl in den handel daarop verlies geleden wordt.

Van veel meer belang is de suikerfabricatie in de afdeeling Tangerang, gelijk blijkt uit den volgende staat.

Landgoed waarop de fabriek staat.	Aantal molens.	Gedreven door	Uitge- strekt- heid van den aanplant in bouws.	Verkregen suiker in pikols.		
				1864	1865	1866
Babakan Noord	2	buffels	90	2100	2400	2650
Grendeng	2	id.	130	1454	1600	1969
Parong Koeda	2	id.	250	5515	4420	2200
Kedaoeng Oost	2	id.	130	3050	1730	2070
» West	3	id.	105	3800	3200	2480
Salapadjang Oost	3	id.	385	5800	5700	3950
» West	2	id.	97	3300	3700	1820
Sepattan	2	id.	88	1860	2220	1750
Bodjong Ringit	2	id.	120	1600	1100	1120
Telok Naga	2	id.	100	2500	2150	650
Pakodjangan	2	id.	135	5400	4020	2550
Pangkallan	2	id.	142	2050	1500	1400
Tagal Angoes	2	id.	100	2000	1500	1400
Kampong Limo	2	id.	103	3800	2840	2450
» Melajoe	2	id.	206	6000	5100	2800
Kamal of Tegalaloe	1	stoom	200	5725	4800	4400
Kapok	2	buffels	150	2900	2443	1300
Batoe Tjepper	2	id.	234	5500	3800	2250
Tanah Tinggi	2	id.	75	1550	1750	1465
Tjikokol	1	id.	73	1600	2000	2100
Lengkong Oost	1	id.	100	2100	1314	2700
Serpong	1	water	115	4500	5500	4000
Tjihoeni	4	buffels	400	5000	5100	3000
Tjikoeja	3	id.	120	2200	2500	2800
Karang Serang Dalem	1	id.	22	120	300	30
» » Laut	2	1 stoom 1 water	244	2600	2400	1550
Kramat	2	stoom	655	12000	14000	9000
			4569	96024	89087	65854

Uitgezouderd de fabriek van Tjikoeja, die door een Europeaan beheerd wordt, waren al de overige ult^o. 1866 in het bezit en onder administratie van Chineezzen. Het riet dat een fabrikant vermaalt, wordt niet altijd geheel door hemzelve geplaat, maar dikwijls leveren hem Chineesche landbouwers, die bij gunstig seizoen hunne velden met riet beplanten, een niet onaanzienlijk deel, waarvoor zij gewoonlijk 30 pCt. van het verkregen product ontvangen.

De naam van de hier verbouwde rietsoort is niet bekend; inderdaad is die soort ook zeer verbasterd, denklijk omdat zij hier altijd is aangeplant.

Het riet is saprijk, ofschoon minder suikerhoudend dan andere op Java bekende soorten. Gemiddeld teekent het sap 6½, a 7° Beaumé, meermalen zelfs slechts 5°, maar nooit meer dan 8°. Het riet is bros en niet hard van schil en verdroogt niet snel.

In 1866 is men begonnen met een kleinen aanplant van bibiet uit Cheribon, hetwelk goede resultaten gehad heeft.

Van de suikerfabrieken in de afdeeling Buitenzorg zal onderstaande tabel een overzicht geven.

Landen.	Fabrieken.	Eigenaren.	Aanplant in bouws.	Productie in pikols.
Dermaga	Paboearan	J. G. F. v. Motman	115	6032
Pondok Gedé	Srogol	Erven v. d. Bosch	160	3200
Goenoeng Sindoer	Goenoeng Sindoer	Tan Hong	155	4340

De velden bestemd voor den rietaanplant, worden niet verwisseld. Zoodra de oogst van het veld is, worden de gronden op nieuw bewerkt en beplant na eerst zwaar te zijn bemest.

Over het algemeen moet het riet achttien maanden staan voordat het kan gesneden worden.

In de fabriek Paboearan heeft men een stoomtoestel tot afkoking van de suiker en luchtledige pannen; in de beide andere fabrieken wordt de suiker in open pannen afgekookt.

RESIDENTIE KRAWANG.

In deze residentie vindt men de volgende suikerfabrieken.

Soebang van P. W. Hofland. Aanplant in 1866 508 bouws, productie 14,500 pikols. In 1867 had de aanplant dezelfde uitgestrektheid en was ook de productie aan die van het vorige jaar gelijk. Deze laatste bedroeg dus in beide jaren 28 pikols per bouw.

Kebonsari van P. W. Hofland. Aanplant in 1866 en 1867 telkens 325 bouws, productie in beide jaren telkens 8150 pikols, of 25 pikols per bouw.

Telok Djambi van I. A. Krajenbrink. Aanplant in 1866 en 1867 telkens 280 bouws. Productie in dezelfde jaren telkens 6000 pikols of 22 pikols per bouw.

Oelakan van I. A. Krajenbrink. Aanplant in 1866 en 1867 telkens 280 bouws. Productie in beide jaren telkens 4000 pikols of 22 per bouw.

Kalang Sari van J. A. Stewart. Aanplant in 1866 150 bouws, met een productie van 3000 pikols. Aanplant in 1867 80 bouws, met een productie van 1600 pikols. Productie per bouw in beide jaren 20 pikols.

Wanasapi van J. A. Stewart. Aanplant in 1866 130, in 1867 60 bouws. Productie in 1866 3000, in 1867 1400 pikols, of in beide jaren 23 pikols per bouw.

Parakantoes van E. C. C. Steinmetz. Aanplant in 1866 534, in 1867 603 bouws. Productie in 1856 22,000, in 1867 even zooveel, dus per bouw in het eerste jaar 41, in het tweede 36 pikols.

De wijze van aanplant bij de hier opgenoemde fabrieken is de Chineesche, doch met eenige meerdere ruimte in de verwisseling der gronden. De afstand der rijen onderling is ± 5 voet, de bewerking der rijen geschiedt zooveel mogelijk met den ploeg. Ook heeft bemesting plaats.

Al de fabrieken werken met vaste boedjangs.

RESIDENTIE CHERIBON.

Van de suikerfabrieken in Cheribon geeft de volgende tafel een overzicht. Wij merken hierbij op dat de onderneming Kalisapoe van den heer van der Weide in 1865 stilstond en in 1866 werd ingetrokken, en dat wij de onderneming Sigang van den heer B. Feist niet hebben opgenomen, omdat daarvan alle opgaven ontbreken.

Ondernemingen.	Eigenaars.	Bouws van 500 □ roeden beplant in		Productie in pikols in	
		1865	1866	1865	1866
Kali Tandjoeng	J. Cezard en C ^o . in liquidatie	121	128	1960	1960
Tjikeleng	L. Chauvin	70	78	2155	2155
Tjikantjas	J. Cezard en C ^o . in liquidatie	25 ^{1/2}	38	300	300
Djati Piring	idem	225	155 ^{1/2}	10000	5752
Kali Maro	Mr. D. J. Wolterbeek	96	125	5300	5349
Waled	J. M. Gonsalves	—	37	—	1525
LoewoengGadja	Tan Tang Keng	195	175	6300	5120
Trigobang	Mr. D. J. Wolterbeek	235	272	10000	9478 ^{1/2}
Djambar	Tan Loeng	41 ^{1/2}	41 ^{1/2}	230	800
Sakerta	Tan Soean Long	30	30	300	450
Sakarahieng	Tan Long Seng	5	5	200	—

De aanplant wordt verkregen door verhuur van gronden van de bevolking. De bewerking en beplanting geschieden door eigen boedjangs.

RESIDENTIE PEKALONGAN.

De eenige particuliere suikerfabriek in deze residentie is te Sigajoong op het huurland Simbang van de Erven J. E. Herderschee. De aanplant was in 1865 513, in 1866 629 bouws, de productie in 1865 7,429.24 in 1866 10,481 pikols.

Volgens het met den huurder gesloten contract beschikt hij over de op het huurland gevestigde bevolking voor den te verrichten cultuurarbeid en kan hij ook met de bevolking der aangrenzende dessa's contracten sluiten voor het verrichten van werk en het leveren van benodigdheden. Deze contracten moeten echter geregistreerd worden. Het dagloon is 25 cents, aan de koeli's wordt meestal taakwerk opgelegd.

RESIDENTIE SAMARANG.

In Samarang moet alleen de suikerfabriek Simongan, eigenaar J. D. Johannes, vermeld worden. De aanplant, die geheel op inlandsche wijze geschiedt, bedroeg in 1860 50 à 60 bouws, terwijl \pm 200 huisgezinnen bij die cultuur waren ingedeeld. Het product, in 1865 666.05 pikols, bedroeg in 1867 760.04 pikols.

RESIDENTIE KADOE.

Kadoe heeft de volgende particuliere suikerfabrieken.

Naam der Fabriek.	Naam van den eigen aar.	Uitgestrektheid in kotaks = $1\frac{1}{2}$ à $1\frac{3}{4}$ bouw		Productie in pikols.
		van den aanplant.	van gebouwen, pakhuisen enz.	
Sekaran	Liem Hak Lie	5	$2\frac{1}{4}$	125
Pradjenan	Tan Ing Sioe	30	2	750
Bondowassan	Liem Siang	18	$\frac{3}{4}$	450
Bandong	Liem Kong Hai	17	2	425
Tonogoro	Liem Tiang Tjing	4	$1\frac{3}{4}$	100
Tiban	Lie Goe	25	$2\frac{1}{2}$	900
Demadjar	Liem Giok Liem	13	2	500

De suikerbereiding geschiedt op de oude gebrekkige wijze, door het riet te persen met houten cylinders, door buffels in beweging gebracht. Het sap wordt in open pannen gekookt.

RESIDENTIE DJOKJOKARTA.

Op de huurlanden in deze Residentie vindt men de volgende suiker-ondernemingen.

Namen der ondernemingen. der ondernemers.		Aantal bouws behoorende bij met suikerriet de ondernem. beplant.		Productie in pikols (1866).
Sono Seroeen Soem- beran	G. Weynschenk	7346 $\frac{1}{2}$	350	14000
Bantool	F. W. Wieseman	1496 $\frac{1}{2}$	150	6000
Ngemplak	W. F. Emmen	862 $\frac{1}{2}$	172	6000
Redjo Kesoemo	G. Weynschenk & A. P. Kupfer	681	150	6000
Sedajoe.	A. Raaff	1146 $\frac{1}{2}$	250	8000
Kedaton Pleret	W. F. Ockerse & P. M. Versteegh	1480	250	10000
Kenajan	Dorrepaal & Co. en G. F. Enger	1693 $\frac{1}{4}$	230	7000
Bandjar Ardjo	Idem	1731	250	7500

De aanplant van het riet, het onderhoud der tuinen en alles wat daarop betrekking heeft, geschiedt door de bevolking van het huurland in heere-dienstplichtigheid, tegen afstand aan de dessahoofden van $\frac{1}{5}$ en aan de bevolking van $\frac{2}{5}$ der in huur bezeten gronden. Ook de arbeid in de fabrieken kan op die wijze worden gevorderd, doch de betrokken landhuurders betalen dien, ten einde de bevolking voor de suikercultuur, die hier nog in de geboorte is, zooveel mogelijk te winnen.

De ongenoegzame beschikbaarheid van goede gronden voor periodieke verwisseling en de aard van den grond voor de suikercultuur gebezigd, maken bemesting noodzakelijk. Men gebruikt hiervoor doorgaans afval van indigo-bladeren, welke meststof voor de hand is, daar de meeste suikerfabrikanten in Djokjokarta tevens indigofabrikanten zijn.

De suikerfabriek Sedajoe is vooralsnog de eenige, waar, bij gebrek aan water, de molen door stoom wordt gedreven; in al de andere fabrieken wordt nog geheel volgens de oude methode gewerkt.

RESIDENTIE JAPARA.

Japara heeft de volgende particuliere suikerondernemingen.

Kali Njamat. Aanplant in 1866 113 bouws, met een productie van 2400 pikols. Arbeiders 4 man per bouw.

Soembring. Aanplant in 1866 75 bouws, met een productie van 1500 pikols. Arbeiders 4 man per bouw.

De planters zijn van alle heerediensten vrijgesteld. De bewerking der gronden moet in gemeenschappelijken arbeid verricht en het ploegvee door de bevolking geleverd worden. De fabriekarbeid wordt als heeredienst beschouwd, zoodat de arbeiders geen betaling erlangen. Echter wordt hun voedsel verstrekt.

RESIDENTIE REMBANG.

De suikerfabriek Toelis van de heeren Nering Bögel en Dunlop, administrateur van Cassan, wordt met stoom gedreven en is voorzien van een vacuumpan en twee centrifuges. De aanplant bedraagt 100 bouws en de productie 3000 pikols.

De ondernemers hebben in 1866 met de bevolking der distrikten Bina-goon en Pamotan eene overeenkomst aangegaan voor de beplanting van 260 bouws, tegen verstrekking van hunne zijde van de noodige bibiet van zwart riet. Door gebrek aan bibiet werd echter in dat jaar niet meer beplant dan 100 bouws. Voor elken bouw van den aanplant ontvangt de planter *f* 100. De betaling geschiedt in dezer voege:

Vijfentwintig gulden wordt den planter ter hand gesteld, zoodra hij begonnen is den grond te bewerken; weder *f* 25 ontvangt hij na de bewerking, terwijl hem de overige *f* 50 worden uitbetaald, zoodra de aanplant is tot stand gekomen.

Voor snijloon en kosten van het transport van de velden naar de fabriek bestaat een ander contract. Voor het snijden wordt 2½ duit en voor het transport 2 duiten per bos van 25 rietstukken betaald.

Na afloop van den maaltijd ontvangt de planter nog de volgende betaling voor het riet dat zijn aanplant heeft opgebracht:

- 10 cents voor 25 stukken van de eerste soort,
- 5 duiten voor 30 stukken van de tweede soort,
- 2½ duit per kransjang derde soort of afval.

Derhalve ontvangt de planter, behalve de vaste som van *f* 100 per bouw, hierboven vermeld, nog eene som, meestal van *f* 50 tot *f* 100 gulden bedragende, die van de uitkomsten van den aanplant afhankelijk is.

RESIDENTIE PASOEROEAN.

Deze residentie is voor de particuliere suikercultuur zeker niet de minst belangrijke. Nergens heeft zij beter resultaten verkregen.

Dit geldt vooral van de suikerfabriek Kedawoeng, behoorende aan den heer G. Lebret, welke fabriek met stoom en luchtledige toestellen werkt. De aanplant bedraagt $214\frac{1}{2}$ bouw, de producte in 1866 15,833 pikols.

Het land Kedawoeng, waarop de fabriek is gevestigd, is het eigendom van den heer Lebret. De onderneming werkt met het volk dat op het land zelf woont. Het aantal dier bevolking is 2979 zielen, waaronder 1447 mannen en jongens. Voorts zijn er op het land 894 runderen en 46 paarden.

Uit de medegedeelde cijfers blijkt dat de productie in 1866 bedroeg 74 pikols per bouw. In 1864 was zij nog veel aanzienlijker en bedroeg 19,278 pikols of 95 pikols per bouw. Dit enorme cijfer, ofschoon het tot dusverre het hoogste was, behoeft ons voor deze in alle opzichten voortreffelijk ingerichte onderneming niet te verwonderen.

De oorzaken van zoo buitengewoon gunstige resultaten zijn gelegen in den eigenaardigen toestand der onderneming. Vooral de volgende punten verdienen de aandacht:

1o. Dat het land waarop de fabriek staat, eigendom is van den ondernemer en eene gevestigde bevolking heeft, die door langen duur van tijd gewoon is geworden den landheer weinig minder te schatten dan den soeverein. Maar deze toestand is niet van dien aard dat de bevolking van Kedawoeng daaronder lijden zou. Integendeel, zij is welvarender dan die van de omliggende Gouvernements-dorpen.

2o. Dat de gronden en het klimaat voor den suikerbouw bijzonder geschikt zijn.

3o. Dat de ondernemer sedert meer dan 20 jaren in persoon al de werkzaamheden bestuurt en door den tijd zoowel met de geaardheid der bevolking als met de natuur der gronden volledig is bekend geworden, terwijl hij bovendien aan die kennis eene groote geschiktheid voor zijne taak en een onverdroten ijver paart.

4o. Dat de gronden voor de suikerteelt alle jaren onder de oogen van den eigenaar bewerkt, bemest, toebereid en beplant worden.

5o. Dat hij voor den arbeid goed betaalt en het volk niet kwelt met heerediensten of eenige knevelarij van wat aard ook.

Weinig minder belangrijk is de suikerfabriek Alkmaar van den heer J. R. W. P. P. A. Rauws. De aanplant bedraagt 500 bouws, waarvan 289 op eigen grond, en 211 in contract met de bevolking. De productie was in 1866 19,900 pikols.

Op het huurland Alkmaar is eene gevestigde bevolking van 2276 zielen, waaronder 523 landbouwers. Hij die zich daar als landbouwer neêrzet, krijgt een bouw sawah, zonder eenige belasting te betalen, en heeft ook vrije beschikking over het tweede gewas, maar is verplicht een halven bouw

suikerriet te planten, waarvoor hem door den ondernemer nog *f* 45 wordt betaald. Voorschot in geld wordt niet gegeven, wel voorschot in vee, dat in vier oogstjaren van het te ontvangen plantloon wordt terugbetaald.

Wij zagen echter reeds, dat, behalve de aanplanting op het land zelf, ook nog riet voor den ondernemer geplant wordt op de omliggende Gouvernements-gronden. Dit geschiedt op contract, volgens Staatsblad 1838, n°. 50.

De arbeiders verkrijgt de ondernemer door inhuur uit de omliggende districten. De vervoermiddelen verkrijgt hij op dezelfde wijze, doch slechts uit twee districten, in zijne onmiddellijke nabijheid gelegen. Hij werft de koeli's aan zonder contract, tegen een voorschot van *f* 9½ à *f* 10 's maands, en verkrijgt de karren tegen *f* 50, *f* 75 en *f* 100.

Deze onderneming is begonnen in 1829 en op verschillende huurders overgegaan, die daarbij allen verloren hebben. Eerst de tegenwoordige huurder maakt daarmede goede zaken ¹⁾.

Eindelijk moet nog gewaagd worden van de suikerfabriek Rust en Lust, die met stoomtoestellen werkt en behoort aan de Erven Han Tjan Hien. Het landgoed waarop zij is gevestigd, is een eigendom groot 293 bouws. De aanplant bedraagt 73 bouws, de productie 3,300 pikols. De onderneming werkt nog gedeeltelijk in contract met het Gouvernement; doch de oogst van 1869 zal de laatste zijn, die volgens dat contract zal verwerkt worden.

RESIDENTIE PROBOLINGGO.

Wij besluiten deze aantekeningen met de vermelding der suikerfabriek Bagoë in de residentie Probolinggo, behoorende aan de erven Major en H. J. Rauws. Deze fabriek heeft in het afgelopen jaar eene productie gehad van 9,200 pikols suiker van een aanplant ten bedrage van 280 bouws. De aanplantingen ten behoeve van Bagoë worden bewerkstelligd op individueele mondelinge overeenkomsten, zonder eenige tusschenkomst van het dessabestuur of van inlandsche of Europeesche ambtenaren.

De wijze van aanplant is dezelfde als bij de Gouvernements-suikercultuur. Ieder planter bewerkt zijn aandeel individueel. Het suikerriet wordt door den ondernemer of eene commissie van zijnentwege, na voorafgaande kennisgeving aan den planter en zooveel mogelijk in overeenstemming met

¹⁾ Sedert dit geschreven werd is de heer Rauws gerepatriëerd, na de huur van zijn land voor een aanzienlijke som aan een Arabier te hebben overgedragen.

hem, als 1^e, 2^e of 3^e soort getaxeed. Het aandeel der verschillende planters wordt achtereenvolgens voor ieder afzonderlijk afgesneden en opgeladen, en het aantal bossen dat iedere kar laadt, wordt door een mand door op het veld zelf in een boek aangeteekend, terwijl steeds aan de planters alle verlangde inlichtingen moeten gegeven worden. Bij de uitbetaling zijn dan ook de meeste planters volkomen op de hoogte van de taxatie en van het verkregen aantal bossen riet.

De betaling bedraagt 4, 6 of 8 centen per bos van 25 stokken. Bij zwart en elke andere soort die minder stoelt, is de betaling per bouw f 140. Daarenboven wordt de landrente der met riet beplante sawahs, à f 17.50 per bouw, door den ondernemer betaald.

De planters erlangen ook voorschotten tot een maximum van f 25 per bouw; velen vragen eerst voorschot wanneer het planten van het riet is afgeloopen.

Het snijden en transporteeren van het riet wordt verricht door karrevoerders, met welke, even als met de rietplanters, individueele mondelinge overeenkomsten gesloten worden. De betaling bedraagt 2, 3 à 4 centen per bos van 25 stokken, naar gelang der afstanden van de velden tot de fabriek. Diezelfde karrevoerders transporteeren ook de suiker naar het zeestrand, tegen betaling van 42 centen per krandjang. Die afstand bedraagt ongeveer 10 palen. Het hoogste voorschot is f 40 per karrevoerder.

Materialen zijn gemakkelijk tegen contante betaling te verkrijgen. Koeli's zijn steeds in overvloed te bekomen ad f 10 of minder per maand, naar gelang der zwaarte van het werk.

Verliezen door het niet nakomen der aangegane verbintenissen, zijn uiterst zeldzaam.

Omtrent de fabriek Bagoe kunnen wij hier eene tweede nota aan toevoegen van andere herkomst en vroegere dagteekening, eene nota waarin, gelijk men zien zal, de voor als nog aan den vrijen arbeid klevende bezwaren zeer op den voorgrond worden gesteld, maar toch de mogelijkheid en het werkelijk bestaan daarvan, ook naast de Gouvernementscultuur, ofschoon eenigszins schoorvoetend, wordt erkend. Zij luidt als volgt:

»De met vrijen arbeid werkende suikeronderneming Bagoe is gelegen

in de residentie Probolinggo, afdeling Kraksaan, circa 15 palen van den grooten of heerenweg en plus minus 900 voet boven de oppervlakte der zee, aan den voet van het Jang-gebergte. In 1853 kocht de heer H. J. Rauws, eervol ontslagen Oost-Indisch ambtenaar, met den heer W. Major, van de firma W. Major en Co. te Pasoeroean, de op Chineesche wijze werkende fabriek van den heer Congo, waar toen slechts een gering product voor binnenlandsche consumtie verkregen werd. De bevolking bestaat voornamelijk uit Madureezen, zooals het grootste gedeelte van de inlandsche bevolking in de residentien Probolinggo en Bezoeki.

»De Madureees, die veel werkzamer is dan de Javaan, mist de beschaving en goede manieren van laatstgenoemden, doch heeft, door zijn meerderen lust tot werken, meer geschiktheid om bij ondernemingen met veldarbeid gebruikt te worden. De heerediensten zijn weinig drukkend en bestaan in de gewone werkzaamheden aan de wegen, terwijl de Gouvernements-cultures zich bepalen tot eenige koffic-aanplantingen, die wegens hare geringe uitgestrektheid slechts weinige werkzaamheden vorderen.

»Sedert lang bestaat te Bagoe en in de omliggende dessa's het individueel grondbezit, waarvan de uitgestrektheid wellicht op 400 bouws mag geschat worden. Ieder der op het land gevestigde Madureezen heeft zijn geheelen of gedeeltelijken bouw grond, waarvan het bezit bij zijn overlijden aan zijne erven overgaat.

»Het is juist het bestaan van het individueel grondbezit te dezer plaatse, gevoegd bij de geringheid der Gouvernements-cultures, waardoor het daar mogelijk wordt den veldarbeid door vrije werklieden te doen verrichten. Vraagt men echter aan den Madurees: »wie is de eigenaar van uw land?" het antwoord zal zonder twijfel zijn: »Kangdjeng Gouvernement," en zoo kent hij dan ook aan het Bestuur het recht toe om hem zijn land ten algemeenen nutte te ontnemen.

»Toen de heer Rauws te Bagoe kwam, was de onderneming van weinig beteekenis, en was het aantal bouws dat in bewerking was, slechts gering; maar door de energie van den eigenaar heeft zich de onderneming zoodanig ontwikkeld, dat op het oogenblik plus minus 250 bouws met suikerriet beplant worden.

»Weinige zaken zijn moeilijker te drijven dan eene suikerfabriek die geheel met vrijen arbeid werkt. Om goede resultaten te verkrijgen, is het onvermijdelijk dat de fabrikant zelf en de personen die door hem tegenover de inlanders geplaatst worden, eene kennis van de taal des lands bezitten, die zich zelfs tot de meest bijzondere eigenaardigheden uitstrekt. Spreekt men de taal, dan kan men de planters opmerkzaam maken op de voordeelen die hun de bebouwing hunner gronden met suikerriet zal aanbrengen; dan kan men hen dagelijks wijzen op verbeteringen en hun de goede gevolgen die daaruit zullen voortspruiten, aantonen; dan kan men

zich dadelijk van de oorzaken van eenig misverstand vergewissen en die uit den weg ruimen. 1)

»Indien de eigenaar daarbij een gelijkmatig karakter en een rond en open voorkomen heeft, zal dit mede aan zijne belangen zeer bevorderlijk zijn. Hij moet het den planter »lekker'' weten te maken, zonder daarom toch zijne waardigheid als Europeaan weg te werpen. Kan hij met Pa Ari-mah over zijn sappies, zijn vrouw of zijn kind praten, dan kan men zeker zijn dat de man met meer ijver voor den »Toewan besar'' zal werken, dan wanneer deze hem norsch en uit de hoogte behandelt.

»Wil men goede resultaten zien, dan is men verplicht het te veld staande riet en den aanplant daarvan zorgvuldig te inspecteeren. Men verdeelt daartoe het aantal bouws dat in bewerking is, in eenige perceelen, en stelt over elk perceel een inlandschen, meestal Javaanschen opzichter. Van een dezer personen vergezeld, gaat men de planters op het veld bezoeken. Daar moet men hen opmerkzaam maken op de verbeteringen en veranderingen die men noodig oordeelt, en trachten hun te bewijzen, dat een en ander in hun belang is, waartoe soms Jobs geduld wordt gevorderd.

»Ofschoon de Madureezen te Bagoe volkomen vrij zijn om op hunne velden te planten wat zij verkiezen, heeft men toch in den aanvang ontzettend veel moeite gehad om hen te bewegen suikerriet te planten, en het was niet tegen te spreken dat het riet, geplant voor de op 10 palen afstands gelegen Gouvernements-fabriek Kandang Djati, honderd pCt. beter was. Alleen volharding van de zijde des eigenaars heeft de inlanders hun eigen belang beter doen inzien en hen bewogen de werkzaamheden beter te verichten, zoodat, hoewel het nog niet was wat het wezen kon, men in het ongunstige oogstjaar 1863 plus minus 32 pikols per bouw verkregen heeft; voorwaar een resultaat hetwelk men tot dien tijd zelden bij vrijen arbeid had erlangd.

»Om echter dergelijke resultaten te bekomen, wordt ontzettend veel inspanning en arheid gevorderd. Men gelieve slechts na te gaan, dat hetzelfde toezicht dat op eene Gouvernements-fabriek gehouden wordt door een Controleur der cultures, den wedânâ, den bĕkĕl, de mandoors en inlandsche Opzichters, op eene vrije fabriek moet gehouden worden door

1) De heer Rauws had eens het genoegen, tijdens een bezoek bij een zijner collega's suikerfabrikanten, die door de onwilligheid van werkvolk en karrevoerders schier tot wanhoop was gebracht, door zijne kennis der taal de oorzaak van de ontevredenheid des volks, die als gewoonlijk aan onverschilligheid en traagheid werd toegeschreven, in weinige oogenblikken te ontdekken en uit den weg te ruimen. De inlander klaagt niet, maar als hij niet tevreden is, verlaat hij zijn werk. De fabrikant die niet anders dan door tusschenkomst der hoofden met hem kan omgaan, komt zelden achter de waarheid.

den eigenaar en eenige Europeesche of inlandsche opzieners. Neemt men nu hier nog bij in aanmerking, dat bij Gouvernements-aanplant de inlanders aan hunne hoofden gehoorzamen, en dat bij vrijen arbeid alleen de overredingskracht van den eigenaar en de zorg voor zijn belang den Inlander tot werken sporen, dan zal men moeten toestemmen, dat vrije arbeid, ook waar het individueel grondbezit heerscht en de fabrikant bijzondere geschiktheid bezit, slechts met ontzettend veel bezwaren en lasten te verkrijgen is.

»Een punt van het grootste belang is dan nog de neutraliteit van het Bestuur; want is de Resident in de verste verte den eigenaar vijandig, of in principe tegen den vrijen arbeid gekant, dan is eene enkele los daarheen geworpen uitdrukking een genoegzame wenk voor den Regent, om, ten einde den Kangdjeng Toewan te believen, aan de planters allerlei moeilijkheden in den weg te leggen. De voortdurende goede verstandhouding van den eigenaar van Bagoë met het gewestelijk bestuur was oorzaak dat van die zijde de vrije arbeid niet werd belemmerd. Opmerkelijk is het, dat, terwijl bij de komst van den heer Rauws de ingezetenen van Bagoë en omliggende dessa's slechts in het bezit waren van een 40tal karren en sappies, dit getal sedert tot 300 is geklommen. Het getal opgezetenen is dan ook niet weinig toegenomen, en ieder planter heeft eenige vrijwilligers, die als helpers bij het planten werkzaam zijn, of als karrevoerders het riet van het veld naar de fabriek brengen, en daarmede ruim den kost verdienen.

»Ofschoon gedurig beweerd wordt dat de vrije arbeid onmogelijk is wanneer geene voorschotten aan de planters verstrekt worden, heeft zoodanige verstrekking op Bagoë in geenen deele plaats. Een inlander die genegen is riet te planten, meldt zich daartoe bij tijds aan. Alsdan worden hem de conditiën van beplanting en betaling bekend gemaakt, en het hem in eigendom behorende land wordt met wederzijdsch goedvinden opgemeten en daarna de mogelijke opbrengst berekend. Bij wijze van onderlinge overeenkomst wordt dan door den eigenaar $\frac{1}{3}$ van het vermoedelijk te betalen plantloon uitbetaald; het volgende $\frac{1}{3}$ wordt voldaan als het riet rijp en door den fabrikant, den planter en den inlandschen opziener getaxeerd is; het laatste wordt uitgekeerd als het riet gesneden is en de velden weder vrij zijn.

»Uit het bovenstaande blijkt, dat, welke bezwaren tegen den vrijen arbeid in den maatschappelijken toestand van Java mogen gelegen zijn, die vrije arbeid niet alleen mogelijk is, maar te Bagoë werkelijk bestaat.»

OPMERKINGEN,
naar aanleiding van het 17e hoofdstuk van
Wallace's „Insulinde” en de aanteeke-
ningen van den Vertaler daarop.

De heer de C., controleur te Amoerang, en door studie en betrekkelijk langdurig verblijf nauwkeurig met de residentie Manado bekend, zond mij onderstaande aanvulling en verbetering van mijne aantekeningen op het XVIIde hoofdstuk van Wallace's Insulinde, waaraan ik gaarne door middel van dit Tijdschrift publiciteit geef, in de hoop dat daardoor ook anderen, elders in Ned. Indië gevestigd, opgewekt zullen worden mij hunne opmerkingen te zenden en daardoor eene nauwkeurige kennis van Insulinde te bevorderen.

P. J. V.

Blz. 423. Volgens de hier beschrevene wijze van invoering der koffie-cultuur zou men allicht op het denkbeeld komen, dat de bevolking daarmede zeer ingenomen was. Toch stellen zelfs na 40 jaren de Hoofden weinig belang in eene behoorlijke opvolging der voorschriften aangaande het onderhoud der tuinen, den pluk en de bereiding der vruchten, en is de geringe man nog heden niet vergeten, door welke ruwe middelen de eerste aanleg van geregelde tuinen werd doorgedreven, toen bij de geringste fout de Javaansche mandoers de nalatigen terstond lieten vastbinden, om met rotanslagen te worden gestraft. Zelfs ambtenaren, buiten hunne afdeling reizende, en derhalve niet door Hoofden omgeven, zullen, als zij met de bevolking meer rechtstreeks in aanraking komen, zelden het gesprek op de koffie-cultuur brengen, willen zij zich niet aan een onaangenaam antwoord blootstellen.

Blz. 424. Niet terzelfder tijd werd het stelsel van controleurs ingevoerd; eerst na het bezoek van den G. G. Duymaer van Twist kwam dit in 1856 tot stand. Zwaar drukten in vroegere dagen op de bevolking de heerediensten ten voordeele der opzieners, die o. a. somwijlen tot 30 wachtlieden te hunner beschikking hadden, en wier benijdenswaardige positie, bij een hoogst klein tractement zonder eenige emolumenten, naar men zegt, aan het Gouvernement meesterlijk moet zijn uiteengezet door den Heer Douwes Dekker, als secretaris van Manado.

Blz. 425. De vleêrmuizen heeten in het Maleisch der Minahasa *paniki*, in het Alfoersch *peret*. Men heeft twee gerechten van dien naam, de *paniki ritja* en de *paniki ajam*: het laatste is slechts eene navolging, even als de *toeteroega ajam* van kippen- in plaats van schildpadvleesch bereid wordt. Europeanen geven gewoonlijk hieraan de voorkeur, en dit zal denkelijk ook wel aan den Hr. W. voorgezet zijn, daar hij van eene fricassée spreekt.

Blz. 427. De hoogste productie bedroeg zelfs in gunstige jaren voor de meeste plaatszen niet meer dan $1\frac{1}{2}$ ₧ per boom.

Nu enkele zendelingen begonnen zijn koffietuinen aan te leggen, is het te hopen dat hieromtrent wat meer zekere berichten zullen verkregen worden. De hoeveelheid koffie die jaarlijks verloren gaat (waaronder gerekend die welke te slecht is om aan de pakhuizen te worden afgeleverd), is nog al aanzienlijk; slechts in zeer voordeelige jaren mag voor enkele negorijen eenige meerdere zorg worden voorondersteld, ofschoon het ook dan nog gebeurt dat door andere werkzaamheden de tijdige pluk en bereiding verhinderd worden. Dat in weêrwil daarvan de Manado-koffie haren goeden naam blijft behouden, pleit zeker voor de bijzondere geschiktheid van den bodem voor deze cultuur; ofschoon men wel zeggen wil, dat op Java de bestaande voorschriften nog veel meer verwaarloosd worden.

Wat de Heer Wallace hier tevens aanhaalt van eene verdeeling der gelden voor de levering ontvangen, naar gelang van den tijd aan de cultuur besteed, daarvan is niets bekend; die ziek of afwezig is tijdens den pluk, verliest zijn aandeel, al heeft hij ook aan het onderhoud der tuinen medegewerkt.

Blz. 428. De berekening voor welken prijs de negorij *Roeroekan* jaarlijks rijst aan den handel kan leveren, is niet alleen overdreven, maar geheel onhoudbaar. Stellen we eene negorij van 70 huisgezinnen, waar de bevolking geene koffietuinen te onderhouden heeft (dat te *Roeroekan* wèl het geval is), dan zal onder de gunstigste omstandigheden, b. v. bij weinig onkruid, door elkaar ieder huisgezin hoogstens 2 bouws kunnen in cultuur brengen, of 140 bouws voor de geheele negorij. Aannemende dat hiervan niets door muizen, insecten of ongunstige weêrsgesteldheid vernield wordt, en dus als hoogst denkbare oogst verkregen wordt 40 pikols rijst (beras)

per huisgezin, of in het geheel 2800 pikols, dan zou zulks, tegen een gemiddelden marktprijs van f 4.50, geven eene som van f 12,600, zooals de Hr. W. vermeldt. Maar alleen onder de voordeeligste voorwaarden kan men tot die som geraken, en dan is nog niet eens negatief in rekening gebracht wat de bevolking voor hare eigene consumtie noodig heeft, dat gerust op de helft kan gesteld worden. Als de Minahasa voor zulk een bedrag rijst in den handel kon brengen, heerschten er ongetwijfeld sedert lang eene weelde en een rijkdom, die men er nu te yergeefs zoekt.

Nog moet ik hier bijvoegen, dat, volgens berichten der Hoofden, de grond in de negorij *Roeroekan* wel zeer geschikt is voor de koffie-cultuur, maar slechts weinig voor de padi-cultuur. Ik zelf ben daar nooit geweest en kan dus niet voor de waarheid instaan.

Blz. 431. De inboorling roept nooit *tanah gojang!* maar zegt in zijne eigene taal *mangeroh*. Die angst voor aardbevingen is in de Minahasa zeer karakteristiek, niettegenstaande zij zoo herhaaldelijk voorkomen. Ik geloof dat het gevaar voor ongelukken binnenshuis zelfs geringer is dan daarbuiten, want de meeste woningen zijn zoodanig gebouwd, dat zij bij hevige schokken naar ééne zijde moeten overhellen, terwijl men daarentegen buitenshuis nog kans heeft van door omvallende boomen getroffen te worden. De Europeanen hier zijn er vrij kalm onder; alleen op een vreemdeling als de Heer Wallace kon het ongewone verschijnsel eenigen indruk maken.

Blz. 434. Sedert 1867 zijn al de rozenhagen te Tondano door pagarkoffie vervangen.

Blz. 435 en aant. 11. Men heeft toenmaals het gerucht verspreid, dat de Heer Visser zich in den waterval had nedergeworpen. De angst dat aan moedwil zou kunnen gedacht worden, deed enkele hoofden aan hunne onderhoorigen gelasten dit bij het onderzoek te verhalen.

Blz. 444 en aant. 18. De naam van dit dorp is *Pangoe*. Hoe Graafland, die het zelf bezocht, op zijne kaart aan *Pangauw* komt, is mij onbegrijpelijk.

Blz. 450. De *babiroesa* der inboorlingen, zegt Wallace; maar dit is de Maleische naam. De inboorlingen noemen het hertzwijn: *kalawatan* (vanwaar de naam van den berg *Klabat*). De *anoa* heet in het Alfoersch *dangkow* of *langkow*.}

Idem. *Maleo*. Ik heb ook meermalen, in navolging van anderen, dit woord verkeerd gespeld. De ware naam is *moleo*, Alf. *songkël*. Uit het ei gekomen vliegt het kuiken terstond weg, maar is toch gemakkelijk te vangen (vgl. blz. 454).

Blz. 453. Van 50 palen in den omtrek zullen wel nooit inboorlingen zich naar het strand begeven om moleo-eieren te zoeken; slechts enkele strandbewoners houden zich daarmede bezig. Er behoort eene zekere handigheid en oefening toe, die den bergbewonens geheel ontbreekt. Gewoon-

lijk wordt alleen de dooier met zout gegeten en deze kan nog slechts bij kleine hoeveelheden genuttigd worden, omdat hij spoedig tegenstaat. Iets smakelijker zijn die eieren, als ze eerst in een bamboes met veel spaansche peper eenige dagen bewaard zijn.

Blz. 462, aant. 13. *Bantik* is een district, welks 11 negorijen (*Singkel, Malalajang, Kalasei, Boeha, Bengkol, Bailang, Molas, Meras, Kampong Badjo Kima, Kampong Badjo Talawaan* en *Talawaan*) in de nabijheid der hoofdplaats Manado gelegen zijn. Het geheele aantal zielen zal \pm 3000 bedragen. In de bouworde der huizen is reeds eene geheele verandering gekomen, en ook zijn enkele Bantikkers al tot het Christendom overgegaan.

Blz. 464, aant. 16. De zendelingen laten zich over het algemeen weinig aan de behandeling der kinderen gelegen zijn; schijnbaar wel door dit onderwerp in de Tjahaja Sijang aan te roeren, maar om een eeuwenoud gebruik te vernietigen, moeten zij zich onder het volk bewegen, en behalve de Heeren van de Liefde en Wiersma betreden de zendelingen slechts hoogst zelden de woning van den geringen man. Na de lezing van wat de Heer Wallace op blz. 41 over de Chineesche zendingen mededeelt, is het te begrijpen dat hij met de missie in de Minahasa niet bijzonder dweept; zooals ook Laboulaye zegt in zijn »Paris en Amérique»: »Vos missionnaires mariés n'ont pas une vie trop rude. Emporter avec soi sa femme, ses enfants, son foyer, c'est à peine changer de patrie. Joignez à cela une installation commode et fixe, accompagnée d'un bon traitement; dans ces conditions-là, il ne faut pas une très grande vertu pour prêcher l'Evangile." Zooveel is zeker, dat, als de tegenwoordige zendelingen de daar geschetste richting volgden, zij de harten der inboorlingen tot zich neigen, hunnen naam vereeuwigen en hunne felste tegenstanders verzoenen zouden.

Het is dan ook moeilijk ernstig te blijven, als men ziet hoe o. a. de heer G., die met zijn noten- en kakaotuin goede zaken maakt, die zich thans ook met de koffie gaat bezig houden, en bovendien in rijst en andere handelsartikelen jaarlijks een niet onaardige som omzet, bij de Directie van het Bat. Gen. financiëele bezwaren oppert tegen zijne benoeming tot gewoon lid (Not. Best. Verg., VIII, 1, blz. 37).

Blz. 465, aant. 17. Alleen in de hoofdnegorijen *Sonder* en *Kakas* zijn tegenwoordig nog loges voor doortrekkende ambtenaren; die te *Kema, Tondano* en *Tanawangko* worden door de controleurs bewoond. Op alle andere plaatsen zijn zij verkocht, afgebroken en tot andere doeleinden gebezigd.

Blz. 466, aant. 29. Ook in het Maleisch der Minahasa heet die palm *woka*; in het Alfoersch *dambëk* T. S., *lamëk* T. B. en *simbël* T. P.

ONVERDIENDE LOF.

Hoewel de Tweede Kamer den Minister van Koloniën hulde toebracht voor het koloniaal verslag van September 1869, valt daarop menige aanmerking te maken, — en geen wonder! — Dat verslag berust toch op officiële bescheiden, afkomstig van 's lands dienaren, wier belang het natuurlijk meëbrengt om de schaduwzijden van hun bestuur zooveel mogelijk te verbergen. Feiten die zij veel liever zouden willen verzwijgen, als zij maar niet reeds van te algemeene bekendheid waren, worden daarom niet zelden geheel verdraaid gerapporteerd, en soms met het voor hen gunstig gevolg, dat zij, in stede van schade of schande, zelfs lof daarvoor inoogsten.

Tot zoodanige feiten behoort het voorgevallene met de Saroeaneezen in November 1868 te Ambon, waarvan in het bedoelde Regeerings-verslag, bladzijde 35, in de volgende bewoordingen gewag wordt gemaakt:

»In November 1868 werd de bemanning van eene prauw van het eiland Saroea, die zich schuldig had gemaakt aan roof in de negorij Amaoetie (Amboina), door gewapende sloepen van de Prinses Amelia gevangen genomen, echter niet zonder dat een tweetal matrozen zwaar gewond werden, waarvan één kort daarop aan de gevolgen overleed.»

Saroea en Nila zijn twee kleine eilanden, ongeveer dertig mijlen ten Zuiden van Banda. De inwoners, onder den algemeenen naam van »Saroeaneezen» bekend, drijven sinds eeuwen, jaar in jaar uit, ruilhandel met Banda, waar zij telken jare tegen October of November aan komen zetten. Eene enkele maal gaat echter ook een gedeelte hunner naar Ambon. Dit geschiedt altijd als zij Banda niet meer kunnen halen, d. i. door stroom voorbij drijven. Deze eilanders zijn bij iederen Amboinees en Bandanees bekend door hunnen eenvoud en hunne trouwhartigheid; het zijn ware natuurkinderen, zooals ook blijkt uit hunne wijze van handel drijven, die *uitsluitend* in ruiling bestaat.

Het voornaamste artikel hunner industrie zijn de door hen vervaardigde vaartuigen (orangbaai genaamd), die zoowel te Ambon als te Banda zeer gezocht zijn. Bestellingen hierop worden door hen aangenomen, om die dan het volgend jaar uit te voeren. Daarvoor worden mondelinge overeenkomsten met hen aangegaan, die van hunne zijde steeds trouw worden nagekomen.

De eigen of hoofdvaartuigen der Saroeaneezen, djoenkoe genaamd, hebben eenen eigenaardigen vorm en zijn van slechts één mast voorzien. Met de sleeporangbaai's, daaraan verbonden, zijn zij in de wateren van de Molukken bij ieder zulke overbekende gasten, dat men zelfs, wanneer zij nog ver in zee zijn, hun tegemoet vaart, om reeds bij voorraad de orangbaai's te merken, wat als een begin van onderhandeling over den verkoop wordt beschouwd. Te meer is dit dikwijls noodig, omdat de Saroeaneezen, bij de kust gekomen, gewoonlijk nu hier dan daar aanleggen, eer zij de werkelijke reede opzoeken.

Op deze wijze was dan ook zulk een djoenkoe van Nila in November 1869 voor de kampong Amahoesoë ¹⁾, in de baai van Ambon, ten anker gekomen, met het voornemen om den volgenden dag verder naar Ambon te gaan. Amahoesoë is op zijn hoogst een anderhalf uur van Ambon verwijderd en van de reede daar ter plaatse zeer zeker goed zichtbaar.

Aan wal gegaan schijnen de Saroeaneezen woorden te hebben gekregen met de eigenaars van een paar klapperboomen, die zij bezig waren te beklimmen. Daar de regent van de kampong (de politiemans) op dat moment niet bij de hand (d. i. dronken) was, trok zich de Inlandsche onderwijzer de zaak aan. Hij zond eene expresse naar Ambon, waarin melding werd gemaakt van zeeroovers enz. enz. Op deze tijding geraakte tegen den namiddag geheel Ambon in rep en roer.

De Civiele en Militaire Autoriteiten kwamen in het fort bijeen om te beraadslagen; troepenmacht zou opmarcheeren, de Amelia onder stoom gaan. Tal van nieuwsgierigen verdrongen zich in het fort en op het zeehoofd. Weldra zag men dan ook eene compagnie infanterie, onder kommando van den kapitein van Peuchen en vergezeld van den controleur van Heuckelum, langs het strand oprukken en het stoomschip de Prinses Amelia onder stoom gaan; beiden de richting van Amahoesoë op. Bij de marine was geen Civiele Autoriteit gevoegd, eene groote onvoorzichtigheid, die weldra, maar te laat, zou betreurd worden.

Intusschen waren van den kant van Amahoesoë noch rook noch vluchtelingen zichtbaar, anders wel de eerste verschijnselen bij een aanval van zeeroovers. Ambons ingezetenen begonnen dan ook aan de waarheid van des schoolmeesters bericht te twijfelen; van officiële zijde echter schijnt

¹⁾ In het Regeeringsverslag verkeerdelijk Amaoetie genoemd.

die twijfel geen oogenblik te zijn opgekomen; want niettegenstaande de nabijheid van Amahoesoe, die het zeer goed mogelijk had gemaakt, zelfs nog voordat de Amelia onder stoom kon zijn, de noodige informatiën van die plaats in te winnen, werd daartoe door den Resident van der Crab niet de minste poging in het werk gesteld. Ofschoon anders een dier Indische ambtenaren die de noodzakelijkheid van de militaire macht zoo gaarne zouden willen loochenen, scheen hij bij deze gelegenheid noch zijn persoon noch zijne politie aan eenig gevaar te willen bloot stellen, en zoo werd deze zaak, die geheel door die politie had moeten behandeld worden, opgedragen aan de marine, die de zoogenaamde zeeroovers nu moest opzoeken en opbrengen, van de landzijde door eene compagnie infanterie ondersteund. Deze laatste kwam, nadat men zich te Amahoesoe overtuigd had dat er niets bijzonders was voorgevallen, en na aldaar te hebben gerust, 's ochtends te Ambon terug. De Amelia daarentegen, bij de Saroeaneesche vaartuigen gekomen, deed ze door hare gewapende sloepen in beslag nemen; de opvarenden werden gelast zich tusschendecks te begeven, wat zij zonder eenig verzet deden. Met deze vaartuigen op sleeptouw werd de terugtocht naar Ambon aangenomen. Tegen middernacht kwam men weër op de reede ten anker, en nu zouden de Saroeaneezen aan de Civiele Autoriteit worden overgegeven. Daartoe werden zij gelast op dek te komen, om zich te laten binden. Maar hetzij dat de geheele ruwe behandeling van de zaak, hetzij dat handtastelijkheden van eenen matroos der Amelia tegenover eene Saroeaneesche vrouw (zooals verhaald wordt) daartoe aanleiding gaven, zeker is het, dat, van den kant der Saroeaneezen, een schot (misschien twee) viel, waardoor twee matrozen van de Amelia getroffen werden ¹⁾. Van dit stoomschip werd nu onmiddellijk eene fusillade op de Saroeaneezen geopend, zoodat geheel Ambon daardoor op nieuw in alarm kwam. Alles kwam onder de wapenen. Natuurlijk was het pleit echter spoedig beslist. Bij de Saroeaneezen vielen dadelijk acht dooden, en zeventien hunner raakten bovendien vermist; denkelijk waren zij gewond over boord gesprongen en daardoor verdronken. Dus werden een vijftwintigtal menschen de slachtoffers van handelingen, waarvan de verantwoordelijkheid geheel komt op rekening van den Resident. Deze, reeds sinds een tiental jaren in de Molukken in onderscheidene landsbetrekkingen werkzaam, kon en moest, vooral daar eene dier vroegere betrekkingen die van reizend Adsisistent-Resident was geweest, met den landaard en de zeden der onderscheidene bewoners dier gewesten bekend zijn. Saroea en Nila met hare bewoners en de jaarlijks door dezen ondernomen tochten waren hem stellig niet onbekend. Zijn werk over de Molukken, bladzijde 111, strekke daarvan ten bewijze.

¹⁾ Een stierf later aan zijne wonden.

Was het nu overeen te brengen met die bekendheid met het geweest onder zijn bestuur, en zelfs met het gezond verstand dat ieder vertegenwoordiger van de Regeering in de eerste plaats dient te bezitten, dat hij, alleen afgaande op een vrij onvolledig rapport van één Inlandschen meester, en nog wel van eene plaats die door hare nabijheid onmiddellijk onder zijn bereik was, geloof hechtte aan eene zoo groote onwaarschijnlijkheid, als die dat zich zeeroovers in de baai van Ambon op slechts een groot uur van de reë vertoond hadden, terwijl van een zestal andere kampongs, links en rechts in die baai gelegen, waar die zeeroovers dan toch eerst hadden moeten voorbij varen, niet de minste kwade berichten waren ingekomen? dat hij, als hoofd van 't gewest, dadelijk de militaire macht en de marine in werking bracht, en zonder eenigen verderen maatregel de beëindiging der geheele zaak aan deze opdroeg? Dank zij eener grootere ondervinding in zulke zaken en denklijk ook der tusschenkomst van den heer van Heuckelum, had de tocht van de landmacht gelukkig geene ernstige gevolgen. Bij de marine, waarbij het de taak van den Resident was geweest in persoon tegenwoordig te zijn, of bij welke hij zich ten minste door eenen ambtenaar met lokale kennis, zooals er zooveel te Ambon zijn, had moeten laten vertegenwoordigen, was de afloop der expeditie, zooals men gezien heeft, noodlottig, daar zij aan één onzer matrozen en aan een vijf en twintigtal vreedzame Saroeaneezen het leven kostte. De marine beschouwe dit boeken der volle {waarheid niet als eene poging om haar te hekelen; dit is in de verste verte onze bedoeling niet. Zij werd door de onvoorzichtige handelingen van den Resident en door hare zeer begrijpelijke onbekendheid met de Saroeaneezen er toe gebracht om dezen voor zeeroovers aan te zien. En toen dezen, verbitterd door de aanranding van eene hunner vrouwen, een matroos van onze zijde kwetsten, was het wel te verklaren, dat de marine eene slachting onder hen aanrichtte.

Hiermede was echter al de jammer van de Saroeaneezen nog niet geëindigd. De overgeblevenen werden in de gevangenis geworpen en hunne vaartuigen op het strand gehaald; zij zouden wegens wederspannigheid tegen het openbaar gezag voor den Grooten Landraad terecht staan. Meer dan eens werden zij door den Hoofd-djaksa verhoord; maar een paar dagen vóór de buitengewone zitting van genoemde rechtbank (in December 1868) werden zij weder in vrijheid gesteld. Hunne vaartuigen werden hun in eenen zeer ontrampeneerden toestand teruggegeven, met verlies van een groot deel hunner goederen, die gestolen waren. Zoo was de afloop van deze treurige zaak, die, waarschijnlijk op zeer verschoonende wijze gerapporteerd, door den Minister als eene niet van verdienste ontbloote handeling, in zijn Regeerings-verslag wordt medegedeeld.

Reeds onmiddellijk na het voorval werd dit in al zijne kleur en geur

vermeld in de Wageninger en in eene der Soerabajasche Couranten; de Regeering schijnt daarop echter geen regard te hebben geslagen of wilens en wetens de zaak blauw te hebben gelaten.

Maar mocht het de ernstige meening van het Gouvernement zijn, om zulke onmenselijkheden te straffen en die daardoor in den vervolge te voorkomen, bij een conscientieus onderzoek ter plaatse Ambon zal de waarheid van het bovenstaand verhaal nog ten volle blijken.

IETS OVER HET MINISTERIEEL BELEID VAN DEN HEER E. DE WAAL.

Wanneer bij het aftreden van een Minister de vraag wordt gesteld, of hij de taak die hij bij het aanvaarden zijner betrekking op zich nam, heeft volvoerd, dan mag bij het antwoord niet uit het oog worden verloren, onder welke omstandigheden het hem gegeven was zijn bestuur te voeren, wat van hem gevorderd werd en of hem de tijd gegund werd om tot stand te brengen wat hij zich had voorgenomen te doen. In den vluchtigen blik dien wij op het ministerieel beleid van den heer de Waal wenschen te werpen, zullen wij dan ook hierop onze aandacht vestigen, om langs dien weg tot een onpartijdig oordeel over dien staatsman te geraken. Maar, zal men vragen, is een onpartijdig onderzoek mogelijk nadat die Minister nog zoo kort geleden zich uit het strijdperk verwijderde, terwijl het alleen uit den parlementairen strijd is na te gaan wat hij heeft tot stand gebracht, en wat hij heeft voorbereid? Het bezwaar bestaat, maar volstrekt onpartijdig wordt een staatsman eerst dan beoordeeld wanneer hij tot de geschiedenis behoort, en niet alle ministers kunnen aanspraken doen gelden om eens in de historie te worden vermeld. Daarenboven vordert de politiek van het oogenblik, dat nu reeds de voorganger van den tegenwoordigen Minister van Koloniën beoordeeld worde, en door zooveel mogelijk de feiten te laten spreken, hopen wij de klip van partijdigheid te ontzeilen.

Zelden is in den tegenwoordigen tijd de ministerieele loopbaan van langen duur; die van den heer de Waal werd echter niet ontijdig afgebroken, en vrijwillig verliet hij het staatstoneel nadat hij daarop lang genoeg vertoefd had om vele gewichtige onderwerpen te regelen. De quaestie is dan ook minder hoeveel wetten hij heeft voorgedragen, dan wel welke onderwerpen en hoe hij ze geregeld heeft. De vraag echter waarop het hier

voornamelijk aankomt, welke was de taak die de heer de Waal, toen hij de portefeuille van koloniën aanvaardde, op zich nam, behoort het eerst te worden beantwoord, en dat antwoord kan onmogelijk in een paar woorden worden samengevat. Wel zou eenvoudig kunnen worden gezegd »de oplossing der koloniale quaestie», maar bij de op politiek gebied heerschende spraakverwarring en nadat die koloniale quaestie reeds meer dan ééne phase doorliep, is het niet overbodig dat vraagstuk eenigszins nauwkeuriger te omschrijven.

Toen de koloniale quaestie in den beginne door den heer van Hoëvell bij de Vertegenwoordiging werd binnengeleid, was zij nog een zeer bescheiden vraagstuk. Men verlangde toen alleen de invoering van vrijen arbeid op Java. Zij was toen in haar eerste phase, waaraan thans bijna niemand meer denkt; want later zag men in, dat vrije arbeid niet bij wetten en besluiten kan worden ingevoerd, en dat het niet aangaat vrijwillige overeenkomsten te sluiten met lieden aan wie de vrije beschikking over hunne personen en hun goed niet behoorlijk gewaarborgd is. Aan den heer Fransen v. d. Putte komt de eer toe, de koloniale quaestie in haar tweede phase te hebben gebracht, toen zich eenmaal de overtuiging bij hem had gevestigd, dat vrije arbeid wel een gevolg kan zijn van doortastende hervormingen, maar niet het onmiddellijk doel daarvan. En op dien weg wilde hij den eersten stap doen door aan de willekeurige beschikking over de gronden des inlanders, welke tot nu toe op Java regel was geweest, een einde te maken, wat wel niet anders kon dan door den inlander den vollen eigendom te geven van den grond waarop hij tot nu toe slechts eenige onbepaalde aanspraken kon doen gelden, zonder middel zelfs om die te doen eerbiedigen. Die poging is toen mislukt, maar sedert vorderden zij die hervorming in Indië voorstaan, in de eerste plaats eene rechtvaardige en liberale agrarische wet. Intusschen stond ook de overtuiging vast, dat de invoering van eigendom op den grond en de oplossing van communaal in individueel bezit wel gewichtige stappen waren op den weg van vooruitgang, die het daarenboven onmogelijk zouden maken om den tot dusver gevolgden weg van willekeur te blijven bewandelen, maar dat zij alleen en op zich zelve staande niet tot het doel konden brengen dat men zich voorstelde, namelijk ontwikkeling van den inlander op moreel en materiëel gebied. Daartoe werd meer gevorderd, en vandaar dat in de oplossing der koloniale quaestie ook begrepen wordt: eene betere rechtsbedeeling, die den inlander bescherming van lijf en goed verzekert, — invoering van onderwijs, waardoor hij zijn waar belang beter zal leeren kennen, — regeling der heerediensten, opdat hij niet willekeurig van zijn tijd en dus van zijn arbeidsvermogen worde beroofd, — betere middelen van communicatie, waardoor aan de vruchten van zijn arbeid hooger waarde wordt verzekerd, — oplossing van de laatste overblijfselen van het cultuurstelsel, dat

zich met een regeeringsbeleid dat willekeur uitsluit en recht tot basis neemt, niet verdraagt, en, — last not least, — om al die hervormingen mogelijk te maken en van theoretische wenschen tot praktische daden te kunnen komen, eene hervorming van het geheele belastingstelsel. Dit alles tot stand te brengen of ten minste voor te bereiden, was de gewichtige en moeilijke taak die de heer de Waal op zich nam. Hij deed dit onder zeer gunstige omstandigheden. Het Ministerie waarvan hij deel uitmaakte, en dat den 4 Juni 1868 het bestuur aanvaardde, vond zoowel de natie als de vertegenwoordiging in eene zeer welwillende stemming. De stormen die het vorig conservatief kabinet over het land had doen losbarsten, hadden den strijd lust uitgedoofd; men verlangde naar rust en afdoening van zaken en hoopte een en ander van dit kabinet te verkrijgen. Aan de liberale partij lagen de gevolgen die de scheuring in 1866 had gehad, nog versch in het geheugen, en zij was bereid met dezen Minister mede te gaan op den weg der hervorming zoo ver als hij maar durfde leiden; de liberale oppositie, die de voorstellen van den heer Franssen v. d. Putte als te radicaal had bestreden, was nu bereid voorstellen goed te keuren van oneindig wijder strekking. Daarenboven mag niet uit het oog verloren worden, dat de beginselen op koloniaal gebied, door den heer Franssen v. d. Putte vertegenwoordigd, slechts bij een zeer geringe minderheid der kamers weêrklank vonden toen hij als Minister optrad, maar wel degelijk bij de gróote meerderheid der liberale partij ingang hadden gevonden toen hij het bestuur verliet. Die meerderheid vooral was bereid met den heer de Waal mede te werken en hem te steunen in alle maatregelen die hij mocht voorstellen, zoo zij slechts uitgingen van het waarlijk liberaal beginsel om recht en wet te stellen in de plaats van willekeur. De heer de Waal zou dus de vruchten hebben kunnen plukken van den arbeid van zijn voorganger, den heer Franssen v. d. Putte, en men had daarom het recht, bij zijn optreden, voor de hervorming van ons regeeringsbeleid in Neerl. Indië hooggespannen verwachting te koesteren. Maar was nu de heer de Waal wel de man die zelfs onder die gunstige omstandigheden zou kunnen en willen tot stand brengen hetgeen men van hem verwachtte? De vrees bestond dat hij, zijn geheele leven op de bureaux in ambtelijken werkkring doorgebracht hebbende, daar ook niet veel anders zou geleerd hebben dan hetgeen men in de bureaux leeren kan, en dat hij dus eer de bekrompen inzichten van een bureaucraat zou blijken te hebben, dan den ruimen blik voor den staatsman noodzakelijk. Eenige door hem in een zeer pretentieuzen stijl geschreven boekjes hadden hem doen kennen als iemand die veel wist, maar van scherpziend oordeel en helder verstand moesten nog de bewijzen geleverd worden. Die vrees werd sterker toen het bleek, dat de heer de Waal, ofschoon hij de grondwet ijverig bestudeerd had, toch weinig heldere begrippen had van ons constitutioneel staatsrecht. Nooit is het

hem goed duidelijk geweest in welke verhouding de Minister, als dienaar van de Kroon, staat tegenover de Kamers, als vertegenwoordigende het volk; nooit heeft hij kunnen inzien, dat het niet aanging tegenover die Vertegenwoordiging, aan welke hij rekenschap verschuldigd was van zijne handelingen, den toon aan te slaan van een hooggeplaatst ambtenaar tegenover anderen die lager in ambtelijke hiërarchie staan. Als bewijs van die miskenning der Vertegenwoordiging wijzen wij hier slechts op den ongepasten uitval tegen den heer v. Sypesteyn, in wien hij den vertegenwoordiger uit het oog verloor, om alleen in hem den ambtenaar te zien dien hij met beleedigende minachting mocht toespreken; en de niet minder ongepaste wijze waarop hij den heer 'sJacob trachtte bespottelijk te maken door de uiterlijke voordracht van dien redenaar te parodiëren, hetgeen hem eene welverdiende terechtwijzing van den President der Kamer op den hals haalde. Dat daardoor het gemeen overleg tusschen de Regeering en de Vertegenwoordiging niet werd bevorderd, spreekt van zelf, maar daaraan scheen hij niet veel waarde te hechten, ofschoon de betuigingen van het tegendeel nooit ontbraken; zelfs maakte hij ten slotte elke samenwerking onmogelijk, toen hij, tijdens de behandeling der reorganisatie van de Preanger regentschappen, in zijn antwoord aan den heer Insinger der waarheid te kort deed, door te verklaren dat er geen koninklijk besluit in die zaak genomen was, terwijl het later bleek dat er eene koninklijke machtiging door hem was gevraagd en naar Indië gezonden. Voor die onoprechtheid heeft Indië geboet, maar ook aan den heer de Waal is die onjuistheid niet vergeven; want, ofschoon hij de gevolgen daarvan heeft trachten af te weren en hij het strijdperk verliet, de verwerping zijner begroting in de Eerste Kamer geeft den indruk aan die dat antwoord op de Vertegenwoordiging maakte. Door die onoprechtheid heeft hij jegens Indië een schuld op zich geladen die hij nooit zal kunnen kwijten, en voor zich zelve het weder optreden in het Parlement voor altijd onmogelijk gemaakt; want men moge den vorm waarin de Eerste Kamer dat votum van wantrouwen uitbracht, afkeuren, de beteekenis daarvan kan niet worden weggecijferd. Het was noch wantrouwen in de beginselen waarvan de heer de Waal kon geacht worden de drager te zijn, noch afkeuring der voorgestelde maatregelen; het was wantrouwen in den persoon die eene verklaring in de Vertegenwoordiging had afgelegd, welke zoo nabij aan onwaarheid grensde, dat zij de parlementaire benaming van onoprecht en onjuist volkomen verdiende. Tegenzin bij de Eerste Kamer om door den Minister gesteld te worden tegenover een fait accompli kon dat votum nooit rechtvaardigen; want juist door die afstemming hield het zoogenaamde fait accompli op er een te zijn. Wantrouwen in den persoon zal dan ook wel de eenige beteekenis blijven die aan dat votum gehecht kan worden. Wij erkennen dat het hard is voor een Minister, nog na zijn ontslag, in het Parlement

zoo'n gevoelige nederlaag te lijden, vooral wanneer na zulk een val een eervol opstaan onmogelijk is; maar aan wien de schuld? De heer de Waal zal echter de Eerste Kamer over dat strenge vonnis niet te hard vallen, wanneer hij nagaat welk oordeel de Tweede Kamer zou hebben uitgesproken, indien hij de discussie over het koninklijk besluit ter uitvoering van de Agrarische Wet niet met zekere handigheid had weten te verdagen, zoodat hij zelf verdwenen was toen die discussie aan de orde kwam. Ook daar zou hij de beschuldiging van mala fide jegens een groot deel der Vertegenwoordiging te hebben gehandeld, niet zijn ontgaan.

Over die Agrarische Wet spreken wij later; nu wenschen wij alleen aan te toonen, dat het gemeen overleg met de Vertegenwoordiging misbruikt is om een doel te bereiken, in strijd met den geest van de wet zooals zij uit de discussie was te voorschijn gekomen. Bij het eerste ontwerp van de wet was voorgesteld, aan de inlandsche bevolking een erfelijk individueel gebruiksrecht te verzekeren op den grond door haar bebouwd. Daartegen waren bezwaren gerezen bij de Vertegenwoordiging; niemand, en de Minister zelf niet, kon zich een duidelijk begrip maken van dat erfelijk individueel gebruiksrecht. De liberale partij drong er op aan dat die bepaling uit de wet zou verdwijnen en in de plaats daarvan den inlander de volle eigendom van zijn grond zou worden verzekerd. Trouwens de geheele voordracht voldeed slecht aan veler eischen; men was huiverig eene wet aan te nemen die zoo weinig bepaalde, en zoo veel aan het uitvoerend gezag overliet. In die stemming meende de Minister de Waal aan dat verlangen der liberale partij te moeten toegeven, en uit het gewijzigd ontwerp verdween het erfelijk individueel gebruiksrecht en het eigendomsrecht werd den inlander verleend. Dat die concessie noodzakelijk was voor de aanneming der wet, bleek bij het debat, toen zelfs de verklaring werd afgelegd, dat, indien door aanneming van een amendement dat eigendomsrecht weêr uit de wet mocht verdwijnen, men tegen de geheele wet zijn stem zou uitbrengen. Nadat de wet aldus was tot stand gebracht, meende de heer de Waal echter bij het koninklijk besluit, waarbij de uitvoering dier wet werd geregeld, op zijne concessie te mogen terugkomen, en hetgeen in de wet was toegegeven werd in het koninklijk besluit teruggenomen; aan den inlander werd weder een bewijs van erfelijk individueel gebruiksrecht op den grond bij hem in bezit verleend, en het eigendomsbewijs voor een latere toekomst bewaard. Kan een dergelijke handeling als bona fide gepleegd verdedigd worden? En zouden zij die op grond van die concessie de Agrarische Wet hadden verdedigd en aangenomen, nog eenig vertrouwen in den Minister hebben mogen stellen, nadat hij van dat vertrouwen zulk een gebruik had gemaakt?

Bij de behandeling der Indische Begroting voor 1871, toen het koninklijk besluit tot uitvoering der Agrarische Wet nog niet bekend was, ont-

spon zich een debat naar aanleiding van de vraag of geheimhouding van een dergelijk besluit geoorloofd was. De Minister, die intusschen dat besluit onder geheimhouding ter inzage van de leden der Kamer ter griffie had gedeponereerd, raadde ieder aan die zich met den inhoud van dat besluit niet kon vereenigen, zijne stem als blijk van wantrouwen tegen het IXde hoofdstuk der Staatsbegrooting uit te brengen. Voordat dit hoofdstuk in behandeling kwam, was de Minister verdwenen; maar hoevele leden der liberale partij zouden, na dat misbruik van het gemeen overleg, de verantwoording op zich genomen hebben van nu nog aan dien Minister een votum van vertrouwen te geven? Wij gelooven zeker dat het in het belang van den heer de Waal geweest is, dat over die zaak geen debat in het Parlement heeft plaats gehad, en wenschen hem ook niet toe ooit in de gelegenheid gesteld te worden die handeling daar te verdedigen; het strenge vonnis der Eerste Kamer zou door de Tweede met den meesten ernst worden bekrachtigd. Zeker zou hij dan geen baat vinden bij de steeds door hem gevolgde taktiek, om zich voor te doen als een bedachtzaam man, die eerst rondziet, en dan met bedaarden stap voortgaat, liever een brug bouwt dan in den afgrond stort enz. Al die huismiddeltjes, welke gediend hebben als *captatio benevolentiae* van hen die zoo bedaard wenschen vooruit te gaan dat zij liefst op de plaats blijven stil staan, en om te doen uitkomen hoezeer hij meer vertrouwen verdiende dan al die overige liberalen, die, in tegenstelling met hem, niet bedachtzaam waren, zouden nu niet baten. Wanneer ruiterlijk de vraag gedaan werd: waarom hebt gij uwe belofte niet gehouden? dan was een rond antwoord noodzakelijk, en voor *praatjes*, zooals de heer de Waal zelf eens den heer van Eck toevoegde, was de tijd verstreken.

Het zal wel niet noodig zijn verder uiteen te zetten, dat, hoe welwillend de Kamers ook jegens het kabinet gezind waren, de sympathie voor den persoon van den Minister van Koloniën, vooral na betere kennismaking, niet groot was; maar zoo diep was de vrees bij de liberale partij geworteld om het Kabinet in den persoon van een enkel Minister te verzwakken, dat, niettegenstaande het miskennen van de rechten der Kamer in den heer de Waal mishaaide, en zijne onoprechtheid wantrouwen inboezemden, toch weinig Ministers zoo zelden door eenige afstemming van de Kamer een waarschuwing ontvingen, totdat, bij de behandeling der Indische begrooting voor 1871, het onweder zoo geducht samenpakte, dat eene nederlaag in het Parlement, die hem voor goed van het staatstoneel zou verwijderen, niet was te vermijden. De vraag blijft ter beantwoording, of er ook voor de Vertegenwoordiging gegronde redenen bestonden, in de voortreffelijkheid der door den heer de Waal voorgestelde maatregelen gelegen, om steeds hare goedkeuring aan zijn regeeringsbeleid te schenken. Werden ook soms de liberalen alleen tot goedkeuren genoopt door de

vrees dat een échec van het Kabinet aan de conservatieven de gelegenheid zou geven om weder aan het bewind te komen? Mocht deze vooronderstelling juist zijn, dan zou de goedkeuring niet veel beteekend hebben. Maar was dan de Vertegenwoordiging wel op den rechten weg, goedkeurende hetgeen misschien niet zoo geheel die goedkeuring verdiende?

Laten wij de voornaamste voorstellen van den heer de Waal een weinig van nabij bezien.

Zij die, met de koloniale politiek bekend, wisten hoeveel van den nieuw opgetreden Minister zou gevraagd worden, en van hoevele hangende quaestien hij de oplossing zou moeten geven, hebben zich zeker niet weinig verwonderd toen de heer de Waal, bij de behandeling zijner eerste begrooting, de quaestie van het recht op een batig slot opwierp op eene wijze die haar uitstekend geschikt maakte voor theoretische beschouwing, maar geheel ongeschikt voor eene praktische oplossing. De vraag of Nederland recht heeft op het batig slot van de Indische begrooting, als bijdrage voor de Rijks middelen, werd door hem ontkennend beantwoord. Bij die gelegenheid scheen het dat de man van den bedaarden stap zijne bedachtzaamheid zou verzaken en met eene gevestigde overtuiging voor den dag zou komen. »Er mag geen overschot zijn,» zeide hij. »Een batig slot »waarnaar men streeft, is in strijd met het eerste gronddenkbeeld van »financiëel bestuur». Zooveel hechtte hij aan dat beginsel, dat hij meende dat die quaestie vóór alle andere behoorde te worden opgelost, terwijl zijn zedelijkheidsgevoel hem verbood langer aan Nederlands financiën langs dien weg te hulp te komen. Het debat leidde tot geen resultaat; eerst bij de volgende begrooting zou de quaestie beslist kunnen worden. Maar toen werd die overtuiging geheel anders uitgesproken, en met groote bedachtzaamheid eene transactie voorgesteld tusschen de voor- en tegenstanders der batig-slot-theorie, die, zooals meer gebeurt, niemand kon bevredigen. De begrooting sloot met een geraamd batig slot van *f* 11,571,167, en nu stelde de Minister voor, daarvan 10 miljoen te bestemmen tot dekking van 's Rijks uitgaven, en het excedent van *f* 1,571,167 voor nader aan te wijzen bestemming te bewaren. Een vreemd voorstel, dat vooral na de toelichting geheel onbegrijpelijk werd. »De Regeering wenschte het »debat over de grenzen door zedelijkheid aan het vergen van bijdragen »uit Indië gesteld, niet te hervatten». Hier ging dus het zedelijkheidsgevoel over boord, en om dat recht duidelijk te doen uitkomen, gaf de Minister in zijne toelichting eene berekening van de uitgaven die Nederland zich ten behoeve van Indië moest getroosten, en die nog geen 4½ miljoen bedroegen, zoodat, volgens den Minister, het zedelijkheidsgevoel geen hooger bijdrage van Indië aan Nederland kon gedoogen dan van 4½ miljoen, terwijl hij toch voorstelde voorloopig 10 miljoen daarvoor te bestemmen. Dat noemde hij »eenvoudig eene praktische beslissing.» Vol-

gens zijne eigene redeneering was het eene hoogst onzedelijke handelwijze. Praktisch was zij in allen geval niet; want over dat geraamde excident van het geraamde slot, ad *f* 1,571,167, zou later beslist worden, en als het dan, ten gevolge van de beslissing, aan de rijksmiddelen werd toegevoegd, dan had men in twee tempo's juist hetzelfde gedaan wat men tot nu toe in één tempo gedaan had, en wat de vrome verontwaardiging van den heer de Waal zoo zeer had opgewekt.

Het amendement Blussé-van Namen maakte een einde aan die comedie en de heer de Waal nam van zijn zedelijkheidsgevoel in verband met zijne batig-slot-theorie voor goed afscheid. Wij willen gaarne aannemen dat de Minister in deze zaak met goede voornemens bezield was, maar hij leere hieruit dat dit niet voldoende is. Het voorstellen van een verstandigen maatregel op het juiste oogenblik, en het toelichten daarvan met de juiste argumenten, noemt men politieken takt en politieken zin, welke beide oordeel en verstand vorderen. Dit had de heer de Waal vooraf moeten bedenken, en ook dat een staatsman niets vermag zonder de sympathie en den steun van hen die zijne politieke inzichten deelen, en dat men die verbeurt wanneer men zijne overtuiging opoffert en daarvoor phrases in de plaats geeft.

Tot nog toe spraken wij alleen over hetgeen de heer de Waal niet vermocht te doen, en waarom de vrees gegrond scheen, dat de hoog gespannen verwachting die men van zijn beleid koesterde, teleurstelling moest ondervinden. Majora canamus, en laten wij thans zien welke maatregelen door hem zijn voorgesteld, die de goedkeuring der wetgevende macht wél mochten wegdragen. In de eerste plaats treedt dan op den voorgrond de zoogenaamde Agrarische Wet. Van den beginne af verschillend beoordeeld, is zij zeer geschikt om een blik te doen werpen op de politiek van den heer de Waal. Door enkelen geroemd, door anderen streng veroordeeld, noemde de heer van Namen haar ten slotte een mager beestje, en de heer van der Linden, die een juisten middenweg wilde bewandelen tusschen hen die haar bij eene geurige vrucht, en anderen die haar bij eene giftige plant vergeleken, sprak van een eenvoudigen aardappel. Wij zouden geneigd zijn, indien wij de wet van hare uitvoering konden afscheiden, een gunstiger oordeel uit te spreken. De wet rustte op het dubbel beginsel, dat de rechten van de inlandsche bevolking op de door haar bebouwde gronden voor goed en voor altijd behooren te worden gewaarborgd en geëerbiedigd, en dat door den afstand van onbebouwde gronden aan de particuliere nijverheid een nieuw veld behoort geopend te worden waardoor kapitalen naar Indië gelokt en nieuwe bronnen van inkomsten geopend zullen worden. Zij bevatte dus tot op zekere hoogte de oplossing van een juridisch en een economisch vraagstuk, reeds lang door de publieke opinie gevorderd, en door die oplossing werd tevens, en dat was niet haar

minste verdienste, voor goed gebroken met staats-exploitatie van land en volk.

Maar de groote fout van de Wet lag in den vorm waarin zij die beginselen had neêrgelegd, een vorm die niet alleen de kenmerken droeg van gering legislatief talent, maar waardoor te veel aan het uitvoerend gezag werd overgelaten, zoodat de wet eigenlijk niet veel meer was dan een motie van vertrouwen aan de Regeering gegeven, om in zekere richting en met eerbiediging van zekere beginselen koninklijke besluiten uit te vaardigen. En welk gebruik heeft de heer de Waal van dit vertrouwen gemaakt? Van het eerste vraagstuk spraken wij reeds en wezen er op, hoe de eigendom op den grond, in strijd met den geest en de letter der wet, bij een koninklijk besluit veranderde in een erfelijk individueel gebruiksrecht, zoodat men door dat besluit werd teruggebracht in den toestand waarin men verkeerde na het amendement Poortman. Werkelijk deed dus het koninklijk besluit de wet waaruit het voortvloeide, te niet, zoodat alles weder ongedaan werd wat met zooveel moeite en strijd was tot stand gebracht. Om zoo de rechten der bevolking te regelen, was eigenlijk geene wet noodig geweest; en beter geen wet dan een dubbelzinnige wet.

Door diezelfde politiek is ook aan de oplossing van het economisch vraagstuk alle waarde ontnomen. De heer de Waal was zeer gemakkelijk meêgegaan met hen wier eischen tot hooge uitgaven in Indië leiden. Te recht zag hij in, dat bekrimping van noodzakelijke uitgaven ten slotte gelijk staat met geldverspilling, daar later veel hoogere uitgaven daarvan het gevolg zijn; maar tegenover uitgaven moeten ontvangsten staan, en met den dag wordt het gevaar grooter dat wij in Indië eens zullen staan voor uitgaven die door geene ontvangsten gedekt zijn. Eene hervorming van het belastingstelsel daar is dus dringend noodzakelijk. Wat de heer de Waal in dit opzicht heeft gedaan, zullen wij later zien, maar meermalen wees hij er op, hoe hij ook in dit opzicht bedachtzaam voor de toekomst gezorgd had, door in de Agrarische Wet een uitweg te openen aan hen die hun vlijt en kapitaal tot ontginning der op Java liggende woeste gronden wilden aanwenden, waardoor de staatsinkomsten moesten toenemen. Niemand zal ontkennen dat op die wijze een bron van inkomsten voor den Staat kan worden geopend, maar heeft men den rechten weg ingeslagen om die bron ruim te doen vloeien? Wij vreezen dat hier al weder bij den heer de Waal de fiscale neigingen een ongelukkige overwinning hebben behaald, en dat hij daardoor aan de wet in zoo'n bekrompen geest van fiscaliteit uitvoering heeft gegeven, dat zij haar doel geheel zal missen. Den aard van het erfpachtsrecht miskennende, vordert hij van den erfpachter een hooge huur voor gronden die eerst later, en alleen door het kapitaal en den arbeid van den erfpachter, eenige waarde zullen erlangen. In plaats van den raad op te volgen, hem bij de discussie

door den heer van der Linden gegeven, om des noods de woeste gronden aan den erfpachter om niet af te staan, dewijl deze de gronden welke woest liggen en niets opbrengen, in cultuur brengt, en reeds daardoor een grooten dienst aan den Staat bewijst, vordert hij van die gronden huurprijns, even alsof huur en verhuur op andere dan reeds in cultuur gebrachte gronden denkbaar waren; en daarmede niet tevreden, doet hij den erfpachter nog opbrengen de belasting in Indië op de eigendommen gevestigd, bekend onder den naam van »verponding», terwijl de opgezetene inlandsche bevolking heeredienstplichtig zijn zal, in strijd met de wettelijke bepalingen, volgens welke heeredienstplichtigheid alleen kan rusten op den grond en niet op den persoon der inlanders. »Op die wijze», — zeide de heer van der Hucht, anders waarlijk geen opposant tegen dezen Minister, »zult ge wel hebben een erfpachtswet, maar nooit erfpachters in Indië». Wat zullen wij er meer van zeggen? In de Tweede Kamer werd eens tot den heer de Waal de vriendelijke uitnoodiging gericht, om toch de liberale beginselen niet in discredit te brengen. Wij gelooven niet dat hij ooit met opzet zich daaraan schuldig zou maken, maar geheel zonder aanleiding was die uitnoodiging niet. Het gevaar lag hierin, dat hij, in naam liberaal met of zonder conservatieve neigingen, inderdaad noch conservatief noch liberaal was, maar eenvoudig een buracraat, die aan fiscaliteit boven de toepassing van gezonde economische beginselen, en aan ambtelijk gezag boven alles zijne sympathie schonk. Indien men hem verweet dat door hem de uitgifte van woeste gronden, en daardoor ontwikkeling van particulieren landbouw en nijverheid, — een geliefd denkbeeld der liberale partij, — nu onmogelijk was gemaakt, en de tegenstanders van dergelijke ontwikkeling op Java op dat mislukken zouden wijzen, in hun betoog dat particuliere nijverheid en industrie op dat eiland een onmogelijkheid is, en deze daar alleen door den Staat kunnen gedreven worden, die dan ook niet aan lastige banden of wettelijke regels moet gebonden zijn, zou hij dat verwijt niet begrijpen, en zich verheugen zoo goed voor de schatkist te hebben gezorgd. Maar juist door terstond en te veel voor die schatkist te vorderen, heeft hij het ontstaan van een tak van industrie die eerst later en langzamerhand vruchten kon afwerpen, bemoeilijkt en misschien voor lang onmogelijk gemaakt. En als er naderhand op gewezen wordt, dat het verleenen van eigendomsrecht aan den inlander bij de Agrarische Wet niet die resultaten gehad heeft welke de liberale partij zich daarvan voorstelde, zal men dan wel altijd tegelijk er op wijzen, dat de heer de Waal, met de uitvoering van zijne Agrarische Wet belast, aan het verleenen van dat recht alle beteekenis ontnam? Zal men dan wel altijd hieraan indachtig zijn, dat niet aan het beginsel mag geweten worden datgene waarvan de uitvoering schuld draagt? En zullen dan nooit de fouten en tekortkomingen van den heer de Waal op de schouders der liberale

partij gelegd worden? — Dit is zeker, dat de liberale koloniale politiek, die in 't geheel juist niet veel aan den heer Thorbecke verschuldigd is, hem vooral niet daarvoor dankbaar zijn kan, dat hij in zijn zuiver liberaal kabinet zonder eenige mixtuur, aan den heer de Waal de portefeuille van Koloniën toevertrouwde, waardoor de liberale partij eenigermate aansprakelijk gesteld werd voor de handelingen van een man die te recht verklaarde noch liberaal noch conservatief te zijn, — niet omdat hij tusschen of boven de partijen stond, maar omdat hij geen staatsman was, en alleen iemand voor wien alle politieke beginselen geheel onverschillig waren. Hierin ligt ook het antwoord op het raadsel dat de Eerste Kamer bezig hield. Aan de ééne zijde werd beweerd, dat de Minister op den rechten weg was, omdat hij door beide partijen werd aangevallen; aan de andere zijde werd gevraagd, of het wel eene aanbeveling voor een Minister is, wanneer niemand met zijn beleid is ingenomen. Het was niet omdat hij den middenweg bewandelde, dat beide partijen hem uitstieten, maar omdat hij elk leidend politiek beginsel miste. Zoo kon hij ook in het Parlement de bekende spreuk van den Franschen staatsman omkeeren en zeggen: »Faites moi de bonnes finances et je vous donnerai une bonne politique". »Goede politiek" was voor hem een zinledig woord, en daarom verbeeldde hij zich dat die een gevolg moest zijn van een gunstigen financiëlen toestand. Die verklaring in den mond van den heer de Waal beteekende niet veel anders dan dit: »indien veel geld te mijner dispositie gesteld wordt, zal ik Indië goed regeeren." Maar die redeneering, volkomen passend in den mond van een administreerend ondergeschikt ambtenaar, toont juist aan dat hij van de taak van een staatsman, belast met de politieke leiding en als regeering daarvoor verantwoordelijk, geen begrip had. Mocht echter nog iemand twijfelen of wij wel het recht hebben in den heer de Waal niets meer dan een bureaucraat te zien, misdeeld in alle eigenschappen die den staatsman vormen, dien verwijzen wij naar de discussiën over de wet houdende regeling van de Gouvernements-suikercultuur.

De Agrarische Wet had het regeeringsbeleid gebracht op een weg die zich niet verdroeg met staatsexploitatie; het cultuurstelsel was daardoor veroordeeld en er moest eene liquidatie van den toestand plaats hebben. Nu was de taak van den Minister natuurlijk, die liquidatie zoo te regelen, dat, met de minst mogelijke benadeeling der verschillende belangen en met eerbiediging van verkregen rechten, de industrie behouden bleef, indien het ten minste mogelijk was dit doel te bereiken zonder onrecht jegens den inlander te plegen. Wij laten daar of en hoe dat problema kon worden opgelost. Dat dit echter de quaestie was, bleef voor den heer de Waal geheel verborgen; hij zag dat problema zelfs niet en stelde zich tot doel maatregelen te nemen waardoor de contractanten zouden

beoordeeld worden, zonder de schatkist te veel te benadeelen. Dat dit de quadratuur van den cirkel was, indien men ten minste de rechten en belangen der inlandsche bevolking wilde eerbiedigen, spreekt van zelf, en dat de overgrootste meerderheid der Kamer zich tegen elke onverholene krenking dier rechten en belangen zou verzetten, zag zelfs de heer de Waal in; en zoo kwam een wet tot stand die een samenstel van tegenstrijdigheden, onpraktische inzichten en onrechtvaardige maatregelen kan genoemd worden. De Gouvernements-suikercultuur werd ingetrokken; *maar* na eene veroordeeling zoo scherp en zoo streng als nog zelden geleverd was, werd zij nog voor 20 jaar bestendig. De druk op de bevolking, welke tot nu toe het gevolg van die cultuur geweest was, werd met de levendigste kleuren als ondragelijk geschilderd, *maar* tegelijk voor de eerstvolgende 8 jaren nog eenigszins verzwaard. Terwijl de Gouvernements-cultuur in de volgende 12 jaren langzaam werd afgebroken, werd geen enkele maatregel van overgang voorgesteld; en ten slotte liep zelfs de particuliere industrie gevaar van in hare geboorte te worden gesmoord, daar haar een cijns ten behoeve der schatkist werd opgelegd nog vóór zij ter wereld was gekomen. Te vergeefs zocht men in die wet een leidend beginsel; elke overtuiging, door den voorsteller uitgesproken, vond in de wet zelve hare tegenspraak. Het is waar, de bestrijders van de Gouvernements-cultures konden in de wet lezen dat zij werden ingetrokken, en de voorstanders dat zij nog 20 jaar werden bestendig; ook de fiscus was niet vergeten; alleen de inlandsche bevolking met hare rechten en belangen was miskend, en dat door den man die zich haar eenige ver-tegenwoordiger in het Parlement noemde!

In die beide organieke wetten derhalve is de heer de Waal niet gelukkig geweest, en, ofschoon misschien met de beste bedoelingen bezielde, heeft hij zeker getoond niet voor die taak te zijn opgewassen. Met meer anderen schijnt hij in de dwaling verkeerd te hebben, dat hij eigenschappen bezat die hem inderdaad ontbraken. Als ambtenaar in ondergeschikte betrekkingen werkzaam, had hij groote verdiensten gehad, maar hij is de eerste niet geweest op wien kon worden toegepast: »Tel brille au second rang qui s'éclipse au premier.» Intusschen heeft hij den tijd en de gelegenheid om het regeeringsbeleid in Indië voor altijd op gezonde en breede grondslagen te vestigen, ongebruikt laten voorbijgaan, en die zonde kan hem nimmer vergeven worden, al ware men ook genegen bij zijne tekortkomingen zooveel mogelijk verzachtende omstandigheden te laten gelden.

Maar niet alleen deze organieke wetten werden van den heer de Waal gewacht, ook andere wetten en besluiten zag men van hem te gemoet. Was hij daarmede ook gelukkiger? Heeft Indië hem in dat opzicht soms te danken? Kan dat wellicht in compensatie gebracht worden?

Eene voorname plaats in de behoeften welke in Indië steeds onvervuld

bleven, bekleedt het onderwijs. Met zeer weinig uitzonderingen zijn zoowel conservatieven als liberalen het daaromtrent eens, dat het niet zonder gevaar is het onderwijs der inlandsche bevolking uitsluitend of zelfs voornamelijk te laten in handen der Mohammedaansche priesters; dat niet alleen onze plicht vordert, maar ook ons belang en onze veiligheid eischen, dat wij den inlander tot hoogere beschaving opleiden en daardoor aan den gevaarlijken invloed der priesters onttrekken. Hier had de heer de Waal een ruim veld voor zich, waarop hij steun en medewerking van alle partijen zou ondervinden. Wat heeft hij in die richting tot stand gebracht? Tot beschaming van allen die hem in het Parlement gesteund hebben, en weinig vereerend voor hem zelve, luidt het antwoord: *niets*.

Reeds in 1868 is een koninklijk besluit, regelende die materie, naar Indië gezonden, en nu is dat besluit nog niet afgekondigd. Maar, zal men zeggen, dat is in strijd met het Regeerings-reglement, tenzij de Gouv. Gen. geweigerd heeft dat besluit af te kondigen met mededeeling der redenen waarom. Verre van daar! Het stuk is gebleven in de bureaux en maakt daar nog altijd een onderwerp uit van onderzoek door ondergeschikte ambtenaren. Veel eerbied voor het koninklijk gezag duidt die handelwijze niet aan, evenmin als daarin groote deferentie doorstraalt voor 's Ministers voorganger, die het besluit provoceerde; maar bij den heer de Waal woog ambtelijke sleur zwaar, en indien men nu in de bureaux van oordeel was, dat door die wijze van handelen afdoening van zaken, zoals het daar heet, werd bevorderd, dan legde de Minister zich daarbij gaarne neder. Intusschen was de aandrang bij den Minister om toch iets bij dien gewichtigen tak van bestuur voor te bereiden, groot; de Kamer vermeerderde bij amendement de som op de begrooting voor onderwijs uitgetrokken, om haar ernstig verlangen uit te drukken dat er gehandeld zou worden. Niets mocht baten. De Minister wachtte af dat het ambtelijk onderzoek van een koninklijk besluit in de bureaux zou afgeloopen zijn, en toen hij zijne betrekking nederlegde, wachtte hij nog. Hetgeen de conservatieve Minister Hasselman in het belang van het onderwijs in Indië meende tot stand gebracht te hebben, is door zijn liberalen opvolger de Waal buiten werking gehouden. Was het dus wel te verwonderen, dat deze Minister noch bij liberalen noch bij conservatieven veel sympathie vond? En was daarvan de oorzaak zijne bedachtzaamheid en zijn bedaarde stap, of wel zijne onverschilligheid voor hoogere belangen en de rechtmatige aanspraken der Indische bevolking? Alleen voor ambtelijke instellingen klopte hem het hart warm; gold het deze, dan sprak hij met vuur en warmte, dan streed hij voor zijne overtuiging tot het laatste toe.

Een sterk bewijs gaf hij daarvan bij de behandeling der laatste begrooting voor Indië. Daarop kwam een post voor van f 50000 tot reorganisatie der departementen van algemeen burgerlijk beheer. Diezelfde

post was op de vorige begrooting voorgekomen en toen met eene zeer kleine meerderheid goedgekeurd. Inmiddels had men vernomen dat die gelden moesten dienen om een nieuw departement voor de Buitenbezittingen op te richten, en dat alle in Indië gehoorde autoriteiten zich op goede gronden daartegen hadden verzet. Men was dus weinig geneigd die gelden op nieuw toe te staan, vooral ook omdat men toch die gelden niet voor dat doel had kunnen gebruiken. Maar nu had men het gevoelige punt van den Minister getroffen. Hij die bij de behandeling der gewichtigste beginselen van zijne organieke wetten onverschillig was gebleven; die toen verklaarde: wil de kamer rechts gaan, dan zal ik volgen, maar verlangt ze links te gaan, dan volg ik evenzeer; wien de veroordeeling van zijn batig-slot-theorie niet had gedeerd; die man rees nu verontwaardigd van zijn zetel, en maakte van de aanstelling van een grooter aantal ambtenaren eene portefeuille-quaestie. Werd hem dit geweigerd dan maakte men hem het regeeren onmogelijk en bedreigde hij met zijn ontslag. De Vertegenwoordiging gaf hare approbatie. Het gold hier geen regeeringsbeginsel, geen strijd voor recht of zedelijkheidsgevoel; het gold hier de quaestie van een paar ambtenaren meer of minder, en dat woog zwaar bij den heer de Waal. Intusschen waren die f 50000 het vorige jaar niet geheel ongebruikt gebleven. Daarvan waren, volgens mededeeling des Ministers, f 500 toegestaan aan een ambtenaar ter Secretarie, die daarvoor een nieuw ontwerp zou maken voor de belasting op het zegel, en daarop wees de heer de Waal met zekere ingenomenheid, ten bewijze dat hij eene reorganisatie van het belastingstelsel in Indië voorbereide. In dat middeneeuwsch systeem van belastingheffing in Indië, waar de belastingen nog gedeeltelijk bij verpachting en gedeeltelijk bij admodiatie geheven en geëind worden, zijne hervorming juist bij de belasting op het zegel te beginnen, en al het overige belastingwezen in rustige rust te laten, kon alleen in het brein van iemand opkomen die bij »regeeren" slechts denkt aan een bureau en gezegeld papier.

Tot ons leedwezen zijn wij in ons overzicht van de ministeriële loopbaan van den heer de Waal genoodzaakt geweest meer af- dan goed te keuren; met genoegen kunnen wij hem den lof geven den treurigen toestand van de rechtsbedeeling op Java te hebben erkend en geconstateerd. Zeer juist zag hij in, dat het beginsel om de rechtspraak aan het administratief gezag op te dragen, onhoudbaar was. In zijne begrooting voor 1870 vroeg hij daarom eene som van f 40000, om eene scheiding van rechterlijke macht en administratief gezag voor te bereiden, en tot uitbreiding van het personeel der rechterlijke macht, opdat deze in den vervolge alleen met de rechtsbedeeling zou belast zijn. Doch hoe leed het ons zijn moge, thans neemt onze lofspraak alweer een einde; want hoewel sedert die aanvraag 1½ jaar zijn verstreken, zijn wij nog altijd in de periode

van erkenning dat de toestand onhoudbaar is en van overpeinzing van de wijze hoe daarin verandering te brengen. Het gezond verstand zou zeggen door benoeming van rechterlijke ambtenaren, in de plaats der Residenten, als voorzitters der Landraden, zooals de heer de Waal trouwens zelf aangaf. Het schijnt echter dat de bedaarde stap en het bedachtzaam rondzien niet gedoogen den weg in te slaan dien het gezond verstand voorschrijft. Hoe het zij, ook op dit punt deed de heer de Waal niets dan alleen te constateeren dat de toestand waarin hij geen verandering bracht, onhoudbaar is, de verdienste van die hoogst eenvoudige verbetering aan zijn opvolger overlatende, die trouwens, ook op dit terrein, zich niet zal te beklagen hebben dat zijn voorganger hem het gras voor de voeten wegmaaide. Wij wijzen alleen op het gevangeniswezen, waarin zoo dikwerf verbetering is beloofd, ook door den heer de Waal, en dat evenzeer in een toestand verkeert die onhoudbaar is.

De denkwijze van den heer de Waal over de regeling der heerediensten is bekend uit zijne geschriften; de Minister de Waal liet dit onderwerp rusten en bijna zijn wij geneigd ons daarover te verheugen. Niet dat eene bestendiging van den tegenwoordigen toestand wenschelijk zou zijn; — integendeel, die is zoo ellendig mogelijk; — maar omdat die zaak zoo zeer grijpt in het maatschappelijk leven van den inlander, omdat de willekeur en het onrecht daarbij zoo groot zijn, omdat de tegenwoordige regeling, of liever het gemis aan regels, zoo zeer alle ontwikkeling en verspreiding van welvaart in den weg staat, dat, zoo ergens, hier niet anders dan doortastend kan en mag gehandeld worden. Reeds heeft de ondervinding geleerd, dat halve maatregelen tot geen doel leiden, bij de beperking der verplichte diensten aan de hoofden. Geheele afschaffing van die soort van heerediensten, tegen behoorlijke schadeloosstelling, zou een rechtvaardige en doeltreffende maatregel geweest zijn. Daartoe is men echter niet overgegaan, en door de beperking die bij wijze van transactie heeft plaats gehad, is de bevolking weinig gebaat, daar contrôle geheel onmogelijk is. De voor die beperking aan de hoofden verleende schadeloosstelling had dus, in het belang der bevolking, beter kunnen worden besteed. Aan een geheel verbod met volledige schadeloosstelling ware uitvoering te geven geweest, en men zou zijn doel bereikt en waarde voor zijn geld gehad hebben. Evenzoo zou ook ten opzichte der Gouvernements-heerediensten de ondervinding weldra leeren, dat elke halve maatregel tot regeling of beperking doelloos zijn zou, en dat alleen radicale en doortastende maatregelen aan het doel kunnen beantwoorden. Maar waren die van den heer de Waal te verwachten? Misschien, maar wanneer men uit het bekende tot het onbekende wil besluiten, was de hoop gering, en een halve en zelfs een slechte regeling geeft aan alle voorstanders van den status quo het gemakkelijke argument tegen elke verbetering: die zaak is nu zoo kort

geleden pas geregeld; laten wij nu liever daarvan de gevolgen en de uitkomsten gadeslaan. Nu ten minste kan dat argument niet met eenigen schijn van grond worden gebezigd, en is de heer v. Bossch door niets belemmerd om hierin eene radicale verbetering tot stand te brengen.

Ten slotte nog een enkel woord over den ongelukkigen toestand waarin zich de middelen van communicatie in Indië, vooral ook op Java, bevinden. Is ook daarin door den heer de Waal verbetering gebracht? Wie zich van dien toestand een denkbeeld wil vormen, leze de laatste koloniale verslagen na, en de indruk zal bedroevend zijn. Mag de verbetering daarvan nog langer worden uitgesteld? en zal, na al dat uitstel, ten slotte het herstel uit dien vervallen toestand niet met ontzaglijke financiële opofferingen gepaard gaan? Ook op dat gebied zijn de verdiensten van den afgetreden Minister niet groot. Ligt daarvan de schuld aan den heer de Waal of aan den Gouverneur-Generaal Mijer? Waarschijnlijk aan beiden; maar de verantwoordelijkheid van een Minister wordt niet gedekt door de medeplichtigheid van den Gouverneur-Generaal; en kan de heer de Waal wijzen op aanschrijvingen door hem gedaan, maar die niet zijn opgevolgd, dan treft hem het verwijt dat hij zijn politiek gezag niet wist te handhaven, — een verwijt dat hem trouwens reeds in de Vertegenwoordiging gedaan werd, toen hij, zich verschuilende achter den heer Mijer, op dezen de verantwoordelijkheid wilde leggen van hetgeen men niet kon goedkeuren. Alleen voor de spoorweg-communicatie stelde de heer de Waal zich in de bres. Maar hoe? De Spoorweg-maatschappij was door misrekeningen en tegenspoeden in een benarden toestand geraakt, en vroeg hulp aan de Regeering. Terecht was deze van meening, dat de Staat belang had bij het tot stand komen eener spoorweg-communicatie tusschen de binnenlanden en de haven van Samarang, en zij deed een voorstel om hulp te verleenen. Een verstandige vooruitziende politiek zou waarschijnlijk den heer de Waal de volgende redeneering hebben doen volgen. »De Staat heeft er belang bij, dat spoorwegen op Java worden gebouwd; de particuliere industrie is echter alleen bij machte dit tot stand te brengen, en al vermocht de Staat dat ook, het zou zijne financiële krachten te zeer uitputten. De particuliere industrie verlangt evenwel steun, welke in den vorm van eene rente-guarantie zonder groote opoffering kan verleend worden. Wordt die aan de eerste Maatschappij niet of niet voldoende verleend, zoodat de aandeelhouders hunne kapitalen daarbij verliezen, dan bestaat er geen kans dat ooit voor eene dergelijke onderneming op nieuw kapitaal zal worden bijeen gebracht. Dit moet worden voorkomen, en daarom behoort de Staat hulp en bijstand te verleenen in evenredigheid van het Staatsbelang dat daarbij op het spel staat.» De heer de Waal redeneerde anders; hij zeide tot zich zelve: »de Maatschappij is in een toestand dat zij elke hulp, hoe duur ook gekocht, zal aannemen; daarom zal ik haar eene vermeerdering van rente-guarantie geven ten be-

drage van f 135,000 's jaars, maar daarentegen harr de verplichting opleggen om een spoorweg aan te leggen tusschen Batavia en Buitenzorg, die, op 4 millioen geraamd, eene rente-guarantie van minstens 2 ton zou vorderen. Op die wijze win ik aan rente-guarantie uit f 65000 's jaars, en de Maatschappij, in schijn door de Regeering geholpen, kan zich dan ten koste van de aandeelhouders en met groote opofferingen van die zijde staande houden." Of zijne politiek nu de juiste was en of zij van zijn standpunt wel de hoogere en niet minder wezenlijke belangen goed in het oog hield, laten wij in het midden; maar wij willen even stilstaan bij de wijze waarop hij zijn wetsontwerp verdedigde, omdat die verdediging den man kenmerkt. Indien hij de zaak had voorgesteld zoo als zij was, dan had een zuiver debat daarover kunnen plaats hebben, en de quaestie zou geposeerd zijn wat verkieslijk was: van den toestand der Maatschappij te profiteeren om een klein winstje te behalen ten koste der aandeelhouders niet alleen, maar met opoffering van de toekomst, of ruim en breed hulp te verleenen, en zoo te waken voor het hoogere belang dat de Staat heeft bij het tot stand komen van eene volledige spoorweg-communicatie op Java door particuliere krachten. Hij deed het liever voorkomen alsof de hulp van den Staat aan de Maatschappij zeer ruim was en eigenlijk niet geheel verdiend, en provoceerde daardoor niet alleen oppositie, maar allerlei andere voorstellen om op eene betere of voor den Staat meer voordeelige wijze hulp te verleenen. En gevraagd naar de argumenten waarom zijn plan dan de voorkeur verdiende boven alle andere, bepaalde hij zich in zijn antwoord tot de ongelukkige betuiging: omdat hij het voorstelde, die het niet zou doen, indien hij niet door opzettelijke overweging tot de overtuiging gekomen was dat dit nu het beste middel was. En toen men op argumenten in plaats van betuigingen aandrong, maakte hij een einde aan de discussie door de bedreiging van zijne portefeuille te zullen nederleggen. De wet werd aangenomen en de Maatschappij met hare aandeelhouders zal zelve moeten weten, of zij den Minister voor de verleende hulp dank schuldig is; maar zij die er prijs op stellen, dat Java met een net van spoorwegen worde overdekt, en die meenen dat alleen particuliere krachten daartoe in staat zijn, zullen het aan den heer de Waal wijten, wanneer het publiek, de medewerking der Regeering wantrouwende, zijne kapitalen aan dat doel onthoudt. En mocht eenmaal de Staat zelf dat werk ondernemen, — want spoorwegen zullen er op Java moeten zijn, — dan zal de zuinigheid van den heer de Waal, die aan de schatkist nu eenige duizenden bespaarde, haar ten slotte ruim zoovele millioenen kosten.

Wij zijn tot het einde van ons overzicht genaderd, en indien de heer de Waal met evenveel tegenzin op zijne afgelegde ministeriële loopbaan terugziet als de teleurstelling groot was van die allen, die bij zijn optreden zooveel verwachtten en zoo weinig zagen tot stand brengen, dan benijden

wij hem niet. Nederland is niet rijk genoeg aan staatslieden, dat bij elk nieuw optredend Kabinet altijd eene goede keuze van Ministers voor ieder Departement mogelijk is. De laatste Ministers van Koloniën hebben dit bewezen. Maar al mocht men aan de heeren Trakranen en Hasselman de kundigheden ontzeggen die voor die hooge waardigheid vereischt worden, en daarbij erkennen dat de heer de Waal buitengewoon veel wist, toch was de figuur van den laatsten nog treuriger. Men regeert niet met staatsbladen-wijsheid, en van een Minister van Koloniën wordt nu vooral wat anders en wat meer gevraagd dan de kundigheden van een administrateur. Hij die thans de portefeuille van Koloniën aanvaardt, bezitte een hoofd om te beoordeelen wat Indië behoeft, en een hart om alles wat goed en edel, rechtvaardig en billijk is lief te hebben, en daarvoor te strijden. En nu moge men de belezenheid van den heer de Waal waardeeren, zijn bestuur geeft aanleiding om te betwijfelen of hij die hoogere eigenschappen in genoegzame mate bezat; en daarom was hij aan die groene tafel der Regeering misplaatst. Het is plicht daarop te wijzen en dat te doen uitkomen, al moge dit oordeel hard klinken in de ooren van hen die, wellicht met de deugden en goede eigenschappen van den Minister als privaatpersoon ingenomen, daarom hem ook als Minister gunstiger willen beoordeelen; want het ongeluk van door personen bestuurd te worden die voor hunne taak niet berekend zijn, komt men te boven; maar wanneer een volk zijne eischen voor de Regeering niet hoog stelt, verdient het ten slotte bestuurd te worden door staatslieden als de heer de Waal.

X.

BOEK AANKONDIGING.

Bab ilmoe njawah. Samarang, G. C. T. van Dorp en Co.

Eenigen tijd geleden ontving ik door eene vriendelijke hand een werkje uitgegeven bij de Heeren G. C. T. van Dorp en Co. te Samarang, in 't Javaansch en Maleisch, met den Maleischen titel Bab ilmoe njawah, dat letterlijk beteekent: Over de wetenschap van sawahs te bebouwen.

Het is dus eene handleiding voor het bouwen van rijst op sawahs. De schrijver teekent zich, in eene opdracht aan de Javaansche hoofden en Ambtenaren van de residentie Pekalongan, alleen met de letter N; onder deze initialiaal schuilt, naar ons is medegedeeld, de naam van een gunstig bekend Europeesch ambtenaar, den heer A. van der Gon Netscher, Controleur in genoemde residentie.

De datum van deze opdracht is 14 April 1868; dus reeds bijna drie jaar geleden was het boekje voor de pers gereed. Het jaar der uitgave wordt niet opgegeven. Maleisch met hollandsche letters en Javaansch staan tegenover elkander; de druk is duidelijk, alleen schijnen de verschillende soorten Javaansche letters niet goed uitgezocht te zijn geweest. In eene inleiding (*ingettan* zegt de schrijver) worden de redenen uiteengezet, die tot de samenstelling en uitgave van dit boekje hebben gevoerd. Vooral het gebrekkige, dat, naar 's schrijvers meening, de rijstteelt in vele opzichten op Java nog aankleeft, en de in vergelijking

met de uitgebreide cultuur geringe productie, welke daarvan een gevolg moet zijn, bewogen hem daartoe, dewijl in de Preanger Regentschappen, nadat de door hem voorgestelde bebouwingswijs op eenige sawahs was gevolgd, deze, in plaats van 30 zooals vroeger, 80 pikols per baoc oprachten. Wij vinden dit evenzeer medegedeeld in een Maleisch werkje getiteld: *Kitab Pengajaran boenjinja deripada hal tanam djagoeng oebi padi* enz. *Menoe-roet Karanganja Toewan K. F. Holle di Garoet, oleh J. R. P. F. Gonggrijp*, blz. 7 enz. De verbeteringen en veranderingen die noodig worden geacht, betreffen vooral het gebruik van mest, het ploegen, de bibit en de wijze van beplanting; ook die van de rijst te snijden wil de schrijver veranderd hebben. In de eerste afdeeling (Ml. *fasal*, Jav. *bab*) wordt nu gesproken over het ploegen en, zooals men in Indië dikwijls zegt, het *openen* van de velden, d. w. z. het bewerken der gronden vóór het zaaien en beplanten. Er wordt aangedrongen op tijdig en diep ploegen, ten einde het land genoeg rust te geven, en ook ten behoeve van de kweekbedden (*bibitan*), die nog in den regenmoeson, naarmate men dit veilig doen kan, om de bandjirs, moeten worden aangelegd. Over de wijze waarop dit moet geschieden, wordt in de tweede afd. gehandeld; eene goede keuze van de plaats daarvoor, de bemesting met bladaarde (*larahan njang soedah djadi tanah*) of asch, het beploegen en genoegzaam vochtig houden na het zaaien, worden aangerezen; ook over het zaad dat men moet nemen, de behandeling daarvan vóór en onder het zaaien, hoe dit moet geschieden, enz., wordt gesproken. Een nieuwe paragraaf wijst nu den tijd aan van overplanten (*tanem*), en de vierde geeft eenige regels omtrent den afstand bij het planten in het oog te houden, dat door eene kleine teekening wordt opgehelderd. Het schijnt een algemeene fout bij de Javanen te zijn, te veel en te dicht open te planten. Daarom dringt de S. er sterk op aan, zijne aanwijzingen te volgen, waardoor een ruimer productie zal worden verkregen, en ook het wieden gemakkelijker wordt gemaakt. Dit moet, volgens afd. 5, minstens tweemaal geschieden. In de volgende paragraaf vinden wij eenige opmerkingen omtrent het water dat op de sawahs wordt gebracht, terwijl in de zevende wordt gezegd, dat de tijd van het oogsten van te veel omstandigheden afhangt om vast te kunnen worden bepaald. — In de laatste afdeeling wordt de oogst beschreven. Hierin wordt de bij de Javanen nationale wijze van de rijst te snijden, namelijk door de geheele bevolking en zooveel als zich daarbij willen voegen, en met het rijstmesje (*ani-ani*), afgekeurd, en aanbevolen die met de sikkel op Europeesche manier, daar dit niet alleen veel spoediger geschiedt, maar ook voor den eigenaar, die thans $\frac{1}{6}$ van zijn oogst als arbeidsloon moet afstaan, voordeeliger zal zijn. Aan het einde van zijn taak gekomen, drukt de S. zijn hoop en verwachting uit, dat de Javaansche hoofden en ambtenaren eenige proeven zullen willen nemen van zijne raadgevin-

gen, voor hun eigen onderricht en voor het voordeel van bevolking en Gouvernement.

Uit dit kort verslag van het boekje blijkt, dat de S. zich geheel heeft bepaald tot de punten die zijns inziens vooral verbetering behoeven. Over het aanleggen van sawahs, over waterleidingen en de verschillende soorten van sawahs spreekt hij niet; zijne voorschriften hebben ook alleen betrekking op zoogenaamde *sóróttan*, velden die in den drogen moeson worden beplant, en waarop door middel van dammen enz. water wordt gebracht.

Het Maleisch dat hier wordt gebruikt, is dat hetwelk op Java door een gedeelte der bevolking en als omgangstaal tusschen Europeanen en Inlanders wordt gesproken. Dat die taal hier een hollandsch kleurtje heeft, laat zich begripen. Uitdrukkingen als: *saja brani bilang*, voor: ik durf zeggen; *tampatnja bibit mesti . . . di weloekoe . . . djangan terlaloe kaberoe*: de kweekbedden moeten geploegd worden, maar niet te veel gejaagd worden (?); *tarik pengidoepannja dari tanah*: zijn voedsel uit den grond trekken, kunnen hier tot bewijs dienen. Wat het Javaansch betreft, ofschoon men niet mocht verwachten dat dit werkje in het zuiver Soerakartaasch dialect, dat als schrijftaal is aangenomen, zou geschreven zijn, dunkt me toch, dat hier en daar wel wat veel onjavaansche vormen worden gebruikt en woorden die óf uit 't Maleisch overgenomen, óf letterlijk vertaald zijn. Misschien is het dialect in Pekalongan reeds zoozeer bedorven; maar dan had de S., die toch ook nog Javaansch aan de Delftsche Academie heeft geleerd, zich een weinig daartegen moeten verzetten, in plaats van op zoodanige wijze tot verder taalbederf meê te werken. Maar ondanks deze kleine fouten, waarop ik niet kon nalaten eene aanmerking te maken, ben ik toch zeer ingenomen met het streven van den S. om verbetering aan te brengen, daar waar deze zoo hoog noodig wordt geacht. Overal toch is de Javaan, en daarin overtreft hij nog de landbouwers elders, te zeer aan het oude gehecht, om al het voordeel van zijn grond te trekken, dat een nieuwere methode zou kunnen aanbrengen. Echter wanneer het Gouvernement blijft voorgaan en zijne ambtenaren er toe medewerken om kennis te verspreiden omtrent vele punten, waarin de kennis van den inlander nog tekort schiet of hij nog te veel aan de oude routine blijft hangen, dan kan het niet anders of te eeniger tijd moet een betere toestand geboren worden, en dan zal de bevolking door ruimere productie grootere welvaart genieten en 't Gouvernement de directe en indirecte voordeelen evenzeer ondervinden.

Ik geloof daarom ook dat het streven van den S. van dit werkje om, behalve in den kring waarin hij als ambtenaar werkzaam is, ook elders nuttig te zijn, zeer op prijs moet worden gesteld en moet worden aange-moedigd.

Hiertoe heb ik dit verslag van den inhoud medegedeeld, met den wensch dat 's schrijvers wenken veel behartiging mogen vinden, in de eerste plaats in Pekalongan, daarna over geheel Java, en dat waar 's Gouvernements dienst hem ook brengt, hij een rijken oogst op zijn arbeid mag zien.

Delft, Januari 1871.

J. J. MEINSMA.

*De oorsprong van Neêrlands Bezittingen op de kust van Guinea,
door Mr. J. K. J. de Jonge. 's Gravenhage, 1871.*

Onder dezen titel is dezer dagen bij Martinus Nijhoff eene brochure van de pers gekomen van de hand van Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge, adjunct Rijks-archivaris, met de bijvoeging »in herinnering gebracht uit de oorspronkelijke stukken, naar aanleiding van een voorgenomen afstand dier »bezittingen aan Groot-Brittannië.»

Wanneer Jhr. Mr. de Jonge het woord vraagt over koloniale aangelegenheden, heeft hij meer dan gewone aanspraak om de aandacht van belangstellenden in koloniale onderwerpen te trekken.

Met onverdroten ijver en grooten tact heeft hij de onuitgegeven stukken uit het oud-koloniale archief weten te verzamelen, en ons achtereenvolgens de Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië, 1595—1610, en de Opkomst van het Nederlandsch gezag op Java, 1611—1647, uit echte bronnen leeren kennen; de geschiedenis in plaats gesteld van de vele legenden die daaromtrent bestonden.

Vijf deelen, drie van de eerste, twee van de tweede serie, hebben reeds het licht gezien. De heer de Jonge heeft zich niet bepaald tot het verzamelen van de onuitgegeven stukken uit het oud-koloniale archief, — eene belangrijke en leerzame lectuur, maar wel wat omslachtig en vermoeiend voor hen die geen bepaalde studie van deze materie maken, — maar elk deel doen voorafgaan van een in boeienden en aangename stijl geschreven overzicht van het tijdperk waarover de stukken loopen.

Wij hebben uit de laatste deelen de inneming van Jakatra, de vestiging van het »generale rendez-vous» (stichting van Batavia) op historische gronden leeren kennen, zooals die ons tot nog toe niet bekend waren. De begaafde schrijver heeft ons beter dan vroeger bekend gemaakt met »*Coen en zijn tijd*» en die groote figuur eerst recht doen waardeeren.

Ofschoon, naarmate de geachte schrijver de geschiedenis van de opkomst van ons gezag op Java voor ons ontwikkelde, zijn weêrzin tegen monopolie en alleenhandel duidelijk uitkwam, en zijne sympathie voor de mildere beginselen van vrijen handel en kolonisatie, door Coen bij de bewindhebbers der O. I. Compagnie zoo warm bepleit, duidelijk doorschemerde, — verklaarde hij in het 2^e en 3^e deel, dat hij — er was hier sprake in 1865 van het vraagstuk van grondeigendom en landbezit in Indië — »niet »verlangde het tuighuis binnen te gaan, waaruit de wapenen worden »gehaald met welke men strijdt over het regeeringsbeleid in Indië, daar »het te dikwijls een partijzaak is geworden en zelden met die kalmte, be»radenheid en dat onbeneveld oog beschouwd wordt als het onderwerp »verdient,” en dat hij wenschte in geene andere dan geschiedkundige beschouwingen te treden.

Bij de geschiedenis van de opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië en over Java is de schrijver aan dat programma getrouw gebleven, en hoewel hier en daar een fijne »pointe” niet ontbreekt, heeft hij zich tot zijn historischen arbeid bepaald en is buiten den partijstrijd gebleven.

Kan hetzelfde gezegd worden van de brochure over den oorsprong van Nederlands bezittingen op de kust van Guinea? Wij vreesden reeds het tegendeel, toen wij op het titelblad de toevoeging lazen: »naar aanleiding van »een voorgenomen afstand dier bezittingen aan Groot-Brittannië.”

Wel is waar laat de heer de Jonge ons ook hier kennis maken met onuitgegeven bescheiden uit het koloniaal archief, die betrekking hebben op onze eerste vestiging en de inbezitneming, door verovering op de Portugeezen, van onderscheidene forten op de kust van Guinea, en geeft hij ons daarvan een kort, duidelijk, aaneengeschakeld verhaal; maar het wordt voorafgegaan en besloten door een warm, ik zou haast zeggen heftig, pleidooi tegen den afstand van onze bezittingen op die kust.

Ons is van den voorgenomen afstand van de kust van Guinea aan Engeland weinig meer bekend, dan hetgeen daarover in de Kamer is voorgevallen, en de schrale berichten die de dagbladen over dat voornemen behelsden. Afstand van de kust van Guinea aan Engeland, tegenover herziening van het traktaat van 1824 over de grensscheiding der wederzijdsche bezittingen in den Indischen Archipel, schijnt daarvan de strekking te zijn.

Kent de heer de Jonge de beweegredenen die Nederlandsche Staatslieden, en daaronder ook de zoodanigen die met den heer de Jonge erkennen er trotsch op te zijn, dat onze Overzeesche Bezittingen door het goed en bloed

onzer voorvaderen zijn verkregen, er toe gebracht hebben onderhandelingen te openen over den afstand van de kust van Guinea? Heeft hij »grond" om te beweren, »dat de dubbeltjes daarin de hoofdrol spelen", — of zijn de moeilijkheden met Engeland over onze nederzettingen op de Oostkust van Sumatra en onze wensch tot herziening van eenige bepalingen van het traktaat van 1824 de eerste aanleiding geweest, dat de afstand van de kust van Guinea is ter sprake gebracht?

Zijn aan den heer de Jonge de voorwaarden bekend van het concept-traktaat waarvan de Minister van Marine, tijdelijk belast met het Departement van Koloniën, gewaagde, als strekkende tot verzekering van wederzijdsche belangen in de Koloniën, en weet hij dat daaronder ook behoorde de afstand van de kust van Guinea aan Engeland? Zoo die voorwaarden aan den heer de Jonge bekend zijn, waarom heeft hij ze dan niet medegedeeld? Zoo die hem niet bekend zijn, is dan de veroordeeling van een hem niet bekend traktaat niet voorbarig, en had hij niet beter gedaan te wachten totdat het traktaat aan de Vertegenwoordiging ter goedkeuring werd aangeboden?

Door het historisch overzicht bewijst de heer de Jonge het rechtmatige van onze vestiging en het bezit der sterkten op de kust van Guinea, maar ook niets meer, en is dat ooit betwist? door wien? wanneer?

»Een volk," zegt de heer de J., »dat het beginsel zijner integriteit, zonder nooddwang, vrijwillig, alleen om wat te bezuinigen of om problematieke voordeelen elders te verkrijgen, prijs geeft, belijdt onvermogen in het openbaar, verzaakt zijn nationaal bewustzijn, vernedert zich zelf en begint zijne abdicatie."

Geeft Nederland zijne integriteit prijs, indien het, tegen groote voordeelen elders, de kust van Guinea afstaat? Heeft Nederland zijne integriteit prijs gegeven, toen het bij het traktaat van 1824 Malakka afstond, of Engeland toen het afstand deed van Benkoelen? of van de Jonische eilanden in lateren tijd?

Waaruit bewijst de heer de Jonge, dat de Nederlandsche regeering bij het traktaat slechts *problematieke voordeelen elders verkrijgt*? Is de heer de Jonge bekend met de moeilijkheden die sedert jaren tusschen Engeland en Nederland bestaan hebben over onze vestiging op de Oostkust van Sumatra? Is het een problematiek voordeel, dat de beperkende bepaling van het traktaat van 1824 met betrekking tot Atsjin wordt opgeheven?

Meent de heer de Jonge, dat het geen voornaam Nederlandsch belang is, of slechts een problematiek voordeel, »vooral in dezen tijd, dat schier niets dan macht en succès wordt geëerbiedigd" — om met Engeland, vooral wat koloniale aangelegenheden betreft, op goeden voet te zijn, en dien *ouden twistappel van de »encroachments of the Dutch"* in de Straat van Malakka voor goed uit den weg te ruimen, — een twistappel waarvoor de heer J. C.

Baud onze nederzettingen op de Oostkust van Sumatra in 1840 heeft *ingetrokken*, en die nog niet zoo lang geleden, in het laatst van het leven van Lord Palmerston, tot eene onrustbarende spanning aanleiding heeft gegeven?

Wanneer de heer de Jonge het groote belang beseft dat wij hebben bij een ongestoord erkend gezag op de Oostkust van Sumatra, ook met het oog op het gebied van de Westkust onder ons rechtstreeksch bestuur, waar de voor een groot deel bevaarbare rivieren ontspringen die aan de Oostkust in straat Malakka vloeien; indien hij bekend is met de eendlooze moeilijkheden die onze nederzetting op de Oostkust en de beperkende bepalingen omtrent Atsjin gebaard hebben, zal hij dan in ernst nog spreken van afstand alleen „om wat te bezuinigen of om problematieke voordeelen elders te verkrijgen?”

En dan, is de afstand van de kust van Guinea op zich zelf beschouwd die afkeuring waardig? Bezitten wij daar grondgebied, of alleen forten en protectoraat over Negerstammen? Zal de Negerbevolking er minder gelukkig om zijn? Zullen de oorlogen onder de verschillende stammen niet verminderen, wanneer ééne der aanleidingen, die van onder verschillend Europeesch protectoraat te staan, wordt weggenomen, en de onderlinge wangunst van dikwijls kortzichtige Europeesche gezaghebbers die niet langer aanvuurt?

Doet het er voor den Nederlandschen handelaar iets toe, nu monopolie en differentiële rechten tot de vergeten oudheden behooren, en door Engeland niet weder zullen worden ingevoerd, of de kust van Guinea aan Engeland of aan ons toebehoort? en is het niet een feit, dat de Afrikaansche Handels-vereeniging, te Rotterdam gevestigd, die zeer groote zaken doet, alleen handelt op de vreemde bezittingen ter kust van Afrika en in het geheel niet op de Nederlandsche?

Bovendien en vooral, is het niet gebleken, dat het traktaat van 1867 een „failure” is, en dat onze positie op de kust van Afrika daardoor schier onhoudbaar is geworden? Willen wij onze rechten uit dat traktaat geput handhaven, tegenover den onwil van sommige Negerstammen om onder Hollandsch protectoraat te komen? Dit zal op den duur alleen kunnen geschieden door de macht van „bloed en staal,” zonder eenig voordeel voor het Moederland en blijkbaar ook niet in het belang van de Negerbevolking.

Dat traktaat zeggen wij, blijkt een „failure” te zijn, ofschoon het door alle deskundigen sedert jaren werd aangeraden, als het eenige middel om te komen tot een meer geregeld bestuur en tot de mogelijkheid van heffing van inkomende rechten, bijna het eenige middel van belasting daar ter plaatse. Bij de behandeling in de Kamers was er uit het oogpunt van regeling der grensscheiding geen tegenstand tegen het traktaat, wél tegen de bepalingen van het tarief van inkomende rechten.

Wél zegt de heer de Jonge, bladz. 19: »Na velerlei lotwisselingen van »den Nederlandschen Staat, is het fort Nassau, de oudste Nederlandsche »bezitting ter kuste van Guinea, door de Nederlandsche Regeering, bij trak- »taat van 5 Maart 1867, *onmeêdoogend* aan Groot-Brittannië afgestaan.” Maar op bladzijde 22 erkent hij: »Deze vruchtbare en aan voortbrengse- »len rijke kust van Appolonia, waarvan Axim in vroegeren tijd, sedert »ongedenklijke jaren de suzereine hoofdplaats was, maar die later, van »de hoofdplaats afgescheiden, in de handen der Engelschen geraakte, is »eindelijk bij het traktaat van 1867 weder met de Nederlandsche bezittin- »gen hereenigd.” Is het denkbaar dat Engeland in het jaar 1867 die vruchtbare en aan voortbrengselen rijke kust van Appolonia afstaat zonder equivalent, en is het dan wel juist om den afstand van het fort Nassau »*onmeêdoogend*” te noemen? De heer de Jonge verplaatst zich door zijne bijzondere studiën over die tijden wellicht nog te veel in die glorieijke dagen, toen onze »*jongens van Jan de Wit*” hun heldenfeiten in de Molukken, te Bantam, Batavia en Malakka volvoerden, en den Brit dwongen het rijk van Insulinde te verlaten en zich tot het vaste land van Indië te bepalen, zoo als hij dat zoo heerlijk beschreven heeft in de »Opkomst van het Nederlandsch gezag” over de jaren 1611—1647. Maar wij vragen met allen ernst of wij, met de meeste vaderlandsliefde en opofferingen, tegenover de vloten van den tegenwoordigen tijd, daartoe nog in staat zijn, en of, bij eene vingerwijzing naar den politieken toestand van Europa van het oogenblik, aansluiting aan Engeland niet ons doel moet zijn en nitdenwegruiming van sedert lang bestaande moeilijkheden niet eene waarlijk *Nederlandsche* gedachte is?

»In geen geval,” zegt de heer de Jonge, bladz. 27, »mag dit vraagstuk gebracht worden op de kampplaats onzer partijtwisten. Ik althans verlang, om wat ik er over ter neder schreef, niet geteld te worden onder hen, die uit dit vraagstuk gaarne een wapen zien gesmeed ter bestrijding van een liberaal bestuur.”

Wij nemen dat van den geachten schrijver gaarne aan; wij zijn daar zelfs overtuigd van; maar wij herhalen de vraag: is dan een gepassionneerd pleidooi als dat van den heer de Jonge, vooral van hem uitgaande en onder dien historischen titel, terwijl hem noch het traktaat noch, à plus forte raison, de toelichting van de Regeering bekend is, niet, minst genomen, voorbarig?

Wij althans zullen ons oordeel opschorten tot dat het traktaat, zoo het werkelijk gesloten werd, door indiening aan de Vertegenwoordiging openbaar gemaakt en aan de publieke kritiek onderworpen wordt.

P.

V A R I A.

Men schrijft ons uit Gorontalo:

»Het is bekend dat de Gorontalo-tabak superieur is en gelijk staat met de beste Manilla. Gorontalo kan jaarlijks gemakkelijk 30,000 pikols produceeren. Een pikol onbereide tabak, of liever de grondstof voor een pikol tabak, kost te Gorontalo omstreeks f 20, en zou in Nederland minstens f 60 opbrengen. Hiermede zouden dus groote winsten te behalen zijn. De bevolking zou tabak genoeg produceeren, indien zij slechts van een goeden aftrek verzekerd was. Eene tabaks-opkoopmaatschappij zou hier enorme zaken maken, te meer daar thans op Manilla de tabakscultuur van Regeeringswege verwaarloosd wordt. Reeds hebben eenige Chineezers van Manilla naar Gorontalo geschreven, dat de soort van tabak die daar geteeld wordt, te Manilla goede prijzen halen zou. Een Manilla-vaarder, Spanjaard van geboorte, wien de Gorontalo-tabak vertoond werd, verklaarde, dat zoo de teelt er van goed werd op touw gezet, Manilla een zeer gevaarlijken concurrent zou bekomen.

»Een andere zaak waarmede schatten te verdienen zouden zijn'' is het opkopen van maïs-bladeren voor de bereiding van papier, zooals thans o. a. te Weenen plaats vindt.

»Een pikol katoen met zaad kost thans te Gorontalo f 6.50. Drie zoodanige pikols geven een pikol zuiver katoen. Over een monster Gorontalo-katoen schrijft men uit Londen: »Het monster katoen, ons ter hand gesteld, is wel wat klein om ons in staat te stellen de waarde met juistheid te bepalen, maar voor zoover wij eene meening daarover durven uitspreken, meenen wij de tegenwoordige waarde van dit katoen op 11 à 12 stuivers het pond te kunnen schatten.'' Ook hierin zouden dus goede zaken te doen zijn. Hoe jammer dat er thans in Ned. Indië zoo bitter weinig ondernemingsgeest bestaat!''

In denzelfden brief komt ook het volgende voor:

»De zending van eenige zendeling-geneeskundigen naar de Tomini-landen in de adsistent-residentie Gorontalo zou zeer aanbeveling verdienen, daar de hoofden der Alfoeroe's aldaar meermalen verklaard hebben liever tot het Christendom dan tot den Islam te willen overgaan. Toch staat het te vreezen, dat ook deze bevolking eerlang den Islam in de armen zal vallen, daar eenige Boegineesche hadji's zich thans groote moeite geven om onder de Alfoeren zielen te winnen. Men loopt dus gevàar te laat te komen, even als men te laat is gekomen in het Mongondousche. Een twaalfstal jaren geleden ware daar nog veel voor de evangelisatie te doen geweest, maar thans heeft er de Islam reeds diepe wortelen geschoten. Dit wil evenwel niet zeggen, dat nu die gewesten vòr de evangelisatie zijn gesloten. Mannen met tact en beleid zullen onder de Mohammedanen even goede resultaten erlangen als onder de Alfoeren. De persoonlijkheid van den eersten evangelieverkondiger doet hierbij alles af.»

Eindelijk lezen wij in dat schrijven ook nog het volgende:

»De lang verwachte reorganisatie van de adsistent-residentie Gorontalo (zie Regeeringsverslag 1866, blz. 24) zal eindelijk, naar het schijnt, in 1871 haar beslag krijgen. De Indische regeering heeft daarover aan den Minister van Koloniën geschreven. Men betreurt het echter, dat de Tomini-landen niet in de reorganisatie zullen deelen, te meer omdat de oudsten en hoofden, ingelicht omtrent de goede bedoelingen der Regeering, zelven reeds herhaaldelijk den wensch hebben te kennen gegeven om onder ons direct beheer te komen. Zij willen liever belasting betalen aan het Ned. Indisch Gouvernement, dan afhankelijk zijn van de Mandarsche indringers, die voortdurend op strooptochten uitgaan. Wil de Regeering in die landen, van wege de kosten, geene controleurs plaatsen, het zou reeds voldoende zijn er een drietal posthouders te vestigen, om daardoor de inboorlingen aan de blanken te gewinnen. Wordt er niets gedaan, wat moeten dan de Alfoeren wel denken van de zoo vaak met nadruk geproclameerde goede gezindheid der Regeering om hen te beschermen?»

Wij ontvingen uit Indië de onderstaande beschouwing van de voorgenomen hervorming in de Preanger-regentschappen, inzonderheid wat den aan de inlanders toegedachten prijs voor de koffie betreft. Wij wenschen het oordeel over de zienswijze des auteurs aan onze lezers over te laten.

»Hoever partijzucht en persoonlijke ingenomenheid gaan kan om het helderst oordeel te benevelen, is wel zelden sterker gebleken dan in de miskenning en verguizing, waaraan de afgetreden Minister de Waal bloot stond ter zake van zijne, helaas! voor 't oogenblik weder vrijdelde, plannen van hervorming in de Preanger-Regentschappen. De vraag van bevoegdheid tot eigenmachtige uitvoering van die plannen laten wij hier buiten beschouwing; maar hoe is het mogelijk, dat sommige — neen »een groot aantal” — leden van de Tweede Kamer, in 't voorloopig verslag over de Indische begrooting voor 1871, de Regeering een verwijt hebben kunnen maken van het voornemen, om de betaling voor de koffie niet aanstonds tot *f* 13, maar vooreerst slechts tot *f* 10 op te voeren? Hoe heeft men zich niet ontzien, haar het vermoeden voor de voeten werpen, dat »de voorgestelde regeling slechts strekken moest, om eenig meerder voordeel aan de schatkist te verzekeren”?

»Kalme waardigheid kenmerkte 's Ministers antwoord op zulk eene tergende aantijging. Men heeft hem verkeerd begrepen. Vermeerdering van inkomsten is inderdaad niet het motief der hervorming geweest. En dat de koffieprijs niet terstond tot het normale cijfer wordt opgevoerd, is niet uit vrees, »dat de voortbrenging der koffie door eene zoo sterke rijzing van den prijs allicht gevoelig zou verminderen”: — is grooter phlegma denkbaar, dan uit die nuchtere ontkenning spreekt? — neen, het berust op een ander, tweeledig bezwaar: 1° dat een arbeid met *f* 13 zou beloond worden, die verricht werd met het oog op (eene belooning van) *f* 6.50,” en 2° »dat de bevolking zou worden blootgesteld aan het gevaar, dat een groot deel der onverwachte meerdere ontvangst haar afhandig werd gemaakt door de hoofden en andere tusschenpersonen.” Dit »tweeledig bezwaar is niet wedergelegd.” Wat zou er ook tegen in te brengen zijn? »Overigens zij nogmaals herinnerd, dat den Gouverneur-Generaal vrijheid is gelaten, om tot *f* 10 te klimmen in den tijd, welke hem het meest geschikt voorkomt.”

»In die vrijheid van den Gouverneur-Generaal om zelf den tijd te bepalen, waarin hij van 6½, tot 10 klimmen zal, ligt voor de vijanden van »schokken en sprongen” eene niet verwerpeijke geruststelling. Zij daarentegen, die den prijs al dadelijk op *f* 13 wilden gebracht zien — of althans beweerden het te willen — mogen bedenken, dat van de twee daartegen aangevoerde bezwaren het eerste op zich zelf hoogstens slechts

gelden kan voor den arbeid, die op het oogenblik der afkondiging reeds zou volbracht zijn, en niet de minste reden geven kan om iets af te dingen op het loon voor den nog te verrichten arbeid; terwijl het tweede bezwaar van zelf meê brengt, dat al wat de bevolking tijdelijk onthouden wordt, om haar voor de roofzucht van hoofden en andere tusschenpersonen te behoeden, ten behoeve der rechthebbenden, als de eigendom van onmondigen, zorgvuldig zal bewaard en opgelegd blijven, om hun later met de renten te worden uitgekeerd, zoodra hun eigen belang dit zal toelaten.

»Of zou iemand durven vermoeden, dat in het tweede lid van 's Ministers bezwaar de klemtoon behoort te vallen op de woorden »de hoofden of andere tusschenpersonen,» en dat de heer de Waal dus eigenlijk heeft willen zeggen: »Om de bevolking te behoeden voor het gevaar van zich een deel van haar loon door de hoofden en andere tusschenpersonen te zien afhandig maken, zullen wij het maar dadelijk zelve doen?» Die onderstelling veroordeelt zichzelf. Van zulk schaamteloos boerenbedrog, te grof bovendien om zelfs den onnoozelste te bedriegen, mag geen »Nederlandsch minister» verdacht worden, allerminst de man, wiens «zedelijk bewustzijn» tot een spreekwoord geworden is.

»Maar heeft de heer de Waal het dan werkelijk zoo bedoeld, als wij het begrepen, waarom er dan niet in 't ontwerp der regeling ondubbeltzinnig voor uitgekomen? Ook die vraag zou, waar zij ernstig gemeend was, van weinig doorzicht of nadenken getuigen. Springt het dan niet in 't oog, dat door zulk eene aankondiging het liefderijk doel der tijdelijke onthouding geheel zou gemist worden? dat de hoofden en andere tusschenpersonen, die op den overvloed der gemeente azen, zulke openlijk gewaarborgde uitzichten even goed, ja met nog meer nadeel voor de bevolking, zouden weten te exploiteeren als een werkelijk uitgekeerd loon? Dat moest tot elken prijs vermeden worden; maar zoo verstaanbaar, als het voor een goed verstaander met een half woord geschieden kan, werd het der Vertegenwoordiging in 't oor gefluisterd: »Weest gerust, mijne heeren! Wat den Preanger toekomt, zal hij hebben, en geen cent minder. Maar in zijn eigen belang mag hij niet te veel op eens in handen krijgen, en liefst ook vooreerst niet weten wat wij voor hem in beheer houden, om het aan de roofzucht van hoofden en andere tusschenpersonen te onttrekken.»

»Wij voor ons evenwel vreezen niet, de edele bedoelingen der Regeering tegen te werken, door te toonen, dat wij ze op hare rechte waarde weten te schatten; dat wij in deze regeling dezelfde vaderhand herkennen, die nog onlangs, in 't belang der zedelijkheid, het gebied der opiumpacht uitbreidde, dezelfde die Insulinde's bevolking

.... op het pad des levens steeds zoo minzaam heeft geleid,
En haar zelfs door liefdeslagen rijpen doet tot mondigheid.

»Al is toch de uitlegging, die wij aan 's Ministers antwoord gaven, in ons oog de eenige gezonde opvatting, waarvoor het vatbaar is, het is en blijft eene persoonlijke opvatting waartegen ieder de zijne kan overstellen, en reeds daarom voor de bevolking geheel vrij van de gevaren, die uit eene openlijke erkenning van Regeeringswege voor haar zouden kunnen voortvloeien. Hopen wij slechts, dat zij spoedig in 't genot trede van die verbetering van toestand, welke zij geacht wordt al dadelijk te kunnen verdragen, en dat het meerdere waarop zij aanspraak heeft, zoolang het noodig zijn zal, voor haar beheerd worde met al de trouw en zorg, die een goed huisvader en voogd betaamt!»

Gaarne verleen en wij eene plaats aan den hieronder volgenden aan ons gericht en brief.

»Zoo ik het waag nog even het woord te vragen over den Arabischen uitroep *astagfiroe 'Ulâha*, is het niet zoo zeer om het tamelijk onbeduidend belang van die quaestie — als het er nog eene heeten kon — maar vooral om mijn geweten van een onwillekeurig verzuim, een onrecht bijna, te ontlasten.

»Toen ik u namelijk het eerst over die zaak schreef, had ik er niet aan gedacht, er ook de Javaansche woordenboeken op na te zien, en vond daartoe eerst onlangs aanleiding, toen ik in Javaansche geschriften de uitdrukkingen *tigapar* en *mâtjâ istigpar* aantrof.

»Ik vond toen in 't Javaansch woordenboek van Gericke en Roorda, i. v. *istipar*, wat u en ieder er vinden kan: eene min juiste verklaring met eene volkomen juiste gissing er nevens, maar geene duidelijke aanwijzing van den waren vorm van den uitroep.

»De volledigste inlichting vond ik daarentegen in 't M. S. woordenboek van Winter en Wilkens, i. v. *istihfar*, in deze woorden (slechts een weinig door mij verkort, en 't Jav. schrift door het onze vervangen): »*istihfar*, *istahfar*, *astagapir* of *tigafar*, Ar استغفار, het vragen om vergeving door te zeggen استغفر الله *astagfiroellah*, God vergeve! God beware, zegene ons! uitroep van verwondering of schrik; — *nigaparri*, over iets

dien uitroep doen." Hieraan ontbreekt alleen nog de opmerking, dat de Arabische uitdrukking eigenlijk beteekent: »ik vraag God vergeving."

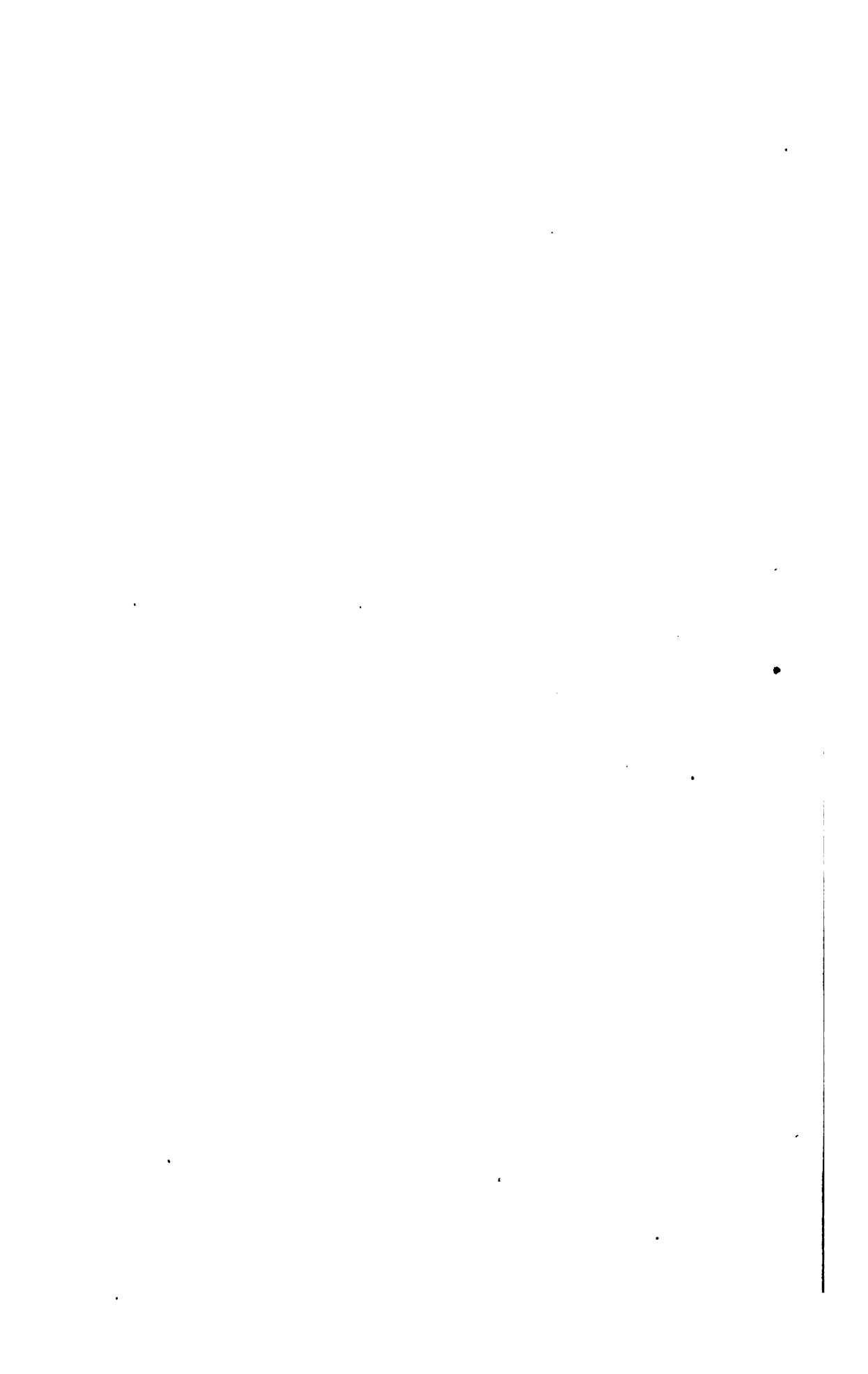
»Gaarne maak ik van deze gelegenheid gebruik, om in 't voorbijgaan een woord van hulde te brengen aan dien thans bijna voltooiden monumentalen arbeid: voitooïd namelijk in zijn' tegenwoordigen vorm, van een niet wel meer telbaar aantal folianten. Dat het werk in dien vorm voor geene dadelijke uitgave vatbaar is, en daarvoor ook in zijne rangschikking nog eene doorgaande herziening vereischen zou, ontnemt niets aan de waarde van den schat van kennis, dien het ter verdere uitwerking gereed houdt, noch aan den lof, die den schrijvers toekomt voor de volharding, de zorg en het oordeel, waarvan hun werk de onmiskenbare blijken draagt."

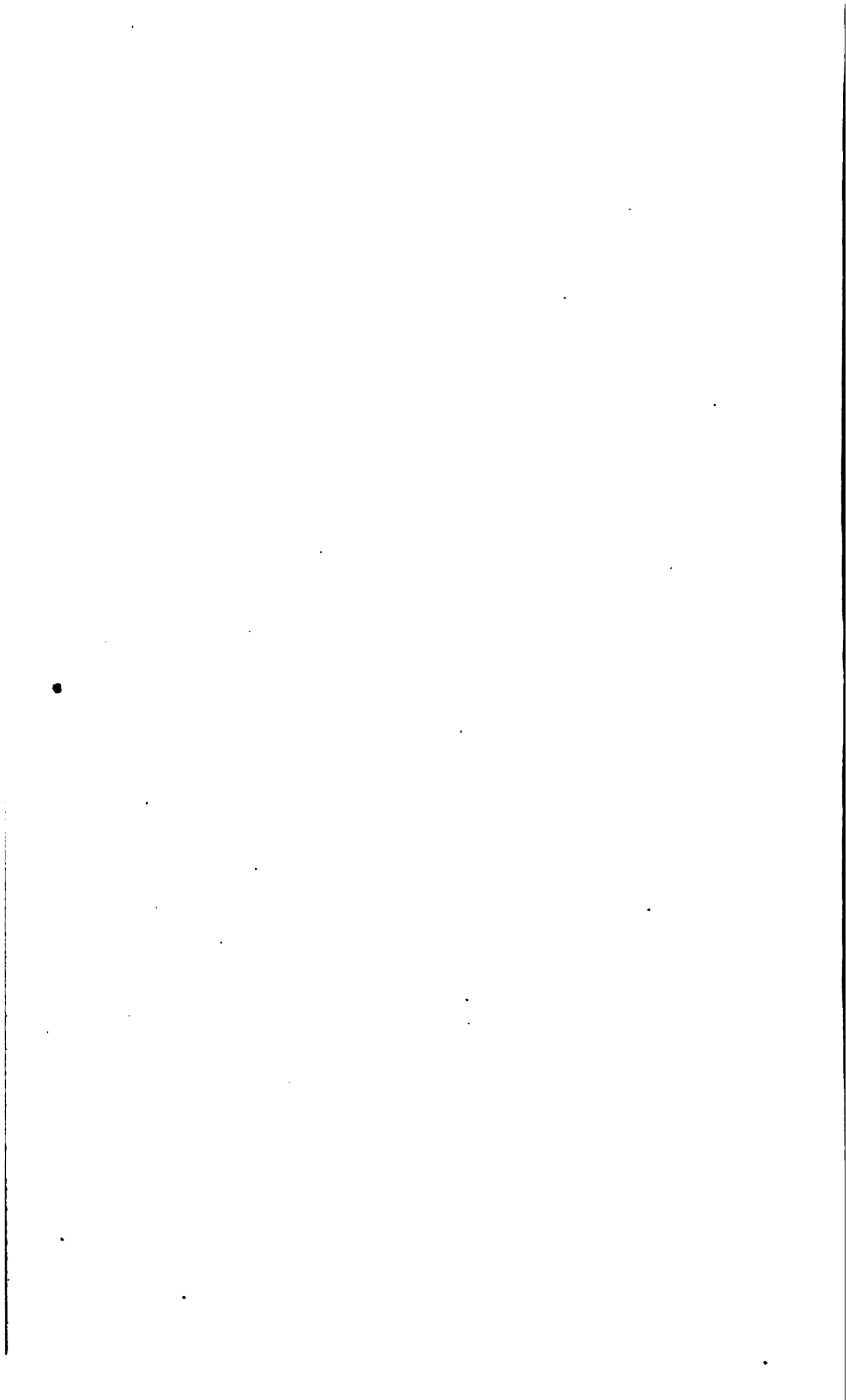
Bata via, 26 December 1870.

A. B. COHEN STUART.

Wij maken onze lezers opmerkzaam op een artikel van de hand van onzen mede-arbeider, den heer Verkerk Pistorius, controleur te Boengamas in de residentie Palembang, aangevangen in den Gids voor 1870, November-nommer, en besloten in het Februari-nommer van den loopenden jaargang. Dit uitmuntend artikel, dat evenzeer letterkundige als wetenschappelijke waarde heeft, strekt der pen van den heer Pistorius tot groote eer. Het geeft een levendige en schilderachtige voorstelling van landschappen en zeden, in een pikanten en geestigen vorm, en maakt ons bekend met de topographie van een tot dusverre schier geheel onbekend en uit physisch-geographisch oogpunt zeer belangwekkend gedeelte van Sumatra, den vulkaan Kaba, door den schrijver onder den naam van »de Heilige Berg" beschreven. Het schijnt dat de heer Pistorius de eerste Europeaan was, die dezen berg bezocht; hij is althans de eerste die hem beschreven heeft. Het verblijdt ons ook uit het artikel te zien, dat het door andere soortgelijke schetsen zal gevolgd worden; want het draagt aan het hoofd den algemeenen titel »Palembangsche schetsen," en komt daaronder voor als n^o. I. Wij mogen dus hopen nog meermalen het genot te smaken dat ons de lezing van dit artikel heeft verschaft. Wij willen het ook geenszins wraken dat de schrijver, die door zijne studiën over de Padangsche bovenlanden zooveel tot opluistering der laatste jaargangen van ons Tijdschrift heeft bijgedragen, zich thans, door den Gids tot het

voertuig zijner mededeelingen te kiezen, tot een eenigszins ander en grooter publiek heeft gewend. Zijne fijne en geurige pennevruchten verdienen in ruimer kring bekend te zijn. Maar wij mogen toch niet nalaten den wensch uit te spreken, dat hij ook ons Tijdschrift niet moge vergeten en de betrekkingen niet moge afbreken, die aan de Redactie en de lezers zulk een ruime bron van leering en genoegens verschaft hebben.

DE AGRARISCHE WET EN HARE UITVOERING.

V.

NALEZING OP HET EERSTE HOOFDSTUK VAN HET KONINKLIJK
BESLUIT VAN 20 JULI 1870.

DOOR

MR. C. VAN HEUKELOM.

1. De wet van 9 April 1870 (*Staatsbl.* No. 71), gezegd »de agrarische wet,” verplaatste den Minister van Koloniën in een benijdenswaardigen toestand. Hij zelf had de grondslagen gelegd waarop de beoogde hervorming van het koloniaal stelsel zou rusten, en volmacht verworven om daarop voort te bouwen, onbelemmerd door de lastige kritiek der tegenwoordiging, Zoo had hij de handen vrij om iets wezenlijk goeds tot stand te brengen, en het eigenlijk doel der wet schijnt dan ook te zijn geweest vrijheid van handelen te schenken; anders toch ware het schier ondenkbaar, dat aan een zoo wanstaltig product van wetgeving eene plaats in het staatsblad werd ingeruimd. Hoe veel toch menigmaal, om niet te zeggen doorgaans, op de voortreffelijkheid der vruchten van het gemeen overleg tusschen Regeering en Kamers ten onzent af te dingen valle, dit legislatief gedrocht gaat in afzichtelijkheid alles te boven wat van dien aard immer te voorschijn werd gebracht. Het is, zeide een der afgevaardigden »een juridiek monster” ¹⁾, »een klein monstertje,” verbeterde een ander, »met vier onder elkander geplaatste leelijke neuzen”, ²⁾ en de Minister zelf beleed dat hij zijne schepping »niet mooi” vond.

¹⁾ Bijblad, blz. 927.

²⁾ Bijblad, blz. 953.

Zonderlinge uitkomst van de ernstige pogingen, vooral sedert een jaar of acht aangewend en passende in hetgeen de heer Thorbecke eens »een rond stelsel van kolonie-wetgeving» noemde; ¹⁾ zonderlinge uitkomst deze, dat Regeering en Vertegenwoordiging zich beijveren de oplossing van het gewichtigste vraagstuk 't welk sedert de wijziging onzer staatsinrichting aan het Parlement werd voorgelegd, te zoeken in enkele slecht geplaatste, en vooral slecht gedachte volzinnen, die, zoo men beweert, beginselen uitdrukken.

Zonderlinge uitkomst! Vooral wanneer men bedenkt hoeveel licht verspreid is over het voornaamste strijdpunt, de rechten aan het kleine landbezit toe te kennen, niet slechts door de cultuurwet van 1865, maar ook door hetgeen sedert de behandeling van dat ontwerp hier en elders werd geschreven en verricht. Zoo het begrijpelijk is dat bij het onderzoek van laatstgenoemd wetsvoorstel de denkbeelden omtrent de wederzijdsche rechten van den Staat en van den landbouwer eenerzijds, en omtrent het gewoonterecht der landbouwers onderling anderzijds, nog niet gansch helder waren; hoe is het te verklaren dat hetgeen von Haxthausen omtrent Rusland, de Cobden-Club omtrent de voornaamste rijken van Europa en omtrent Britsch Indië, Campbell daarenboven nog in een afzonderlijk geschrift over het landbezit in Britsch Indië mededeelden, geen merkbaren invloed op de voorstellingen, hetzij van de Regeering, hetzij van de leden der Staten-Generaal heeft uitgeoefend? Het is alsof de hervorming van het landelijk stelsel in Rusland en in Ierland even onopgemerkt is gebleven als dat gedeelte der Enquête agricole in Frankrijk hetwelk aan Algerië was gewijd en in den loop des vorigen jaars ter keizerlijke drukkerij verscheen. En toch, hoeveel was er niet, ook bij verschil in toestand en rechtsopvatting, uit dat alles te leeren, en hoe beschamend is niet het onderscheid tusschen Gladstones klare ontwikkeling van de beginselen der Irish Landbill en de verwarde redeneeringen door onzen Minister van Koloniën, bij geschrifte en bij monde, tot toelichting zijner agrarische wet gehouden!

Wat den Minister ontbrak vulde de Kamer niet aan. Van de zijde der conservatieven dezelfde bespiegelingen over Souvereiniteits-attributen volgens de denkbeelden van inlandsche hoofden of landbouwers met wie de een of ander eens een ernstig gesprek over dat onderwerp had aangeknoopt; van de zijde des heeren Thorbecke dezelfde geheel valsche opvatting van hetgeen door hem »inlandsch grondrecht» gedoopt is, die reeds in 1866 ten beste werd gegeven; van de zijde der liberalen meer toegevendheid — of was het afmatting? of te groot vertrouwen wellicht op eerlijke medewerking van den Minister? — dan het voorstel verdiende. Dezelfde

¹⁾ Bijdrage tot de herziening der grondwet, Leiden 1848, blz. 24.

beduchtheid voorts bij velen voor vervreemdbaarheid der akkers, een met meer of minder klem aangedrongen Roodhuiden-argument.

Zijn wij dan inderdaad onbekwaam geworden, eenig groot economisch vraagstuk met zaakkennis te behandelen, met trouw aan beginselen tot oplossing te brengen? Kan onze natie vrede hebben met eene regeering, met eene vertegenwoordiging die zich door telkens onder allerlei vormen en voorwendsels weder opkomende gehechtheid aan «het batig slot” en door schoolsche betweterij gedurig van den weg laat brengen dien het eenvoudig gezond verstand als met den vinger een ieder aanwijst die voor volksbelang een open oog heeft en aan den ontwikkelingsgang der burgerlijke maatschappij niet ten eenenmale vreemd is gebleven?

Enkele punten aan de mondelinge beraadslaging over de wet ontleend, moeten hier echter voorloopig aangestipt worden.

Ten eerste, de juiste uitlegging door den heer Thorbecke gegeven aan het voorschrift van Art. 11 der Algemeene Bepalingen van wetgeving voor Nederlandsch Indië. ¹⁾ »Dat voorschrift,” zeide die afgevaardigde, »in Art. 75 van het Regeerings-reglement weder te vinden, heeft, zoo ik mij niet bedrieg, enkel betrekking tot het personenrecht en dat der verbintenissen.” ²⁾

Ten tweede, het oordeel van den heer van der Linden over dat gedeelte der wet hetwelk tot de gedachte van het voorstel van 1865 het meest nadert. — Overal, zoo was ongeveer de loop van zijn betoog, is »het grondrecht op honderderlei wijze gevarieerd, maar de zaak blijft: vrij, individueel, erfelijk gebruik met beperking door bijzondere bepalingen. Nu vind ik in de Indische maatschappij zoodanig individueel erfelijk gebruiksrecht; ook met beperkingen; — ik acht dat gelijk eigendom; — wil men dat bevestigen, inschrijven, regelen, ontwikkelen, dan zal men den weg gaan, dien elke goede regeering zal moeten betreden,” en iets later: »wil men het gebruiksrecht *eigendom* noemen, ik heb er niets tegen: ik wensch alleen dat dit erfelijk individueel gebruiksrecht ingeschreven en verzekerd worde. Ik wil het den Javanen niet ontnemen; ik wil het hem verzekeren; ik wil het codificeeren.” ³⁾

¹⁾ Het luidt: »Behoudens de gevallen; in welke Inlanders of met deze gelijkgestelde personen zich vrijwillig hebben onderworpen aan de Europeesche bepalingen, betrekkelijk het burgerlijk- en het handelsrecht, of waarin zoodanige of andere wettelijke bepalingen op hen zijn toepasselijk verklaard, blijven ten aanzien van die personen van kracht, en worden door den inlandschen rechter toegepast, derzelver godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken, voor zoo ver die niet in strijd zijn met algemeen erkende beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid.”

²⁾ Bijblad, blz. 1030.

³⁾ Bijblad, blz. 1029.

Zoo de uitlegging *nu* door den heer Thorbecke, maar den 5den Mei 1866 reeds door den heer Kappeyne van de Coppello gegeven ¹⁾, destijds ware aangenomen; zoo het gevoelen *nu* door den heer van der Linden ontwikkeld, destijds door alle liberalen ware omhelsd, de ongerijmdheden waartoe zich enkelen lieten verleiden, wier naam op juridiek gebied gezag heeft, waren niet vernomen; de hardnekkige bestrijding van een zuiver denkbeeld ware verstomd. Dan zou vijf jaren vroeger een vrij wat betere wet dan de tegenwoordige zijn tot stand gekomen; dan zou het schandaal der benoeming van Mr. P. Mijer, en het nog grooter schandaal der herhaalde kamer-ontbinding niet vertoond zijn; dan zou de liberale partij haren ouden roem gehandhaafd en aanspraak verworven hebben op den lof dien Macaulay voor ruim dertig jaren zijn geestverwanten toezwaaide; »I look with pride on all that the Whigs have done for the cause of human freedom and of human happiness.»

Nog een laatste herinnering aan het debat. Onder de menigte van sprekers was er slechts één enkele, de heer 's Jacob, die de leer van een algemeen staatseigendomsrecht op den grond als eene vrucht van volksovertuiging aanprees; ²⁾ waarbij hij echter, gelijk de heer Thorbecke opmerkte, ³⁾ ten onrechte beweerde, dat dit staatseigendom niet zou zijn van privaatrechtelijken aard. ⁴⁾ En, ofschoon overigens van alle zijden het zoo even genoemd beginsel uitdrukkelijk gewraakt werd, prijkt het op nieuw aan het hoofd van het koninklijk besluit tot uitvoering der wet, den 20sten Juli 1870 vastgesteld. Een van beide moet waar zijn: of het koninklijk besluit is in dit opzicht in strijd met de wet, of de meerderheid der Kamer heeft eene wet in het leven geroepen waarvan zij het gronddenkbeeld afkeurde. En dit laatste zou de waarde der wet niet verhoogen.

Let men evenwel op het gewicht van den inhoud dezer korte aantekeningen, het valt dan terstond in 't oog, dat allen die niet tot de con-

¹⁾ Bijblad 1865/66, blz. 596³.

²⁾ Bijblad, blz. 984.

³⁾ Bijblad, blz. 1030.

⁴⁾ Nog onlangs werd dit door het Hoog Gerechtshof van Ned. Indië aangetoond, in de volgende considerans: »Overwegende, ten aanzien van het beweren der geïntimeerde (de regering van Ned. Indië als vertegenwoordigende den lande) dat er in deze geen sprake wezen kan van het verkrijgen van eigendom door middel van verjaring, omdat het stuk grond in quaestie zou zijn domein en mitsdien buiten den handel: dat, daargelaten de vraag, of het bedoelde stuk grond als tot het domein behoorende kan worden aangemerkt, zoodanige goederen niet per se zijn buiten den handel, maar even als andere aan den Staat toebehoorende, doch niet tot algemeen nut en gebruik dienende zaken door verjaring in eigendom kunnen worden verkregen.» Arr. v. 3 Nov. 1870, Ind. weekblad van het recht, No. 387.

servatieve oppositie behoorden, zich beijverd hebben de aanneming van het regeeringsvoorstel te bevorderen. Geen tegenstand meer ontsproten uit beweegredenen waaraan de inhoud der wet vreemd was. Integendeel, wat in 1866 hoogst bedenkelijk was geacht, werd nu als gevaarloos beschouwd; terwijl aan den anderen kant de voorstanders der cultuurwet zich tevreden stelden met de toenadering tot hunne beginselen, die uit het ministeriëel ontwerp, na de laatst ondergane wijziging, sprak. Des te meer bevreemding moet het baren, dat de Minister van die stemming niet heeft weten gebruik te maken om eene deugdelijke wet van beginselen in het leven te roepen, die de taak van uitvoering gemakkelijker zou gemaakt hebben. Doch de zucht om het koloniaal vraagstuk uit de vergaderzaal van 's lands Staten, hoe dan ook, te verwijderen, heeft bij het ontwerpen, wijzigen, aannemen van het voorstel blijkbaar alles beheerscht. De waarde der »niet mooie'' wet zal dan aan het besluit tot uitvoering moeten getoetst worden, en bij dat onderzoek zal het slechts nu en dan noodig zijn op de handelingen van de Regeering en de Staten-Generaal ten opzichte van het wetsontwerp terug te wijzen.

Om die aanhalingen gemakkelijker te maken, diene een kort overzicht van den loop der zaak. Het *eerste ontwerp* werd ingediend 17 Maart 1869 ¹⁾, het *eerste voorloopig verslag* vastgesteld 10 Juni 1869. ²⁾ Het *tweede ontwerp* met de *tweede memorie van toelichting* werd aangeboden 20 September 1869. ³⁾ Van het eerste onderscheidde zich dit ontwerp hoofdzakelijk slechts hierin, dat de uitgifte in erfpacht van domeingrond meer stellig voorgeschreven, en het gevolg te geven aan aanvragen van Inlanders om hun grond in 'eigendom te bezitten, meer verzekerd werd. Het *tweede voorloopig verslag* is van 24 December 1869. ⁴⁾ De *memorie van beantwoording*, gedagteekend 6 Februari 1870, strekt ten geleide van het nader gewijzigd of *derde ontwerp*. ⁵⁾ In dit stuk is de alinea C van het eerste en tweede ontwerp weggelaten ⁶⁾ en vervangen door eene bepaling welke, later nog eenigszins gewijzigd, thans het derde lid van het eenig artikel der wet uitmaakt. Deze verandering in het wetsontwerp gebracht is in velerlei opzicht merkwaardig. Te dezer plaats is het voldoende te doen opmerken, dat de nu weggelaten alinea, volgens de eerste memo-

¹⁾ Bijblad 1868/69, Bijlagen, blz. 1014.

²⁾ Ald., blz. 1346.

³⁾ Bijblad 1869/70, Bijlagen, blz. 3.

⁴⁾ Ald., blz. 818.

⁵⁾ Ald., blz. 1148.

⁶⁾ Zij luidde: »Aan den inlander wordt, waar hij het tot verzekering van zijn erfelijk individueel gebruiksrecht op den grond verlangt, naarmate de middelen voorhanden zijn, de gelegenheid verschaft daarvoor schriftelijke titels te verkrijgen.»

rie van toelichting »den geest ademde van het amendement van 17 Mei 1866,» van het beruchte amendement namelijk welks aanneming de in-trekking der cultuurwet ten gevolge had. Juist daarom was zij onaanne-melijk voor velen wier ondersteuning niet gemist kon worden. De verstooten bepaling werd echter in Art. 3 van het besluit van 20 Juli weder opge-nomen. Of deze handelwijze, al behield zich de Minister, blijkens zijne me-morie van beantwoording, daartoe de bevoegdheid voor, met goede trouw, en met den geest der wet, zooals deze door de hulp van de tegenstanders der bedoelde bepaling tot stand kwam, kan worden overeengebracht, is minstens aan twijfel onderhevig. De openbare beraadslaging in de Tweede Kamer duurde van 28 Februari tot 10 Maart. ¹⁾

Het besluit van 20 Juli, dat het onderwerp der nu volgende beschou-wingen is, werd, evenals de wet tot wier uitvoering het strekt, in dit Tijdschrift, Jaargang 1870, II, blz. 408—413 afgedrukt. Bij de beoordee-ling daarvan heeft men te letten op de missives van den Minister van Koloniën, aan den Gouverneur-Generaal, gedagteekend 25 Juli en 23 Oc-tober 1870 ²⁾, welke mede in dit Tijdschrift, in de nummers voor Ja-nuari en Februari dezes jaars, zijn opgenomen.

2. Het besluit van 20 Juli bestaat uit drie hoofdstukken, betiteld: van rechten op grond; van afstand van grond; gemengde bepalingen.

Het opschrift van het eerste hoofdstuk zou eene omschrijving, of aan-wijzing althans, doen verwachten van de onderscheidene rechten welke op den grond kunnen bestaan, eene nieuwe bewerking van den tweeden tot den elfden titel van het tweede boek van het Indisch burgerlijk wetboek ³⁾, aangevuld met eene behandeling van die zakelijke rechten welke, ofschoon voortbestaande, echter in dat wetboek niet worden genoemd, bij voorb. het gezamenlijk recht op de dessa- of markegronden. Dat geschiedt even-wel niet. De Staat wordt tot algemeen landeigenaar verklaard en wat het recht der Inlanders betreft wordt verwezen naar eene nog uit te vaardigen verordening, terwijl toch allereerst had moeten en kunnen bepaald zijn, in welke verhouding het recht der Inlanders op den grond staat tot dat van den Staat als eigenaar van dien grond; welk recht de Inlander, individu of gemeente, die als leenman, pachter, rentplichtige, hoe men hem gelieve te noemen, grond van den Staat in bezit houdt, tegen den Staat kan doen

¹⁾ Bijblad 1869/70, blz. 869—1035.

²⁾ Bijblad 1870/71, Eerste Kamer, blz. 19 sqq.

³⁾ In het Nederl. B. W. titel 2—10. In het Indisch wetboek handelt de 5de titel over heerediensten, die alzoo, ofschoon bezwaarlijk in de algemeene soort-verdeeling van art. 528 te schikken, als een zakelijk recht beschouwd worden.

gelden. Dat was de vraag waarop het aankwam; doch reeds het opschrift van het hoofdstuk, al beantwoordt daaraan de inhoud niet, bewijst dat juist de zaak waarop het aankomt, uit het oog is verloren.

Even onbepaald luidt het tweede opschrift: van afstand van grond. Toch wordt hier alleen gesproken van afstand van grond door den Staat, en, merkwaardig genoeg, juist niet van hetgeen de wet in haar vierde lid noemt afstand in eigendom aan Inlanders. Deze afstand, in het besluit genoemd vervanging van inlandsch bezit door eigendom, wordt onder het eerste hoofdstuk vermeld, doch om tot een onbepaald tijdstip te worden verschoven; terwijl het tweede hoofdstuk in tien van de elf artikelen waaruit het bestaat, over uitgifte in erfpacht spreekt.

De bepalingen van het derde hoofdstuk zijn niet, zooals zij genoemd worden, gemengd, maar hebben niet tot het eerste of tweede hoofdstuk in het bijzonder betrekking. Het zijn algemeene of slotbepalingen.

3. »Alle grond waarop niet door anderen recht van eigendom wordt be-
wezen, is domein van den Staat», volgens artikel 1.

Deze bepaling behelst eene aanmerkelijke wijziging van die voorkomende in art. 520 Ind. en art. 576 Ned. B. W. ¹⁾ Vooreerst is de voorwaarde weggelaten, uitgedrukt door de woorden »die onbeheerd zijn», waaraan tot dusver door de rechtspraak de beteekenis werd gehecht van »in niemands bezit zijn.» Ten tweede wordt de bewijslast, volgens het B. W. op den Staat drukkende, overgebracht op hem die eigenaar beweert te zijn. Hierdoor wordt voorts de werking van art. 569 Ind. B. W., hetwelk possessoire actien tegen het domein uitsluit, doch van wege de onvoldoende redactie geacht werd dat doel te missen ²⁾, versterkt.

De strekking van art. 1 is evenwel niet beperkt tot eene uitbreiding van de aangehaalde bepalingen. In verband beschouwd met de artt. 2—4, waaruit blijkt dat de ontgonnen velden der Inlanders niet als hun eigendom beschouwd worden, terwijl ook het eigendomsrecht op die gronden als niet ingeschreven op de registers bedoeld bij Ind. Staatsblad 1834, N°. 27, niet gemakkelijk te bewijzen zou zijn, ³⁾ herleeft in deze bepaling het

¹⁾ »Gronderven en andere onroerende zaken, die onbeheerd zijn en geen eigenaar hebben, . . . behoreen aan den lande (den Staat).»

²⁾ Eerste M. v. T. § 2, Eerste Voorl. V. § 5.

³⁾ Schriftelijk bewijs is wel niet volstrekt noodig, zoo als de eerste M. v. T. § 2, doet opmerken; maar welk ander zou kunnen gelden waar de presumpcie is ten voordeele van het domein, tegen 't welk geen verjaring kan worden ingeroepen? Wat dit laatste betreft moet ik evenwel doen opmerken, dat, voor het tegenwoordige, het onder n°. 1 aangehaald arrest van het Hoog Gerechtshof eene andere leer predikt. »Overwegende, dat tegen de verjaring evenmin obsteert het voorschrift van art. 569 van het burgerlijk wetboek, waarbij, volgens de

ook blijktens de discussie over de erfpachtswet van den minister Trakranen," gelijk de heer Thorbecke zeide ¹⁾, maar inderdaad door de handelingen over het Regeeringsreglement in 1854 veroordeeld stelsel, dat de Staat zou zijn eigenaar van den ganschen bodem van Java, met uitzondering van die gedeelten welke vroeger het eigendom van bijzondere personen geworden zijn.

4. De weder opgerakelde stelling van den algemeenen staatseigendom, de spil om welke deze verordening draait, heeft aanspraak op eene nadere beschouwing, voordat de overige bepalingen van het koninklijk besluit worden onderzocht.

Aan het Regeeringsreglement vastknoopende stelde de cultuurwet van 1865 voor, de fictie van staatseigendom te laten varen en de bezitters van ontgonnen grond, gemeenten of enkele personen, tot eigenaars te verklaren.

De tegenstelling is dus deze: aan den eenen kant de Staat grondeigenaar, en als zoodanig uit de opbrengst van zijn eigen goed, hetwelk overigens op zekere voorwaarden ter bebouwing wordt uitgegeven, inkomsten trekkende; — aan den anderen kant, het eigendomsrecht overgedragen aan hen die, volgens natuurlijk recht, door ontginning daarop aanspraak hebben of opvolgers van de eerste ontginners zijn. In dit geval heft de Staat, gelijk ten onzent, grondbelasting.

Afgezien van de hatelijke kleur waarmede het eerste stelsel door de willekeurige beschikkingen over grond ten behoeve der Gouvernementscultures werd overtoegen, heeft men inderdaad hier de keus voor zich tusschen het domaniaal stelsel der middeleeuwen, en dat van den nieuweren

bewering der geïntimeerde, geen wettig bezit van domeingronden zoude erkend zijn, daar, met het oog op de bewoordingen waarin dat artikel is vervat, de bedoeling alleen kon zijn om aan de bezitters voor (van?) domeingronden de vordering tot handhaving of herstel in het bezit te ontzeggen, doch daaruit geenszins kan worden afgeleid, dat die goederen geen voorwerp van bezit kunnen uitmaken waardoor bij wege van verjaring de eigendom wordt gekregen;

„dat toch, bijaldien de wetgever dit bedoeld had, hij zulks voorzeker duidelijk zoude hebben voorgeschreven, zoo als ten aanzien van zaken die buiten den handel zijn, bij art. 537, al. 1, en art. 1853 van het B. W. uitdrukkelijk is bepaald, dat zij geen voorwerp van bezit kunnen uitmaken, en de eigendom daarvan door verjaring niet kan worden verkregen;

„dat dus, bij gebreke van zoodanige uitdrukkelijke bepaling, de Regeering, krachtens art. 1954 van het B. W., met opzicht tot domeingronden aan verjaring onderworpen is.”

De grond in quaestie was echter geen landrenteplichtige grond, die, zoolang het huurcontract, in den piagem uitgedrukt, stand houdt, niet als eigendom van de gebruikers kan bezeten, en dus niet door verjaring aan het domein onttrokken kan worden (Ind. B. W., art. 1959).

¹⁾ Bijblad, blz. 970.

tijd, hetwelk medebrengt dat de Staat zijn uitgaven in den regel bestrijdt door heffingen iure publico verordend, en slechts bij uitzondering en voor een klein gedeelte door de opbrengst van hetgeen hij nog ut universitas volgens privaatrecht bezit.

Wanneer men bedenkt dat door toekenning aan den Staat van het eigendomsrecht, een wezenlijk, zelfs een uitgebreid recht op den grond aan de landbouwers niet behoeft ontzegd te worden, dan volgt uit de aanneming van dit stelsel volstrekt niet, dat de landelijke bevolking daardoor noodzakelijk in een zeer ongunstigen toestand gebracht wordt.

Daarentegen zou het prijs geven van het begrip van algemeen staats-eigendom, en het toekennen van eigendomsrecht aan de landelijke bevolking in geenen deele die gevaarlijke maatschappelijke omkeering te weeg brengen waardoor sommigen zich zoozeer hebben laten verschrikken.

Zoo is er wel eens te groot gewicht gehecht aan de keuze van stelsel. Onder het een, gelijk onder het ander, kan het volk tevreden en gelukkig zijn; het hangt maar van de toepassing af. Doch hiermede is niet gezegd dat de keuze eene onverschillige zaak zou zijn, gelijk, volgens het slot van § 6 van het eerste voorl. verslag, velen schenen te meenen, die den Minister aanspoorden »het betoog over het eigendomsrecht van den Staat en alle soortgelijke juridische onderscheidingen geheel te laten varen»; aan welk verlangen de Minister te gemoet kwam door te beamen, dat »de regelen bij het wetsontwerp voorgedragen zeer goed konden worden vastgesteld, zonder dat vooraf werd uitgemaakt aan wien in abstracto (?) de eigendom van den grond eigenlijk toekwam.”¹⁾ Het eerste artikel van het besluit van 20 Juli bewijst juist het tegendeel, en onverklaarbaar schijnt dan ook de bewering, dat regelen ten aanzien van de betrekking tusschen den Staat en de individus kunnen gesteld worden zonder dat men zich rekenschap geve van het beginsel hetwelk ter bepaling der wederzijdsche rechten en verplichtingen behoort in acht genomen te worden, en hetwelk tevens de grondslag moet zijn van de verordening omtrent de landrente, of de belasting die deze vervangen zal.

5. Vermoedelijk echter is ook hierbij niet zonder invloed geweest een gevoelen in 1863 door den heer Duymaer van Twist geuit²⁾, hetwelk meermalen door de tegenstanders van het denkbeeld der cultuurwet is aangehaald. De heer van Twist zeide: »ik zou de vraag: wie is eigenaar der gronden op Java? beantwoorden met: *niemand*. Wanneer *wij* van

¹⁾ Tweede M. v. T., § 2.

²⁾ Art. 56 van het Reglement op het beleid der Regeering van N. I. door Mr. A. J. Duymaer van Twist, in Bijdragen tot de kennis van het Staatsbestuur enz.

eigendom spreken, dan hechten wij daaraan het begrip van eigendom, zooals het bij ons bestaat. Maar dat begrip van eigendom is een begrip, dat zich in het Westen, niet in het Oosten, heeft ontwikkeld.... Iets dergelijks zou men kunnen zeggen van bezit, huur, erfpacht enz.... Wil men verder komen, mij dunkt, men zal de vraag b. v. aldus moeten stellen: welke zijn de rechten afzonderlijk omschreven, die de Staat, de gemeente of het individu op den grond van Java heeft of hebben kan? En dan zou ik a priori durven verzekeren, dat men niet voor alle plaatsen van Java hetzelfde antwoord zal vinden."

De redeneering is ongeveer deze: het begrip van eigendom 't welk wij kennen heeft zich uit het Romeinsche recht ontwikkeld; dat recht is zonder invloed gebleven op het, plaatselijk zeer verschillend, gewoonterecht der Javanen; *ergo*, er is geen eigendom op Java.

Zeer terecht wordt er in denzelfden gedachtengang bijgevoegd: ook geen bezit, geen erfpacht enz. Maar dan ook geen enkel recht, noch zakelijk, noch uit verbintenis ontstaan, hetwelk wij in eenige verordening zouden kunnen noemen, tenzij wij besloten voortaan onze wetten, koninklijke besluiten en ordonnanciën in het Javaansch op te stellen.

Doch waar en valsch is in de redeneering dooreen gemengd. Waar is het dat het rechtsbegrip van eigendom, zoo als het zich in en door het Romeinsche recht in tegenstelling van het bezitrecht heeft ontwikkeld, door ons bezwaarlijk in het gewoonterecht der Javanen is terug te vinden. In dien zin zouden wij de rechten op de akkers die de Javanen onderling doen gelden, het veiligst kunnen aanduiden door een algemeenen term, gelijk als wanneer de Engelschen spreken van »an estate in lands." ¹⁾ Doch is er wel iemand die zou durven beweren, dat onze Germaansche voorouders geen eigendom kenden, onder voorwendsel dat onderscheidene rechten aan liggende have order hen met den generieken term geweerd (*vestitura*) werden aangeduid? Immers »pooit is het WEZEN van EIGENDOM in het Merovingisch en Karolingisch tijdvak of later in Duitschland onbekend geweest, of heeft in het Deutsche recht geheel ontbroken, maar het eigendomsrecht werd niet als een volstreckte tegenstelling van het bezit, zooals in het Romeinsche recht, maar slechts als den hoogsten graad daarvan, zonder bijzondere technische benaming, opgevat." ²⁾

Eigendom dan behoort tot dat recht »quod ratione naturali inter omnes homines peraeque servatur" ³⁾; grondeigendom bestaat overal waar zich

¹⁾ »An estate in lands signifies such *interest* as the tenant has therein. It is called in Latin *status*, signifying the condition, or circumstances, in which the owner stands with regard to his propepty." Blackstone, Comm., II, p. 103.

²⁾ Zoepfl, Deutsche Rechtsgeschichte, Stuttgart, 1858, § 98.

³⁾ L. 1 pr. ff. de acq. rer. dom. (41.1.)

eene landbouwende bevolking gevestigd heeft. Maar verschillende omstandigheden brengen verschillende gewoonten ten opzichte van het gebruik, van de vervreemding, van de vererving te weeg, en die gewoonten, welke het volle recht op den grond beperken, regelen zich naar plaatselijke toestanden, doch staan aan het toekennen van eigendomsrecht geenszins in den weg. Het bewijs hiervoor kan men vinden in zoo menige streek van Duitschland waar nog Flurzwang ¹⁾ bestaat, waar derhalve de eigenaars der akkers deze beurtelings b. v. moeten laten braak liggen, dan met winterkoorn en vervolgens met zomerkoorn bezaaien (Dreifelderwirthschaft), 't geen opmerking verdient, ook omdat dikwerf ten onrechte beweerd is, dat op Java de waterverdeeling en de bewerking der sawahs die zich daarnaar regelt, de verdeeling der dessa-bouwgronden zou verhinderen. Die gebruiken of instellingen, volkomen bestaanbaar met het algemeen stelsel hetwelk óf aan den Staat óf aan de landbouwers den grondeigendom zou toekennen, behoeven den wetgever die tusschen die beide stelsels te kiezen heeft, niet op te houden. Hierop slechts komt het aan, dat in het gewoonterecht niet noodeloos worde ingegrepen.

De grondslag echter van de bewering van den heer van Twist schijnt verkeerd, en heeft tot groote verwarring van begrippen geleid. Het is in beginsel valsch, de oplossing der vraag: behoort op Java de grond aan den Staat of aan de individus? te zoeken in het Javaansch gewoonterecht, hetwelk bovendien niet eens een algemeen rechtsbegrip vertegenwoordigt. Men kan misschien in ethnografischen zin van een Javaansch volk spreken, maar zeker niet in politischen zin. Java is een deel van het Nederlandsch rijk; het ontvangt wetten, verordeningen en rechtspraak van Nederland. Het noodzakelijk gevolg van de verhouding waarin Java tot Nederland staat volgens onze rijkswetten, is, dat de bevoegdheid en de rechten van den Souverein naar die wetten moeten worden beoordeeld, en niet naar de voorstellingen welke zich de Javanen, naar men beweert, daarvan zouden vormen. De stelling: »de grond behoort noch aan den werkelijken bezitter, noch aan den Staat, hij behoort aan niemand,» is dus onjuist, tenzij het bewijs er voor geput kan worden uit de Nederlandsche wet, en deze berust integendeel op het beginsel, dat ieder grondstuk een eigenaar heeft, en dat de Staat als zoodanig optreedt wanneer een andere eigenaar ontbreekt. Toen de cultuurwet behandeld werd, is wel beproefd de geldigheid der Nederlandsche wet ten aanzien van den grond in het bezit der Inlanders te ontkennen, op grond van de artt. 11, 12, 18 al. 2 der Algemeene Bepalingen van wetgeving voor N. I. en art. 75 van het Regeeringsregle-

¹⁾ W. Roscher, System der Volkswirtschaft, II, § 76; Hanssen, zur Geschichte der Feldsysteme in Deutschland, in Zeitschr. für die gesammte Staatswiss., 1865. pag. 98.

ment, doch de afgodische letterknechterij van enkelen heeft eene onmogelijkheid niet tot waarheid kunnen verheffen. Zelfs in de middeleeuwen, toen een ieder leefde naar het recht van den volksstam waartoe hij behoorde, toen het recht dus over het algemeen meer een persoonlijk dan een territoriaal karakter droeg ¹⁾, was ten aanzien van onroerend goed de wet der plaats waar het gelegen was, regel, en inderdaad vloeit dit grondbeginsel, bestemd om botsing tusschen verschillende wetten te voorkomen, uit den aard der zaak voort. Trouwens de heer Thorbecke heeft, zoo als onder n°. 1 van dit opstel is vermeld, aan de vroeger verkeerdelijk ingeroepen wetsbepalingen hare juiste beteekenis teruggegeven.

Het spreekt van zelf dat dit betoog niet strekt om de meening ingang te doen vinden alsof op de begrippen van het volk, gelijk die uit zijn gebruiken spreken, geen acht geslagen behoeft te worden. Den gulden regel dat de wetten met het karakter en de loffelijke gewoonten des volks niet strijdig mogen zijn, betwist niemand; maar die regel is wel een leidraad voor de wetgevende macht, doch wijst de bron van het recht niet aan. Bovendien, wij hebben hier niet in de eerste plaats te doen met de onderlinge rechtsbetrekkingen der Inlanders, maar met de verhouding waarin het recht van den Staat op den grond tot dat van den Inlander geacht wordt te verkeerren, en die verhouding is alleen te kennen, niet uit bespiegelingen over Oostersche instellingen, maar uit hetgeen de tegenwoordige bevoegde macht als recht erkent of tot recht stempelt. Zal nu iemand nog willen beweren, dat het wezenlijk belang der inlandsche bevolking op Java zou worden gekrenkt, indien de Staat zich den oorspronkelijken of oppereigendom, den Inlander een vast zakelijk recht of nuttelijk eigendom toeschreef? of wel indien de Staat den eigendom der akkers aan de ontginners of hun rechtverkrijgenden toekende? De heer van Twist zeker niet: want hij gaf den 7^{en} Juni 1866 te kennen, dat hij zich bij de cultuurwet zou hebben nedergelegd, al strookte die niet geheel met zijne inzichten ²⁾. Doch door het verlaten van het eenig ware standpunt zijn anderen wel degelijk tot averechtsche gevolgtrekkingen geleid; — niet alleen zij die zich in bespiegelingen over Mozaisch en Mohammedaansch recht verdiepten, maar ook de heer Thorbecke met zijne fantaisiën over Javaansch grondrecht, die nu althans ook den schijn van waarheid missen, sinds hij zelf den noodzakelijken grondslag van zijn betoog prijs gaf.

6. Eindelijk zondigt het stelsel in 1863 door den heer Duymaer van Twist verkondigd, tegen de historische feiten. Sedert Europeesche overheerschers, zoowel Engelschen in Voor-Indië als Nederlanders in den Ar-

¹⁾ Eichhorn, D. S. & R., § 46.

²⁾ Bijblad 1865/66, 1ste kamer, blz. 217.

chipel, regeeringsrechten verwierven, beschouwden zij zich als eigenaars van den ingenomen grond, omdat zij die hoedanigheid toeschreven aan de vorsten wier plaats zij hadden ingenomen. De juistheid dier beschouwing, al spoedig in twijfel getrokken, moge thans des noods geheel ontkend worden, het blijft niettemin waar, dat het zoogenaamd landelijk stelsel op dat beginsel werd opgetrokken, eerst in Britsch Indië, daarna op Java. Zoo de inrichting van het door Lord Cornwallis in 't leven geroepen Bengaalsch of Zemindari stelsel die zaak eenigermate in de schaduw stelt, de latere regeling in de presidentie Madras, welke, in verband met het beroemde vijfde verslag ¹⁾, blijkbaar op het oordeel van Sir Thomas Stamford Raffles grooten invloed had, is afdoende. Raffles nam dan ook aan, dat het oorspronkelijk eigendomsrecht bij den Souverein was gebleven, doch dat de eerste ontginners ook op zekere eigendomsrechten ten aanzien van den grond dien zij als het ware hadden geschapen, dien zij door hun arbeid vruchtbaar hadden gemaakt, aanspraak konden maken ²⁾. Het was de verwezenlijking, wat de landbouwers betreft, van de beschrijving door James Mill ³⁾ gegeven: »door gewoonte werd het bezit van den rajat (landbouwer) een blijvend bezit, waaruit hij niet verstooten werd dan wegens wanbetaling der pacht; — een recht dat hij kon vervreemden bij zijn leven, vermaken bij zijn dood. Voor zoo ver rechten door verjaring kunnen gevestigd worden, werden deze rechten ten bate der rajats in Indië gevestigd. En geene schending van eigendom is erger dan die waardoor het landbezit van den rajat wordt verkracht.” Aan dat landbezit dacht de Commissaris-generaal J. van den Bosch, toen hij in zijne memorie van 1834 schreef: »men heeft geheel ten onrechte beweerd, dat de Javaan geen denkbeeld bezit van het recht van eigendom op den grond; . . . de gronden gaan op de leden der familie van den eigenaar over, zij verkoopen of verhuren die onderling volgens de adat” ⁴⁾; en het is alweder datzelfde landbezit, hetwelk, onder den naam van erfpacht, door het reglement omtrent de particuliere landerijen ⁵⁾ aan de daar gevestigde bevolking wordt toegekend, — datzelfde landbezit, 't welk de Iersche boer good-will noemt en waaraan nu tegenover het eigendomsrecht van den landheer een zelfstandig bestaan is verzekerd.

Daarboven strekt zich het algemeen eigendomsrecht van den Staat uit,

¹⁾ Fifth report of the Select Committee of the House of Commons on the state of the affairs of the E. I. Comp. . 1812.

²⁾ Mem. v. toel. der cultuurwet van 1865, hoofdst. III, § 2.

³⁾ The history of British India, I. 274 (ed. v. 1820.)

⁴⁾ Mijne verrichtingen in Indië, overgedrukt uit de Bijdragen van het koninkl. Instituut, Amsterd. 1864.

⁵⁾ Ind. Staatsbl. 1836, n°. 19.

waarvan de opbrengst van een evenredig deel der vruchten, of de grondrente welke die vervangt, bij ons onder den naam van Landrente bekend, het teeken is. Geen belasting dus, de schrijvers en parlementaire stukken over Britsch Indië herinneren er telkens aan, geen belasting, maar rente (reditus), een jaarlijksche opbrengst, in natura of in geld, voor het bezit van den grond. ¹⁾

Zoo is het op Java, wat het recht van den Staat betreft, gebleven. Wel vindt men hier en daar, in de memorie van van den Bosch b. v., de uitdrukking *belasting* op de landrente toegepast; ²⁾ doch dat deze in het wezen der zaak gebleven is wat zij onder Raffles was, bewijzen èn het besluit van Commissarissen-Generaal van 4 Januari 1819 ³⁾, èn de Art. 62—64 van het voorlaatste Regeerings-reglement, dat van 1836. ⁴⁾ Het recht der Inlanders werd echter zwakker, daar de Regeering hun niet meer een zakelijk recht, doch slechts een recht uit het huurcontract voortgesproten, toekende.

Het nu bestaande Regeerings-reglement, dat van 1854, brak met dat stelsel, en van daar de redactie van Art. 59. Men begreep het eigendomsrecht des Staats, gelijk Raffles zich dat voorstelde, niet meer, of deinsde voor de gevolgen die er aan verknocht werden, terug. Doch het Regeerings-reglement kon niet meer doen dan van het domaniaal stelsel zwijgen; aan latere algemeene verordeningen, met name aan die omtrent de landrente, moest worden overgelaten het afgekeurd beginsel door een ander te vervangen. Tot dusver geschiedde dat niet; de heffing der landrente is naar de voorschriften van 1819 voortgezet, en uit vele door den Minister van Koloniën in zijne eerste memorie van toelichting aangewezen staatsstukken blijkt, dat de Staat steeds als algemeen landheer is beschouwd. Nu moge het eerste voorloopig verslag tegen sommige bewijplaatsen van den Minister gegronde bedenkingen inbrengen, zij bewijzen niet dat de slotsom waartoe de Regeering kwam, verkeerd was, al kunnen de argumenten onvolledig of onjuist genoemd worden. Onvolledig waren zij, om-

¹⁾ Blackstone, Comm., II, 41, 59 n.

²⁾ Ook in de Indische begrooting heet de landrente: belasting op ongebouwde eigendommen.

³⁾ Indisch Staatsblad, N°. 5.

⁴⁾ Art. 62: „De gronden op het eiland Java, welke nog de eigendom van den lande zijn, zullen, voor zoover dezelve door de Javanen bebouwd worden, bij voortdoring dessa'gewijze aan de inlandsche bevolking worden verhuurd, door middel van overeenkomsten met de hoofden en oudsten en onder zoodanige bepalingen, als telkens in de huurcedels of *piagems* zullen worden uitgedrukt”.

Dit, en de twee volgende artt. zijn gelijkkluidend met artt. 74—76 van het reg.-regl. van 1830.

dat de Minister de Engelsche instelling, welke het grootste gewicht in de schaal legt, geheel onvermeld laat; onjuist, omdat de aanhef en het tweede lid van Art. 62 Regeerings-reglement, waaraan de Minister zoo veel waarde hecht, weinig of niets voor zijne stelling bewijzen. ¹⁾

7. De grond van Java, voor zoover die niet door den Staat verkocht is, is dus alsnog STAATSDOMEIN. En toch heeft niemand, het is in 1854, het is nu wederom gebleken, vrede met dat denkbeeld, hetwelk met onze begrippen, met onze Staatsinstellingen, met onze burgerlijke wet in lijn-rechten strijd is. De goede oplossing der moeilijkheid zou zijn, de eigendomsrechten van den Staat over te brengen op de rechtmatige bezitters der velden, die aldus den vollen eigendom zouden verkrijgen, onderworpen aan zoodanige beperkingen van algemeenen of plaatselijken aard als het familie-recht waaronder de inlanders leven, of hunne betrekking tot zekere gemeente, of de ligging hunner akkers medebrengen. Voor inschrijving en onderlinge overdracht van perceelen konden inrichtingen worden in het leven geroepen van minder onslachtigen aard, dan thans voor overgang van vast goed zijn voorgeschreven. Dit denkbeeld, in de cultuurwet van 1865 voorgesteld, heeft niet verwezenlijkt kunnen worden.

Wat doet nu de agrarische wet? Zij schijnt het eigendomsrecht van den Staat te gelijk te handhaven en te verwerpen: te handhaven, daar zij het niet uitdrukkelijk opgeeft en daar zij zelfs van eigendomsafstand aan dessa's geheel zwijgt; te verwerpen, daar de enkele wil van den individueel gerochtigde, volgens al. 4, voldoende is om het recht van den Staat ten opzichte van zijn stuk gronds op te heffen.

Of is het derde lid van het wetsartikel, bepalende dat over den grond in het bezit der Inlanders door den Gouverneur-Generaal niet beschikt zal worden dan met inachtneming der voorschriften voor onteigening geldende, van zulke kracht, dat daardoor het eigendomsrecht des Staats te niet gedaan wordt? Zoo verzekerde de heer Thorbecke ²⁾, zeggende: »bijaldien de gedachte nog ergens voet kan hebben, dat het Gouvernement algemeene landeigenaar van Java is, met den grond kan handelen naar willekeur, en zoo ook de gronden, die aan de Inlanders toekomen, kan verkoopen, dan is het hoog tijd dat wij met deze 3de alinea tusschen beide

¹⁾ Daarentegen had op het bij de wet van 6 Juli 1863 (Staatsbl. n°. 110) bekrachtigd Art. 11 der concessie voor den spoorweg Samarang—Vorstenlanden kunnen gewezen worden, alwaar kosteloze afstand van gouvernementsgronden, in tegenstelling van de gronden welke aan bijzondere personen of vereenigingen toebehooren, onder gehoudenis van schadeloosstelling der bezitters en vruchtgebruikers, wordt toegestaan.

²⁾ Bijblad, blz. 971.

treden en aan dergelijke gedachten de deur voor altoos en voor goed sluiten."

Dan, die redeneering houdt geen steek, hetgeen reeds hieruit blijkt, dat elke willekeurige beschikking als het noodzakelijk gevolg van eigendomsrecht wordt beschouwd. Het eigendomsrecht kan blijven bestaan, al is het vermogen tot beschikking over het voorwerp daarvan beperkt door de rechten van anderen. Het eigendomsrecht van den Buitenzorgschen landheer is niet vernietigd door de bepaling, dat hij »over geen sawah-tuin- of anderen gecultiveerden grond, door eenen opgezetene of zijne voorouders aangelegd, of in erfpacht verkregen, anders dan bij minnelijke overeenkomst beschikken" mag. ¹⁾ De bron echter, waaruit de onjuiste gevolgtrekking vloeit, is de denkbeeldige schepping van een Javaansch volksrecht ten aanzien van het grondbezit, — een volksrecht dat een eigen bestaan zou hebben, onafhankelijk van, des noods in strijd met de Nederlandsche wet, — een volksrecht waaraan dus de Nederlandsche Staat, ook al wilde hij het niet, onderworpen zou zijn. De ongerijmdheid der stelling is te tastbaar om er langer bij te verwijlen.

Het derde lid van het wetsartikel beslist dus niets ten aanzien der vraag, of de Staat al dan niet eigenaar van den grond blijft; maar de heer de Waal heeft, in eerstgemelden zin beslissende, zich toch niet kunnen losmaken van de valsche argumentatie. Immers art. 1 van zijn besluit zegt:

»Behoudens opvolging van de tweede en derde bepaling der vermelde wet, blijft het beginsel gehandhaafd, dat alle grond waarop niet door anderen recht van eigendom wordt bewezen, domein van den Staat is."

Een beginsel dus, niet gaaf, maar met een voorbehoud; doch een voorbehoud dat het beginsel niet raakt. De Staat is eigenaar, of hij is het niet. De landbouwers kunnen meer of min uitgebreide rechten op den grond hebben; maar die rechten tasten het beginsel 't welk men handhaaft, niet aan. Zoo schijnt het besluit zich ten doel te stellen, het onvereenigbare te vereenigen en dit te beproeven in den herkomstigen Indischen bureau-stijl, die in eene algemeene verordening, van 's Koningswege uitgevaardigd beter vermeden ware. De vorm van het gouvernements-besluit van 22 Januari 1853, No. 9, is zorgvuldig behouden ²⁾; doch de inhoud van dat besluit, waarvan de strekking duidelijk was, is nu zoo gewijzigd

¹⁾ Art. 21 van het Reglement omtrent de particuliere landerijen. (Ind. Staatsbl. 1836, n°. 19.)

²⁾ Is goedgevonden en verstaan:

Aan te teekenen:

1°, dat zal worden gehandhaafd het beginsel, dat alle grond, waarvan noch bij de protokollen van den Raad van Justitie, noch bij de kadastrale registers, eigenaren bekend zijn, als *domein van den Staat* moet worden aangemerkt. (Bijblad op het Staatsbl. van N. I., N°. 182.)

dat men aan het twijfelen raakt, of de Minister den algemeenen staats-eigendom heeft willen vasthouden, of, terugkeerende tot het stelsel van den heer Duymaer van Twist, dien eigendom heeft willen uitsluiten ten opzichte der gronden in al. 3 der wet bedoeld? Om vroeger reeds aangevoerde redenen, en de missive van 25 Juli ad art. 1 raadplegende, is dit laatste wel onaannemelijk; doch de redactie van het artikel nu in behandeling is niettemin van dubbelzinnigheid niet vrij te pleiten.

8. Art. 2 van het kon. besluit behandelt »de rechten der inlandsche bevolking op grond», 't geen zal moeten beteekenen de rechten die toekomen aan de inlandsche bezitters van den grond die door art. 1 tot staatsdomein is verklaard. De zeer algemeene uitdrukking »bevolking» is hier misplaatst; niet als bevolking, maar als bezitters of gebruikers van grond hebben Inlanders rechten.

Welke rechten? Zoo de Staat als grondeigenaar erkend wordt, behooren uitgebreide rechten aan de landbouwers te worden ingeruimd, rechten die zij ook tegen den Staat kunnen doen gelden, en de wet of andere algemeene verordening die dit verzuimde, zou niets gedaan hebben. En toch, de agrarische wet spreekt er niet van; evenmin dit besluit. Noch het voorschrift door al. 2 der wet aan den Gouverneur-Generaal gegeven, noch het onderzoek waarvan de uitkomsten de bouwstof voor eene nadere verordening zullen opleveren, kan de leemte aanvullen. Alweder eene vrucht van de onzalige »grondrecht-theorie»!

Het is duidelijk dat aan de verhouding tot den Staat eigenlijk in het geheel niet gedacht is. De rechten, waarvan hier sprake is, zijn gebruiken, costumen, die de inlanders bij onderling verkeer in acht nemen; b. v. de verdeeling tot tijdelijk gebruik van grond door geërfden in de dessa gezamenlijk bezeten; het gebruik tot beweiding van de wildernis in het bezit der dessa, of tot houthak; de afzondering van perceelen gemeen land, waardoor bijzonder bezit ontstaat; de wijze waarop het recht van geërfden in de dessa verloren gaat, en meer andere van dien aard.

Die rechten worden ondersteld te berusten op *godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken*, eene uitdrukking die van de eene naar de andere verordening is verhuisd. Opmerking verdient dat het reglement van 1819 op de administratie der politie enz. ¹⁾ spreekt van: »de inlandsche wetten en gewoonten van het eiland», de publicatie van 13 December 1825 ²⁾ van: »inlandsche of godsdienstige wetten, inrichtingen of gebruiken.» De algemeene bepalingen in 1848 afgekondigd gewagen enkel van godsdienstige wetten enz., en zoo ook reg.-regl. Art. 75. Zoo de godsdienstige wetten,

¹⁾ Ind. Staatsbl. N°. 20, Artt. 121.

²⁾ Ald. N°. 42.

men bedoelt den Mohammedaanschen Koran en de verklaringen daarvan, bij de zaken aan den Priesterraad voorgelegd, of in strafzaken, geraadpleegd worden, het is daarentegen voldoende aangetoond, dat zij op de volksgebruiken ten aanzien van het grondbezit geen overwegenden invloed hebben. Waarom dan op nieuw, als het ware uit sleur, den verkeerden term gebezigd? Hier komt het op de geijkte herkomsten aan, niet op de godsdienst-wet.

De Minister beveelt omschrijving der bedoelde rechten, en wel, dit volgt uit het tweede en derde lid, in ééne enkele algemeene verordening. In de missive van 25 Juli worden het daarentegen verordeningen, maar de Minister is onzeker of die op geheel Java, dan wel op enkele gewesten betrekking zullen hebben.

Volgens het koninklijk besluit wordt voorts het ontwerp der verordening in de dorpen — er zijn er zoo ongeveer 34000 — bekend gemaakt, en een soort van plebisciet georganiseerd. Europeesche ambtenaren, men denkt in de eerste plaats aan die der statistieke opneming, zullen de cahiers met bezwaren overbrengen. Dan worden de hoogste inlandsche ambtenaren (misschien tot een senaat vereenigd) gehoord, en zoo zal de codificatie van inlandsch recht, voor zoover noodig zegt al. 1, bij algemeene verordening — zal het eene wet, een koninklijk besluit of eene ordonnantie zijn? — tot stand komen tenzij er niets van kome; want die eventualiteit heeft de Minister voorzien, hetgeen voor zijn gezond verstand pleit.

Als het onderzoek niet geschiedt naar den hierboven beschreven democratischen trant, dan zal het, zegt al. 4, op een andere wijze, en zoo als de Gouverneur-Generaal wil, geschieden. A la bonne heure!

Doch waartoe dat onderzoek? Dat rechtsgeldige herkomsten en gebruiken uit het onbeschreven naar het beschreven recht worden overgebracht, is ongetwijfeld zeer nuttig; doch zeer snel en tegelijk nauwkeurig gaat zoo iets gemeenlijk niet. Maar het is daarenboven uit de bewoordingen van al. 4 duidelijk, dat de Minister aan eene wetgeving eigenlijk niet ernstig gedacht heeft. Het onderzoek, zoo staat er, wordt »krachtens de tweede bepaling der vermelde (agrarische) wet vereischt,» en die tweede bepaling luidt: »de Gouverneur-Generaal zorgt, dat geenerlei afstand van grond inbreuk make op de rechten der inlandsche bevolking.» Het onderzoek is eenvoudig een administratieve maatregel tot voorlichting bij de beslissing, of eenig stuk gronds in erfpacht kan worden uitgegeven. Maar, indien de Minister erkent dat de landbouwers zakelijke rechten op den grond hebben, al zijn die ook nog niet beschreven, waarom niet bij voorgenomen uitgifte in erfpacht het administratief onderzoek lokaal gemaakt, en tevens gewaakt dat, zoo als in Britsch Indië geschiedt, bij den rechter heul tegen rechtskrenking kan gezocht worden? Omdat de Minister, zoo

moet al wederom het antwoord luiden, niet begrepen heeft dat het in de eerste plaats noodig was den Inlander een recht, ook tegen den Staat, te geven en te verzekeren, en, al wil men nu eens aannemen dat die voorgespiegelde codificatie te eeniger tijd werkelijk zal tot stand komen, wat baat het voor het tegenwoordige? Hoe echter wanneer Inlanders onderling een geding te voeren hebben over grond? Dan zal toch ook een onderzoek moeten plaats hebben, de herkomst of gewoonte waarop men zich beroept, als feit bewezen moeten worden. Zou hetzelfde dan niet in een geding tusschen Inlanders en den Staat kunnen geschieden? Ongetwijfeld, mits uit eenige wettelijke bepaling bleek dat het gewoonterecht der Inlanders een recht op den grond tegen den Staat vestigt, en dat is tot dusver het geval niet.

Tweeërlei onderwerpen zijn derhalve in dit tweede artikel van het besluit verkeerdelijk dooreengemengd: de beschrijving van het recht, en het administratief onderzoek, 't welk aan de uitgifte in erfpacht moet voorafgaan. Immers, hoe uitvoerig men zich eene wetgeving denke, altijd stelt zij algemeene regelen vast, en kan mitsdien de nasporing, waar die noodig mocht zijn, van de omstandigheden waarin een bepaalde persoon of zaak geplaatst is, niet vervangen.

9. Zal men het tweede lid der agrarische wet, in het vorig n°. een voorschrift aan den Gouverneur-Generaal genoemd, tegenwerpen? Het zou dan zijn, omdat men daarin met den heer Thorbecke ziet, »de hoofdbepaling der geheele voordracht, de bepaling van de grootste en minst twijfelachtige gevolgen;» ¹⁾ omdat men het met den heer Fransen van de Putte van groot belang acht, »dat de gronden door de Inlanders bezeten, afgescheiden van het eigendomsrecht, worden gesteld onder de hoede van de wet.» ²⁾

Intusschen dat parlementair optimisme beduidt al zeer weinig, zoo het niet strookt met de wet, en als men deze opmerkzaam leest, welt toch nog eenige twijfel op aan de hooggeprezen gevolgen en aan de krachtige hoede welke uit dit gedeelte der wet zouden geboren worden. Dat de heer Thorbecke, die een niet erkend recht als erkend fingeert, dus spreekt, is verklaarbaar; doch dat de heer Fransen van de Putte, die toch zeer wel weet dat de ware behoeder is de rechter, een juichtoon aanheft, is minder begrijpelijk. Wat beteekent de hoede van de wet, afgescheiden van het eigendomsrecht niet alleen, maar van elk bekend en erkend zakelijk recht op den grond?

¹⁾ Bijblad, blz. 970.

²⁾ Ald., blz. 974.

Met andere woorden, wat kan de Inlander doen, bijaldien de Gouverneur-Generaal, in strijd met het voorschrift, zonder, of zonder behoorlijke, schadeloosstelling over den grond beschikte? Petitioneeren, maar in afwachting van eene gunstige beslissing is hij den grond kwijt.

Is die onderstelde handeling in strijd met de wet, ondenkbaar? Is het volstrekt onmogelijk dat redenen van vermeend staatsbelang de Indische regeering tot zoodanig bedrijf nopen en haar zouden rechtvaardigen in het oog van het Opperbestuur? Reeds nu is er reden van wantrouwen, wanneer de beoogde uitvoering der wet wordt gadeslagen.

De Gouverneur-Generaal beschikt niet over de hier bedoelde gronden dan :

1°. ten algemeenen nutte, op den voet van Art. 77 (reg.-reglt.),

2°. ten behoeve van de op hoog gezag ingevoerde cultures, volgens de daarop betrekkelijke verordeningen en tegen behoorlijke schadeloosstelling.

De redactie, eenigszins afwijkende van die door den Minister bij de memorie van beantwoording voorgedragen ¹⁾, is haren oorsprong verschuldigd aan de overweging, dat beschikking ten behoeve van cultures niet gelijk staat met beschikking ten algemeenen nutte. Bij de eerste zijn de vormen in Art. 77 voorgeschreven in acht te nemen, bij de laatste niet; doch ook deze eischt behoorlijke schadeloosstelling, en mitsdien schijnt het onderscheid werkelijk slechts hierin te bestaan, dat bij beschikking voor cultures geene verklaring dat het algemeen nut die vordert, te pas komt. De schadeloosstelling echter moet *behoorlijk* zijn, en waaraan dien eisch te toetsen, tenzij aan de eenige wetsbepaling die voor schadeloosstelling regelen stelt? ²⁾

Het tweede voorloopig verslag teekende dan ook aan: »Het scheen noodzakelijk, reeds hier het beginsel op te nemen, dat de Gouverneur-Generaal niet beschikt over gronden door de inlandsche bevolking voor eigen gebruik ontgonnen, zonder *voorafgaande behoorlijke* schadeloosstelling, in de gevallen en op de wijze bij algemeene verordening omschreven. Daardoor zou de bepaling zich aansluiten aan de aanhangige suikerregeling, waarbij, althans voor de toekomst, hetzelfde beginsel wordt aangenomen. . . . In eene agrarische wet behoort het waarborgen tegen zoodanige beschikking zonder

¹⁾ Deze luidde: over gronden enz. wordt door den G. G. hetzij ten algemeenen nutte, hetzij ten behoeve van de op hoog gezag ingevoerde suikercultuur niet beschikt, dan op den voet van art. 77.

²⁾ Een Gouvernements-besluit van 11 Januari 1857, n°. 82, bepaalde, dat, bij onteigening van bebouwde sawa- of tegalgronden, als maatstaf van schadeloosstelling „behoort te worden genomen het zuiver bedrag der voordeelen, die de bevolking van de haar ontnomen wordende gronden gemiddeld in een jaar trekt, waarvan het tienvoud als vergoeding behoort te worden uitgekeerd.” Bijblad op het Staatsbl. van N. I., n°. 173.

voorafgaande schadeloosstelling bij uitnemendheid te huis." De Minister antwoordde; »De ondergeteekende kan niet anders dan de juistheid dezer opmerking beaamen . . . Behalve ten algemeenen nutte zal nog voorshands over zekere gronden beschikt moeten kunnen worden voor de op hoog gezag ingevoerde suikercultuur. Deze beschikking is gevoegelijk zoo te regelen dat Art. 77 opgevolgd worde."

Volgen wij nu de discussie. De heer Heemskerk Azn. verklaart: »wanneer deze alinea wet wordt, zonder overgangsbepaling, dan is de naleving van de loopende suikercontracten niet meer mogelijk". 1) De Minister van Koloniën zoekt deze uitvlucht: »Art. 77 reg.-regt. bedingt geen voorafgaande schadeloosstelling in dringende omstandigheden . . . en die bestaan toch steeds als men het bestaande suikercontract wil laten werken en de tijd van aanplant daar is". 2) De heer van Houten zou, om de moeilijkheid van voorafgaande schadeloosstelling te ontgaan, van *volledige* willen spreken. 3) De heer Heemskerk Azn. komt terug: »Naar het gevoelen van den Minister kunnen er dus bij de onteigening ten behoeve der suikercultuur zoodanige dringende omstandigheden voorkomen, dat die waarborgen (overeenstemming met den Raad van Indië en *voorafgaande* schadeloosstelling) komen te vervallen. Of dat nu juist is, daarover twist ik niet" 4). De Minister wijzigt de zinsnede zoo als die nu in de wet gelezen wordt 5). De heer Thorbecke vraagt: waarom het adjectief *behoorlijke* gebezigd? »Schadeloosstelling toch is geen schadeloosstelling zoo zij niet behoorlijk is". 6) De Minister: »het woord is overvloedig, maar ik heb het uit het burgerlijk wetboek overgenomen" 7). Dan, herneemt de heer Thorbecke, »mag ik de opmerking maken dat in ons burgerlijk wetboek »behoorlijke", voor gevallen als waarvan hier sprake is, beteekent »*voorafgaande*," zoo als de grondwet eischt." 8) Nu slaat ook den heer Mirandolle de angst om het hart. Hij gelooft met den heer Thorbecke dat men het woord *behoorlijke* zou kunnen interpreteren als *voorafgaande*, en doet den Minister aan de hand het gevaarlijke woord te vervangen door de woorden: »in geval van geschil door den rechter te bepalen". 9) Dat zou ik wel willen doen, antwoordt de Minister, maar het gaat niet aan al weder te wijzigen; dat heb ik al zoo dikwerf gedaan, en bovendien, het woord *behoorlijke* staat in het burgerlijk wetboek. 10)

Alles resumeerende bevindt men dat *voorafgaande* schadeloosstelling, ook bij beschikking voor cultures, beoogd werd; dat de Minister en een paar leden der Kamer aan het twijfelen zijn geraakt of die voorwaarde ook las-

1) Bijblad, blz. 967. 2) Ibid., blz. 973. 3) Ibid., blz. 975.

4) Ibid., blz. 976. 5) Ibid., blz. 980. 6) Ibid., blz. 987.

7) Ibid., blz. 987. 8) Ibid., blz. 988. 9) Ibid., blz. 990.

10) Ibid., blz. 991.

tig kon worden bij de uitvoering der suikercontracten; dat evenwel de wijziging der regeeringsvoordracht niet om die reden is geschied, en dat ook na die wijziging de beteekenis van *voorafgaande* aan het adjectief *behoorlijke* is gehecht, en door den Minister niet weêrsproken.

Toch bevat de missive aan den Gouverneur-Generaal van 23 October 1870 het volgende: »Deze procedure (over het bedrag der schadeloosstelling) verhindert niet dat intusschen door het Gouvernement over de velden, krachtens de verordeningen op de suikercultuur (de wet van 9 April 1870 spreekt op dit punt niet van *algemeene* verordeningen), worde beschikt.»

Een nieuwe vondst! De Minister schijnt te erkennen dat voorafgaande schadeloosstelling bedoeld is; doch gelijk hij die eerst door een beroep op de dringende omstandigheden van art. 77 ¹⁾ wilde ontwijken, zoekt hij thans zijn oogmerk te bereiken door de opmerking, dat de bestaande verordeningen op de suikercultuur niet zijn van algemeenen aard. Het een is even onlogisch als het andere. Of de bedoelde verordeningen kunnen gezegd worden *algemeene* te zijn, doet ter zake niets af. De eenige vraag is, of het in de wet gebezigde woord *behoorlijke* al of niet beteekent: *voorafgaande*, en dit kan alleen ontkend worden wanneer men aanneemt dat art. 77 hier niet toepasselijk is, waarvoor na de aangebrachte wijziging veel te zeggen is.

Het voorbeeld toont echter, en dit is de bedoeling der breede uitweiding, hoe licht de toepassing eener wet door het bestuur geplooid wordt naar het belang van het oogenblik, en hoe luttele waarde derhalve te hechten is aan zoogenaamde waarborgen voor de belangen der inlanders, wanneer die ten slotte toch afhankelijk blijven van de inzichten der administratie. ²⁾

10. Die meenen mocht dat het derde artikel van het besluit ³⁾ het aangewezen gebrek zal kunnen verhelpen, zou zich deerlijk bedrogen vinden.

»Het recht dat verzekerd moet worden», schrijft de Minister in zijne missive van 25 Juli, »is het bestaande *inlandsch* recht, bepaald door de inlandsche wetten, gebruiken en instellingen.»

Waarin echter dat inlandsch recht bestaat, moet eerst nog volgens Art. 2 onderzocht worden, en dit rechtvaardigt het best de voorwaarde: *zoodra doenlijk*. Omtrent het onderscheid dat tusschen bedoeld inlandsch recht en eigendom zou bestaan, wist de Minister, in de tweede memorie van toe-

¹⁾ Het art. spreekt van oorlog, brand, watersnood, aardbeving, vulkanische uitbarsting of andere dringende omstandigheden.»

²⁾ Zie voorts No. 15.

³⁾ De inlanders die tot verzekering van hun erfelijk individueel gebruiksrecht op den grond een schriftelijken titel verlangen, worden door den G. G., zoodra doenlijk, in de gelegenheid gesteld dien te verkrijgen.

lichting, niet anders dan dit te zeggen: »het onderscheid ligt in het karakter van beide rechten. Het inlandsch gebruiksrecht is niet op elke plaats gelijk, maar, zoover onze kennis reikt, overal aan voorwaarden gebonden, die er het begrip van eigendom aan ontnemen.»

Dat geheimzinnig recht wordt dan getooid met den naam van *gebruiksrecht*. De oorsprong dier benaming is deze. De cultuurwet sprak in Art. 1 van personen die grond in individueel en erfelijk gebruik bezitten, ter onderscheiding van anderen die van den grond welke aan de gezamenlijke geërfden in de dessa toekomt, een gedeelte tijdelijk in gebruik hebben. Met verwaarloozing van den zin der uitdrukking werd, eerst door het amendement Poortman, en nu op nieuw door den onlangs afgetreden Minister van Koloniën, van een, in de bedoelde beteekenis geheel denkbeeldig, *gebruiksrecht* gesproken.

Afgezien van het recht van gebruik, waarvan ook onze burgerlijke wet gewaagt, hetwelk in het Romeinsche recht als eene persoonlijke dienstbaarheid werd beschouwd, ¹⁾ doch hier niet in aanmerking kan komen, duidt het woord *gebruiksrecht* aan de bevoegdheid, door het bezit van huis en erf verkregen, om op gemeen land, of ook op eens anders grond, zekere rechten uit te oefenen. Zoo werd het recht van markgenooten, die eigen vuur en rook, een waardeel of schare in het gebied der mark bezaten, in het algemeen *utilitas, usuagium, usus* genoemd, ²⁾ en daarnaar de grond waarop de rechten werden uitgeoefend, wel eens door *usages* aangeduid. ³⁾ Deze gerechtigdheden, waarvan de hoofsoorten zijn de beweiding (*pacage, paturage*) en houtvelling (*affouage*), zijn de eigenlijke *droits d'usage*. ⁴⁾ Op Java, waar het bouwland op onderscheidene plaatsen nog in het bezit van de gezamenlijke gewaarden is, zou men des noods het recht van ieder hunner op het tijdelijk genot van een aangewezen perceel ook *gebruiksrecht* kunnen noemen; doch zelfs dan strekt zich de beteekenis van het woord niet verder uit dan tot de verhouding van ieder geërfde tot de gemeenschap, en zoo er schriftelijke bewijzen uit te reiken zijn, zouden die geërfden daaraan evenveel behoefte hebben als zij die individueel en erfelijk bezit hebben, terwijl aan de laatsten uitsluitend door den Minister gedacht is.

Wat is dan het eigenlijk doel van de bepaling? De tweede memorie van toelichting zegt: »de geheele zin der alinea — wat nu in het besluit

¹⁾ L 1 ff. de Servit. (8. 1.).

²⁾ v. Maurer, *Gesch. der Markenversassung*, § 18.

³⁾ Il n'y a quasi point de village en France, qui n'ait des *usages* appelés communes, pasquages et communaux. Legrand, *Comment. de la coutume de Troyes*, art. 168.

⁴⁾ P. J. Proudhon, *Traité des droits d'usage*; Meaume, *des droits d'usage dans les forêts, de l'administration des biens communaux et de l'affouage*.

staat was toen in de wet opgenomen, zie n°. 1 — is, dat het bestuur den Inlander te gemoet kome, waar hij behoefte heeft aan betere titels voor *zijn* (inlandsch) agrarisch recht, en het dorpsleven ze hem niet aanbiedt." Derhalve, voor zoover uit deze duistere woorden een gezonde zin te trekken is, beveiliging van het individueel en erfelijk grondbezit tegen aanmatigheden der vereenigde dessagenooten.

Maar dan behoeft de zoogenaamde titel, zegge het schriftelijk bewijsstuk, ook niets anders te behelzen dan de verklaring, dat zeker bepaald stuk gronds niet begrepen mag worden in de verdeeling, voor zoover die plaats vindt, van de gronden der gemeente onder welker gebied dat perceel ligt. Dan is ook de herinnering in dezelfde memorie van toelichting, dat »het inlandsch gebruiksrecht niet op elke plaats gelijk is,» tamelijk overbodig; maar vooral is het gezegde in de eerste memorie van toelichting, dat de bepaling »den geest van het amendement van 17 Mei 1866 ademt», geheel onjuist; want dat amendement wilde, in stede van eigendomsrecht, een ondersteld gebruiksrecht als algemeen karakter van het grondbezit der inlanders tegenover het recht van den Staat doen aannemen, en zou, indien de beraadslaging over het wetsontwerp ware voortgezet, wijziging ook van Art. 2, hetwelk de dessagronden betrof, noodzakelijk hebben gemaakt. ¹⁾»

De heer de Waal, wien de gansche zaak blijkbaar niet helder voor den geest stond, is voortdurend op twee gedachten blijven hinken, doch heeft, op aandrang van het tweede voorloopig verslag, de bepaling uit de wet gelicht, onder voorbehoud om die in het besluit van uitvoering weder op te nemen. Er was misschien reden om dat voorbehoud als dekking van den terugtocht te beschouwen, en zeker was het te verwachten dat bedaarde overweging, na afloop der beraadslaging over de wet, den Minister zou terughouden van een voorschrift, 't welk de aanneming der wet zou verhinderd hebben, en waarvan de ware beteekenis hem zelve niet duidelijk was, evenmin als, blijkens de eerste memorie van toelichting, eenig plan ten aanzien van de middelen tot uitvoering gerijpt was.

11. De wetsbepaling die voorschrijft, dat de Inlander die grond in individueel en erfelijk gebruik bezit, dien grond op zijne aanvraag in eigendom verkrijgt, is de eenige welke in de herhaaldelijk aangewezen leemte eenigermate voorziet. Hier wordt dan eindelijk den Inlander de gelegenheid aangeboden om een recht op den grond te verkrijgen, hetwelk hij kan doen gelden tegen wien ook.

Dat de bepaling, vergeleken met de cultuurwet van 1865, de vrucht blijkt te zijn van transactie, behoeft geen opzettelijke aanwijzing meer;

¹⁾ Zie redevoering van den heer Poortman, 16 Mei 1866.

doch wat zegt zij? Dit, dat de Staat, volgens Art. 1 van het besluit in behandeling als eigenaar beschouwd, van zijn eigendomsrecht afstand doet ten voordeele van den hier bedoelden Inlander. De beperkingen, waaraan het door den Inlander verkregen eigendomsrecht zal onderworpen zijn, worden bij algemeene verordening nader geregeld.

Art. 4 van het besluit echter, in stede van zich te houden aan de terminologie van de wet, spreekt van »de vervanging van inlandsch erfelijk individueel bezit door eigendom.» De oude dwaling komt op nieuw voor den dag. Individueel en erfelijk bezit is de tegenstelling van aandeel in communaal bezit; maar tegenover den Staat met zijn dessa'sgewijzen aanslag van landrente, dessa'sgewijze beschikking over heerediensten en cultuurdiensten, beteekent het tot dusver niets.

Nog eenmaal, zij het ook tot vervelens toe, moet er op gewezen worden, dat het ook uit een ander oogpunt niets beteekent. Sommige leden der Kamer, dit gedeelte der wet besprekende, beweerden dat de Inlander tot verwisseling van zijn herkomstig recht op den grond tegen een vreemd, Europeesch, en daarom voor hem min verstaanbaar recht wordt uitgelokt, en men herinnert zich daarbij al wat er over de onrijpheid van den Javaan om de zegeningen van het eigendomsrecht te begrijpen, gezegd is. De Minister volgt denzelfden gedachtengang. Wat echter verwisselt de Javaan? Een consuetudinair, een costumier recht, zoo men wil, en zoo men recht mag noemen wat als zoodanig door het Staatsgezag niet erkend en gehandhaafd is. En waartegen? Tegen een erkend, voor een ieder begrijpelijk, in de wetgeving geworteld recht, hetwelk de instandhouding van het gewoonterecht, zelfs met al zijne plaatselijke variëteiten, alleszins gedoogt.

Het is dus niet de vervanging van het eene recht door het andere, waarop, gelijk in het besluit geschiedt, de klemtoon moet gelegd worden, en de wet bezigt de uitdrukking individueel en erfelijk bezit dan ook slechts om aan te wijzen wie eigendomsrecht en het bewijs daarvan vorderen kan.

12. De grond wordt in eigendom afgestaan »onder de noodige beperkingen, bij algemeene verordening te stellen.» Zoo zegt de wet. De verordening tot hare uitvoering ligt voor ons, doch zwijgt van hetgeen zij verordenen moest. De verwezenlijking van hetgeen de wet den Inlanders toedenkt, wordt in de missive van 25 Juli als »een gewichtig vereischte voor hunne tevredenheid, welvaart en ontwikkeling» herdacht; doch het Opperbestuur weet geen stap te doen om het beloofd geschenk onder hun bereik te brengen. Over de algemeene strekking der verordening, daargelaten de bijzonderheden; over de noodigste voorzieningen, zooals bepalingen omtrent den overgang der eigendommen, bewaren het besluit en de toelichtende missive het diepste stilzwijgen. De Minister weet geen ande-

ren raad dan den Gouverneur-Generaal een ontwerp te vragen. Waarom dan niet de regeling overgelaten aan eene koloniale ordonnantie, zoo als de tweede memorie van toelichting en de memorie van beantwoording schenen te beloven?

De reden is merkwaardig. Blijkens de missive van 25 Juli verbeeldt zich de Minister, geheel ten onrechte, dat »de bedoelde algemeene verordening treedt op het gebied dat beheerscht wordt door Art 75 van het regeerings-reglement,» en leidt daaruit af, dat de uitvaardiging aan den Koning is voorbehouden »overeenkomstig Art. 72 der Instructie van den Gouverneur-Generaal.» Wij leeren dus hieruit dat die onbekende instructie naar het Opperbestuur terugtrekt hetgeen volgens de wet uitdrukkelijk verklaard is tot het gebied der koloniale ordonnantie te behooren.

Is dat de reden waarom de Regeering weigerde die instructie aan de Staten-Generaal mede te deelen?

Overigens is het, te oordeelen naar de proeven van legislatieve bekwaamheid waarop ons de heer de Waal vergastte, verkieslijk dat het ontwerp in Indië wordt gemaakt. Den nieuwen Minister zij bij de beoordeeling meer doorzicht en meer kennis van zaken toegewenscht dan het noodlot aan zijn voorganger had beschoren.

13. De drie laatste artikelen van het eerste hoofdstuk van het koninklijk besluit verwijzen naar uit te vaardigen koloniale ordonnanciën, en geven uit dien hoofde slechts tot enkele opmerkingen aanleiding.

Volgens Art. 5 zal de Indische Regeering regels stellen voor verhuur of in-gebruik-geving van grond door inlanders aan niet-inlanders. Wat de missive van 25 Juli daaromtrent verder zegt, is nagenoeg onverstaanbaar. Volgens dat stuk moeten die regels beperkingen zijn van het recht des Inlanders om over zijn grond te beschikken, hetgeen alleen zin heeft in zoover het recht van beschikking bestaat. De bedoelde verhuringen worden gezegd van uitgifte in erfpacht te verschillen »op dit groote punt, dat zij de gronden der dessa's betreffen;» alsof het onderscheid tusschen een huurcontract en erfpacht kon liggen in de conditie van den grond die afgestaan wordt. In de voorafgaande alinea was echter gesproken over gronden in individueel bezit, en daaruit zien wij dat de Minister onderscheidene regels wil doen stellen ten aanzien van gronden die eigendom van Inlanders *volgens het burgerlijk wetboek*, en *niet volgens het burgerlijk wetboek* geworden zijn. Op beiderlei gronden echter is dat wetboek ongetwijfeld van toepassing, behoudens de gevolgen welke de persoonlijke staat der eigenaars, b. v. ten opzichte van het erfrecht, medebrenge.

Art. 6 betreft de bepaling van het dessa-gebied door den Gouverneur-Generaal, doch al zegt de Minister, dat »het artikel gemeente-rechten geldt,» wij blijven in het onzekere of een territoire in publiekrechtelijke

beteekenis, of wel een privaatrechtelijk bezit bedoeld is. Het laatste, ofschoon naar de gebruikte bewoording waarschijnlijk, past slecht in deze verordening; doch zoo er sprake kon zijn van werkelijk bestaande rechten, hoe is het in dat geval te rechtvaardigen, dat de uitspraak daarover aan de administratieve autoriteit wordt opgedragen?

De omschrijving der gronden waarop gebruiksrechten, als beweiding, houtkap, bamboe-snijden en dergelijke, door de geërfden worden uitgeoefend, wordt in de missive van 25 Juli als eene verbetering van Art. 4, 2°. van het besluit van 3 Juli 1856 (Ind. Staatsbl. n° 64) aangeprezen. De verbetering zou bestaan in de toevoeging van het adjectief *gedurig* aan het substantief *gebruik*. Daartegen bestaat dit bezwaar, dat het gebruik zelf juist niet gedurig of onophoudelijk behoeft te zijn om het recht daartoe te doen erkennen.

Eindelijk eischt Art. 7 regelen omtrent de ontginning of inbezitneming van gronden buiten het dessagebied gelegen. Welke begripsverwarring door de aanhaling van Art. 2 wordt aangewezen, en wat te denken zij van de stichting van nieuwe gemeenten welke door die regeling bevorderd moet worden, kan buiten beschouwing blijven.

14. Hoe nu het oordeel over het tot dusver behandeld gedeelte van het besluit van 20 Juli zou moeten luiden, is uit het aangevoerde duidelijk genoeg. Als verontschuldiging zouden wij tot zekere hoogte gaarne willen doen gelden het gebrekkige der uit te voeren wet. Evenwel, die aannemende gelijk ze nu eenmaal is, ware toch aan de uitvoering eene veel betere richting te geven.

De Javaansche landbouwende bevolking is, ook na de uitvaardiging van de agrarische wet en van het besluit, in den toestand waarin de Iersche boer vóór de landbill verkeerde. Zij heeft den grond ontgonnen, door haren arbeid aanspraak op het duurzaam en vrij bezit van dien grond verworven. De landheer eerbiedigt misschien die aanspraak uit gevoel van billijkheid, of uit welbegrepen eigenbelang. Doch er ontstaan omstandigheden die het eene verdooven, het andere uit het oog doen verliezen, en de boer, wiens natuurlijk recht niet door den wetgever tot stellig recht is verheven, zoekt te vergeefs bescherming tegen zijn machtigen overheerscher. De wetgever derhalve is geroepen om aan het landbezit van »den kleinen man» rechtsgevolg te verzekeren.

Bedriegen wij ons niet, dan ontmoet dit denkbeeld geen overwegend bezwaar. Een enkele moge er zijn die van vaderlijke bescherming door het Gouvernement alles goeds verwacht, een enkele die nog altijd ondermijning ducht van het reeds ineenslopend cultuurstelsel in geval de almacht der Regeering eenigermate werd beperkt; het tijdperk van die Staatkunde ligt achter ons.

Indien dit waar is, waarover loopt dan nog de twist? Of men het aan

den Inlander toe te kennen recht als eigendom of op andere wijze zal qualificeeren, doch altijd zoo dat het bezit verzekerd, in den regel vervreemdbaar en erfelijk zij? De handelingen over de agrarische wet hebben het bewijs opgeleverd, dat de weg door de cultuurwet van 1865 ingeslagen de ware en goede was; maar de vraag is nu, hoe met een slechtere en beginsellooze wet het beoogde doel te bereiken? Dat de Inlander een deugdelijk recht op den grond moet hebben, staat, geloof ik, bij verreweg de meesten vast.

Toch schijnt er één enkel punt van verschil over te blijven; doch zelfs dit is meer van theoretischen dan van praktischen aard. Het betreft de vervreemdbaarheid van den grond, van welken wij nu, *argumenti causa*, de Inlanders als eigenaars zullen beschouwen. Tegen vervreemding aan mede-inlanders heeft men, over het algemeen, geen bezwaar; wel tegen vervreemding aan niet-inlanders, die als een drom van gewetenlooze fortuinzoekers, kwelgeesten en uitzuigers der bevolking worden voorgesteld, vooral wanneer zij zich onder de verschrikkelijke gedaante van naamlooze vennootschappen vertoonen. Die bedriegers, zoo denkt men, zullen den arge-loozen, lichtzinnigen Javaan zijn grond voor een appel en een ei ontfutselen, en zoo leidt de toekenning van het eigendomsrecht tot verdeling van den grond onder betrekkelijk weinige rijke landheeren, terwijl de verarmde, beroofde kleine eigenaars nu als proletariërs een kwijnend leven leiden.

Of er onder die bezorgdheid voor den welstand des Inlanders niet nog grootere afkeer van bijzondere nijverheid schuilt, door vereering van het gouvèrnements-cultuurstelsel en van de schatten die het in de Nederlandsche schatkist stortte, opgewekt, is wel eenigszins twijfelachtig; ofschoon het verbazing moet wekken, dat in ons land, in onze eeuw, in onze volksvertegenwoordiging, zelfs door mannen gezegd te behooren tot die staatkundige partij welke steeds den mond vol had van opwekking en bevordering van veerkracht en ondernemingsgeest, dus gesmaald wordt op een ieder die zich vermeet, zonder aanstelling of bijzondere bescherming van het Gouvèrnement een landbouw-bedrijf op Java aan te vangen.

Wat daarvan zij, het schrikbeeld is vertoond en heeft zijne uitwerking gedaan. Wie er op afgaat zal nogtans bespeuren dat het een onschadelijk spooksel is. De meest gemoedelijke, de meest pathetische, gelijk de meest ernstige redenaars die het opriepen, deden niet meer dan er met afgrijzen heen wijzen. Die het best slaagden brachten het niet verder dan der afschuwelijke schim in de ééne hand het zwaard te tooveren waarmede indertijd de Roodhuiden verdelgd werden, in de andere een exemplaar der courant, waarin des Amorie van der Hoeven verklaarde dat uitbreiding van proletariaat wel te verwachten, doch in economischen zin geen groot euvel was.

Doch geene enkele poging werd ook zelfs maar beproefd — en toch de wanden der Kamer zouden er van weten te verhalen wat de leden al

durven bestaan als het op drogedenen aankomt — geene enkele poging om op historische gronden te bewijzen, dat immer eene gezeten landelijke bevolking, in veiligheid onder een geregeld, beschaafd bestuur levende, en eigenaresse van den door haar ontgonnen grond, hare akkers verkwanseld heeft om het luttele geld op die wijze geoogst, te verbrassen. Wat wij daarentegen wel weten is, dat de kleine boer soms geld noodig heeft om zich gereedschappen of een span ploegvee aan te schaffen, en dat hij tot hoogst bezwarende transactiën zijne toevlucht moet nemen om het te verkrijgen. Daarin is, wanneer men vervreemding van den grond uitsluit, geen verbetering te brengen; want, ofschoon een westersch begrip, altijd en overal gelden Huydecopers woorden:

„Hebt gij noch geld, noch goed? gaa deeze deur voorbij.

„Hebt gij het laatste, en mist gij 't eerste? kom bij mij:

„Geef pand, ik geef u geld. Waarom zoude ik u borgen?”

Intusschen, dit verschil van gevoelen, hoewel het niet onopgemerkt mocht blijven, heeft vooreerst weinig praktisch belang, omdat de vervreemdbaarheid van den grond aan niet-inlanders, volgens het ontwerp-cultuurwet voorshands uit te sluiten, ook volgens de agrarische wet beperkt zal worden. Laat het zoo zijn! Geene verordening heeft ooit den natuurlijken loop der zaken, de ontwikkeling van het maatschappelijk verkeer kunnen stremmen — getuigen het de woekerwetten — en de tijd zal nog wel eens terugkeeren, waarin ook de Tweede Kamer weder voor goede economische beginselen een geopend oor zal hebben.

15. Thans nog een woord over het verband tusschen de agrarische wet en die van 21 Juli 1870 (Staatsbl. N°. 136) tot nadere regeling van de suikercultuur. Onder N°. 9 herinnerden wij, dat beschikking over grond voor de gouvernements-cultures geoorloofd blijft, volgens de daarop betrekkelijke verordeningen en tegen behoorlijke schadeloosstelling. Wij zagen voorts dat de Minister in zijne missive van 23 October die verordeningen tot de niet algemeene rekent; doch ééne is er toch zoo algemeen mogelijk, te weten de wet zelve tot welker uitvoering de aangehaalde missive betrekking heeft.

Die wet zegt in Art. 1, 2°: »Waar zij bestaat, eindigt de beschikking over gronden, door de inlandsche bevolking voor eigen gebruik ontgonnen, met den aanplant van het jaar 1890.» Met andere woorden, de beschikking zoo als zij thans geschiedt, blijft bestaan. En de thans bestaande beschikking is van louter administratieven aard. Derhalve, al wat in de gewisselde stukken en in de parlementaire redevoeringen is gezegd over de toepassing van de regelen voor onteigening geschreven, op de beschikking

ten behoeve der suikercultuur, berust op misverstand. Zoo de toepassing dier regelen op dit geval werkelijk bedoeld ware, de suikerwet had moeten gewijzigd worden. Ook uit dezen hoofde is tegen voorloopige inbezitting van velden, welke door de missive van 23 October veroorloofd wordt, niets in te brengen, al zijn de redenen welke de Minister ten voordeele daarvan aanvoert, niets waard.

In Art. 1, 3° c beveelt de suikerwet, »dat de bevolking voor de afgifte van den grond behoorlijk worde schadeloos gesteld en voor haren arbeid behoorlijk betaald.» Volgens de missive van 23 October kunnen de suikerfabrikanten, indien met hen niet omtrent een abonnement wordt overeengekomen, en de rechthebbenden (op den grond) zich ter bepaling der schadeloosstelling op den rechter beroepen. Het is dus niet de Staat die, gelijk bij onteigening, de zaak voor den rechter moet brengen, indien het niet gelukt eene minnelijke schikking te treffen, maar de Inlander heeft er de bevoegdheid toe, doch zal dan, volgens Art. 159, 2°, van het Reglement op de rechterlijke organisatie, voor het Hoog Gerechtshof moeten dagvaarden. Reeds dit verijdt voor een groot deel de praktische waarde van het denkbeeld. ¹⁾ Overigens schijnt de wet van 21 Juli niet te beletten dat de bevoegdheid tot het inroepen van 's rechters uitspraak bij verordening worde verleend; doch, zoo daartoe in het belang der Inlanders termen bestaan, moet niet gelijke bevoegdheid gegeven worden ten aanzien van het arbeidsloon? Want tegelijk met behoorlijke schadeloosstelling voor de afgifte van den grond wordt ook behoorlijke betaling voor den arbeid bevolen, en, zoo het bestuur in het eene geval geen vertrouwen verdient, waarom wel in het andere?

Hetgeen de agrarische wet ten aanzien van beschikking over grond ten behoeve van cultures zegt, is dus niet toepasselijk op de suikercultuur, welke door eene speciale wet is geregeld, en het betreft derhalve alleen de koffiecultuur; doch daarom zou, mijns inziens, op dit punt het advies van den heer Thorbecke moeten gevolgd, en elke vermelding van beschikking ten behoeve van cultures uit de agrarische wet verwijderd moeten zijn.

16. Ten slotte zou de vraag kunnen gesteld worden, welke de Redactie van dit Tijdschrift voorzeker gaarne en met vertrouwen aan haar voormalig medelid, den tegenwoordigen Minister van Koloniën, onderwerpt: hoe denkt de Minister over het werk zijns voorgangers? Wij twijfelen niet of de voorafgaande beschouwingen zullen, in hoofdzaak althans, bij hem weêr-

¹⁾ Waarom heeft niet het koninkl. besluit, indien het den Minister ernst was met de bedoelde rechterlijke tusschenkomst, voor dit geval den plaatselijken rechter bevoegd verklaard?

klank vinden; ja, hem reeds vroeger, en duidelijker en levendiger, voor den geest hebben gestaan dan wij ze vermochten uit te drukken.

Eene wijziging van het besluit van 20 Juli komt ons uit dien hoofde waarschijnlijk en zeer wenschelijk voor, en wellicht zal de Minister daarbij, onder andere, ook de volgende punten willen overwegen.

Weglating der drie eerste artikelen van het besluit, zooals die thans luiden. In het eerste artikel zou Art. 77 van het regeeringsreglement, zoo gewijzigd dat het op ontzetting uit bezit toepasselijk zij, kunnen worden overgenomen. Daardoor wordt dan beschikking ten algemeenen nutte geregeld. Het tweede artikel zou ontzetting uit het bezit ten behoeve van op hoog gezag ingestelde cultures moeten vermelden, en daaraan de voorwaarde van voorafgaande schadeloosstelling verbinden. Deze toch, bij beschikking voor werken van algemeen nut reeds aangenomen, is van uitnemend belang ten einde den Inlander vertrouwen in te boezemen op het recht hetwelk de Regeering hem toekent. Op den algemeenen regel ten aanzien van beschikking voor cultures moet evenwel eene uitzondering worden gemaakt, in zoover als beschikking voor de suikercultuur door de wet van 21 April wordt gehandhaafd.

In een derde artikel zou, op het voetspoor van Art. 15 der verordening op de onteigening ¹⁾, kunnen bepaald worden, dat de partij welke ontzetting uit het bezit vordert, niet kunnende slagen in hare poging om een vergelijk te treffen, den bezitter voor den rechter moet dagen om de ontzetting en het bedrag der schadeloosstelling te hooren uitspreken.

Een volgend artikel zou den inlandschen bezitter de rechtsvordering tot handhaving of herstel in het bezit, ook tegen den lande en niettegenstaande Art. 569 van het burgerlijk wetboek voor Nederlandsch Indië, kunnen toekennen. Hierdoor zou aan het derde lid van het eenig artikel der agrarische wet eene praktische beteekenis worden gegeven, zoo goed als dit bij gebreke van toekenning van eigendomsrecht doenlijk is.

Hetgeen in de tegenwoordige Artt. 4 en 7 van het besluit voorkomt, zou kunnen worden overgelaten aan koloniale ordonnanciën, waarvan nogtans enkele hoofdtrekken op het voorbeeld van Art. 8 der cultuurwet dienen te worden voorgeschreven. Het maken van bepalingen omtrent de inschrijving en overdracht van gronden, door Inlanders ten gevolge der agrarische wet in eigendom verkregen, kan mede aan eene koloniale ordonnancie worden opgedragen.

Het tegenwoordig Art. 6 van het besluit kan vervallen. Het spreekt van zelf dat de Gouverneur-Generaal bevoegd is de grens te bepalen binnen welke het dorpshoofd, krachtens het reglement in 1848 uitgevaardigd, politie uitoefent. Evenzeer dat bij voorgenomen uitgifte van grond in erfpacht een administratief onderzoek kan plaats vinden naar de rechten welke

¹⁾ Ind. Staatsbl. 1866, N°. 6.

de Inlanders uitoefenen. Het bezitrecht zou door het zoo even voorgestelde beter worden beschermd dan door de enkele grensbepaling van bestuurswege.

De besproken wijziging van het besluit zou op het tweede hoofdstuk daarvan niet zonder invloed kunnen blijven; doch eene herziening ook van dit gedeelte verdient alleszins aanbeveling. Het zou te veel gevergd zijn van het geduld der lezers van dit Tijdschrift, indien wij hun thans ook nog eene kritiek aanboden van de artikelen welke op uitgifte van gronden in erfpacht betrekking hebben. Aan stof voor aanmerkingen zou het anders niet ontbreken; doch de duidelijkste en sterkste veroordeeling van het geheele hoofdstuk zal gewis vernomen worden, wanneer men de vraag stelt of nu iemand, met het besluit in de hand, de voorwaarden kent waarop gronden verkrijgbaar zullen zijn.

DE SPOORWEG VAN SAMARANG NAAR DE VORSTENLANDEN.

In weêrwil van de verwijten die ons te beurt vallen, blijven wij met onverholen sympathie de werkzaamheden volgen van Java's eersten spoorweg. Het zal ons steeds eene aangename herinnering wezen, medegewerkt te hebben om deze waarlijk grootsche onderneming tot stand te brengen, om de moeilijkheden waarmede zij bestendig had te worstelen, te overwinnen, liever dan daaruit bezwaren te spinnen tegen de mannen die met de onmiddellijke leiding en de uitvoering belast waren. Er mogen feilen gepleegd wezen (alleen de kritiek van aanmatigende betweters schijnt op onfeilbaarheid te kunnen bogen); er mogen voorspiegelingen gemaakt zijn die in de uitkomst faalden; wanneer men de lotgevallen der Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij kalm en onpartijdig overweegt, zal men tot de slotsom komen, dat hare wederwaardigheden oneindig meer aan niet te voorziene gebeurtenissen dan aan eigen misrekeningen moeten toegeschreven worden. In de omstandigheden die haar hebben gedrukt, zouden anderen hoogst waarschijnlijk niet beter, misschien met oneindig minder beleid hebben gehandeld, en wie ook de bestuurders zouden geweest zijn, altoos zou men de beste stuurder aan den wal aangetroffen hebben.

De hoofdgrief welke tegen de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij bestaat, is dat zij met haar nominaal kapitaal van *f* 14 miljoen is te kort geschoten voor de algeheele voltooiing van de hoofdlijn van Samarang naar Solo en Djokjo en den zijtak van Kedoeng-Djati naar Willem I. Dat cijfer moest in 1868 verhoogd worden tot *f* 17 miljoen, en in 1870 bleek op nieuw dat nog *f* 2 miljoen, of te zamen *f* 19 miljoen werden vereischt, om den spoorweg geheel te voltooiën en in exploitatie te brengen.

Twee omstandigheden van verschillenden aard hebben medegewerkt om de werkelijke kosten zoo aanzienlijk van de cijfers der begrotingen te doen verschillen: de staatkundige gebeurtenissen in Europa en de buitengewone terreinbezwaren welke de ingenieurs der Maatschappij op Java hebben ontmoet.

Reeds van de geboorte der Maatschappij af, trof haar, telkens wanneer zij kapitaal had te negociëeren, de gedrukte toestand der geldmarkt. Het grootste gedeelte harer aandelen vond eene gereede plaatsing bij de destijds veel belovende Maatschappij van Handel en Nijverheid; doch nauwelijks waren de eerste stortingen geschied, of die maatschappij geraakte in discredit, en werd eindelijk verplicht te liquideeren, nadat slechts ongeveer 50 pCt. door haar op de aandelen der Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij was gestort. Op de laatste stortingen door de nieuwe aandeelhouders volgde in 1866 de negociatie der eerste leening ad *f* 4 miljoen obligatiën. De oorlog tusschen Pruisen en Oostenrijk was toen reeds op til. De geldschieters werden natuurlijk terughoudend. Met de grootste inspanning slaagde echter de Maatschappij te Londen, waar het geheele bedrag der leening, doch slechts tegen 89 pCt., zou geplaatst worden. Moeilijkheden met den Minister Trakranen hielden de zaak zoo lang slepende, dat een betrekkelijk gunstig oogenblik voorbijnelde en de obligatiën niet meer dan tot een bedrag van nagenoeg *f* 2 millioen konden ter markt gebracht worden. Twee jaren lang moest zich de Maatschappij behelpen, tot eindelijk de nood aan de lippen kwam en het laatstelijk afgetreden Ministerie hulp verleende met eene verhoogde rente-guarantie, waardoor de Maatschappij in de gelegenheid werd gesteld eene nieuwe leening te sluiten van *f* 9 millioen. Ook die leening liep betrekkelijk nadeelig af. De geldmarkt was niet ongunstig; men meende genoeg inschrijvers te vinden tegen 95 pCt.; maar tegelijkertijd daagde de mededinging van eene veel voordeliger spoorweg-leening van meer dan *f* 100 millioen uit Rusland op, en het gevolg was dat de *f* 9 millioen der Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij slechts tegen 91½ pCt. plaatsing vonden. Al deze omstandigheden te zamen, alsmede de kosten van overmaking van kapitaal naar Indië, zijn de Maatschappij op niet minder dan *f* 2,153,000 te staan gekomen, eene som welke niemand in 1863 zou geaarzeld hebben als overdreven te brandmerken, indien zij op eene begrooting ware uitgetrokken geweest.

De tweede omstandigheid, waaraan de opvoering der kosten van aanleg te wijten is, de terreinbezwaren, doet zich bij alle spoorwegen in meerdere of mindere mate voor. Op den spoorweg van Samarang naar de Vorstenlanden heeft zij zich voorgedaan op eene wijze die de schranderste ingenieurs moest verschalken. Op enkele plaatsen vertoonde zich de bodem zeer onschuldig voor het technisch oog; de weg werd getraceerd, opgehoogd; maar nadat hij eenigen tijd gerust had, bleek het dat de onder-

grond onvast was en, het juk dat hem was opgelegd moede, begon te werken en den weg te vernielen. Uitgravingen en aanvoer van massa's specie moesten dan eindelijk aangewend worden, nadat alle andere middelen vruchteloos waren beproefd om den weg tot staan te krijgen. Elders meende men op de kalkachtige hoedanigheden van het terrein te mogen rekenen om het profiel der ingravingen zoo smal mogelijk te maken: afschuivingen en scheuringen beschaamden de vooruitzichten en dwongen de ingenieurs om de profielen te verbreedden. Op de berglijn naar Willem I had men telkens grooter en grooter aardmassa's te verplaatsen, ten einde aanzienlijke afschuivingen tegen te gaan, en tot de rivieren defiëerden vaak de kunst die ondernam haren loop te verleggen en hare onstuimige opwellingen te breidelen. Zelfs nadat in 1868 veel ondervinding was verkregen, is men door niet te voorziene terreinbezwaren overvallen, zoodat ook de in dat jaar met veel zorg opgemaakte begrootingen niet zijn uitgekomen.

Uit deze laatste misrekening nu wordt een verwijt geput dat niet geheel ongegrond schijnt te zijn. Men neemt het de Maatschappij euvel, dat zij destijds niet meer op teleurstellingen heeft gerekend, en niet liever in eens haar kapitaal met *f* 5 millioen in stede van *f* 3 millioen voor den spoorweg van Samarang naar de Vorstenlanden heeft vergroot. Voorzeker, indien zij dit had gedaan, zou zij de later gerezen moeilijkheden voorkomen hebben; maar er is toch iets te zeggen ten gunste van de begrooting van 1868. Zij is tegengevallen; doch zij had ook kunnen medevallen, en in dat geval zou men waarschijnlijk der Maatschappij een veel erger beschuldiging naar het hoofd hebben geslingerd, de beschuldiging namelijk dat zij meer kapitaal, meer geldelijken steun van den Staat had afgetrosgeld, dan, blijkens deugdelijke technische begrootingen, mocht gevraagd en verleend worden. Voor de goede trouw der Maatschappij is het beter dat zij de fout beging van te weinig gevraagd te hebben dan de fout te begaan van te veel te vragen.

Wat hiervan zij, in vergelijking met de spoorwegen in Europa en in Britsch Indië, zal toch, ook met de laatste kapitaalsvermeerdering, de eerste Javasche spoorweg over het algemeen medevallen. In Nederland, de groote kunstwerken en de kosten van kapitaal buiten rekening gelaten, zullen de Staatsspoorwegen gemiddeld de som van *f* 100,000 per kilometer overtreffen. De Fransche en Duitsche spoorwegen hebben meer gekost dan *f* 100,000, de Belgische Staatsspoorwegen ruim *f* 125,000, de Engelsche meer dan *f* 200,000 per kilometer. Alle mogelijke kosten van kapitaal, van oprichting, van rollend materiëel medegerekend, zal eindelijk de spoorweg van Samarang naar de Vorstenlanden te staan komen op *f* 95,000 per kilometer, een cijfer dat getuigt veeleer van zuinig beheer en aanleg dan van verkwisting, indien men het met dat van spoorwegen die elders aangelegd zijn, vergelijkt.

Intusschen is de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij weder door de omstandigheden belemmerd in het verkrijgen van de laatste gelden welke zij noodig heeft om den spoorweg van Samarang geheel te voltooiën en in exploitatie te brengen. De gelden uit de laatste leening welke voor dien weg beschikbaar werden gesteld, waren reeds verleden jaar verwerkt. Het plaatselijk comité staakte vervolgens de werkzaamheden. Een voorschot van *f* 175,000 uit de Indische kas door den Gouverneur-Generaal verleend, een voorschot van *f* 56,000 door eenige landhuurders verstrekt op de toekomstige vervoerkosten hunner producten, en de niet onbeduidende winst op de exploitatie van de geopende lijnen, stelden de ingenieurs in staat de werkzaamheden te hervatten, doch met het vooruitzicht van ze op nieuw, na enkele maanden, te moeten staken. In dien stand van zaken moest men wel in Nederland op het treffen eener nadere overeenkomst met de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij bedacht wezen.

Gelijk bekend is, besloten de directie en de aandeelhouders, zonder verdere hulp van regeeringswege, de nog ontbrekende *f* 2 miljoen op te nemen en tot rente-uitkeering en amortisatie van die som te besteden de *f* 135,000 welke, na aftrek van *f* 630,000 voor interest en amortisatie der *f* 11 miljoen reeds geplaatste obligatiën, van de jaarlijks door den Staat uit te keeren *f* 765,000 rente-guarantie voor de *f* 10 miljoen aandelen beschikbaar bleven. Nauwlijks was deze flinke beslissing genomen, of de politieke verwickelingen en de oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland maakten het der Maatschappij letterlijk onmogelijk om het nog benodigde kapitaal te negociëeren. Intusschen moest er gezorgd worden, dat er aan den meer en meer zijne voltooiing naderenden Spoorweg door-gewerkt kon worden. In de gegeven omstandigheden was dit ondenkbaar zonder de welwillende medewerking van het Gouvernement. Dientengevolge werd door den Minister van Koloniën met de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij, op 30 Augustus jl., eene overeenkomst gesloten, welke in de eerste dagen van September der vertegenwoordiging ter bekrachtiging is aangeboden, maar, wegens de aftreding van den heer de Waal en de daarop gevolgde ministeriële crisis, buiten behandeling is gelaten.

Bij die overeenkomst wordt de Maatschappij ontslagen van de verplichting om den spoorweg door middel van een ruim 4 kilometers langen zijtak te Solo in verbinding te brengen met de Solo-rivier. Het is gebleken, dat dit zijtakje geheel doelloos zou zijn zoolang de Solo-rivier niet wordt overbrugd en dus de Maatschappij, die zoo zeer haar kapitaal behoeft voor onvermijdelijke werken, noodeloos eene uitgave van ongeveer 2 ton zou opleggen. De producten aangevoerd van den Lawoe en verder om de Oost gelegen ondernemingen, hetzij met karren of draagvee, worden, eens den westelijken oever der rivier bereikt hebbende, even gemakkelijk met dezelfde middelen naar het station Solo gevoerd. Van Soerabaja of andere aan de

Solo-rivier gelegen plaatsen worden handelsgoederen gewoonlijk opgevoerd tot het nabij de hoofdplaats gelegen Beton, vanwaar het vervoer naar het station evenmin moeilijkheden oplevert. Bovendien loopt de getraceerde weg gedeeltelijk door het erf van den Rijksbestierder, die daarmede alles behalve ingenomen is, en zou men ook moeilijkheden ondervinden voor de onteigening van Chineesche graven. Redenen te over om de Maatschappij te ontslaan van eene verplichting, die in de oorspronkelijke concessie werd opgenomen zonder dat men zich rekenschap gaf van de daaraan verbonden bezwaren.

Verder wordt bij de overeenkomst de uiterste termijn van acht jaren voor het geheel voltooiën en in exploitatie brengen van den spoorweg met twee jaren verlengd; doch op voorwaarden die de Regeering de zekerheid verschaffen: 1°. dat de Maatschappij ten spoedigste de werken hervat en tot de algeheele voltooiing doorzet; 2°. dat zij over een kapitaal van f 2 millioen effectief kan beschikken tot het voleindigen van den spoorweg; en 3°. dat zij medewerkt tot eene spoedige en ongestoorde toepassing van de bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal om zich in het bezit te stellen van den weg, van het materiëel en van al wat tot een en ander behoort, ten einde in het publiek belang den dienst voort te zetten, ten bate en schade der Maatschappij, zoodra het den Landvoogd blijkt, dat niet met kracht wordt gearbeid aan de voltooiing van den weg, of zoodra het plaatselijk Comité op Java verklaart over geene middelen meer te kunnen beschikken tot het krachtig doen voortzetten van die voltooiing.

Daar evenwel de Maatschappij door de omstandigheden belet wordt het kapitaal van f 2 millioen bijeen te brengen, zoo is eindelijk bij de overeenkomst, behoudens de vereischte bekrachtiging bij de wet, bepaald dat voor tijd en wijle uit 's lands kas in Indië bij voorschot de noodige gelden worden verstrekt tot voortzetting der werken. Die voorschotten geschieden alleen op periodieke gespecificeerde aanvragen, goedgekeurd door een Gouvernements-ingenieur en behoudens door den Gouverneur-Generaal te nemen voorzorgen voor eene richtige aanwending der verstrekte gelden. Ter terugbetaling van de voorschotten, zoomede van het reeds door den Gouverneur-Generaal verleende voorschot ad f 175,000, worden in Nederland ingehouden de f 135,000 voor de aandeelhouders overblijvende rente-guarantie, en wordt in Indië maandelijks in 's lands kas gestort het bedrag der zuivere winst der exploitatie van de voor het publiek verkeer geopende lijnen. Buitendien behoudt de Regeering zich de bevoegdheid voor, om over het bedrag der gedane voorschotten, dat van f 175,000 daarin begrepen, van het tijdstip der uitkeering af, rente te vorderen naar de reden van 6 pCt. 's jaars. Deze rente wordt aangezuiverd onmiddellijk na de aanzuivering der voorschotten. Op 26 September 1870, of op zoodanig later tijdstip als met het oog op de alsdan bestaande omstandigheden de Regeering zal be-

palen, moeten de voorschotten, *casu quo* met inbegrip der renten, zijn terugbetaald, — zoo niet dan kan de Maatschappij van al hare rechten vervallen verklaard en de concessie ingetrokken worden, en is de Gouverneur-Generaal bevoegd om terstond den spoorweg in bezit te nemen.

Door de overeenkomst van 30 Augustus 1870 heeft de heer de Waal inderdaad blijk gegeven van zijn vernuft in eene lastige aangelegenheid. Haar doel is blijkbaar om vóór alles de voltooiing van den Samarangsch en spoorweg te verzekeren en dat doel zal men kunnen bereiken zonder nieuwe opofferingen van Staatswege. 's Lands kas verleent alleen voorschotten tot een bekend bedrag, welke ten deele maandelijks uit de winsten der exploitatie en halfjaarlijks uit de kortingen op de uit te keeren rente-guarantie terugvloeien, onverminderd de integrale en algeheele terugbetaling, zoodra de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij haar kapitaal met nog f2 miljoen zal hebben vergroot. In het ongunstigste geval, namelijk indien de Maatschappij daarin niet mocht slagen, zullen de verleende voorschotten met de sommen sedert 1863 voor rente-guarantie uitbetaald, veel beter verzekerd wezen door een geheel over 200 kilometers lengte afgewerkten, goed onderhouden en in volle exploitatie verkeerenden spoorweg, dan door half ontredde en gedeeltelijk onbruikbare lijnen, en *last not least*, zal, in zoodanig geval, de Regeering dadelijk den spoorweg in bezit kunnen nemen en de exploitatie doen voortzetten.

Bij de overeenkomst heeft toch de Maatschappij als 't ware haar eerstgeboorterecht prijs gegeven. Zooals de bepalingen van hare concessie luiden, was het voor de Regeering bijna ondoenlijk de Maatschappij van hare rechten vervallen te verklaren, de concessie in te trekken en zich in het bezit te stellen van den weg, ten einde in het publiek belang den dienst voort te zetten. Vervallenverklaring, die buitendien alleen door den Koning mocht uitgesproken worden, kon alleen plaats grijpen, volgens art. 57 der concessie, indien de spoorweg niet binnen den bepaalden tijd in exploitatie was gebracht. Ingevolge art. 58, was de Gouverneur-Generaal slechts bij vervallenverklaring en intrekking der concessie bevoegd den weg in bezit te nemen, dus niet bij staking der werkzaamheden of bij gebleken onvermogen der Maatschappij om dien te voltooiën. Volgens de nieuwe overeenkomst zal de Regeering in deze gevallen terstond afdoende kunnen handelen, den spoorweg naasten en in het publiek belang de exploitatie voortzetten, afgescheiden van de formaliteiten en het tijdverlies welke met eene vervallenverklaring en eene intrekking der concessie noodwendig gepaard gaan.

Zowel in het geval dat de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij zich voor goed zal weten te redden, als voor het geval dat de Staat, ingevolge de overeenkomst van 30 Augustus 1870, in het bezit geraakt van den spoorweg, is de gemaakte regeling geheel in het voordeel van den

Staat. Wij bedoelen het onmiddellijk voordeel; met zijn eenigszins verwijderd belang is het anders gesteld. Inderdaad zal men er eindelijk in slagen den spoorweg van Samarang naar de Vorstenlanden met het minimum van geldelijke opoffering van Staatswege, en met het maximum van wege de aandeelhouders, tot stand te brengen. Het Gouvernement heeft thans de bevoegdheid verkregen om zich zonder slag of stoot meester te maken van den weg. De aandeelhouders, die aanvankelijk vermeenden $4\frac{1}{2}$ pCt. rente geguarandeerd te hebben, die later genoeg moesten nemen met 2 pCt., hebben nu ook deze geringe renten moeten opgeven, en bovendien hangt hun de bedreiging van algeheele onteigening boven het hoofd. De financiers in den trant van den laatst afgetreden Minister de Waal mogen zich daarover de handen wrijven. Zij die verder zien, zullen met ons de overtuiging deelen, dat de houding der Nederlandsche Regeering tegenover de aandeelhouders van den eersten Javaschen spoorweg zijn invloed zal doen gevoelen bij de toekomstige Indische spoorwegen. Geen redelijk wezen zal aannemen, dat men het zal kunnen laten bij dien spoorweg en den weg van Batavia naar Buitenzorg. Men zal meer lijnen moeten aanleggen, men zal verder moeten stoomen. Spoediger misschien dan men denkt, zal men met nieuwe plannen te voorschijn moeten komen. Welnu, dan zal men eerst het op de aandeelhouders van den weg Samarang-Vorstenlanden bevochten voordeel in al zijn omvang kunnen beoordeelen. Regeering en Maatschappijen zullen te vergeefs aandeelhouders oproepen om geld voor spoorwegen in Indië te geven. Het zal alleen te bekomen zijn onder de absolute rente-guarantie van den Staat, dat wil zeggen voor het totaal bedrag der te storten kapitalen. Het stelsel van beperkte rente-guarantie voor Indische spoorwegen, dat steeds eenige risico voor de aandeelhouders overlaat, heeft zijn laatste woord gezegd; want niemand zal nog zoo dwaas zijn in die spoorweg-ondernemingen kapitaal te beleggen, zonder volkomen zeker te zijn van integraal den bedongen interest te ontvangen.

Aan Staatsspoorwegen in Indië behoeft niet eens gedacht te worden. De Regeering bevindt zich in de feitelijke onmogelijkheid om die taak op zich te nemen. Haar technisch personeel is niet eens bij machte om aan de vele eischen der gewone openbare werken te voldoen. Hoe zou het nog daarbij aan grootsche buitengewone werken het hoofd kunnen bieden? We zijn 't volkomen eens met den heer Stieltjes, die zich, in de zitting der Tweede Kamer van 25 October j.l., krachtig uitliet tegen den aanleg van spoorwegen op Java door het Gouvernement, en bij die gelegengeid de overtuiging uitsprak, dat hetgeen de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij in 6 en een half jaar tot stand bracht, door het Rijk in geen 13 jaar zou verricht zijn. Wij voegen er bij: en oneindig meer gekost zou hebben dan hetgeen door de Maatschappij werd uitgegeven.

Vóór wij eindigen, nog ééne opmerking. Bij het sluiten der overeenkomst

in Augustus was er *periculum in mora*, en, zooals de Minister de Waai in de memorie van toelichting van het bekrachtigings-ontwerp vermeldt, heeft hij »zich niet bepaald bij het sluiten eener overeenkomst, die door »de wet bekrachtigd moet zijn, eer zij in werking treedt. Die bekrachtiging »kon niet in een zeer korten tijd worden verwacht. Het algemeen belang »zou slecht gediend worden, zoo men intusschen de half voltooide werken »aan bederf ter prooi, en voor de voortzetting van den arbeid, zoover die »van wezenlijk nut kan zijn, het overblijvende gedeelte van het goede jaar- »getijde ongebruikt liet. Na 's Konings machtiging is dan ook aan den »Gouverneur-Generaal opgedragen, aan de bedoelde overeenkomst *reeds ter- »stond gevolg* te geven, indien daardoor, vóór het invallen der zware regens, »een toestand kan worden verkregen, die voor het algemeen belang wezen- »lijke voordeelen aanbiedt." Later moet de heer de Waal op deze lastgeving zijn teruggekomen en den Gouverneur-Generaal aangeschreven hebben om *geen gevolg* te geven aan de overeenkomst. Wanneer men zich de ver- warring herinnert waarin de nu ontslagen Minister in het verleden najaar was geraakt door de Preanger quaestie, dan laat zich die snelle opvolging van tegenstrijdige bevelen gereedelijk verklaren. Hoe dit zij, de zaak kan niet langer hangende blijven. De heer van Bosse, die als Minister van Financiën medegewerkt heeft om de laatste wet voor den Samarangschen spoorweg tot stand te brengen, mag thans niet nalaten met den meesten spoed te handelen, ten einde de werkzaamheden, in het belang van den Staat, geregeld voortgezet worden. Wij zijn thans in Maart 1871 en hopen dat reeds, ten gevolge van eene derde en laatste lastgeving, de werken ijverig hervat zijn.

OVER EENIGE MAATSCHAPPELIJKE INSTELLINGEN

BIJ DE

INLANDSCHE CHRISTENEN IN DE MINAHASA.

De verandering van godsdienst heeft voor de inlandsche Christenen het gevolg gehad, dat de noodzakelijkheid is ingezien van eene gelijktijdige verbetering der voorschriften die, door het gebruik tot wet verheven, den grondslag uitmaakten van hunne vroegere maatschappelijke instellingen.

Schoon met de beste bedoelingen samengesteld, wordt echter de goede werking daarvan meermalen betwijfeld, en kan wellicht de behandeling van dat onderwerp tot eene zeer gewenschte omkeering aanleiding geven.

Ten opzichte van het *huwelijk* worden ook in de Minahasa gevolgd de wettelijke bepalingen omschreven bij Staatsblad 1861, N°. 38.

Aan de ambtenaren bij het binnenlandsche bestuur wordt door de betrokken partijen van hun voorgenomen huwelijk alleen aangifte gedaan, terwijl de afkondiging (bij wijze van het lezen der geboden) in de kerk plaats vindt, en slechts de zendelingen bevoegd zijn het huwelijk te voltrekken.

Hulpzendingen en schoolmeesters, van wie in het genoemde Staatsblad evenzoo sprake is, zijn in de Minahasa van elke bemoeiing in deze uitgesloten.

Zonder de minste verantwoordelijkheid is den zendelingen tevens stilzwijgend het recht voorbehouden, de huwelijks-vereening des verkiezende te weigeren.

Vooral hieruit blijkt, dat het huwelijk grootendeels kerkelijk is; de Controleur treedt nimmer als ambtenaar van den burgerlijken stand op; zonder wettelijke voorschriften is de hoogste beslissing aan de zendelingen opgedragen.

Omtrent de rechten en verplichtingen der echtgenooten, den eigendom en het beheer hunner goederen, de vaderlijke macht, de minderjarigheid en voogdij, de erfenis en boedelscheiding, zijn eenige verordeningen vastgesteld, die in de hoofdzaak met enkele artikelen van het B. W. overeenkomen, en hieronder ter betere vergelijking worden opgegeven.

De rechten en verplichtingen der echtgenooten. De echtgenooten zijn elkan- der wederkeerig getrouwheid, hulp en bijstand verschuldigd. Zij verbinden zich door het huwelijk hunne kinderen te onderhouden en op te voeden.

De man is het hoofd des huisgezins en verleent als zoodanig aan zijne vrouw bijstand in rechten, of verschijnt aldaar voor haar; behalve als zij vervolgd wordt wegens strafzaken of wel bij echtscheiding.

De man bestuurt de goederen aan de vrouw persoonlijk toebehoorende, tenzij het tegendeel is bedongen. Hij is voor elk verzuim in dat beheer verantwoordelijk. Hij mag zijne of hare roerende of onroerende goederen zonder hare toestemming niet vervreemden of bezwaren.

De vrouw is aan haren man gehoorzaamheid verschuldigd. Zij is verplicht met hem samen te wonen, en hem overal te volgen waar hij verblijf wil houden.

De man is verplicht zijne vrouw bij zich te ontvangen in het huis dat hij bewoont, en is gehouden haar te beschermen en haar het noodige volgens zijn stand en vermogen te verschaffen.

De vrouw kan zonder nadrukkelijke of schriftelijke toestemming van den man niets geven, vervreemden, verpanden of verkrijgen. Voor zooveel betreft uitgaven in de huishouding wordt voorondersteld, dat zij de toestemming van haren man heeft verkregen.

De eigendom en het beheer der goederen van echtgenooten. De eigendom van den grond bevat in zich den eigendom van hetgeen in den grond en op den grond is. ¹⁾ De eigenaar van den grond is dus geen vrucht-

¹⁾ Omtrent het grondbezit zijn in het kort de volgende regelen van kracht. Het recht van eigendom van den grond wordt verkregen door eerste ontginning en erfopvolging. Van de ontginning moet aan de hoofden worden kennis gegeven, zonder dat dezen zulks mogen weigeren. Gronden mogen alleen verkocht of verhuurd worden aan de inwoners van eenzelfde district, met kennisgeving aan de hoofden en hulp van getuigen. Bij het braakliggen van eenig stuk grond blijft het toebehooren aan de familie van den eersten ontginner. Van deze kan het nimmer vervreemd worden; uitgestorven in de eene negerie, komen de bloedverwanten uit de naaste negerie er bezit van nemen.

De bosschen behooren aan het district; ieder heeft het recht daarin hout te kappen, behoudens kennisgeving aan het districtshoofd. Van Gouvernementswege is, ter voorkoming van ontwouding, aan deze hoofden de bevoegdheid toegerekend om hunne toestemming hiertoe te weigeren.

Alle andere gronden zijn particulier eigendom.

Aan vreemdelingen mogen geene gronden worden weggeschonken; dezen kunnen ze alleen ter leen ontvangen tot een- of tweejarig gebruik.

gebruiker van aanplantingen aan anderen toebehoorende. De bezitter ter goeder of ter kwader trouw mag alle genoten of te genieten vruchten voor zich behouden; hij is alleen verplicht de schade te vergoeden door zijn toedoen en zonder goedvinden van den eigenaar ontstaan, b. v. het omhakken van deugdzame boomen en het gebruik maken van de voordeelen daarvan. De eigenaar heeft het recht om de hem toebehoorende zaak van iederen houder terug te vorderen in den staat waarin zij zich bevindt, met uitzondering van die welke was afgestaan ten algemeenen nutte.

Bij onteigening van gronden ten algemeenen nutte wordt geene schadeloosstelling verleend.

De vaderlijke macht. Een kind van iederen leeftijd is eerbied en ontzag aan zijne ouders verschuldigd. De ouders zijn verplicht hunne kinderen tot iederen leeftijd vóór hun huwelijk te onderhouden. Het kind blijft onder hunne macht tot aan zijn huwelijk.

De vader oefent alleen deze macht uit; is hij daartoe niet bij machte, dan wordt hij door de moeder vervangen, die door een of twee van hare of zijne bloedverwanten wordt bijgestaan. Het kind mag zonder toestemming van vader of moeder het ouderlijke huis niet verlaten.

Ook op de natuurlijke erkende kinderen wordt die macht toegepast. ¹⁾

De minderjarigheid en voogdij. De inlandsche adat kent geene minderjarigheid: het kind blijft tot zijn [huwelijk onder de macht der ouders. Bij de ontbinding van een huwelijk valt het kind niet weder in de ouderlijke macht.

Bij overlijden van een der echtgenooten is de langstlevende voogd over hunne kinderen; bij voogdijschap der vrouw wordt zij door een of twee harer bloedverwanten bijgestaan. De personen die haar bijstaan, moet zij telkens raadplegen over zaken het kind betreffende. Deze bloedverwanten treden bij overlijden in de plaats der vrouw.

Erfenis. Tot de erfenis worden volgens de adat geroepen: de langstlevende echtgenoot en de wettige en natuurlijke bloedverwanten. ²⁾ De overblijvende echtgenoot blijft de goederen onverdeeld beheeren, wanneer er nog kinderen uit het huwelijk in leven zijn; komt hij of zij ook te sterven, dan gaan de goederen op de kinderen over.

Is er maar één kind, dan is dit erfgenaam, en heeft de vrije beschikking over de goederen.

Zijn er meer kinderen, dan wordt de erfenis onverdeeld onder toezicht

¹⁾ Van de wijze waarop die erkenning moet plaats vinden om wettig te zijn, is echter niets bekend.

²⁾ Ook de *aangenomene kinderen* ontvangen, zoo niet altijd een gelijk, dan toch een zeker aandeel van de goederen, door erfenis aan de uit het huwelijk voortgesproten kinderen toekomende.

gesteld van den oudsten erfgenaam, of, bij onvermogen, van den geschiktsten. Bij den dood van kinderlooze echtgenooten zijn de langstlevende en naaste bloedverwanten erfgenamen.

Boedelscheiding. Heeft alleen plaats bij den dood van een der kinderlooze echtgenooten. De districts- en negerieshoofden scheiden de boedels in tegenwoordigheid der erfgenamen, of dezen doen het zelve, bijgestaan door hunne bloedverwanten. Wanneer de erfflater een Hoofd is, of de vrouw van een Hoofd, dan wordt de boedel, na aftrekking van de uitgaven, verdeeld in: $\frac{2}{3}$ aan den man en $\frac{1}{3}$ aan de vrouw; en is de erfflater een gering persoon, dan wordt de boedel in tweeën verdeeld.

De naaste bloedverwanten van den overledene ontvangen het aandeel, dat den overledene toekomt; terwijl de weduwnaar of weduwe zijn of haar aandeel voor zich zelve houden.

Geheel anders is het daarentegen met de *chtscheiding*. Wordt deze om welke reden dan ook verlangd, zoo is het de te Manado gevestigde Land- of Minahasa-raad tot welken de partijen zich moeten wenden, en die in zoodanige gevallen volgens het Burgerlijk Wetboek recht spreekt.

Hoezeer reeds lang in de Minahasa gebruikelijk, is deze gewoonte later van Gouvernementswege bekrachtigd door het daarop betrekkelijk besluit van 7 Augustus 1868, N°. 13 (BB. N°. 2192), toen omtrent eene dergelijke quaestie in de residentie Amboina eene nadere beslissing was geprovoceerd.

Het gevolg hiervan is, dat er slechts weinige gevallen van huwelijksontbinding worden voorgebracht.

De inlanders deinzen er voor terug, om van eene zoo gemakkelijk te beëindigen zaak veel omslag te maken, terwijl zelfs de nabijheid hunner nederig bij de hoofdplaats Manado hierop geene gunstige uitzondering maakt.

Onbekendheid met de bestaande wetten doet hen bovendien de mogelijkheid onderstellen, dat de opgegevene redenen niet geldig of voldoende bevonden worden, en zij bij negatieve dispositie gedwongen zullen zijn tot vernieuwing van een band, die in geenen deele verlangd wordt.

Zij doen het dus eenvoudiger af: man en vrouw gaan ieder afzonderlijk wonen en verdeelen hunne goederen en kinderen, of komen overeen wie zich met het onderhoud der laatsten zal belasten.

Somwijlen wordt, bij gebreke van minnelijke schikking, hiertoe de hulp der Hoofden ingeroepen, wat de verkeerde meening heeft doen ontstaan, alsof zij zich het recht aanmatigden een christelijk huwelijk te ontbinden, waarvan geen enkel voorbeeld bekend is.

Van dat oogenblik nu leven de echtgenooten als waren zij nimmer gehuwd geweest, terwijl er hoegenaamd geen sprake van is hun voortaan eene buitensporige levenswijze euvel te duiden. Schoon zij in naam nog altijd getrouwd zijn, is de bestaande band inderdaad geheel verbroken, en wordt het betrekkelijk slechts minder aangenaam gevonden niet te kunnen hertrouwen.

De omslachtige wijze waarop eene formeele echtscheiding alleen kan verregen worden, vindt vermoedelijk hare oorzaak daarin, dat men de bevolking wil terughouden van er al te lichtvaardig toe over te gaan.

Uit een zedelijk oogpunt zou eene verandering evenwel zeer gewenscht zijn.

Thans bestaat er een minder eigenaardige toestand, die de bevolking natuurlijk op het dwaalspoor brengt.

Of aan de zendelingen zou de bevoegdheid kunnen worden toegekend, ook bij de ontbinding van het huwelijk als scheidsrechter op te treden; of de voorschriften van het Burgerlijk Wetboek konden algemeen voor de inlandsche Christenen toepasselijk worden verklaard.

Het eerste, schijnbaar billijk in verband beschouwd met de echtvereëning, verdient minder aanbeveling in eene eeuw, waarin de macht der Kerk wegens hare meermalen sterk uitgedrukte partijdigheid is moeten beperkt worden.

Een enkel voorbeeld uit de Minahasa moge dit ophelderen. Uit eene negerie waren twee personen op de wijze van het z. g. kawin harta getrouwd en hadden reeds 5 of 6 kinderen, toen, op voorlichting van den meester, op zekeren dag de zendeling bij hen kwam, en hen aanried naar het voorbeeld van anderen zich door het christelijk huwelijk nader aan elkaar te verbinden. De man was daartoe wel genegen, maar de vrouw weigerde bepaald en ging terstond afzonderlijk wonen, hare jongste kinderen medenemende. Eenigen tijd later had die man een ander meisje gekozen, maar toen hij den zendeling verzocht hen te trouwen, wilde deze daarin niet treden, want, werd er beweerd, zijne eerste vrouw had hij verstooten!

Aannemende dat hier geheel volgens overtuiging gehandeld werd, is het toch duidelijk, dat de groote versecheidenheid in persoonlijke gevoelens tot zonderlinge gevolgen aanleiding moet geven. ¹⁾

Wel zoo goed zou het zijn, het Burgerlijk Wetboek ook voor de inlandsche Christenen van kracht te verklaren.

Alom wordt het huwelijk toch beschouwd als eene burgerlijke instelling, en ook hetzelfde Staatsblad staat aan de inlandsche Christenen op Java en elders toe, al dan niet op Europeesche wijze in het huwelijk te treden.

¹⁾ Ik wil niet te veel waarde hechten aan de formaliteiten die het huwelijk voorafgaan, maar herinner slechts dat om te kunnen trouwen de personen lidmaat moeten zijn der Kerk, en dit weder eene langdurige oefening vereischt. Vóórdat een zoodanig onderzoek plaats heeft, moeten o. a. aan zekeren zendeling te huis gebracht worden: 4 kippen, 25 eieren, $\frac{1}{4}$ gantang rijst, groenten, enz.; anders zegt men is zelfs het beste antwoord niet goed. De bevolking is daarmede niet bijzonder ingenomen; als de zendeling varkens, kippen, enz. laat vragen, geeft zij die gaarne, maar de last hiertoe gegeven wordt met tegenzin opgevolgd.

Alleen aan de bevolkingen der residentien Amboina en Manado is dit niet vergund.

Twee groote voordeelen zouden er al dadelijk mede gepaard gaan.

Eerstens zou aldus de kans grooter worden van langzamerhand het juiste bevolkingscijfer met veel nauwkeurigheid te weten te komen; zonder van opzettelijke fouten te spreken, is dit tegenwoordig slechts bij benadering bekend.

Maar vooral zou het dienstig kunnen zijn, om — indien men opziet tegen eene algeheele verandering in den maatschappelijken en staatkundigen toestand der Minahasa — de bevolking ten minste in dit opzicht met Europeanen gelijk te stellen. Alzoo brengt men, zonder eenig bezwaar voor den lande, eene groote toenadering te weeg, die ongetwijfeld zeer op prijs zal worden gesteld.

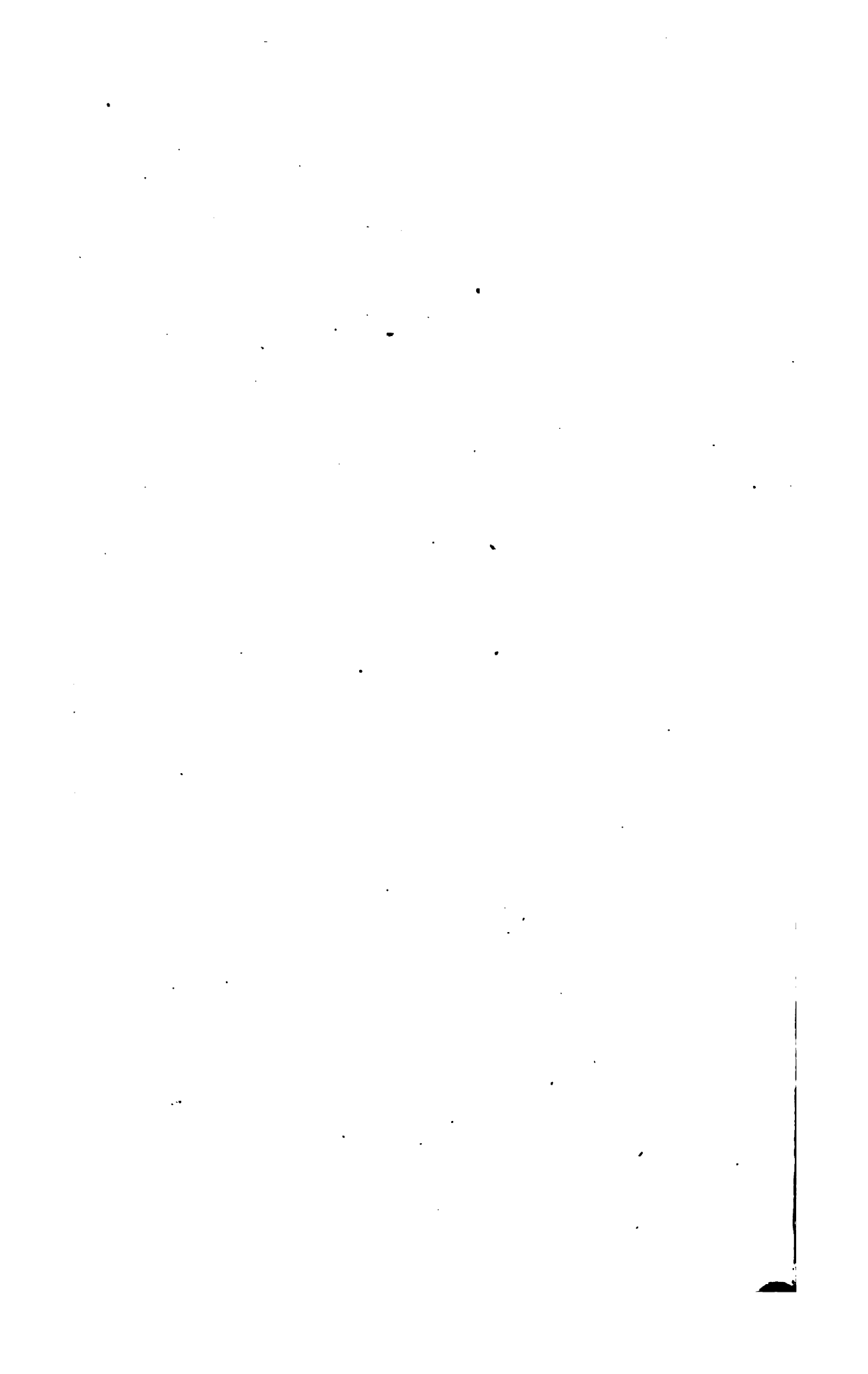
De bepaling, dat de ambtenaar van den burgerlijken stand geene kosten zal mogen in rekening brengen, waarborgt tegen geldelijke nadeelen.

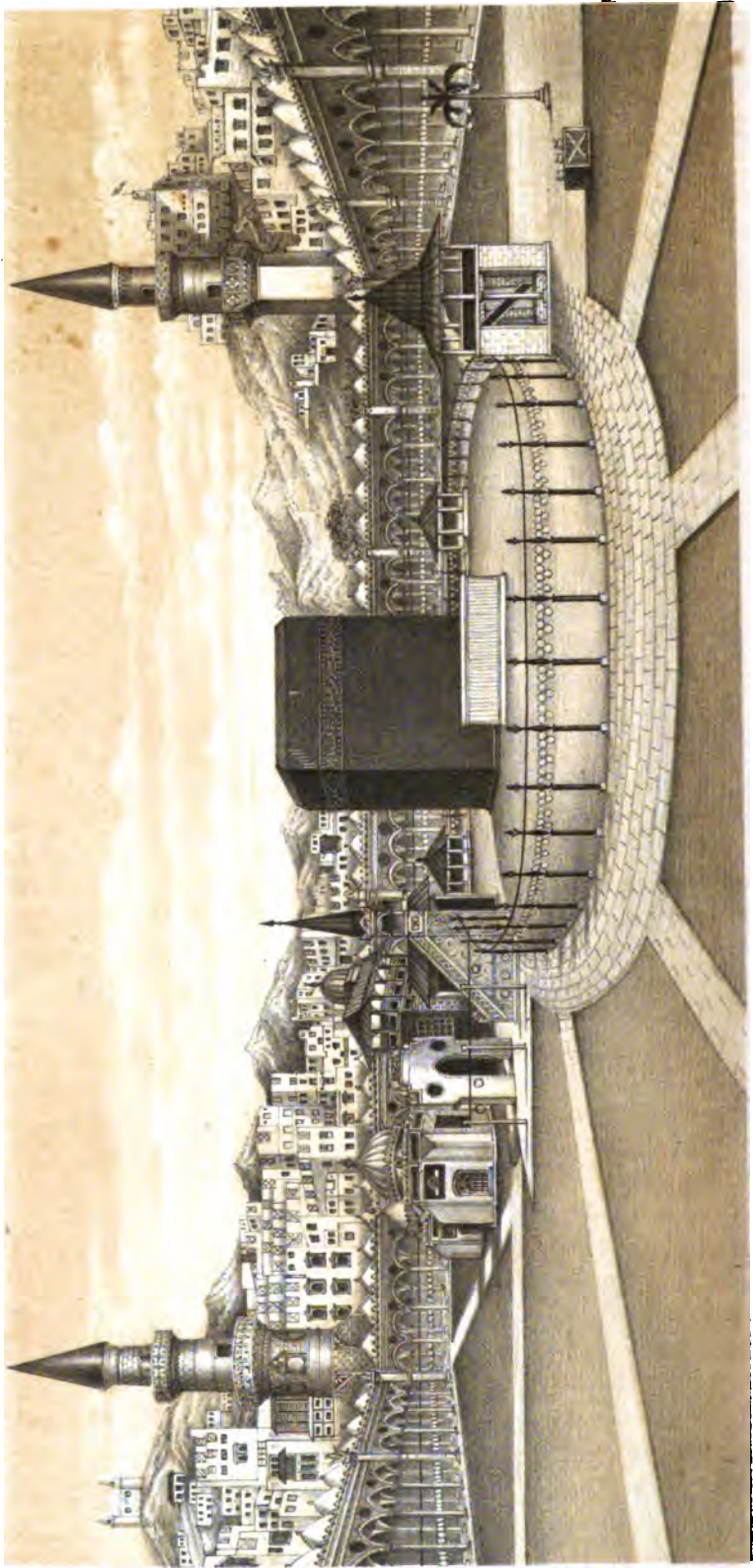
Voor een zoo klein gewest als de Minahasa, is de proef licht te nemen, en wordt bovendien vereenvoudigd door de medewerking der bevolking zelve, die met weêrzin het onderscheid tusschen *kawin tjara welanda* en *tjara orang itam* waarneemt.

De thans bestaande verordeningen hebben haren tijd gehad; in den aanvang waren zij verdedigbaar, maar de feitelijke vooruitgang, die door niemand kan ontkend worden, eischt thans eene geheel nieuwe regeling, en het is te hopen dat velen mogen samenwerken om die spoedig tot stand te brengen.

A. 20 Nov. 1870.

DE C.

DE KAABA TE MEKKA.

DE KUNSTZIN DER JAVANEN.

(Met eene Plaat.)

De heer Wallace, in zijn werk over den Maleischen Archipel, door mij onder den titel »Insulinde” in onze taal overgebracht, over de talrijke ruïnen van tempels en graven op Java met haar veelvuldig beeldwerk sprekende, zegt dat de reiziger er door genoopt wordt, te peinen over de zonderlinge wetten van een vooruitgang die zich zoo vaak als teruggang voordoet, daar in zoo vele verwijderde gewesten van den aardbodem een ras met hoogen kunstzin en vindingskracht begaafd, is uitgeroeid of verdreven om voor een ander plaats te maken, dat, voor zooverre wij er over kunnen oordeelen, verre er bij achter schijnt te staan. Doch zulke gedachten kunnen bij de aanschouwing der ruïnen van Java slechts bij hem worden opgewekt die zich van de geschiedenis van dat eiland geheel verkeerde voorstellingen heeft gevormd. Het ras dat op Java die grootsche kunstwerken heeft geschapen, is noch uitgeroeid, noch verdreven, noch door een ander vervangen. Die monumenten zijn afkomstig uit het tijdvak der Hindoe-Javanen, toen kolonisten uit Hindostan, welhaast als veroveraars opgetreden, het schoone eiland aan hun gezag onderworpen en er een machtig rijk met vele leenstaten gevormd hadden, de inboorlingen des lands tot eene ondergeschikte kaste van landbouwers en werklieden hadden verlaagd, die zij noodzaakten voor hen te arbeiden en vorm aan hunne kunst-concepties te geven, en zich aan deze Soedra's als de leden van bevoorrechte, hoogere kasten, als de gunstelingen der Goden, de dragers van den heiligen gordel, de tweemaal geborenen hadden overgesteld. Echter had gedurende den loop der eeuwenlange Hindoe-heerschappij een begin van sa-mensmelting plaats, en begonnen overheerschers en overheerschten langza-

merhand tegenover vreemde volken het karakter te krijgen van één volk, waarbij echter de adel en de kleine man steeds door eene diepe, in slechts enkele gevallen overstegen klove van elkander gescheiden bleven. Het is dit volk dat in de XVde eeuw schier in massa tot den Islam werd bekeerd; althans die gedeelten des lands die aanvankelijk nog aan den ouden godsdienst getrouw bleven, werden allengs medegesleept door de algemeene beweging, die, eerst de vorsten en grooten aangrijpende, de onzelfstandige volksmassa ten minste in naam in de geloofsverandering deed deelen. Sedert de bekeering miste de scheiding tusschen den adel en het volk de sanctie van den godsdienst; de toenadering moest er door bevorderd, de klove minder gapend worden; de zuiverheid van het Hindoe-bloed moest meer en meer verbasteren, en het Javaansche type, in het geheel des volks door duizenden tegenover tientallen vertegenwoordigd, ook in de hoogere standen allengs de overhand over het Arische krijgen. Toch kan ieder in de tegenwoordige Javaansche maatschappij nog de duidelijke sporen van »the two nations,» waaruit het volk is samengewassen, gemakkelijk gadeslaan. Zij zijn er dieper ingedrukt en beter bewaard dan in Engeland, waar de verhouding tusschen Noormannen en Saksers met die der beide rassen op Java eene sterke analogie toont.

Geen verdrijving of uitroeiing van een vroeger kunstminnend ras, om voor een minder ontwikkeld plaats te maken, heeft op Java plaats gehad, maar eene hervorming of omwenteling, wel door een impulsie van buiten teweeggebracht, maar die het eiland in het algemeen in het bezit liet van dezelfde bevolking, dezelfde rassen, wier onderlinge verhouding door de hervorming slechts weinig, en in eenigszins merkbaren graad eerst na eeuwen gewijzigd werd.

Indien derhalve de oude monumenten van Java het bewijs leveren dat daar vóór de hervorming kunstzin en kunstmaak heerschten, en de latere geschiedenis en tegenwoordige toestand des eilands toonen dat er van dien kunstzin en dien kunstmaak slechts weinig is overgebleven, dan zal men dat niet aan de vervanging der vroegere bewoners door een ander ras kunnen toeschrijven. Daarentegen ligt het voor de hand de oorzaak in de godsdienstige hervorming zelve te zoeken; want het is bekend dat de Islam aan de beeldende kunst vijandig is. Veel juister oordeelt dan ook Wallace over het bedoelde verschijnsel op eene andere plaats, waar hij zegt: »Het is een merkwaardig voorbeeld van den invloed dien godsdienstige denkbeelden op het maatschappelijk leven oefenen, dat in hetzelfde land, waar, vijfhonderd jaren geleden, zulke werken ieder jaar werden uitgevoerd, de inwoners nu slechts ruwe woningen van bamboe en riet bouwen, en deze voortbrengselen hunner voorvaderen aanstaren met eene domme verbazing, als waren zij zonder twijfel het werk van reuzen en demons.»

Maar indien deze tweede uitspraak *juister* is dan de eerste, zij is daarom

toch nog niet geheel *juist*. Men kan ook aan den Islam het verval van de kunst op Java niet alleen en uitsluitend toeschrijven. De Islam is wel door zijn afkeer van de nabootsing van wat Gods hand heeft voortgebracht, vijandig aan beeldhouw- en schilderkunst, of beperkt althans de uitoefening dier kunsten binnen uiterst enge grenzen, maar de bouwkunst heeft zich elders onder de heerschappij van dezen godsdienst in eene eigenaardige richting ontwikkeld en tal van schoone gedenkstukken voortgebracht.

De ware reden waarom de Hindoe-kunst op Java wegwijnde, is dat zij eene plant was van vreemden bodem derwaarts overgebracht. Zij was de kunst van Hindostan, door de vreemde kolonisten naar Java verplant, en daar in het algemeen op dezelfde wijze en naar dezelfde regelen als in het moederland uitgeoefend, evenals wij in de gebouwen, waterwerken en spoorwegen die wij op Java aanleggen, met eenige door de omstandigheden gevorderde wijziging, de Europeesche voorbeelden volgen. En vermoedelijk had de massa der bevolking, hadden de Soedra's aan de monumenten der Hindoe-kunst niet meer aandeel, dan zij thans hebben aan de openbare werken door het Europeesch gezag tot stand gebracht. Het was het kunstgenie der vreemdelingen dat die scheppingen uitdacht; de arbeid der Javanen was hun slechts behulpzaam om aan hunne gedachten vorm te geven.

Het verdient ook opmerking dat het verval der kunst op Java niet eerst van de invoering van den Islam dagteekent, maar reeds tot aanmerkelijk vroeger tijd opklimt. De overblijfselen van Modjopahit kunnen met Boro-Boedor en de tempels van Prambanan niet meer vergeleken worden. Hetzij dat de later overgekomen kolonisten, in de periode der volkomen zegepraal van het Siwaïsme op Java, tot minder beschaafde, minder met kunstzin begaafde stammen behoorden, hetzij dat de betrekking der kolonisten met het moederland te zeer was afgebroken of belemmerd, dan dat de kunst van daar nog voedsel kon trekken, en de toenemende samensmelting der Hindoes met de Javanen ook de kunst der eersten bij toeneming in de barbaarsheid der laatsten deed deelen, zeker is het dat de bloeitijd der kunst op Java lang voorbij was, toen de val van Modjopahit aan den Islam de zegepraal over het grootste deel des eilands verschafte.

Wanneer wij dus van den kunstzin der Javanen spreken, dan zullen wij de bewijzen daarvoor niet in de Hindoe-periode zoeken, noch met velen aan de invoering van den Islam de verachtering van een vroeger hoog ontwikkelden kunstzin toeschrijven. Wij gelooven gaarne dat de invloed der Hindoe's, — in het algemeen, ofschoon niet onvermengd, weldadig voor Java, — al ware het slechts door het voorbeeld der werken die zij stichtten en door de gedwongen deelneming der bevolking aan hunne oprichting, ook den kunstzin bij de Javanen eenigermate kan hebben bevorderd, en omgekeerd, sedert de Islam werd ingevoerd, gebrek aan aanmoediging en voedsel den pas ontwaakten kunstzin weder heeft doen insluimeren;

maar in de hoofdzaak heeft die oude Hindoe-kunst met den kunstzin der Javanen niet veel te maken.

Maar, schier onafhankelijk van den Hindoe-invloed, bestaat er toch bij de Javanen een zekere mate van aanleg voor de schoone, bepaaldelijk ook voor de beeldende kunsten, dien zij met andere volken van denzelfden stam gemeen hebben, en die te minder onder den invloed van den Islam geleden heeft, omdat deze godsdienst den Javaan slechts als een kleed is omgehangen en weinig tot zijn binnenste is doorgedrongen. Zelfs in de uitoefening der beeldende kunst laat hij er zich weinig door storen. Wij kunnen hier wijzen op de wajang-vertooningen, hetzij die plaats hebben met lederen of houten poppen, zooals bij de wajang poerwo en kalitik, of met figuren op papier geteekend, zooals bij de wajang bèbèr. Wij kunnen wijzen op tal van teekeningen door Javanen gemaakt. Wij kunnen wijzen op het snij- en beeldhouwwerk dat nog heden vaak door Javanen vervaardigd wordt. Het schijnt niet dat de Javaan zich door de gedachte dat zijn godsdienst de nabootsende kunsten verbiedt, in noemenswaardigen graad laat terug houden, wanneer neiging en hoop op gewin hem tot de beoefening dier kunsten aanzetten. Wat meer is, de Javaan, ook de minst ontwikkelde, verlustigt zich gaarne met prentverbeeldingen, en het is daarom dat sedert lang door mannen die hunne aandacht aan de bevordering van het inlandsch onderwijs op Java gewijd hebben, het denkbeeld is aangeprezen om aan de Javaansche jeugd goede schoolprenten en met afbeeldingen geïllustreerde schoolboeken in handen te geven. Wij hebben dan ook met toejuiching vernomen, dat de Regeering aan den heer K. F. Holle, die in warme zucht tot bevordering van de ontwikkeling der Inlanders door niemand overtroffen wordt, de vervaardiging van een stel schoolprenten voor het onderwijs op Java heeft opgedragen.

Nu weet ik wel dat de wajang-poppen juist geene groote kunstwaarde bezitten, en dat de meeste Javaansche teekeningen gebrekkige producten zijn. Ik wilde trouwens vooralsnog alleen bewijzen, dat de Islam voor den Javaan geen onoverkomelijke hinderpaal is, om zich met de beeldende kunsten bezig te houden.

Maar wij kunnen toch een schrede verder gaan, en wel degelijk bewijzen bijbrengen dat de Javanen aanleg voor de schoone kunsten bezitten en dat Java kunstenaars voortbrengt die niet zonder verdienste zijn. Waarschijnlijk zouden die bewijzen menigvuldiger zijn, indien de Europeanen meer aandacht aan deze zijde van het Javaansche volksleven geschonken hadden. Maar terecht zeide de heer van den Dungen Bille voor eenige jaren in het Indisch Genootschap: »Het egoïsme van Nederland heeft meer een studie van den Javaan als landbouwer gemaakt. Immers door bemiddeling van den Javaanschen landbouwer moet vooral, en bijna alleen, het batig slot worden overgewonnen.»

De muziek willen wij buiten beschouwing laten; wie zal eens de Javaansche muziek tot het voorwerp zijner bijzondere studie maken, en ons den sleutel geven tot het recht verstand harer eigenaardigheden? Wie zal ons in staat stellen haar te waardeeren, gelijk zij door zeer enkele Europeanen op Java gewaardeerd wordt? Wie zal ons althans eenigermate het enthousiasme doen begrijpen, dat zij — schoon in zeldzame gevallen — wel eens ook bij hen opwekt, die in de Europeesche muziek geen vreemdelingen zijn? Maar wij willen ons tot de beeldende kunsten en wat daarmede nauwer verwant is bepalen.

Wat wij echter niet geheel met stilzwijgen willen voorbijgaan, is de nijverheid, voor zoover zij in haar streven naar fraaie vormen en bevallige sieraden aan de kunst verwant is. De fraaiheid van het Indische manden- en vlechtwerk is algemeen bekend; zelfs vele minder beschaafde stammen van den Archipel kunnen daarin met den Javaan wedijveren. Kunstdraaiwerk, allerlei sierlijk werk in ivoor, hoorn, schildpad, bamboe, ijzer, goud, zilver wordt door inlandsche werklieden zoo op Java als elders in den Archipel geleverd. De patronen der gebatikte en in kleuren geweven kledjes zijn niet geheel de aandacht onwaardig; aan huisraad van fijnere houtsoorten vervaardigd, wordt dikwijls opmerkelijke zorg besteed.

De Javaan mist geenszins de zucht om zijne woning te versieren; het is zijne armoede die er hem doorgaans van terughoudt. Waar meerdere welvaart eenige meerdere weelde gedooft, wordt zij zelden gemist. De heer van der Wijck, in zijne brochure „onze Koloniale Staatkunde,” wijst ons op enkele voorbeelden. „Op het eiland Bawean,” zegt hij, „zijn de woningen vrij net en beter gemeubeld dan elders op Java. Het pronkstuk in ieder huis is een groot ledikant, dat niet behoeft onder te doen voor die in menige Europeesche woning; een paar planken, bij wijze van *étagère*, zijn meestal ruim met aardewerk en porcelein versierd.” Ook wijst hij op Djampang Tengah, een afgelegen district aan Java's Zuiderstrand, schier nooit door Europeanen, en zelden door inlandsche hoofden bezocht. Er is daar een dorp waar vele Inlanders zijn gevestigd die lang te Batavia bij Europeanen in dienst zijn geweest. Dat dorp toont zijne welvaart in de bijzondere netheid der met kunstig snijwerk versierde woningen.

Die meerdere weelde in huisraad, en in verband daarmede een hooger ontwikkelde nijverheid schijnt echter vooral te huis te zijn in de residentie Japara, waar de handel veel welvaart verspreidt. Hooren wij b. v. wat Poerwo Lelono in zijne reis over Java van Koedoes zegt: „Ik bezocht de woningen van de kampong-lieden en was verwonderd, dat de galerijen van die woningen geheel uit planken bestonden die van boven tot beneden uitgebeiteld zijn met fijn en schoon lofwerk, waarachter goudpapier is gelegd, om het lofwerk te meer te doen in het oog vallen. De pleinen voor de huizen zijn zeer schoon, en elk huis heeft een put met een steenen kom,

waarin waderbang-visschen gehouden worden." Ook maakt de heer van den Dungen Bille in de bovenaangehaalde rede gewag van »de in Hindoe-stijl kunstig en fraai gesneden houten bedsteden, meest ten behoeve van den gegoeden Javaan vervaardigd, waardoor de residentie Japara bekend is."

Het snijwerk aan woningen en huisraad vormt een gemakkelijken overgang tot de kunst van den beeldhouwer, die nog altijd op Java in eere is. In eene korte aantekening over den Javaanschen kunstenaar Raden Saleh, in den jaargang 1851 van dit Tijdschrift, deel II, bl. 273, zeide de toenmalige Redacteur, de heer van Hoëvell, die Java in alle richtingen bereisd had: »ik heb in de dessa's menschen gevonden die het, door eigen oefening, in handwerken, in het kunstsnijden, in het beeldhouwen en andere vakken tot eene verbazende hoogte gebracht hadden." In zijne »Reis over Java," Deel I, blz. 130, verhaalt dezelfde schrijver, dat de in 1829 gestichte Protestantsche kerk te Rembang prijkt met een predikstoel, waarvan het voetstuk zoo kunstig en smaakvol met wijngaardbladen en druiventrossen is uitgesneden, dat zij een meesterstuk van Javaansche kunst mogen genaamd worden. Ook de heer van den Dungen Bille kent zulke Javaansche kunstenaars: »Te Malang heb ik een beeldhouwer in steen gekend, wiens werk (kleine kopijen naar oude beelden en tempels) door den besten Europeeschen kunstenaar niet zou kunnen verbeterd worden. Het was een gunst als hij iets voor u maken wilde; hij liet u lang wachten en veel geld betalen. Un vrai artiste!"

En hoe men ook over de waarde van het meerendeel der Javaansche teekenproeven moge oordeelen, zeker is het dat Java het eenige Mohammedaansche land is dat een schilder heeft voortgebracht wiens naam elken vriend der kunst in het beschaafd Europa gemeenzaam bekend is. Ik noemde reeds den naam van Raden Saleh. Meermalen is in dit Tijdschrift over hem gesproken. De aanleg voor de kunst dien hij reeds in zijne jeugd vertoonde, de wijze waarop die bij hem gevoed en ontwikkeld is, zijn bezoek in Europa en de roem dien hij in Frankrijk en in Duitschland niet minder dan in Nederland door zijne schilderstukken oogste, zijn reeds in den achtsten jaargang (1846), Deel I, bl. 276, geschetst. Toen hij in 1851 naar Java terugkeerde, wijdde het Tijdschrift, welks Redacteur inmiddels van Java naar Nederland verhuisd was, op nieuw eenige regelen aan dezen kunstenaar, ter begeleiding van het portret van den man die in Europa door de scheppingen van zijn genie den roem van zijn Vaderland had bevorderd. Elders (»uit het Indische leven", bl. 135,) heeft de heer van Hoëvell eene schilderij van Raden Saleh beschreven, die een der paleizen des Konings versiert. »Eene meesterlijke greep heeft hij in de dierenwereld van Java gedaan. Eene wildernis, eene graswoestijn, die, gelijk meermalen gebeurt, in vlammen staat — en hier een sterke, loodrechte, onpeilbaar diepe afgrond. Daar nadert de alles verterende vuurgloed. Twee tijgers,

een wilde stier, herten en reeën zijn er voor gevluht, tot den rand van dien afgrond. Een der tijgers zweeft er reeds boven en houdt zich krampachtig vast. Geen bloeddorst meer in zijn oogen, maar angst en vertwijfeling; geen woede meer uit de blikken van den stier, maar schrik en ontzetting; geen vrees meer voor den tijger bij de herten en de reeën, maar siddering voor den naderenden brand! Het gemeenschappelijk gevaar heeft de dieren bijeengebracht en den eindeloozen oorlog doen vergeten!"

Deze weinige vluchtige herinneringen, om ons nog eens weder eene der gaven van den zoo vaak miskenden Inlander op Java beter te doen waardeeren, werden mij in de pen gegeven door de gelegenheid die zich mij voordeed, om aan de lezers van dit Tijdschrift eene kopij van een echt Javaansch kunstproduct aan te bieden. Het is eene afbeelding van den vierkanten tempel van Mekka, de heilige Kaaba of Ka'ba, het doel van de bedevaarten der Moslemen, met de galerijen en gebouwen en gewijde hoogten die hem omringen. De oorspronkelijke teekening, vijfmaal grooter, zoo ik mij wel herinner, dan deze kopij, werd vervaardigd door een hadji uit de Preanger-regentschappen; het is een teekening naar de natuur. De heer K. F. Holle, van wien ik boven reeds gewag maakte, liet die teekening verkleind photographiëeren, en zond van die photographie een exemplaar aan de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, wier leden mij op mijn verzoek zonder eenige aarzeling toestonden, daarvan eene kopij in steendruk ten behoeve van dit Tijdschrift te doen vervaardigen. De toezending der photographie ging gepaard met de belofte, dat zij door eene tweede zou gevolgd worden, welke de moskee te Medina zal voorstellen, geheiligd door het graf van den Profeet. Ik durf mij vleien dat het mij zal veroorloofd worden ook van die tweede teekening eene kopij aan onze lezers voor te leggen.

Men zal zich wellicht verwonderen, de vooroordeelen der Moslemen in aanmerking nemende, dat een Javaansch kunstenaar, en nog wel een zoodanige die door zijne bedevaart de oprechtheid van zijn geloof toonde, het gewaagd heeft die vooroordeelen te trotseeren, en zelfs de meest eerwaardige heiligdommen die de Islam heeft aan te wijzen, tot het voorwerp zijner navolging door de teekenstift te kiezen. Men moet zich evenwel voor een te absolute meening wachten omtrent de wijze waarop de Moslem het verbod van eenig beeld of gelijkenis te maken opvat. De gevoelens omtrent dit verbod zijn onder de Mohammedaansche wetgeleerden zeer uiteenlopend. Het is vooral de nabootsing van hetgeen leven heeft die hun een gruwel is, en meer bijzonder die van den mensch. Er zijn er die elke nabootsing van levende wezens op straffe der hel ongeoorloofd achten; er zijn er ook wier toegevendheid zoo ver gaat, dat zij de afbeelding van het menschelijke lichaam veroorloven, mits men zich slechts voor die van het aangezicht wachte. De Arabieren, die in hun afkeer van de

beeldende kunst het verst gaan, veroorlooven echter het vervaardigen van platte gronden en teekeningen van de heilige plaatsen. Wel meen ik mij te herinneren dat men den geheimzinnigen dood van den bekenden Abdoe'llah ben Abdi'l-Kadir van Singapore, toen hij op zijne bedevaartsreize Mekka bereikt had, bij gissing heeft toegeschreven aan het fanatisme dat hem het gebruik der teekenstift tot afbeelding der heilige plaatsen euvel duidde, maar in Burton's »Pilgrimage to el-Medinah and Meccah,» vinden wij eene schets van Medina door een inlandschen kunstenaar, ook overgenomen in Professor Dozy's werk »het Islamisme,» die de opgave van den genoemden Engelschen schrijver, dat afbeeldingen der heilige plaatsen niet ongeoorloofd geacht worden, ten volle bevestigt. De afbeelding van de Ka'ba in Relands werk »de religione Mohammedica» is evenzeer, schoon zoo goed mogelijk van de fouten van het origineel gezuiverd, naar de gebrekkige teekening van een Turkschen kunstenaar gevolgd, en die in Niebühr's »Beschrijving van Arabië» is naar een teekening in een Arabisch boek gecopieërd en naar een Turksche schilderij verbeterd. De schilder dezer laatste had acht jaren te Mekka doorgebracht, en zijn brood gewonnen met teekeningen van de K'aba aan de pelgrims te verkoopen. Ik zelf ben in het bezit geweest van gruwelijk slechte en ongerijmde afbeeldingen van den tempel van Mekka en de moskee van Medina, met een soort van brandverf op glas gemaakt, die langen tijd als erfstukken in de familie der Sultans van Pontianak bewaard waren. Men kan die fraaie stukken thans vinden in de ethnologische verzameling van Natura Artis Magistra te Amsterdam, waaraan ik ze voor eenige jaren geschonken heb. Bovendien is geene andere Mohammedaansche bevolking op dit punt zoo streng als de Arabieren. De Alhambra, het beroemdste monument uit den tijd der Mooren in Spanje, bevat een tal van schilderijen en fresco's; de Perzen maken geen bezwaar om de daden van de helden hunner geschiedenis door afbeeldingen op de muren of in hunne boeken te verheerlijken, en ik heb Perzische handschriften gezien met miniatuur-teekeningen die de vergelijking met de fraaiste middeleeuwsch-Christelijke kunnen doorstaan. In de schatkamers van het Serail te Constantinopel vindt men de portretten van de geheele reeks der Turksche Sultans bewaard, al waren het dan ook in den regel Grieksche of andere Christelijke kunstenaars aan wie de vervaardiging werd opgedragen. Nadere en meerdere bijzonderheden hierover vindt men in d'Ohsson's »Tableau de l'empire Othoman» (Deel II, blz. 236) bijeengebracht.

Het is ons reeds gebleken dat de Javaan ook in dit opzicht niet tot de strenge Moslemen behoort. De aanzienlijke Javanen schijnen er zelfs niet veel bezwaar in te zien zich door teekenstift of photographie te laten portretteeren. En daar, zooals wij zagen, ook de strengste opvatting het maken van afbeeldingen van de heilige plaatsen niet volstrekt verbiedt,

is het niet te verwonderen dat de vrome Javaansche bedevaartganger, die eene herinnering van zijn bezoek aan de heilige plaatsen wil bewaren, gaarne, indien hij daartoe in staat is, eene afbeelding daarvan vervaardigt.

De Ka'ba is in Europa door verschillende afbeeldingen bekend, en in zoo verre mist het werk van onzen Javaanschen kunstenaar de bekoorlijkheid der nieuwheid. Om mij tot Nederlandsche werken te bepalen, vindt men behalve in het aangehaalde boekje van Reland, zulke afbeeldingen in Dozy's »Islamisme" en in Keyzer's »Onze tijd in Indië." Beide zijn kennelijk uit dezelfde bron gevloeid, al geeft Dozy de Ka'ba met hare omgeving, en Keyzer meer op zich zelve en op grootere schaal. Die bron is de bekende en zeer geroemde afbeelding van den tempel en zijne omgeving in d'Ohsson's voortreffelijk werk. De kleine afbeelding in de »Kerkgeschiedenis in tafereelen" is daarentegen naar Niebühr gevolgd. Het blijkt hieruit, en het is ook natuurlijk, daar de toegang tot de heilige plaatsen aan ongeloofigen ontzegd is, en weinigen, zooals Burckhardt en Burton, den moed hebben dit verbod te trotseeren, dat de oorspronkelijke afbeeldingen van de Ka'ba uiterst zeldzaam zijn. Bovendien zijn zij niet allen juist en allen eenigermate verouderd, daar de tempel veranderingen ondergaan heeft. Niet enkel dus als een Javaansch kunstproduct, maar ook als eene origineele teekening van de Ka'ba is het werk van onzen Soendaneeschen pelgrim merkwaardig. Zij is van een geheel ander standpunt dan de tot dusverre bekende genomen, is met conscientieuse uitvoerigheid behandeld, en kan dus alleszins strekken om eene juiste voorstelling van de Ka'ba en hare omgeving in haren tegenwoordigen toestand te bevorderen.

De teekening, of liever de daarvan overgezonden photographische kopij, is door den heer Wendel met de grootste nauwkeurigheid gevolgd en teruggegeven. Het kwam er hier op aan het werk van een Javaanschen kunstenaar te reproduceeren, niet het te verbeteren. Ik ben voor de gebreken niet blind, maar voor een kritiek van dit werk is het hier de plaats niet. Ofschoon de geheele behandeling wat kleingeestig, het verschiet te hard en de perspectief niet zonder fouten is, maakt het geheel een aangenamen indruk, en zal het kunnen bijdragen om de valsche voorstellingen te verbeteren, die velen zich nog van onze »Javaantjes" vormen.

P. J. V.

BOEKAANKONDIGING.

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen. Deel XXXIII, Batavia, 1868.

Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, uitgegeven door het Batav. Genootschap van kunsten en wetenschappen. Deel XVI & XVII en Deel XVIII afl. 1.

Notulen van het Batav. Genootschap van kunsten en wetenschappen. Deel V, VI & VII afl. 1. 1)

De steeds toenemende belangstelling in de kennis van Nederlandsch Indië wordt voorzeker ook inzonderheid bevorderd door de geschriften, die het Bataviaasch Genootschap van tijd tot tijd in het licht geeft. Wij hebben alle reden ons te verblijden over den grooten voorraad van bouwstoffen voor de wetenschap, ons daarin geleverd, zoowel op het terrein van ethnographie als van geschiedenis en linguïstiek. Deze algemeene opmerking is mede van toepassing op het deel der verhandelingen en op de beide jaargangen van het tijdschrift, aan het hoofd dezer aankondiging vermeld. Wij vinden in genoemd deel: 1. Bijdragen tot de kennis van het Hindoeïsme op Java, door J. F. G. Brumund; 2. Bijdragen tot de kennis der talen en dialecten, voorkomende op de eilanden Luzon of Lesoeng, Panai of Ilong-ilong, Balangingi, Solog, Sangi, alsmede op Noord- en Midden-Celebes, door J. G. F. Riedel; 3. Rapport over 's Compagnie's recht op de Groote-Oost, door

1) De redactie van dit tijdschrift ontving tot dusverre niet meer afleveringen, schoon steller dezès nog enkele later verschenene mocht ontvangen, echter te laat om ze hier nog te bespreken.

R. de Klerk, J. E. van Mijlendonk en W. A. Alting. Bij het eerste stuk wenschen wij hier reeds terstond eenige oogenblikken stil te staan.

In 1862 droeg het Gouvernement, op voorstel van de directie van het genootschap, den heer Brumund op eene beschrijving te leveren van de Hindoe-oudheden op Java. Na eenige voorbereidende studiën begaf hij zich in Juli van dat jaar op reis, om zich door aanschouwing en onderzoek in loco in staat te stellen zijne taak te vervullen, doch reeds den 13 Maart 1863 overleed hij te Malang, terwijl zijn arbeid nog op verre na niet voltooid was. De Regeering stelde zijne literarische nalatenschap in handen van het bestuur des genootschaps. Het achtte die zoo belangrijk, dat men terstond tot de uitgave besloot. Hoewel de beschrijving onvoltooid is en men hier en daar bespeurt dat de schrijver de laatste hand niet aan zijn werk heeft gelegd, gelooven wij toch dat ieder lezer zal toestemmen, dat het bestuur een zeer goed werk gedaan heeft met deze bijdragen door den druk openbaar te maken. De inleiding (bl. 1—53) behelst eene kritische beschouwing van hetgeen tot dusverre over de Hindoesche oudheden op Java in het licht was verschenen, waaruit blijkt dat de schrijver kennis had genomen van alles wat over dit onderwerp was geschreven, dat maar van eenig belang was te achten. Het eerste deel, dat dan volgt, bl. 53—233, heeft tot opschrift: »Beschrijving van oud-Java's monumenten, beelden en andere Hindoe voorwerpen van vereering". B. beschrijft hier alles van dien aard wat hij gezien heeft op zijne reizen door de residentie Bantam, de assistent-residentie Buitenzorg, de residenties Preanger Regentschappen, Cheribon, Tagal, Pekalongan, Samarang, Bagelen (waar hij alleen de onder deze residentie behorende oudheden op den Diëng bezocht), Djapara, Rembang, de assistent-residentie Grissee en de residentie Pasoeroewan. Een ahangsel op dit gedeelte bevat eene beschrijving der Hindoebeelden van het museum van het Bataviaasch Genootschap. B. verschilt namelijk zeer in gevoelen van zijne voorgangers, wat de verklaring van verscheidene dezer beelden betreft; ook hadden zij het nommer verloren waarop zij vroeger stonden volgens de Beredeneerde Beschrijving door de heeren van Hoëvell en Friederich, in de Verhandelingen van het genootschap uitgegeven; bovendien waren sedert nog andere beelden daarbij gekomen. B. heeft ze nu in eene nieuwe orde gerangschikt, waarin hij ze nader doet kennen, terwijl vele hier gemaakte opmerkingen tevens moeten dienen als voorbereiding tot het tweede deel dezer Bijdragen, bl. 247—309, dat beschouwingen bevat omtrent de beelden en andere Hindoesche monumenten, die hij in zijn eerste deel heeft beschreven. Deze beschouwingen hebben betrekking zoowel op hun bouw, vorm en sculptuur, als op hetgeen zij ons, naar het gevoelen van den schrijver, omtrent oud-Javaanschen godsdienst en geschiedenis leeren, in verband met hetgeen ons van elders dienaangaande bekend is. B. herinnert hier kortelijk aan de Javaansche legenden omtrent

voormalige nauwe betrekkingen tusschen de Soendalanden en het overig gedeelte van Java, en treedt vervolgens in eene vergelijking van den toestand der Soendaneezen en Javanen, waarbij hij de aandacht vestigt op het onderscheid in beider lichaamsbouw, zeden en gewoonten en taal. Daarna gaat hij over tot eene beschouwing van Java's heiligdommen; hij begint met de eenvoudigste, de bid- en offerplaatsen en andere heilige plekken, voornamelijk in West-Java te vinden, en bespreekt vervolgens de tempelruïnen en de voorwerpen van vereering, waartoe de hier en daar gevondene ruwe of somtijds meer of min bewerkte steenen en de verschillende beelden behooren. De beschouwing der beelden neemt de meeste plaats in van dit tweede gedeelte zijner Bijdragen. B. onderscheidt vier typen van beeldhouwwerk, de Padjadjaran-, Hindoe-Caucasische-, Madjapahit- en Javatype. Van de juistheid der benamingen van deze typen en der gevolgtrekkingen die B. uit deze onderscheiding maakt, zijn wij, met bescheidenheid gezegd, nog niet zoo geheel overtuigd; in allen gevalle ontbreekt het hier niet aan wenken, waarmede latere onderzoekers hun voordeel kunnen doen. Het zou te veel ruimte beslaan, indien wij hier al de kenmerken dezer typen opgaven; wij moeten ons tot enkele voorname bijzonderheden en opmerkingen bepalen. De Padjadjaran-type draagt dien naam, omdat zij, zoo niet uitsluitend, dan toch als de heerschende in dat gedeelte van Java wordt aangetroffen, dat vroeger tot het gebied van Padjadjaran behoorde. Zij staat op lager trap dan de overige typen, bevat slechts ruw bewerkte beelden en beeldjes en behoort tot den vóór-Hindoeschen cultus op Java. Het laatste wordt, naar het ons voorkomt, bevestigd door een aantal dergelijke ruwe beeldjes, in de Minahassa, de Molukken en elders in het Oosten van den Archipel gevonden, in streken waar aan geen' invloed der Hindoes, maar slechts aan vereering van voorouders te denken valt. Dit neemt niet weg, dat onder hetgeen B. tot de Padjadjaran-type brengt, licht ook een of ander kan loopen, dat later zal blijken van Hindoeschen oorsprong te zijn. Wat de Hindoe-Caucasische type betreft, die zich voornamelijk kenmerkt door Hindoe-Caucasischen gelaatsvorm, slankeren lichaamsbouw en vrijere, meer ongedwongene houding; deze is het best vertegenwoordigd door de basreliefs van Bôroboedoer, »dat zich door zijn bouw- en beitelwerk zoo eenig onderscheidt, waarin de kunst van het oude Java haar hoogste toppunt heeft bereikt". B. vergelijkt deze basreliefs met die van Toempang en Pannataran en vervolgens met het beeldhouwwerk der grottempels van Ellora en der rotsen van Mawalipoera in Voor-Indië, voor welke vergelijking hij echter slechts de platen van Moor's »Hindu Pantheon" en die van het 2e deel der »Transactions of the Royal Asiatic Society" kon gebruiken. Hij zegt daarvan o. a.: »de beelden (van Ellora), in de levende rots uitgehouwen, zijn, gelijk ook die van Mawaliporam over 't algemeen, van zeer veel grooter voorstellingen dan die van Boroboedoer's of Java's andere basreliefs.

Beide bevestigen ook 't geen wij hiervoren zeiden, dat, evenals die van Java, ook de beelden van Indië uitdrukking des gelaats en der spierkracht missen. Ze komen nog in meer overeen. Het trof ons bij nadere aanschouwing steeds meer te ontdekken, hoe de beelden, zoowel van Ellora als van Mawaliporam, in houding des hoofds en der handen, in hun zitten en staan, een bijzondere overeenkomst met die van Java's basrelief-beelden vertoonden. Diezelfde nu eens meerdere, dan eens mindere uitbuiging der heup, de eene hand daarop geplaatst, de andere opgeheven. Het komt mij daarom voor, dat de beelden van Ellora, Mawaliporam en Java, ook verschillend in sculptuur-verdiensten, van ééne school zijn. Van beide plaatsen in Indië zijn ze echter veel minder versierd dan die van Java, zij zijn naakter; ook de *kasika* (sjerp om het middellijf) is hun meest gewone dracht, maar met minder zwier van bochten gedragen. Staan de beelden van Mawaliporam beneden die van Boroboedoe, Prambanan en nog zoovele andere Hindoe-Caucasische beelden van Java, die van Ellora hebben geen voortreffelijkheid boven hen, indien ik mag gelooven dat, hetgeen ze boven hen zouden hebben door diepte en schaduw van sommige voorstellingen en door het bijzonder fijne van de lijnen des lichaams en gelaats, geenszins hun eigendom is, maar door de teekening of graveernaald hun geleend". Ook de Egyptische en Assyrische beelden worden vervolgens in het kort met de Javaansche vergeleken en het resultaat is, hetgeen reeds eene oppervlakkige beschouwing een ieder leeren kan, dat zij in kunstwaarde zeer ver ten achter staan bij die der Hindoe-Caucasische type. B. besluit zijne beschouwing van deze type met de mededeeling van Wilsen's meesterlijke kunstbeschouwing omtrent Bôroboedoe's beelden en basreliefs.

Nevens de genoemde classificatie, die op het beeldhouwwerk betrekking heeft, maakt B. nog eene andere onderscheiding »naar aanleiding van het karakter en de voorstelling der beelden." Hij verdeelt ze in dit opzicht in die van zuiver Indischen oorsprong, behoudens eenige afwijkingen, en in die van gemengd karakter, op Java geboren, wier Indische oorsprong nog na te wijzen is, maar waarvoor we geen plaats in het Indische Hindoe-pantheon weten; tot deze brengen we, met de reeds genoemde (wat de sculptuur betreft, Hindoe-Caucasische) beelden, ook verscheidene der Madjapahitsche groep. Nog een derde en laatste klasse kunnen hier de beelden der Javaansche en Padjadjaransche typen vormen, waarin zich eindelijk de laatste flauwe herinnering aan het Hindoeïsme verliest. Deze behoorden ongetwijfeld grootendeels, ja de meesten geheel, aan een Javaansche of Polynesische cultuur en waren zeer waarschijnlijk voorwerpen van een zeer beperkte, locale vereering."

Het nauw verband waarin de beschaving van Bali tot die van Java staat, moest B. er toe leiden in zijne verhandeling ook de tempels en beelden van eerstgenoemd eiland ter sprake te brengen. Hij kent aan de

beelden een afzonderlijke type toe. »Die Balitype'', zegt hij op bl. 276, »bij den eersten aanblik te herkennen en ook aanstonds te onderscheiden van alle andere, bestaat in een ietwat tandakkenden stand der beelden, in het midden eenigszins gebogen, zoodat het bovenlijf vooruitkomt, terwijl het lichaam, armen en beenen gewrongen, kunstmatig gedraaid zijn. De sarong of het kleed, om het midden geslagen, hangt gewoonlijk in een breeden dikken plooi voor en achter tusschen de beenen af. Het bovenlijf is naakt, met verschillende versierselen aangedaan, die, evenals de hoofdtooisels en kroonen, veel overeenkomst met die der Javaansche wajangpoppen hebben. Het gelaat heeft dikwijls eenige uitdrukking, iets wat ten eenemale bij de Javabeelden gemist wordt, die er alle even effen of juister zielloos uitzien. Deze type is thans de geijkte, waarbuiten of waarboven ieder fatsoenlijk Balineesch beeldhouwer niets weten wil; waarnaar hij zich ook te voegen heeft, wil hij niet aangezien worden voor een excentrieken gek, die de schendende handen durft slaan aan de heilige adatwetten der kunst.'' Iets verder zegt hij: »de beelden, door de beoefenaars der Balitype afgeleverd, zijn van verschillende waarde. Daaronder zijn, die in hun soort waarlijk te roemen vallen als kunstvol en fraai, en bewijzen hoe een geoefende hand het uit zijn aard leelijke in zekeren zin mooi kan maken. Wat anderen ook zeggen, ik kan hun niet toestemmen, dat de beeldhouwkunst op Bali weinig beteekent. Wat ik daarvan in de landen van Bangli, Kloegkoeng en Gianjar, de zetellanden van Bali's beeldhouwkunst, zag, heeft mij van het tegendeel hunner bewering overtuigd Wij mogen zeggen dat de beeldhouwkunst van Bali in een zekeren bloeitijd verkeert, althans in de zetellanden, moge ze ook in andere, gelijk te Boeileng, Tabanan en Djembrana, weinig beoefend of verwaarloosd worden.'' B. merkt nog op dat de beelden op Bali uit eene zachte steensoort of leem gesneden worden, zoodat men de vervaardigers met meer juistheid beeldsnijders dan beeldhouwers zou kunnen noemen. De Balineezen maken echter ook beelden van hout, die zij tevens beschilderen, ook kleinere en zeer fraai gesnedenene, van elpen- of vischbeen enz. Ook getuigt B. vele verdienstelijke en-reliefs, hier en daar ook veel verdienstelijk ornament- en lofwerk op Bali gezien te hebben. Wij verblijden ons hier de getuigenis van een alleszins bevoegd persoon te vernemen, dat het den Balineezen ook in dit opzicht niet ontbreekt aan aanleg, zoodat wij te meer wenschen dat hun smaak gelouterd moge worden.

In het laatste gedeelte van zijn arbeid dat tot ons gekomen is, zet B. de redenen uiteen, waarom hij alle vóór-Mohammedaansche legenden der Javanen onhistorisch en ongelofwaardig acht, en dus ook niet kan aannemen dat de stichting van Padjadjaran uitgegaan zou zijn van Djënggala en dat Madjapahit een dochterrijk zou wezen van Padjadjaran. Eerst sedert de zegepraal van den Islam treedt de geschiedenis van Java uit de

nevelen, waarin zij tot nog toe gehuld was, allengs meer en meer aan het licht, namelijk door de berichten der Javaansche kronijken of zoogenaamde Babad's, als men die met de noodige kritiek leest en in verband beschouwt met de mededeelingen van Europeesche schrijvers. Als een niet onaardig staaltje ten bewijze van de willekeur waarmede de Javanen somtijds omspringen met hetgeen zij als geschiedboeken beschouwen, meldt B. dat de zoon van den Javaanschen geleerde Rānggā Warsitā hem te Soerakarta verhaalde, dat zijn vader zich met Pakoe Boewānā IV, den toenmaligen Soenan, eenigen tijd onledig had gehouden met het uitbreiden en verbeteren der verhalen van de Anbiā, eene op Java zeer geachte geschiedenis der Mohammedaansche profeten, en dat ook onze Bijbel hun daartoe bijdragen had geleverd. Terwijl B. bezig was zijne gedachten over de babad's verder uiteen te zetten, heeft de dood hem verrast, zoodat zijne verhandeling hier eensklaps wordt afgebroken. Zijn oogmerk, ons mede te deelen wat de Hindoesche oudheden ons, in verband met hetgeen wij van elders weten, van den godsdienst en de geschiedenis, ook van de betrekking van het oude tot het tegenwoordige Java zeggen, heeft hij niet mogen bereiken.

Omtrent het meeste van hetgeen B. ons in deze Bijdragen heeft beschreven, bezitten wij reeds hetzij opperplakkige, hetzij meer uitvoerige berichten van anderen. Toch heeft hij menig voorwerp ontdekt waarvan zijne voorgangers niet gewagen, en nieuwe, somtijds verrassende opmerkingen gemaakt omtrent reeds lang bekende oudheden. Een aantal nieuwe bouwstoffen voor de wetenschap heeft hij verzameld en hier en daar belangrijke wenken gegeven, die tot leidraad kunnen strekken voor nader onderzoek. In dit een en ander, waarin zooveel ijver en nauwkeurigheid, zooveel zelfstandigheid van studie en oorspronkelijkheid van opvatting doorstralen, bestaat, naar ons inzien, voornamelijk de groote waarde dezer Bijdragen. Voor de beoefenaars der archaeologie biedt Nederlandsch-Indië nog een ruim veld. Op Java zelf hoort men nog dagelijks van belangrijke nieuwe ontdekkingen, gelijk o. a. uit de boven aangekondigde Notulen der bestuursvergaderingen van het Batav. Genootschap en uit het laatst verschenen Koloniaal Verslag kan blijken. Wat Sumatra betreft, onze kennis der Hindoesche oudheden van dat eiland blijft nog altijd hoogst gebrekkig te noemen. Wat weten wij nog van die van Djambi, Kwantan en meer andere streken? Ook die van Borneo wachten nog immer op eene goede beschrijving. Men ontdekt in onze dagen nog Hindoesche beelden in streken, waar men hun aanwezigheid niet zoo licht zou vermoeden, b. v. op Soembawa. Voor de grondige kennis van Java's oudheden en van den wroegeren godsdienst zijner bewoners is eene vergelijking van de elders in den Archipel gevondene overblijfselen uit den Hindoeschen tijd en van de voornaamste oude

tempels van Voor- en Achter-Indië ¹⁾ met die van Java eene hoogst wenschelijke zaak. Last not least noemen wij hier nog het Kawi; wanneer daarover meer licht zal zijn opgegaan, wanneer men de oorkonden in die taal genoegzaam zal verstaan, dan zullen ook deze voorzeker veel kunnen bijdragen tot aanvulling der leemten in onze kennis van al het andere, dat betrekking heeft op Java's toestand gedurende het Hindoesche tijdperk. Voor het hier geleverde mogen wij intusschen zeer dankbaar zijn, en in het algemeen mag men alleszins tevreden wezen dat zich tegenwoordig in Nederlandsch-Indië zooveel belangstelling openbaart om nieuwe bijdragen op dit gebied te leveren. ²⁾

Het tweede stuk in dezen bundel bevat een aantal kleine opstellen in het Tagaalsch, Bisajasch, Balangingisch, Sologsch of Solloksch, Sangisch, in vier dialecten der Minahassa: het Bantiksich, Töemboeloesch, Tooenseasch en Tooempakēwasch, voorts in het Mongondoesch, Bolaängsch, Kaidipansch, Boewoosch, Holontalosch (Gorontalosch), Tominisch, Pahigisch, Pososch, Todjosch, Loeinansch, Toehiasch (door de inboorlingen der Togian- of Schildpadeilanden gesproken), Tomini-Mandarsch en Tomini-Kailisch. Elk dezer opstellen, welker inhoud eene inlandsche fabel is, wordt door aantekeningen gevolgd omtrent daarin voorkomende woorden, en aan het slot zijner bijdrage geeft de heer Riedel bovendien nog eenige niet onbelangrijke mededeelingen, hoofdzakelijk omtrent het taalgebied der hier voorkomende talen en dialecten. Om dit aanschouwelijk te maken heeft hij eene dialectologische kaart bijgevoegd. Omtrent het doel van den schrijver laten wij hem-zelf spreken, waar hij in zijne inleiding (bl. 2) zegt: »Het aanwezig eener verzameling van kleine opstellen van gelijken inhoud van al de op deze eilandenwereld gebezigde talen en tongvallen, liefst oorspronkelijke stukken, acht ik geenszins overbodig, ofschoon J. C. Adelung in zijn *Mithridates* zoodanige *Sammlungen* »*Curiositäten-Cabinette*» noemt en H. Steinthal in zijne *Classification der Sprachen* daarover een afkeurend oordeel velt, als zijnde van geen »*wissenschaftliches Interesse*». Behalve dat zulk eene verzameling het onontbeerlijk bouwmetaal oplevert om de talen van onzen Archipel kritisch te klassificeeren, is het aan geen twijfel onderhevig, dat het taalvergelijkend onderzoek daardoor in vele opzichten zal worden gebaat. Uit dien hoofde heb ik besloten, bovenvermelde, bepaaldelijk ten nutte van den inboorling dezer landen geschreven stukken ook met dat doel te publiceeren.» In eene noot teekent hij daarbij aan: »Bij

¹⁾ Eenige tempels en beelden uit het Hindoe-tijdperk op Java vergelijkt Yule met dergelijke in Birmah. (*«Ancient Javanese remains»*, in *«Journal of the As. Soc. of Bengal»*, 1863.)

²⁾ De beschrijving van Bôróboedoer door Wilsen en Brumund is sedert in druk verschenen, blijkens het laatste Koloniaal Verslag.

meerderen vooruitgang der taalwetenschap bestaan er natuurlijk geene bedenkingen tegen om deze opstellen, als oude overjarige bouwstoffen, in een »*Curiositäten-Cabinet*» eene plaats te doen innemen, naast de zoogenaamde »*Vater-Unser-Sammlungen*» en de talrijke woordenboeken en spraakkunsten, die op de leest eener verouderde wijze van behandeling geschoeid zijn».

Het blijkt uit deze woorden genoeg, dat de hier gegevene opstellen door de hand van den heer Riedel zijn bewerkt; in hoever hij daarbij gebruik heeft gemaakt van de hulp van inboorlingen uit de streken waar die verschillende talen en dialecten te huis behooren; of de vijf fabelen, waarbij in eene noot eene vertaling is gevoegd, woordelijk uit den mond der Inlanders zijn opgeteekend, of in hoeverre dit is geschied; dit een en ander is ons niet medegedeeld. Misschien ware het niet ondienstig geweest dit te vermelden. Men ziet overigens dat wij hier slechts eerste proeven ontvangen, en de schrijver zelf heeft gevoeld dat men geene blijvende wetenschappelijke waarde aan zijn arbeid mag toekennen. Wij waardeerden intusschen zijn ijver, en stellen het op prijs dat hij door deze bijdrage de aandacht der wetenschap heeft gevestigd op het vele dat nog aan onze kennis der talen van den Indischen Archipel ontbreekt. Wij hopen dat de heer R., die zoo goed begrijpt van welk belang teksten voor taalstudie zijn, moge voortgaan ons die nu en dan te geven, doch liefst niet in den thans gekozen vorm van gelijkkluidende opstellen, maar fabelen of legenden uit den mond des volks opgeteekend, zooals hij ons die vroeger gaf in het Toenseesch, Bantiksich enz., en zooals wij die in het Toemboelesch aan den heer Wilken danken. Wij hebben meer en ook uitvoeriger teksten noodig, en eene zooveel mogelijk getrouwe vertaling en aantekeningen zijn daarbij wenschelijk, indien zij voor de studie van nut zullen zijn.

Het heeft mij verwonderd dat de Heer R. Tooe oenboeloe, Tooe oenpakēwa enz. schrijft, terwijl de zendelingen in de Minahasa, met name Wilken en Graaßland, die door hun langdurig verblijf met de dialecten dezer stammen zeer vertrouwd zijn, steeds Toumbulu, Toumpakēwa (Toemboeloe, Tooempakēwa) schrijven. Ook de heer De C. volgt dezelfde schrijfwijze in dit opzicht als de genoemde zendelingen ¹⁾. De b en p nemen liefst eene m vóór zich, zooals reeds uit de uitspraak ambia, mimbar, in pl. van anbia, minbar enz., kan blijken, en dit geldt niet alleen het Maleisch, maar men kan het ook bevestigd zien in andere voorname talen van N. I. waarover spraakkunsten zijn verschenen ²⁾. Dat voorts in deze Bijdrage hier en daar

¹⁾ Zie zijn opstel: »Tounseasche raadsels» in het October-nommer van dit Tijdschrift voor 1870.

²⁾ Mogelijk moeten wij hier echter aan drukfouten denken, want in de aantekeningen bij zijne Tooe oenseasche fabelen (in deel 17 van het Tijdschrift van het Batav. Gen.) vindt men Tooe oemboeloe en Tooe oempakewa geschreven.

een aantal drukfouten zijn ingeslopen, heeft de heer de C. in bovengenoemd opstel reeds opgemerkt. Met het oog op den aard dezer opstellen is eigenlijke kritiek, die voornamelijk de aantekeningen zou moeten betreffen, alleszins overbodig; niemand zal zich licht daartoe geroepen of bevoegd achten; liever zeggen wij den Schrijver dank voor zijne aanhoudende warme belangstelling in de linguïstiek van N. I.

Naar aanleiding van een bericht dat de Engelschen zich op Salawati, een eiland bij Nieuw-Guinea, gevestigd en daar een fort gebouwd zouden hebben, benoemde de Indische regeering in 1761, op voorstel van den Gouverneur-Generaal van der Parra, eene commissie om te onderzoeken: »1. welke contracten de Compagnie achtereenvolgens met de Oostersche Vorsten gesloten had; welk recht en eigendom van vaart, handel enz. de Compagnie daardoor, met uitsluiting van alle andere natiën, in die streken verkregen en tot dien tijd zonder ophouden bezeten en uitgeoefend had. 2. Wat de hooge machten in Europa ter zake of in het algemeen nopens de vaart in Indië overeengekomen waren. 3. Welke orders de Heeren en Meesters met betrekking tot 's Compagnie's privaat recht en eigendom in de Oostersche provinciën en tot handhaving van de daarop gegronde uitsluiting van alle vreemdelingen gegeven hadden; wat door de Indische regeering sedert 's Compagnie's eerste vestiging aldaar was verricht; welke bevelen zij nu en dan naar aanleiding van Patriasche orders derwaarts had gezonden, en welke uitwerking die bevelen hadden gehad op indringers in vroegere tijden. 4. Hoedanig het met de ware gesteldheid van het eiland Salawati gelegen was en of daar al dan niet goede specerijen groeiden. En eindelijk 5. zoo er geene goede specerijen wilden groeien, of de Engelschen alsdan, gedurende hunne postvatting aldaar, die producten gemakkelijk van andere plaatsen zouden kunnen bekomen; zoo ja, van welke plaatsen en met welke middelen zulks het best zou kunnen worden belet." Tot leden der bovengenoemde commissie werden de heeren R. de Klerk, J. E. van Mijlendonk en W. A. Alting benoemd, die den 23 November 1761 het belangrijk rapport uitbrachten, dat in dit boekdeel ongeveer 74 bladzijden in 8°. inneemt. Ten slotte wordt ons nog gemeld tot welke maatregelen de Regeering naar aanleiding van dit rapport besloot. Men mag zich verheugen dat dit stuk openbaar is gemaakt, dat zoo geschikt is al weder meer licht te verspreiden over de geschiedenis der Compagnie en de wijze waarop zij haar monopolie zocht te handhaven.

Voor de geschiedenis van N. I. vindt men ook veel in de jaargangen van het Tijdschrift des Genootschaps, die hier ter sprake komen. Uit Javaansche bronnen, namelijk een uit het Cheribonsche afkomstige babad, acten van aanstelling door den vorst van Mataram verleend en andere oorkonden, de beide laatsten doorgaans in het oorspronkelijk met vertaling medege-deeld, geeft de heer Holle hier (Deel 17, bl. 316—367) bijzonderheden om-

trent de heerschappij van Mataram over de Preanger Regentschappen en bewijst uit die stukken het recht der Compagnie op dit gewest. In zijne »Geschiedenis der Soendalanden» (Deel 16, bl. 193—252, en Deel 17, bl. 177—258) levert ons de heer J. Hageman zijne nasporingen en kritische beschouwingen over de geschiedenis dezer landstreek, van de oplossing der heerschappij van Padjadjaran tot aan hare onderwerping aan het Europeesch gezag. De vergelijking van inlandsche legenden met berichten van Europeesche schrijvers strekt tot grondslag van zijn onderzoek. ¹⁾ Van dezelfde hand ontvangen wij hier nog eene kleine bijdrage getiteld »Joartan wedergevonden». Hij houdt dien naam voor eene verbastering van Djaratan of Pedjarattan, dat volgens een inlandsch handschrift, de Salasila Garsik, de naam was van eene handelswijk van Grissee, waar vele vreemde kooplieden zich vestigden, die ze met dien naam bestempelden. In deel 17, bl. 59—68, deelt dezelfde schrijver eenige belangrijke bijzonderheden mede over de kolonisatie met Europeanen op West-Java, van 1742—1760. Het zeer lezenswaardig opstel van den heer D. W. Schiff, »Kolonisatie op Java» (Deel 17, bl. 110—177), is geschreven naar aanleiding van eene Nota door Mr. J. K. J. de Jonge, die in het rapport der Staatscommissie, benoemd bij koninklijk besluit van 16 Juni 1857, ('s Hage, Gebr. van Cleef, 1858) is opgenomen. Men ziet daaruit recht duidelijk hoe gebrekkig die kolonisatieproeven op Java door onze voorouders geweest zijn. Dat zij echter ook belangrijke gevolgen hadden, blijkt uit de zeker opmerkelijke bijzonderheid, »dat diezelfde boeren-kolonisten, wier geslachtsnamen thans niet meer terug te vinden zijn, de eerste grondleggers zijn geweest van de tegenwoordige rijke partikuliere landen Gedong Badak, Tjiseroea, Tjikoppo en vermoedelijk ook van vele anderen wier naam sedert is verwisseld..... Ook Tjipannas blijkt het eerst door de boeren te zijn ontgonnen; terwijl op de plek nabij het warme bad, thans het lustverblijf van den Gouverneur-Generaal, een hospitaal was opgericht». In het 16e Deel, bl. 1—81, geeft de heer van der Chijs eene voortzetting van zijne »Bijdragen tot de geschiedenis van het inlandsch onderwijs, aan officiële bronnen ontleend». Hierin wordt bijna uitsluitend over dit onderwijs op Java gehandeld. Tot de geschiedenis van dit eiland behoort nog de lijst der Sultans van Bantam die in de groote moskee der voormalige hoofdplaats begraven zijn. Zij is door den Regent van het Noorderregentschap dier residentie (»Boepatti Bantam Lor») aan eene inlandsche kronijk (»boekoe sadjarah atawa babad Bantam») ontleend. De enkele regelen tekst die daarbij behooren, namelijk

¹⁾ De heer de Jonge (Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië, IV, Voorrede) betreurt het terecht, dat de heer H. de oorkonden zelve met de vertaling daarnevens, en opgave van herkomst en tijd waarin zij vermoedelijk zijn vervaardigd, niet mededeelt.

de opgaven omtrent den duur der regeering, het sterfjaar enz. dezer vorsten, zijn in het laag-Maleisch (Deel 16, bl. 96).

Wat Celebes betreft vinden wij hier historische bijdragen van de heeren Riedel en Ligtvoet (Deel 17, bl. 505—525, en Deel 18, bl. 43—66). De eerstgenoemde handelt over »Het oppergezag der vorsten van Bolaang over de Minahasa”. Hij toetst de berichten van Valentijn dienaangaande aan hetgeen eene kritische beschouwing der legenden van Bolaang, de Minahasa en de Sangi-eilanden hem had geleerd, en komt tot een ander resultaat dan deze geschiedschrijver. De geschiedenis van de afdeeling Tallo (Gouvernement van Celebes) door den heer A. Ligtvoet is, wel is waar, gelijk hij zelf erkent, tamelijk dor, maar deze dorheid, die hier zeker moeilijk te vermijden was, laat men zich gaarne welgevallen als men prijs stelt op bouwstoffen voor de geschiedenis. Zijne bronnen heeft hij niet nader vermeld; het blijkt intusschen genoeg dat hij ook de inlandsche kronijken gebruikt heeft. ¹⁾

De geschiedenis van Ternate onder het bestuur van den gouverneur J. W. Cranssen (13 Sept. 1799 — 19 Juni 1807), volgens officiële stukken, hebben wij aan Dr. de Roo te danken (Deel 16, bl. 503—536), en aan Mr. J. Bousquet een kort bericht omtrent de verovering van dit eiland door de Engelschen in 1810, uit mededeelingen van hoogbejaarde personen geput (Deel 16, bl. 87—91). De heer H. C. van Eybergen levert in Deel 17, bl. 489—505, eenige »Geschiedkundige aantekeningen omtrent de Noordkust van Ceram, van af het jaar 1816—1842”, waarin hij voornamelijk spreekt over den zeeroof in de Moluksche wateren, dáár inzonderheid een gevolg van het wanbestuur van enkele inlandsche vorsten, de welgeslaagde expeditie naar Hatiling in 1822, en de aanstelling van een sultan van N. O. Ceram door het Gouvernement in 1826, die echter reeds in 1832 wegens zijn slecht gedrag naar Java werd verbannen. Met een enkel woord maken wij nog gewag van de »Lijst der Nederlandsche landvoogden van Tayouan” (Formosa) door J. P. C. van der Mark (Deel 16, bl. 259—260) en een stukje van den heer E. Netscher, getiteld: »Was Malakka tusschen 1795 en 1818 eene Nederlandsche of eene Britsche bezitting?” (Deel 17 bl. 68—70.) Tot het gebied der numismatiek behoort de »chronologische lijst van gedenk- en legpenningen, eere teekens, vrijmetselaars-, toegangs-, begrafenis-, bruilofts- en andere penningen, betrekking hebbende op de voormalige en tegenwoordige bezittingen der Nederlanders beoosten de Kaap de Goede Hoop,” door J. S. van Coevorden (Deel 16, bl. 347—352).

De linguïstiek van N. I. is mede door verschillende bijdragen vertegenwoordigd. Allerbelangrijkst is die van den heer K. F. Holle (Deel 16,

¹⁾ Den tekst der Makassaarsche kronijken vindt men in de Makassaarsche Chrestomathie van Dr. Matthes.

bl. 450—472), onder den titel: »Vluchtig bericht omtrent eenige lontarhandschriften, afkomstig uit de Soendalanden, door Raden Saleh aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen ten geschenke gegeven, met toepassing op de inscriptiën van Kwali." De heer H. zegt daarvan: »In het geheel zijn er drie MSS., welke helaas alle geschonden zijn. Toch is de vondst zeer belangrijk. Zij doet ons een blik werpen, niet alleen in het godsdienstig, maar ook in het maatschappelijk leven der Soendaneezen. Ja, ik kon na de lezing de gedachte niet onderdrukken, dat zonder Mohammedaansch fanatisme en allerlei onderdrukking, in de 350 jaren die sedert het verschijnen dezer geschriften verliepen, er heel wat anders van het Soendasche volk had kunnen groeien dan het nu is." De beide eerste dezer drie handschriften, — zooals nader gezegd wordt, eigenlijk op nipah- en niet op lontarbladeren, — zijn in het Soendaneesch, namelijk in een Soendaneesch »dat niet in allen deele door de tegenwoordige Soendaneezen wordt begrepen, en ook in de woordvorming en zinnenbouw hier en daar van het hedendaagsche afwijkt," waarvan dan eenige bijzonderheden vermeld worden. De heer H. meent ten slotte, dat wij hier te doen hebben met eene schrijftaal, die eenigszins onder den invloed van Kawi en Sanskrit is geweest. De taal van het derde HS. wordt bepaaldelijk als Kawi en Sanskrit opgegeven. Het merkwaardige van het eerste HS. is, dat het in verband schijnt te staan met de bekende inscripties van Kawali of Kwali en enkele passages dier inscripties, waarvan de verklaring nog onzeker was, nader opheldert. Het tweede HS., dat van 1440 (1518—19 A. D.) dateert, behelst lessen voor alle standen der maatschappij en vergunt ons daardoor, zooals de verslaggever opmerkt, menig belangrijk kijkje in de inlandsche huishouding van weleer, hetgeen hij door mededeeling van eenige proeven aantoot. Omtrent den inhoud van het derde, dat, evenals de twee andere, incompleet en bovendien zeer door insecten geschonden is, durft H. slechts gissenderwijs te spreken. Het eerste gedeelte handelt over onderwerpen van godsdienstigen aard en verder schijnt het, voor zoover hij kon vermoeden, over allerlei onderwerpen te handelen, die ik hier niet nader behoef te vermelden. Hij acht dit HS. wellicht niet geheel van belang ontbloot voor de kennis van het Kawi en vond in de beide eerstgenoemde geschriften menige belangrijke bijdrage voor de kennis van het oud-Soendaneesch. In eene noot vernemen wij, dat wijlen Dr. Engelmann te Bandoeng zich sedert met de studie dezer HSS. heeft bezig gehouden. Wat er na zijn dood van geworden is, is mij onbekend. Naar aanleiding van zijn bericht omtrent die handschriften laat H. op het daarover medegedeelde nog tekst en vertaling met enkele aantekeningen volgen van de inscripties op de beide steenen van Kawali, waarbij hij zijne lezing nevens die van den heer Friederich plaatst, van wien hij hier en daar tamelijk verschilt. Deze bijdrage van den heer H. is overigens

nog met eenige noten van de heeren Cohen Stuart en Engelmann verrijkt.

In hetzelfde deel van het Tijdschrift geeft de heer Holle nog een »voorloopig bericht omtrent vijf koperen plaatjes, door Radhen Saleh gevonden in een offerhuisje bij de kampong Kēbantēnan, onder Bēkasih, p. m. vijftien paal van Batavia." Men vindt hier den getranscribeerden tekst der opschriften van die platen met eene vertaling van verreweg het grootste gedeelte. Het zijn piagēm's van Padjadjaran, door den Oppervorst uitgeleerd ten behoeve van heilige gronden of zoogenaamde pērdikan's. »Verder," zegt H., »wordt hier bevestigd, dat Padjadjaran uit kleine vorstendommen was samengesteld, wier hoofden veel van onze leenmannen moeten hebben gehad; dat er uitgaande rechten werden geheven en vrijstellingen verleend . . . en eindelijk, dat men er toen reeds een grooten weg op na-hield." De taal der platen is oud-Soendaneesch, en H. vermoedt dat zij 350—400 jaar oud zullen zijn. In denzelfden jaargang, bl. 377—379, vindt men nog eene poging van den heer H. tot verklaring van den naam der residentie Bagēlen. Het 17de deel bevat mede onderscheidene stukken van denzelfden schrijver, waaronder twee van linguïstischen aard. Het eene is eene nieuwe poging tot verklaring van het opschrift op den bekenden Batoe toelis in Buitenzorg. Het bezit van meer hulpmiddelen dan de eerste verklaarder, de heer Friederich, bezat, bracht den heer H. op het denkbeeld deze nieuwe proeve te geven. Wij hopen gaarne met hem dat hij daardoor de volledige lezing en verklaring eene schrede nader zal hebben gebracht. In het andere stuk ontvangen wij eenige Soendaneesche raadsels, tekst en vertaling; sommige daarvan zijn inderdaad niet onaardig. Een opstel van den heer Cohen Stuart (deel 17, bl. 548—558) handelt over de beschreven balken, afkomstig uit de troonzaal van den voormalige kraton te Martapoera in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. De taal der inscripties op die balken is, voor zoover de heer C. S. kon nagaan, de gewone taal der nieuwere Javaansche poëzij; de inhoud wordt terecht vrij beuzelachtig genoemd. Het merkwaardigste is, dat die inhoud bijna woordelijk teruggevonden wordt in het begin van een Javaansch handschrift in dichtmaat, dat bij den heer C. S. berust, zooals blijkt uit den tekst der passage, die hij met eene vertaling mededeelt, als men dien vergelijkt met den tekst der inscripties, die ons mede hier gegeven wordt. Daar de Javaansche letters der opschriften van geen boven- en onderteekens (sandangan) voorzien zijn, is het geen gemakkelijk werk geweest die te ont-raadselen, en zonder de hulp van bovengenoemd handschrift moest dit bijna onmogelijk zijn.

Met betrekking tot het Maleisch wordt ons eene bijdrage aangeboden van den heer von Dewall, namelijk eene »Lijst van eenige in het Maleisch gebruikelijke woorden van Sanskritschen oorsprong, waarvan de afstamming in de woordenboeken van Roorda van Eysinga (1825), Elout

(Marsden, 1825), Roorda van Eysinga (Manuscript, 1847), Crawfurd (1852) en Pijnappel (1863) niet aangetoond is" (Deel 16, bl. 381—392). Daaronder zijn echter twaalf woorden die wel bij Crawfurd voorkomen, doch hier opgenomen zijn, omdat Crawfurd in zijn woordenboek den Sanskritschen oorsprong alleen door (S) aanduidt, zonder het Sanskritsche woord zelf te vermelden. Nasporingen van dien aard hebben gewis groot nut voor de kennis van het Maleisch, zoodat wij den heer v. D. dankbaar mogen zijn voor zijne bijdrage. Bij nader onderzoek zal hij-zelf denkelijk wel sommige der hier gegevene afleidingen terugnemen en misschien den Sanskritschen oorsprong van nog andere woorden in het Maleisch ontdekken. Van den eersten wetenschappelijken beoefenaar van het Lampongsch, den heer H. N. van der Tuuk, hebben wij hier te vermelden eene »Proeve van een vergelijkende woordenlijst van Lampongsche tongvallen," te weten van het Teloek-Betoengsch en het Aboengsch. Zij bevat nagenoeg een honderdtal woorden, en de schrijver heeft, waar het te pas kwam, ook andere talen van N. I., een enkele maal ook het Sanskrit en Arabisch, vergeleken. Wij mogen hier in het voorbijgaan wel aanstippen, dat in een volgend deel van het Tijdschrift eene meer uitvoerige bijdrage over het Lampongsch van zijne hand voorkomt, en dat men, zoo wij hopen spoedig, ook een Lampongsch leesboek van hem mag verwachten. Overigens weet men dat hij reeds vóór zijn laatste vertrek naar Indië een aantal Lampongsche teksten, het eigendom van den heer Sloet van de Beele, in het licht heeft gegeven. ¹⁾

In hetzelfde deel doet de heer Riedel ons een paar Alfoersche dialecten der Minahassa, waarover nog niets in druk verschenen was, eenigszins kennen door zijne Tooe-oenseasche fabelen en Bantiksche legenden, waaraan hij ook eene vertaling en aantekeningen heeft toegevoegd. Een ander door hem ingezonden stuk: »De bekentenis van een Holontaloschen ponggoh", is niet alleen eene bijdrage tot de kennis der taal van Gorontalo (Holontalo), maar maakt ons ook met een in die streek heerschend volks-geloof bekend. Verder geeft hij ons nog twee stukken in het Siawoesch, een dialect der Sangi-eilanden, beide met vertaling, namelijk eenige volks-liedjes en eene beschrijving der uitbarsting van den vulkaan Awoeh-Taroena in 1856. Het is te hopen dat al deze eerste proeven weldra door uitgebreidere bijdragen, als vruchten van nader onderzoek, gevolgd mogen worden.

De hier vermelde stukken van linguïstischen aard kan men meerendeels evenzeer beschouwen als bijdragen tot de ethnographie van N. I. Meer bepaaldelijk tot dit gebied en tot dat der geographie behooren een aantal

¹⁾ Les manuscrits Lampongs en possession de Mr. le baron L. A. J. W. Sloet van de Beele, publiés par H. N. van der Tuuk, Leïde, 1868.

andere bijdragen. Van algemeene strekking zijn die van de heeren A. Pruys van der Hoeven, den bekwamen schrijver van het »Woord over Sumatra», en C. Wallbeehm Sr. De eerste is getiteld: »Iets over den bruidschat bij eenige volken van den Indischen Archipel, bewerkt naar aanleiding van de officiële bescheiden, bij den brief van den eersten Gouvernements-secretaris van 4 Febr. 1863, No. 312, aan het Genootschap aangeboden» (Deel 16, bl. 277—289). Die van den heer Wallbeehm is eene lijst van de voornaamste inlandsche ambtsbenamingen, met korte aanduiding der aan de betrekkingen verbonden werkzaamheden en voorrechten enz. Op Java hebben betrekking (in Deel 16): de mededeeling van den heer Gramberg omtrent den Batoe toelis, niet den vroeger vermelden van Buitenzorg, maar iets geheel anders, namelijk den naam eener straat te Batavia, waarin eene zerk met Kawi-opschrift en een paar beelden gevonden worden, waarop hij de aandacht vestigt; voorts de »Aanteekeningen op eene reis door het westelijk gedeelte van de residentie Bantam, met de heeren van Hasselt en Meurevert, in 1823,» door I. Th. Bik, van geographischen of veeleer topographischen aard en van weinig belang, en het verslag van den ingenieur G. A. Pet omtrent een steenen trap, in 1865 of 1866 aan den voet van den Soembing en Sindârâ ontgraven, een merkwaardig overblijfsel uit den Hindoetijd en zeer goed bewaard, in tegenstelling met den trap tusschen het Diëng-plateau en het meer Tjebon, dien P. ter vergelijking hier mede beschrijft. Vooral mogen wij hier de »Snippers» van den heer Holle (in Deel 16 en 17) niet vergeten, die ieder wel eene aangename versnapering zal noemen. Als wij niet vreesden dat deze aankondiging te groote uitgebreidheid zou krijgen, zouden wij er gaarne enkele van afschrijven.

Omtrent Sumatra mogen wij op belangrijke mededeelingen wijzen betreffende streken, waarvan wij tot nog toe niet veel meer wisten dan hetgeen Anderson in zijne »Mission to the East coast of Sumatra» in 1823 heeft vermeld. In het 17e deel van het Tijdschrift worden die aangetroffen onder den titel: »Bijdragen tot de kennis van Sumatra's Noord-Oostkust. I. Rapport over eene reis van Tandjong Balei naar de omstreken van Pasir Mendagei, bovenlanden van Asahan, door den Controleur 1e klasse A. C. van den Bor. II. Aanteekeningen gehouden op eene reis naar de marktplaats (pedagangan) der Lima Laras, vier dagreizen de rivier van Batoe barah opwaarts gelegen, door den Controleur 1e klasse L. de Scheemaker. III. Memorie van overgave van het bestuur over de afdeling Bila en Panei, door den Controleur 1e klasse J. C. F. Vigeus. IV. Nota betreffende het landschap Batoe barah, door den Controleur 1e klasse L. de Scheemaker. V. Extract uit eene aanteekening van den Controleur van Panei en Bila». Een paar schetskaartjes van den loop der Aik Silouw, een tarief van de vroeger in Batoe barah geheven rechten van

in- en uitvoer in het Maleisch ¹⁾, en de afbeelding in houtsnede van eene »zoo eenvoudige als vernuftige inrichting», door de inlanders te Tratak in de bovenlanden van Asahan bij de bereiding van rietsuiker gebezigd, om het overkoken van het vocht te beletten, zijn aan deze bijdragen toegevoegd, die niet alleen voor de kennis der geographische gesteldheid van N. O. Sumatra, maar ook voor de ethnographie van belang zijn te achten. Wij zien daaruit dat men de vestiging van het Nederlandsch gezag in die streken eene weldaad voor de bevolking mag noemen, ook in zoover het den slavenhandel te keer gaat, die vroeger tusschen deze kust en Malakka werd gedreven. Hetzelfde deel bevat ook eene »Reis naar Si Gompolon en Si Lindong in Maart en April 1858. Bijdrage tot de kennis der Bataklanden door Mr. W. A. Henny». De schrijver, toenmaals Controleur in Angkola en Sipirok, deed dien tocht in gezelschap van den Controleur Cleerens, die door de zware vermoeyenissen eene ziekte opdeed, waaraan hij kort na zijne terugkomst overleed. Men heeft reden zich te verblijden dat de heer H. op eene reis van zoo korten duur (8 Maart tot 4 April 1858), voor dienstzaken ondernomen, nog zoo vele bijzonderheden omtrent land en volk, als hij ons hier bericht, heeft kunnen opdoen. Hier en daar, waar hij over den godsdienst en de schrijfmaterialen der Bataks spreekt, stuit men op onnauwkeurigheden, die uit de geschriften van den heer van der Tuuk gemakkelijk te verbeteren zijn. Ook zijn er een aantal fouten in Bataksche woorden en eigennamen, die men den schrijver, die de taal niet of te weinig verstond, echter niet hoog mag aanrekenen. Eene tabel van gelukkige en ongelukkige dagen is bij het stuk gevoegd. Ook ten opzichte van het meer zuidelijk gedeelte van Sumatra is onze kennis vooruitgegaan door de berichten omtrent de Marga Semendo Darat, in de afdeeling Kommering, Ogan oeloe en Enim der residentie Palembang, van den heer H. Pauw ten Cate (Deel 17, bl. 525—548). In een vroegeren jaargang van het Tijdschrift des Genootschaps gaf de heer Gramberg reeds eenige mededeelingen omtrent die landstreek, in een opstel dat tevens over eenige aangrenzende streken handelt en ook in dit Tijdschrift (Jaargang van 1866) is opgenomen. Het opstel van denzelfden schrijver over Pasoemah ²⁾ behelst een kort geographisch overzicht, maar handelt, overigens grootendeels over de geschiedenis van dit landschap (Deel 16, bl. 536—559).

Van hetgeen wij hier in deze beide deelen over Borneo vinden, noemen wij slechts het voornaamste, een »Iets over de bij de Dajaks der Westerafdeeling van Borneo zoo gezochte tempajans of tadjau's,» door den adsistent-

¹⁾ De naam is daar »Batoe Bahrà» geschreven.

²⁾ Volgens den heer W. A. van Rees, in het Vaandel, 1870, Afl. 2 en volgende, zou men eigenlijk »Besemah» moeten schrijven.

resident C. Kater, met eenige afbeeldingen van die voorwerpen ¹⁾, en eene levendige beschrijving van het Tiwa (Hardeland in zijn Dajaksch Woordenboek schrijft »tiwah») of lijkfeest der Dajaks. Laatstgemelde bijdrage is onlangs door Sir John Bowring, in het Engelsch vertaald, in eene vergadering der Royal Asiatic Society te Londen medegedeeld.

Naar aanleiding van eenige vragen over het grondbezit op Zuid-Celebes, heeft de Gouverneur J. A. Bakkers een grondig onderzoek dienaangaande ingesteld en deelt hij ons in eene »Nota betreffende het particulier landbezit op Celebes» de uitkomsten daarvan mede. De topographische schets van de berg-regentschappen der Noorder-districten van Z. Celebes door G. J. Gersen bevat ook een aantal mededeelingen van ethnographischen aard, en geeft dus meer dan het opschrift dier bijdrage belooft. De heer Matthes schonk ons een opstel, dat zich door grondige kennis onderscheidt, over de Makassaarsche en Boegineesche koetika's, d. i. geschriften, tabellen of figuren waarvan zij zich bedienen om na te gaan welke tijd hun gunstig zij, welke niet. De bij dit stuk behoorende afbeeldingen zijn echter door de zeer onachtzame behandeling van den graveur geheel bedorven. (Deel 18, Afl. 1.)

In zijne »Beschrijving van een gedeelte van Ceram,» die van eene kaart is voorzien, deelt ons de heer H. von Rosenberg veel belangrijks inede van geographischen aard met betrekking tot dit eiland; voor de ethnographie levert dit vrij uitvoerig stuk slechts hier en daar enkele bijzonderheden, het meest nog over het bekende kakian-verbond en de vereering van voorouders bij de zoogenaamde tampat pamali, waaraan echter slechts een paar bladzijden gewijd zijn. Over eerstgenoemd onderwerp (het kakian-verbond) ontvangt men een opstel van wijlen den zendeling A. van Ekris, dat opzettelijk daarover handelt, en nagenoeg dezelfde bijzonderheden bevat die hij ook elders (Mededeelingen van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, deel IX) heeft vermeld. Eene voortzetting van Dr. Bernsteins mededeelingen omtrent zijne reizen vinden wij in het 17de deel, zij betreffen de eilanden der Ternataansche groep en zijn de laatste van den sedert overleden schrijver. De aantekeningen op eene reis naar Dorei in 1863, van Jhr. W. C. F. Goldman, ten vervolge van Deel XV, bl. 556, geven voornamelijk ethnographische berichten over de Papoes, en zijn zeker een niet te versmaden toevoegsel tot hetgeen wij van elders omtrent hen weten.

Over de hierboven aangekondigde »Notulen der algemeene- en bestuurs-

¹⁾ In deel II, bl. 307, der Notulen van de Alg. en Bestuursvergaderingen des Genootschaps komt een bericht voor omtrent twee aarden potten uit Bëzoeki, waarvan één bruin verglaasde, die in kleur en teekening zeer gelijkt op de Dajaksche tēmpajans, »waardoor de traditie omtrent hunne afkomst van Madjapahit in kracht schijnt te winnen.»

vergaderingen behoeven wij slechts kort te zijn. Zij bewijzen de volijverige bemoeiingen der directie en van vele ingezetenen van Nederlandsch Indië tot bevordering der wetenschap, voornamelijk door middel van de geschriften en van het museum des Genootschaps, en bevatten vele belangrijke mededeelingen, vooral over Hindoesche oudheden en over taal- en letterkunde. Zoo vernemen wij daaruit o. a. de ontdekking van een zeer merkwaardigen, van een jaartal voorzien tempel uit den Hindoetijd in Blitar (Kediri), door den photograaf van Kinsbergen (Deel V, bl. 75), van een trap, die van het Diëngplateau naar de residentie Pekalongan leidde (ib., bl. 91 vg.) enz. Een belangrijke vondst is ook die van eene oorkonde op twee koperen platen op Bangka, waarover de heer Cohen Stuart een voorloopig bericht heeft gegeven (Deel VI, bl. 36 en 45). In het onlangs verschenen vijfde deel van zijn werk: »De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië'', merkt de heer de Jonge (bl. CXXIII) op, dat deze oorkonde het ook uit historische bronnen op te maken feit van de suzeriniteit van het rijk van Mataram over Bangka bevestigt. Lezenswaardig zijn mede de brieven van de heeren Holle en Cohen Stuart, in Deel VII, Afl. 1, en de inhoudsopgaven in onze taal van eenige Soendasche boekjes door den eerstgenoemde. Maar wij kunnen niet alles vermelden. Een uitvoerig, door den heer Janssen bewerkt register bevordert het gemak van het nalslaan. Uit al het gezegde moge op nieuw blijken, dat de geschriften die het Bataviaasch Genootschap uitgeeft, inderdaad eene goudmijn zijn voor allen die belang stellen in de kennis van Nederlandsch Indië. Moge het Genootschap nog lang zijne schreden zetten op die baan van vooruitgang!

G. K. N.

Ons verdedigingsstelsel, door een infanterist (overdruk uit het Militaire tijdschrift van Ned. Indië.).

Onder dezen titel komt in het Militaire Tijdschrift, dat op Java het licht ziet, een opstel voor, waarin de schrijver zijne denkbeelden over de verdediging onzer O. I. bezittingen aan het oordeel van deskundigen onderwerpt.

De schrijver begint met te verklaren, dat zijne bekwaamheden niet gaan boven die van een gewoon infanterie-officier, en drukt zijne overtuiging uit, dat hij de kennis mist, die voor eene goede behandeling van

zijn onderwerp zou noodig zijn; hij zegt dat hij met Java's stranden en binnenlanden weinig bekend is, en daarvan ook geene goede kaarten heeft kunnen machtig worden, en beweert dat hij nimmer iets over het aangenomen stelsel van verdediging gelezen heeft.

Wij zouden meenen, dat dit alles hem had moeten nopen, om over dat onderwerp het stilzwijgen te bewaren; doch hij ziet daarin eene reden om de toegevendheid van deskundigen te vragen, wier kritiek hij inroept, naar het ons voorkomt, met het zelfvertrouwen van iemand die zich heimelijk bewust is wat goeds te hebben geleverd.

Wij, voor ons, hebben zelden in een zoo klein getal bladzijden zooveel onzin vereenigd gezien, en ware ons de beoordeeling daarvan niet opgedragen, wij zouden het geschrift, schouderophalend, hebben ter zijde gelegd.

Moeten wij daarom de verwachting des schrijvers op eene toegevende beoordeeling teleurstellen? Ofschoon van nature welwillend gestemd voor jongere wapenbroeders, wanneer zij eenige kennis en een gezond militair oordeel aan den dag leggen, al is hetgeen zij leverden niet geheel onberispelijk, zooals wij getoond hebben in de beoordeeling van het geschrift van Tento, getiteld: *Java! hoe het verdedigd moet worden tegen eenen Europeeschen vijand?*, opgenomen in de aflevering van November 1869 van dit Tijdschrift, meenen wij, nu ons oordeel gevraagd is, geene aanmoediging te mogen geven aan een schrijver, die geen zweem van krijgskennis aan den dag legt, met de zonderlingste stellingen voor den dag komt, en door gemis aan studie onbevoegd is, om het publiek over de verdediging onzer Koloniën bezig te houden; en dit vooral niet nu hij op grond zijner onbevoegdheid een vrijbrief vraagt om de kritiek te ontwapenen. Wie ongeroepen over de verdediging van een land schrijft, zonder zich de moeite te geven de geschriften daarover te lezen die onder zijn bereik zijn, ¹⁾ verdient geene toegevendheid, als hij daarover ongerijmdheden zegt.

Van de 43 bladzijden die het geschrift bevat, zijn er slechts elf aan de verdediging, de overige aan bijzaken gewijd. De wijze waarop hij het leger in tijd van vrede wil gelegerd hebben, zelfs met bataillons te Serang, Cheribon, Pekalongan, Rembang, Pasoeroean en Boejolali, op eenige dezer plaatsen zelfs ook artillerie, is allerzonderlingst, nu de ondervinding door eene lange praktijk bewezen heeft, dat daar geene troepen noodig zijn, en eene goede indeeling toch vordert, het leger niet zonder noodzaak te

¹⁾ Door het Indische Militaire Tijdschrift, dat den schrijver toch bekend moet zijn, had hij zich omtrent de hoofdbeginselen van het Indische verdedigingsstelsel kunnen onderrichten, en daarin ook kunnen zien, dat in de afleveringen van Juni en Juli 1866 van dit Tijdschrift uitvoerige bijzonderheden daarover zijn opgenomen.

verspreiden, ten koste van zijne oefening en krijgstuicht, en ten nadeele der algemeene financiën.

»Het decentraliseeren van de troepen in tijd van vrede,» zegt hij, »heeft voornamelijk aan de strandplaatsen ten doel, om met het terrein en de kusten behoorlijk kennis te maken, ten einde van de dus verkregen ondervinding in tijd van oorlog praktisch nut te trekken.» De noodzakelijkheid om in tijd van vrede de troepen in het belang hunner oefening en krijgstuicht, en om er voor overzeesche expeditiën spoedig over te kunnen beschikken, weinig te verspreiden, wordt door den schrijver over het hoofd gezien, gelijk hij ook niet denkt aan de financiële gevolgen van die onnoodige verspreiding, welke het oprichten van een tal van kazernen, hospitalen, magazijnen en officiers-woningen noodig, en andere die reeds bestaan, nutteloos zou maken. Buiten de gevallen waarin men er groote oogmerken door bereikt, is het toch nimmer raadzaam de bestaande toestanden en de ondervinding van het verledene buiten rekening te laten.

Maar ook in het stelsel van den schrijver is zijne vredes-bezetting niet gerechtvaardigd, vermits slechts weinige van die garnizoensplaatsen overeenkomen met de standplaatsen die hij het leger in oorlogstijd wil doen innemen. Hij wil dan het leger, verdeeld in drie korpsen, die hij brigaden noemt, opstellen in Midden-Java te Boejolali, waar de kern van de verdediging moet zijn, in West-Java te Bandong en in Oost-Java te Kediri. Hoe die korpsen elkander ondersteunen en aan de verdediging kracht geven moeten, als de vijand zich niet verdeelt en zijne krachten vereenigd aanwendt, om b. v. het korps te Boejolali te vernietigen, zegt hij niet. Waarom de keuze op die standplaatsen gevallen is, die geene strategische waarde hebben, zegt hij evenmin. Van onze vestingen te Willem I en Tjilatjap, die op geographisch-strategische punten liggen, en daarom in de verdediging een groote rol zullen hebben te vervullen, spreekt hij niet; hij schijnt ze geheel te ignoreeren. De linie der Toentang, zoo belangrijk om den toegang naar Midden-Java en de Vorstenlanden te sluiten, komt in de plannen des schrijvers niet in aanmerking. Dat Boejolali noch strategisch, noch taktisch eenige waarde heeft, schijnt hij niet te weten, en dat dit punt, zijn centraalpunt van defensie, niet eens aan den spoorweg van Samarang naar de Vorstenlanden ligt, en deze, onbezet blijvende, in het voordeel van den vijand zal komen die te Samarang of in de nabijheid ontscheept, heeft zijne aandacht niet getrokken; hij doet even als of die spoorweg niet bestond, en toont daarin zijne onbekendheid met de eerste gronden der krijgskunst.

Terwijl deskundigen vrij algemeen de voordeelen erkennen van een geconcentreerd en weinig samengesteld stelsel van verdediging, dat alle middelen vereenigt en met het minste verlies van krachten doet samenwerken, en aan een klein leger, gemakkelijk te onderhouden, te oefenen

en voltallig te houden, resultaten beloven beter dan die, welke een grooter en kostbaarder leger door een meer omvattend stelsel zou kunnen behalen, keurt de schrijver dit af zonder daarvoor goede gronden te geven. Wat hij daarover op bladz. 36 in een twaalfstal regelen zegt, zijn althans geene afdoende argumenten.

De keuze van een verdedigingsstelsel is geene zaak van subjectieve meening. Zij moet steunen op beredeneerde staat- en krijgskundige gronden, waarop de geaardheid van het terrein, de militaire geest en het zielental der bevolking, de sterkte van het leger en zijne middelen van aanvulling, de hulpbronnen van het land, de financiële krachten van den Staat en meer andere zaken van invloed zijn.

Het is moeilijk den schrijver in zijne denkbeelden te volgen. Curieus is het, op bladz. 38—40 te lezen, hoe hij den vijand, naar zijne opvatting slechts 16000 man sterk, in twee gelijke deelen gesplitst, gelijktijdig eene landing laat doen in het Noorden van Java bij Pekalongan, en in het Zuiden van het eiland in de nabijheid der Vorstenlanden, met het doel, zegt hij, om zooveel mogelijk gelijktijdig naar Boejolali, zijn centraalpunt, waar zijne hoofdepôts gevestigd zijn, op te rukken. Men leze daar ook hoe hij te Pekalongan de landing wil beletten met troepen die van Samarang, Tagal en Cheribon moeten komen, hetgeen weder niet overeenkomt met de opstelling zijner brigades te Boejolali, Kediri en Bandong (bladz. 38).

In deze analyse zijn wij met het laatste onderdeel van des schrijvers geschrift, bladz. 33—44, begonnen; hetgeen voorafgaat geeft evenzeer stof tot aanmerkingen, waarvan wij er slechts enkele zullen vermelden.

Onze zeemacht, bladz. 5, acht de schrijver tegen die der Engelschen opgewassen en volkomen in staat eene landing te beletten. Daartoe vereenigd te blijven, acht hij niet noodig; hij verdeelt onze vloot in drie eskaders, waarvan het eene in de wateren van Oost-, het andere in die van West-Java en het derde ter Westkust van Sumatra zal ageeren.

Op bladz. 8 lezen wij dat de Afrikanen, Madureezen, Boegineezen en Javanen van het leger liever met een flink pak slagen, dan met provoost, politiekamer of op andere wijze gestraft worden.

Op bladz. 11 wordt het leger gezegd te bestaan voor één vierde uit Europeanen, de helft uit Javanen en het andere vierde uit Amboineezen, Afrikanen, Madureezen en Boegineezen. In 1868 was de formatie 11,780 Europeanen, 545 Afrikanen, 872 Amboineezen en 14,128 andere inlanders (Javanen, Madureezen, Boegineezen), derhalve 43% aan Europeanen, 52% aan inboorlingen, en 5% aan Afrikanen en Amboineezen.

Op bladz. 17 en 18 ziet de schrijver wat laag neder op de Djajang-Sekars en Pradjoerits, die hij in tijd van oorlog, even als in tijd van vrede, slechts politie-diensten zou willen laten doen. Wij meenen dat in oorlogstijd de Djajang-Sekars goede diensten zullen kunnen doen als lichte

kavalerie voor den dienst der voorposten, het éclairceeren op verren afstand enz., voor welke diensten onze Europeesche kavalerie minder geschikt zal worden bevonden, die bovendien ook meer voor het gevecht zal moeten gespaard blijven. Van de Pradjoerits zal men goede partij kunnen trekken door ze te bestemmen tot aanvulling van het leger, als de inlandsche compagniën op compleet van oorlog moeten gebracht worden, en wanneer de aldus bij het leger ingedeelde Pradjoerits door werving vervangen en in de respectieve residentieën gekleed, gewapend en geoefend worden, zullen deze nieuwe lichten tot reserve kunnen dienen en tot aanvulling der verliezen die het leger gedurig lijden zal. Het is nagenoeg de eenige reserve die het inlandsche leger heeft, en uit dien hoofde heeft het Indische legerbestuur gedurig de wapening en oefening der Pradjoerits trachten te verbeteren en het militaire toezicht daarover uitgebreid. Dit behoort nimmer te worden verwaarloosd.

In eene philippica tegen de verspreiding van het Christendom onder de inlandsche bevolking, waarvan de schrijver het vóór en tegen wel nimmer uit een wijsgeerig oogpunt zal hebben beschouwd, lezen wij op bladz. 20, dat aan den overgang tot het Christendom het voorrecht verbonden is, om in voeding, kleeding, traktement en pensioen gelijk te worden gesteld met de Europeanen. Wij merken daarop aan, dat, naar luid van Art. 3 der »Bepalingen omtrent de invoering van- en den overgang tot de nieuwe wetgeving,» de tot de inlandsche bevolking behoorende Christenen over geheel Nederlandsch Indië met opzicht tot het burgerlijke- en handelsrecht, alsmede tot de straf-wetgeving, geheel en al zijn gebleven in den rechts-toestand, die voor Inlanders en daarmede gelijkgestelden is verordend, en dat al de in nieuwe wetgevingen omtrent de laatsten gemaakte bepalingen ook op hen zullen toepasselijk zijn.

De generaals de Brauw en Meis noemt de schrijver »inlandsche kinderen» (bladz. 22), waaronder gewoonlijk verstaan worden de kinderen van een Europeeschen vader en eene Indische moeder. De generaals de Brauw en Meis hadden Europeesche vaders en moeders, en zijn in Europa geboren.

Uiterst vreemd was het ons, op bladz. 24 te lezen, dat de schrijver onder de mannelijke Chineezzen van 18—20 jarigen leeftijd de algemeene dienstplichtigheid wil invoeren, waarna ze nog, gedurende twee jaren, vier maanden lang onder de wapenen moeten komen, en dan vrijgesteld worden, mits zij tot hun 40e jaar bij de Schutterij worden ingelijfd. Hoe de schrijver er toe kwam algemeene dienstplichtigheid te verlangen voor de Chineezzen, terwijl die niet eens onder de inboorlingen bestaat, is niet wel te verklaren. Bij het nederschrijven daarvan heeft hij waarschijnlijk niet onderzocht, of zijn denkbeeld niet in strijd is met het internationale recht.

V A R I A.

Het is niet onnatuurlijk dat sedert de portefeuille van Koloniën in andere handen is overgegaan, de vraag op veler lippen zweeft: wat hebben wij van den nieuwen Minister van Koloniën te wachten?

Wij achten ons gelukkig die vraag te kunnen beantwoorden. De jaargang 1867 van dit Tijdschrift werd geopend met »Een woord van de Redactie aan de lezers.» De tegenwoordige Minister van Koloniën, de heer van Bosse, was toen lid van die Redactie; het »woord aan de lezers» werd met onderling goedvinden en instemming van al de leden vastgesteld. Dat »woord» bevatte onder andere de volgende verklaring: »Wij staan in het algemeen eene politiek van vooruitgang en ontwikkeling op zedelijk en stoffelijk gebied voor. Wij verlangen afschaffing van alle dwangcultures en van heerediensten, erkenning en regeling van het eigendomsrecht der inlanders op hun vaderlijken grond, met wering van gedwongen deelgenootschap in gemeenschappelijk grondbezit. Wij verlangen onbepaalde toelating van Europeanen en gelegenheid ook voor hen om op gunstige voorwaarden grondbezit te kunnen verwerven. Wij verlangen de instelling van gemeentebesturen waar de plaatselijke gesteldheid die gedoogt, verbetering van het rechtswezen, ijverige en verstandige behartiging van het volks-onderwijs. En bij dat alles eene oordeelkundige herziening van die zonderlinge reeks van heffingen, waaruit de schatkist thans, doch voor een te gering gedeelte, voedsel put, opdat, bij een spaarzaam en ordelijk beheer der geldmiddelen, zoowel voor het financiëel belang van Indië als van Nederland behoorlijk worde gewaakt.»

Aan dit programma heeft de heer van Bosse in den aanvang van 1867 zijne volle adhaesie gegeven, en wij weten geene enkele reden waarom wij zouden meenen, dat hij niet in 1871 al het mogelijke zou doen om het uit te voeren. Dat hij is gaan zitten nevens den heer Thorbecke, die zich in de laatste jaren maar al te huiverig heeft betoond om tot de zoo noodige hervorming in onze koloniale toestanden mede te werken, boezemt ons geene vrees in; want wij zijn overtuigd dat hij dien zetel niet zou hebben ingenomen, indien daaraan eenige voorwaarde ware verbonden geweest, strijdig met het programma dat mede in zijn naam was uitgevaardigd. Wij zijn overtuigd dat hij de portefeuille van koloniën niet zou aanvaard hebben, indien hem niet de vrije hand was gelaten om te

doen wat hij voor het welzijn van Indië noodig acht, — en wat hij daarvoor noodig acht is ons gebleken. Wel weten wij dat een staatsman niet altijd zijn programma geheel kan uitvoeren, dat die uitvoering met voorzichtigheid en stukswijze moet geschieden, en dat daarom zoo vaak zij die in de oppositie hervormingen hebben aanbevolen, als zij zelve de macht hebben in handen gekregen, zoo weinig aan de opgewekte verwachting beantwoorden. Wij durven dus niet bepalen, welk grooter of kleiner gedeelte van dit programma werkelijk door den heer van Bosse zal worden uitgevoerd; maar omtrent den geest waarin hij zal werkzaam zijn, kunnen wij niet den geringsten twijfel koesteren.

In het Februari-nummer van Petermann's »Mittheilungen» vinden wij de volgende zeer opmerkelijke mededeeling.

„In de maand December 1870 heeft een Russische stoomkorvet met den jongen, bezielden, krachtigen en bekwamen Russischen onderzoeker Nicolaas von Mikluho-Maclay Europa verlaten, om de reis rechtstreeks naar Nieuw-Guinea te doen.

„In weêrwil der mogelijkheid van in den oorlog te worden gewikkeld, heeft Rusland in dat jaar vier oorlogschepen uitgerust, allen naar Oost-Azië en het land aan de Amoer bestemd. Op een van deze, de stoomkorvet „Witiaz,” bevindt zich de heer Maclay, om zijne reis naar Nieuw-Guinea en de kusten en eilanden van den Grooten Oceaan, die vermoedelijk eene reeks van jaren duren zal, aan te vangen.

„Van de 7 of 8 jaren die voorloopig voor de reis bestemd zijn, wil hij er in de eerste plaats twee wijden aan het onderzoek van Nieuw-Guinea, waarvan de binnenlanden nog door geen Europeaan zijn betreden, dat tot de minst bekende landen van den aardbodem behoort, en, zoo men verwachten mag, gewichtige uitkomsten voor de wetenschap in zijnen schoot bergt.

„Daar de kusten van Nieuw-Guinea grootendeels buiten het post- en handelsverkeer liggen, heeft de Russische regeering, daartoe door de Keizerlijk-Russische Geographische Maatschappij en eenige hooggeplaatste personen aangezoekt, besloten deze onderneming in zooverre te ondersteunen, dat de korvet bevel heeft gekregen den heer Maclay naar Nieuw-Guinea te brengen, en hem bij het opzoeken van een geschikt punt voor zijn hoofdverblijf en het bouwen eener woning behulpzaam te zijn. De korvet zelve zal waarschijnlijk slechts kort op de kust van Nieuw-Guinea verwijlen en daarna den heer Maclay aan zich zelve en zijn gevolg overlaten. Hoe hij het zal aanleggen om later vandaar naar de westelijke kusten van Nieuw-Guinea te komen die met de Sunda-eilanden in handelsbetrekkingen staan, is, bij de in Europa heerschende onbekendheid met de plaatselijke toestanden aldaar, nog niet te bepalen; maar hij zal het zich vooral ten taak stellen het eiland in zijne geheele lengte, van het Oosten naar het Westen te doorkruisen, en zich ten laatste naar de haven van Doreh te begeven.

„Na het onderzoek van Nieuw-Guinea te hebben ten einde gebracht, is de heer Maclay voornemens zijne reizen deels over de Sunda-eilanden, deels in Australië voort te zetten en ze in de noordelijke helft van den Grooten Oceaan, op Russisch gebied, aan de knsten der zee van Ochotsk enz., te be-sluiten.

„De heer Maclay, die gedeeltelijk te Jena studeerde, heeft zich vóór zijn vertrek met de wetenschappelijke kringen van St. Petersburg, Berlijn, Londen en andere plaatsen in betrekking gesteld.”

Wij kunnen ons verblijden over deze onderneming om een merkwaardig land te onderzoeken, dat, ofschoon zijne westelijke kusten door tusschenkomst van Nederlandsche reizigers in de laatste jaren meer en meer bekend zijn geworden, wat het binnenland en zijne geheele oostelijke helft betreft nog eene *terra incognita* is. Ofschoon ook hier te lande zich weder een jong natuuronderzoeker tot wetenschappelijke nasporingen op Nieuw-Guinea gereed maakt, hebben wij reden om het toe te juichen, dat geleerden van andere natiën, waar onze krachten te kort schieten, ons in het wetenschappelijk onderzoek van een zoo gewichtig, met ons rijk van Insulinde physisch en politisch zoo nauw verbonden land willen behulpzaam zijn. Maar toch is het voor een Nederlander niet mogelijk dit bericht te lezen zonder een diep en rechtmatig gevoel van miskennis. Met geen woord wordt gewaagd van alles wat door de Nederlandsche regeering, door Nederlandsche onderzoekers, sedert 1825 voor de kennis van Nieuw-Guinea is gedaan, en terwijl de heer Maclay met wetenschappelijke kringen in Duitschland en Engeland betrekkingen aanknoopt, schijnt hij het overbodig te achten dit ook te doen met Nederland, schoon onze wetenschappelijke tijdschriften en enkele afzonderlijk uitgegeven reisverhalen de beste berichten, en onze Leidsche musea de rijkste verzamelingen der voortbrengselen van dit merkwaardig eiland bevatten.

De heer de Clercq te Amboerang verzoekt ons de volgende misstellingen te verbeteren, die in het tweede deel van den vorigen jaargang van dit Tijdschrift in opstellen van zijne hand zijn ingeslopen.

Blz. 3, reg. 18 v. b. staat: *wowenek*, lees: *wōwene*.

Blz. 92, reg. 4. v. o. staat: *mariso*, lees: *marinjo*.

Blz. 94, reg. 16 v. b. staat: *Kawongkoan*, lees: *Kawangkoan*.

Blz. 95, reg. 13 v. b. staat: *Fonse*, lees: *Tonse*.

Ibid., reg. 19 v. b. staat: *p. toewak*, lees: *p. toewak*.

Ibid., reg. 21 v. b. staat: *mēwēteng T. S. en T. P.*, lees: *mēwēteng T. S. en T. B., oekoeng T. P.*

Blz. 96, reg. 5 v. o. staat: *kaāwoe di kapala*, lees: *kaāwoe ni kapala*.

Ibid., reg. 4 v. o. staat: *pamatoaan*, lees: *pamatoean*.

DE KOFFIECULTUUR OP JAVA.

De vorige Minister van Koloniën, de heer de Waal, heeft bij de Indische begrooting over 1871 een Verslag betrekkelijk de koffiecultuur op Java overgelegd, dat in alle opzichten belangrijk mag genoemd worden. Het is onder de bijlagen gedrukt onder den titel van *Algemeen Verslag van de uitkomsten van het onderzoek betreffende de koffiecultuur op Java, ingesteld bij besluit van de Nederlandsch-Indische Regeering van den 21sten Februari 1865, N°. 7*, en is opgesteld door C. J. Bosch, hoofd-inspecteur der koffiecultuur, die belast is geweest met een bepaald onderzoek betreffende die cultuur op Java.

Wij meenen, dat een overzicht daarvan terecht eene plaats mag innemen in ons Tijdschrift. Wij geven dat des te liever, omdat wij de voldoening smaken van niet alleen in de conclusiën, waartoe de steller van het Verslag na rijpe overweging van het onderwerp is gekomen, grootendeels het door ons steeds voorgestaan gevoelen terug te vinden, dat n.l. ook die cultuur aan de particuliere industrie moet worden overgelaten, maar ook omdat in het door hem medegedeelde bevestigd wordt hetgeen steeds door ons op den voorgrond is gesteld, dat n.l. de Gouvernements-cultuur op Java de bevolking tot grooten last strekt, zonder haar voordeel van eenig belang aan te brengen. Dit, alles wordt ons nu medegedeeld in een officieel verslag van de Regeering, die er dus geen geheim van maakt, maar het aan de openbaarheid prijs geeft. Hoe 't komt, dat die ervaring en die wetenschap nu eerst ter kennis van de Regeering zijn gekomen, niettegenstaande sedert jaren ieder die slechts eenigszins met de Indische belangen bekend is, den toestand der cultuur reeds heeft gepeild, mag bevreemding wekken bij hen die de langzaamheid van wikken en wegen bij onze Regeering niet kennen; ons verbaasde het geenszins, daar wij van ouds weten dat de Regeering in Nederland altijd achteraan komt.

Doch houden wij ons liever onmiddellijk met het Verslag zelf bezig.

Het is verdeeld in zeven hoofdstukken, waarvan in het eerste, dat getiteld is: »de koffiecultuur in engeren zin van het woord,» meer de wijze van planten, het onderhoud, de pluk en de geaardheid van den grond en de plant, alsmede van de vrucht behandeld worden; in het tweede de pakhuis-administratie mitsgaders de sorteering en het transport, in het derde het personeel bij die cultuur, in het vierde de onkosten van de koffie, in het vijfde het administratief beheer der koffie-aanplantingen worden beschreven; terwijl de beide overige hoofdstukken een overzicht der voornaamste bepalingen en van den algemeenen toestand van de koffiecultuur op Java geven, en hare vooruitzichten en de middelen van redres aanwijzen.

Ieder dezer hoofdstukken wemelt van belangrijke feiten en oordeelkundige opmerkingen, en wij zullen trachten, voor zoover de beschikbare ruimte het toelaat, uit ieder het voornaamste aan te stippen, zonder ons echter aan de opvolging der hoofdstukken strikt te houden.

De oudste vorm der koffiecultuur is de zoogenaamde *bosch-koffie*. Zij is onregelmatig geplant op terreinen, waarvan de keuze aan het dessa-bestuur werd overgelaten. Zij heeft geheel het aanzien van bosch; de koffie plant zich zelve voort, en tiert in het wilde. In de residentie Pasoeroean zijn op die wijze onafzienbare bosschen ontstaan. Tegenover de boschkoffie staan de *koffietuinen*, die eerst van latere dagtekening zijn. Deze zijn op hoog gezag aangelegd, waarbij zekere regelmatigheid in het oog gehouden is, en met wegen doorsneden; zoodra zij te oud zijn en niet genoeg meer leveren, worden zij verlaten — hetgeen in de taal der administratie heet »afschrijven,» — en aan de bevolking terugggegeven ¹⁾. De bevolking kan nieuwe planten inboeten en het product zelve gebruiken, of ze aan haar lot overlaten; in beide gevallen ontaarden ze weldra tot volkomen bosschen. Wij komen op die afschrijvingen later terug.

Behalve deze beide soorten heeft men nog *Pagger-* en *Kampong-koffie*, beide ook wel onder den naam van *Monosoeki-koffie* bekend; de eerstgenoemde is die, welke in heggen om de erven der woningen of om de koffietuinen door de bevolking wordt geplant. De andere is die der tuinen welke aangelegd worden op de gronden die aan de kampongs of dessa's behooren. Eindelijk vindt men in enkele residentien op tegalvelden in het hooge gebergte koffieboomen verspreid, in groepen van drie of vier boomen geplant. Het planten van *Pagger-* en *Kampong-koffie* geschiedt buiten bemoeienis van het bestuur, dat alleen zorgt, dat die gronden voor de koffie gebruikt worden.

De koffie groeit het best tusschen de 1000 en 4000 voet boven de

¹⁾ Besluit van 25 Juli 1866, N°. 24.

oppervlakte der zee, en het allervoordeeligst tusschen de 2000 en 3000 voet. Evenwel zijn hierop uitzonderingen. Er zijn enkele streken, waar zij ook op lagere terreinen gekweekt kan worden, b. v. in Banjoewangi, waar aan het zeestrand tuinen worden gevonden die veertig jaren oud zijn. Zoo vond men in 1865 in het district Soemowono, in Kadoe, eene aanplanting van ruim 50,000 boomen, »die volgens de verklaring van inlandsche hoofden meer dan 100 jaren oud zou zijn,” en waarvan het gewas nog krachtvol was en in dat jaar eenen goeden oogst beloofde.

Zooals bekend is, is de koffieplant oorspronkelijk niet inheemsch op Java. Onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal van Outhoorn (1691—1704) werden de eerste plantjes uit Cananoor op Malabar naar Java overgebracht. In 1706 kwam het eerste proefje koffieboonen in Nederland aan, en zes jaren later werd eene hoeveelheid van 89½ Amsterdamsche ponden aldaar ter markt aangeboden, die toen 28½ stuiver het pond opbrachten. In 1719 werd de koffieteelt op Amboina en Ceilon beproefd; op laatstgenoemd eiland slaagde zij volkomen. Onder den Gouverneur-Generaal Zwaardkroon (1718—1725) nam de teelt toe ten gevolge van de herhaalde en dringende aanvraag van de bewindhebbers der Compagnie. Inmiddels behielp men zich met koffie uit Mokka aan te voeren tegen ongeveer 10 stuivers het pond, die op de markt te Amsterdam tegen ongeveer 21 stuivers van de hand werd gezet. Omstreeks 1725 kon men den inkoop van Mokka-koffie verminderen, omdat die van Java reeds genoeg begon op te leveren. Men voerde toen reeds ruim een millioen ponden daarvan uit. In 1751 brachten de Jakatrasche landen en de Preanger Regentschappen — toen reeds de hoofdzetel van de teelt — meer dan 2,150,000 ponden op, en in 1794 was de hoeveelheid uit die beide gewesten reeds tot op 12,800,000 geklommen, terwijl het overige gedeelte van Java slechts ongeveer 5,800,000 opleverde ¹⁾.

Al die koffie werd als contingent door de regenten geleverd. Zij was meestal de productie van bosch- of kampong-aanplantingen. Alleen in de Preanger schijnen toen reeds meer regelmatig aangelegde tuinen te hebben bestaan, waarop door de Compagnie toezicht werd gehouden ²⁾. Veruoedelijk zullen de werkzaamheden wel bij wijze van heeredienst hebben

¹⁾ Zie over de geschiedenis van de koffiecultuur in den tijd der Oost-Indische Compagnie de bekende monografie over de koffie, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

²⁾ Zie Alg. Verslag, blz. 116. Van de contingenten waren de Ommelanden van Batavia vrijgesteld; daar had geene verplichte levering plaats. In de Jakatrasche en Preanger Regentschappen was elke tjatjah (d. i. eenhuis gezin met inbegrip der aanverwanten, gemiddeld op 22 zielen te stellen) met het onderhoud van 1000 vruchtdragende koffieboomen belast. Zie de monografie over de koffie boven aangehaald.

plaats gehad. Daendels breidde den aanplant der koffie in den Oosthoek uit. De cultuur bleef echter een dwang-cultuur, ofschoon hij den maatregel nam om de koffie aan den Inlander onmiddellijk te voldoen, waardoor deze eene betere betaling erlangde ¹⁾. Onder het Engelsche tusschen-bestuur ging de productie achteruit. Dat bestuur was uitgegaan van het beginsel van vrijen aanplant en vrije beschikking over het product door de bevolking. Ongelukkig coincideerden daarmee de politieke verwickelingen in Europa — men denke aan het Continentaal-stelsel — waardoor de gelegenheid tot uitvoer bemoeilijkt werd. Bovendien schijnt de toestand van de koffiecultuur in dien tijd zeer verward te zijn geweest. Sommige koffietuinen werden in 't openbaar aan de meestbiedenden, andere onder de hand verhuurd, weder andere aan de ingezetenen opgedrongen. Evenzoo werd de oogst nu eens geheel ter beschikking van den huurder of planter gelaten, dan weder tegen bepaalde prijzen overgenomen, of wel in natura gevorderd ²⁾. De Commissarissen-Generaal die Java uit handen der Engelschen moesten overnemen, beraamden al vroeg maatregelen ter opbeuring van de koffiecultuur. Een terugkeer tot het contingenten-stelsel was onmogelijk en lag ook niet in hunne bedoelingen. Het resultaat hunner overwegingen vindt men in het besluit van 7 November 1817 (Ind. Staatsbl. N°. 55), waarvan de hoofdinhoud hierop neder komt.

De tuinen zouden voor den tijd van 6 jaren verhuurd worden aan de bevolking, en bij voorkeur aan de dessa door welke de aanplant geschied was; maar deze was daartoe niet verplicht, integendeel zij was geheel vrij om de tuinen al dan niet te aanvaarden. Was deze dessa of eene andere daartoe niet genegen, dan zou de bearbeiding van den tuin van wege het Gouvernement geschieden door in huur te nemen daglooners. De hurende dessa zou daarbij eenige verplichtingen op zich nemen, n.l. om de oude boomen door jongere te vervangen; nieuwe plantsoenen aan te leggen, ten bedrage van het $\frac{1}{5}$ der verhuurde boomen, op gronden door het bestuur aan te wijzen; bij den aanleg der tuinen zou zij voor de keuze der gronden en de wijze van bewerking zich gedragen naar de voorschriften van het Gouvernement. De huurprijs der tuinen zou bedragen $\frac{1}{2}$, $\frac{2}{5}$ of $\frac{1}{3}$ der productie, naar gelang dat de tuinen vielen in de 1ste 2de of 3de klasse ³⁾. Verder stond 't den Inlander vrij, om waar en zooveel het hem lustte bosch- en paggerkoffie te planten, mits opbrengende aan den lande $\frac{2}{5}$ der productie. Dit laatste,

¹⁾ Monografie over de koffie boven aangeh.

²⁾ Alg. Versl., blz. 148.

³⁾ De classificatie werd bepaald door de gemiddelde opbrengst per boom, n.l. 1ste klasse $\frac{3}{4}$ katti = $\frac{15}{16}$ pond; 2de kl. $\frac{1}{2}$ katti = $\frac{5}{8}$ pond; 3de kl. $\frac{1}{4}$ katti = $\frac{5}{16}$ pond. Zie Aardrijksk. Woordenboek van N. Ind., deel II, voce *Koffie*, pag. 171.

alsmede de huur der tuinen, kon zoo in geld als in natura worden opgebracht; in het laatste geval zou de prijs door het Gouvernement telken jare worden bepaald. Van de overige koffie had de bevolking de vrije beschikking; zij kon haar tegen den hoogst mogelijken prijs van de hand doen, terwijl tevens maatregelen werden genomen om de bevolking tegen misleiding te vrijwaren ¹⁾. Ook stond het der bevolking vrij de koffie aan het Gouvernement te leveren tegen eenen jaarlijks vast te stellen prijs. Ter bevordering van de uitbreiding der koffieteelt zou een ieder die vrijwillig en uit eigen beweging nieuwe plantsoenen wilde aanleggen, voorschotten van het Gouvernement kunnen bekomen, welke met de latere productie zouden worden verrekend ²⁾.

Dit is de hoofdzakelijke inhoud van den maatregel door Commissarissen-Generaal genomen. Ofschoon hij van eenen milden geest getuigt, die gunstig afsteekt hij het dwangstelsel van de O.-Ind. Compagnie, toch heeft hij eenen kunstmatigen toestand doen geboren worden, die den overgang tot eenen gezonden in den weg gestaan heeft. Daarbij kwamen eensdeels moeilijkheden in de toepassing, anderdeels andere maatregelen waardoor het stelsel als geneutraliseerd werd. De moeilijkheden in de toepassing openbaarden zich vooreerst daarin, dat het hoogst bezwarend was de tuinen te klassificeeren, zoodat die klassificatie dan ook bij publicatie van 2 Dec. (Ind. Stbl., N°. 51) verviel, en in plaats daarvan bepaald werd, dat algemeen ³⁾/₅ van het gewas zou worden opgebracht. Ten andere scheen 't onuitvoerlijk aan ieder ingezetene eener dessa het hem toekomende uit te betalen. De trage ontving evenveel als de nijvere en arbeidzame, hetgeen de ontevredenheid en den tegenzin tegen de cultuur opwekte. Daarbij kwam dat de ambtenaren, en zelfs de hoofden van gewestelijke besturen, nog te veel doortrokken waren van den zuurdeesem van het oude stelsel, en zich niet genegen betoonden om mede te werken ten einde den maatregel vruchtbaar te doen worden ³⁾. Gemis aan genoegzame contrôle over de inlandsche hoofden, ja zelfs over de hoofden van gewestelijk bestuur, maakte het moeilijk hen gestreng aan hunnen plicht te houden. Hetgeen echter den tegenzin der bevolking deed vermeerderen, was de weigering, die zij dikwijls ondervond, om de door haar aangeboden koffie in ontvangst te nemen, onder voorwendsel, dat het product geen voordeel opleverde. Maar de maatregel die den allernoodlottigsten invloed op het nieuwe stelsel uitoefende, bestond in de moeilijkheden die het Gouvernement aan de

¹⁾ Waarvoor vooral nader werd gezorgd bij publicatie van 8 April 1818 (Ind. Stbl., N°. 18).

²⁾ Zie Verslag, blz. 149; Aardrijksk. woordenb., voce *Koffie*, blz. 171 sq.

³⁾ Zie besl. van 5 Januari 1819 (Ind. Staatsbl., N°. 6). Zie ook wat du Bus van den onwil der ambtenaren zegt in zijn bekend Verslag van 1 Mei 1827.

weging aan het Gouvernement leverde ¹⁾). De bevolking zou — dit lag in den geest van het vroegere stelsel — des verkiezende de bevoegdheid hebben hare geheele productie tegen hoogere prijzen te verkoopen. Dat de omstandigheden eenen zulk gang van zaken hebben belet, verandert niets aan het stelsel zelf. Door het besluit van 8 Aug. 1832 werd de bevolking genoodzaakt al de koffie die zij voortbracht aan den lande te leveren, ook het product harer eigene industrie. Bovendien nam de geheele cultuur het karakter aan van eene gedwongene, en om haar te bevorderen werd bepaald dat cultuurprocenten zouden genoten worden zoowel door Europeesche als door inlandsche ambtenaren. De geheele cultuur, zelfs de kampong- en pagger-koffie, werd gereguleerd ²⁾). Inferieure koffie werd niet aangenomen. ³⁾). Opkoop door particuliere ondernemers van koffie die aan het Gouvernement had moeten geleverd worden, werd als ontvreemding van 's lands eigendom beschouwd (zie Resol. 23 Maart 1836, Stbl. N°. 24). Ook de Vorstenlanden moesten er aan gelooven. Alleen waren daar de particuliere landen en de gronden der onafhankelijke prinsen van dien algemeenen leverings-maatregel vrijgesteld; de laatstgenoemden konden echter, des verkiezende, hun product aan het Gouvernement leveren tegen hooger prijs dan voor de overige residentien bepaald was ⁴⁾).

De toestand van centralisatie, door het meer genoemd besluit van 8 Augustus 1832 in het leven geroepen, bestaat nog. Volgens den heer Bosch zou in 1858 een oogenblik een revirement zijn geweest. Bij besluit toch van 2 Januari 1858, N°. 29, werden eenige voorschriften gegeven, waarvan de bedoeling zou zijn de koffieteelt geleidelijk te herscheppen in volkscultuur. Wij hebben dat besluit met alle aandacht nagegaan, maar kunnen niet toegeven dat men langs dien weg dat doel zou hebben be-

¹⁾ Ook was 'aanvankelijk, van 1826—1831, verschil gemaakt tusschen den prijs waarvoor de bevolking de belasting in natura kon opbrengen en dien waartegen zij het product, waarvan zij de vrije beschikking had, aan het Gouvernement kon leveren. De eerstgenoemde prijs was dan ook hooger, doch 't schijnt dat men later hiervan afweek, en dat men voor beide denzelfden prijs vastgesteld heeft. Zie Alg. Versl., blz. 126.

²⁾ Zie o. a. Resol. van 25 Sept. 1836, N°. 127, houdende voorschriften om de kampong-koffie op 6 à 8 voet en de pagger-koffie op 3 à 4 voet te planten. Alg. Versl., blz. 145.

³⁾ Resol. 16 Juni 1834, No. 3 (ibid).

⁴⁾ Dito 27 Maart 1834, No. 8 (Resol. 31 Maart 1838, No. 18). De hoogere betaling geschiedde, omdat de Vorsten en de particulieren die in de Vorstenlanden gronden hadden gehuurd, geene landrente of eenige andere belasting behoeften op te brengen.

reikt. Ook bleef men daarbij vasthouden aan het beginsel, dat telkens, als er sprake is van landbouw, industrie of nijverheid in Indië, bovendien, dat zoo wel het Europeesch als het inlandsch bestuur een zeker curatorschap moet blijven uitoefenen over den industriëel of landbouwer. Waar dat bestaat, daar wordt elke vrijheid belemmerd, en zonder vrijheid kan geene volkscultuur zich ontwikkelen. Het is waar, de voorschriften dragen wel het kenmerk van eenige welwillende zorg voor de bevolking, maar meer dan ook niet ¹⁾. Dit besluit is echter niet in het Staatsblad opgenomen, en schijnt ook geene teekenen van leven gegeven te hebben. »Het is bijna eene doode letter gebleven en bij vele ambtenaren op Java onbekend” ²⁾.

Hoe 't zij, de Gouvernements-koffiecultuur op Java wordt in schier alle residentien gevonden ³⁾. Het stelsel van uitgebreide tuinen, zooals die voorgeschreven waren in het besluit van 30 Juni 1829 (Ind. Staatsbl., N°. 57), vigeert nog; het nam zelfs toe in 1841, toen het cultuurstelsel zich het krachtigst ontwikkelde. Het bekende vier-palen besluit van 1866, dat aan dat bezwaar trachtte te gemoet te komen, werd weldra, door een besluit van 26 Juni 1867, N°. 28, ingetrokken ⁴⁾. En juist die verre afstanden zijn niet alleen een groote last voor de bevolking, maar oefenen ook een zeer slechten invloed uit op de productie. Wil men het oordeel van den heer Bosch over de intrekking hooren? Hij betreurt die intrekking, »want het zijn vooral de groote afstanden, die de cultuur op vele plaatsen zoo zwarend voor de bevolking maken. En men denke niet, dat zij dit niet gevoelt, omdat zij er niet luide over klaagt, of zelfs daartegen in feitelijk verzet komt. Zij is, wel is waar, daartoe te geduldig en lijdzaam, zelfs te vreesachtig van aard, maar desniettemin moge men, eer het te laat wordt, bedacht zijn op het oud Hollandsche spreekwoord: de kruik gaat

¹⁾ Men vindt het besluit in zijn geheel in het Bijbl. tot het Staatsbl. van Ned.-Indië door Mr. S. C. H. Neberburgh en C. de Waal, II, blz. 1088.

²⁾ Zie Alg. Verslag, blz. 157.

³⁾ Ook de kampong- en pagger-koffie vindt men overal; de bosch-koffie daarentegen meer in het bijzonder in de residentien Preanger Regentschappen, Soerabaja, Pasoeroean, Probolinggo, Kadoe en Kediri.

⁴⁾ Ofschoon de heer Bosch onder zijne voorstellen een rayon van 4 palen opneemt (zie blz. 174), zoo vinden wij toch in zijne missive van 16 Sept. 1866 eene aanleiding tot de intrekking van het vier-palen besluit. »Op vier palen afstands van de dessa's worden maar weinig geschikte gronden meer aangetroffen, die voor het aanleggen van koffietuinen in aanmerking kunnen komen, en hebben nu in die gewesten, waar zulks het geval is, groote afschrijvingen tevens plaats, dan zal daar weldra niets meer van de koffiecultuur aanwezig zijn.” Alg. Versl., blz. 137.

zoolang te water totdat zij barst Geen enkel plaatselijk ambtenaar twijfelt aan het bestaan van dien weërzin" ¹⁾).

Zoo gehaat als die Gouvernements-tuinen zijn, zoozeer heeft de bevolking op met de kampong- en pagger-koffie. Zij wordt gevonden »waar klimaat en bodem zich voor de teelt van den koffleboom eigenen, en *waar de tuin-koffie of de heerediensten niet zoo hoog opgevoerd zijn, dat den Inlander al zijn tijd ontnomen wordt*" ²⁾). Zij is gewild bij de bevolking, niet alleen omdat de arbeid zeer gemakkelijk is, maar, ook en vooral niet minder, wegens de nabijheid van hunne dessa's. »Het onderhoud en de pluk geschieden als het ware bij wijze van uitspanning door de vrouwen en kinderen ³⁾." En toch vindt die cultuur weinig aanmoediging. Zij werd onderdrukt door haar te veel te reglementeeren, en van lieverlede »werd de vrije teelt teruggebracht tot de verplichte en het vooruitzicht op volkcultuur de bodem ingeslagen ⁴⁾." Maar waar zij gevonden wordt vindt men onder de inlanders welvaart en zelfs rijkdom.

In den regel zijn de cultuur-dienstplichtigen zij, die aandeel hebben aan gemeentegronden of bezitters zijn van eigen grond. In Cheribon zijn echter ook de zoodanigen die niet tot die kategorie behooren, de menoempangs, verplicht in de tuinen te werken. Vroeger ontbrak het niet aan voorbeelden, dat een en dezelfde persoon bij twee cultuur-takken b. v. de koffie- en de suiker-, of de koffie- en de nopal-cultuur was ingedeeld, en op den huidigen oogenblik zijn in Pasoeroean de bij de suikercultuur ingedeelden dikwijls nog als hulp-plukkers werkzaam in de koffietuinen. Ieder huisgezin — gemiddeld berekend op drie personen — heeft een zeker aantal vruchtdragende boomen te onderhouden. De dessa-hoofden regelen de indeeling der cultuur-dienstplichtigen, doch hierbij heeft vaak willekeur plaats; sommige huisgezinnen worden niet opgeroepen en geheel vrijgelaten van den arbeid, waardoor de druk voor de overige vermeerderd wordt. Zoowel het aanleggen van nieuwe tuinen, als het onderhoud kost veel arbeid. De beste gronden zijn boschgronden waar veel humus aanwezig is, of tegelvelden die lang braak gelegen hebben en met kreupelhout en alang-alang bedekt zijn, of wel oude afgeschreven tuinen. Het hout wordt gekapt en de wortels uit den grond gehaald, eh de grond moet worden omgewerkt. Daar de geschikte terreinen nabij de dessa's al sedert lang zijn ingenomen, is men verplicht geweest al verder en verder af nieuwe terreinen te zoeken. Men is daarmee zelfs soms zeer onoordeelkundig te werk gegaan. Tegen steile berghellingen heeft men tuinen aangelegd, niet alleen tot groot ongerief van de bevolking, maar zonder

¹⁾ Alg. Versl., blz. 162.

²⁾ Alg. Versl., blz. 8.

³⁾ Alg. Versl., blz. 167.

⁴⁾ Alg. Versl., blz. 167.

zelfs het vooruitzicht te hebben op eenen oogst. »Ongerekend toch de verbazende krachtsinspanning,» zegt de heer Bosch,» welke tot het aanleggen van tuinen op zulk terrein vereischt wordt, is het zeker, dat men, al slaagt de aanplant, niet bij machte is te oogsten. Geen ambtenaar waagt het dan ook ooit een voet in die tuinen te zetten; zelfs een rit langs de omliggende wegen mag reeds gevaarlijk genoemd worden» ¹⁾. Bovendien is zulk terrein blootgesteld om door de zware regens van de veelal dunne laag teelaarde beroofd te worden. Eindelijk handelt men met de keuze der gronden dikwijls tegen het stellige voorschrift der Regeering, bij besluit van 8 Nov. 1864, N°. 48, waarbij verboden wordt, om gronden bestemd voor de teelt van voedingsmiddelen te gebruiken, en heeft men ook zulke gronden vaak aan de bevolking ontnomen ²⁾. Ook het onderhoud is bezwarend. Gedurende de zes eerste maanden na het planten, moet de tuin twee malen 's maands, daarna eenmaal 's maands, van onkruid, dat er welig tiert, worden schoongemaakt. Dat duurt twee vollen jaren; eerst in het derde jaar worden de tusschenpoozen grooter.

Is deze arbeid al bezwarend, de werkzaamheden bij den pluk van de vrucht zijn het niet minder. Wij geven hier aan den heer Bosch het woord ³⁾. »Zooals reeds gezegd is leiden de verre afstanden van de tuinen tot de dessa's tot slechten pluk en bij gevolg tot mindere productie. De koffievruchten rijpen zelfs aan denzelfden boom geenszins allen gelijktijdig, doch eenige vroeger, andere later ⁴⁾; zoodat één tuin minstens tien, en soms wel eens twintig malen in een seizoen geplukt moet worden, om er al de vruchten van te oogsten. Wegens de groote zoo even bedoelde afstanden is het zoo dikwijls gaan plukken eene onmogelijke zaak. Hieruit volgt van zelf, dat eene menigte vruchten in den regel of onrijp geplukt worden of aan de boomen verdrogen. Al de aanbevelingen om toezicht op den pluk te houden en te zorgen dat hij met zorg geschiede, . . . hebben, uit hoofde van de medegedeelde moeilijkheden, ten deze weinig uitgewerkt. Zelfs het in dienst stellen van afzonderlijke plukmandoors, dat in sommige streken plaats had, was niet voldoende, om tot een goeden pluk te geraken.» Om deze mededeeling aan te vullen, willen wij hier nog eene andere plaats uit het Verslag aanhalen, daar de meerder of minder deugdelijke wijze, waarop de werkzaamheden bij den pluk van de koffie geschieden, veel tot de meerdere of mindere productie kan afdoen, en dus die werkzaamheden van het meeste gewicht zijn. »De koffie,» dus zegt het Verslag elders, »wordt niet overal gelijktijdig rijp; dit hangt veel

¹⁾ Alg. Versl., blz. 3.

²⁾ Ibid.

³⁾ Alg. Versl., blz. 152.

⁴⁾ Als een gevolg hiervan onderscheidt men een *vóór*-, een *grooten*- en een *napluk*». Ibid., blz. 3.

af van regen in den Oostmoeson. Vandaar dat men in enkele hooge bergstreken, waar het schier in elke maand regent, ook gedurende het geheele jaar oogsten kan. . . . Het goed plukken vereischt veel arbeid en handigheid, en de meerdere of mindere dracht van den boom in een volgend jaar is dikwijls afhankelijk van de wijze waarop ten vorigen jare geplukt is. Een vlijtige arbeider kan bij groote inspanning en een werkdag van 's morgens 6 tot 's namiddags 3 ure niet meer dan 10 boomen, die een redelijk product afwerpen, behoorlijk plukken. De rijpe boonen toch moeten één voor één voorzichtig geplukt worden, om de onrijpe te kunnen sparen, terwijl de afgevallene moeten worden opgeraapt. Proeven, gedurende geruimen tijd met eenige boomen genomen, hebben bewezen, dat het noodzakelijk is 14 tot 17 malen te plukken, om een boom van zijne vruchten behoorlijk te ontdoen. Ondanks de groote zorg aan den pluk van deze boomen besteed, bleek het nogtans eenigen tijd later, dat de bodem met een aantal uitgeschoten planten bedekt was, welke dus uit afgevallene, niet opgeraapte vruchten voortgesproten waren. Gaat men nu het tijdroovende na van dezen arbeid, in verband tot de aanzienlijke afstanden waarop de tuinen van de woonplaatsen der planters gelegen zijn, en bedenkt men daarbij, dat het in de hooge streken, gedurende den pluktijd, in den regel reeds tegen den middag regent, zoodat slechts de eerste helft van den dag voor den pluk beschikbaar blijft, dan verklaart zich het feit, dat de pluk algemeen zeer slecht moet plaats vinden en grootendeels verwaarloosd wordt. . . . Ontzaglijk veel koffie gaat op die wijze verloren. . . . Hoe veel het verlies over geheel Java bedraagt, kan met geene mogelijkheid opgegeven worden; *zooveel echter blijkt uit de gedane onderzoekingen, dat het meer dan de helft moet bedragen.* Indien de boomen te hoog zijn om het bovenste gedeelte met de hand te bereiken, klimmen de plukkers er in. Ladders zijn wel aanwezig, doch worden meestal niet gebruikt. Veelal bedient men zich van bamboezen haken om de takken naar zich toe te halen. Ten einde het spoedig afloopen van den pluk te bevorderen, worden de takken met rijpe en onrijpe vruchten afgereten en dikwijls gebroken. Het is treurig de op deze wijze gehavende tuinen te zien, welke gedurende de eerstvolgende jaren improductief blijven. . . . *Dit kwaad zal niet te verhelpen zijn, zoolang het eigenbelang van den planter niet meer betrokken wordt in eenen beteren pluk. De tegenwoordige verdiensten zijn in verhouding tot de lasten over het algemeen al te gering om hem tot prikkel te strekken.* ¹⁾”

Hetgeen wij hier door cursief hebben onderscheiden, is volkomen waar; de bevolking mist bij de gedwongen koffiecultuur den noodigen prikkel van het eigenbelang. Over de haar toekomende betaling spreken wij straks nader.

¹⁾ Algem. Versl., blz. 7.

De ongezonde toestand springt in het oog, indien men de productie van de Gouvernements-cultuur vergelijkt met die welke de particuliere industrie oplevert. De bekwame steller van het rapport heeft ons een overzicht gegeven van de resultaten van de particuliere aanplantingen in de residentie Samarang ¹⁾, in vergelijking met die van het Gouvernement. Die opgaven loopen over een twaalfstal jaren, n.l. van 1853 tot 1864, en daaruit blijkt, dat terwijl de Gouvernements-cultuur gemiddeld over al die jaren opgeleverd heeft 2.45 pikol per bouw, de particuliere cultuur over hetzelfde aantal jaren 4.61 pikol per bouw opbracht ²⁾. En hierbij moet men in aanmerking nemen, »dat de gronden, welke aan de particuliere ondernemers aldaar op contract afgestaan zijn, over het algemeen van veel minder hoedanigheid zijn dan die waarop de cultuur der Gouvernements-tuinkoffie gedreven wordt ³⁾.” Elders drukt de heer Bosch zijn gevoelen over dit punt nog nader uit: »Volgens mijne schatting brengen de Gouvernements-tuinen bij doorslag geen $\frac{1}{4}$ Amsterdamsch pond koffie per boom op, terwijl ik het product der particuliere ondernemingen van *kleine perceelen*, waarop de vruchten naar behooren geplukt worden, onder gewone omstandigheden op $\frac{3}{4}$ Amsterdamsch pond schat. De opbrengst van tuinen welke tusschen de 1500 en 2500 voet op vruchtbaren bodem aangelegd zijn, schroom ik niet op 1 Amsterdamsch pond per boom te stellen, en men kan gerust aannemen, dat zij bij vruchtbare jaren het dubbel bedraagt” ⁴⁾.

Nog is de arbeid van de bevolking die bij de koffiecultuur betrokken is, niet afgelopen. Na den pluk wachten haar andere werkzaamheden. Immers zij moet ook de koffie bereiden, d. i. de boon van de schil en het hoornvlies ontdoen. De bereiding geschiedt op tweederlei wijze: op de gewone en op de zoogenaamde West-Indische of Braziliaansche wijze ⁵⁾.

¹⁾ »Van elders zijn daartoe geen voldoende opgaven ontvangen”. Versl., blz. 169.

²⁾ Er zijn jaren die een verbazend verschil aantoonen, b. v. 1856, toen de Gouvernements-cultuur per bouw slechts 1.81 pikol opleverde, en de particuliere 6.96 pikol, en 1857, in welk jaar de eerstgenoemde 4.48 pikol, de laatstgenoemde 7.18 pikol maakte. Er zijn andere jaren waarin het verschil niet zoo groot is, b. v. 1858 en 1864; de Gouvernements-productie bedroeg toen 3.24 en 2.07 pikol, de particuliere 3.56 en 2.54 pikol. Doch altijd wint de laatste het van de eerste.

³⁾ Alg. Versl., blz. 169.

⁴⁾ Alg. Versl., blz. 172.

⁵⁾ De laatstgenoemde wijze is in 1846 door den Gouverneur-Generaal Rochussen ingevoerd. »Deze nieuwe wijze van bereiding had den prijs der koffie uit West-Indië 1 à 1 $\frac{1}{2}$ stuiver per pond hooger doen rijzen, dan dien der Java-koffie, welke vroeger steeds de bovenhand gehad had.” Behalve dit voordeel had »de West-Indische methode dit voor, dat zij aan de boon eene fraaie blauwachtig groene kleur geeft, welke tegenwoordig de marktwaarde verhoogt.” Zie Alg. Versl., blz. 10 en 12.

De eerstgenoemde wijze bestaat daarin, dat de vruchten na eene korte broeiing of gisting in de roode schil gedroogd worden, van welke schil zij daarna door stampen ontdaan worden. Dan wordt het hoorrvlies weggenomen en de boonen door wannen gezuiverd. Volgens de West-Indische of Braziliaansche wijze wordt de roode schil dadelijk na het plukken weggenomen, de boonen gewasschen en dan gedroogd. De ontbolstering moet 24 uren na den pluk geschieden; bij verzuim wordt zij zeer moeilijk. Ook met het wasschen moet men met behoedzaamheid te werk gaan, omdat anders eene belangrijke hoeveelheid wegspoelt. Hoewel deze wijze de waarde van het product vermeerdert, wordt door de bevolking steeds de voorkeur gegeven aan de gewone wijze, die dan ook het meest aangewend wordt. Om den arbeid ter bereiding van de koffie voor de bevolking te vergemakkelijken, had men te midden van de tuinen, of in hunne nabijheid, droogloodsen of schuren (*passerans* en *pretags*) opgericht, waar de bevolking de geplukte vruchten kon bereiden. Behalve in enkele residentien zijn zij overal verval- len, ja zelfs is de intrekking dier loodsen bij verschillende regeeringsbesluiten bevolen, zonder dat wij weten, waarom die intrekking gelast werd ¹⁾. De bevolking is dus thans verplicht zelve voor de bereiding in hare eigene woningen te zorgen. Als men nu daarbij wederom denkt aan de verre afstanden waarop de tuinen van de dessa's liggen, welke afstanden de Inlander beladen met het geplukte product moet afleggen, dan baart het geene verwondering wanneer men verneemt, dat hij dikwijls een gedeelte van zijnen last bezijden den weg in ravijnen en diepten langs de steile bergwegen werpert en zich dusdoende ontlast ²⁾.

Heeft de bevolking de koffie bereid, dan moet zij haar vervoeren naar de daarvoor bestemde pakhuizen, alwaar het product door de Gouvernementsambtenaren in ontvangst wordt genomen. Volgens het meergemeld besluit van 2 Januari 1858, N°. 29 ³⁾, moesten pakhuizen ingericht zijn op plaatsen waar binnen den omtrek van 6 palen eene hoeveelheid van 2000 pikols verkregen wordt. Indien dus binnen dat rayon die hoeveelheid niet opgebracht werd, dan mochten er ook geene pakhuizen opgericht worden, en zou dus de bevolking oneindig veel verder hebben moeten loopen. Doch zoo als wij boven reeds aantoonde, dat besluit heeft nooit levensvatbaarheid gehad, en de gewestelijke besturen zijn ook op dat punt aan de daarin vervatte voorschriften ongehoorzaam geweest. De pakhuizen bestaan zelfs bij eene mindere levering dan 2000 pikols.

¹⁾ Alg. Verl., blz. 12. Er zijn ook proeven genomen om of de bereiding door het Gouvernement zelf te doen plaats hebben, of haar op te dragen aan particuliere industrie volgens contract. Al deze proeven hebben tot geen voldoende resultaat geleid. Alg. Verl., ibid.

²⁾ Alg. Verl., blz. 13.

³⁾ Zie boven, blz. 256.

Het transport naar die pakhuizen geschiedt soms met karren of paarden, maar meestal wordt het product gedragen. De bevolking erlangt voor het brengen van de koffie naar de pakhuizen geene betaling, dan alleen in Pasoeroean, Madioen, Patjitan en Japara, waar zij voor iederen paal boven de 5 palen 3½ cent per pikol ontvangt. »In sommige streken, in Pekalongan, Pasoeroean en elders, zijn er personen, die van deze transporten een geregeld bedrijf maken, hetzij dat zij zich door de planters vracht laten betalen, hetzij dat zij het product in de dessa's opkopen, bij het pakhuis inleveren, en hunne winst uit het verschil tusechen den betaalden en den ontvangen prijs vinden, en dus meer als handelaars beschouwd moeten worden" 1).

Ofschoon de pakhuizen zoolang openstaan als aanbrengers van koffie kunnen komen, en er dagelijks gelegenheid bestaat van 's morgens 7 ure tot 's avonds 6 ure, om de koffie af te leveren, zoo ligt 't in den aard der zaak, dat niet ieder aanbrenger dadelijk geholpen kan worden, — te meer omdat • de Inlander meestal den passerdag daarvoor uitkiest, dewijl hij dan tegelijk zijne inkoop kan doen — »zoodat een gedeelte van hen soms verscheidene dagen op de inlevering van het product wachten moet. Dit strekt tot (een ander) groot bezwaar voor de bevolking, en geeft aanleiding tot vele misbruiken. Meestal van verre afstanden opgekomen, om koffie aan het pakhuis te brengen, wordt het product der betrokkenen door den pakhuismeester dikwijls afgewezen, onder voorwendsel, dat anderen voorgaan, of wel dat de koffie niet goed gesorteerd, of voldoende gedroogd is; zóó blijft de planter soms dagen wachten, moet in dien tijd zelf voor voeding en huisvesting zorgen, is ver van vrouw en kinderen verwijderd, en onttrokken aan de verzorging van zijn vee en plantsoen" 2). Om vroeger geholpen te worden gaat hij over tot het geven van geschenken, of stelt zich tevreden met eene mindere betaling, waarvan het ondergeschikt pakhuis-personeel gebruik maakt om zich te verrijken.

De betaling aan de bevolking is, gelijk men weet, op Java sedert korten tijd f 13 per pikol, met uitzondering van de Preanger, waar zij f 6.50 3)

1) Alg. Versl., blz. 112.

2) Ibid., blz. 106.

3) Zooals reeds blz. 256, noot 2, werd aangeduid, staat de geringere betaling die de bevolking in de Preanger en Banjoewangi voor de koffie geniet, in verband met het niet heffen van landrente van het rijstgewas in die residentien. Doch in waarheid is, in de Preanger althans, de bevolking niet van de landrente vrijgesteld; zij betaalt haar slechts aan de Regenten in plaats van het Gouvernement. Het is bekend, dat de Minister de Waal in de Ind. begrooting voor 1871 den prijs in de Preanger had willen brengen op f 10 per pikol, in verband met de reorganisatie van het Preanger-stelsel, doch dat wegens de verwerping van dat hoofdstuk door de Eerste Kamer de zaak gebleven is zoo als zij was. Het voorstel, door den heer van Bosse op nieuw ingediend, heeft andermaal de goedkeuring der Tweede Kamer erlangd, en zal vermoedelijk nu ook wel door de Eerste worden bekrachtigd.

en in Banjoewangi, waar zij f 7.50 bedraagt ¹⁾. Van die f 13 zijn dan $\frac{2}{5}$ van den prijs als landrente en f 3 voor transportkosten afgetrokken. Intusschen blijkt uit het Verslag van de koffiecultuur, dat er onderscheid wordt gemaakt in koffie van de 1e, 2e of 3e soort, en dat er ook verschil is in betaling. »Terwijl in sommige residentien,» zegt de heer Bosch, »slechts éene soort wordt aangenomen, worden in andere gewesten twee of drie soorten, en in Madioen zelfs vier soorten toegelaten.» ²⁾ Hij heldert dit, blz. 106, nader op door de mededeeling. dat in Bagelen, Banjoemas en Tagal twee, in Pasoeroean en Probolinggo drie qualiteiten van koffie worden onderscheiden, voor ieder waarvan een bijzondere prijs wordt opgegeven, terwijl van Madioen slechts de prijzen van drie soorten genoteerd staan. ³⁾ De Indische begrotingswetten wijzen die verschillende prijzen niet aan. Alleen vermeldt het eerste begrotingsontwerp voor 1867, in den uitgewerkten Staat van het Departement van Binnenlandsch bestuur, onder Art. 26 lit. f, den inkoop van koffie »tegen verschillende prijzen,» onder welke algemeen^e aanduiding, ook de prijzen voor bovengenoemde mindere soorten begrepen kunnen zijn, maar waaronder tevens de koffie van de onafhankelijke prinsen opgenomen moet zijn, omdat daarvan geene verdere vermelding voorkomt.

Volgens besluit van 13 Nov. 1864 en van 3 Febr. 1869 (Ind. Staatsbl. 1869, N°. 15) wordt voor slechte koffie de helft betaald. Hierover spreekt de heer Bosch niet, maar merkwaardig is hetgeen hij zegt naar aanleiding van de vraag, in hoever het al of niet wenschelijk is, dat ook de levering van inferieure koffie *verplicht* moet gemaakt worden, dat n.l. de verplichte levering van inferieure koffie »een krachtig middel is tot knoeien voor de koffie-pakhuismeesters, daar zij hierdoor in de gelegenheid gebracht worden, om goede koffie, onder voorwendsel dat zij niet goed uitgezocht is, als zoodanig af te wijzen, ten einde haar later als inferieure aan te nemen en toch als goede in de boeken op te nemen.» ⁴⁾ Zeer juist! maar hierin ligt eene veroordeeling te meer van de Gouvernements-koffiecultuur! Het is van het Gouvernement

¹⁾ Over de prijzen voor de koffie door de onafhankelijke prinsen te leveren spreken wij hier niet.

²⁾ Alg. Versl., blz. 13.

³⁾ Zie hier de prijzen van de 2e en 3e soort, zoo als die waren in 1864. Van de 1e soort was de prijs toen overal f 11.50.

Bagelen 2e soort f 8.62½; *Banjoemas* f 5.00; *Tagal* f 5.75. *Pasoeroean* 2e soort f 7.25, 3e soort f 5.25; *Probolinggo* 2e soort f 6.50, 3e soort f 5.75; *Madioen* 2e soort f 5.75, 3e soort f 5.50. Er schijnt dus bij deze prijsbepaling nergens een vaste grondslag te zijn aangenomen. Volgens het besluit van 16 Februari 1852, N°. 6, moeten de prijzen van de 2e en 3e soort $\frac{3}{4}$ tot $\frac{1}{4}$ van dien der 1e soort bedragen.

⁴⁾ Alg. Verl. blz. 13.

dat als koopman optreedt, niet te vergen, dat het voor slechte of inferieure qualiteit evenveel als voor goede qualiteit betaalt. Het moet, evenals ieder koopman, onderscheid maken tusschen goede en inferieure hoedanigheid van de waar die het inkoopt. Maar de bevolking wordt daardoor ook overgeleverd aan de willekeur der ambtenaren. Deze kunnen voorgeven dat het aangeboden product slecht of inferieur is, terwijl het goede qualiteit is. De bevolking kan niet hare waar terug nemen en elders trachten te plaatsen; zij is *verplicht* haar af te staan aan die ambtenaren. Zij kan ook niet eene hoogere beslissing inroepen, want er is geen hooger beroep. Zij moet zich dus de behandeling van den eenen of anderen gewetenloozen ambtenaar laten welgevalen. En al had ook de bevolking hooger beroep, wat zou het haar baten? Zij zou daarvan geen gebruik kunnen maken; want het zou haar veel tijd en groote uitgaven voor onderhoud en huisvesting kosten, terwijl zij zich bovendien de gramschap van den teleurgestelden ambtenaar, die zijne beslissing verworpen zag, op den hals zou halen.

»De betaling per pikol is echter geheel iets anders dan de belooning welke de planter voor zijn arbeid ontvangt. Om deze te leeren kennen, is het noodig te weten, hoeveel hij geproduceerd en dus ontvangen heeft, en welken tijd hij aan de cultuur heeft moeten besteden" ¹⁾. De heer Bosch heeft een staat overgelegd, opgemaakt uit de overzichten van iedere residentie over de jaren 1853 tot 1864, waaruit blijkt dat de minste verdienste van ieder huisgezin in het jaar gemiddeld bedragen heeft f 7.35 (n.l. in Krawang), en de hoogste, eveneens gemiddeld, was f 37.99 (in Pasoeroean). Wanneer men nu met het Verslag aanneemt, dat over geheel Java de Inlander gemiddeld zestig dagen in het jaar voor de cultuur werkzaam is, en het huisgezin op drie personen stelt, dan zou het dagloon voor ieder persoon zijn gemiddeld 4 cent het laagst, en 21 cent het hoogst ²⁾.

»Het laagste dagloon dat op Java in vrijen arbeid wordt betaald voor werk waartoe geene bijzondere bekwaamheid wordt vereischt, is 20 cent; in de meeste streken is het hooger; soms klimt het tot 50 cent, maar zelfs met dit laagste loon vergeleken, blijkt het, dat de belooning voor den arbeid aan de koffiecultuur besteed in het gunstigste van de twaalf jaren slechts in vier residentiën, Tagal (21 c.), Soerabaja (16½ c.), Pasoeroean (21 c.) en Bezoeki (13^s c.) voldoende kon geacht worden, en gemiddeld alleen in Tagal en in Pasoeroean, d. i. gemiddeld over de geheele residentie; want

¹⁾ Alg. Versl., blz. 123.

²⁾ Ibid. — In de Preanger Regentschappen heeft het dagloon over hetzelfde tijdsverloop bedragen 3½ c. en in Banjoewangi 9½ c. (ibid.)

ook in andere gewesten zijn districten waar de koffiebepaling den arbeid niet alleen voldoende, maar zelfs ruim beloont, doch daarentegen vindt men er ook vele waar het loon beneden het gemiddelde daalt, en enkele waar het zoo goed als niets bedraagt" ¹⁾. Waar blijft nu de toepassing van Art. 56 § 4 van het Regeerings-reglement? In de Tweede Kamer der Staten-Generaal is meermalen gewezen op de *norma agendi*, welke de toenmalige Minister Rochussen in zijne missive van den 23sten September 1858 heeft aangegeven. Van die missive, die wel is waar ter kennis is gebracht van de leden der Tweede Kamer, maar welke nooit, zoover wij ons herinneren, publiek is gemaakt, vinden wij in het Verslag uittreksels, die wij hier afschrijven:

»Dat in die bepaling (n.l. van Art. 56 § 4) sprake is van *belooning* en van *arbeid*, en het dus als een eerste plicht der Regeering mag beschouwd worden, te zorgen, dat die belooning geëvenredigd zij aan den arbeid; dat deze bepaling echter zeer onbestemd is, daar aan den eenen kant de arbeid der bevolking ten minste gelijke voordeelen moet opleveren als de vrije teelt, terwijl aan den anderen kant schadelijke opdrijving moet worden vermeden; dat het na rijp beraad uiterst moeilijk, ja bijna onmogelijk voorgekomen is, eene praktische uitlegging te geven aan deze onbestemde uitdrukking, en dat in dezen stand der zaak de Regeering is gekomen tot het aannemen van eenen grondslag van belooning voor arbeid, volgens welken de bevolking zoowel door een billijk gesteld minimum gewaarborgd is voor een loon aan haren arbeid geëvenredigd, als dat zij, zonder schadelijke opdrijving, eenigermate deelt in de winst van het Gouvernement" ²⁾.

De grondslag waarvan bovenstaande missive spreekt, is deze:

»Wanneer de gemiddelde marktprijs der koffie op Java, volgens opgave van de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij te Batavia, over de vijf jaren onmiddellijk voorafgaande aan het tijdstip der prijsbepaling, geweest is:

»beneden f 20, zoo is de prijs f	8.50
f 20 — 22.50	» » » » » 9.—
» 22.50 — 25	» » » » » 9.50
» 25 — 27.50	» » » » » 10.—
» 27.50. — 30	» » » » » 10.50
» 30 — 32.50	» » » » » 11.—
» 32.50 — 35	» » » » » 11.50
» 35 — 37.50	» » » » » 12.—
» 37.50 — 40	» » » » » 12.50
» 40	» » » » » 13.— " ³⁾

¹⁾ Alg. Versl., blz. 123 sq.

²⁾ Alg. Versl., blz. 121 sq.

³⁾ Ibid., blz. 122. „De betaling in de Preanger Regentschappen en in Banjoe-wangi volgt dezen regel niet. De eerste is altijd gelijk aan de helft en de tweede aan $\frac{12}{1000}$ van den prijs, die elders op Java gegeven wordt.”

Het komt ons voor, dat het zijn nut kan hebben, dat wij hier ook een overzicht geven van al de onkosten die de koffiecultuur met zich brengt. Ook het Algemeen Verslag heeft dat gedaan, maar zijne opgaven loopen slechts tot en met het jaar 1864. Wij willen hier liever de begrooting voor 1870 volgen, terwijl wij aan den voet dezer bladzijde de eindcijfers van de uitgewerkte staten van het jaar 1853 af tot en met 1864, zooals die op blz. 127 en volgende van het Verslag zijn opgenomen, vermelden 1).

I. De in Indië te maken onkosten bedragen:

Koffie.

a. Tractement van den hoofd-inspecteur der cultures, bestemd voor de koffiecultuur f	18 000.00
b. Toelage voor reis- en verblijfkosten van dien hoofd-inspecteur . . . »	3 600.00
c. Reiskosten van den hem toegevoegden controleur der landelijke inkomsten en cultures »	500.00
d. Tractementen van de opzieners voor de gewone en West-Indische koffiebereiding:	
Bantam f	2 700.00
Kadoe	6 600.00
----- »	9 300.00
e. Periodieke tractementsverhooging van de opzieners voor de gewone en West-Indische koffiebereiding in Bantam »	1 800.00

Transporteer f	33 200.00

1) 1853 bij een bedr. van 700,680 ^{295/1000} pik. eene uitg. van f	6,882,092.02 ⁵
1854 " " " " 1,087,617 ^{298/1000} " " " " "	10,154,534.40
1855 " " " " 1,178,486 ^{578/1000} " " " " "	10,974,158.52 ⁵
1856 " " " " 761,426 ^{406/1000} " " " " "	7,839,952.95
1857 " " " " 922,966 ^{768/1000} " " " " "	9,525,307.54 ⁵
1858 " " " " 916,680 ^{950/1000} " " " " "	9,745,760.08 ⁵
1859 " " " " 749,302 ^{903/1000} " " " " "	9,037,577.68 ⁵
1860 " " " " 973,868 ^{100/1000} " " " " "	12,303,282.01 ⁵
1861 " " " " 891,419 ^{651/1000} " " " " "	11,822,226.61 ⁵
1862 " " " " 652,462 ^{311/1000} " " " " "	9,100,414.47 ⁵
1863 " " " " 1,104,924 ^{688/1000} " " " " "	14,329,535.46 ⁵
1874 " " " " 439,546 ^{750/1000} " " " " "	6,417,825.86 ⁵

Onder het aantal pikols zijn ook begrepen die, welke als huurschat van woeste gronden worden opgebracht en waarvoor dus geene uitgaven zijn gedaan voor arbeid enz.

	Transport. <i>f</i>	33 200.00
<i>f.</i>	Tractementen van opzieners, mantri's, mandoors en verder inlandsch personeel bij de koffiecultuur:	
	<i>a.</i> <i>Java en Madura</i> . . . »	102 720.00
	<i>b.</i> <i>Buitenbezittingen</i> . . . »	11 580.00
<i>g.</i>	Personeele toelage van Prong di Wirgo, mantri bij de koffiecultuur ter Sumatra's Westkust »	120.00
<i>h.</i>	Tractementen van het personeel bij de verschillende koffiepakhuisen:	
	<i>a.</i> <i>Java en Madura</i> . . . »	209 442.00
	<i>b.</i> <i>Buitenbezittingen</i> . . . »	29 322.00
<i>i.</i>	Surplus-tractement van de inlandsche pakhuismeesters »	5 000.00
<i>k.</i>	Personeele toelage van J. Döhne, koffiepakhuismeester te Beton (Soerakarta) »	600.00
<i>l.</i>	Tractementen van het tijdelijk personeel bij de koffiecultuur en de koffiepakhuisen gedurende den tijd dat het langer in dienst moet worden gehouden dan berekend is bij onderdeelen <i>f</i> en <i>h</i> »	6 000.00
<i>m.</i>	Schrijfbehoeften voor de onderpakhuismeesters te Menado	425.00
<i>n.</i>	Inkoop van koffie »	12 779 600.00
<i>o.</i>	Bereiding der koffie op de West-Indische wijze »	30 000.00
<i>p.</i>	Cultuurpercenten aan Inlandsche ambtenaren »	417 210.13
<i>q.</i>	Collecteloon op de belasting op de koffie in de Noorderregentschappen en de Oosterdistricten van Celebes »	470.00
<i>r.</i>	Daggelden van gecommiteerden voor het constateeren van koffie en van uit Nederland aangebrachte goenizakken »	5 000.00
<i>s.</i>	Inpakking en vervoer van koffie, met inbegrip van kosten van vervoer en beheer der goenizakken. . . »	1 400 000.00
	Transporteer <i>f</i>	<u>15 030 689.00</u>

Transport *f* 15 030 689.00

t. Kosten van advertentiën betrekkelijk de voor rekening van het Gouvernement te houden publieke veilingen van koffie »	1 000.00	
		<i>f</i> 15 031 689.00

II. De onkosten in Nederland zijn:

1. Onkosten van afscheep in Indië ¹⁾ <i>f</i>	150 000.00	
2. Assurantie ²⁾ »	208 689.00	
3. Averij-gros en particulier ³⁾ . . . »	113 669.00	
4. Vrachten ⁴⁾ »	2 362 500.00	
5. Premiën aan de gezagvoerders ⁵⁾ . »	26 250.00	
6. Courtage van verkoop ⁶⁾ »	357 000.00	
7. Registratie en opcenten . . . »	243 424.00	
8. Onsplitsbare onkosten in Nederland ⁷⁾ »	225 000.00	
9. Commissie ⁸⁾ »	701 905.00	» 4 788 437.00

te zamen dus *f* 19 820 126.00

terwijl het bedrag koffie, zoo van Java als der Buitenbezittingen, bij die begrooting geraamd is op een totaal van 970,300 pikols.

Tegenover die raming van onkosten wordt echter als opbrengst van de zoo in Nederland als in Indië te verkoopen koffie geraamd een bedrag van. *f* 46 600 465.00

Wij hebben in het begin van ons opstel met een enkel woord over de „afschrijving” der Gouvernmentstuinen gesproken, en daarbij gezegd, daarop te zullen terugkomen. Wij willen dat thans doen, omdat ook die zaak van het grootste belang is. En toch men staat verbaasd over de onacht-

¹⁾ Hiervoor declareert de Handelmaatschappij *f* 0.20 per pikol.

²⁾ $3\frac{15}{16}$ % over $\frac{2}{10}$ gedeelte, dat verzekerd wordt.

³⁾ 0.4 % over het onverzekerd $\frac{2}{10}$ gedeelte.

⁴⁾ *f* 90 per last.

⁵⁾ Als maximum kunnen de gezagvoerders genieten *f* 1 per last.

⁶⁾ 1 pCt.

⁷⁾ De Nederlandsche Handelmaatschappij declareert voor koffie *f* 0.30 per pikol. Deze onkosten vallen voornamelijk op het lossen der producten, de zolderhuur, de verzekering tegen brandschade, de veilingen en de aflevering.

⁸⁾ 2 pCt. volgens Art. 3 der overeenkomst. Zie Wet 22 Dec. 1853 (Staatsbl. No. 129).

zaamheid waarmede met die afschrijvingen omgesprongen wordt. Zoolang de Gouvernementscultuur bestaat, moet zij ook met al de zorg en den ijver behartigd worden waarop zij aanspraak heeft. Maar juist die onachtzaamheid en onverschilligheid die daarbij aan den dag gelegd worden, bewijzen de juistheid van de stelling, door de liberale partij steeds voorop gesteld, dat het Gouvernement onmogelijk een zuivere administratie kan houden over cultuur-aangelegenheden; dat het verkeerd is, wanneer het zich met landbouw- of industrie-ondernemingen inlaat. Om een duidelijk overzicht te geven van de wijze, waarop de afschrijvingen van de Gouvernementskoffiecultuur plaats vinden, schrijven wij hier eene missive van 16 Sept. 1866 van den heer Bosch over, die hij in het door hem overgelegd verslag heeft opgenomen ¹⁾.

»Het afschrijven van op hoog gezag daargestelde koffie-aanplantingen is geheel overgelaten aan het oordeel van de hoofden van gewestelijk bestuur, die daartoe het cijfer der koffieboomen slechts hebben op te nemen op den driemaandelijkschen staat van den stand der koffiecultuur in hunne residentie Hoe nu wordt veelal te werk gegaan bij het afschrijven van de koffietuinen? De resident ontvangt ten dezen eene voordracht van den ad-sistent-resident of controleur en van de betrokkene regenten, welke ambtenaren ter zake voordrachten hebben ontvangen van de districts-hoofden, welke tot het indienen van deze voorstellen *zijn overgehaald door de mantries-koffie of wel door eenig dessahoofd*. Het mag geen regel genoemd worden, *dat één dezer ambtenaren den stand der koffietuinen, die tot afschrijving in aanmerking zyn gebracht, plaatselijk heeft onderzocht, noch de oorzaken van den minder voordeelingen toestand dezer aanplantingen*. Het gebeurt, dat ad-sistent-residenten en controleurs, vertrouwende op de districtshoofden, tot eene gelijke voordracht overgaan, zonder de aanplantingen eenmaal bezocht te hebben. Deze schets is niet overdreven, ten bewijze waarvan het volgende kan dienen. Toen eenige maanden geleden de resident van Samarang in overweging gaf, om de koffiecultuur in de districten Srondol en Samarang in te trekken, waren volgens bekomen informatiën *deze aanplantingen door geen der Europeesche ambtenaren bezocht geworden*, tot den dag waarop ik mij daarheen begaf. *Aanplantingen op groote afstanden van de standplaatsen der ambtenaren, of welke niet dan langs moeilijke wegen zijn te bereiken, worden weinig bezocht*. In Bezoeki, Tagal, Kediri en schier iedere residentie worden afgeschreven tuinen aangetroffen, *die in zeer voordeelingen toestand verkeeren, en waarvan rijke oogsten getrokken worden*. Inlandsche ambtenaren, hierop gehoord, gaven ten antwoord, dat deze tuinen zich hadden hersteld na eenige jaren rust: de regent van Bondowosso ²⁾ zeide woordelijk: *ini kebon idoep kombali abis di ganggoe* ³⁾.

¹⁾ Blz. 136. ²⁾ Resid. Bezoeki. ³⁾ Deze tuin leeft weder, nu men hem ongemoeid laat.

Het is dan ook waar, dat vele tuinen vernield worden door de onoordeelkundige bevelen van jonge, met cultures geheel onbekende en eigenzinnige ambtenaren, die zich buitendien dikwijls afwisselen. . . . Intusschen mag vaststaan, dat op het oogenblik van vele afgeschreven tuinen nog een ruime oogst verkregen wordt" enz.

Uit deze missive, waarvan wij den voornaamsten inhoud overnamen, blijkt duidelijk met hoe weinig zorg de afschrijvingen plaats vinden. Daar tegenover echter staat, dat sommige hoofden van gewestelijke besturen eene al te groote behoedzaamheid in acht nemen, zoodat zelfs tuinen die hoegenaamd geen vooruitzicht geven op voordeel, niet worden afgeschreven, waardoor aan de bevolking de gronden die zij met goed gevolg met andere gewassen zou kunnen bebouwen, ontnomen blijven.

Het gevolg van de bovengenoemde missive van den hoofd-inspecteur der koffiecultuur is geweest het besluit van 24 October 1866, No. 29, waarbij bepaald is, dat geene afschrijving van koffietuinen zal mogen plaats hebben, dan na bekomen machtiging der Regeering.

De afgeschrevene tuinen werden vroeger niet aan de bevolking teruggegeven, dan *bij volstreckte noodzakelijkheid* ¹⁾, of voordat overtuigend bewezen was, *dat de oude niet meer aangehouden kunnen worden* ²⁾. Thans echter is men daarvan teruggekomen en worden de afgeschreven tuinen aan de bevolking teruggegeven ³⁾. Zijn hieronder ook begrepen de afgeschreven tuinen in de Preanger? Of geldt te hunnen aanzien nog het besluit van 24 September 1864, No. 14, waarbij teruggekomen is van het denkbeeld om de afgeschreven tuinen met andere nuttige boomsoorten te beplanten, doch van welken maatregel de Preanger regentschappen zijn uitgezonderd?

Het Verslag waarvan wij tot dus verre een overzicht gaven, bevat ook merkwaardige feiten betreffende den tegenzin dien de bevolking jegens de koffiecultuur aan den dag legt. Die feiten zijn zeer leerzaam, vooral voor de verstokte bewonderaars van de koffiecultuur, en voor hen die altijd, trots alle tegenspraak, blijven beweren, dat de Javaan met die gedwongen cultures zoo gelukkig is. Daarom willen wij ook [die hier niet verzwijgen. Reeds boven vermeldden wij, naar de getuigenis van den heer Bosch, dat geen enkel plaatselijk ambtenaar aan het bestaan van dien weërzin bij de bevolking twijfelt. Verder deelt de heer Bosch eenige bijzonderheden mede, welke van groote opofferingen van de planters getuigen, om de bestaande bezwaren te ontgaan, welke zelfs tot volksverloop geleid hebben" ⁴⁾. Zoo wordt *eenstemmig* door de ambtenaren in de Preanger regentschappen ver-

¹⁾ Resol. 25 Sept. 1836, No. 128.

²⁾ Besl. 30 Aug. 1854, No. 3.

³⁾ Besl. 25 Juli 1866, No. 24.

⁴⁾ Alg. Versl., blz. 162.

klaard: »dat de bevolking het niet aangenaam vindt, koffietuinen aan te leggen, vooral niet op groote afstanden van hare woningen, en dat die weêrzin blijkbaar is uit het slordig bewerken en nog veel slordiger plukken en vervoeren der vruchten" ¹⁾). Uit de mededeelingen van eenen assistent-resident, die vroeger als controleur in Probolinggo werkzaam is geweest, blijkt dat de bevolking in de districten Djabong en Pahiton, de voorkeur geeft aan indeeling bij de suikercultuur, als zij daardoor van de koffiecultuur kan vrijkomen" ²⁾). Uit Samarang wordt gemeld, dat in de afdeeling Salatiga de planters, »hunne boomen aan het dessahoofd weggaven. In Bodjo deden twee dessa's, Teban en Loromiring, die op 6 palen afstand plantten, hunne koffie over aan de dessa's Medono en Kloewah, en gaf ook de bevolking van de dessa Pakis haren tuin aan de ingezetenen van Limbangan" ³⁾). Uit Soerabaja verhaalt de heer Bosch, dat »sommige dessa's den geheelen oogst aan den boom voor een zeer geringen prijs verkochten, alleen om van het plukken bevrijd te wezen. Soms gaven zij het product om niet weg, of betaalden zij daarop zelfs toe. Dit laatste was het geval in drie dessa's van Modjokerto, n.l. Modjonamo, Tehel en Modjodoewi. Deze gaven den oogst aan enkele personen over, die de koffie plukten, bereidden en aan het pakhuis brachten, de betaling ontvingen, en van de planters nog eene hoeveelheid padi toekregen. De eerste dessa gaf voor drie jaren den oogst aan eene inlandsche vrouw, Rah Wedjo genaamd, en 170 bossen padi toe; de tweede aan den inlander Pa Bisik en 100 bossen; de derde aan Pa Seko ook met 100 bossen padi toe" ⁴⁾). Van Modjosari wordt gemeld, »dat eenige dessa's de aanplantingen aan andere dessa's hebben afgestaan." Zoo ruilde o. a. de dessa Pandan haren aanplant, op 5½ paal afstand, met dien van de dessa Patjet, waarvan zij slechts 2 palen af was, »hoewel de ruil onvoordeelig was, dāar zij minder en slechter boomen terugkreeg." Merkwaaardig is hetgeen daarbij wordt medegedeeld: »*twee personen, die verhuisd waren om de koffiecultuur te ontgaan, kwamen daarop in de dessa terug*" ⁵⁾). Wil men een nog gewichtiger feit? Men leze wat gezegd wordt van Kediri, afdeeling Toeloeng agoeng: »in 1864 waren uit het district Ngasinan (Treggalek) 260 personen verhuisd, en wel voornamelijk uit de dessa's Tegalombo, Djamboe, Dreimasari en Tjihat, die gemiddeld 16 palen van hunnen tuin (Mendoeng) verwijderd lagen. En onder de uitgewekenen telde men 203 personen uit die dessa's geboortig" ⁶⁾).

Het komt ons voor dat deze voorbeelden genoeg spreken. Alleen in Pasoeroean is de toestand geheel anders. »Op het weinige na wat op hoog gezag in tuinen geplant was, is de koffiecultuur daar eene volkscultuur.

¹⁾ Ibid.

²⁾ Ibid.

³⁾ Ibid.

⁴⁾ Alg. Versl., blz. 163.

⁵⁾ Ibid.

⁶⁾ Ibid.

Ook in Probolinggo en Banjoewangi deed zich het bezwaar van verre afstanden weinig of niet gevoelen" ¹⁾).

De Indische regeering heeft bij het besluit van 21 Februari 1867, dat het rapport, waarvan wij thans een overzicht geven, ten gevolge had, den heer Bosch eenige vragen ter beantwoording voorgesteld ²⁾). Wij willen aan het slot van ons opstel eenige der voornaamste daarvan met den hoofdzakelijken inhoud der daarop gevolgde antwoorden aanstippen.

Het is reeds meermalen gezegd, dat de koffiecultuur stationnair is en dat het aan geschikte gronden, die niet al te ver van de dessa's afgelegen zijn, ontbreekt, om de noodige uitbreiding aan de cultuur te geven. Op de vraag: »Zijn er nog geschikte gronden voor de uitbreiding der koffiecultuur, en zoo ja, waar?" wordt dan ook, met het oog op de Gouvernementscultuur, ontkennend geantwoord: »de algemeene klachten over gebrek aan geschikte gronden zijn in betrekkelijken zin juist. Er zijn n.l. op korte afstanden van de dessa's geene gronden meer beschikbaar om voor dezen tak van landbouw aangewend te worden, d. i. *wanneer de cultuur op den tegenwoordigen voet gedreven wordt.*" Reeds in 1854, maar nog meer in 1857, luidden de berichten van de Residenten op dezelfde vraag ongunstig. Wel zijn in de laatste tien jaren ruim 130 millioen boomen geplant, maar de meeste zijn, *uit gebrek aan geschikte, op ongeschikte gronden geplant*, waarvan het gevolg is geweest tallooze verzoeken om afschrijvingen. »De afschrijvingen . . . die sedert 1833 tot 1864 hebben plaats gehad, waren dan ook kolossaal." En zeer te recht laat de heer Bosch er op volgen: »het is een groot kwaad en eene groote plaag tevens voor de bevolking, dat de plaatselijke ambtenaren ongeschikte gronden aanwijzen voor aanplantingen van koffiëboomen, die vroeg sterven, aan de bevolking geene verdiensten opleveren en haar, behalve nuttelooze verspilling van groote werkkrachten, bovendien eenen bodem ontnemen, waarvan zij veel voordeel zou kunnen trekken voor de teelt van voor voedingsmiddelen geschikte gewassen. Er kan geen beter middel uitgedacht worden, om den weërzin der bevolking tegen de koffiecultuur op te wekken, dan haar te dwingen op ongeschikte gronden te planten."

Ontbreekt 't dus aan geschikte gronden voor de Gouvernementskoffiecultuur, niet alzo wanneer men den particulieren ondernemingsgeest ten voordeele daarvan wil inroepen. Er is op Java overvloed van uitgestrekte bosschen, waarvan de bodem uitstekend geschikt is voor de koffiëteelt, »maar deze gronden zijn slechts door uitgifte aan particulieren daartoe in exploitatie te brengen, omdat zij voor de Gouvernementscultuur te ver van de bewoonde landstreken gelegen zijn." Zelfs zijn er gronden die voor de

¹⁾ Ibid.

²⁾ Alg. Versl., blz. 163 sqq.

Gouvernements-aanplantingen ongeschikt zijn, maar toch met nut door de particuliere industrie gebruikt kunnen worden, omdat deze aan bemesting en bearbeiding meer ten koste kan leggen dan het Gouvernement.

Maar, zal men vragen, waarom kan men de bevolking, vooral dáár, wáár overbevolking blijkt te bestaan, dan ook niet brengen waar de bovengenoemde geschikte gronden gevonden worden, zoodat ook deze dienstbaar kunnen gemaakt worden aan de Gouvernements-cultuur?

Dat op vele plaatsen overbevolking bestaat, is niet tegen te spreken. Vooral geldt dit van al de hoofdplaatsen, maar ook niet minder van centraal-Java, in een gedeelte van de residentiën Samarang, Kadoe, Bagelen en in de Vorstenlanden. Maar zal deze overbevolking over te brengen zijn naar die afgelegene bosschen, om ze ten behoeve van de Gouvernements-cultuur te helpen exploiteeren? Na al hetgeen wij boven gezien hebben van de geringe voordeelen die de inlandsche bevolking daarvan geniet, van al den last dien zij er van ondervindt, zou het waarlijk een krankzinnig denkbeeld zijn om nog te kunnen vermoeden, dat zij zich daartoe zonder dwang zou leenen. De Inlander mag minder behoeften hebben dan de Nederlandsche daglooner; hij mag met eene mindere belooning dan hier te lande verlangd wordt, tevreden zijn; maar hij weet even goed als de Westersche werkmán, of hij al dan niet voordeel heeft. Is het dus niet te denken, dat de bevolking zich vrijwillig zou laten verleiden om zich ten behoeve van de Gouvernements-cultuur te verplaatsen, geheel anders, meent de heer Bosch, — en wij gelooven met allen grond — is het gesteld wanneer de particuliere industrie haar roept. Zie hier wat hij daaromtrent mededeelt. »Deze overbevolking zal zich gemakkelijk naar woeste gronden laten leiden, *wanneer deze aan particulieren tot ontginning worden afgestaan*. Het is een niet te weerspreken feit, dat daar, waar zich een Europeaan vestigt, al is het zelfs te midden van bergen en bosschen, hij weldra door eene inlandsche bevolking omringd wordt, *die soms in zoo groot aantal komt opdagen, dat een gedeelte daarvan al spoedig moet worden afgewezen*. Ik herinner mij niet, dat een ondernemer ooit over gebrek aan handen geklaagd heeft, maar wel over teleurstellingen, ondervonden wegens ontvreemding van gereedschappen, en verliezen, door het wegloupen met ontvangen voorschotten. De poëtische voorstelling: »de Inlander is aan de graven zijner voorouders gehecht,» mag men niet in al te engen zin opnemen. De Javaan en Madurees bewegen zich toch over den geheelen Indischen Archipel. Als zeevarenden ontmoet men hen aan boord van bijna ieder vaartuig. . . . De residentiën Bezoeki, Probolinggo, Pasoeroean, Soerabaja, Kediri en Rembang zijn, hier meer, daar minder, door Madureezen bevolkt, waarvan het zielental door mij op ruim 2 miljoen geschat wordt. De immigratiën naar deze gewesten hebben sedert de laatste vijftig jaren op eenigszins groote schaal plaats gehad, en niettemin is, volgens de regeerings-statistiek, de bevolking van het eiland

Madura van het jaar 1853 tot 1864 van 328,134 tot 578,641 zielen geklommen."

Laten wij thans nog twee hoofdpunten bespreken, die betrekking hebben tot het overdragen van de koffiecultuur aan de particuliere industrie, en tot de rechten die de bevolking zoo op den ingenomen grond als op de door haar geplante boomen kan doen gelden, punten die behandeld worden in de vragen sub. litt. *s*, *t*, *u*, *w* en *x*.

Het is reeds een merkwaardig verschijnsel, dat de Regeering betrekkelijk het eerste punt de vraag aldus formuleert: »zou een verhuur van Gouvernements-koffietuinen aan particulieren tegen betaling van huurschat in geld of in natura aan te raden zijn?" Waar een dergelijke vraag door de Regeering, die tot dusverre aan de gedwongen cultuur vasthield, wordt gedaan, kan de hoop niet onderdrukt worden, dat zij eindelijk voor eene toestemmende beantwoording gewonnen worde.

De liberale partij heeft steeds gewezen op het voordeel van een verhuur of verkoop der tegenwoordige koffietuinen aan particulieren. Zij heeft altijd beweerd, dat het overdragen van die cultuur, mits met beleid en voorzichtigheid geschiedende, eer voor- dan nadeel aan het Gouvernement zou opleveren, terwijl de bevolking er wel bij varen zou. De heer Bosch komt gedeeltelijk tot hetzelfde resultaat, en hetgeen hij daaromtrent aanvoert is van te overwegend belang om het hier niet woordelijk over te nemen.

»Het denkbeeld betrekkelijk den verhuur aan particulieren van een gedeelte der Gouvernements-koffietuinen is . . . door mij bereids bij missive van den 23sten Juni 1866 in overweging gegeven. Ik bedoelde namelijk die tuinen, die op zoodanigen afstand van de dessa's gelegen zijn, dat de verzorging en pluk er van, volgens het gevoelen van de hoofden van gewestelijk bestuur, bezwarend voor de bevolking geacht moeten worden. . . . Volgens de door de hoofden van gewestelijk bestuur geleverde cijfers zouden p. m. 20 miljoen boomen in de termen van verhuur vallen, waarvan het product, oude en jonge boomen dooreen genomen door mij op $\frac{1}{4}$ Amst. pond per boom geschat, 40,000 pikols zou bedragen. . . . De bovenbedoelde 20 miljoen boomen vertegenwoordigen eene oppervlakte gronds van 20,000 bouws, de bouw tegen 1000 boomen gerekend. Deze uitgestrektheid gronds zou, bij publieken verhuur, minstens de som van *f* 10 's jaars per bouw aan huurschat opgebracht hebben. Dit bedrag is voorzeker niet te hoog gesteld, als men bedenkt, dat voor woeste gronden *f* 6, en voor theetuinen ruim *f* 50 aan huur gecontracteerd is. Aldus zouden de 20,000 bouws aan landrenten (sic?) een inkomen van *f* 200,000 geven. En schat men voorts dat particulieren van deze tuinen evenveel trekken als de ondernemers van Samarang, dat is 5 pikols per bouw, wat gewis niet hoog gesteld is, dan

zou het product 100,000 pikols bedragen, welke den lande aan uitgaande rechten ad 6 pCt. der waarde, gerekend tegen een marktprijs van f 35 de pikol, zouden opbrengen f $2.10 \times 100,000 = f$ 210,000.

»Bij den verhuur van deze tuinen zou de Staat derhalve f 410,000 's jaars verkrijgen, terwijl thans daarvan getrokken worden p. m. 40,000 pikols koffie, welke, na aftrek van alle onkosten, zoowel in Indië als in Nederland daarop te vallen, vermoedelijk niet meer dan f 10 de pikol zuiver zullen opbrengen, of eene som van f 400,000 ¹⁾.

»Het Gouvernement heeft bij soortgelijke verhuur buitendien andere belangrijke voordeelen, namelijk :

»dat, daar de contracten op langen termijn gesloten worden, de bovenbedoelde inkomsten mede over datzelfde lange tijdvak behouden worden, — terwijl daarentegen van deze vergelegen tuinen — als Gouvernements-aanplantingen behandeld — over geen tien, wellicht geen vijf jaren het bovengeschatte product zal geleverd worden ;

»dat de bevolking zich meer zal kunnen toelagen op de teelt van monosoekien kampong-koffie, waarvan het product, na verloop van weinige jaren, de zoeven genoemde 40,000 pikols zal compenseeren ;

»dat, door de ontheffing der bevolking van den drukkenden last tot de teelt van koffie in geregelde tuinen op groote afstanden van hare woningen, aan haar de tijd geschonken wordt tot het verbouwen van meerdere gronden, dan thans het geval is, met andere gewassen, waardoor de belasting der landrente van deze nieuwe velden almede in 's lands kas zal vloeien ;

»en eindelijk dat handel en vertier door een en ander zal toenemen" ²⁾.

Is 't, volgens het gevoelen van den heer Bosch, wenschelijk, de op verre afstanden gelegen koffietuinen aan particulieren te verhuren, anders is zijn oordeel over die welke niet in die categorie vallen. De zoodanige die »niet tot bezwaar van de bevolking strekken en nabij de dessa's op vruchtbaren grond en in een gunstig klimaat gelegen zijn", zou hij wenschen ten behoeve van het Gouvernement aan te houden. Hierin verschillen wij van den schrijver van het Verslag. Behalve de bezwaren, ontleend aan den druk der bevolking, aan de geringe voordeelen die zij geniet, aan het gebrek aan geschikte gronden voor de uitbreiding der Gouvernements-koffiecultuur, meenen wij, dat men bij de overweging van dit onderwerp niet uit het oog mag verliezen, dat het geheel in strijd is met de roeping van een Gouvernement, om landbouwer, koopman en ondernemer te zijn en te blijven. De Oost-Indische Comp. was een handels-lichaam, en zoolang zij dat

¹⁾ Hierbij voegen wij de besparing van zoo menigen post op de begrooting, die bij den actueelen toestand verbazende sommen vordert. Zie onzen staat van onkosten op blz. 269.

²⁾ Alg. Versl., blz. 170 sq.

karakter behield, maakte zij zaken. Toen zij echter later souvereine rechten uitoefende, gingen hare zaken van lieverlede achteruit. 't Is en blijft eene waarheid, voor geene wederlegging vatbaar, dat een Gouvernement nooit zoo voordeelig handel kan drijven als een particulier. Wanneer het Gouvernement de tuinen die meer in de nabijheid der dessa's liggen, blijft exploiteeren ten eigen bate, dan blijven bovendien sommige der bezwaren die tegen de andere tuinen gelden, bestaan. De bevolking mist den prikkel die eene goede belooning — zelfs al wordt de betaling van de af te leveren koffie hooger gesteld — van zelve met zich brengt; immers, zij moet de tuinen onderhouden, oogsten enz. zonder belooning; daarbij komen de bemoeienissen van het bestuur, die op den duur vervelen en verdrieten. Verder denke men aan het gewichtig bezwaar, dat van het Gouvernement als koopman niet geveerd kan worden, om inferieure qualiteit even duur als superieure te betalen; de bevolking blijft dus overgeleverd aan de willekeur der ambtenaren ten opzichte van de beoordeeling der op te leveren koffie. Wil men terugkomen van het oude stelsel, men zij dan consequent en passe de hervorming op alle op hoog gezag ingestelde koffiecultures toe. Bestaat er vooruitzicht, dat het Gouvernement bij den verhuur der op verre afstanden gelegene tuinen geene schade zal lijden, hoeveel te meer zal dat gelden van die tuinen die beter gelegen zijn, wier bodem beter is en die dus meer voordeel beloven. En dat de particuliere industrie inderdaad woekeren kan met den grond, daarvan brengt de heer Bosch zelf een merkwaardig voorbeeld bij uit Samarang, waar de heer Versteegh een perceel in huur heeft dat sedert 1819 voor de koffiecultuur gebezigd wordt, en »waarop reeds vijf malen nieuwe aanplantingen bewerkstelligd zijn, die thans nog meer dan 5 pikols per bouw. 's jaars geven. Deze uitkomsten kan een particulier van den bodem verkrijgen door rijke bemesting, goede verzorging van de boomen en zorgvuldigen pluk; doch bij de Gouvernements-cultuur in tuinen kan een en ander *onmogelijk* betracht worden."

Het argument, dat de ondernemer werkkrachten zal missen, is boven reeds door den heer Bosch ontzenuwd. Maar bovendien, dat argument mag niet wegen bij het Gouvernement. Het gaat der Regeering niet aan of de ondernemer al dan niet in staat is, om de zaak die hij huurt of pacht, te exploiteeren, als hij slechts zijne huurpenningen opbrengt. Schiet hij daarin tekort, dan kan hij van zijn recht vervallen worden verklaard. Die vaderlijke zorg voor de particuliere industrie heeft tot dusverre een ontzaglijk groot naadeel bezorgd. De Regeering zorge voor hare eigene verplichtingen en houde zich voor het overige aan het *laissez faire*. Indien de proef niet genomen ware met de particuliere industrie, dan zou men misschien kunnen aanvoeren, dat zij mislukken zal. Nu echter het bewijs geleverd is, dat zij niet alleen leven, maar ook *gezond* leven kan, mogén dergelijke argumen-

ten niet meer aangevoerd worden. De Gouvernements-cultures hebben het natuurlijk en onvermijdelijk gevolg gehad, dat zij de particuliere ondernemingen niet naast zich konden dulden, en de particuliere industrie werd zoo veel mogelijk tegengegaan. En toch liggen in Nederland nog vele kapitalen, die, zonder de Gouvernements-cultures, met groot nut voor het algemeen welzijn, in industriëele ondernemingen hadden kunnen aangewend worden; doch die nu in staatseffecten zijn belegd. De particuliere industrie is het afgewend geworden, het oog te vestigen op eene andere wijze van hare kapitalen te beleggen; zij is ingesluimerd en behoeft nieuwe prikkels om zich te ontwikkelen. Ook uit dat oogpunt moet eene regeering die het welzijn der natie beoogt, wijziging brengen in een stelsel dat die nadeelen bestendigen zou.

Wij hebben wel eens een ander argument hooren aanvoeren, n. l. dat het voor den inlander beter is den dwang van het Gouvernement te ondervinden, dan dien van particulieren. Wij hebben daarvoor geene vrees. De particulier die zijne daglooners slecht behandelt, of hen slecht betaalt, zal zelf de wrange vrucht zijner handelwijze ondervinden. Zij die met hoop op gewin zich bij hem hebben aangesloten, zullen, wanneer zij zich teleurgesteld gevoelen, hem weldra verlaten, en het zal hem moeite kosten geschikt personeel te bekomen.

Wanneer wij dus van oordeel zijn, dat men moet trachten *alle* Gouvernements-tuinen — onverschillig of zij ver van of dicht bij de dessa's gelegen zijn — aan de particuliere industrie over te dragen, willen wij daarom nog niet, dat men dien maatregel in eens en overal tegelijk invoere. Neen, wij willen ook hier een geleidelijken overgang en van lieverlede invoering van het nieuwe stelsel. Zelfs zijn wij overtuigd, dat men aanvankelijk wellicht geene al te gunstige resultaten zal erlangen. Men houde toch in het oog, dat het vertrouwen der industriëelen zeer geschokt is, en dat het tijd kost om dat vertrouwen weder op te wekken. En daarom mag men die minder gunstige resultaten niet als voorbeeld aannemen, om het geheele stelsel te veroordeelen. Later zal men tot de overtuiging komen, dat het stelsel om den particulieren ondernemingsgeest te hulp te roepen, en den Staat en der bevolking gebaat heeft. Eens toch zal men er toe moeten overgaan, om de Gouvernements-inmenging in zake van landbouw en industrie op te geven. Hoe men de zaak ook aanlegge, men zal op den duur te vergeefs trachten de winsten voor de schatkist te bewaren. En dan zal het willicht te laat zijn, om met voordeel voor den lande de particuliere industrie in te roepen!

Nog op één punt moeten wij wijzen. Het zal gebeuren — even als 't met de tabaksondernemingen plaats heeft gehad — dat sommige ondernemers zich te gronde richten. Men wijte dat ook niet aan het stelsel, maar aan de onwetendheid, zorgeloosheid en onkunde der ondernemers. Te

dikwijls meent men dat het genoeg is eene zaak te hebben, om rijk te worden, zonder dat men zich bekommert eerst de noodige kennis er van te hebben.

Wij spraken tot dus verre steeds van verhuur, doch wij sluiten verkoop niet uit. Voor het oogenblik moge zulks financieel schijnbaar nadeel opleveren, op den duur zal het blijken dat het voordeel er van bij verhuur niet achterstaat.

Nog op een ander punt verschillen wij van den geachten steller van het Verslag, n. l. ten opzichte van de kampong- en paggerkoffie.

Volgens zijne opvatting moet die cultuur worden aangemoedigd, opdat zij eene *volkscultuur* worde; doch tevens zou het product aan het Gouvernement geleverd moeten worden. Wij kunnen ons moeilijk eene echte *volkscultuur* voorstellen, waarbij de bevolking ook niet tevens zou hebben de vrije beschikking over het product. Blijft het Gouvernement dat product eischen, dan zal het de cultuur ook reglementeeren, en die inmen-ging van staatswege is de dood van de cultuur. Te recht heeft de heer Bosch opgemerkt, dat de bevolking aan de teelt van de kampong- en paggerkoffie de voorkeur geeft boven de tuinkoffie-cultuur ¹⁾, maar die voor-liefde ontstaat uit de vergelijking met de tuinkoffie-cultuur zoo als zij thans bestaat. Die voorliefde zal spoedig ophouden, zoodra zij de eenige cultuur is die door het Gouvernement wordt gereglementeerd en geëxploi-teerd. Dan zal de bevolking de bezwaren die daaraan verbonden zijn, van lieverlede gevoelen. Die bezwaren zijn dan ook grootendeels dezelfde als die, welke wij boven tegen het aanhouden van tuinen die nabij de dessa's gelegen zijn, hebben aangevoerd. De inquisitoriale macht van het bestuur zal ten laatste hatelijk worden, en het zal met de kampong- en pagger-koffie gaan als met de tuinkoffie-cultuur.

Naar ons gevoelen moet de bevolking de vrije beschikking terug erlangen van die koffie. Zij moet ze naar welgevallen kunnen aanwenden voor eigen gebruik ²⁾, het product tegen den prijs³⁾ dien zij erlangen kan, van de hand doen, of de gronden voor den verbouw van andere gewassen gebruiken, of wel zij moet die aanplantingen evenzeer aan particuliere onder-

¹⁾ Dat de pagger- en kampongkoffie bij de bevolking in hoog aanzien staat, blijkt o. a. daaruit, dat, volgens den heer Bosch, meer dan de helft van de door het Gouvernement aan de markt gebrachte koffie uit pagger-koffie, kampong-koffie enz. bestaat. „Volgens mijne schatting,” zegt hij op blz. 171, „wordt ruim de helft daarvan uit de monosoeki-, pagger-, kampong- en bosch-koffie getrokken.”

²⁾ Op deze wijze zal ook het gebruik onder de inlanders bevorderd worden. „Het staat bij mij vast,” zegt de Heer Bosch; „dat het drinken van koffie den inlander terughoudt van het schuiven van opium”. Alg. Versl., blz. 174.

nemers kunnen verhuren. De inlander zal daarbij zijn eigen belang raadplegen, en hij alleen kan daarover het best oordeelen. Op deze wijze zal men eene volkscultuur in het leven roepen, die, naarmate zij voordeel oplevert, ook welig zal tieren. En als dan zal nog meer bewaarheid worden hetgeen de schr. nu reeds van de kampong- en pagger-koffiecultuur zegt, dat zij namelijk de welvaart der bevolking in hooge mate bevordert.

Men zal vermoedelijk tegen onze denkbeelden aanvoeren, dat door aan de bevolking de vrije beschikking te geven van de pagger- en kampongkoffie de Staat zeer veel schade zal lijden, hetgeen niet plaats zal hebben bij de verhuring of den verkoop der *koffietuinen*. Wij ontkennen dat niet maar wij voegen daarbij, dat men toch ook hier moet denken aan *ce qu'on voit et ce qu'on ne voit pas*. Op eene andere wijze wint de Staat dan ook. Immers de bevolking zal dan ook beter belastingen kunnen opbrengen, dan thans, en de particuliere industrie, daardoor gebaat, zal ook van hare zijde den Staat voordeel aanbrengen.

In de vraag der Regeering, zooals zij onder litt. s. is geformuleerd, en zooals wij die hebben teruggegeven op blz. 277, wordt gesproken van het betalen van eenen huurschat *in natura* of in geld. Wij zouden altijd adviseeren tegen het betalen *in natura*. Het Gouvernement is dan verplicht het ontvangen product zelf te verkoopen, en het zet dan weder den voet op een gebied, dat het niet dan met nadeel bewandelen kan. Het is dan toch blootgesteld aan daling van den marktprijs, tenzij het even als nu eenen prijs telken jare vaststelde die oneindig lager is dan die van de markt. Dergelijke handelingen zijn zeer af te keuren.

Eene andere vraag is deze: »gesteld het Gouvernement kon er toe besluiten het standpunt van verhuring der koffietuinen aan te nemen, wat zou dan de voorkeur verdienen: verhuring aan groote maatschappijen, dan wel verhuring in kleine perceelen, waarbij als het ware het oog van den meester zich over elke aanplanting zou kunnen uitstrekken?»

De heer Bosch is voor verhuur in kleine perceelen, omdat:

»1° groote maatschappijen de industrie doodden;

»2° men bij groote maatschappijen, ten aanzien van de verzorging en den pluk, dezelfde bezwaren ondervinden zal, welke thans de Gouvernements-cultuur aankleven, tenzij die maatschappijen het geheel in kleine perceelen splitsen (?);

»3° maatschappijen veel duurder werken dan bijzondere personen, veel grooter uitgaven hebben, en dus in lange na niet denzelfden huurprijs betalen kunnen, dien de laatstgenoemden in staat zijn voor kleine perceelen te voldoen, en voorts zij ook niet even als dezen uit eigene oogen zien.»

Het is duidelijk, dat de heer Bosch twee denkbeelden met elkander

verward heeft. De vraag was niet of men de koffietuinen aan groote maatschappijen of aan bijzondere personen zal verhuren, maar of de tuinen in hun geheel verhuurd of in min of meer kleinere perceelen gesplitst zullen worden.

Wat het laatste betreft daarvoor zouden ook wij adviseeren, omdat aanvankelijk slechts kleine kapitalen zich daarvoor beschikbaar zullen stellen, en er dus meer kans is om gunstige resultaten te verkrijgen. Niemand zal echter kunnen beletten, dat één en dezelfde persoon meerdere perceelen die voor hem goed gelegen zijn, tegelijk huurt.

Maar indien de vraag zoodanig gesteld ware, als de heer Bosch haar heeft beantwoord, dan kunnen wij ons niet vereenigen met zijn antwoord. Waar is het bewijs, dat groote maatschappijen — d. i. maatschappijen die over veel kapitaal kunnen beschikken — de industrie doodden? Dat in den tijd dien wij beleven, groote ondernemingen zijn opgezet die teleurstelling hebben opgeleverd, was dat de schuld van het groote kapitaal? Of was dat niet eer toe te schrijven aan de verkeerde grondslagen of verkwistende administratie? Wij althans durven niet verklaren, dat eene maatschappij die over een groot kapitaal beschikken kan, de industrie doodt. Maar bovendien, hoe weet de Regeering, bij de uitbesteding en gunning der perceelen, of de maatschappij die daarnaar dingt, al dan niet over een groot kapitaal beschikken kan? Moet ook hier weder een inquisitoriaal onderzoek voorafgaan? En hoe zal het Gouvernement beletten kunnen, dat eene en dezelfde maatschappij verscheidene perceelen te gelijk huurt? Of zou de heer Bosch wenschen dat zulks niet toegelaten wierd? Maar zou een dergelijke maatregel dan niet de industrie doodden? Het Gouvernement heeft alleen te vragen wie het meest per bouw aan de schatkist betaalt, en voor het overige late het de zaak aan haar eigen loop over. Het mag zorg dragen dat de inlander vrijelijk over elke mishandeling kan klagen, maar overigens passe het ook hier het *laissez faire* toe. Men onthoude zich ook te dezen opzichte van alle inmenging en van de uitoefening van eene soort van curateele over de ondernemers. De heer Bosch kan er zeker van zijn, dat wanneer de Staat aan den huurder alleen den tuin afstaat, zonder zich in te laten met de levering van werkkrachten, maar deze geheel aan de zorg van den huurder overlaat, in den beginne althans slechts kleine kapitalen in dergelijke ondernemingen gestoken zullen worden.

Dat groote maatschappijen duurder werken en grooter uitgaven hebben, is naar ons oordeel niet zeer juist. Maar al is dat waar, wat kan het der Regeering schelen? Dat is weder een overblijfsel van den ouden zuurdeesem van vaderlijke zorg der Regeering, dien wij wraken.

Op de vraag of het stelsel van publieke uitbesteding, dan wel dat van onderhandsche gunning moet worden gevolgd, stemmen wij geheel met den heer Bosch in, als hij zich ter gunste van de publieke uitbesteding verklaart.

Eene andere vraag, die echter door den heer Bosch niet is behandeld, is deze, of de huurder van een Gouvernements-koffietuin de bevoegdheid heeft, den tuin, indien hij bemerkt dat hij met meer voordeel een ander gewas kan verbouwen, te doen vervallen. Die vraag staat in eenig verband met het laatste punt, dat wij straks hier bespreken, n.l. de aanspraken der bevolking op de boomen. Maar indien wij tot het resultaat komen, dat 't der bevolking vrij onverschillig is wat er met die boomen plaats vindt, dan antwoorden wij op die vraag, zonder eenige terughouding, bepaald toestemmend, mits dan de huurder den oorspronkelijken huurprijs blijve betalen. Aan het Gouvernement, dat toch geheel opgehouden zal hebben zich met die cultuur in te laten, moet het geheel onverschillig zijn, welk gewas de huurder op den gehuurden grond verbouwt.

Wij zijn thans gekomen aan de vraag, welke aanspraken de bevolking maken kan op den thans voor de koffiecultuur ingenomen grond en op de door haar geplante boomen.

De bodem. 't Is een gelukkig verschijnsel, dat de Regeering in den laatsten tijd aan de rechten der bevolking op den grond begint te denken. Terecht merkt de heer Bosch op: »Intusschen is over den eigendom van den Inlander door de Nederlandsche regeering en de besturende ambtenaren op zoo willekeurige wijze beschikt geworden, dat zijn begrip omtrent eigendomsrecht zeer aan het wankelen is gebracht. Bij Staatsbl. 1849, No. 15, werd het recht van eerste ontginning uitdrukkelijk erkend, maar wat is van dat recht geworden, toen in het jaar 1836 bevolen werd, om de gronden van afgeschrevene koffietuinen ter beschikking van het Gouvernement aan te houden? Hoe is dat recht geëerbiedigd bij de suikerriet- kaneel- indigo- of cochenille-aanplantingen? Hoe in één woord bij de ontwikkeling van het cultuurstelsel 1)?"

Wat nu het begrip van beschikking over de gronden betreft, de heer Bosch maakt een verschil tusschen die welke, toen zij voor de koffiecultuur werden ingenomen, als woeste en onbeheerde gronden werden beschouwd, en die welke meer in de onmiddellijke nabijheid van de dessa's liggen en voor dessagronden te houden zijn. Naar aanleiding dezer onderscheiding komt dan natuurlijk weër de ingewikkelde vraag over de eigendomsrechten op den grond ter sprake, met al de verwarring die het stelsel van landrente bij het Gouvernement en het cultuurstelsel bij den inlander ten opzichte van de wederzijdsche rechten zoo op bebouwde als woeste gronden heeft gesticht. Het komt ons echter voor, dat dergelijke bespiegelingen hier vermeden kunnen worden, indien men bij de

1) Alg. Versl., blz. 173.

verhuur van de koffietuinen slechts acht geeft, of ze geplant zijn op gronden die in de nabijheid van eene of meerdere dessa's liggen en alzoo geacht kunnen worden dessa-gronden te zijn, ten einde in zulke gevallen der bevolking ook eene schadevergoeding voor den afstand toe te kennen, te dragen door den huurder; terwijl bij den verhuur van tuinen op voormalige zoogenaamde woeste gronden — men denke slechts aan de bosschen, die daarvoor zijn gebruikt — van die schadevergoeding geene sprake behoeft te zijn.

De boomen door de bevolking geplant. Ook hieromtrent heerscht verschil van gevoelen. Terwijl de Inlander in sommige streken de boomen, onverschillig of ze in zijne kampong of op woeste gronden geplant zijn, als zijn eigendom beschouwt, hetgeen voornamelijk plaats vindt in het oostelijk gedeelte en in Centraal-Java, zal de Inlander van West-Java al de op hoog gezag geplante koffieboomen als eigendom van het Gouvernement eerbiedigen. Ook met betrekking tot dit punt zouden wij meenen, dat hetzelfde geldt wat omtrent het eigendomsbegrip van den grond is gezegd. Heeft het Gouvernement de bevoegdheid, om over woeste en onbeheerd liggende gronden te beschikken, ten einde ze in exploitatie te laten brengen, dan zijn ook de boomen die op bevel van het Gouvernement op die gronden zijn geplant, te zijner beschikking. De vergoeding die de Inlander ontvangen zou voor de beschikking — door verhuur of verkoop — over de gronden, die als dessa-gronden konden beschouwd worden, toen zij tot Gouvernements-tuinen werden ingericht, zou tevens in zich moeten bevatten die, waarop hij ook voor de beschikking over de boomen aanspraak heeft.

Maar bij al die beschouwingen vergete men niet, dat de bevolking een afkeer heeft van de Gouvernements-cultuur, en dat zij dankbaar zal zijn als zij er van verlost wordt, al wordt volgens strenge rechtsbegrippen hier en daar inbreuk gemaakt op het eigendomsrecht. Het geldt hier, evenals bij de Agrarische Wet, de oplossing van een Indisch sociaal vraagpunt. Wij zijn met den schrijver van een artikel in de Samarangsche Courant, opgenomen in het N. Bat. Handelsbl. van 10 April 1870, No. 11, overtuigd, »dat in verre de meeste streken van Java de bevolking, zoowel loerahs en hoofden als de dessa-man zelf, indien men het aan hare keus liet, zeer gaarne dien eigendom aan het »Kandjeng-Gouvernement'' zou afstaan, indien men haar slechts waarborgde dat zij met geene andere heere- of cultuur-diensten zal worden belast.»

De voorstellen die de heer Bosch aan het slot van zijn Verslag doet, staan natuurlijk in verband met zijne beschouwingen. Alleen de tuinen die binnen vier palen van de dessa's liggen, wil hij, met renovatie der-

halve van het besluit van 1 September 1866, No. 5, voor het Gouvernement behouden, en dien afstand ook in acht nemen voor nieuwe aanplantingen. Al de tuinen welke buiten dit rayon en op minder dan zes palen, of in de Preanger minder dan 12 palen ¹⁾, van de woningen der planters liggen, stelt hij voor *successievelijk*, »hetzij in eigendom of in huur,» aan particulieren af te staan, terwijl *al dadelijk* alle tuinen verder dan zes palen, en in de Preanger verder dan twaalf palen van de dessa's liggende, verlaten moeten worden.

Wat de betaling betreft, hieromtrent doet hij twee voorstellen, nl., voor het geval dat de Regeering het tegenwoordig stelsel wil behouden, den prijs op *f* 20 per pikol van 125 Amst. ponden te bepalen, doch voor het geval dat zijne denkbeelden mochten worden omhelsd, dien prijs voor de aan het Gouvernement te leveren koffie op *f* 13 per pikol van 125 Amst. ponden te laten, terwijl dit tarief om de vijf jaren herzien moet worden.

Zijne overige voorstellen komen kortelĳk hierop neder:

a. Bevoegdheid tot levering van inferieure koffie, »met bepaling dat bij vrijwillige levering van die soorten zal worden betaald $\frac{1}{4}$ tot $\frac{3}{4}$ van den prijs van goede soorten.»

b. Het besluit van 2 Januari 1858, N°. 29 ²⁾, op nieuw in herinnering te brengen, zoo bij de Europeesche als bij de inlandsche ambtenaren.

c. Als beginsel aan te nemen, dat het bij de koffiecultuur dienstplichtige huisgezin, hetwelk in het bezit is van 500 vruchtdragende boomen mono-soeki- pagger- kampong- of boschkoffie, vrijgesteld zijn zal van de verplichte teelt in geregelde tuinen.

d. Geene gronden voor Gouvernmentstuinen in exploitatie te brengen dan met goedkeuring der Regeering.

e. Te bepalen, dat ter plaatse waar de gemiddelde opbrengst over drie jaren, binnen een kring van zes palen, 1000 pikols koffie bedragen heeft, een koffiepakhuis zal worden opgericht, terwijl aan de leveraars van koffie welke buiten dat rayon verkregen is, . . . zal worden te goed gedaan drie centen per paal en per pikol voor transportloon.

¹⁾ Het schijnt dat de Resident van de Preanger regentschappen dien maximum-afstand heeft voorgesteld, »omdat het niet onbillijk geacht kon worden, daar de teelt van den koffieboom aldaar verplichtend (verplicht?) is.» De heer Bosch zegt — naar 't schijnt iets of wat ironisch — bij de bespreking van de verschillende adviezen: »Waarom dit niet onbillijk is, waarom de bevolking in de Preanger zwaardere lasten moet dragen dan elders op Java, wordt niet gezegd» (Alg. Verslag, blz. 160 en 161). Hoe kan hij dan ten slotte toch zelf denzelfden maximum-afstand voor de Preanger voorstellen?

²⁾ Zie boven blz. 258.

Ofschoon deze voorstellen getuigen van eenen milderen geest dan de tegenwoordige regeling, en van den wensch om aan de bezwaren van de bevolking te gemoet te komen, behoeven wij, na de beoordeeling van des schrijvers beschouwingen die aan zijne voorstellen zijn voorafgegaan, niet te zeggen, dat wij ons niet met die voorstellen kunnen vereenigen.

Zutphen, Februari 1871.

L. Ed. L.

DE VOLKSOVERLEVERINGEN

BETREFFENDE

de voormalige gedaante van Noord-Selebes en den oorsprong zijner bewoners.

Om de bewoners van een land te leeren kennen en langzamerhand te begrijpen, behoort men zich niet alleen op de hoogte te stellen van hunnen feitelijken toestand, maar ook te trachten hunne geschiedenis in haren samenhang te omvatten, het actueele zooveel mogelijk in verband tot het verledene te beschouwen.

Van de noodzakelijkheid en het nut van de opvolging van zulk eene methode overtuigd, heb ik eene reeks van jaren mij onledig gehouden met de oude geschiedenis van Noord-Selebes na te gaan, voor zoover deze nog onder de verschillende stammen, die deze streken bewonen, broksgewijze kan worden aangetroffen. De verhalen en traditiën werden door mij onderling vergeleken, en terwijl zij elkander ophelderden, tot een geheel gebracht. Noch groote inspanning noch herhaalde teleurstellingen van wege de onzekerheid der bronnen en de verscheidenheid van opvatting en mededeeling mijner berichtgevers, heb ik ontzien, ten einde den sluier welke het verledene van het tegenwoordige scheidt, op te heffen.

De door mij verkregene, voor de kennis van de vroegere toestanden van dit gewest meest verrassende uitkomsten, wil ik pogen kortelijk bekend te maken.

Naar luid der overleveringen, thans nog onder de Sangiërs, Tooe'm-Boelohers, Mongondoeërs, Soewawaërs, Holontaloërs, Tominiërs en Tinomboërs verspreid, had Noord-Selébes, namelijk dat gedeelte van genoemd

eiland dat tegenwoordig gelegen is tusschen de tandjoeng Papaloempoe-
ngan ten Noorden en de tandjoeng Kampar bij Pahigi ten Zuiden, wat het
fysisch voorkomen betreft, vroeger eene gansch andere gedaante.

De grenzen van deze landtong bereikten toen ten Noorden slechts de
Woeloer-mahatoes, zijnde de bergen welke tegenwoordig tusschen de Mi-
nahasa en Mongondoe liggen. De bocht van Tomini besloeg noordoostelijk
eene grootere uitgebreidheid, doordien destijds de vlakten van Holontalo en
Molomboelae geheel, en die van Bawangio gedeeltelijk door de zee bedekt
werden. De thans op verscheidene plaatsen aangetroffen wordende lage
kustlanden, gelijk die van Bolano en andere, bestonden nog niet, maar
waren meer of min diepe inhammen, alwaar de zee den voet der uitge-
doofde kraters en opgeheven bergen, welke, evenwijdig met de kust, zich
van Mongondoe tot Pahigi uitstrekken, bespoelde.

De eerste verandering waarvan bedoelde traditiën gewag maken, was
de vereeniging van de ten Noorden van de Woeloer-mahatoes, of liever
tusschen deze en den Sangi-archipel, gelegene vulkanische eilanden, met
name Tamporok, Kalawat, Lokon, Masarang Tompoesoh, Sopoetan en an-
dere, of hêt ontstaan van de Minahasa. — Deze gebeurtenis, wellicht
gepaard met buitengewone verschijnselen wier oorzaken de bevatting
der primitieve bewoners van Noord-Selebes te boven gingen, had, gelijk
te begrijpen valt, eenen zoodanig diepen indruk te weeg gebracht, dat
alle mededeelingen, in dit opzicht althans, met elkander tamelijk wel
overeenstemmen.

Eene overlevering door mij een twaalfal jaren geleden onder de San-
giërs aangetroffen, was intusschen oorzaak van de vroeger door mij omhelsde
meening, dat de tegenwoordige Minahasa, met inbegrip van de Sangi-eilan-
den, voorheen een groot land uitmaakte, welks grenzen zich ten Noorden
tot Sarangganeï en Makalësoeng uitstrekten. Deze overlevering, uit den
mond van slechts één persoon opgeteekend, verdient echter geen al te groot
vertrouwen. Uit andere verhalen blijkt met meer waarschijnlijkheid, voor
zoo ver dit nog kan worden nagegaan, dat Siawoeh en de Noordkust der
Minahasa na het ontstaan van dit land immer door de zee van elkander wa-
ren gescheiden. Het tegenwoordige eiland Tagoelandang, welke naam »dwars
in den weg» beteekent, lag tusschen beiden in en had zijnen naam aan deze
ligging te danken. Het eiland Mangindano evenwel zou zich in die dagen
tot aan de Zuidkust van Siawoeh hebben uitgestrekt. Masambetiroh, de
held van Mahengetan, eene landstreek welke ten Noorden van het tegen-
woordige eiland Siawoeh lag, ging overland met zijne volgelingen dit ge-
west beoorlogen. Eerst toen Makapoedelloeh, de zoon van Batahansorong,
als datoe of vorst het bestuur over Mahengetan voerde, verzonk een groot
deel van dit vaste land in de diepte, volgens het volksgeloof, om reden
hij zijne zuster Taroara verkrachtte. Tijdens deze katastrofe bleef het

hoogste land alleen bewoond, en doordien de bewoners, wegens het verlies hunner bloedverwanten en bekenden, een geruimen tijd daarna dagelijks jammerfeesten vierden en treurliederen aanhieven, werd aan dit land de naam van Sangi, van het werkwoord Soemangi, dat jammeren of weeklagen beteekent, gegeven.

Niet waarschijnlijk is het dat de vulkanische krachten welke Mahengentan vernielden, de lage landen tusschen de Woeloer-Mahatoes en het eiland Tagoelandang gelegen, gelijktijdig hadden doen verzinken. Deze vernieling is volgens de traditiën een geruimen tijd later geschied. — Evenmin kan met eenige kennis der overleveringen worden beweerd, dat de op zich zelf staande toppen van den Tamporok, Kalawat, Lokon en andere, vroeger ooit met het hoogland van Mongondoe verbonden waren geweest. — Mogelijk zou het zijn, dat vóór het ontstaan der hiervoren bedoelde vulkanische eilanden, Noord-Selebes zich tot het eiland Makalësoeng had uitgestrekt; doch de aanduidingen ontbreken ons, en niettegenstaande alle aangewende pogingen, heb ik in geen der volksverhalen van de naburige stammen eenig bewijs daarvoor gevonden.

Het ontstaan van de vlakten van Holontalo en Molomboelaha en gedeeltelijk die van Bawangio, alsmede de vorming der lage kustlanden, zijn volgens de overleveringen gebeurtenissen van lateren tijd.

Gegronde redenen om uit een historisch oogpunt aan de waarschijnlijkheid van den bijzonderen inhoud van al deze overleveringen, zooals die hiervoren door mij is medegedeeld, te twijfelen, bestaan er, voor zoo verre ik nauwkeurig heb kunnen nagaan, niet. — Integendeel kunnen de verkregene resultaten door geognostische bewijzen tot eenige zekerheid worden gebracht. — Het is derhalve niet onbelangrijk ook hieromtrent iets aan te teekenen.

Eene wat meer dan oppervlakkige opneming van de Minahasa geeft voldoende zekerheid, dat zij haren tegenwoordigen vorm alleen te danken heeft aan de uitwerpselen van de aldaar nog aangetroffen wordende vulkanen, welke, vroeger als eilanden geïsoleerd staande, door aanvulling der tusschenliggende diepten en kloven met elkander werden verbonden. — Het aanwezen op de oppervlakte en in eenige diepten van basalt, trachiet, trachietporphier en andere vulkanische voortbrengselen, gelijk tuf, slakken, lava, obsidiaan, vulkanisch zand met deelen van veldspath en augitkristallen, zijn voldoende bewijzen om het ontstaan van dit land op de aangeduide wijze te constateeren.

De vorming van de vlakten van Holontalo en Molomboelaha en gedeeltelijk die van Bawangio moet hoofdzakelijk worden toegeschreven aan twee oorzaken, namelijk de opheffing van den bodem en de aanslibbing van sedimenten, welke langzamerhand van de ten Noorden liggende bergreeksen afspoelden. Tot op eene hoogte van meer dan twee honderd meters vindt men op de

opgeheven bergen koraalgesteenten met talrijke schelpen van den tegenwoordigen tijd schier ongeschonden door elkander liggen. Op verscheidene plaatsen komt het graniet als erratische blokken voor. Vervolgens grauwaske, mergel, door ijzer bruin of rood gekleurde zandsteenlagen en plastische klei van eene grauwe, gele of blauwe soort. Een gedeelte dezer vlakten kan tot de plusiatische formatie worden gebracht, die plaatsen namelijk alwaar de zoogenaamde goudgronden voorkomen, en waarin sporen van hornblende, serpentijn, syenit, chlorit, kiezelschiefer, kwarts, veldspath, glimmerijzer en koperarsenikkies kunnen worden aangetroffen. De goudaderen, grootendeels aan den voet der opgestuwde bergreeksen gelegen, zijn blijkbaar door afspoeling ontbloot geworden. Behalve de genoemde Minahasasche vulkanen hebben de uitgebrande kraters van Malelango, ten Westen van Mongondoe, en Boeliohoeto, tusschen Boeool en Soemalata gelegen, om niet van andere toppen, zooals de Boelalo in het Boeoolsche, te gewagen, ook tot de vorming van de Noord-Selebesche landtong in overoude tijden, vóór het ontstaan der Minahasa, zekerlijk het noodige bijgedragen.

De kustvlakten bestaan uit alluviale gronden, welke zich in verloop van tijd op koraalbeddingen gevormd hebben.

De Noord-Selebesche landtong, door mijne berichtgevers boeta moloben, hoeta daä en lipoe dakaä, of het groote land genoemd, bestond derhalve primitief uit eene reeks van het Westen naar het Oosten loopende sub-marine kraters en uit de zee opgestuwde vulkanen, welke onafgebroken de tusschenliggende ruimten met asch en uitgeworpen steenen opvulden. Op deze lagen werden gedurende een tal van eeuwen breede lavastroomen uitgestort, terwijl de aandrang der stoffen uit de diepte weder opheffend op den koraalbodem werkte. Deze landstreek werd oorspronkelijk door de voorouders van de Tooe'm-Boeloehers, Mongondoeërs of Soewawaërs, Holonta-loërs en Tominiërs of Tinomboërs bewoond.

Omtrent de hiervoren bedoelde stammen ga ik thans over het een en ander mede te deelen.

Ten tijde dat de tegenwoordige toppen van den Tamporok, Kalawat, Lokon, Sopoetan en andere bergen in de Minahasa zich als eilanden aan het oog vertoonden, waren de voorouders der Tooe'm-Boeloehers aan de Noordzijde van de Woeloer-mahatoes gevestigd, op eene plaats Mahawatoe, of liever Toehoer in tanah, genaamd.

Den inhoud der daarop betrekkelijke overlevering, namelijk die van Karema en Loemimoeet, letterlijk opvallende, zou men allicht geneigd zijn aan te nemen, dat ter plaatse voornoemd slechts twee personen vertoefd hadden. Dit was echter niet het geval. Gelijk zulks uit andere, in den verhaaltrant dezer volken voorhandene traditiën blijkt, behoort men in deze namen de stamouders met hunne volgelingen te begrijpen. De stam Karema-Loemimoeet woonde derhalve aanvankelijk te Toehoer in tanah. Later, toen

door vulkanische krachten de bergen Tamporok of Awoehan, Kalawat, Lokon en andere aan elkander verbonden waren, gingen hunne afstammelingen, de oudsten of empoengs, met name Pinontoan, Roemengan, Manaronsong, Koemiwel, Lololing, Mangaloeoen, Sopoetan, Makawalang, Winawatan, Roemojoporong, Roringseëpang, Pangerapan, Pontomandolang, Toloemangkoen en Pangibatan, alle met hunne kinderen en volgelingen, naar het Noorden, en kozen zich tot verblijfplaats respectievelijk de bergen Lokon, Roemengan, Wawoh, Koeranga, Poeser in tanah, Worotikan, Sopoetan, Awoehan en Kalawat; de vlakte bij Paniki; het eiland Lembah en de tandjoeng Polisang. De empoengs met name Mandei, Totokai, Tingkoelendeng, Soemendap, Makarawoeng, Repih, Moentoe-oentoe, Marinoja, Panaäran, Tamatoelar, Mioio, Mainalo, Mamarimbing, Makaraoe en Toemi-läär, bleven met hunne bloedverwanten te Toehoer in tanah achter. De empoeng Makaliwe vertrok naar Mongondooe, terwijl Manalea, Manambeka, Manambeang, Manawaäng en Koemambong met hunne volgelingen van de Minahasa over zee oostwaarts gingen.

De stammen Pinontoan, Roemengan en andere, welke Toehoer in tanah verlieten en de tegenwoordige Minahasa bevolkten, smolten weldra ineen; doch herhaalde oneenigheden deden deze, toen zij gezamenlijk te Toemaratatas op de vlakte van Tooe'mpaso woonden, weder uit elkander gaan. Deze verwijdering noemde men de pahawetengan noewoeh, de verdeeling der spraak, of van den Tooe'm-Boeloehschen heroëndienst.

Gelijk bekend is, beteekent Tooe'm-Boeloeh bergbewoner, of lieden die van de Woeloer-, Boeloer-, Boeloed-, of Boeloeh-mahatoes, de zogenaamde honderd bergen, of berg met honderd toppen, afkomstig zijn. De legende omtrent de bevruchting van Loemimoeoet door den Zuidewind en hare vereeniging met Toar duidt op de bestaan hebbende gemeenschap met Mongondooe, welk land gelegen is ten Zuiden van de Woeloer-mahatoes, en op de aanhuwelijking der volgelingen van Loemimoeoet en Toar onder elkander. De Tooe'm-Boeloehers behooren derhalve te worden aangemerkt als aan Mongondooe verwant. Tegen eene dusdanige verwantschap leveren de bouw des lichaams, de vorm van het hoofd en de physiognomie van beide volken geene bezwaren op. Ecn der Vorsten van Bolaäng, Mokijan genaamd, baseerde zelfs op deze verwantschap zijne suprematie over de Minahasa.

De stam Karema-Loemimoeoet, of de van de Woeloer-Mahatoes afkomstige, door dezen naam aangeduide Tooe'm-Boeloeh-stam, splitste zich alstoen in drie hoofdafdeelingen, welke de namen van Tooe'm-Boeloeh, Tooe'nsea en Tooe'm-Pakewa kregen.

Onder aanvoering van de toenahas Mapoempoen, Beloeng, Kakemang en Poekoel begaf zich de Tooe'm-Boeloeh-stam naar het Noordwesten van de Minahasa, en legde den grondslag van de tegenwoordige pakasaäns Tooe'm-Bariri,

Saroinsong, Kekaskasen, Toemoeoeng en Ares. De toenahas Walalangi en Rogih togen met hunne volgelingen naar het Noordwesten van de Minahasa, uitmakende den Tooe'nsea-stam, welke daarna gesplitst werd in de pakasaäns Toe'nsea en Kalawat. Gedeeltelijk op de plaats van verdeeling blijvende, verspreide zich de Tooe'm-Pakewa-stam in het Zuiden der Minahasa. Onder de toenahas Koperoh, Watah, Mononimbar, Karengis en Pijai verkregen de pakasaäns Tooe'm Wasijan, Tooe'm Paso en Kawangkoan hunne zelfstandigheid.

Tot de pakasaän Tooe'nsea behoorden tevens de Kattinggolaërs, die thans tusschen Kaidipan en Kwandang op Holontalosch grondgebied gevestigd zijn.

Vereenigd met Tooe'nsea woonde deze stam op het eiland Lembah en later te Polisang, onder een datoe of oudste, Linoegoe genaamd. Op elkan- der volgende twisten noodzaakten hen echter, onder Kaloemata, Polisang te verlaten. Zij begaven zich toen over Kalawat naar Kobo in het Mongondoesche, en later naar Soewawa en Limoeto. Oneenigheden met Limoetosche hoofden waren oorzaak, dat zij zich met der woon vestigden te Toepa in het Holontalosche, en later naar den oorsprong der Andagilerivier, hunne tegenwoordige verblijfplaats, gingen. Wegens de aanneming van het Christendom, hetwelk onder het Engelsch tusschenbestuur evenwel weder door den Islam werd verdrongen, verklaarde de Gouverneur en Directeur R. Padtbrugge dit landschap onafhankelijk, en sloot het successie-ve-lijk met de O. I. Compagnie verscheidene overeenkomsten.

De Roemogaërs, die voorheen tusschen de Woeloer-mahatoes en den berg Doeloedoek verspreid woonden, werden langzamerhand door zekeren Boedolangih, ook wel Oebodia genaamd, op eene plaatst Boemboengan bij el- kander gebracht. Mokododoedoet of Mokodoeloedoek, zijn kleinzoon, die met zekere Bonia of Tendenan gehuwd was, bij wie hij drie kinderen verwekte, met name Jajoebangki, Ginoepid en Ginsapodo, volgde hem als datoe op, na door de oudsten van het land, Atidji, Diondomo, Soemondag, Balasake en Antaloena, tot die waardigheid te zijn gekozen.

Door kuiperijen van zijnen broeder verbitterd en ongezind langer te Boemboengan te blijven, begaf zich Kinalang, een kleinzoon van Mokododoedoet, met zijne volgelingen naar de tegenwoordige vlakte van Mongondooe, en vestigde zich aldaar. Zijne afstammelingen, met name Garoeng, Boetiti, Makalalo, Podo, Maniti, Ireasan en anderen, verspreidden zich over de hierboven genoemde vlakte, en stichtten aldaar verseheidene negorijen. Wegens deze vestiging werden de Roemogaërs door de naburige stammen »volk van Mongodooe'' genoemd. Met de Tooe'm-Boeloehers, Soewawaërs en Holontaloërs leefden zij in goede verstandhouding.

Nadat zij een tal van jaren alhier vertoefd hadden, werd Mongondooe door de Bolaängo s bezocht. Hun opperhoofd Intoe-intoe vestigde zich met zijne volgelingen aan den oever van de Lombagin-rivier, en trachtte de oorspronke-

lijke bewoners op allerlei wijzen ten onder te brengen. Zijn kleinzoon Ago volgde zijn voorbeeld, doch zonder eenig succes. Eerst in de dagen van den Mogondoeschen datoe Doeaoeloe gelukte het Damo-poliñ, die over de Bolaāngo's het bewind voerde, zijnen broeder Wantania als datoe van Mongondooe te doen erkennen.

Kort vóórdat Mongondooe onder Bolaāng kwam, voerde het eenen hardnekkigen oorlog tegen Soewawa. Deze strijd eindigde met de nederlaag der Soewawaërs, een volksstam welke bewesten Doeloedoek woonde, en met de vernieling van een groot aantal hunner nederzettingen.

In verloop van tijd kregen de Bolaāngo's eenen overwegenden invloed over de Mongondooërs, vooral in de dagen van Mokoago den tweeden of Binangkan, en werden de oorspronkelijke inwoners van lieverlede geheel gebracht onder het bestuur dezer vreemdelingen, die tot dat einde ook met de bewindhebbers der O. I. Compagnie contracten sloten, en van dezen de noodige hulp erlangden.

De oudste bewoners van Holontalo en Limoeto waren voorheen gevestigd op den Tilon-Kabila, een berg ten Noordwesten van de tegenwoordige vlakke van Holontalo gelegen, en in de valleien thans ten Noorden, ten Oosten en ten Westen van dezen berg aanwezig. Nadat zij zich later in verscheidene stammen, die de namen droegen van Hoelontalangi, Hoenginaä, Loepoio, Hoengintië, Waboe, Lahengo, Padengo, Hoeangobotoe, Tapa, Lahoeonoe, Toto, Doemati, Ilotidea, Panggoelo en Tamböö gesplitst hadden, werden zij door olongias of oudsten bestuurd. Deze toestand duurde volgens hunne traditiën eenen geruimen tijd voort, totdat de stam Hoelontalangi zich boven de anderen verhief, en Wadi-palapa, bijgenaamd Tilahoedoe, zich door list en overreding het opperbestuur over al de olongias aanmatigde.

Vóór deze ineensmelting hadden de stammen die later onder den naam van Limoeto bekend werden, zich van de overige afgescheiden. Deze, met name Limehedaä, Hoentolotiopo, Hoengajo, Doenggala en Timilito, werden door Boei-Boengale vereenigd, doch andere olongias of hoofden brachten hen, ofschoon onafhankelijk gebleven, van lieverlede onder den invloed van den Holontalo-stam. De geschiedenis dezer twee hoofdstammen loopt in vele opzichten ineen, en de tegenwoordige bewoners van de landschappen Holontalo en Limoeto beschouwen zich thans als tot ééne stam behorende.

Toen Wadi-palapa zich sterk genoeg gevoelde, en het bestuur in het Holontalosche geregeld had, ging hij de Tomini-landen beoorlogen en ten onder brengen. Zijn zoon Walango volgde zijn voorbeeld, en liet de landen Tomini, Tinombo, Ampibaboe en Pahigi schatting aan Holontalo betalen. De vrouw van Walango Molië, die vorstin van Limoeto was, bevorderde de belangen van haar rijk en veroverde Poso, Todjo en de

Toehia-eilanden. Later werd de gansche Noordkust ook onder Limoeto gebracht.

Daar de regeerende stammen van Holontalo en Limoeto aan elkander nauw verwant geworden waren, werden over en weder de olongias van Holontalo en van Limoeto tot het bestuur gekozen. Met de datoe's van Soewawa en Mongondoe, alsmede met de oudsten der Tooe'm-Boeloehers leefden zij in goede verstandhouding.

Onder de zuster van Walango, Intehedoe, ontstonden er echter oneenigheden tusschen Holontalo en Limoeto, welke eenen geruimen tijd aanhielden. De olongia van Limoeto, Hoemonggiloe, zich onmachtig gevoelende om voortdurend den oorlog tegen Holontalo vol te houden, zond zijn zoon Detoebia naar Ternate, om van zijne aanverwanten aldaar hulp te erlangen. Deze door Ternate verleend zijnde, werd Holontalo ten onder gebracht. Met de komst der Ternatanen werd de Islam, die reeds onder Matolodoe-lahoe eenige vorderingen had gemaakt, krachtdadiglijk in deze landen uitgebreid. Degenen onder de bevolking, welke aan hunne Alifoeroe godsverering de voorkeur gaven, werden op allerlei wijzen gedwongen, zelfs met kastijding en terdoodbrenging, om de Mohammedaansche leer te omhelzen.

De Holontalo'sche en Limoeto'sche olongias, den druk van Ternate moede, onttrokken zich aan het oppergezag hunner Vorsten; doch met behulp van de wapenen der Compagnie werden beide landen door Kaitjili Sibori weder onderworpen. Ten einde zich daarop te wreken, riepen bedoelde olongias de hulp der Mangkassaren in. Daar deze door genoemde Compagnie onder C. Speelman verslagen waren, kwamen Holontalo en Limoeto, krachtens Art. 17 van het Bongjasch contract, op nieuw onder Ternate. In 1678 werden deze landen onder het bestuur van de O. I. Compagnie gebracht, en sloot de Gouverneur en Directeur der Molukkos R. Padtbrugge met de betrokkene olongias en hoofden overeenkomsten van onderwerping en schatplichtigheid.

Ofschoon niet altijd recht duidelijk van wege de schuwheid en ongenegenheid der bevolking om hare traditiën aan vreemden mede te deelen vindt men in de overlevering der Tomini-volkeren toch een tal van sporen van verwantschap met de hiervoren bedoelde Noord-Selebesche stammen.

Ongeveer gelijktijdig met de afscheiding der Limoetoërs, kwamen de oudste bewoners van Tomini van de ten Oosten van den berg Ile-ile liggende landstreek. Hunne eerste verblijfplaats lag tusschen de tegenwoordige rivieren van Toeladengki en Bajole in de bosschen en langs de hellingen der bergen Balipa, Ongka en Sojol.

Nadat zij geruimen tijd vereenigd te Moeoba, eene plaats dicht bij de tegenwoordige negorij Tinombo, onder een oudste, Baloila Kosah genaamd, vertoefd hadden, begaven zich verscheidene oudsten met hunne volgelingen naar het west ten Zuiden van de Bajole-rivier, alwaar zekere Kaliaboeh hen ten onder

bracht en van Tomini meer of min onafhankelijk maakte. Zij kregen toen den naam van Siaboeh, welke later in Tiahoe en vervolgens in Tilomboh of Tinombo veranderde. Vanhieruit werden de negorijen Malata, Hoentingo, Tidoea, Tipajo, Tori-Boeloeh, Tinondaä en Boerangas bevolkt, die aanvankelijk vreedzaam, later echter in vijandschap naast elkander leefden. Te Tinondaä en Boerangas kwamen vervolgens vele personen, behorende tot den zuidelijken Alifoeroe-stam zich vestigen, ook wel vreemdelingen van over zee, en verdrongen de eerste opgezetenen. Omstreeks dezen tijd werden de Soewawasche negorijen Balalogodoe, Mapadoehoe en andere door de Mongondoeërs verwoest, en togen er duizenden Soewawaërs met hunne vrouwen en kinderen over Holontalo naar de Tomini-landen.

Na deze vestiging kwam de onlongia Wadi-palapa of Tilahoedoe deze streken beoorlogen en bedoelde negorijen met list en geweld onder het oppergezag van Holontalo brengen. Door den Gouverneur en Directeur der Molukken R. Padbrugge in 1678 op hun verzoek van de macht der Holontaloërs verlost, stonden zij eenigen tijd onder meer direkt toezicht van den te Lamboenoe gevestigden Compagnie's posthouder, doch vervielen later onder den verderfelijken invloed der Mandaren, toen de vorst van Tjinrana, Sandelana, over het bezit eener jonge vrouw oneenigheden kreeg met zijnen broeder Tondalaboewah en zich naar de Tomini-landen begaf.

Van Ampibaboe met zijne bloedverwanten naar Mouton verhuisd zijnde, werd de Ana Eo Saboenge, een geslepen Mandarees, in 1831 door de Regeering tot onlongia, of liever Magaoe, aangesteld en kwamen de landen tusschen de rivieren Molosipat en Togas op wederrechtelijke wijze onder het bewind der Mandaren. Dat dit bestuur, door vreemdelingen gevoerd, ontevredenheid en haat onder de oorspronkelijke Alifoeroe bewoners verwekte en hen meer tot afzondering in hunne bergen noodzaakte, behoeft wel geen nader betoog.

Het is door mij reeds onderscheidene malen elders gezegd, dat, behalve de Mandaren, ook de Bantickers, Toensingalers, Pasanbangkoërs, Bolangoërs, Kaidipaners en Bolaäng-itamers, Boneërs, Boalemoërs en Boeoolers niet tot de oorspronkelijke bewoners van Noord-Selebes behooren. Deze vreemdelingen, van lieverlede in den laatsten tijd aangekomen, hadden zich met toestemming der Noord-Selebesche stammen alhier gevestigd en in meerdere of mindere mate, uitgezonderd de Bantickers, met hen vermengd. Onder deze binnendringers waren de Bolaängo's de meest belangrijken, als hebbende boven allen den grootsten invloed op de oorspronkelijke bewoners uitgeoefend, om welke reden ik een kort overzicht van hunne geschiedenis hier niet overbodig acht.

De Bolaängo's, een donker gekleurd volk, met min of meer kroezig haar, welke thans op het noordelijk- en zuidelijk kustgebied van Mongondoe, gedeel-

telijk te Bintaoena en te Kattinggola wonen, hielden voorheen, nadat zij een geruimen tijd in de Moluksche wateren gezworven hadden, hun verblijf te Kaboeroekan, bij de tegenwoordige negorij Kema, op het eiland Lembeh en bij de tandjoeng Polisang. Oneerigheden met den Tooe'nseastam echter noopten hen zich vandaar te verwijderen. Hun opperhoofd, Intoe-intoe genaamd, vertrok met een gedeelte langs de Noordkust van Selebes over de eilanden Bangka, Babontehoeh of Manado toewah, Mangatasi (eene rivier in het Tooe'm-Barirische) en Ranoiapo, naar de monding van de Lombagin, die in het Mongondoesche haren oorsprong neemt, en vestigde zich aan de Oostzijde van genoemde rivier. De oudsten Doegia en Bantong begaven zich met hunne volgelingen langs de Zuidkust van Selebes, over Boenongo (het tegenwoordige Kota-boena) en tandjoeng Bantong (bij de tegenwoordige Hoengo lo Potilahoe of tandjoeng Plesko) naar Totoia (het tegenwoordige Negri-lama), ongeveer tien uren beoosten de hoofdplaats Holontalo gelegen.

Met behulp van den Tooe'm-Boeloeh-stam brachten Damo-poliñ en Wantania de oorspronkelijke bewoners van Mongondoe met list, geweld en overreding ten onder. Een geruimen tijd daarna beoorloogde Daepeagoë, die te Mongoladia, in de nabijheid van het tegenwoordige Molibagoë, woonde, de Soewawaërs, welke tusschen Mongondoe en Holontalo hun verblijf hielden, toen haar broeder door eenige hunner aanzienlijken beledigd werd, en veroverde een gedeelte van het kustgebied tot Potigada.

De vorst van Limoeto, Moito, van de schoonheid der dochters van Daepeagoë hoorende, ging deze, met name Tanahi en Damopinda, huwen. Met zijne vrouwen naar Limoeto terugkeerende, werd hij door vele Bolaängo's gevolgd, welke zich te Tidoepo vestigden. Na den dood van Moito en zijne beide vrouwen door de Limoetoërs als slaven bejegend, vatteden de Bolaängo's het voornemen op om naar Mongoladia of Molibagoë terug te keeren. Te Potanga komende werden zij door den Marsaoli van Holontalo, Hoelobala, en den olongia Eiato overgehaald om zich te Palanggoewa neder te zetten. Na een geruimen tijd aldaar vertoefd te hebben, kregen de Bolaängo's oneenigheden met de Holontaloërs. Hun hoofd Matoka vertrok alstoen met een groot gedeelte der Bolaängo's naar Molibagoë. Eenige oudsten met hunne bloedverwanten bleven echter te Palanggoewa achter, vermengden zich met de Holontaloërs en kregen een onafhankelijk bestaan.

Van het aanwezen van Matoka te Molibagoë bericht ontvangende, ging de Radja Lioe of Datoe Lioe, die over de op de Noordkust van Selebes gevestigde Bolaängo's het bewind voerde, naar Molibagoë, en haalde Matoka over om zich aan de Westzijde van de Lombagin-rivier te vestigen. De Bolaängo's aan de Oost- en Westzijde van de Lombagin-rivier hadden alstoen gelijke aanspraken en rechten. Matoka keerde spoedig naar Molibagoë terug, en ging vervolgens naar Holontalo, alwaar hij over-

leed. Zijne volgelingen bleven gedeeltelijk te Lombagin achter en scheidden zich af onder zekeren Napoe.

Zucht van de Bolaāngo's van de Oostzijde der rivier, om hunne stamgenooten van Molibagoe ten onder te brengen, alsmede overlast van krokodillen noopten hen naar Oeki te gaan. Na de vestiging aldaar kregen zij den naam van Bolaāngo-Oeki, en kozen zij een opperhoofd, welke den naam van Pangkoeli droeg.

Omtrent de verwantschap, levenswijze en ontwikkeling, het uiterlijk voorkomen en de eigenschappen van hunnen geest, alsmede de vermenging der primitieve Noord-Selebesche stammen met vreemde volken en hunne afwijking van het oorspronkelijke type, stip ik nog het volgende aan.

Alhoewel, blijkens hunne traditiën, van verschillende afkomst, stonden de Tooe'm-Boeloeh-, Mongondooe-, Holontalo- en Tomini-stammen aanvankelijk in eene zeer nauwe betrekking tot elkander. Hunne toenmalige verblijfplaatsen waren, volgens de ouden van dagen, die mij in mijn onderzoek hebben voorgelicht, op de bergen en in de valleien tusschen de Woeloer-mahatoes en de Ile-ile, de laatste een berg ten Noordwesten van de tegenwoordige vlakte van Holontalo gelegen. In die hooge oudheid woonden zij hier, door huwelijken onderling verbonden, een geruimen tijd ongestoord bijeen. Afscheiden van het ontstaan dezer volken, behoort derhalve zulk een vreedzaam samenwonen, hoewel het niet afdoende op eenen gemeenschappelijken oorsprong wijst, toch in meerdere of mindere mate als de oorzaak van hunne treffende typische overeenkomst te worden aangemerkt.

Door twisten en oneenigheden, meestal voortvloeiende uit het gezamenlijk grondbezit, later uiteenspattende, begaven zich deze stammen, alleen het oppergezag hunner geleiders erkennende, gedeeltelijk naar het Noordoosten, en gedeeltelijk naar het Westen en Zuidwesten, naar de toppen der hoogste bergen, alwaar zij geheel afzonderlijk leefden. Hun voedsel bestond toen uit vruchten, wortelen en eieren. Het tappen van de sagoeweer was hier niet bekend. Evenzoo het gebruik van vuur, dat later toevalligerwijze werd gevonden. Hunne lichamen, geheel ongedekt, versierden zij slechts bij wijlen met de *Dracaena terminalis*, de bloemen van den *Hibiscus rosasinensis* en andere gele en roode bladeren, die ook thans onder de bewoners dezer streken eene zekere heiligheid bezitten, en als zoodanig nog aan de voorouders geofferd worden. Hunne godsvereering was geen doode vormendienst, maar het eenvoudig uitvloeisel eener kinderlijke behoefte, om hunne vadersen dank te betuigen en zich in hunne bescherming aan te bevelen. De oudsten gingen hen daarin voor, tot dat zich later een priesterstand

vormde en de natuur met daemonen bevolkt werd, wier invloed zij poogden te bedwingen.

De overleveringen dezer stammen, meer in bijzonderheden met elkander in overeenstemming gebracht, geven van lieverlede ongezocht de blijken van eenen zekeren voortgang in ontwikkeling en beschaving. In verloop van tijden door huwelijken der oudsten weder tot elkander genaderd, beoefenden zij den landbouw, en men vindt zelfs melding gemaakt van eenige bedrijven, gelijk het vlechten van kleedingstukken uit de vezelen van bamboe en andere grassoorten, de bereiding van boombast om zich dagelijks er mede te dekken, het smeden van ijzer en het bakken van aardn potten. Maar bij de mindere innigheid dezer toenadering in vergelijking met vroeger, traden de uiteenlopende belangen weldra op den voorgrond en gaven aanleiding tot een treurig particularisme; terwijl de toenemende zucht om koppen te snellen en om zich slaven toe te eigenen, de oorzaak werd van herhaalde oorlogen, die het volk decimeerden.

Het lichaam van de Tooe'm-Boeloehers, Mongondooërs, Holontaloërs en Tominiërs, dat gemiddeld eene lengte bereikt van 1.50 meter, kan over het algemeen slank genoemd worden. Vol en krachtig zijn hunne spieren. De kleur van de huid is tusschen licht bruin en geel. Blanken treft men slechts onder de bergbewoners aan, vooral onder de vrouwen, die niet veel aan de invloeden van het weder blootgesteld worden. Het gelaat is levendig en niet zonder uitdrukking; en onder de vrouwen ziet men veelal aanminnige gezichten. Het voorhoofd, dat in profiel eene bijna verticale lijn volgt en geene groote achterwaartsche helling heeft, is tamelijk hoog. De oogen zijn open en hebben eenen rechten elliptischen vorm. De jukbeenderen zijn niet vooruitstekend, terwijl de neus klein, doch goed gevormd, en de mond welbesneden is. Het hoofdhaar is glinsterend zwart, zacht en golvend, niet ruw of kroezig. Op hun lichaam wordt weinig haar gevonden, omdat, zoo men beweert, het onder de vroegere geslachten voortdurend werd uitgetrokken. De zintuigen zijn scherp en buitengewoon geoefend.

Oorspronkelijk is de bewoner van Noord-Selebes vlug van begrip en zeer vatbaar voor allerlei indrukken. Hij heeft een goed geheugen, en een goed oordeel. Eene geringe oefening maakt hem spoedig met Europeesche denkbeelden gemeenzaam; bovendien getuigen zijne maatschappelijke handelingen van verstand en overleg. Onder elkander zijn zij vroolijk van aard en in hunne gezelschappen houden zij veel van pikante en bedekte spreekwijzen. Daarbij zijn zij oprecht en spoedig vertrouwelijk, indien zij overtuigd zijn dat de persoon hun vertrouwen waardig is; doch evenzeer zijn zij licht geraakt en dadelijk in toorn ontstoken. Voor hoogere ontwikkeling hebben zij allen aanleg en betoonen daartoe grooten lust en opgewektheid, vooral wanneer zij eenmaal de bewustheid hebben, dat zij behandeld worden als personen, wien gevoel van eigenwaarde betaamt.

In dezen oorspronkelijken lichamelijken en zedelijken toestand is echter door velerlei inwerkingen van buiten eenige wijziging gekomen. Hoewel nog niet geheel verbasterd, is de tegenwoordige Tooe'm-Boeloeh-stam toch blijkbaar verzwakt, dewijl hij van een meer natuurlijk leven vervreemd is. Onder het thans levend geslacht worden velen aangetroffen, die aan borst- en andere kwalen lijden. Daarbij is de oprechtheid bijkans geweken, en de meeste Tooe'm-Boehoelers zijn door hunne latere opvoeding achterhoudend en huichelachtig geworden. De Mongondoeërs, Holontaloërs en Tominiërs zijn door slechte voeding, geslachtsgemeenschap op te vroegen leeftijd, eene gewoonte die zij met den Islam van vreemden overnamen, en door eeuwenlange verdrukking, ook door gebrek aan oefening van geestkracht en wil, lichamelijk grootendeels verbasterd en zedelijk bedorven. Sluwheid, zorgeloosheid en achterdocht zijn thans hunne hoofdtekentrekken.

De vermenging met vreemdelingen heeft daarenboven onbetwistbaar langs den weg van overerving tot de afwijking van het oorspronkelijke type eenen niet onbeduidenden invloed uitgeoefend. In de Minahasa treft men onder anderen zuivere Zuid-Europeesche en Mongoolsche vormen aan, hetgeen moet worden verklaard uit de vereeniging in vroegeren tijd met de aldaar verblijf houdende Kastilianen, Japanners en Chineezen. In het Mongondoesche en in de Tomini-landen is deze verbastering, uitgezonderd op de strandplaatsen, nog weinig beteekenend; maar in de Limo lo Pahalaä, alwaar de Arabieren, Chineezen, Maleiers en Ternatanen, de laatste behorende tot het negerras, sedert eeuwen, reeds vóór de komst der Europeanen alhier, zich met de bevolking vermengd hadden, heeft het zuivere oorspronkelijke type, vooral in de meer bevolkte streken, veel geleden.

Intusschen is het karakteristieke van het algemeene type der Noord-Selebesche stammen zoo standvastig, dat een welgevoede echte Holontaloër, de kleeding van een Tooe'm-Boeloeh dragende, van dezen niet kan worden onderscheiden; gelijk ook een onverbasterd Tooe'm-Boeloeh, Mongondoeër of Tominiër, op de Holontalosche wijze gekleed zijnde, voor iemand uit dien stam kan doorgaan. De overeenkomst in zeden in vroegeren tijd, vóór de invoering èn van het Christendom èn van den Islam, vooral het onder deze stammen in zwang geweest zijnde gebruik om het praeputium bij het intreden der puberteit te kloven, en een tal van andere gewoonten en overgeleverde vooroordeelen meer, getuigen daarbij, zoo niet van eenen gemeenschappelijken oorsprong, dan toch van een zeer nauwe verwantschap. Het typisch verschil dat thans waargenomen wordt, b. v. tusschen een Tooe'm-Boeloeh en Tooe'nseaër, een Mongondoeër en Soewawaër, een Holontaloër en Limoetoër, een Tominiër en Tinomboër, is blijkbaar eene afwijking van recente dagteekening en uit de geschiedenis dezer stammen gemakkelijk te verklaren.

De bij een oppervlakkig onderzoek in het oog vallende verscheidenheid

tusschen de Tooe'm-Boeloeh-, Mongondoe-, Holontalo- en Tomini-dialekten, zou voor een verschil van oorsprong kunnen pleiten; doch eenige feiten zijn voldoende om te toonen, dat men aan de resultaten door zoodanig een onderzoek verkregen, geen al te groot gewicht moet hechten. De Kattin-golaërs, die ongeveer drie eeuwen geleden het Tooe'nseasch gesproken hebben, en de Soewawaërs, die na den oorlog van Poeloemadojong, volgens de geslachtsrekening omstreeks 1400, naar de Tomini-landen verhuisd zijn, bezitten thans eene geheel andere taal. Evenzoo bevestigt de afwijking van de Tooe'nsea en Tooe'm-Pakewa dialekten van dat der Tooe'm-Boeloehers het gemak waarmede de bevolking dezer streken van hare taal afstand doet. De vijandige afzondering der stammen na de ontstane twisten en oneenigheden, en de daardoor gevoede zucht om een andere taal te vormen, eene om zoo te zeggen nationale neiging die nog in onze dagen onder de bewoners van Noord-Selebes wordt aangetroffen, zijn de hoofdoorzaken van de thans aanwezige verscheidenheid der dialekten. Deze meening wordt nader gestaafd door de bijzonderheid, dat al deze stammen eene oude taal gehad hebben, die, volgens beweren van geloofwaardige berichtgevers, en voor zoover door mij daarover een oordeel kan geveld worden, veel gelijkvormiger was, en zoowel in woorden als in grammatischen bouw zeer veel met het tegenwoordig Mongondoesch dialect overeenkwam.

Ten slotte nog een woord over de oorspronkelijke bewoners van Noord-Selebes.

Het hierboven ter loops aangeteekende omtrent het aanwezen der Tooe'm-Boeloehers, Mongondoeërs of Soewawaërs, Holontaloërs en Tominiërs of Tinomboërs als oorspronkelijke bewoners van de Noord-Selebesche landtong, berust geheel op het gezag der successievelijk door mij verzamelde traditiën en verhalen. De vraag of deze landstreek voorheen al dan niet door een anderen volksstam, van Afrikaansche of Indo-Afrikaansche afkomst en gelijkende op de tegenwoordige bewoners van de Papoea-, de Fidji-, of andere eilanden, bewoond werd, is niet met zekerheid te beantwoorden. Ofschoon deze meening voor den ganschen Indischen Archipel in het algemeen door verscheidene ethnologen omhelsd wordt, blijkt uit geen der overleveringen van de Sangiërs, Tooe'm-Boeloehers, Mongondoeërs of Soewawaërs, Holontaloërs, Tominiërs of Tinomboërs, dat de bedoelde oorspronkelijke stammen bij hunne aankomst alhier eene kroesharige bevolking aangetroffen, veel minder deze verdreven of vernield zouden hebben. Wanneer zulk eene ontmoeting, die voor hunne geschiedenis, als de stof opleverend tot een tal van epepeeën, zoo belangrijk geweest zou zijn, werkelijk had plaats gevonden, onbegrijpelijk zou het dan zeker moeten geacht worden, dat noch in hunne zangen, noch in hunne overleveringen, die toch zoo ver tot in het verledene reiken, daarvan iets, hoe gering ook, is bewaard gebleven. Wel werd mij

door een mijner Tominische berichtgevers medegedeeld, dat de oudste Tomini-stammen een geruimen tijd gelijktijdig met de To Oeta's geleefd hadden, een volksstam die in holen en grotten woonde, die zich met het inwendige van den seho-boom voedde, wier lichamen een lengte bereikten van ongeveer een meter, en waarvan nog enkelen, ofschoon onzichtbaar, in de bosschen van Tomini en op het eiland Binang-Oenang zouden voorkomen; doch deze legende, die weinig historische zekerheid heeft, en wellicht ontstaan is om het aanwezen, volgens het volksgeloof, der geesten in de bosschen te verklaren, kan moeilijk tot grondslag van eenige onderstelling worden aangenomen.

Mocht Noord-Selebes voorheen tot het Australisch vasteland behoord hebben, iets dat geognostisch moeilijk zal te bewijzen zijn, de aanwezige negerbevolking zou dan, bij gelegenheid dat dit eiland door geweldige vulkanische krachten daarvan werd afgescheurd, vóór de komst der hierboven bedoelde oorspronkelijke stammen ook wel vernietigd kunnen zijn geworden, ofschoon zulk een feit toch bezwaarlijk de verdwijning geheel kan verklaren. De bevolking immers van den zoo nabij liggenden Sangi-archipel, die, met Noord-Selebes vergeleken, uit kleine onbeduidende eilanden bestaat, en die met dit land tot één vulkanisch gebied behoort, vertoont klaarblijkelijk nog de sporen van een vroeger aanwezig van en eene vermenging met kroesharige stammen.

Het aanwezig van voorwerpen uit de steenperiode, welke in vele opzichten gelijk zijn aan de »stone implements» onlangs door Dr. Julius Haast in de Bruce-bay op Nieuw Zeeland gevonden en thans nog bij de Papoea-stammen als gereedschappen gebezigd wordende, versterkt wel eenigszins het gevoelen omtrent het vroeger bestaan van negerachtige volken alhier; doch dat de voorvaderen der Tooe'm-Boeloehers, Mongondoeërs, Holontaloërs en Tominiërs die hier niet aangetroffen hebben, blijkt uit de omstandigheid, dat de weinige, meestal gebroekene steenen bijlen die uit den grond waren opgedolven, en waarvan, zonderling genoeg, het bovineinde, niettegenstaande alle inspanning, door mij geen enkele maal is gezien geworden, nooit door hen, zooals noodwendig het geval zou zijn indien deze werktuigen hier eenmaal gebezigd waren, als gereedschappen zijn beschouwd noch ook aan hunne nakomelingen als zoodanig bekend zijn; maar als meteorsteenen, die tegenwoordig de namen van kilapong, akaka batoe pinoloetam, botoe boelota en poloe lae goloenge of panaboemai poloe boelata dragen. Verdient daarbij het beweren van een mijner berichtgevers, namelijk dat meergemelde steenen voorheen van de naburige eilanden hier ingevoerd en als voorbehoedmiddelen tegen het inslaan van den bliksem ingeruild werden, eenig geloof, dan vervalt dit steenen-argument als van zelve. Merkwaardig blijft intusschen de overeenkomst met hetgeen Sir John Lubbock in zijn »Pre-historic times» omtrent »the stone age in Europe,» verklaarde: »that here,

as in all long civilised countries, stone weapons and arrowheads are regarded as thunderbolts or Elfin arrows.”

Kan Noord-Selebes in vóórhistorische tijden bezwaarlijk een deel hebben uitgemaakt van het vasteland van Azië, — eene stelling waartegen uit een geognostisch en natuur-historisch oogpunt vele redenen pleiten, — evenmin kan met zekerheid worden beweerd dat deze landstreek door een volksstam, gelijkstaande met de tegenwoordige Papoea's bewoond werd. Veeleer zou men wellicht de meening kunnen omhelzen, dat de oorspronkelijke Tooe'm-Boeloehers, Mongondoeërs, Holontaloërs en Tominiërs afkomstig zijn van eenige Oost-Aziatische stammen, die, om niet meer te ontdekken oorzaken, herwaarts verhuisd waren. De neiging tot een, echter aanmerkelijk verbasterden, Bhavani- en Ardhanari-dienst, getuigt van eenige bekendheid met den Hindoeschen Civa. De vereering der voorouders duidt, ofschoon zeer vroeg, wellicht op eene Anamietische, Koetjin-Chineesche, of anderen dergelijken oorsprong. Eenige oude legenden, waarin van eenen bovennatuurlijken vogel Salangkew, die aan de Garoeda van Vischnoe herinnert, wordt gewag gemaakt, wijzen ook op het vasteland van Azië, hoewel minder bepaald wat den oorsprong dezer volken betreft, daar deze legenden óf door tusschenkomst der Maleiers, óf door de inboorlingen van Selebes zelve, overgebracht kunnen zijn geworden, daar toch laatstgenoemden reeds ettelijke eeuwen geleden, o. a. in 1545, volgens den Portugees Mendez Pinto, te Martaban in Pegoe ten handel kwamen.

Ten einde de vraag omtrent het vroeger aanwezig van negerachtige volksstammen op de eilanden in den Indischen Archipel in het algemeen, en op Noord-Selebes in het bijzonder, met eenige zekerheid te kunnen beantwoorden, behooren mijns inziens niet alleen meer speciale onderzoekingen te worden in 't werk gesteld, maar moeten alle traditiën dezer volken en die van Oost-Azië onderling worden vergeleken. Tot dus verre is dit nog niet voldoende geschied en zijn de vooronderstellingen of conjecturen omtrent den oorsprong der volken van onzen Archipel nog twijfelachtig, althans moeilijk met alles afdoende bewijzen te staven.

J. G. F. RIEDEL.

EEN WOORDENLIJST DER GORONTALEESCHE TAAL

DOOR

C. B. H. VON ROSENBERG.

In het jaar 1865 verscheen, in de afzonderlijke werken van het Kon. Inst. voor T. L. en V.-kunde van Ned. Indië, eene beschrijving der assistent-residentie Gofontalo van den heer von Rosenberg, waaraan tevens eene woordenlijst van de aldaar gesprokene taal werd toegevoegd.

De laatste munt al heel weinig door nauwkeurigheid uit, wat wellicht van minder belang is na de door den heer Riedel gepubliceerde bijdragen, maar toch eene verbetering wenschelijk maakt, nu reeds enkele beoefenaren der talen van Noord-Celebes die lijst als grondslag voor hunne studiën aannemen.

Hieronder worden dan ook de noodzakelijkste verbeteringen naar alphabetische orde opgegeven; terwijl ik hoop dat mijn collega Roskott, die de taal zoo volkomen machtig is, zich spoedig moge opgewekt gevoelen, het Gorontaleesch in zijn geheelen omvang nader te doen kennen.

Eenige korte opmerkingen laat de heer v. R. aan die lijst voorafgegaan.

Wij vinden daarin al dadelijk van een bijzonderen klank gesproken, dien hij als een tusschen de *s* en *ch* inliggend geluid wil aangemerkt zien, en die toch niets anders is dan de *h*, zooals die door enkele personen diep in de keel wordt gevormd. Evenzoo is in de woordenlijst meermalen gebruik gemaakt van de letter *f*, die men gerust kan aannemen dat in het Gorontaleesch niet voorkomt.

Het niet-bepalend lidwoord zou volgens hem door *ngota* worden teruggegeven, dat evenwel overeenkomt met het Maleische *saorang*, en in de plaats waarvan alleen *ngo* wordt gebezigd.

Het geslacht wordt voor bepaalde dieren door bepaalde woorden aangegeven, zoodat men liefst zegge: *wadala bilango*, merrie; *maloeo telo*, hoen; alleen als hiervoor geene andere woorden bekend zijn, gebruikt men *taboea*.

Het meervoud wordt niet geheel gevormd zooals in het Maleisch; de zoogenaamde herhalingsvorm bestaat in het Gorontaleesch niet.

De bijvoegelijke naamwoorden worden altijd achter de zelfstandige naamwoorden geschreven. Het woordje *totoe* dient meer bijzonder tot vorming van den overtreffenden trap, zooals in het Maleisch geschiedt door achtervoeging van *sakali*: zoo beteekent *panggola* (niet *pangola*) *totoe*, zeer oud.

De bezittelijke voornaamwoorden worden gevormd door achtervoeging van *oe*, *moe* en *lio*, of, zooals in de woordenlijst te zien is, als zij afzonderlijk voorkomen, door de woorden *oelaoe*, de mijne; *oedlemoe*, het uwe; *oelialio*, de zijne. De betrekking tusschen twee zelfstandige naamwoorden, die in het Javaansch door aanhechting van *é* en *ipoen* achter het eerste wordt aangeduid, wordt door tusschenvoeging van *li* en *lo* of door enkele opvolging als in het Maleisch bepaald.

De vervoeging der werkwoorden is minder eenvoudig dan de heer v. R. vooronderstelt. Het perfectum van *monga* is *mailonga* en niet *mailapato monga*, terwijl het door hem vermelde futurum *dipo monga* beteekent: *nog niet gegeten hebben*.

Daar de onderscheidene teekens niet zeer duidelijk de ware uitspraak teruggeven, heb ik die evenals de noodeloze verdubbeling der medeklinkers, weggelaten.

- Aardbeving. biloehoe; beter *liloehoe*.
 Afdalen. malahoe; beter *molahoe*.
 Als. mongoe; ook wel *monoe*.
 Ambt. tangoelieo; *tangoelio* beteekent *zijn naam*, beter is dus *pangkati*.
 Ananas. nanata; beter *nanati*.
 Ander. ngapohieja; beter *ngopohija*.
 Antwoorden moloieja; beter *molameto*. *Moloija* is *spreken*.
 Arbeiden makaradja; beter *mokaradja*.
 Arm (niet rijk) moskin; beter *mosikini*.
 Arm oeloeoe; beter *oloeoe*.
 Armringv. schelpen. foeto; beter *hoeto*.
 id v. koper pateta; beter *pateda*.
 Asch wafoe; beter *wahoe*.
 Baai tilo; *tilo* is *kalk*.
 Baard. danggo; beter *sambangi*. *Danggo* is *kin* en *baard aan de kin*.
 Bamboe wawohoe; dat is n.l. de *Bambusa longinodis* Miq.
 Bedelen. mohele; beter *mohile*.
 Bedriegen mochmeboelo; beter *mohimboelo*.

- Beer booi-lai; een onbekend woord.
 Begieten boehoete; beter *momoehoeto*.
 Begraven momoelo; beter *moloboengo*. *Momoelo is planten.*
 Beminnen motabit; beter *motabi*.
 Berg foeidoe; beter *hoeidoe*.
 Beschadigen poolehomoe; *pooletomoe is gij beschadigt.*
 Betalen bajeri; beter *bajari*.
 Betreuren foemojongo; beter *hoemojongo*.
 Beven foefoeloliejo; beter *hoemohelo*. *Hoehoelolio is het beven bij koorts.*
 Bewaren tafoea; beter *tahoea*.
 Binnen todelomiejo; of alleen *delomo*.
 Bitter paatta; beter *mopaato*.
 Blad doehngio; beter *doengo*.
 Blaffen mohewango; beter *moheoewango*.
 Bliksem ilatta; beter *ilato*.
 Blijven tolahlo; beter *beter motitola*. *Toelalo is been.*
 Boek kitop; beter *kitabi*.
 Boom boengolieo; beter *boengo lo ajoe*.
 Boombast doehloe; beter *alipo ajoe*. *Doehloe is een onbekend woord.*
 Boomtak modaha; beter *tango*. *Modaha is wachter. Zie op dat woord.*
 Branding boedodaa; beter *boeolo daa*, woordelijk *hooge golven*.
 Breien modetoe; *modetoe is naaien*.
 Breken loboo; beter *lopoo*.
 Broeder oetato; beter *oetatoe talalai*.
 Bron matolo, beter *mato lo taloehoe*.
 Broodvrucht amoe; evenzoo in het Maleisch van Manado.
 Brug foeloede; beter *hoeloede*.
 Buiten boelemenio; beter *boelemengio*.
 Buskruit onemoe tinawa; beter *oenemo tinawa* of alleen *tinawa*.
 Bijten mongiit; beter *mongä*.
 Daar tehdo; beter *teto*.
 Dadelijk ngopehemao; beter *ngopeëmao*.
 Dansen morragai; *molagai is mēnari*.
 Dienen monga gadjie; beter *momaja*; *monga gadji is loon trekken*.
 Dier pinatang; beter *binatangi*.
 Doek kain; beter *kaini*, maar meer gebruikelijk is *lipa-lipa*.
 Dom moflotoe; beter *mohoelodoe*.
 Donder boelonggottoe; beter *boelonggodoe*.
 Dorp liboe; beter *lipoe*.

- Draaien molohoengo; beter *motohoengo*.
 Drek baoentoe; beter *boentoe*.
 Drogen mochiladoe; *mohiladoe is in de zon leggen*.
 Dronken foewoalo; beter *hoewoalo*.
 Duif poetieja; d. i. het Maleische *koemkoem*. *Duif is marapati*.
 Duim tiejohmboe, looloeoe; beter *tiomboe lo oloeoe*.
 Duizendpoot woelipa; beter *oelipa*.
 Dij boengoloba; beter *boengolopa*.
 Eer watotija; *watotia is het Maleische saja, door een minderen tot zijn meerderen gebruikt, welke laatste met waoe van zich zelve spreekt*.
 Eindigen ellopolitto; d. i. het perfectum van *moopolita*.
 Even als toetoe au; beter *odelo*. *Toetoeuwau is zelf*.
 Fakkelt boemajango; beter *momajango*.
 Feest doasalama; d. i. *het gereed maken van spijzen*.
 Flesch, bottel foelolango; beter *boetoeloe*.
 Fijn aloes; beter *aloeti*.
 Gat wango; beter *hoewango*.
 Geheel laailaaihito; beter *lialiato*.
 Geest apoela; beter *ibilisi*. *Apoela is hond*.
 Geit batate; beter *batade*.
 Gelooven pertjaja; beter *moparatjaja*.
 Gelijk aan toetoe au; beter *odelo*.
 Gemakkelijk boeliengo; beter *gambangi*. *Boelingo is een bijl*.
 Gereedschap bekokao; beter *pakakasi*.
 Geven mongohe; of *mongohi*.
 Glad tididalo; beter *tiditalo*.
 Glans modilango; beter *motilango*.
 Goederen barang; beter *barangi*.
 Goud foelawa; beter *hoelawa*.
 Gras poeboetto; beter *poepoeto*.
 Haan maloeoe bangke; beter *maloeo bangge*.
 Haar foewoo; beter *hoewoo*.
 Haten moiengo; beter *molonoeoe*. *Moiengo is een onbekend woord*.
 Halsketen oeloe; of *woeloe*.
 Hand paladoe; beter *oloeoe*. *Paladoe is de handpalm*.
 Hangen bidilamaoe; beter *mondajango*. *Pitilamao is knijpen met de vingers*.
 Hard halatti; beter *mototoheto*. *Halati is glas*.
 Hart wantohoe; beter *poetoe*. *Wantohoe is de lever*.

- Helpen toelong; beter *toeloengi*.
 Hoen maloeoe atelo; heter *maloeotelo*.
 Hoer soendal; beter *totoheloe*.
 Hooren moodoengohoe; beter *modoengohoe*.
 Huid walitto; *walito* is de huid van dieren, *alipo* van menschen.
 Huis laihe; *bele* is meer in gebruik.
 Hij tahbotije; beter *tijo*. *Tabotije* is het Maleische *ini dija*.
 Inpakken boloeboloe; beter *boloeloo*. *Boloeboloe* is een pak.
 Inschenken toeatolo; d. i. de imperatief van *toeata*.
 Jeuken modohidoe; beter *motohidoe*.
 Jong bofoelotau; beter *bohoelotau*.
 Kaal mongoloehoe; beter *deatalo*. *Mongoloehoe* is *scheren*.
 Kaap oeloengiejo; beter *woeloengo*. *Io* is het pron. possess.
 Kalk tioppo; beter *tilo*. *Tiopo* is *katoen*.
 Katoen kaini; beter *tiopo*, op blz. 29 door den Heer v. R. zelveu opgegeven.
 Ketel keter; beter *lelenggela*.
 Kikvorsch doembihe; beter *toembihe*.
 Kinnebak poedongi; *poetongi* zijn de *wangen*.
 Kittelen moiloo; *moiloo* is *jeuken*.
 Klein oekikio; beter *oekiki*. *Oekikio* is een *beetje*.
 Kloppen mohoedoelo; beter *momangoelo*. *Mohoedoelo* is *slaan*.
 Knippen mochihihoe; beter *hoehoendingo*. *Mohihiohe* is *coire*.
 Knoop oeohudie; een onbekend woord.
 Knippen momiehiedo; *momihito* is *knippen met de nagels*.
 Kokosnoot foengoliejo; beter *hoengo lo bongu*.
 Komen iedoelo; beter *meidoengga*. *Idoelo* is *herwaarts*.
 Kom hier dramai; beter *odtjamai*.
 Koorts fofoelolieo; beter *hoehoelolio*. Zie ook bij *beven*.
 Kraai omboela; in het Maleisch *boeroeng woka*.
 Krab dello moajoe; beter *hohemo*. *Delomoajoe* is *bosch*.
 Krabben baladie; beter *mongaloehoe*. *Baladie* is een onbekend woord.
 Kris bidoeo; beter *bitoeo*.
 Krom ejoengo; beter *eëwoengo*.
 Kruik lelenggela; *lelenggela* is *ketel*.
 Kunnen mototta; beter *moali*. *Kennen* is *motota*.
 Laat meilaba; woordelijk *te veel, over*.
 Laden ! moloelangoe; d. i. *laden van een geweer*.
 Lang haja-haja; beter *haja-hajao*.
 Ledikant kooi; beter *hetoele*.

- Leelijk diela mopiohoe; woordelijk *niet goed of schoon*.
- Leeren mongatjarrie; beter *mangadjari*.
- Lek moboetto; beter *mopoeto*.
- Lekker mobiohoe; beter *mopiohoe*.
- Lever tonieja; beter *wantohoe*. *Tontija* zijn de *ingewanden*.
- Lezen mabatja; beter *modoeo*.
- Liegen mochimboelo; beter *mohimboelo*.
- Lichaam badan; beter *wawao*.
- Links oloishie; beter *oloihi*.
- Lubben foetoealo; beter *hoetoealo*.
- Lui landingalo; beter *lantingalo*.
- Maan foelalo; beter *hoelalo*.
- Mank moboelotto; beter *penggo-penggo*. *Moboeloto* is *leenen*.
- Markt batalie; beter *patali*.
- Mast wolieche; beter *patoo lajahoe*. *Wolihi* zijn de *stijlen van een huis*.
- Medelijden sajang; *sajang* beteekent in het Maleisch van Manado: *van iemand houden, iemand mogen lijden*.
- Meisje taboea; beter *walaa taboea*.
- Melaatsch foedoengo; beter *hoetoengo*.
- Morgen doemodoepo; beter *lomboe*. *Doemodoepo* is *ochtend*.
- Mug lango; juister *vlieg*.
- Muts tabeja; *tabea* is de bekende groet: voor *muts* heeft men het Maleische *tjapeo*, of voor aanzienlijken en priesters de *kopjah*.
- Naam tangkoelo; beter *tanggoelo*.
- Navel mohoelimajango; beter *hoeboeo*. *Mohoelimajango* is *duizelig*.
- Neen jahlo; beter *dialoge*.
- Nest polipieo; beter *loemoengo*. *Polipio* zijn *vlerken*. Zie op dat woord.
- Neus oelingo; beter *hoelingo*.
- Nieuw ngoboetao; beter *bohoe*. *Loboetao* is *gespleten*.
- Noodig van doen; wordt gewoonlijk omschreven en niet aldus vertaald.
- Onrein kottor; beter *moleto*.
- Onrijp mohele; beter *menggo*. *Mohile* is *vragen, verzoeken*.
- Ontmoeten moodoedoengaja; beter *modoedoenggaja*.
- Ontvangen mailotaboee; *mailotapoeoe* is de 1e p. sing. perfect. van *lootapoe*.
- Ons oeolae; beter *oeolanie*. *Oeolae* is het pron. poss. *mijn*.
- Oorlog mobadea; beter *mopatea*.
- Oorversiersel wandoloboelanga; beter *wanto lo boelonga*.

- Oost timor; beter *timoeroe*.
- Oud tapanggalo; beter *panggola*. *Tapanggalo* is een oud mensch.
- Overstroming boetajo; beter *ilodaa taloehoe*. *Boetaio* is rivier.
- Paal olihi; beter *wolihi*.
- Palmwijn bochito; beter *bohito*.
- Pen oetie; beter *kalam*. *Oeti* is het *membrum virile*.
- Pisang lambi; d. i. *onrijpe pisang*, de *rijpe* heet *loetoe*.
- Planten hoetta; beter *momoelo*. *Hoeta* is aarde.
- Plat toetoeau; dit woord beteekent *zelf*.
- Prauw blotto; beter *boeloto*. Er zijn vele soorten van prauwen.
- Put alli; beter *ali*.
- Reden moloieja; dit is *spreken*, het Hoogduitsche *reden*.
- Regen dehdi; beter *didi*.
- Rekenen mochiapo; beter *mohiapo*.
- Riet kanno-kanno; *riet* is in het Maleisch van Manado *kano-kano*; in het Gor. onderscheidt men 2 soorten: *hepoe*, een dikke, en *tiboe* een dunnere soort.
- Ring hoalimo; d. i. een vrouwenring. Een ring voor mannen heet *dangka*.
- Rivier soenge; beter *boetaio*.
- Roeien bite; beter *hoehebito*. *Bite* is *pagaaien*.
- Roepen tiangomei; beter *motiango*. *Tiangamei* is *roep hem hier*.
- Roer doenoela; beter *tondoolilo*. *Doenoela* is *gēmoeti*.
- Rollen modibelatto; beter *molilibo*. *Motibalato* is *gaan liggen* (het Maleische *bergoeling*).
- Rond hoeloheloelo; dat is *rond van geheele lichamen*. *Rond van platte voorwerpen* is *palipalilingo*.
- Rotan hoettia; beter *hotia*.
- Rijst pale; dat is n.l. *beras*.
- Rijstblok dediengga; beter *didingga*. Z. o. op het volg. woord.
- Sabel toemara; beter *soemara* (d. i. een Gorontaleesche sabel).
- Sagoe biende; beter *labia*, zooals schr. zelf opgeeft op blz. 27.
- Schaduw doehngoaijoe; beter *moloemo*. *Doengo lo ajoe* zijn de *bladeren van een boom*.
- Schatten boelilieo; dit woord beteekent *de waarde van iets*.
- Scheren mongolohoe; beter *mongolohoe*.
- Schertsen boejongo; beter *moitohoe*. *Boejongo* is *gek*.
- Scheuren mobitato; beter *mongidongo*. *Mobitato* is *volgaten, gescheurd*.
- Schildpad ewela; d. i. een *zeeschildpad*.
- Schoppen towohoe; beter *momoetao*. *Towohoe* is 'een *trom*. Zie op dat woord.
- Schouder biehngoengo; beter *binggoengo*.

- Schrikken oatto; beter *ilohea*. *Oato* is *voet*. Zie op dat woord.
- Schudden. liloehoe; beter *heoelamao*. *Liloehoe* is *aardbeving*.
- Schuld salah; beter *tilala*
- Slaaf boehn doengolo; beter *watolotau*.
- Slapen modoloehoe; beter *motoeloehoe*.
- Sloot tambo; beter *tanggi*. *Tambo* is een onbekend woord.
- Smaak mopaatto; beter *lamitalo*. *Mopaato* is *bitter*.
- Smelten lopoo; dit woord beteekent *breken* (het Mal. *pitjah*).
- Spiegel wongililoeoe; beter *winggi-loeloea*.
- Spin lawango; beter *dangka-dangka*. *Lawango* is *spinneweb*.
- Springen toemajango; dat is n.l. *ergens over heen springen*.
Springen in het algemeen is *loemandijo*.
- Sprinkhaan. boelieja; beter *boelita*.
- Staan. dimihoelo; beter *timihoelo*.
- Straat badahiejo; dit woord is niet bekend: *straat* noemt men
dalalo.
- Steken modehoe; beter *mobitoea*. *Modehoe* is *vallen*. Zie op dat
woord.
- Strand pendatoe; beter *pentadoe*.
- Suiker hoela; beter *pahangga*. *Hoela* is *suiker in gesmol-*
ten toestand.
- Talisman. adjiemat; beter *adjima*.
- Teen tiomboeloo atto; beter: *grote teen* = *tiomboe lo oato*.
- Terugdraaien. mochimboelo; *mohimboelo* is *liegen*.
- Terugkeeren mohoealinggo; beter *mohoealingo*.
- Trom tanwohoe; beter *towohoe*.
- Tijd sabalipo; dit woord beteekent *wacht even*.
- Vader mopaatto; beter *tiamo*. *Mopaato* is *bitter*.
- Vechten mololofoeleoe; beter *mololohoeloea*.
- Veder wawohoe; dit woordbeteekent *bamboe*. Zie op dat woord.
- Venster gindela; beter *toetoeloa*.
- Verbieden sabaripoolo; dit woord beteekent *wacht nog wat*.
- Verbranden. mopoloe; beter *lopoboe*.
- Vergeeten illoliepatta; dit is het perfect. van *moolipato*.
- Verliezen. ilang; beter *iloli*.
- Verrotten. mohotodoe; beter *mohoetoloe*.
- Vinger tiengongoaloeoe; beter *tingongoa lo oloeoe*.
- Vischhaak totahoelo; beter *oailo*. *Totahoelo* is een soort van *spies*
om visch te steken.
- Vischnet boelie; d. i. een vischnet zonder lood.
- Voelen moheopo; dit woord beteekent *grijpen, vatten*.
- Vogel. boeroeng; beter *boeroengi*.

- Volgen padahoe; beter *moedoedoe*. *Padahoe* is een onbekend woord.
- Voorhoofd wolimboeboeloe; *wolimboepoeloe* is de kruin van het hoofd.
- Voordurend moheheo; *mohehea* beteekent *gezamenlijk*.
- Voorzichtig poodahawa; dit woord beteekent: *wees voorzichtig*.
- Vragen mohiendoe; het Mal. *mintā* is *mohile*, het Mal. *tanja* is *mohintoe*.
- Vrucht oengoliejo; beter *hoengo lo ajoe*.
- Vuist laala; dit is een onbekend woord.
- Vijand mondalie; dit woord beteekent *beproeven*. Zie op dat woord.
- Waar ode oedoeono; *waar* is *to oetonoë*, *waarheen* is *de oetonoë*, *van waar* is *lonto oetonoë*.
- Wasschen tiditalo; dit woord beteekent *glad*. Zie op dat woord. Voor *wasschen* heeft men verschillende uitdrukkingen als: *mongoelo oato*, de voeten wasschen; *molima moeto*, het gezicht wasschen; *mohoeheta pingge*, de borden wasschen.
- Weegschaal katti; beter *datjin* of *timbangan*, *Katti* is het gewicht.
- Weg dolalo; beter *dalalo*.
- Weinig jahlo; beter *ngopeë*.
- Willen ohö; beter *ohilao*. *Oö* is *ja*. Zie op dat woord.
- Wond *piela lija*; beter *pilalijs*.
- Woud hoejootto; beter *delomoajoe*. *Hoejootto* is *onkruid*.
- Zaad tolomo; beter *botoe*. *Tolomo* is mier.
- Zak padihoe; beter *boetoetoë*. *Padihoe* is een onbekend woord.
- Zee deheto; de zee langs het strand heet *deheto*, de groote zee, waar geen land te zien is, *auhoe*.
- Zeker mamolao; dit woord beteekent *gaan*.
- Zien moohnto; beter *momilohoe*. *Moonto* is *kijken*.
- Zinken loahoemo; beter *lolomoto*. *Loahoemo* is een gemeenscheldwoord.
- Zitten modihoeloo; beter *motihoeloö*.
- Zout panggelo; *panggelo* of *mopanggelo* is *ziltig*, *zout* is *watingo*.
- Zuid selattan; beter *salatani*.
- Zuster oetataboea; beter *oetatoe taboea*.
- Zweeten oelatto; beter *hoelatalo*.
- Zijn oolieja; beter *oolijo*.
- De overige woorden zijn goed.

Het is zeer merkwaardig na te gaan, hoe door gebrekkige kennis van

het Maleisch eene verkeerde beteekenis aan vele woorden is gegeven, zoo als o. a. blijkt bij *begraven, hart, kloppen, komen, kunnen, mank, mast, navel, roer* enz. Ook schijnt de heer v. R. niet de gaaf te bezitten juist te hooren, waarvan nog een sterk voorbeeld te vinden is in Dl. XVI van het Tijdschrift v. h. Bat. Gen., blz. 113, waar het bekende *pantjaroba* (dat zelfs bij Roorda van Eysinga voorkomt) tot *batjarroba* verbasterd is.

Ik twijfel echter niet of zijne andere woordenlijsten zullen meerdere waarde hebben.

A. 24 December 1870.

DE C.

DE BOEGINEESCHE NEDERZETTING IN PONTIANAK.

(Ingezonden.)

In een der jongste nummers van het Tijdschrift voor Nederl. Indië (Januari, 1871) komt een ongeteekend artikel voor, getiteld: »Eene Inlandsche nederzetting.»

Dat artikel is een commentaar op de pessimistische en optimistische voorstelling van het gebeurde te Pontianak — nu ongeveer een half jaar geleden — met eene prauw, Boegineezen onder wie de pokken waren uitgebroken, uit hun land naar die plaats overvoerende; terwijl dat opstel verder handelt over de »Boegineesche nederzetting» aldaar.

Met verwijzing naar hetgeen daarover geschreven is, wensch ik mijne zienswijze over een en ander te doen kennen, en verzoek ik de Redactie van dit Tijdschrift zeer beleefd voor dit schrijven een plaatsje in het eerstvolgende nummer.

Het doel van dit schrijven is niet om te critiseeren wat van beide zijden geschreven is, noch om de conclusiën goed- of af te keuren die van liberale of conservatieve zijde uit de door ieder dier partijen in bescherming genomen voorstellingen getrokken zijn, maar alleen om mede te deelen wat ik, in den tijd toen ik daar Resident was, van die zaken zag, en wat ik daarin gedaan heb.

Toen ik in 1864 tot het bestuur dier Residentie geroepen was, trok de Boegineesche nederzetting aan het zestrand van Pontianak mijne bijzondere aandacht, dewijl die nederzetting in een zoo nauw verband stond met het aldaar heerschende pandelingstelsel, door velen, niet ten onrechte, eene vermomde slavernij genoemd.

Niet alleen toch van Celebes worden ter Westkust van Borneo personen aangevoerd, bezwaard met eenen schuldenlast die op hunne personen blijft rusten, maar zelfs van Java heeft dit plaats, en wel speciaal van Samarang, vanwaaruit de meeste vaart op Pontianak bestaat.

Ik wensch hier uiteen te zetten, hoe die zoogenaamde handel geschiedt,

opdat men zich een juister denkbeeld van de werkelijkheid daarvan zou kunnen vormen.

Door mijn vroegeren werkring op Celebes goed bekend met den toestand aldaar, mocht ik den Gouverneur verzoeken, het mogelijke te doen, om de vorsten op Celebes aan te manen, goed toe te zien en te doen toezien, dat er geen vrije menschen door Boegineesche prauwvoerders tegen hunnen wil naar elders werden vervoerd, daar die lieden in eenen feitelijken toestand van slavernij — meer philantropisch pandelingschap genaamd — kwamen te verkeerren. Ik verzekerde, dat dit plaats had te Pontianak, alwaar jaarlijks honderden van die lieden werden aangevoerd, die van de Djoeragans der prauwen door rijke Boegineezen, meestal Hadji's, werden opgekocht, ja dikwijls van te voren besteld, om als pandeling bij hen dienst te doen.

Die aangebrachte lieden zijn allen op Celebes door schuld aan dezen of genen vorst of adellijken persoon verbonden, die, zoo ze geld noodig hebben, krachtens het daar heerschend pandrecht, die lieden overdoen aan hen, die hunne pandschuld betalen willer.

Dikwijls hebben bij die transactiën hartverscheurende tooneelen plaats.

Op deze lieden nu speculeeren de te Pontianak gevestigde Boegineezen, omdat de landzaat aldaar zeer lui en vadzig is, en niet dan in den hoogsten nood werkt. [Men vindt er velen te Pontianak, die op allerlei rechtmatige en onrechtmatige wijzen trachten eenige guldens machtig te worden, om zich daarvoor een pandeling te koopen (gewone term) en hem voor zich te laten werken, om zelve den tijd in luiheid en lediggang te kunnen doorbrengen.]

Door die aangebrachte Boegineezen laten zij hunne ladangs bewerken, tuinen onderhouden, klapperboomen planten en prauwen bemannen.

Bij hunne aankomst te Pontianak wordt hun in rekening gebracht de betaalde schuld aan hunnen pandheer op Celebes, welker bedrag zij doorgaans zelve niet eens bij benadering kennen, maar altijd hooger is dan zij vooronderstellen. [Op Celebes heeft men immers pandelingen, en op Pontianak vond ik ze ook, die dit alleen waren omdat ze ten huize hunner pandheeren waren geboren, uit ouders die in staat van pandelingschap verkeerden; ja zelfs vond ik er die aangehouden werden voor pandschuld waarvan het bestaan hun onbekend was!]

Daarbij worden hun nog in rekening gebracht kosten van vervoer, voeding en kleeding, die zij gehad of niet gehad hebben, en op die wijze beginnen ze hun leven op Pontianak!

Nu is het wel waar, dat er sommigen zijn die van den rijken Boeginees een stukje grond bekomen, om daarop klappers te planten en met het provenu daarvan hunne schuld betalen; maar die behooren verreweg tot de minderheid, en ook is het alles geen goud wat er blinkt; want de

lasten die daaraan weër zijn verbonden, zijn zoo groot, dat zij toch pandeling blijven.

't Is voor den pandeling bijkans eene onmogelijkheid om zich vrij te koopen; want de diensten door hem te praesteeren, zijn zoo vele, dat hem geen half uur op den dag overblijft als zijn eigendom, om daarmede te kunnen woekeren, ten einde met der tijd zich van de op hem rustende pandschuld vrij te maken.

Om in dien toestand verbetering te brengen werden door het Gouvernement bepalingen gemaakt, waaraan echter zoovele restrictiën verbonden waren, dat het bijna gelijk stond met eene wettiging van den bestaanden toestand.

Eene registratie van de pandelingen werd bevolen, met bepaling van het aantal jaren, dat een vrij mensch in pandelingschap mocht blijven, naar een daarvoor vastgesteld tarief. Door den gedurende dien tijd gepraesteerden arbeid werd de pandschuld als betaald beschouwd. Maar hiervan waren uitgezonderd alle pandelingen van onderdanen van vorsten, wien het zelfbestuur hunner rijken bij contracten verzekerd was. Daardoor zou er \pm niets overblijven om te registreeren; want behalve de Chineezzen en eenige Mooren blijven er al zeer weinig over, die wij onderdanen van ons kunnen noemen.

De Boegineezen hebben zich door aanhuwelijking met Pontianaksche vrouwen tot onderdanen van den Sultan aldaar gemaakt en zich daardoor feitelijk aan ons gezag onttrokken.

Men bedenke wel, dat het Pontianaksche rijk, zoo als het — vergis ik mij niet — omstreeks 1770 door Sultan Abdoel-rahman gesticht werd, eene kolonie van vreemdelingen, meestal Boegineezen (veelal zeeroovers zegt men), was, en dus aan eene scherpe demarcatie-lijn tusschen landzaat en vreemdeling aldaar niet is te denken.

Een mijner voorgangers, ik geloof de toenmalige overste Reysendaal, droeg den adsistent-resident Peters op: het onderzoek naar den toestand van de pandelingen in de Residentie, en de registratie van hen, zonder acht te geven op de boven bedoelde restrictiën. Dit was ten minste — streng wettig of niet — een begin om van dezen treurigen toestand een open boek te hebben, en een grondslag waarop verder zou kunnen worden voortgebouwd, om tot de opheffing van dezen, voor volks- en arbeidsontwikkeling entraveerenden toestand te geraken.

De Boegineesche pandelingen in quaestie zijn echter nimmer geregistreerd, om dat daarvan geene opgave gedaan was en men de zaak noch dwingen, noch controleeren kon. Alleen hunne bedienden en de opvarenden van prauwen werden geregistreerd.

Die registers, door de Regeering opgevraagd, konden niet worden goedgekeurd, omdat men goedvond dit eene greep in het zelfbestuur der vor-

sten te noemen. Onvoorwaardelijk afgekeurd werden ze echter ook niet ¹⁾, ten gevolge waarvan gedurende eenige jaren een toestand geboren werd van halfheid, waardoor het, bij klachten der pandelingen over hunne meesters [volgens contractsbepaling berust de uitoefening van politie en justitie van des Sultans onderdanen in handen van den Resident], nooit tot afdoende maatregelen kwam; altijd transigeeren, om dat de Regeering zich niet pertinent verklaard had; iets wat wel meer in Indië gebeurt en van groote voorzichtigheid getuigt, want daardoor blijft altijd een achterdeurtje open, om al de consequentiën van dergelijke zaken, zoo er eens eene »mikmak" uit geboren wordt, ten laste van den betrokken Resident te brengen.

Meermalen heb ik, bij klachten van pandelingen tegen hunne machtige en invloedrijke pandheeren, tot walgens toe moeten transigeeren!

Ook ik werd geroepen, om voorstellen te doen tot regeling van dien ongelukkigen toestand; wat daarvan echter gegroeid is, weet ik niet; waarschijnlijk tot scheurpapier gedoemd, zooals er zoo veel in Indië naar de papiermand gaat.

Ik sprak zoo even van personen, die onder den naam van »vrije lieden" als pandelingen te Pontianak van Java worden ingevoerd; ik wil dit toelichten.

Ik schreef over dit onderwerp 2 of 3 malen aan den Resident van Samarang, onder overlegging van desbetreffende processen-verbaal van onderzoek, waaruit bleek, dat zeker Inlandsch hoofd aldaar zich met de levering van zulke lieden, meestal vrouwen, bezig hield. Die man verantwoordde zich echter natuurlijk, en alles was in orde!

Ik ontving zelfs van den Resident van Samarang een origineel proces-verbaal van het daarin door den Inlandschen officier van Justitie, den hoofd-Djaksa, gehouden onderzoek. Secuurder kon het toch wel niet!!

Ik had de gewoonte om dergelijk onderzoek zelf te houden.

Maar dit belette niet, dat vrije Javaansche vrouwen bij Chineezen op Pontianak gedwongen in dienst gehouden werden, omdat zij zich — zoo 't heette — als pandeling geëngageerd hadden. Die vrouwen toch verklaarden mij, dat men haar, zeer slim, te Samarang geëngageerd had, om als baboe in dienst te treden bij dezen of genen Chinees te Pontianak, tegen een ordentelijk loon. Daarvoor werd haar eenig voorschot toegekend, waar-

¹⁾ De Regeering van N. I. is zelve, wanneer het hare eigene belangen geldt, niet zoo afkeerig van het pandeling-stelsel. Bewijze de steenkolen-exploitatie te Pengaron (Bandjermassin), waarbij in den tijd toen ik daar geplaatst was, honderden pandelingen, tegen f 100 voor 5 jaren dienst, geëngageerd werden. Men noemde dit, pour acquit de conscience, »uitgeloste pandelingen", niettegenstaande velen, na expiratie van diensttijd, zich op nieuw voor 5 jaren als pandeling engageerden. Maar steenkolen moesten er zijn, en niet te duur!

voor men haar ten overstaan van dat Inlandsch hoofd een bewijs liet teekenen, doch van wien zij weinig of niets ontvingen. Te Pontianak gekomen, werd haar hare rekening opgemaakt als: geleend geld *f*, passage *f*, voeding *f*, en eindelijk kleeding *f*, te zamen eene mooie ronde som, die ze met een door den Chinees willekeurig bepaald tractement van *f* 3 's maands natuurlijk nooit konden terug betalen.

Ik heb den bestaanden toestand te Pontianak eenigszins uitvoerig behandeld, om een duidelijk inzicht in de werkelijkheid te geven aan hen die daarmede minder bekend zijn, opdat zij een onbevungen oordeel over het geschrevene, onder den titel: »Eene inlandsche nederzetting», zouden kunnen vellen.

Alsnu tot de zaak zelve terugkeerende, namelijk de nederzetting, zoo verklaar ik hierbij, dat zij, op zeer weinige uitzonderingen na, in handen is van enkele rijke Boegineezen en een paar Pangerans van het Pontianaksche hof. [Ik spreek niet verder dan ult. 1865.]

Het eerst werd mijne aandacht op die kolonie gevestigd door den staat van feitelijk zelfbestuur waarin zij verkeerde, en de weinige moeite die aangewend werd, om dit voor het Europeesch bestuur te bedekken. Moorden en diefstallen, daar gepleegd, kwamen nooit aan den dag; want men durfde er met geen politie inkomen, en dit kwam voornamelijk door den staat van afzondering waarin zich die kolonie bevond, ten gevolg der zoo zeer moeilijke communicatie.

De eigenaren dier groote klapper-aanplantingen deden het op mijne informatiën altijd voorkomen, dat die kolonie in lange na den omvang niet had, zooals men voorgaf, want dat er slechts eenige honderden landslieden van hen dáár vereenigd waren, zonder meer. Ik vermeende echter dit maar niet zoo gaafweg te mogen aannemen, eensdeels omdat ik een geheimen wenk gekregen had, dat het noodig was dáár eens te gaan zien, en anderdeels omdat de hoofd-Djaksa, dien ik er henen zond om eene moordzaak te onderzoeken, daarin al zeer weinig lust betoonde. Dit wekte mijn argwaan, te meer daar ik ook had hooren mompelen van zee- en strandroof, als niet onwaarschijnlijk van daar uitgaande.

Ik wilde dus met eigen oogen zien, maar kon daar niet dan zeer moeilijk komen, waarom ik den Sultan verzocht zijnen invloed te willen aanwenden bij de Boegineezen, om het kanaal, waarvan in het stuk van den kapitein Niclou gesproken wordt, te doen voltooiën.

Dit kanaal was sedert jaren in aanleg, hoofdzakelijk omdat er te veel gevaar verbonden was aan de reize over zee met kleine prauwen, waardoor reeds vele ongelukken gebeurd waren, en dus de eigenaars, met vrouwen en kinderen naar die klappertuinen willende »spelemeien», eenen

meer zekeren weg verlangden; daarom moesten de pandelingen dit kanaal graven: 't was alles behalve vrije wil!

Of nu de overweging, dat, bij het openen van een kanaal, de toegang voor politie en bestuur even gemakkelijk zou zijn als voor hen, de reden mag geweest zijn, of dat er andere redenen in het spel waren, weet ik niet; maar zoo veel is zeker, dat men het kanaal half voltooid heeft laten liggen, tot op mijne komst.

Met moeite, en door persoonlijke bemoeienis van den Rijksbestuurder, den verdienstelijken Pangeran Bandahara, kwam het eindelijk zoo verre, dat aan het kanaal voortgewerkt werd, zoodanig, dat ik bij hoog water er met eene kleine prauw door kon.

Het is nu, derhalve zes jaren ongeveer, sedert dit kanaal geopend — echter verre van voltooid is.

De ondervinding door mij opgedaan bij het bezoek van die streek, deed het meer dan noodig voorkomen om andere communicatie-middelen tot stand te brengen, om te allen tijde, iets wat het kanaal niet altijd veroorlooft, zelfs met militaire macht, daar zoo noodig te kunnen verschijnen.

Toch werd er in een opzettelijk daartoe door mij bevolen onderzoek bevonden, dat er ongeveer tien maal meer Boegineezen, meestal mannen, aan het zeestrand woonden, dan mij opgegeven was. Dit onderzoek werd met zeer veel beleid en volharding persoonlijk gehouden door den toenmaligen Adsisistent-resident te mijner beschikking, den heer Kater, later Resident aldaar.

Toen kwam bij mij het denkbeeld op, door velen als onbereikbaar uitgekreten, om eenen weg te laten maken tot verbinding dier Boegineesche nederzetting met de hoofdplaats Pontianak.

Ik zag zeer wel in dat daaraan groote moeilijkheden verbonden zouden zijn; want nog nooit had een menschelijk wezen den voet gezet in dit op zoo moerassigen bodem gegroeid bosch. Om de richting van den weg te bepalen bestond slechts één middel, en dat was: het geluid. Van tijd tot tijd werden uit het geschut van het fort te Pontianak kanonschoten gelost, en daarop werkte men voort. Niet onduidelijk zag men weêrzin op het gelaat der Boegineezen bij den aanvang van dit werk, want deze weg zou hun den laatsten tand van straffeloosheid uittrekken.

Toen ik in het laatst van 1865 Pontianak verliet, was die weg, die door dwangarbeiders gelegd werd, half klaar. Ik begrijp niet, waarom de heer Niclou het tijdstip van aanleg van dien weg bepaalt als volgt: »Door het gedurende de twee laatste jaren aanleggen van een 9 palen langen weg tusschen Pontianak en Soengei Kakap,» enz.

Alvorens te eindigen, wensch ik nog een oogenblik in meer algemeenen zin bij het pandelingschap in Nederlandsch Oost-Indië stil te staan.

Naar mijne bescheidene meening, gegrond op een verblijf van ongeveer $\frac{1}{4}$ eeuw op Java, Sumatra, Borneo's West-, Oost- en Zuidkust, Celebes en de Molukken, zeg ik, dat het pandelingschap nimmer een einde zal nemen, zoo lang den Vorsten het zelfbestuur zal gelaten blijven, en dit door de Indische Regeering heilig gehandhaafd wordt; want dat pandelingschap is als het ware in het volksbestaan ingeweven en een slagboom voor alle volksontwikkeling.

Wat wij ook spreken mogen van afschaffing van slavernij — die bestaat feitelijk even als vroeger in de landen der vorsten, wien bij contracten hun zelfbestuur verzekerd is; en hoe heilig de Regeering zich daaraan nog in 1859 hield, wil ik bewijzen, uit hetgeen mij in dien tijd overkwam, als Resident der Lamongsche districten, aan wier bevolking door Gouv. besluiten het recht van zelfbestuur verzekerd was.

Bij eene inspectie in de bovenlanden dier residentie, vond ik in eene kampong eenige slaven. Die lieden waren afkomstig van eene zoogenaamde Prang Batoe. Twee kampongs hadden ruzie — vochten daarop met elkander — en de eene kampong had eenige dooden.

De vrede werd gesloten, en door het Marga-bestuur uitgemaakt, dat de benadeelde kampong voor iederen gedooden man één persoon als slaaf zou bekomen van de kampong die het nadeel had toegebracht.

Uitgaande van de stelling, bij wetten en regeerings-reglementen verkondigd, dat in Nederlandsch-Indië, dat is dáár waar onze driekleur wappert, geen slavernij mocht bestaan, kon het aan geen billijke bedenking onderhevig zijn, dat ik die personen onmiddellijk in vrijheid stelde en naar hunne kampong terug bracht.

Ik rapporteerde dit den toenmaligen Gouverneur-Generaal Pahud, en hoopte hierop eenige woorden van goedkeuring en aanmoediging te ontvangen; het tegendeel echter was waar; want eene hevige berisping was mijn deel, aangezien ik door die daad *eene inbreuk gemaakt had op het den volke verzekerde recht van zelfbestuur!*

Hoe onwaarschijnlijk en ongeloofelijk dit ook schijnen moge, 't is niettemin waar!

Ik heb het bovenstaande alleen ter neder gesteld, opdat men niet alles te optimistisch beschouwe; de realiteit is zoo dikwijls in strijd met de voorstelling die van deze of gene zaak gegeven wordt. 't Is altijd eene ondankbare taak voor hem die het releveert; ware het niet, dat ik aangezocht was, om over dit onderwerp ter neder te stellen wat ik daarvan weet, voorwaar ik had mij daartoe de moeite niet gegeven; al het ellendige gescharrel, dat ik in die kwart-eeuw zag, vervult mij met walging. Ik wenschte, dat mij de macht gegeven ware om te vergeten, dat ik ooit in Nederlandsch-Indië geweest ben, niet omdat het mij berouwt met den trouwhartigen Javaan, zijnen schoonen hemel en den onuitputtelijken rijk-

dom van zijnen milden bodem te hebben kennis gemaakt, — neen voorwaar niet! — maar omdat mijn ambtenaarsleven in Indië mij de schoonste illusiën van mijn leven ontnomen heeft.

Breda,
20 Maart 1871.

W I N E N.
Oud-Resident der Westkust van Borneo.

P. S. Eene particuliere correspondentie in de jongste mail-couranten voorkomende, deelt mede, dat de weg van Pontianak naar Soengei Kakap nog verre van voltooid is; de daarvoor aangewezen dwangarbeiders schijnen door de mandoors tot eigen werk aangewend te worden.

BOEKAANKONDIGING.

Gids voor officieren en onderofficieren van het Nederlandsch Oost-Indisch leger bij de uitoefening der militaire rechtspleging in tijd van vrede. Door Mr. C. P. K. Winckel.

Misschien is er onder de vele kundigheden welke tegenwoordig in den officier met recht mogen worden gevorderd, wel geene die hij zich zoo moeilijk eigen zal kunnen maken, als de kennis vereischt voor de taak welke hem vroeg of laat wacht, om tegenover zijne ondergeschikten, en soms zelfs zijne gelijken, de rol van rechter op zich te nemen, en deel uit te maken van den krijgsraad, met een zoo uitgebreide macht in strafzaken bekleed. Deze taak ligt toch zoo geheel buiten den eigenlijken kring zijner studiën, dat het geen wonder mag heeten, indien de toekomstige officier slechts weinige aandacht schenkt aan de studie van het strafrecht in het algemeen, en van de militaire proces-orde in het bijzonder, en zich tevreden stelt met het weinige dat hij aan de militaire academie dienaangaande kan opdoen, of dat van hem gevorderd wordt, om het examen voor officier bij het Oost-Indisch leger af te leggen. En toch, te veel hangt dikwijls van die kennis af, om niet elke poging toe te juichen welke wordt aangewend, om de beginselen en werking van het militaire strafproces op te helderen en duidelijk te maken, ook voor hem die zich niet van den aanvang af op de studie van dat recht heeft toegelegd.

De heer Winckel heeft in dit opzicht in een bepaalde leemte voor het Oost-Indische leger voorzien. In zijn duidelijk geschreven werk, dat ook voor den minder ingewijde zeer goed te bevatten is, geeft hij een schets van het geheele militaire strafproces in tijd van vrede, met al de verschillende gevallen welke zich daarbij kunnen voordoen, hier en daar door voorbeelden toegelicht, en, waar het noodig is, ook opgehelderd door bepalingen uit andere wetboeken dan de zuiver militaire ontleend. Ofschoon

zich gewoonlijk op een objectief standpunt plaatsend, en slechts mededeelend wat werkelijk als geldend voorschrift moet worden beschouwd, kon het wel niet anders, of de schrijver moest soms in twijfelachtige gevallen partij trekken. Kwamen in dit tijdschrift of bij deze recensie discussiën over zuiver rechtsgeleerde vraagstukken te pas, misschien zou hij ons genegen vinden, hier en daar met hem een lans te breken over de door hem gevolgde opvatting. Wij moeten echter doen opmerken, dat de meening van het Hoog Militair Gerechtshof gewoonlijk wordt medegedeeld, wanneer omtrent een twijfelachtig punt door dat college uitspraak gedaan is, zooals bij § 352, 361 vlg., 445. Te bejammeren is het, dat door den schrijver de data dier beslissingen niet worden medegedeeld, en de plaatsen waar zij te vinden zijn. Dit zou een gemak te meer aan het gebruik van het werk geven. Bovendien hadden wij, om dezelfde reden, wel gewenscht dat bij de verschillende paragrafen ook de artikelen der wetboeken waarop zij berusten, of waaruit zij overgenomen zijn, waren aangewezen. Zoo zou het boek zich nog beter aansluiten aan de bekende uitgaaf der militaire wetboeken voor het Indische leger van Mr. van der Hout, en aan het crimineel wetboek van Mr. Pols, en het dus den militair gemakkelijker maken, in die beide werken datgene na te slaan wat hij op het oogenblik noodig heeft te weten. Het moet echter erkend worden, dat bij eenige studie dier werken, het gemakkelijk zal zijn den weg daarin te vinden, en dat eene doorlopende verwijzing naar de verschillende artikelen eene zelfstandige studie der wetboeken zelve in den weg zou staan.

Dat wij na het bovenstaande gaarne dit werk aanbevelen, spreekt wel van zelf. Wij wenschen het dan ook in handen van elk militair in Indië, met de rechtspraak belast of daarmede in aanraking komende, in de hoop, dat bij de onmogelijkheid voor het Nederlandsche leger hier of in Indië, om recht te spreken volgens goede wetten, althans zij die geroepen worden die gebrekkige wetten toe te passen, dit zullen verrichten, toegerust met die kennis, welke, waar het de eer en het leven van den soldaat geldt, zonder ernstig gevaar voor de toekomst niet mag worden gemist.

De Politie-rol. Handleiding voor administratieve ambtenaren met de rechtspraak ter politie-rol op Java en Madura belast. Door Mr. M. C. Piepers. Batavia, 1868.

Tegelijk met de aankondiging van het werk van den heer Winckel, wenschen wij, zij het dan ook een weinig laat, de aandacht te vestigen op het bovenstaand geschrift van den heer Piepers. Ook hier heeft de schrij-

ver zich de taak gesteld, om hem te gemoet te komen, die zich niet van der jeugd af aan met de rechtsstudie heeft bezig gehouden, en toch door zijne betrekking geroepen wordt, eenmaal als rechter op te treden. Ofschoon het Koninklijk Besluit van 5 Maart 1869 de rechtsmacht der administratieve ambtenaren geleidelijk wil opheffen, en op rechtsgeleerden overbrengen, is dit echter niet het geval met de rechtspraak over Inlanders in politie-overtredingen, gewoonlijk »afdoening ter politie-rol» genaamd. Voor die rechtspraak nu worden in een kort bestek de voornaamste beginselen in eene handleiding te zamen gevat, en met toelichtingen en beoordeelingen opgehelderd. Het politie-reglement voor Soerabaja, meermalen door de rechtsprekende ambtenaren als voorbeeld gevolgd, eene reeks van bepalingen, in de verschillende residentien van Java en Madura kracht van wet hebbende, en eene model politie-rol zijn als bijvoegsel opgenomen, en verhoogen zeer de bruikbaarheid van het werk. Van harte wenschen wij, dat de wenken, in het werk zelf en in de fraai geschreven voorrede bevat, niet verloren zullen gaan voor den Indischen ambtenaar, maar strekken mogen tot verbetering van eene rechtspraak, die in het hart van de Inlandsche bevolking ingrijpt, en voor haar, helaas! maar al te dikwijls tot een bron van jammeren heeft gestrekt.

Leiden. Maart 71.

P. A. VAN DER LITE.

V A R I A.

Hoe de Minister van Koloniën, in de zitting van 25 Maart 1870, sprak over de Kolonie Suriname.

»Het belang der Kolonie werd daar (in Suriname) beschouwd te zijn het belang van eenige Amsterdamse handelshuizen, die bij de exploitatie van Suriname geïnteresseerd waren; het werkelijk belang van de Kolonie zelve stond geheel op den achtergrond.

»In dien ziekelijken toestand heeft de Kolonie een schok ondergaan; dat cadaver is als het ware gegalvaniseerd door de emancipatie van de slaven. Maar nu is het niet mogelijk den toestand in eens te verbeteren. Van eene bevolking van verschillende kleuren is het niet te verwachten dat zij als met een tooverslag haar welbegrepen belang zal leeren inzien en dadelijk met energie zal handelen. Daarvoor worden eenige jaren tijds vereischt. Maar nu geloof ik, dat men thans Suriname een anderen schok

Hoe hij, in eene volgende zitting der Tweede Kamer zou kunnen spreken over Nederlandsch-Indië.

Het belang der Oost-Indische Koloniën werd steeds, en wordt nu nog te veel beschouwd te zijn het belang van eenige handelshuizen, fabriekanten en bijzondere personen, en van de schatkist in Nederland, die allen bij de exploitatie dier Koloniën geïnteresseerd zijn; — het werkelijk belang van de Koloniën zelve en het algemeen belang stonden en staan geheel op den achtergrond.

In dien ziekelijken toestand waarin de Koloniën sedert jaren zijn gebracht, hebben zij door zoogenaamde of wzenlijke, maar steeds partiële hervormingen schokken doorstaan; zij verkeerden in een ware crisis, in welke zij dreigen te bezwijken, indien geene afdoende en doortastende middelen worden aangewend. Nu is het wel niet mogelijk den toestand plotseling te verbeteren. De bevolking in de Koloniën is even lijdelijk als een patiënt die op redding en behoud wacht; en van de Nederlandsche natie, van

zal moeten laten ondergaan; dat men daar zál behooren te gaan handelen en de bewoners zullen moeten gaan begrijpen, dat die Kolonie iets meer is dan eene zekere inrichting, die slechts behoeft te zorgen dat suiker en koffie naar Amsterdam worden vervoerd.

»Die Kolonie heeft groote hulpbronnen, maar het oude denkbeeld van stapel-artikelen voor de Amsterdamsche markt te moeten verbouwen, staat er nog te veel op den voorgrond. Dat is voor Suriname het ongeluk, en zoolang dat denkbeeld niet met tak en wortel is uitgeroeid, zoolang daar niet handen aan het werk wor-

hare machthebbenden en vertegenwoordigers is het, bij de verschillende belangen die steeds in het spel komen, niet te verwachten, dat zij als met een tooverslag het welbegrepen belang van den Staat en de Koloniën zullen leeren inzien en dadelijk naar goede beginselen van Staatshuishouding met veerkracht zullen besluiten en handelen. Daarvoor worden misschien nog velerlei dringende gebeurtenissen en schadelijke ondervinding vereischt. Maar toch geloof ik dat het thans meer dan tijd wordt, met de Koloniën in eene bepaalde richting van doortastende en in goed onderling verband staande hervormingsmaatregelen, volgens den geest des tijds, voort te gaan; — dat men nu eindelijk den strijd van partijen en alle overbodige discussiën zal moeten ter zijde stellen, en zal behooren te gaan handelen; — en dat de natie en hare vertegenwoordigers zullen moeten gaan begrijpen, dat die Koloniën iets meer zijn dan eene zekere inrichting, die slechts behoeft te zorgen, dat suiker en koffie en andere voor de Europeesche markten gewilde artikelen naar de Nederlandsche handelsplaatsen worden vervoerd, en dat het deficit der Nederlandsche schatkist worde goed gemaakt.

Die Koloniën hebben groote hulpbronnen, maar zij worden slechts op kleine schaal en eenzijdig ten nutte aangewend en de verdere ontwikkeling daarvan wordt te zeer belemmerd door het oude denkbeeld van stapel-artikelen voor de Nederlandsche markten te moeten verbouwen en batige saldo's voor de Nederlandsche schatkist te

den geslagen door de natuurlijke hulpbronnen te ontginnen, zal het daar niet veel beter gaan.

»Ik heb vroeger gelegenheid gehad mijne denkbeelden over Suriname in de Kamer mede te deelen, en ik durf de onderstelling te maken dat mijn optreden aan het Departement van Koloniën hier en daar in de Kolonie geen juichkreet zal hebben doen opgaan. Ik geloof intusschen dat men een goede zaak zou doen, wanneer men zoo spoedig mogelijk een nieuw leven in die Kolonie trachtte te brengen.»

moeten opleveren. Dat denkbeeld staat althans nog te veel op den voorgrond en is het ongeluk voor die Koloniën, en zolang dat denkbeeld niet met tak en wortel wordt uitgeroeid, zolang niet de handen aan het werk worden geslagen om de belemmeringen weg te nemen die de ontginning der natuurlijke hulpbronnen in die Koloniën in den weg staan, zal het daar niet veel beter gaan.

Ik heb vroeger gelegenheid gehad, zoowel in de Kamer als in publieke geschriften, mijne denkbeelden over de Indische Koloniën mede te deelen, en ik durf de onderstelling te maken dat mijn optreden aan het Departement van Koloniën, hier en daar in die Koloniën, en vooral bij de voorstanders van het oude *régime*, van staats-exploitatie en monopoliën, geen juichkreet zal hebben doen opgaan. Ik geloof intusschen dat men eene goede zaak zou doen, wanneer men zoo spoedig mogelijk een nieuw leven in die Koloniën trachtte te brengen.

In het Tijdschrift uitgegeven door de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, Deel XII, 1 en 2 st., jaargang 1871, wordt een opstel gevonden onder den titel van »*Kolonisatie in Nederlandsch Indië*». Het bevat het gevoel van den heer K. W. van Gorkom, Directeur van de Gouvernements kinacultuur, over de mogelijkheid eener Nederlandsche kolonisatie op Java. Het opstel wordt medegedeeld door den verdienstelijken secretaris der maatschappij van Nijverheid, den heer F. W. van Eeden. Daar door velen beweerd wordt dat eene dergelijke kolonisatie onmogelijk is wegens de tropische temperatuur, en zelfs de Staatscommissie die ten jare 1858 over het voorstel der heeren F. H. van Vlissingen en

negen anderen ¹⁾ geraadpleegd werd, pertinent diezelfde meening uitgesproken heeft, meenen wij, dat het zijne goede zijde kan hebben, dat wij tegenover dergelijke beweringen het gevoelen van een man stellen, die »meer dan vijftien jaren in Nederl. Indië, en daarvan zes in de Preanger Regentschappen doorgebracht heeft, en die in zijne geschriften blijken heeft gegeven van een helder oordeel over de Indische aangelegenheden." Wij gelooven dus aan de lezers van ons Tijdschrift geen ondiens te doen, met daaruit het een en ander over te nemen.

„Naar mijne meening (zegt de Heer van Gorkom) kan men niet ernstig be-
weren dat op Java ooit uitgebreide, doelmatige en doortastende proeven met
kolonisatie genomen zijn ²⁾. Zich te beroepen op het weinige, dat men uit
de genomen proeven zou kunnen aanvoeren, gaat niet aan, en uit het heen
en weër trekken van Europeanen hier kan waarlijk niet tot de mogelijkheid
of onmogelijkheid van werkelijke kolonisatie worden besloten. Sedert eenwen
komen jaarlijks meer of minder Europeanen in Indië, die men in drie katego-
riën verdeelen kan:

„1°. militairen, die uit den aard hunner positie in ons onderwerp buiten
rekening blijven;

2°. ambtenaren, die alleen het oog hebben op te verdienen pensioen, om
daarmede huiswaarts te keeren;

3°. particulieren, die hier in zoo kort mogelijken tijd op eenige wijze hun for-
tuin hopen te maken, om daarvan in Europa verder rustig te gaan leven.

„Al die lieden zijn verre van 'tgeen men onder kolonisten verstaat. Ik
geloof niet, dat er ooit een echt Hollander als militair, ambtenaar of parti-
culier naar Indië is vertrokken, zonder de illusie van vroeg of laat in betere
omstandigheden het vaderland weder te zien. Zij die hier blijven zijn uitzon-
deringen, gedwongen door huwelijk of mislukking van illusie.... In één woord,
bij uitzondering staat het verlangen naar een *thuis* in Indië bij de verhuizing
op den voorgrond; deze blijft van tijdelijk karakter, en daarin ligt de kanker
voor Indië, wat het denkbeeld van kolonisatie betreft.

„Wie zich hier eigendommen, eene toekomst voor zijne kinderen scheppen
kan, wie zich hier eene opleiding tot alle takken van nijverheid en weten-
schap voor zijne kinderen verzekerd weet, hij zal het milde klimaat, den rijken
bodem, de majestueuse natuur van Java zegenen, en zijn moederland slechts in
goede en dankbare herinnering houden, zonder verheerd te worden door wen-
schen en begoochelingen, die dikwijls als een kanker aan zijne hersenen en

1) Onder de aanvragers vinden wij o. a. de heeren J. J. Hasselman, laatstelijk
minister van Koloniën en nu lid der 2e Kamer, Mr. J. Heemskerk Az, gewezen
minister van Binnenl. zaken en nu eveneens lid der 2e Kamer, en P. J. Veth,
hoogleraar te Leiden.

2) Zie over de verkeerde wijze waarop de O. I. comp. op Java het aanlegde om
kolonisatie te bevorderen, tengevolge waarvan de genomene proeven mislukten, het
Tijdschrift voor Taal- Land- en Volkenkunde, deel XVII, bl. 110 en vlg.

zijn fysiek gestel knagen, omdat zij hem onbestemd, ongedurig, ongeduldig en ontevreden maken. Men leeft hier 20 jaren voor de toekomst, niet voor het heden. Het eenige doel is rust en rijkdom *ginds*.

De heer van Gorkom stelt zich vervolgens de vraag, of de Nederlander in Indië genoegzaam aarden kan om er als werkelijk kolonist te vertoeven. Wij veroorloven ons hieromtrent de volgende aanhaling.

„Zie onzen vriend T. te B. die bijna 40 jaren werkte, hard werkte en het toonbeeld van kracht, gezondheid en energie bleef, Zoo zijn er *veelen*; zoo zijn schier allen, die hier bleven met ernstigen zin tot arbeid en soliditeit. Men mag geene rekening nemen van ziekelijke individuen, die ook bij u ondergegaan zouden zijn, van onvoorzichtigen en roekeloozen, die de wetten, de onverbiddelijke eischen der natuur bespotten. In alle streken van Java, van de stranden tot in de hooge gebergten, treft men Europeanen aan, die hun leven grootendeels in Indië sleten en een krachtvollen ouderdom bereikt hebben..... Het ligt toch in de rede, dat een onafgebroken bureauleven op de strandplaatsen uit een hygiënisch oogpunt niet halen kan bij een verblijf in milder streken, bij een werkkring met meer afwisseling, met dagelijkse vrije beweging in de natuur. 't Is dan ook niet te weerspreken, dat de gezondste Europeanen in de binnenlanden worden aangetroffen, dat de gezondsten onder de gezonden te vinden zijn onder degenen, die het geluk hadden den arbeid van geest en lichaam op het vrije, ruime veld in evenwicht te houden.”

Vervolgens spreekt de heer van Gorkom over de plaatsen die voor kolonisatie van Europeanen geschikt zijn, en wijst daartoe natuurlijk op de minder heete bergvlakten. Daar zal de vrije kolonist alle voorwaarden voor welvaart en gezondheid vereenigd vinden, mits men hem niet isoleere, hem goede communicatie-middelen verschaffe, in de behoefte aan onderwijs voor zijne kinderen voorzie. Inzonderheid wijst hij op het Prahoe- of Diënggebergte, het Tenggersche gebergte en de plateaux in de Preanger. Vooral over deze laatste, die hij zoo goed heeft leeren kennen, is het de moeite waardig hem zelven te hooren.

„Dr. van Hoëvell brengt altijd de vlakte van Bandoeng ter sprake als er quaestie is van kolonisatie. Ik woon ongeveer in het centrum van die vlakte, p. m. 2300 voet boven de zee. Deze vlakte is zeer uitgestrekt, maar 1° meereendeels bebouwd of in bezit en gebruik van de bevolking, en 2° nog tamelijk warm. Zoo er hier dus om de eerste reden al geen mogelijkheid bestaat voor kolonisatie, dan kan hier deze om het minder gunstig klimaat ook nog niet bijzonder wenschelijk geacht worden. Noordwaarts verliest die vlakte zich allengs tegen de zuidelijke hellingen van het Boerangrang- en Tangkoebanprahoe-gebergte, en vormt zich te Lembang een uitgestrekt plateau, ter gemiddelde hoogte van 3800 tot 4000 voet. Daar is het klimaat zoodanig, dat ook Europeanen er veldarbeid kunnen verrichten. De vlakte is echter over een aan-

zienlijk deel met Gouvernements-koffieboomen beplant. Evenwel blijven er nog voldoende bebouwbare streken over, en het klimaat zal er niet door lijden, als men de boschgrenzen tegen de helling der bergen opwaarts dringt.

„Ten Zuiden wordt de vlakte van Bandoeng begrensd door het Malawar- en Tiloe-gebergte. Ook tegen de noordelijke hellingen is ruimte en gelegenheid voor exploitatie; doch als door de natuur aangewezen komen de streken in aanmerking, die zuidelijk van die bergen liggen, waar nu onmetelijke koffietuinen en hooger op de uitgebreide kina-établissements gevestigd zijn. Men nadert en betreedt die streek door den zadel die beide bergen verbindt en ruim 3000 voet hoog is, te overschrijden. Ter hoogte van 4400 voet ligt het plateau Pengalenggan, rondom door bergen ingesloten, die allen met oorspronkelijk bosch bedekt zijn. Zuidwaarts tot aan de zee treft men niets dan zulke bosschen aan, waarin alleen het wild godierte heerschappij voert, en de mensch nog nimmer eenige verandering of verwoesting aanbracht. Het plateau Pengalenggan wordt in uitgestrektheid op evenredige hoogte (tusschen 4400—4500 voet) nergens op Java geëvenaard. Junghuhn schatte de horizontale (middellijn) uitgestrektheid op 8—10 palen. Dat onafzienbaar zacht golvend plateau is niet opgemeten; maar indien wij Junghuhn's schatting tot 6 palen (een paal = 1506 meters) verminderen, dan geeft dit eene uitgestrektheid van 36 □ palen of 11520 bouws, elk van 7096.5 □ meters. Deze grenzen kunnen echter gemakkelijk verschoven, de uitgestrektheid meer dan verdubbeld worden, zonder dat men op het klimaat in 't algemeen een schadelijken invloed behoeft uit te oefenen door het verdringen der bosschen. Als men deze van 5—7000 voet (de toppen der bergen) spaart, is dit meer dan voldoende, zelfs doelmatig te achten, en wint men uitgestrekte gronden voor bebouwing door Europeanen geschikt. Al die gronden zijn van goede hoedanigheid en door riviertjes doorsneden. De boschexploitatie zou er reeds ten voordeele der ontginners strekken, door de levering van bouw- en brandmateriaal. Daar kan men allerlei Europeesche granen, moesgroenten, ooft en aardappelen verbouwen; voor veeteelt en zuivelbereiding blijft er ruimte, en als men in Nederland vreest, dat daardoor minder verduurzaamde levensmiddelen op Java zouden noodig worden, vergete men niet, dat in het geheel de productieve krachten vermeederen, de algemeene rijkdom dus vergroot wordt, en er ruime behoefte zal geboren worden aan duizend andere artikelen, die het Westen moet aanvoeren.

„De gemiddelde temperatuur is op die vlakte 17—18° C. De thermometer van C. wijst er des morgens te 6 ure meermalen 5—8°; op het warmst van den dag zelden hooger dan 22—24°.

„De opzieners der kinakultuur en hunne kinderen mogen voor het klimaat spreken; maar bovendien vindt elke Europeaan die daar uit de benedenlanden komt, verademing, opgewektheid en verkwikking. In één woord noem ik het klimaat daar bij uitnemendheid mild, kracht- en geestopwekkend. Maar — wat baat het dat men daar werken kan, en veel vermag te produceeren, als de transportkosten naar de plaatsen van verbruik of uitvoer de waarde der producten schier evenaren zoo niet overtreffen? — wat baat al die mildheid,

als de menschelijke geest er geen voedsel vindt, als alle middelen van gemeenschap en ontwikkeling onthouden worden?..... Men late echter de zaak haar natuurlijken loop; zoodra de gronden, in voldoende perceelen voor pachthoeven, in erfpacht of eigendom worden afgestaan, zullen de liefhebbers niet achterblijven, en zoo de Regeering in het publiek belang medehelpt, zullen er communicatie-middelen verrijzen, die de welvaart der nederzetting mogelijk maken..... Welk eene schoone gelegenheid voor gezondheids-*etablissem*enten, voor scholen en soortgelijke inrichtingen! Wie sou op de strandplaatsen zich niet gelukkig achten, als hij zijne kinderen in zulk een heerlijk klimaat eene goede opleiding kon verzekeren? Hoevele verloven naar Europa zouden uitgespaard worden, zoo men maar goede gelegenheid tot logies en uitspanning vond! Waarlijk men moet wel moedwillig de gelegenheid en middelen willen ontkennen, zoo men eenmaal met deze streken grondig heeft kennis gemaakt. Kolonisatie laat zich niet invoeren; met dwang en kunstmiddelen komt men er niet toe. Zij moet vrijwillig, uit eigene beweging, door het uitzicht op voordeel en een gelukkig maatschappelijk leven geboren worden en zich ontwikkelen. De Regeering stelle slechts de gelegenheid open en ruime de hindernissen op. Men zij niet te angstvallig, maar houde zich overtaigd, dat dáar, in de heerlijkste oorden, rijke bronnen van bestaan gevonden worden; dat dáar een gelukkige en rijke toekomst open ligt voor duizenden landgenooten, die kracht en lust, wil en vermogen bezitten om zich zelve en elkander onderling te helpen, en die in het moederland in ellende en armoede zouden moeten voortsukkelen. Dáar is gelegenheid voor landbouw en veeteelt, voor industrie en wetenschappelijke vorming.

De slotsom zijner beschouwingen geeft de heer van Gorkom in de volgende woorden:

„1. Solide, werkzame en verstandige *pur-sang* Europeanen (geen ziekelijke, immoreele of onverstandige individuen, die ook overal elders aan verderf bloot staan) kunnen in alle streken van Java, onder verschillende omstandigheden, gezond blijven en oud worden. De voorbeelden zijn talloos. Hier te Bandoeng leeft een zestal Europeanen, die van 30—40 jaren in Indië vertoefden en nu op hoogen ouderdom — allen boven de zestig — mannen en vrouwen van gelijken leeftijd in Holland, wat kracht en levenslust betreft, ver achter zich laten.

„2. Gunstige voorwaarden vindt men in de hooge bergstreken bij een werkring, die niet alleen den geest inspant, maar ook door geregelde bezigheid van het lichaam beiden in harmonie houdt.

„3. Voor kolonisatie moet men zich hier een toekomst, eigendommen en gezellig leven met de noodige maatschappelijke instellingen kunnen vestigen....

„4. De Regeering heeft niets anders te doen dan de geschikte gronden in voldoende perceelen, tot vorming van matige pachthoeven, in eigendom of erfpacht af te staan, aan de ontwikkeling der bebouwers den vrijen loop te laten en in het algemeen belang mede te werken tot voltooiing van goede communicatiewegen. Zij verwijdere alle mogelijke belemmerende bepalingen, en zij te-

vreden met eenen billijken, bij eventueele productie op te brengen pachtschat.

„5. De Regeering doe afstand van de bestaande koffietuinen in die hoogere streken, niet alleen omdat deze door de particuliere industriëelen, kolonisten, voordeeliger kunnen geëxploiteerd worden, maar ook omdat zij zeer ten laste van de verwijderd wonende bevolking gelegen zijn.

„6. Als bewezen mogen wij aannemen, dat de Europeaan hier in zijn element kan zijn. *Ondewezen is dat hij door vele generatiën heen zou moeten ontaarden.* Waarom zouden uit een moeder en vader, gezond van lichaam, krachtig van geest, ziekelijke afstammelingen moeten geboren worden? Zijn de zoogenaamde inlandsohe kinderen hier zwak van lichaam, bekrompen van geest? Zijn ze parodiën van de *pur-sang* Europeanen? Er zijn er. Er zijn ook jammerlijk ontaarde en swakke Europeanen; maar er zijn ook krachtvolle, enersgieke inlandsche kinderen, en als zij meer gelegenheid tot vorming en welvaart hadden, het aantal ongunstige voorbeelden zou minder zijn. Kolonisatie brengt ook geenszins mede, dat men zich geheel en al van het moederland isoleere. In Europa een kijkje te nemen, van daar de vorderingen der wetenschap over te brengen, blijft gewenscht en meer en meer mogelijk, naarmate de directe stoomvaart zich ontwikkelt, en de materiële middelen hier vermeerderen”.

Hier eindigt het opstel van den heer van Gorkom. Wij hebben gemeend niet beter te kunnen doen, dan hemzelve te laten spreken. Te recht zegt de heer van Eeden dan ook: »zijne wenken omtrent de kolonisatie verdienen te worden ter harte genomen. Mochten zij weërspraak ontmoeten, hij zelf zal dit nuttig achten, en heeft zich gaarne tot antwoord bereid verklaard. Hoe meer een zoo belangrijke quaestie onbevooroordeeld wordt besproken, hoe wenschelijker, hoe weldadiger voor Nederland. Lang genoeg heeft men zich ten opzichte van Nederl. Indië in onvruchtbare bespiegelingen, in quaestiën van louter administratieven en juridischen aard verdiept.”

En wij zeggen hierop »amen.”

L. Ed. L.

DE TEGENWOORDIGE REGELING DER AMFIOENPACHT.

Bij de behandeling der laatste Indische begrooting deed een der volksvertegenwoordigers, Mr. de Bruyn Kops, omtrent de tegenwoordige regeling der amfioenpacht en de houding der Regeering tegenover het amfioenverbruik een paar vragen, waarop door den Minister weinig afdoende antwoorden werden gegeven.

Die vragen zijn zeker een ernstige beantwoording waardig. Als bijdrage daartoe moge het volgende dienen.

»Is het tegenwoordige stelsel van verpachting als definitief of wel als tijdelijk proefstelsel te beschouwen?»

Het antwoord op die vraag moet o. i. zijn, dat het noch aan de eischen van het één, noch aan die van het ander beantwoordt, zooals door de ondervinding, welke volgens den Minister nog zou moeten worden opgedaan, reeds volkomen is aangetoond.

De rechtvaardiging van de inkomsten die de schatkist door de verpachting van het monopolie van het opiumdebiet trekt, is, waar eene verdediging daarvan werd beproefd, steeds hierin gezocht, dat die inkomsten, door den prijs der opium op te voeren, de strekking zouden hebben om het verbruik binnen de engst mogelijke grenzen te beperken. En met die verdediging moet de pacht onzes inziens staan en vallen. Al is omtrent den invloed van het opiumverbruik op de Indische Maatschappij nooit een opzettelijk onderzoek ingesteld, maar al te zeker is het dat ze in hooge mate verderfelijk is. 't Moge waar zijn, wat wel eens tot vergoelijking is aangevoerd, dat een matig gebruik van het »heulsap» zoo schadelijk niet is, dat enkele personen zich aan die maat weten te houden, niet minder waar

is het dat veelal hij die den eersten stap heeft gedaan, zich op een hellend vlak ziet geplaatst, waarop hij zich niet tegen vermag te houden, dat hem fysiek en moreel te gronde voert. Is het aantal van hen die voor de verleiding zwichten, onbekend, het tal van millioenen, aan de schatkist opgebracht, dat uit het debiet, waaraan bovendien groote kosten verbonden zijn, moet worden gevonden, wijst er op hoe aanzienlijk het wezen moet. Geen twijfel of het is een eerste plicht der Regeering die diep ingrijpende maatschappelijke kwaal met alle kracht te bestrijden. Geen batig-slot-aanbidder, vertrouwen we, zóó verstokt om een bijdrage te verlangen, welke in strijd met dien plicht zou verkregen zijn!

Langen tijd heeft men het doel om door de pacht het amfioenverbruik zooveel mogelijk te beperken, trachten te bereiken door aan den pachter, aan wien het monopolie van dat debiet werd afgestaan, slechts het recht tot verkoop van een beperkte hoeveelheid te geven. Daar echter de Regeering allengs de overtuiging verkregen had, dat hij die hoeveelheid door sluikhandel aanvulde, werd onder den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist er toe overgegaan, om zooveel opium als de pachter zou aantoonen te behoeven, nagenoeg tegen den door de Regeering daarvoor betaalden prijs voor hem verkrijgbaar te stellen. Toen dit tot een enorme toeneming van de bekende consumtie leidde, keerde men in 1861 tot het stelsel van beperkt debiet terug, daarbij het maximum stellende op een aanzienlijk minder cijfer dan in de laatste jaren de bekende consumtie bedragen had. Zooals te verwachten was, had dit, bij onvoldoende controle, sluikhandel ten gevolge, en die had, volgens den Minister, zoodanigen omvang gekregen, dat de Regeering meende daartegen weér tot een soortgelijk stelsel als dat van den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist hare toevlucht te moeten nemen.

Volgens deze sinds 1870 vigeerende regeling is de pachter verplicht een bepaalde hoeveelheid opium tegen een hoogen prijs te ontvangen, de zogenoemde tiban, en kan hij bovendien, »indien hij meer opium voor het gebruik gedurende het loopende jaar mocht behoeven», die verkrijgen tegen den prijs waarop ze ongeveer aan 't Gouvernement te staan komt, de zogenoemde siram. Van het bestaan der behoefte wordt geen bewijs gevorderd, zoodat de verstrekking, gelijk de heer de Bruyn Kops vooronderstelde, feitelijk onbeperkt is.

't Springt in het oog dat er, zooals genoemde volksvertegenwoordiger opmerkte, bij zoodanige regeling geen waarborg bestaat, dat het monopolie tot de gewenschte hooge prijzen zal leiden. Wanneer de pachter in een ruimer debiet tegen lager prijzen zijn voordeel ziet, zal hij natuurlijk daaraan de voorkeur geven.

Bij de beoordeeling van de positie waarin hij zich in dit opzicht geplaatst ziet, dient het volgende in aanmerking te worden genomen.

De pachtperceelen, zooals die door de Regeering worden uitbested, zijn

van zeer verschillende grootte. Dit heeft ten gevolge dat de eene pachter, met het oog op de consumtie in naburige perceelen, zijn debietprijs veel lager stellen kan dan de ander. Onderstaande berekening zal dit duidelijk maken.

De tiban bedraagt, volgens de pachtvoorwaarden voor 1871, voor Soerakarta 700 katties 's maands, tegen f 125 de Turksche en f 115 de Bengaalsche opium per kattie.

De tiban voor het aangrenzende perceel Magettan bedraagt 70 katties 's maands, tegen denzelfden prijs.

De verhouding der voor de verschillende perceelen bepaalde tiban is natuurlijk gebaseerd op de verhouding der geschatte consumtie in die perceelen. Is de schatting juist, dan zal ook, storende invloeden buiten rekening gelaten, de verhouding van de pachtsommen die voor het monopolie van het debiet in dezelfde perceelen kunnen worden geboden, ongeveer dezelfde zijn. Kan b. v. voor de pacht van Magettan f 5000 's maands worden gegeven, dan zal het pachtperceel Soerakarta ongeveer f 50,000 's maands waard zijn.

Bij zoodanigen pachtschat (wij laten, daar het hier slechts een zeer globale berekening geldt, de kosten van exploitatie buiten aanmerking) kosten den pachter van Solo, gesteld hij kiest uitsluitend Turksche opium, indien hij geen siram neemt,

$$\begin{aligned} 700 \text{ katties: } & 700 \times f 125 + f 50000, \\ \text{dus 1 kattie} & \frac{137500}{700} = \text{ongev. } f 195. \end{aligned}$$

Den pachter van Magettan kosten, in dezelfde vooronderstelling,

$$\begin{aligned} 70 \text{ katties: } & 70 \times f 125 + f 5000, \\ \text{dus 1 kattie} & f \frac{13750}{70} = \text{eveneens ongev. } f 195. \end{aligned}$$

Gesteld nu de pachter van Magettan neemt bij zijn tiban 70 katties siram, ad f 25 verkrijgbaar, dan betaalt hij voor de 140 katties die hij in 't geheel heeft, f 13750 + f 1750 = f 15500, dus voor een kattie $f \frac{15500}{140} = \text{ong. } f 111$.

Neemt de pachter van Solo bij zijne 700 katties tiban ook 70 katties siram, dan is zijn middenprijs, daar 770 katties hem dan kosten f 137500 + f 1750, per kattie = $f \frac{139250}{770}$ dat is ongeveer f 181. Om zijn middenprijs tot ongeveer f 111 te doen dalen, zou hij 700 katties siram moeten nemen.

't Zal echter geen betoog behoeven, dat, omdat de pachter van Magettan b. v. 70 katties in Soerakarta in consumtie kan brengen, daarom nog niet de pachter van dit laatste perceel een tienmaal grooter bedrag aan het op tienmaal minder consumtie berekende Magettan kan slijten.

Nu is het waar dat de verkoop, en zelfs het bezit van opium in een ander perceel dan waarvoor ze door het Gouvernement verstrekt is, valt

onder de strafbepalingen tegen sluikhandel vastgesteld, doch die overtreding schijnt, zooals trouwens zeer verklaarbaar is, niet op afdoende wijze te controleeren te zijn. Ook zonder dat een pachter zelf zich met sluikhandel inlaat, kan hij voor een naburig perceel een groot debiet krijgen door in zijne het dichtst bij de grenzen daarvan gelegene kitten, opium beneden den prijs in dat perceel verkrijgbaar te stellen. Er zijn dan speculanten genoeg om met het verschil in prijs hun voordeel te doen.

Roept alzoo onder het tegenwoordige stelsel het eigenbelang eene concurrentie van de pachters onderling in het leven, die noodwendig daling van den prijs der opium ten gevolge moet hebben, ze is niet de eenige drijfveer welke tot die concurrentie leiden kan. De Chinees — de schier uitsluitende pachter — is niet identisch met het type van den mensch zooals het door de orthodoxe oeconomische school is geschapen, de incarnatie van het welbegrepen eigenbelang. Wel is bij hem in den regel het eigenbelang sterk genoeg om de inertie, niet om de hartstochten te overwinnen. De veeten der Chineezzen zijn weinig minder hardnekkig, al zijn ze minder bloedig dan die der Corsicanen. En die veeten worden in den regel op financieel terrein uitgevochten. Zoo heeft de geschiedenis van Samarang evenals die van Thebe haar broederkrijg. De vijandschap tusschen twee broeders, ontstaan doordien de jongste den titel van Chineesch officier had gekregen, terwijl de oudste, die daarop meer aanspraak meende te hebben, afwezig was, en die jaren lang de Chineesche gemeente in twee kampen verdeelde, eindigde niet vóórdat de een zijn vaderlijk erfdeel, ongeveer twee millioen, daaraan ten offer had gebracht. En dat geld werd, meent men, grotendeels aan sluikhandel in opium, om den broeder als pachter afbreuk te doen, besteed. Zoodanige veeten, wellicht ook het streven naar een soort van alleenheerschappij, zooals die welke de door den heer de Waal geciteerde Beh Ing Tjoe verkregen had, oefenen ook thans nog op de concurrentie van naburige pachters hun invloed uit.

Een feit is het dat, ten gevolge van het tegenwoordige stelsel van verpachting, gedurende het jaar 1870 een algemeene oorlog op Java tusschen de verschillende pachtperceelen, natuurlijk voor zoover ze niet in handen van dezelfde belanghebbenden waren, is gevoerd, die den prijs der opium over het algemeen aanmerkelijk heeft doen dalen.

Dit jaar is hetzelfde te voorzien, hoewel wellicht op kleinere schaal, daar — de bestaande regeling dwingt daartoe als het ware en beperkt zodoende het aantal van hen die als mededingers kunnen optreden — meerdere perceelen, die elkander het meest afbreuk konden doen, in dezelfde handen zijn gekomen.

Nog in een ander opzicht werkt de onbeperkte verstreking van opium verderfelijk.

Moet de pachter hetgeen hij voor zijn monopolie (in den vorm van pacht

en van den hoogen prijs der tiban) betaalt, uit het verschil tusschen den inkoopsprijs der siram en den prijs waarvoor hij verkoopt, terugvinden, en wordt hierdoor een grens getrokken beneden welke dat verschil niet zonder verlies kan dalen; bij het einde van het pachtjaar valt die grens weg. Wanneer zijn pachtijd om is, moet hij hetgeen hij over heeft tegen den inkoopsprijs der siram aan het Gouvernement teruggeven. Met hetzelfde financieel resultaat voor zich zelve kan hij het natuurlijk kort te voren aan anderen afstaan.

Daarin heeft de pachter een middel in handen om, zonder dat het hem iets kost, het terrein voor zijn opvolger te bederven. De verpachting voor het volgende jaar heeft in den regel in de eerste helft van de maand December van het loopende jaar plaats. Dan heeft de pachter voor dit jaar het nog in zijne macht om de gemeente voor een lange toekomst te verzadigen door haar zijne waar goedkoop, des noods tegen inkoopsprijs der siram, aan te bieden. Wel is waar wordt na den twintigsten dag van een pachtjaar het bezit van opium, van de pacht van het vorige herkomstig, als strafbaar beschouwd. Doch die strafbepaling is natuurlijk al zeer moeilijk toe te passen. Wat helpt het bovendien den pachter of al hier en daar iemand wegens bezit van opium, van zijn voorganger herkomstig, veroordeeld wordt?

De concurrentie tegen hem die eenmaal de pacht in handen heeft, is al zoo schier ondoenlijk. Biedt men tegen hem, dan is dit of uit animositeit, of om zich als concurrent te laten uitkopen, of om coûte qui coûte de pacht meester te worden, 't zij omdat ze voor de exploitatie van naburige perceelen niet kan worden gemist, 't zij in de hoop er in volgende jaren weer uit te halen wat men er het eerste bij verliest.

Sterk kwamen de door ons opgesomde eigenaardige gebreken van het tegenwoordige stelsel bij de onlangs te Batavia gehouden verpachting aan het licht. Daar deed zich het verschijnsel voor dat op de Bataviasche pacht geen bod werd gedaan. De oorzaak lag volgens ingewijden hierin, dat het zooveel kleinere aangrenzende perceel Krawang reeds was opgeveild, terwijl men bovendien meende te weten, dat de Bataviasche pachter nog een groote quantiteit opium in reserve had, voldoende om een eventueelen opvolger gedurende geruimen tijd het uitzicht op een normaal debiet te benemen.

Het Gouvernement is er toen toe overgegaan om de perceelen Batavia, Krawang en Bantam gezamenlijk in veiling te brengen.

Is er nog meer noodig om het oordeel te motiveeren, dat het tegenwoordige stelsel van verpachting noch aan de eischen van een definitief, noch aan die van een proefstelsel beantwoordt? Afkeurenswaardig is het als definitief stelsel, omdat het aan 't geen de *conditio sine qua non* van de pacht behoort te zijn: opdrijving zooveel mogelijk van den debietprijs der opium en daardoor beperking van het verbruik, niet voldoet; afkeurenswaardig ook

uit een uitsluitend fiscaal oogpunt, omdat het, door het monopolie alle zekerheid te benemen en bij de verpachting daarvan de concurrentie schier illusoir te maken, noodwendig tot vermindering van de inkomsten die de schatkist van het opiumverbruik trekt, leiden moet. Niet minder onbruikbaar is het als proefstelsel om de gegevens voor den terugkeer tot een systeem van beperkte verstrekking te verschaffen, daar de door de pachters genomen hoeveelheden opium in geen deele den maatstaf van de behoefte in hunne perceelen aangeven.

De tweede vraag die de heer de Bruyn Kops tot den Minister richtte, luidde: hoe is het gesteld met de beperkende middelen omtrent het verbruik van amfoen?

In antwoord op die vraag had de Minister op niets anders te wijzen, dan op de vermeerdering van het aantal openbare verkoopplaatsen en het terugkomen op de uitbreiding van het stelsel van verboden kringen — welk laatste inmiddels reeds tot een aanzienlijke inkrimping had geleid — twee maatregelen die in Indië volstrekt niet in het licht worden beschouwd waarin de Minister ze trachtte te stellen.

Het is bekend dat reeds vele jaren het aantal verkoopplaatsen allengs werd verminderd. Sinds een paar jaar echter heeft een reactie daartegen plaats gevonden, wordt een tegenovergestelde richting gevolgd.

Op welke gronden van vermindering van het aantal verkoopplaatsen inkrimping van het opiumverbruik werd verwacht, ligt voor de hand. Hoe verder de kit, hoe minder de aantrekking die ze uitoefent. Vooral de geringe Javaan, die voor niet meer dan een dubbeltje of een stuiver te gelijk kan kopen, zal zich door den afstand daarvan laten terughouden, terwijl, wanneer de gelegenheid in zijne nabijheid bestaat, de verleiding hem allicht te groot zal worden. Bovendien laat de kithouder geen middel onbepoofd om zijn debiet te vermeerderen. Een opiumpachter is natuurlijk geen philanthroop, althans in zijn nering. Men kan van hem niet verwachten dat hij, bij de uitoefening van zijn monopolie, zich door een ander beginsel zal laten leiden, dan om te trachten het zoo lucratief mogelijk te maken. Van zijn standpunt is ieder die voor het debiet gewonnen wordt, een ziel gewonnen. Hoe talrijker de plaatsen van verkoop, hoe krachtiger natuurlijk die propaganda zal kunnen werken.

Voor de vermeerdering van het aantal openbare verkoopplaatsen voerde echter de Minister het volgende motief aan: »door de vermindering daarvan te ver te drijven, krijgt men slechts meer geheime verkoopplaatsen, die meer kwaad doen dan de openbare onder toezicht der politie.»

Kan dat motief de plaats gehad hebbende vermeerdering rechtvaardigen?

Onder de voor het pachtjaar 1871 op te richten nieuwe kitten zijn er eenige op aan Europeanen verhuurde gronden in de residentie Soerakarta

gedesigneerd ¹⁾. Tegen de oprichting daarvan zijn de betrokken landhuurders voornemens zich krachtig te verzetten. Welke zijn de beweegredenen die hen daartoe leiden? Het ligt in den aard der zaak, zeggen zij, dat de toestand hunner ondernemingen nauw met die van de daarop gevestigde bevolking samenhangt. In hare werkkrachten zijn de resources van die ondernemingen voornamelijk gelegen. Zal van die werkkrachten zooveel mogelijk partij worden getrokken, dan moet arbeidzaamheid bij de bevolking worden opgewekt. Daartoe bestaat ook onder de keerkringen geen beter middel dan om den prikkel van het eigenbelang te scherpen, de ambitie bij den arbeider aan te wakkeren om door vlijt en inspanning zijn toestand te verbeteren. Van daar dat de goede landhuurders zich niet tot de zorg voor hun eigen cultures bepalen, maar ook trachten de productie van de door de opgezeten bevolking voor hare rekening bebouwde gronden te doen vermeerderen, en haar voor de vruchten van haren arbeid zekerheid te geven door haar tegen roof, diefstal en knevelarij zooveel mogelijk te beschermen. In dat oeconomisch proces grijpt de amfloenkite storende in. Zij is de kwade genius van den Javaan, die hem er toe verlost om aan oogenblikkelijk genot alles op te offeren. Zoowel fysieke kracht als opgewektheid tot arbeid gaan bij den schuiver verloren. Aan de kit sluit zich in den regel een pandjeshuis aan, waar hij allengs zijne bezittingen aan de opiumpijp ten offer brengt, en waar ook gestolen goederen zonder onderzoek worden aangenomen. Ontstaat, wanneer hij niets meer bezit om aan zijne behoefte aan opium te voldoen, daardoor een sterke prikkel bij den schuiver om geld te verkrijgen, in den toestand waarin hij verkeert, zal die hem eerder tot diefstal en roof dan tot ingespannen arbeid aanzetten. En door de onveiligheid die zoo door de kit als het ware wordt aangekweekt, wordt ook bij hen die niet aan het opiumverbruik verslaafd zijn, energie en arbeidzaamheid uitgedoofd.

Is in deze omstandigheden, afgezien van edeler drijfveeren, de beweegredenen van den tegenstand der Solosche landhuurders tegen de oprichting van kitten op hunne ondernemingen gelegen, hoe is dan met dien tegenstand de bewering van den Minister te rijmen, dat de openbare verkoopplaats slechts een geheime zou vervangen, dat dus het opiumverbruik door de op te richten kitten niet vermeerderen zou?

De ondervinding, zeggen zij, heeft hun geleerd, dat daar waar op hunne ondernemingen kitten zijn opgeheven, het opiumverbruik allengs vermindert is en daarmee veiligheid en welvaart zijn toegenomen; dat daar waar

¹⁾ Hoewel in de voor 1870 gepubliceerde pachtvoorwaarden reeds hetzelfde aantal kitten als in die voor 1871 werd opgegeven, bleef bij de veiling van de pacht voor het vorig jaar het oude getal van 154 voor Soerakarta gehandhaafd.

nieuwe kitten zijn opgericht, de consumtie zich meer en meer uitbreidt, meer en meer verwoestend om zich heen grijpt.

Heeft de Regeering zich van het tegendeel overtuigd? Wij meenen het te mogen betwijfelen.

Doch ook buiten de Vorstenlanden, in de rechtstreeks onder het bestuur van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement staande gewesten, had vermeerdering van het aantal kitten plaats.

Zien we in hoeverre ten aanzien daarvan de door den Minister aangevoerde rechtvaardiging kan opgaan.

Aangenomen dat hier het gestelde feit, als zou het nut van de vermindering van het aantal kitten door sluikhandel ruimschoots worden opgewogen, juist is, — de gegevens ontbreken ons om dit te beoordeelen, — dan zou moeten blijken dat die sluikhandel een noodzakelijk gevolg van de vermindering van kitten is, alvorens tot de wenschelijkheid om op dien maatregel terug te komen, kan worden geconcludeerd.

Het is niet te ontkennen dat voor den pachter het waken tegen sluikerij gemakkelijker wordt naarmate hij meer kitten heeft. Hoe kleiner het rayon der kit, hoe lichter het valt om op alle schuivers het oog te houden, om te zorgen dat zij hun dorst niet elders dan aan de eenige geoorloofde bron gaan bevredigen. Bovendien zal, naarmate den pachter meer openbare verkooppplaatsen zijn toegestaan, de verleiding om ook daarbuiten te verkoopen, voor hem te geringer zijn.

Valt alzoo bij een kleiner aantal kitten minder op den pachter voor de handhaving der bepalingen, het opiumverbruik regelende, te rekenen, dan rijst van zelf de vraag, in hoeverre is zijne ondersteuning onmisbaar, is zonder haar het bestuur machteloos?

Voor niemand die hier eenigszins met den toestand bekend is, kan de beantwoording van die vraag twijfelachtig zijn. Het is een zeldzaam toeval dat de ontdekking van een opiumovertreding door de politie plaats heeft. In den regel is het de pachter die, ingelicht door zijne spionnen, haar op het spoor niet alleen, maar op de plaats waar de overtreding geconstateerd wordt, brengen moet. En geen wonder! Wat in Europa een voorname functie der politie is: een toezicht op de aan de orde vijandige elementen die de maatschappij bevat, op hetgeen onder hen omgaat, op de aanslagen die tegen de wetten worden gesmeed, schijnt op Java schier onbekend. Alleen op de hoofdplaatsen wordt het in embryo gevonden. Heb ik wel dan wordt aan de hoofden van gewestelijk bestuur, wier gebied meestal uitgestrekter is dan eene Nederlandsche provincie, circa *f* 1000 's jaars voor geheime politie toegestaan.

Hoever de onmacht der Regeering op dit gebied gaat, werd nog onlangs door haar zelve op kategorische wijze erkend. Wij doelen op de overweging voorkomende in het besluit (dd. 21 October 1870, Ind. Staatsblad N°.

154), waarbij de meeste van de zoogenaamde verboden kringen werden opgeheven, — het tweede onderwerp door den Minister bij het bespreken van de maatregelen tot beperking van het opiumverbruik behandeld; en waarbij we ten slotte een oogenblik zullen stilstaan.

Die verboden kringen, in navolging van de Preanger regentschappen, waar, gelijk bekend is, het opiumverbruik is verboden, ingesteld, hadden, zooals de heer de Waal in zijne »Aanteekeningen over koloniale onderwerpen» het uitdrukt, ten doel om te redden wat blijkbaar niet verloren behoefde te gaan, het opiumverbruik uit die streken te weren waar het nog geen vasten wortel geschoten had.

Allengs was het getal van die verboden kringen toegenomen, en men dacht hier niet anders of het plan bestond bij de Regeering om op dien weg voort te gaan, totdat bij de bovenaangehaalde ordonnantie den volke werd verkondigd, dat zij voor de meeste daarvan op haar verbod tegen invoer, verkoop en bezit van opium terugkwam, op grond dat het: »wel verre van aan het oogmerk te beantwoorden, bovendien tot een de bevolking demoraliseerenden sluikhandel aanleiding heeft gegeven.»

Krachtiger erkenning van hare onmacht waar zij op zich zelve staat, waar het geldt de handhaving van een verbod waarbij geen pachter direct belang heeft, waarvan juist de naburige pachters de vermoedelijke overtreders zullen zijn, kon de Regeering niet uitspreken. Het moge groote bezwaren hebben, daar waar de opiumhandel aan een pachter is toegestaan, het bezit van opium die niet van hem afkomstig is, te constateeren, geheel anders waar alle handel, alle bezit is verboden. Niet moeilijk is het te weten te komen wie opium schuift; in den regel is dat al op het gelaat te lezen. En dan heeft men slechts de schuivers in het oog te houden, hunne gangen na te gaan, om de kanalen waar zij zich voorzien, te vinden.

Kan nu echter de Regeering, om hare werkeloosheid op een gebied waarop zij bovenal werkzaam behoorde te zijn, te rechtvaardigen, volstaan met eenvoudig de erkenning van hare onmacht af te leggen? Kan, waar schier niets tot handhaving van wettelijke bepalingen wordt gedaan, in het feit, dat zij niet worden nageleefd, een voldoende motief tot intrekking daarvan worden gevonden?

Hoe weinig indruk dat motief hier heeft gemaakt, kan worden afgeleid uit de woorden van een intelligenten vreemden oosterling, die zonder groot-spraak zeggen kan: »élevé au sérail j'en connais les détours.» Op de vraag, wat hij daarvan dacht, antwoordde hij met een gelaat waarop duidelijk te lezen stond: ge laat u toch niet met open oogen foppen? »Gouvernement tjari wang sadja», het is het Gouvernement maar om het geld te doen.

Staan we hier, staan we bij de geheele houding die de Regeering tegenover het opiumverbruik aanneemt, niet inderdaad voor eene toepassing

van het »virtus post nummos», een beginsel waarvan onze koloniale staatkunde zich nog maar niet los schijnt te kunnen maken?

Ja er zal geld noodig zijn, wil de Regeering tegenover het opiumverbruik hare taak ernstig opvatten. Er zal geld noodig zijn, wil zij de bijzonderheden daarvan, waaromtrent ze nu nog zoozeer in het duistere blijkt te verkeeren, leeren kennen; wil ze de noodige gegevens erlangen om te kunnen beoordeelen wat tot bestrijding van dit verbruik kan gedaan worden, hoe het, voor zoover het nog niet kan worden geweerd, het doelmatigst kan worden geregeld. Er zal geld noodig zijn bovenal, wil ze zich de middelen verschaffen om hare voorzieningen te handhaven en te doen eerbiedigen. Last not least zal men bereid moeten zijn om, zoo noodig, de millioenen die de schatkist van het opiumverbruik trekt, ten offer te brengen. Mag daar echter, waar plicht gebiedt, tegen op worden gezien?

Samarang.

— m.

DE
GOEGOETOE NO MOMATA

OF

HET MENSCHELIJK VERSTAND.

(*Soewawasche vertelling*)

De Soewawaërs of Toewawaërs, een Mongondoesche volksstam, die vóór de twisten tusschen Kinalang en Mokoapa zich afzonderde, bewoonden voorheen dat gedeelte van Noord-Selebes dat gelegen is tusschen de vlakten van Mongondoe en Holontalo. Door de Mongondoeërs eenige eeuwen later aangevallen en grootendeels vernield, verspreidden zij zich gedeeltelijk in de Limo lo Pahalaä, en voor een groot gedeelte in de Tomini-landen, alwaar zij zich met de in die landen aanwezige stammen vermengden. Hunne oude taal, aan het oud Mongondoesch gelijk, is geheel te hoor gegaan. Het tegenwoordig dialect, dat nog onder eene bevolking van ongeveer 1200 zielen gebezigd wordt, is eene vermenging van oud Soewawasch, Mongondoesch en Holontaloch. De volgende proeve, zijnde eene geliefkoosde vertelling, waarbij eene zooveel mogelijk letterlijke Nederlandsche vertaling en eenige aantekeningen gevoegd worden, zal dit den belangstellende duidelijk maken.

TEXST.

Oloboe nogihoedoe no lolai diti inontongamaino tawa. Anga no tawa, »mongonoe io moigihoe doe nolai diti.” — Anga no oloboe, »goegoetoe no momata, bea aoe lai daä agoe gihoedoe no lai diti i anigoegoetoe no momata dia moali no potogatao.” — Anga no tawa, »lolai daänimoe agoe moiparentawa o lai diti, agoe ade ginaoe babiogoee mantani poëdiegai onaoe

lagedoe biogooe biogooe io." — Anga no lai diti, »aœ ja lai diti mongogoe bio gonimoe dia moöboetoe goe animoe, bitoe ti ama oelai daä mongogoe anonimoe moöboetoe goe onimoe." — Anga no tawa, »mongogoe adetoe loi animoe montogoe tiamai te amamoe onaoe." — Nlolao lai diti nololao boito toetoe no boei mai mainoloia, »bali adeta lave mao io mololao, onoe to ginanimoe pakoeapa." — Anga no tawa, »mopia pakoe e." — No pakoea no lai diti boitoe nongko oeloenia tinoengkoelo oepoetia no pakoea. — Anga no tawa »no ea laodo montoe goe tiamai te amamoe." — Nlolao lai diti, anga nota ama a maitoe tawa no pakoeaœ, diado moali mola agoe moitia onato, anga nota anonota, maido ita dea mio momate no tawa doeno ea no pakoeaœ tinoengkoelo oepoetia. — Nlolao noi maä mio, anganola diti, »bea tiamaoe, anganimoe anoni moe, m'antanipoölio." — Noemolio diado moali. — Boitoe no mogoetoe dodago ti amanota agoe no ponotaboeno ea mao no ponotaboediado molio. — Anga no oloboe, »ade doni goegoetoe no momata, io no pakoeanota noimamai te amanota dianolio." — E ontoeoe inoemotio oloboe ngiponia no pangkilo obatoe, noalidiado ngipoto boetao, baboenia noemati no tawa mai nototaboediado nolio.

VERTALING.

De patolaslang zag een buffel door een kleinen jongen leiden. De slang vroeg hem waarom hij zulks toestaat. De buffel antwoordde: »het menschelijk verstand is niet te bevatten; ofschoon ik groot ben kan ik niet anders dan toelaten dat de kleine jongen mij leidt." De slang zeide: »hoe is het toch mogelijk, gij die zoo groot zijt, dat gij u door een kleinen jongen laat leiden; naar mijn gevoelen zal ik hem bijten; laat hem mij maar naderen; dan zal hij zien of ik hem niet zal inslikken." De kleine jongen zeide: »ik ben klein en wanneer gij mij inslikt zult gij niet verzadigd worden; mijn vader is echter groot van gestalte: wanneer gij hem opeet, zult gij wel verzadigd worden." De slang zeide: »wanneer dit het geval is, ga henen en roep uwen vader hier." De jongen vertrok, doch kwam dadelijk weder terug zeggende: »ik vertrouw u niet; het kan geschieden dat gij van mijn afwezen gebruik maakt om u te verwijderen, het is beter dat ik u eerst in den grond vasthecht." De slang antwoordde: »goed, spijker mij dan in den grond vast." En de kleine jongen spijkerde hem vast van den kop tot aan den staart. Toen zeide de slang: »als gij gereed zijt, ga spoedig uwen vader roepen." De jongen ging zijnen vader opzoeken en zeide tot

hem: »vader, daar ergens ligt eene groote patolaslang; ik heb haar in den grond vastgespijkerd, zoo dat zij zich niet meer verroeren kan; zij laat u roepen om u te bijten; kom laat ons gaan en de slang, die ik tot aan haren staart heb vastgespijkerd, afmaken." Aangekomen zijnde wees de jongen de plek den vader aan, en zeide tevens tot de slang: »gij wilt mijn vader bijten, verroer u thans." De slang poogde zich te verroeren, doch te vergeefs. Daarop nam de vader zijn hakmes en hakte de slang, die zich niet meer kon verroeren, in kleine stukken. Toen zeide de buffel: »dit is het menschelijk verstand; de jongen heeft de slang vastgespijkerd, zoo dat zij bij de komst van den vader zich niet meer verroeren kon." Hij lachte toen overluid dat zijn tand een steen raakte en afviel. Aan de ééne zijde heeft hij geene tanden meer van wege het lachen bij gelegenheid dat de slang in stukken werd gekapt, terwijl zij zich niet meer kon verroeren.

AANTEEKENINGEN.

Inontongamai, verbaalvorm van *montong*, *ontong*, zien, opmerken. — *Moigihoe*, verbaalvorm van *gihoe*, geleiden, een paard of buffel aan een touw leiden. — *Goegoetoe*, verstand, ook wel handeling. — *Momata*, mensch. — *Potoegatao*, van *mogata*, begrijpen, waardeeren. — *Daānimoe*, uwe grootheid. — *Agoe ade gināoe*, lett. volgens mijn gevoelen, gedachte; *gina* beteekent ook: het hart. — *Mantani poōdioegai onāoe*, beproef mij te naderen. — *Mongogoe*, wanneer, als. — *Adetoe*, alzo, dusdanig. — *Nololao*, verbaalvorm van *lao*, gaan, zich ergens naartoe begeven. — *Pakoe e*, verbaalvorm van *pakoe*, spijkeren, vastnagelen. — *Nongko oeloenia tinoengkoe lo oepoetia*, van den kop, het hoofd van haar, tot aan den staart van haar. — *Anono*, van *ano*, opeten, inslikken. — *Noemolio*, verbaalvorm van *molio*, *lio*, zich verroeren, zich bewegen. — *Mo-goetoe*, uittrekken, bijv. van een zwaard uit de scheede. — *Dodago*, een hakmes. — *Ngipo*, tand. — *Noemoti*, van *moti*, lachen. — *Nototaboe*, verbaalvorm van *taboe*, fijn hakken, in stukken snijden.

J. G. F. RIEDEL.

HET INLANDSCH ONDERWIJS

VOLGENS HET VERSLAG OVER 1867.

Wederom werden wij, even als in vorige jaren, door eene welwillende hand in het bezit gesteld van bovengenoemd Verslag, waarvoor wij bij deze gaarne ook openlijk onzen warmen dank betuigen.

Mochten wij reeds meer dan éénmaal deze zaak in dit Tijdschrift bespreken, wij vertrouwen dat ons wederom eenige bladzijden daarvoor zullen worden vergund. Telkens en telkens op het onderwijs, aan de inlanders te geven, terugkomende, hopen wij, door te wijzen op de tekortkomingen der Regeering, deze er eenmaal toe te brengen om de zaak met meer ijver en kracht ter harte te nemen. Niet louter lust tot afkeuren bezielt ons echter; het is ons veeleer tot genoegen dat wij ook menigmaal gunstige omstandigheden zullen kunnen vermelden.

Achteruit gaat het onderwijs op Java en Madura niet, maar langzaam, uiterst langzaam is de vooruitgang. Vooral het niet oprichten van meerdere kweekscholen voor inlandsche onderwijzers is eene bedroevende zaak. De Vertegenwoordiging is niet karig om gelden voor het onderwijs toe te staan, ja zij dringt den Ministers soms meer geld op, dan deze verklaren strikt noodig te hebben. Mochten zij toch gebruik weten te maken van deze gunstige stemming!

Wegens het geringe verschil tusschen het Verslag van 1866 en 1867 kunnen wij dit jaar korter zijn dan het vorige, vooral daar wij ons voorbehouden over de Buitenbezittingen, wat de volksscholen aangaat, eerst later te spreken. Wij hebben hier thans niets meer bij te voegen en vangen onzen arbeid aan met eerst mede te deelen wat het Verslag over 1867 inhoudt over de kweekscholen voor inlandsche onderwijzers; daarna zullen wij de regentschapsscholen op Java bespreken, en vervolgens de districts-

scholen, om, na ook iets van de particuliere scholen gezegd te hebben, voor ditmaal te eindigen met de drie Gouvernements-scholen op Madura.

§ 1.

Kweekscholen voor Inlandsche onderwijzers.

I.

Kweekschool te Soerakarta.

In het onderwijzend personeel kwam in dit jaar slechts geringe verandering. De onderwijzer in het teekenen, die tot nu toe voorloopig was aangesteld, werd definitief tot die betrekking benoemd, en een inlandsche onderwijzer werd op zijn verzoek verplaatst en door een der kweekelingen vervangen, die hem echter weldra voor goed zal kunnen opvolgen.

De school leverde dit jaar 4 onderwijzers, welke in Bagelen, te Soemanap, te Tjilatjap en te Rembang werden geplaatst.

Twee kweekelingen werden ontslagen en vijf andere werden opgenomen, zoodat het aantal thans 33 of één minder dan het vorige jaar bedraagt.

Het Verslag roemt den ijver der onderwijzers en der kweekelingen, terwijl de gezondheidstoestand bevredigend was.

Behalve aan de kweekelingen werd nog onderwijs gegeven aan eenige jongelieden, afkomstig van Soerakarta, waaronder een die bestemd is tot inlandsch onderwijzer in den kraton van Z. H. den Soesoehoenan.

Over het algemeen waren de vorderingen der kweekelingen goed. In het teekenen en hoog Maleisch waren die iets minder, doch die in de Hollandsche taal waren vooral bij een paar jongelingen voortreffelijk. Zij die weinig vorderingen in deze taal maken, verliezen de ambitie, doch anderen zouden gaarne alle andere lessen daaraan opofferen.

Op 16 Juni 1868 werd het openbaar examen gehouden, dat tot genoegen en voldoening van den Resident en de inlandsche grooten is afgelopen. Voor en na het examen hoorde men de gamelan met veel vaardigheid door eenige kweekelingen bespelen, wat niet weinig tot de tevredenheid der aanwezige inlandsche grooten bijdroeg.

De hulpmiddelen waren dit jaar even als vroeger, en de gebouwen altijd even treurig. De woningen voor de kweekelingen ondergingen geen verbetering, hoewel zij onvoldoende en bekrompen worden genoemd.

De gang van het onderwijs was geregeld en het gedrag der kweekelingen goed. Slechts ééne afwijking wordt opgeteekend; doch deze komt ons te onbelangrijk voor om er bij stil te staan.

Algemeene verslagenheid heerschte er echter onder de kweekelingen, toen een der meest geziene discipelen, afkomstig van Banjoemas, werd aangesteld tot onderwijzer te Kediri. De reden dezer verslagenheid was daarin gelegen, dat de aangestelde zoo verre van zijne geboorteplaats werd verwijderd, en ze was zoo groot dat de verslaggever zegt: »ten gevolge van die benoeming zien sommige kweekelingen hun aanstelling tot onderwijzer eerder met onverschilligheid dan wel met blijdschap te gemoet.»

Daar de vier dit jaar ontslagen kweekelingen, zooals wij reeds aantekenden, elders dan te Kediri werden geplaatst, hebben wij hier waarschijnlijk met een vroeger ontslagen kweekeling te doen. Wij vertrouwen dat nu de aandacht van den Directeur van onderwijs enz. door het Verslag op deze omstandigheid is gevestigd, hij, bij de verder te doene benoemingen, de gehechtheid van den Javaan aan zijne woonplaats niet uit het oog zal verliezen; want ook hij zal bevroeden dat alles moet vermeden worden wat aanleiding kan geven om lust en ijver bij de kweekelingen te doen verflauwen. Er zijn waarlijk geen jongelingen te veel die eene opleiding tot onderwijzer verlangen, zoodat het geraden is ook niet nog die weinigen door onhandige plaatsingen of verplaatsingen af te schrikken om zich aan het onderwijzersambt te wijden.

De externen-school aan deze kweekeschool verbonden, bleef in bloeienden toestand; van de 115 ingeschreven kinderen kwamen meer dan $\frac{3}{4}$ geregeld ter school. De hier aangeheven klacht over het heffen van schoolgeld stellen wij ons voor later te behandelen. Het onderwijs, onder toezicht van den hoofd- en andere onderwijzers, door vier van de meest gevorderde kweekelingen gegeven, droeg goede vruchten. De kinderen worden gezegd bedreven te zijn in het lezen en schrijven van het Javaansch, en ook eenigszins in dat van het Maleisch; zij kennen de bewerking van de geheele getallen en hebben eenige vorderingen gemaakt in de kennis van Java en in het handteekenen. Na het examen, dat in Juli werd gehouden, was de mutatie groot, en het schijnt zeker te zijn, zegt de hoofdonderwijzer, »dat de meeste Javanen zich gaarne met een minimum van kennis vergenoegen.» Zeker geen lofspraak!

II.

Kweekeschool te Bandung.

Op deze kweekeschool moeten, volgens het Gouvernements-besluit van 26 Maart 1866, N°. 6, 30 kweekelingen aanwezig zijn; er waren er echter maar 25. Vier nieuwe werden aangesteld en wegens gebrek aan voldoende aanleg werden er 5 ontslagen, terwijl één kweekeling overleed. Onderwijzers en kweekelingen gaven reden tot tevredenheid.

Het examen had plaats op 23 Dec. 1867 en de uitslag was naar het uitgesproken oordeel van den Resident der Preanger-Regentschappen bevredigend. Hoewel het gebouw eenige herstellingen onderging en door verwisseling van een stuk lagen sawahgrond met een hooger gelegen stuk grond eenige verbetering werd aangebracht, bleven echter de als hoog noodig voorgestelde afdaken nog tot de vrome wenschen behooren. De nieuwe regentijd brak aan en teisterde de gebouwen weder hevig. Het gevolg bleef niet uit; want de hoofdonderwijzer zegt: »Onder dit alles was de gezondheidstoestand der bewoners, schoon over het algemeen door tijdige geneeskundige hulp, zooveel doenlijk, beveiligd, voor enkelen noodlottig. Even als in het vorig jaar stierf weder een leerling aan typhus en velen leden nu en dan aan koortsen en buikziekten.»

Wanneer toch zal de Indische regeering begrijpen, dat het een harer dure plichten is, voor het leven en de gezondheid der door haar aangestelde kweekelingen meer voldoende te zorgen? Op geheel Java zijn nog slechts twee kweekscholen waarover verslag wordt uitgebracht, en de lokalen van beide deze inrichtingen laten nog zoo oneindig veel te wenschen over. Moge uit de aanzienlijke sommen, sedert het jaar waarover dit Verslag loopt, door de wetgevende macht aan het bouwdepartement toegestaan, toch het noodige genomen zijn om aan deze dringende behoeften te voldoen!...

III.

Kweekscholen op Sumatra.

A. Fort de Kock.

In onze mededeelingen omtrent het Verslag over 1866 zeiden wij, dat de kweekschool te Fort de Kock eigenlijk op den naam van kweekschool geen aanspraak mocht maken, en tot ons leedwezen wordt dat oordeel door het Verslag over 1867 niet gewijzigd. Wij lezen toch dat de vorderingen van de 10 kweekelingen niet zeer bevredigend waren. Hetzelfde slechte lokaal werd voortdurend gebruikt, en hetgeen de deur dicht doet is, dat de onderwijzer, hoewel tamelijk geschikt, weinig reden tot tevredenheid heeft gegeven. Zonder veel uitwerking werd hij wegens weinig betoonden ijver onderhouden, en hij gaf zich geen moeite om zijne kennis aan de kweekelingen mede te deelen. Het onderwijs liet dan ook, wat degelijkheid en grondigheid aangaat, veel te wenschen over. Reeds voor lang bestond het voornemen deze kweekschool met die te Tanah Batoe te vereenigen. Wanneer toch zal deze gewenschte maatregel tot stand komen? Een slechte kweekschool komt ons voor erger te zijn dan geen kweekschool.

B. *Tanah-Batoe*.

Een gunstig verslag zooals dat in het vorige jaar over deze school geleverd, kan ons ook dit jaar verblijden. Wij stonden toen lang bij deze kweek-school stil, vooral omdat de heer Inspecteur, ten gevolge zijner reis, ons niet alleen een geschiedkundig overzicht, maar ook een eigen oordeel mededeelde. Dit jaar is dat natuurlijk anders en moeten wij ons met de korte opgaven van den hoofdonderwijzer W. Iskander vergenoegen.

Het gebouwtje der school werd eenigszins verbeterd en de vorderingen der 9 kweekelingen waren zeer voldoende. Twee der tot onderwijzers benoemde kweekelingen stonden bij hun vertrek uit de inrichting bekend als de meest ontwikkelden van allen. Zij werden echter door de bevolking met onverschilligheid behandeld en konden met moeite 4 of 5 leerlingen op hunne school houden. Geen wonder dat dit hun gereede aanleiding tot moedeloosheid gaf. De slechte staat der scholen op Sumatra maakte op de kweekelingen een slechten indruk.

Een van de kweekelingen, Si Ranggar, werd van de kweekschool verwijderd wegens zijne ijverige bemoeiingen ter bevordering van den Mohammedaanschen godsdienst onder de nieuwe kweekelingen.

Wij geven dit bericht zooals wij het vonden en zijn huiverig er een eigen oordeel over uit te spreken. Welk een uitwerking zal dit wegzenden toch uitoefenen op den verderen levensloop van dezen jongeling?

Het onderwijs had dezelfde uitgebreidheid en de hulpmiddelen waren evenzoo als in het afgelopen jaar.

IV.

Kweekschool te Tanawangko.

De kweekschool te Tanawangko in Noord-Celebes is eene inrichting van het Nederlandsche zendeling-genootschap en staat bij voortdoring onder de leiding van den directeur-onderwijzer, den zendeling N. Graafland.

De meeste kweekelingen hadden reeds huisonderricht van zendingen genoten, en hadden dus eenige kennis en beschaving erlangd voordat zij op de school kwamen. De inrichting geniet eene toelage van f 500 van het N. I. Gouvernement. Acht en dertig kweekelingen ontvingen hier hunne opleiding; het waren allen kinderen uit het volk, slechts enkelen zijn zonen van mindere hoofden. Daar de kweekelingen later voorgangers der christelijke gemeenten moeten worden, was het onderwijs daarnaar ingericht; de resultaten worden zeer bevredigend genoemd. Minder gunstig luidt de getuigenis omtrent het materiëel. Het woonhuis der kweekelingen is voor hun aantal te bekrompen en ongeschikt, terwijl een afzonderlijk schoollo-

kaal niet bestaat. De hoofdonderwijzer-directeur heeft voorstellen gedaan om in een en ander te voorzien. De Inspecteur gaf bij zijn bezoek aan deze inrichting zijne tevredenheid herhaaldelijk te kennen. Om onze lezers eenig denkbeeld van het leven en zijn der kweekelingen te geven, schrijven wij de navolgende plaats uit het Verslag over.

»De leeruren zijn gesteld van 's morgens 3 tot 11 en des namiddags van 2 tot 5 ure. In de vrije uren werken de kweekelingen in het kosthuis voor de lessen gedurende den leertijd. Des namiddags van 5 tot 9 $\frac{1}{2}$ ure hebben zij vrijheid tot wandelen en baden. Woensdag morgen wasschen zij hunne kleederen. Zij houden zelve huis en erf schoon. Er is een mandoer uit hen gekozen en een kok, die iedere week afwisselt.»

V.

Moluksche eilanden en Timor.

Ook gedurende dit jaar waren op de gestelde voorwaarden voor de outworpen school te Amboina geen onderwijzers gevonden. Voorstellen tot wijziging dier voorwaarden zijn gedaan, doch de beschikking bleef achterwege.

Het gezegde omtrent Amboina is ook van toepassing op het plan tot oprichting eener kweekschool te Koepang op Timor.

VI.

School voor zonen van hoofden en van aanzienlijke particulieren in de Minahasa te Tondano.

In ons vorig verslag bespraken wij deze school wat wording en inrichting aangaat zoo uitvoerig, dat wij ditmaal kort kunnen zijn, om niet in herhaling te vervallen.

Op ultimo December waren er 50 kweekelingen aanwezig, dat is een viertal meer dan in het vorig jaar. Toen verlieten echter 12 kweekelingen de inrichting, zoodat 16 nieuwelingen zijn opgenomen. Tot het admissie-examen hadden zich 20 jongelingen aangemeld, en het Verslag dringt er op aan dat dit examen toch met gestrengheid worde afgenomen.

Op 15 Juli werd een openbaar examen gehouden; talrijk was de opkomst van het publiek en de uitslag was zeer bevredigend. De eerste klasse gaf eene verklaring van de leer der evenredigheden, door algebraïsche formules verduidelijkt, en verhaalde eene reis door de vijf werelddeelen, gepaard met de vermelding der geschiedkundige herinneringen aan de voornaamste plaatsen verbonden. Een door den Resident opgegeven opstel over de verdeling van den tijd maakten de leerlingen in het Hollandsch op de lei,

waardoor zij bewezen zich verstaanbaar in die taal te kunnen uitdrukken. De tweede klasse behandelde de gewone tiendeelige breuken en het metrieke stelsel van maten en gewichten, terwijl het examen eindigde met eenige vragen over de vormleer en over het praktisch landmeten. De antwoorden werden vlug en duidelijk met omschrijving van redenen gegeven.

Hoewel dit jaar de ouderdom der leerlingen niet wordt opgegeven, is er echter geen reden om te vooronderstellen, dat die niet even als in het vorige en dus tusschen 14 en 19 jaar zal geweest zijn. Dit in aanmerking nemende zal ieder zich met ons verheugen over zulke resultaten! Welk een onderscheid met Java!

Het schoolgebouw, in 1864 voor Gouvernementsrekening uit goed deugzaam timmerhout opgetrokken, voldoet goed, doch zal, bij toeneming van het aantal leerlingen, weldra te klein worden. De schoolmeubelen verkeerden in goeden staat, en, zooals de vorderingen der leerlingen al dadelijk doen vermoeden, de onderwijzers zijn geschikt voor hun werk en volvoerden met onafgebroken ijver hunne taak.

Meerdere schoolbehoefden werden uit de schoolfondsen aangeschaft. Het traktement der onderwijzers beliep f 4200, en de schoolgelden brachten f 1151.97 op.

Van harte wenschen wij dat de Regeering de belangen dezer schoone inrichting, zooals thans, zooveel maar immer mogelijk zal blijven bevorderen. Voor de zendeling-leeraars is deze school eene inrichting waarop zij terecht trotsch mogen wezen.

§ 2

Regentschapsscholen op Java.

Met genoegen vermelden wij dat aan de statistiek van het inlandsch onderwijs in dit Verslag veel meer zorg is gewijd dan ooit te voren. Verschillende tabellen worden medegedeeld die een gemakkelijker overzicht geven dan de lezing van de bijzonderheden in elk gewestelijk verslag. Wij zullen dit jaar die tabellen volgen en door voorbeelden uit de bijzondere verslagen het een en ander trachten te verduidelijken.

Allereerst vonden wij eene opgave der ten behoeve van den Inlander verkochte schoolboeken over 1867, opgemaakt te Batavia door den heer Directeur der Lands-Drukkerij. Deze opgaven schijnen sedert 1855, ingevolge missive van den Directeur der Producten en Civiele Magazijnen, steeds te zijn opgemaakt. Het is echter de eerste maal dat wij een afdruk van dit stuk achter het Verslag aantreffen.

Uit dezen staat blijkt, dat er een getal van 26227 boeken en boekjes zijn verkocht of verstrekt, en dat daarvoor door het Rijk eene som van f 3717.13 is ontvangen. De meeste exemplaren, en wel 2391, werden gevraagd van den herdruk van *Kitab pengadjaran bahasa Malajoe* ad 6 cents per stuk; voorts 2059 ad $4\frac{1}{2}$ cent van een Javaansch lees- en spelboekje, en 2055 ad $7\frac{1}{2}$ cent van *Tjonto-tjonto hisab*. Van dit laatste trok Amboina 1500 en Timor 500 stuks; de vraag naar dit werkje is dus op Java gering. Padang vroeg het meeste boeken en wel 6315 stuks. Amboina 3150 stuks. De residentie Batavia 3566 en Madura 1272 stuks. Het minste, en wel slechts 50 stuks voor ieder, werden geleverd aan Krawang, Cheribon, Tagal, Bagelen en Patjitan. Van de teekenvoorbeelden van Radhen Saleh werden 120 stuks afgeleverd, en van die van den Heer K. F. Holle 655 stuks; deze laatste uitsluitend aan de residentien Batavia, Buitenzorg, Krawang, Samarang, Madura, Probolinggo en Padang.

Deze cijfers moeten echter niemand in den waan brengen, dat er op de scholen op Java een voldoende aantal leerboeken aanwezig is. Het tegendeel is waar. In de gewestelijke verslagen klagen een aantal scholen over te weinig boeken en vooral over te weinig kaarten. Het is geen ongewoon verschijnsel te lezen, dat er aan een en ander werkelijk gebrek is. De kosten schrikken af en de Regeering zou dus eene weldaad aan het inlandsch onderwijs in het algemeen bewijzen, zoo zij aan die scholen wier fondsen het niet toelaten de boeken of kaarten te betalen, ze voor niet afstond. De enkele vermelding van een aantal scholen die gebrek hebben, zij hier voldoende. Wij vinden dat b. v. het verzoek der scholen te Garoet, te Soemedang, te Modjokerto, om gratis boeken te ontvangen, werd afgewezen; dat te Bandjar-Negara en te Patjitan van de aardrijkskunde weinig werk werd gemaakt, omdat de schoolkaarten zoo onvoldoende waren, dat ze op dien naam zelfs geen aanspraak mochten maken. Die groote cijfers verblinden soms en geven allicht aanleiding om te denken dat door de Regeering voor schoolbehoefte voldoende wordt gezorgd. Dat is in lang het geval niet. Bij goeden wil en ware belangstelling kon ten dezen nog zooveel gedaan worden. De staat laat ons dan ook half dankbaar en volstrekt onvoldaan.

De alsnu volgende statistieke tabellen leeren ons het navolgende.

Op ultimo December 1867 bestonden er op Java 59 regentschapsscholen, met eene bevolking van 3255 kinderen. Op ult^o December der vier voorafgaande jaren was dit cijfer.

In 1863, 2245 kinderen.

» 1864, 2597 »

» 1865, 3017 »

» 1866, 3142 »

In 1867 verlieten 1574 kinderen de scholen en zijn er 1718 bijgeko-

men en het algemeen totaal der schoolbezoekers in dat jaar was 4829. Het zou hier de plaats zijn om weder bittere klachten aan te heffen over dit gering getal kinderen; doch wij deden dit reeds zoo menigwerf, zoowel in dit Tijdschrift als in de Tweede Kamer. Door klagen komt men dan ook niet veel verder; het is te doen om opheffing te verkrijgen van de redenen die het schoolgaan in den weg staan, en eene der meest gewichtige redenen is zeker het gering aantal der scholen. Bij de behandeling van de districtsscholen komen wij hierop terug. Om dit aantal te vermeerderen zijn echter twee zaken onontbeerlijk, en wel geld en onderwijzers. Het eerste is voor deze aangelegenheid niet gemakkelijk van de Regeering te verkrijgen, en onderwijzers worden er door het gering aantal kweekscholen veel te weinig gevormd. Wel is de Regeering steeds voornemens meer kweekscholen op te richten, doch het blijft bij het voornemen. In het jaar toch waarover dit Verslag loopt waren er slechts twee op geheel Java, en op de begrooting voor 1871 waren er gelden voor slechts 3 uitgetrokken. De ontworpen kweekschool te Probolinggo is die derde. Tusschen ontwerpen en uitvoeren verloopt echter op Java steeds zoo schrikkelijk veel tijd. En toch, wij herhalen het, zonder meerdere kweekscholen geen grooter aantal onderwijzers; zonder deze geen meerdere scholen, en door gebrek aan deze ontvangen op Java, op eene bevolking van 12 à 13 millioen zielen, nog geen 4000 kinderen op regentschapsscholen en eenige honderden op districtsscholen onderricht.

Op de 59 regentschapsscholen waren 58 hoofd- en 50 hulponderwijzers werkzaam; dat is dus ongeveer 1 onderwijzer op de 50 leerlingen. Negen en dertig van de hoofdonderwijzers hadden hunne opleiding ontvangen op de Solosche kweekschool, terwijl 19 hunner niet voor het onderwijzersvak waren opgeleid.

De tabel zegt dat 3 hoofdonderwijzers zeer geschikt waren, 38 geschikt, 9 minder geschikt en 7 ongeschikt.

Wij vernamen deze opgaven met veel belangstelling, doch mogen ons niet ontveinzen dat er wel eenige twijfel bij ons is gerezen over het volstrekt vertrouwen dat deze cijfers verdienen. Het oordeel over al of niet geschiktheid is zeer subjectief, en zeker is dit de reden, dat de tabel niet geheel overeenstemt met de gewestelijke verslagen. Wij treffen daar meerdere ongeschikte aan dan in de tabel, en ook meer zeer geschikte. Enkele voorbeelden uit die verslagen mogen dit bewijzen. Eéne opmerking zij ons echter vooraf gegund. Onder de minder geschikte en de ongeschikte te zamen vinden wij 12 hoofdonderwijzers die afkomstig zijn van de kweekschool te Solo. Van de 39 opgeleide zijn er 12 on- of minder geschikt; en van de 19 niet opgeleide dus slechts 4. Deze verhouding trok zeer onze aandacht en wekte niet minder onze verwondering en ons leedwezen op. Zoo schrijft het gewestelijk verslag van *Bodjonegoro*, waar de onderwijzer zijne opleiding aan de kweekschool heeft genoten, het volgende: »Vraagt men echter of de school was wat ze behoorde te zijn en wezen kon, — niet alleen

eene gelegenheid tot het aanleeren van eenige nuttige kundigheden, maar te gelijker tijd eene plaats waar het verstand en de geest wordt ontwikkeld en in staat gesteld tot het later opnemen en bevatten van meer kundigheden, eene aanvangs-school derhalve, — dan moet die vraag ontkenkend beantwoord worden. Zulks was hoofdzakelijk te wijten aan de gebrekige opleiding van den onderwijzer, op wiens gedrag en goeden wil niet de minste aanmerking kan gemaakt worden, maar die natuurlijk niet meer kon geven dan hij zelf had ontvangen. Men schijnt bij zijne opleiding geheel uit het oog te hebben verloren, dat het geven van onderwijs iets anders is, dan het doen opzeggen van lessen, het doen naschrijven van voorbeelden en het machinaal uitwerken van rekenkundige voorstellen, en dat den onderwijzer ook de zoo moeilijke kunst moet worden geleerd om de leerlingen, die aan zijne zorg worden toevertrouwd, op te voeden en hun verstand te ontwikkelen.”

De rapporten over de kweekschool luiden gunstig, en toch, de resultaten laten veel te wenschen over. Waaraan dat toe te schrijven? Zouden de rapporten te gunstig zijn? Zouden de onderwijzers na de genoten opleiding in geschiktheid verminderen en, in plaats van zich aan hun vak te blijven wijden, onverschillig worden? Zou de bezoldiging zoo laag zijn, dat zij, in plaats van zich voortdurend te kunnen oefenen, te veel tijd voor landbouw of andere werkzaamheden tot eigen onderhoud moeten afzonderen? Zouden eindelijk deze als minder of ongeschikt opgegeven hoofdonderwijzers alleen afkomstig zijn van de vroegst afgeleverde kweekelingen, en zouden misschien de lateren beter zijn?

Het is ons onmogelijk een voldoende antwoord op deze vragen te geven. Laten wij hopen dat de laatste de ware oplossing van de zaak aan de hand geeft. Treurig is de mededeeling echter in hooge mate, en wij hopen dat zij de aandacht van hen die op de kweekschool onderwijs geven of toezicht moeten houden, vooral niet zal ontgaan. Thans zoowel van het goede als van het kwade eenige weinige voorbeelden uit de gewestelijke verslagen geput. Beginnen wij met het aangename.

Madioen. De 1^e onderwijzer, radhen Djojo Atmodjo, bezat in ruime mate de bekwaamheid en geschiktheid voor zijne betrekking, terwijl van zijn gedrag niet dan met den meesten lof kan worden gesproken. Hij wist de kinderen zeer aan zich te hechten en hun ambitie op te wekken.

Manondjaja. De van Solo gekomen onderwijzer voldeed goed en heeft getoond dat de ontwikkeling der schooljeugd hem ter harte gaat.

Madjalengka. Sedert de optreding van den nieuwen onderwijzer vorderden de leerlingen goed. Deze, radhen Soeminta di Laga geheeten, vroeger 2^e meester bij de inlandsche school te Soemedang, is zacht van aard, niet ontbloot van bekwaamheden, ijverig en nauwgezet in de uitoefening zijner werkzaamheden, en voldoet alleszins aan de van hem gekoesterde

verwachting; daarenboven kan omtrent hem de loffelijke getuigenis worden afgelegd, dat de school onder zijne leiding beduidend is vooruitgegaan; krachtdadig wordt hij hierin trouwens bijgestaan door den kweekeling of hulponderwijzer Angen.

Koenigan. De hoofdonderwijzer Singa Winata is, schoon niet afkomstig van de school te Soerakarta, zeer berekend voor zijne taak. Ofschoon reeds op jaren liet zijn ijver niets te wenschen over; hij bezit veel tact om met de leerlingen om te gaan en hun het onderwijs begrijpelijk te maken.

Probolingo. De geschiktheid van dezen onderwijzer en de door hem betoonde ijver, alsmede zijne wijze van omgang met de leerlingen, lieten niets te wenschen over. Deze onderwijzer is afkomstig van Pasoeroean, zoon van den onderwijzer der inlandsche school aldaar en verwant aan den Regent van Probolinggo.

Ten slotte het volgende geschreven uit *Poerwokerto*: »De waarnemende onderwijzer, wiens bekwaamheid en ijver voor zijn vak door het bestuur wel gewaardeerd werd, was in den laatsten tijd nog al ziekelijk wegens het vele studeeren en zijn ijver voor het belang van het onderwijs.» Zeldzaam in Indië! Moge hier niets op af te dingen zijn!

Doch genoeg. Thans gaan wij tot de ongeschikte onderwijzers over. Zoo lezen wij omtrent de school te *Magetan*, dat men wel kan zeggen dat de op de kweekschool opgeleide onderwijzer eenigszins bekend was met de wijze waarop jonge en eerstbeginnende kinderen moeten onderwezen worden in het leeren lezen en schrijven; doch verder komende miste hij totaal alle geschiktheid om het oordeel en het geheugen der leerlingen te scherpen, hun ambitie op te wekken, of op te merken welke de meest achterlijke waren. »Dit is ook niet te verwonderen daar hij zelf alle scherpzinnigheid miste en herhaaldelijk bewijzen van domheid gaf.»

Tjilatjap. Den onderwijzer ontbreekt geheel de voor alles zoo noodige tact om de leerlingen het onderwijs aangenaam te maken. Ook deze heeft zijne opleiding op de kweekschool ontvangen.

Malang. »Deze school,» zegt het Verslag, »was nog verre af van wat ze zijn moet, de plaats waar kennis, beschaving en geestontwikkeling aangekweekt worden. Veel was zulks toe te schrijven aan de ongeschiktheid der daarbij geplaatste onderwijzers, die, bekrompen van geest, hunnen werkring niet het minste begrepen.» De hoofdonderwijzer dezer school was daarbij oud en slecht van gezicht.

De opkomst ter school te *Pamalang* liet veel te wenschen over, hetgeen voornamelijk toegeschreven wordt aan de verregaande onverschilligheid van den onderwijzer, die noch op trouw schoolbezoek aandrong, noch het schoolgaan »smakelijk» wist te maken.

Uit *Bandong* schrijft men, dat de te Soerakarta opgeleide onderwijzer

uiterst geringe kundigheden bezit, bedeed is met een zeer geborneerd natuurlijk verstand, en gemis heeft aan ambitie; verder dat volslagen gebrek aan administratieve kennis hem geheel ongeschikt maakt om zelfs aan de kleinste school als mantri te fungeeren.

Deze school wordt door p. m. 87 leerlingen bezocht!! En zij is de eenige Gouvernements-school in een regentschap dat meer dan 280,000 zielen telt!

Tot besluit van dit onderwerp, nog eene aanhaling betreffende de school van *Serang*. »De vorderingen der leerlingen waren zeer gering, ja onbeduidend te noemen, hetwelk eensdeels moet toegeschreven worden aan de slechte orde en inrichting der school, maar voornamelijk aan de totale ongeschiktheid van den onderwijzer voor zijn vak, die, in stede van het verstand der leerlingen te scherpen om hun daardoor den weg te openen om zich zoo noodig zelf te ontwikkelen, dit geheel over het hoofd ziet en zich vergenoegt met de leerlingen eenige regels machinaal te leeren of beter gezegd in te pompen.»

Over het algemcen is echter, en wij haasten ons het hier te vermelden, het gedrag ook van ongeschikte onderwijzers goed. Wij stappen thans van deze tabel af en gaan die bezien welke de verschillende leervakken aangeeft.

De lijst van de verschillende leervakken laten wij hier volgen en voegen achter elk vak het cijfer, het aantal scholen aanwijzende waar het onderwezen wordt.

Lezen en schrijven van	Maleisch	met Hollandsche karakters.	57
		met Arabische karakters.	23
	Javaansch	met Hollandsche karakters.	1
		met Javaansche karakters.	52
	Soendaasch	met Hollandsche karakters.	5
met Soendaneesche karakters.		11	
Rekenen met	4 hoofdregels	58	
	Regel van drieën	46	
	Gewone breuken	39	
	Tiendeelige breuken.	34	
Aardrijkskunde	van Java.	51	
	van Ned. Indië	36	
	Algemeene	6	
	Wiskundige	2	
	Theoretische landmeetkunde	36	
	Praktische landmeetkunde	8	
	Kaarten teekenen.	10	
	Handteekenen	12	
	Zingen (tembang).	5	
	Zingen (op Europeesche wijze).	1	

Metriek stelsel van maten en gewichten.	12
Javaansche spraakkunst.	6
Vertalen uit het Maleisch in het Javaansch of Soedaneesch en omgekeerd.	33
Brieven stellen.	7
Staten trekken	1

Behalve de school te Demak, waar volgens den staat eenvoudig niets onderwezen wordt, en waarvan dan ook geen gewestelijk verslag wordt geleverd, zoodat wij moeten aannemen dat ze niet bestaat, zou volgens dezen staat overal onderwijs gegeven worden in het lezen en schrijven van Maleisch met Hollandsche karakters, op ééne enkele uitzondering na, en wel van de school te Poerbolinggo, residentie Banjoemas. Het lezen van de Javaansche en Maleische boeken op die school in gebruik, ging echter goed en vlug. Maar nu lezen wij in het Verslag over 1866, blz. 234, dat de laagste klasse in deze school blijk gaf van vorderingen in het spellen van Javaansch en *Latijnsch* schrift; terwijl het Verslag over 1867 ons niets aangaande deze zaak mededeelt. Heeft de onderwijzer dus geheel van het onderwijs van het lezen van en schrijven met Latijnsche karakters afgezien, of is hier eene vergissing in den staat ingeslopen? Het komt ons voor van wezenlijk belang te zijn, dat de jeugdige Javanen juist in het Latijnsche schrift onderwezen worden, en wij missen dit dus zeer ongaarne op eene school die dit jaar wel met 14 leerlingen is achteruitgegaan, maar die dan toch altijd nog door p. m. 70 jongens wordt bezocht, en waar de uitkomsten van het gehouden examen over het algemeen als voldoende worden opgegeven.

De vier hoofdregels van het rekenen werden overal onderwezen, en zelfs kon men het in 34 scholen tot de behandeling der tiendeelige breuken brengen.

Bijna overal leert men ook de aardrijkskunde van Java; slechts de scholen te Poerwakarta, Tjiandjoer, Manondjaja, Madjalengka, Modjokerto, Keboemen en Magelang maken hier op eene ongunstige uitzondering.

Van het teekenen en zingen wordt weinig werk gemaakt. Of het zingen op inlandsche wijze (tembang), vroeger door ons beschreven ¹⁾, aan het opwekken van gevoel voor welluidendheid bevorderlijk is, moeten wij betwijfelen. Wellicht echter dat hierin onderwijs gegeven wordt om aan enkele Javaansche hoofden aangenaam te zijn en hen alzo aan te sporen hunne kinderen ter school te zenden. Slechts op ééne school, en wel op die te Japara, wordt onderwijs in het zingen op Europeesche wijze gegeven. Bijzonderheden hieromtrent levert het verslag over deze school echter volstrekt niet op; het spreekt er met geen woord van.

¹⁾ Jaarg. 1869, Dl. I, blz. 10.

Tot ons leedwezen zien wij slechts op 7 scholen eenig onderricht geven in het brieven stellen. Ons dunkt dat dit wel op alle scholen mocht gebeuren, daar toch vele der leerlingen, die in 's lands dienst komen of bij particulieren in betrekking treden, daaraan later bepaald behoefte zullen hebben. Even goed als hen iets anders te doen schrijven, kon men hen brieven laten copiëeren, en zoodoende zouden zij reeds in de jeugd aan een goeden briefstijl gewend worden. Op ééne school, die te Garoet, leert men staten trekken. Ware de tijd daarvoor besteed niet beter aan den regel van drieën gewijd, welke hier niet wordt onderwezen? Het gewestelijk verslag dezer school rept niet van dat staten trekken.

Wij zullen ditmaal niet weder elk vak afzonderlijk beschouwen; vroeger deelden wij den omvang en den aard van het onderwijs uitvoerig mede. Even als toen waren dit jaar de vorderingen en de vruchten van het onderwijs zeer verschillend. Wij bepalen ons ditmaal tot de mededeeling van eenige in het oog vallende beoordeelingen en berichten hieromtrent, uit de gewestelijke verslagen geput.

Rembang. »Het onderwijs bleek steeds machinaal en slecht te hebben plaats gehad, zoodat zelfs de leerlingen van de 2^e klasse niet begrepen wat zij lazen.»

Salatiga. De meestgevoerden lazen vrij goed Javaansch, doch waren weinig bedreven in het overzetten van ngoko in kromo. Het Maleisch lezen ging bij eenigen vrij wel, doch het begrip van het gelezene liet nog veel te wenschen over.

Pamalang. »Wat aangaat het rekenen in de 1^e klasse, betoonden de meeste leerlingen gemakkelijk te kunnen werken met de verschillende in de rekenkunst aangenomen teekens, terwijl het deelen met breuken over het geheel bewijzen gaf, dat ook daarin eenige oefeningen waren geschied. Een der leerlingen, aan wien een vraagstuk ter toepassing van den zogenaaunden regel van drieën werd opgegeven, toonde genoegzaam begrip van de zaak te hebben.»

Indramajoe. »De vorderingen der leerlingen waren zeer bevredigend en van enkelen verdienden zelfs de vooruitgang en aanleg den meesten roem.»

Op de school te *Soemedang* wordt het rekenen en het uit het hoofd rekenen vooral geroemd. De vorderingen kwamen zeer uit, toen een den kinderen vreemd particulier onderwijzer hun eenige vragen deed, die zij vlug en vaardig beantwoordden, en »waaruit het duidelijk bleek, dat het onderwijs op deze school de strekking en het gevolg heeft om het denkvermogen der leerlingen te ontwikkelen.»

In het voorbijgaan merken wij hier met dankbaarheid op, dat door den assistent-resident van *Soemedang*, den regent en den controleur van Bloembergen 24 prijzen uit eigen middelen werden gekocht en uitgedeeld. De schoolfondsen lieten den aankoop niet toe!!

Uit *Toeloeng-Agoeng* wordt geschreven, dat de vorderingen der leerlingen nagenoeg nul waren. De meeste leerlingen die de school verlieten, hadden weinig of niets geprofiteerd.

Even teleurstellend zijn de rapporten van de school te *Brebes*. »Over het algemeen,» zegt het Verslag, »waren de vorderingen gering en was het merkbaar dat alles machinaal van buiten geleerd werd. Om een voorbeeld te noemen konden verscheidene kinderen, die vrij vlug met breuken werkten, moeilijk van een vel papier $\frac{3}{8}$, $\frac{5}{16}$ of dergelijke breuken afsnijden. Het lezen geschiedde dommelend, zonder dat men verstond wat men las; het schrijven liet ook veel te wenschen over; het best bleek onderwijs te zijn gegeven in de aardrijkskunde van Java en de Buitenbezittingen.»

Wij haalden meer bewijzen van ongunstigen dan van gunstigen uitslag aan; en toch moeten wij erkennen dat het verslag van dit jaar ons over het algemeen gunstiger resultaten te kennen geeft dan in het verlopen jaar; achteruitgang althans kunnen wij niet bespeuren.

Even uiteenlopend als het oordeel over de vorderingen der leerlingen is, even verschillend is dat over de gezindheid van de Javaansche ouders omtrent het schoolwezen. De eene verslaggever neemt gunstige verschijnselen waar, de andere tegenovergestelde. Slechts een paar voorbeelden van beiden.

Het zoo uitmunten verslag van *Soemedang* zegt, »dat de inlander meer en meer het groote gewicht inziet van goed degelijk onderwijs. Daarvan heeft de regent van Soemedang een schitterend en loffelijk blijk gegeven. Niet tevreden met het onderwijs dat zijne kinderen aan de inlandsche school op zijne woonplaats konden ontvangen, heeft hij voor hen een gouverneur genomen en getroost hij zich hoogst belangrijke uitgaven voor dat schoone doel.»

Te *Blitar* is het aantal schoolgaande kinderen van 46 tot 66 geklommen, en de oorzaak dezer toeneming wordt toegeschreven aan de zucht, die meer en meer bij den inlander aldaar opgemerkt wordt, om zijne kinderen onderricht te doen genieten.

Even gunstige getuigenissen worden van Tagal, Probolinggo, Patjitan en Wonosobo afgelegd.

Anders is het gesteld te *Indramajoe*, alwaar de school niet de minste ondersteuning van de inlandsche hoofden genoot, evenmin als te *Sidhoardjo* en op verscheidene andere plaatsen. Zoo schrijft het Verslag van *Malang*: »De ouders toch zagen nog niet algemeen het nut in van eene betere opvoeding dan ze zelve genoten hebben; vol vooroordeelen en verkleefd aan oude gewoonten beseften zij geenszins het voorrecht van meerdere kunde.»

Doch wij stappen van dit onderwerp af. Onze overtuiging dat de Javaanen, zoo het onderwijs maar werkelijk degelijk, goed, bevattelijk en naar hunne eigenaardigheden, zeden en gewoonten ingericht is, dit hoe langer

hoe meer op prijs zullen gaan stellen, is door het Verslag eer versterkt dan verzwakt. Vroeger was het de Regent van Koedoes die ons met vreugde vervulde, thans mochten wij op dien van Soemedang wijzen. Het getal belangstellenden zal wel klimmen, zoo de kweekscholen slechts meer en vooral voldoende geschikte onderwijzers vormen en afleveren.

Wij gaan thans over tot eene vluchtige beschouwing van de financiële aangelegenheden der regentschapsscholen. De geheele som op te geven, door den Staat voor tractementen aan onderwijzers uitbetaald, is den Inspecteur naar het schijnt ondoenlijk. In de kolom dit bedrag vermeldende vinden wij niet minder dan 13 vraagteekens en 5 schrapjes. Hoe is dit mogelijk? Wij hadden beter dunk van de administratie in Ned. Indië, en moeten ons nu alleen vergenoegen met de mededeeling uit dien staat, dat het hoogste tractement dat wij vermeld vinden, wordt betaald te Poerwodadi ad *f* 600, dus juist *f* 50 per maand. Twee tractementen bedragen *f* 570 en steeds afdalende komt men tot *f* 120, dat het laagste is en te Ambal betaald wordt. Waarlijk deze tractementen zijn niet hoog, en begrijpelijk is het dat zoo weinige inlanders lust en opgewektheid gevoelen om zich aan het onderwijs te wijden. Moge ook deze zaak eens door een flinke hand worden aangevat en een warm hart voor het onderwijs ze eens spoedig beter regelen! Eenige subsidiën werden voor den koop van boeken en kaarten gegeven, en wel tot een totaal bedrag van *f* 826.42. Hieronder schuilt nog subsidie voor meubilair aan ééne school.

De subsidiën werden genoten door de scholen te

Cheribon ad.	<i>f</i> 110.—
Tagal	» 120.—
Rembangi	» 72.
Sidhoardjo.	» 337.75.
Bezoeki	» 120.—
Banjoewangi.	» 40.—
Magelang	» 13.33 $\frac{1}{2}$
Temanggoeng	» 13.33 $\frac{1}{2}$

wat de beide laatste² plaatsen betreft voor het aankopen van prijzen. De voorlaatste ontving uit de schoolfondsen van Temanggoeng ook nog eene suppletie van *f* 464.15 $\frac{1}{2}$.

Aan schoolgelden werden door de inlandsche bevolking aan de scholen betaald *f* 17,440.54. Het meeste ontving de school te Bandong ad *f* 727.75, het minste de school te Sidhoardjo ad *f* 72.25. Deze schoolgelden zijn een werkelijk bezwaar voor vele ouders. In de gewestelijke verslagen treffen wij verschillende plaatsen aan waar hierover ernstig wordt geklaagd en het gering aantal scholieren schier alleen aan de heffing van schoolgelden wordt toegeschreven. Wij laten die verslagen al weder zelve spreken.

Uit *Soerakarta* schrijft men, dat de meeste scholieren op de externen-school eenig schoolgeld betalen, doch dat de inning daarvan aan groote bezwaren onderhevig is. »De ouders wonen hier wijd en zijd verspreid en laten door bemiddeling van hun kinderen het schoolgeld betalen, maar deze zijn dan wel eens nalatig om het geld over te brengen. Het is zelfs gebeurd, dat de vader zijn kind schoolgeld gaf en dat de moeder het geld weër van het kind terug vroeg.»

Menig kind werd te *Berbek* door zijne ouders teruggenomen, omdat dezen niet langer in staat waren het maandelijksche schoolgeld te betalen, tot tijd en wijle zij weër in betere omstandigheden verkeerden, als wanneer men hunne kinderen op nieuw de school zag bezoeken. Het blijkt dus duidelijk dat de schoolgeldheffing op Java, bij hoogst geringe opbrengst, zeer groote bezwaren met zich voert, en het ware in het verre Oosten, waar de Gouvernements inlandsche scholen even goed als hier zware concurrentie te voeren hebben met de priesterscholen, van groot belang dat deze schoolgeldheffing wierd gestaakt. Wellicht dat de Regeering hiertoe zal overgaan, als het besluit in werking komt om de schoolbossen op te heffen en aan het Rijk te trekken. Wij hopen het van harte in het belang der Javanen, terwijl wij alleenlijk nog opmerken dat slechts 609 leerlingen reeds nu gratis onderwijs ontvingen.

De regentschapsscholen hebben *f* 4993.79 besteed tot den aankoop van schrijfbehoeften en *f* 463.91 tot dien van boeken. Dit laatste cijfer is zeker hoogst gering, vooral daar op een groot aantal scholen zeer wordt geklaagd over het gebrek dat aan boeken wordt gevoeld. Ook ten deze schijnen de besturen wat al te karig te handelen.

Aan kaarten werd in het geheel slechts *f* 34 uitgegeven; zeker een geheel onvoldoend cijfer, als wij nagaan dat op al de scholen te zamen slechts aanwezig waren:

- 51 kaarten van Ned. Indië,
- 69 » » Java,
- 4 » » Nederland,
- 17 wereldkaarten,
- 41 andere kaarten,
- 4 atlassen.

Door alleen te wijzen op het getal van vier kaarten van Nederland op 58 scholen, rechtvaardigen wij geheel onze opmerking over het geringe cijfer voor de aanschaffing van kaarten ten koste gelegd.

De scholen bezaten te zamen:

- 19 aardgloben,
- 11 landmeestkundige kettingen,
- 12 boussoles,
- 3 planchetten,

- 7 meetkruisen,
- 19 passerdoozen,
- 1 astrolabium,
- 11 stellen Maleische schrijffvoorbeelden,
- 21 » Javaansche »
- 4 » Soendasche »
- 12 » teekenvoorbeelden van Radhen-Saleh,
- 8 » » » Holle,
- 40 » maten en gewichten.

Maleische boeken variërende van 2 tot 14 soorten vond men op alle scholen, Javaansche van 2 tot 22 soorten overal behalve in Krawang en de Preanger-regentschappen, waar zij geheel door Soendasche vervangen waren, terwijl in Bantam en Cheribon zoowel Soendasche als Javaansche gebruikt werden. Van de Soendasche variëert het aantal soorten van 1 tot 18.

De hulponderwijzers genoten te zamen *f* 6581.50. Aankoop of reparatie van meubelen vorderde *f* 474.05 en de kosten van feesten bij gelegenheid van het examen *f* 438.55. Voor verschillende niet afzonderlijk genoemde doeleinden werd *f* 2170.96 uitgegeven. In vergelijking van de uitgaven voor boeken en kaarten is die som vrij aanzienlijk. Voornamelijk werd ze bestemd tot tijdelijke tractementen, tijdelijke huren en subsidiën aan andere schoolinrichtingen; bij sommige scholen tot aankoop van meet-instrumenten. Het voordeelig saldo van de schoolbossen gezamenlijk bedroeg in 1866 *f* 38,766.34 tegen *f* 37,344.72 in 1867. Nog merken wij hier op, dat uit de bossen aan reparatie voor schoolgebouwen *f* 798.87 werd betaald. Doch hierover spreken wij later bij de beschouwing der schoolgebouwen, waartoe wij al dadelijk kunnen overgaan.

Volgens een staat, toegevoegd aan het Verslag, waren 33 schoolgebouwen goed, 5 vereischten verbetering en niet minder dan 19 waren slecht. Deze cijfers zijn volkomen gelijk aan die van een jaar geleden. Nu mogen enkele lokalen verbeterd zijn, anderen vervielen zooveel te meer. Treurig is de beschrijving van sommige lokalen gegeven. Wij zouden de lijst uit het vorig Verslag door ons getrokken weër kunnen overschrijven; want er is weinig, bitter weinig ten goede veranderd.

Te *Indramajoe* is het schoolgebouw sedert ruim een jaar omgewaaid en wordt de school in een daartoe vrijwillig door den Regent afgestaan gebouwtje gehouden; doch het Verslag zegt daaromtrent: »De jeugd moet zich getroosten in een gebouw onderwijs te genieten, waar zij aan tocht en in den westmoeson aan regen is blootgesteld, hetgeen niet tot bevordering van de gezondheid der schooljeugd kan strekken». Wij gelooven dat gaarne; het genot der leerlingen zal dan ook wel matig zijn.

Te *Joana* wordt nog steeds eene loods op de paseban gebruikt.

Uit *Bangil* klachten als het vorig jaar. Een nieuw gebouw schijnt echter geprojecteerd te zijn.

Glazen ramen ontbreken nog steeds aan het gebouw te *Magelang*.

Over de geheele inrichting van het lokaal te *Blitar* wordt zeer geklaagd, onder opmerking dat de schoolfondsen onvoldoende zijn om daarin verandering te brengen. Het voordeelig saldo der schoolbos bedroeg aldaar dan ook maar ruim f 171.—.

Uit *Soemedang*, waar die kas nog geen f 4.— beloopt, schrijft men in het gewestelijk verslag: »Daar het zich liet aanzien, dat het tot stand komen van een nieuw schoollokaal minstens een paar jaar zou duren, en het oude lokaal (vooral na de aardbeving van $\frac{9}{10}$ Juni, als wanneer de muren op verschillende plaatsen scheurden) niet meer te bezigen was, zonder de leerlingen aan levensgevaar bloot te stellen, werd besloten een ledig staande paseban tot school in te ruimen. Bedoeld gebouwtje had echter eene aanzienlijke reparatie noodig, waartoe geen fondsen aanwezig waren. De controleur von Bloeboer heeft daarop uit eigen middelen de som van f 134.— voorgeschoten (welke som hem tot dusverre niet is gerembourseerd), en is met dat geld een zeer geschikt en hoogst doelmatig schoolgebouw daargesteld; dit lokaal voldoet zóó goed dat het vooreerst onnoodig is een nieuw schoolgebouw daar te stellen". En tot dankbaarheidsbetoon remburseerde men vooreerst den controleur maar niet! Mocht de Regeering in Indië toch inzien, dat opprijsstelling, ja belooning van zulke daden, waardoor wellicht duizenden worden bespaard, als een eerste regeeringsplicht behoort beschouwd te worden.

De school te *Kediri* is mede ongeschikt, hetgeen blijkt uit de mededeeling dat deze school in het bezit is geweest van een Smalkalder boussole, landkaarten en boeken, welke echter, dank zij het slecht ingerichte lokaal, dat niet afgesloten kan worden, des nachts ontvreemd zijn... De Resident bezocht deze school in 1867. Zorgde hij ook voor betere sluiting? Het Verslag meldt dit niet.

Bij den zoo ellendigen staat van 19 van de 58 scholen werden uit de schoolfondsen slechts f 798.87 tot reparatie uitgegeven. Slechts eene enkele school, die te *Poerbolingo*, had meer dan honderd gulden en wel f 167.57 daarvoor over. Vele scholen gaven er niets voor uit of zoo weinig dat het niet te noemen is, b. v. *Toeloeng-Agoeng* f 4, *Tjiamis* f 1. Groote sommen worden jaarlijks door de Staten-Generaal voor het bouw-departement toegestaan. Is het te veel gevraagd dat daarvan toch een bescheiden deel voor het schoolwezen worde aangewend. Wij kunnen echter door meer over de schoollokalen te zeggen niet anders dan in herhaling vervallen en stappen daar dus van af.

Het toezicht op de scholen wordt in den regel door de controleurs gehouden, en schier elk verslag levert het bewijs dat door herhaald school-

bezoek en door het geven van nuttige wenken aan de onderwijzers dit toezicht in hooge mate nuttig is. Zoo bezoekt de controleur te *Patjitan* de school minstens ééns per maand, om de vorderingen der leerlingen en de geschiktheid der onderwijzers na te gaan, hetgeen gunstig afsteekt bij het toezicht op een andere school, waarvan men zich vergenoegt te zeggen, dat men van het amfioen-schuiven, waarvan de onderwijzer in het vorig jaar werd beschuldigd, niets vernam.

Wij zouden hier ons verslag over de regentschapsscholen kunnen eindigen, zoo wij niet nog de opmerkzaamheid wilden vestigen op eene zinsnede voorkomende in het gewestelijk verslag over *Poerwodadi*. Wij lezen daar: »Dat de school zoo goed als niet aan leerlingen heeft gewonnen, moet aan verscheidene oorzaken worden toegeschreven. T. w. 1°. dat voor het verkrijgen van eene aanstelling tot inlandsch ambtenaar, in het oog van den inlander de schoonste betrekking, geene bepaalde voorwaarden zijn gesteld van die kunde, welke men in de inlandsche maatschappij, zooals die thans is, zich gewoonlijk alleen op de scholen kan eigen maken, terwijl in den regel geboorte, hooge afkomst en een langdurige trouwe hulp aan het een of ander kantoor of aan een Gouvernements ambtenaar als magang bewezen, boven kunde den voorrang hebben. 2°. enz. . . .

Hoe voorzichtig deze regelen ook mogen gesteld zijn, zoo blijkt er toch uit dat de Regeering in Indië bij benoeming tot inlandsche ambtenaren meer op hooge geboorte dan op kundigheden let; dat gunstbetoen regel, belooning van kunde uitzondering is. Met leedwezen vernemen wij deze bijzonderheid. Een regeeringsbesluit waarbij bepaald wordt dat enkel zij die lezen, schrijven en rekenen kunnen, voor eene inlandsche betrekking in aanmerking mogen genomen worden, ware zeker gewenscht. Mededeelingen als die uit *Poerwodadi* doen ons meer en meer een blik staan in ons inwendig bestuur van het schoone Insulinde, en wij zijn dankbaar voor de mededeeling omdat alleen door de openbaarmaking van dergelijke misbruiken herstel te wachten en te verkrijgen is.

§ 3.

Districtsscholen.

Wij hebben dit jaar uitermate weinig over de districtsscholen mede te deelen. Wij konden schier volstaan met te zeggen »alles als een jaar geleden.» Toch veroorloven wij ons een paar opmerkingen.

De districtsscholen verschillen niet veel van de regentschapsscholen. De onderwijzers zijn van hetzelfde gehalte, doch over het algemeen nog minder ontwikkeld; slechts twee treffen wij onder hen aan die hunne opleiding op de kweekschool te Soerakarta genoten hebben. De leerlingen verschillen

in niets van die der andere scholen. De aard en omvang van het onderwijs zijn schier gelijk. De lokalen zijn van denzelfden aard, zoo niet nog minder geschikt dan die der regentschapsscholen. Het voornaamste onderscheid is, dat deze scholen gevestigd zijn op plaatsen waar soms geen controleur aanwezig is en het toezicht dus zooveel minder goed kan werken. Iets van het onderwijs behouden de leerlingen toch zeker, en het is opmerkelijk dat een groot aantal verslaggevers over regentschapsscholen krachtig en ernstig er op aandringen, om in hunne afdeelingen of districten toch ook dergelijke scholen op te richten. De afstand tot de hoofdplaats is dikwerf zoo groot, dat de massa der Javanen er niet aan denken kan, hunne kinderen naar de regentschapsschool te zenden. Ook zij zijn niet gaarne van hunne kinderen gescheiden, en om hen ter hoofdplaats naar school te zenden zouden zij hen bij bloedverwanten, vrienden, ja vaak vreemden in den kost moeten doen. Dat doen zij natuurlijk niet gaarne, behalve dat het kosten zou na zich sleepen, in den regel te groot om te dragen.

Daarbij komt het schoolgeld dat bij deze inrichtingen zoo veel mogelijk wordt geheven, zoodat wij ons levendig het belang kunnen voorstellen dat zoo velen in districtsscholen stellen. Uit Bandong schrijft men dat zeer groote behoefte aan districtsscholen bestaat, uit Soemedang verneemt men hetzelfde. Te Patti hetzelfde verlangen, evenals te Keboemen, als te Ponoro. Volgens een staat achter het Verslag geplaatst, bestaan er op Java slechts 32 districtsscholen, met ongeveer 1500 leerlingen. Zonder dat het Verslag redenen daarvoor opgeeft, meldt het alleenlijk dat de districtsscholen in Modjokerto met 1 Juni 1867 werden ingetrokken, terwijl er in Poerwokerto schijnen opgericht te zijn, en de 13 bestaande in Pekalongan met één werden vermeerderd. Uit dit laatste regentschap wordt daarbij geschreven: »Alles toonde aan dat het onderwijs onder den inlander in deze residentie ook voor verdere uitbreiding nog vatbaar zal zijn, wanneer eenmaal het onderwijzers-personeel voor de vervulling zijner taak geschikt zal wezen.»

Wij komen dus alweder op hetzelfde terug: meer onderwijzers, vooral van de kweekscholen, en uitbreiding kan niet anders dan volgen. Of waarom toch talmt de Regeering zoolang met de kweekschool te Probolinggo en met zoovele andere maatregelen die gunstig op de vermeerdering der onderwijzers zouden kunnen werken?

Onder de opgegeven districtsscholen vinden wij twee inrichtingen vermeld die, naar het ons toeschijnt, eigenlijk meer bij de bijzondere scholen zouden tehuis behooren: wij bedoelen de scholen te Toegoe en te Depok onder Batavia.

Te Toegoe waren alle leerlingen kinderen van Christen-inwoners, landbouwers van beroep. »Bij de inlandsche Christenen van Depok,» zegt het Verslag, »heerscht de gewoonte om hunne kinderen, zoowel meisjes als

jongens, van hun 6de tot hun 14de jaar getrouw de school te laten bezoeken." Op deze school wordt de Nederl. taal onderwezen, en eerst sedert kort is zij een Gouvernements inrichting. Bij Gouvernements besluit van 14 Aug. 1867, n°. 3, werd ze daartoe verklaard en de zendeling-leeraar J. Beukhof ontving van het Gouvernement eene betuiging van tevredenheid. Deze school genoot vroeger (besluit van 21 Maart 1858, n°. 9) eene jaarlijksche toelage van f 50 voor ameublement; thans krijgt zij eene toelage voor school- schrijf- en lokaalbehoefden van f ? Het cijfer meldt het Verslag niet. De school te Toegoe staat mede onder toezicht van een zendeling-leeraar, en gelijk in 1866 werden ook in 1867 herhaalde pogingen gedaan om de Mohammedaansche jeugd, aldaar woonachtig, op de school te krijgen, doch zonder eenig gunstig gevolg.

Men ziet het, deze beide inrichtingen met 101 leerlingen, waarvan 50 jongens en 51 meisjes, zijn meer Christelijke zendeling-scholen dan eigenlijke districtsscholen. De onderwijzer te Toegoe geniet nit 's Rijks kas eene bezoldiging van f 420, die te Depok eene van f 446. De schrijfbehoefden op deze scholen bedroegen f 80 te zamen.

De school te Toegoe wordt gehouden in een gedeelte der kerk. De leermiddelen en het mobiliair waren te Depok voldoende, terwijl ons ontrent het lokaal niets wordt medegedeeld. In deze laatste school krijgen de meisjes onderwijs in vrouwelijke handwerken, zooals naaien, borduren enz. Aan alles ontwaart men dat dit geen eigenlijke districtsscholen, zooals de andere op Java, zijn. Met genoegen zagen wij echter den bloeienden toestand dezer scholen en hopen dat de Regeering krachtigen steun in geldelijke subsidiën zal verleenen om deze nuttige inrichtingen steeds meer en meer aan haar doel te doen beantwoorden.

En hierbij zullen wij het voor dit jaar wat de districtsscholen aangaat laten, om thans nog met een enkel woord over de particuliere scholen te spreken.

§ 4.

Particuliere scholen.

I.

Tjiandjoer.

Allereerst treffen wij 2 bijzondere christelijke scholen aan in de Preanger regentschappen, te Tjiandjoer, welke opgericht zijn door de Rotterdamsche zending-vereeniging in September 1865. De eerste, voor jongens bestemd, staat onder de zorgen van den zendeling C. Albers. Het verslag door dezen geleverd, is uiterst bescheiden geschreven, leest zeer aangenaam, en getuigt van zijne innige en warme liefde voor het onderwijs en vooral ook van zijn tact om met de jeugdige Soendaneesche jongens om te gaan. Vele zijn echter de moeilijkheden waarmede deze waardige onderwijzer-zendeling te kampen heeft. Voornamelijk klaagt hij over de gedurige verwisseling van kinderen. Op ultimo December mocht hij als volgnummer 119 opteekenen, doch niet meer dan ruim 40 kinderen bezochten zijne school te gelijk. »Langen tijd op de school te blijven is eene merkwaardige zeldzaamheid,» zegt hij. De ouders laten zich te weinig aan de kinderen gelegen zijn, en deze blijven soms langen tijd van school zonder dat de ouders het weten. Albers zegt dat »de Soendanees voornamelijk uitmunt in zijn gebrek aan volharding, waardoor immer weinig van hem gemaakt zal kunnen worden.»

De meeste kinderen op deze school zijn naar gissing van 11 tot 14 jaar oud. Des morgens begint de school met een gebed en met verhalen uit de Bijbelsche geschiedenis, welke volgens den verslaggever de Soendaneesche jongens zeer boeien, zoodat zij dat uurtje niet gaarne zouden missen. Verder leert hij lezen en schrijven, uitsluitend met Latijnsche karakters, de 4 hoofdregels van het rekenen, tiendeelige en gewone breuken met den regel van drieën, een weinig aardrijkskunde en zingen. In het laatste vak waren de vorderingen het minste, daar telkens van voren af begonnen moest worden, omdat de kinderen, voor zij aan elkander gewoon waren, weder vertrokken. Vatbaarheid voor de zangkunst ontbreekt bij de jongens echter geenszins. De leermiddelen zijn op de school gering en het schoollokaal goed, doch te klein. Vooral de ventilatie wordt zeer geroemd.

De zendeling heeft geen hulp bij zijn onderwijs dan die van zijn djoeroetoelis, die tot hulp echter tamelijk geschikt is.

Aan het slot van het waarlijk belangrijk schoolverslag klaagt de heer

Albers nogmaals over het slordige schoolkomen en zegt onder anderen: »Lange tijd zal er dan ook moeten verloop, eer de scholen stabiel worden, en nog langer tijd eer de ouders hunne kinderen zullen zenden uit behoefte. Ik twijfel echter niet aan de toekomst. Het is niet mogelijk, dat het licht niet de duisternis zou overwinnen. Vele mogen daarom de zwaren zijn, eenmaal zullen onze nakomelingen den boom aanschouwen dien wij nu bezig zijn te planten»

De tweede school te Tjiandjoer, opgericht in Januari 1867, was bestemd voor meisjesschool, en heeft haar aanzijn mede aan de Rotterdamse zending-vereeniging te danken. In den loop des jaars werd zij bezocht door 17 meisjes en door evenveel jongens. Acht meisjes en 7 jongens verlieten de inrichting, zoodat er op het einde 9 meisjes en 10 jongens aanwezig waren. De zendeling Coolsma klaagt mede over het gemis aan steun bij de ouders. De leerlingen verlaten de school geheel willekeurig; een twist met een makker is voldoende om hen voor altijd van de school te verwijderen.

De vakken van onderricht zijn ten eerste de gewijde geschiedenis; voorts het lezen met latijnsche karakters, schrijven, de 4 hoofdregels van het rekenen, zingen en aardrijkskunde.

De vorderingen overtroffen de verwachting, en waren bemoedigend. De meisjes overtroffen de jongens; de eersten worden gezegd vlugger en ijveriger te zijn, en getrouwer ter school te komen.

De leermiddelen waren voldoende en de kosten werden gedragen door de zendingszaak. Het lokaal was goed en luchtig, doch wel wat te klein.

II.

Soemedang.

De Regent van Soemedang, radhen Adhipatih Soeria Koesoema Adhinata, richtte in Juli 1867 voor eigen rekening eene school op en plaatste die onder de leiding van den heer G. Warnar. Deze school is bestemd voor de kinderen en kleinkinderen van den Regent; maar wordt toch ook door een zoon en neef van den Regent van Galoe (Cheribon) bezocht. Bij de bespreking van de regentschapsscholen vonden wij reeds gelegenheid mede te deelen, dat de Regent van Soemedang een gouverneur voor zijne kinderen had aangesteld. Welnu, deze school is het gevolg van die aanstelling. Negen zonen en één kleinzoon van den Regent met de twee bovengenoemde leerlingen uit Galoe vormen dan ook alleen de schooljeugd dezer inrichting. Het onderwijs was natuurlijk elementair, en diende hoofdzakelijk om de leerlingen in de Hollandsche taal te leeren denken, spreken en schrijven, alsmede om hen, zooveel mogelijk, op westersche wijze te vormen. De beide

oudste leerlingen, 16—17 jaar oud, konden vrij goed Hollandsch lezen en het gelezene met eigen woorden teruggeven. De rededeelen van die taal, zegt het Verslag, kenden zij, en eenvoudige voorstellen met een tuschenzin wisten zij zeer goed logisch en taakkundig te analyseeren. Zij waren vaardig in de behandeling van gewone en decimale breuken. De beide andere klassen waren natuurlijk nog zooverre niet gevorderd, doch het schoonschrijven van bijna alle leerlingen mocht fraai genoemd worden. Het onderwijs werd uitsluitend in de Hollandsche taal gegeven, doch de moed om zelf Nederlandsch te spreken liet bij alle leerlingen nog te wenschen over.

De leermiddelen waren uitmuntend en de school maakte op den bezoeker een verrassenden indruk.

Van deze school gaven wij met het grootste genoegen dit zeer verkort verslag, en wij zouden ons verheugen zoo vele Regenten het voorbeeld van dien van Soemedang volgden.

III.

Samarang.

Het aantal leerlingen op de zendelingschool van den zending-leeraar W. Hoozoo bedroeg in dit jaar een dertigtal. Ongeveer 10 woonden bij den zending in en waren daardoor getrouwe scholieren, de andere kinderen maakten slechts bij afwisseling van het onderwijs gebruik. Het Verslag zegt: »voor meer bijzonder godsdienstig onderwijs werd afzonderlijk catechisatie gehouden met de Christen-kinderen, die op de school dan ook slechts de minderheid uitmaakten.»

De zending onderwees het lezen en schrijven en de beginselen van het rekenen. Over de vorderingen, het lokaal en de leermiddelen zwijgt het Verslag.

IV.

Japara.

Hier treffen wij de niet door het Rijk gesubsidiëerde school aan van de Doopsgezinde Vereeniging tot evangelie-verbreiding in de N. O. I. Bezittingen, opgericht in Juli 1866.

De zending N. D. Schuurman geeft hier onderwijs aan 21 kinderen »in de bijbelsche geschiedenis, algemeene geschiedenis, geschiedenis van Java, aardrijkskunde in het bijzonder van den N. O. I. Archipel en van Palestina, physische aardrijkskunde, rekenen (de vier hoofdregels met toe-

passingen, tiendeelige breuken), taalkundig onderwijs betreffende het Javaansch, Maleisch, Hollandsch en oefening in het lezen en schrijven dier talen, benevens zang-onderwijs.”

De vorderingen der leerlingen waren over het algemeen gunstig.

V.

Soerabaja.

De school te Modjowarno stond onder toezicht en leiding van den Heer J. Kruijt, zendeling van het Nederlandsch zendeling-genootschap. Van de 200 leerlingen op ultimo December 1867 waren 69 jongens en 61 meisjes kinderen van Christenen, en 9 meisjes en 61 jongens kinderen van Mohammedanen. De leerlingen waren in drie klassen verdeeld en twee Javaansche onderwijzers waren den zendeling behulpzaam. Zij genoten van hem hunne verdere opleiding. Deze school werd door den Resident bezocht, die zijne tevredenheid over de vorderingen der leerlingen te kennen gaf.

VI.

Soerakarta.

De inrichting waarover wij thans een woord moeten zeggen, is de school in het gebied van Pangeran Adhipatih Ario Mangkoe Negoro IV.

Dit jaar werd de school door 97 leerlingen bezocht, en dus door 2 minder dan het vorig jaar. De school is in drie afdeelingen gesplitst. De eerste bestond uit 38 zoons van bloedverwanten van den Prins, de tweede uit 37 zoons van hoogere en lagere ambtenaren van den Prins, en de derde uit 22 zoons van lieden zonder openbare betrekking of van onaanzienlijke geboorte.

Over deze verdeling spraken wij te uitvoerig in vorige verslagen om thans wederom daarover uit te weiden; genoeg zij het op te merken, dat de omvang van het onderwijs volkomen gelijk was aan dien van het vorig jaar. Klachten over slecht schoolkomen worden ook hier aangeheven, terwijl opgemerkt wordt, dat de kinderen van de eerste afdeeling ongezeglijker en lastiger waren dan die der andere afdeelingen. Soms moest een derde gedeelte van al die kinderen bij dag en een zesde gedeelte van hen bij nacht dienst doen, of zich althans tot dat doel in den dalem van den prins bevinden. Even als vroeger werd de school gehouden in eenige kleine kamers, hetgeen veel ongerief veroorzaakte. Maar hoe ook voor verbetering vatbaar, gaat ze toch voort tot nut van de inlandsche bevolking van Soerakarta te werken. Aan het slot van het verslag dezer school lezen wij:

»Daar het hoogst moeilijk en bezwarend is om de kinderen van de buiten de hoofdplaats wonende onderdanen van den Prins tot het ontvangen van schoolonderwijs ter hoofdplaats te laten komen en hun verblijven te verschaffen, heeft de Prins reeds voorloopige maatregelen genomen om in het jaar 1868 eenige scholen in sommige ver afgelegene districten op te richten.»

Wij mogen niet nalaten dit verblijvend bewijs van s' Prinsen zorg voor het onderwijs aan onze lezers mede te deelen.

VII.

Djokjokarta.

Zonder eenige Gouvernements subsidie bekostigt Pangeran Adhipatih Soerjo Sosro Ningrat steeds te Djokjokarta eene school, ook voor de kinderen van mindere inlanders toegankelijk.

Gemiddeld maakten een 28tal jongens van deze school gebruik. Het jaarverslag over 1867 geeft niets over den omvang van het onderwijs op; het klaagt alleen over het te oud school komen en te kort op de school blijven. De schoolgelden werden gebruikt tot het aanschaffen van schoolbehoefden, en het toezicht werd door den Pangeran en diens patih uitgeoefend. Bij Gouvernements besluit van 31 Mei 1857, n°. 29, zijn twee kweekelingen, wier opleiding aan de kweekschool te Soerakarta voltooid was, ter beschikking van den Sultan gesteld, om in het belang van het onderwijs te Djokjokarta werkzaam te zijn.

§ 5.

M a d u r a.

Madura wordt in het Verslag over 1867 niet, gelijk vroeger, als een deel van Java behandeld, maar afzonderlijk tusschen Java en Sumatra geplaatst. Daar het echter doorgaans niet tot de Buitenbezittingen gerekend wordt, waarover wij later afzonderlijk willen spreken, scheen het ons het best er hier nog een woord als een aanhangsel op ons overzicht der scholen van Java van te zeggen.

Op Madura treffen wij drie scholen aan, die volkomen gelijk staan met de regentschapsscholen op Java. Het zijn de scholen te Pamakassan, te Bangkalan en te Soemanap, respectievelijk met 79, 89 en 61 leerlingen. Op de school te Pamakassan werd een openbaar examen gehouden, dat niet minder bevredigende uitkomsten opleverde dan het vorig jaar. Het rekenen met tiendeelige en gewone breuken deed zien dat de onderwijzer

daaraan bijzondere zorg had gewijd. Een vergrooting van het schoollokaal werd uit de fondsen der school bekostigd. De onderwijzer, zijnde iemand van voorname afkomst, voldeed bij uitstek, en de hulponderwijzer stond hem getrouw bij. De bezoldiging van dezen laatsten, ad *f* 6.— per maand, wordt echter veel te gering geacht. Over het groot schoolverzuim wordt hier niet zooals op Java geklaagd. Slechts één leerling werd daarom ontslagen, waartoe zijne onverbeterlijke luiheid toch aanleiding zou gegeven hebben.

Het aantal leerlingen te Bangkalan wordt in het gewestelijk verslag niet opgegeven, doch de staat vermeldt dat 89 leerlingen aan het onderwijs deel namen. Men zocht daarvoor een beter schoollokaal. Het examen leverde stof tot tevredenheid even als het vorige jaar. Het Verslag zegt dat de opkomst der kinderen niets te wenschen overliet. Twee kweekelingen stonden den onderwijzer bij; zij genoten *f* 10 p. m. tractement.

De school te Soemanap werd dit jaar, na sedert 1864 gesloten te zijn geweest, weder in het leven geroepen, en doordien de hoofden, waarschijnlijk op aandrang van het Europeesch bestuur, hunne kinderen trouw ter school zonden, volgden mindere hoofden en gewone inlanders dit voorbeeld. De bijzondere tact van den onderwijzer werkte gunstig op het schoolbezoek. Jammer dat het onderwijs in de eerste beginselen der aardrijkskunde, bij gebrek aan kaarten, is moeten gestaakt worden! Het handteekenen geschiedt naar de voorbeelden van den Heer Holle. Een goed schoolgebouw is nog niet aanwezig, doch de Regeering schijnt van voornemen er een te bouwen. De onderwijzer wordt zeer geroemd. »Hij is,” zegt het Verslag, »zeer geschikt voor zijne betrekking, daar hij door zijnen bijzonderen tact, waarmede hij met de schooljeugd omgaat, deze liefhebberij in het leeren weet te doen krijgen.” De 2de zoon van den rijksbestierder is op een tractement van *f* 15.— als kweekeling op deze school aangesteld.

Het verdient opmerking dat het Verslag omtrent de scholen op Madura over het algemeen zoo gunstig luidt. Het doet hopen dat men van de bevolking van dit eiland iets goeds mag verwachten.

En hiermede willen wij dit verslag eindigen. Over de Buitenbezittingen spreken wij wellicht een volgenden keer. Het medegedeelde heeft veel overeenkomst met dat van een vorig jaar; maar mochten wij dus niet veel nieuws ten beste geven, zoo vertrouwen wij dat door herhaaldelijk de aandacht van het publiek op de zaak van het inlandsch onderwijs te vestigen, dit dan toch eindelijk zal gaan gevoelen dat Nederland verplicht is meer

daaraan te doen. Zoo hopen wij dat het Hollandsche geweten eenmaal voor deze aangelegenheid wakker zal worden geschud, en dat wij dan meer en meer krachtigen steun zullen ondervinden in onzen strijd voor de bevordering van een zoo hoogst gewichtige aangelegenheid.

Rotterdam, Februari 1871.

VIRILY VERBRUGGE.

EEN PLEIZIERTOCHTJE IN INDIË;

DE BEKLIMMING VAN EEN ONBEKLIMBAREN BERG.

Niets is aanlokkelijker dan het onbekende, en dikwijls is het gebleken dat men eene zaak slechts als onmogelijk had af te schilderen, om aanhoudend pogingen in het werk te zien gesteld, om dat »onmogelijke» mogelijk te maken, al kon men ook vooruit berekenen, dat de waarschijnlijke resultaten noch de genomen moeite, noch de gemaakte kosten zouden compenseren.

Wat hiervan de oorzaak ook zijn moge, zeker is het, dat het streelende, gelegen in het bestrijden van onoverkomelijk geachte hinderpalen, — te kunnen zeggen: »ik heb gedaan wat nog geen ander vóór mij deed,” meer dan andere beweegredenen, een zoo gunstig onthaal aan het door eenige officieren voorgestelde plan tot beklimming van den Salhoetoe, deed te beurt vallen.

»Van den Salhoetoe!” zal menigeen, ook zelfs hij die in de aardrijkskunde van Indië nog al meent thuis te zijn, met bevreemding uitroepen; »van den Salhoetoe?”

Ja lezer van den Salhoetoe; doch wij willen gaarne erkennen dat uwe bevreemding ons alleszins begrijpelijk voorkomt, daar wij verzuimd hebben u eenigszins ter hulp te komen door de vermelding, dat we ons in de Molukken en wel op Ambon bevinden, en noch Valentijn noch de Ind. Regeerings-almanak eene zeer algemeene of amusante lectuur zijn, — en dit toch zijn, voor zoo verre ons bekend is, de eenige boeken, die van een berg van dien naam melding maken ¹⁾.

¹⁾ Valentijn, uitgave van Prof. Keyzer, Deel II, blz. 111; Ind. Reg. alm., blz. 71, waar de hoogte des bergs als 3890 voet wordt opgegeven.

De reeds vroeger door een Gouvernements ambtenaar en later door eenige vreemdelingen gedane pogingen tot beklimming van den Salhoetoe, schenen het beweren van Valentijn, — die hem onder den naam van Tanita, »het hoogste gebergte van het gansche eiland” en »ontoegeankelijk” noemt, — volkomen te bevestigen; want, waarschijnlijk afgeschrikt door de ondervonden moeilijkheden van allerlei aard, verder dan ter halver hoogte was nog niemand gekomen. Hetzij bij de bewoners der aan den voet gelegen negorijen Tolehoe, Waai en andere eene soort van bijgeloovige vrees omtrent den berg werd gekoesterd, of wel dat hij bij overlevering als een zeer onherbergzaam en woest oord, dat weinig bruikbaar opleverde, bekend stond, slechts één persoon was te vinden die de taak op zich durfde nemen, een weg naar den top te zoeken.

Bij eenige bekendheid met den aard en het karakter van den Amboinees zal het wel overbodig zijn te zeggen, dat een Gouvernements ambtenaar, met eene of andere ons onbekende zending belast, ook nu den tocht medemaakte, of liever dat wij in zijn gevolg medegingen. Aan deze omstandigheid toch was het alleen te danken, dat, door bemoeienis van het in Indië alvermogen mechanismus, Civiel Bestuur geheeten, in enkele dagen werd volbracht — n. l. het maken van een pad en het verkrijgen der vereischte dragers voor de bagage, — wat zonder die hulp — aangenomen dat de mogelijkheid er toe bestond, — met eene tienvoudige betaling, in geen maanden had kunnen verkregen worden.

Het gezegde: zooveel hoofden zooveel zinnen, werd reeds dadelijk bij de bespreking der mede te nemen benodigdheden en levensmiddelen voor de reis bewaarheid. Deed de kolossale hoeveelheid dezer laatsten eer aan eene reis naar het onbekende Zuidland, dan aan een pleiziertochtje naar eenen slechts enkele duizend voet hoogen berg denken, de vervaarlijk krijgshaftige uitrusting van eenige tochtgenooten gaf ons meer het aanzien eener »hongi dari tempo doeloë” ¹⁾, dan van een troepje vreedzame toeristen. In de beste stemming echter vertrok ons gezelschap uit 10 personen bestaande, waaronder twee Inl. regenten, beide zeer beschaafde en hupsche menschen, op den bepaalden dag des morgens om 6 uur van Ambon, terwijl het weër, dat door den buitengewoon langdurigen Oostmoeson, — in de Molukken waait, in tegenstelling met Java, gedurende den regentijd de oostewind — zeer regenachtig geweest was, voor den tocht alles goeds beloofde.

Binnen het uur waren wij de baai van Ambon overgeschept en kwamen wij aan den pas van Baguala, waar, door de zorg van den Regent, in het

¹⁾ De tochten die de dienaren der Compagnie vroeger jaarlijks een of tweemaal deden, ter uitroeiing van noten- en nagelboomen en bestraffing, der planters werden „hongi” gehoeten.

negorij-huis een stevig ontbijt was klaargezet, dat, zeker ten gevolge van den door de zeelucht opgewekten eetlust, in een ongeloofelijk korten tijd verdwenen was.

Prachtig was het gezicht geweest dat wij door het spiegelgladde water op den bekenden koraaltuin in de baai van Ambon hadden genoten, en gaarne hadden wij langer getoefd, zoo niet de reeds doordringende zonnestralen ons hadden gewaarschuwd, dat wij nog een warmen dag voor ons hadden.

In de buitenbaai lag een ander vaartuig. »orembaai'' geheeten, gereed om ons naar de negorij Tolehoe, waar overnacht zoude worden, over te brengen. Onder een oorverdoovend geraas, door het slaan op tifa's en gong's, afgewisseld of geaccompagneerd door het alles behalve melodieus gezang der roeiers, werden wij langs de kust geschept, en reeds begonnen zich bij enkelen onzer de welbekende teekenen van zeeziekte te vertoonen, toen *de man op den uitkijk* »Tolehoe ada!'' — daar ligt Tolehoe! — riep.

Het debarkement had hier op eene vrij zonderlinge, althans zeker niet algemeen gebruikelijke wijze plaats. Nauwelijks toch had ons vaartuig, door het ondiepe water daartoe verplicht, op ongeveer 500 pas van den wal het anker laten vallen, d. w. z. zat ons schip aan den grond, of een zestiental Inlanders, tot aan de borst in 't water staande, waren reeds langs zij, om de *Toeans* naar den wal te pikelen en hen zodoende voor natte voeten en eene mogelijke verkoudheid te vrijwaren.

Allergulst was de ontvangst, ons door den ouden radja van Tolehoe bereid; zelden zag ik een Inlander die op het eerste aboard zooveel sympathie inboezemde, en niets speet hem meer, toen wij den volgenden dag vroegtijdig vertrokken, dan dat hij door eene gevaarlijke en lastige kwaal, de kanker in de keel, werd belet aan onze excursie deel te nemen. Alleen de belofte bij onze terugkomst een geheelen dag bij hem te zullen vertoeven, stelde hem eenigszins tevreden.

Prachtvol was het gezicht op den voor ons liggenden berg, nog slechts flauw door de stralen der opkomende zon verlicht. Een enkele nu en dan geslaakte zucht deed mij echter twifelen, of dat *prachtige gezicht* niet tevens oorzaak was, dat in enkele gemoederen de lust opwelde, om maar liever stilletjes bij den radja van Tolehoe beneden te blijven; doch het *qu'en dira-t-on* en een beetje eigenliefde maakten, dat allen een uur later, in draagstoelen gezeten, op weg waren.

Hoe wel verdiend de renommée der Amboinezen als dragers, om u met hunne stoelen door dik en dun, over berg en kloof op de plaats van uwe bestemming te brengen, ook zijn inoge, à l'impossible nul n'est tenu, zoodat we, na een half uur gedragen te zijn, uit de stoelen klommen, en, zoo we verder wilden, van onze eigen beenen konden gebruik maken. Gelukkig gaven de boomen schaduw genoeg om ons tegen de steeds feller brandende stralen der zon te beschutten; het terrein begon langzamerhand al aardig

te rijzen, en wat ons van verre als eene doorlopende zachte glooiing had toegeschenen, bleek van dicht bij eene opvolgende reeks van heuvelen te zijn, waarvan enkelen door de natuur op de meest kunstvolle wijze door ruggen of dammen waren verbonden, wier taluds op de ergerlijkste manier met alle mogelijke definities van eene „natuurlijke helling” schenen te spotten.

De boomen op den bodem der kloven en in de nauw ingesloten ravijnen, schenen met elkander een wedstrijd te hebben gehouden, wie hunner zich het hoogst zou verheffen, om met de kruinen der hooger gelegenen als 't ware één geheel te vormen; een kleed zóó liefelijk, zóó frisch, zóó helder groen in talloze nuances, dat ge zonder het stellige bewustzijn, dat uw eerste stap tevens uw laatste geweest was, zeker aan den onwillekeurig opkomenden lust, om dit tapijt met uwe voeten te betreden, geen weêrstand zoudt hebben kunnen bieden.

Wij willen u geenszins beleedigen, lezer, door de onderstelling dat ge nog nooit een berg hebt beklommen; te meer daar het aannemen van het tegendeel ons de beschrijving bespaart van dat eigenaardig gevoel van wrevel en teleurstelling, dat u bevangt wanneer ge ziet dat zooveel met alle krachtsinspanning verrichte arbeid nutteloos is geweest; van de moedeloosheid die zich van u meester maakt wanneer ge, na ongeveer een 1500 voet te hebben geklommen en als gij reeds halfweg denkt te zijn, plotseling het pad ziet dalen, en uw oog ver, heel ver in de diepte den bergstroom ontwaart, wiens klaterend gedruis u reeds lang in de ooren heeft geklonken. Oeff! Zoo was dan alle moeite te vergeefs geweest!

We hadden van den eigenlijken berg alzoo nog geen voet beklommen!

Het zal wel geene verklaring behoeven, dat toen wij bereden waren gekomen, het heldere koele water der Tai-soai enkelen uitlokke tot langer toeven; hier toch hadden de brandende stralen eener tropische middagsun geen toegang, en daar aan de overzijde vertoonden zich weêr berghellingen steiler en minder begroeid dan ooit. Groot was de verzoeking, om hier den nacht door te brengen; doch het vooruitzicht van den blooten hemel tot dak en — daar de dragers met levensmiddelen reeds voortit waren — niets dan water, — wel is waar, helder en koud, maar toch altijd maar water, — tot eenigen schotel voor middag- of avondmaal te hebben, deed de verleidelijke sirenenstemmen al hare kracht verliezen.

Dus maar weêr verder, al is het klimmen dat we gedaan hebben bij 't geen nu begint maar kinderspel te noemen; — er schijnt geen einde aan te zullen komen; dalen doen we niet meer.

Hoe, moeten we daartegen op? Onmogelijk; ik kan niet meer.

Kom, met handen en voeten de boomwortels vastgegrepen; zie daar hangt een rotan-touw, van boven stevig vastgemaakt; wring u naar boven en zie daar de plek bereikt, die door onzen *padvinder* aanvankelijk tot nacht-

verblijf is bestemd. Goddank! hier kunnen we rusten. Rusten ja; maar van nacht? — er is hier niets, zelfs geen water!

»Ampir datang”¹⁾ zegt onze gids met zulk een phlegma, dat alleen onze vermoeidheid ons belet er toornig om te worden. »Nog één uurtje, nog eene 500 voet klimmen, en we zijn op den top.”

Maar dit ééne uur; die enkele 500 voet! Het uur schijnt eeuwig, en de voeten mijlen.

De grond is glibberig en nat; een dikke koude mist omgeeft langzamerhand alles; de borst snakt hijgende naar adem; de aderen zijn bovenmate gezwollen; het hoofd dreigt te bersten en de beenen weigeren verderen dienst.

Doch luister! Is dat niet het geluid van menschenstemmen, dat daar het oor eensklaps treft?

Zie! is dat geen rook, die dikke grijze kolom, die daar door den nevel henen zichtbaar wordt?

Kom, nog eene enkele — nog ééne laatste inspanning, en... het doel van den tocht is bereikt.

Nadat eene welverdiende rust ons wat hersteld had, was het eerste gevoel dat zich van ons meester maakte, een gevoel van bewondering voor onzen gids, die zonder eenig middel om zich te oriënteeren, dan de stand der zon, in drie dagen den weg naar den top door bosch en kreupelhout gevonden had. Te meer verdiende hij onze bewondering, daar deze top slechts nu en dan zichtbaar was en nabijliggende toppen eene vergissing bijna onvermijdelijk maakten.

Als wilde de Salhoetoe een bewijs geven, dat vader Valentijn ook omtrent zijne hospitaliteit niets dan vuige lastertaal had gesproken, boven brandde, vlak voor den ingang eener in der haast opgeslagen hut, een vroolijk vuur, hetgeen ons, al hadden we juist geene oogenblikkelijke behoefte aan verwarming, meer dan aangenaam aandeed; want toen de eerste vermoeienissen eenigszins voorbij waren, begon de maag op eene voor de medegenomen provisiën zeer verontrustende wijze hare rechten te doen gelden. Zelden werd zeker dan ook een maaltijd met meer smaak genuttigd, al waren de aardappelen ook en robe de chambre, en ontbraken er borden, messen, vorken en lepels. Toch moest de ongelukkige die de taak van Intendant op zich genomen had, menig hard woord, menig bitter verwijt over deze zijne nalatigheid hooren; doch toen hij ons des anderen daags, tegen alle mogelijke culinaire regels in, eene soort van erwtenbrij met gebakken saucijs deed toedienen, rees de verontwaardiging ten top, en werd de onverlaat, onder den indruk onzer teleurgestelde magen, — die gedacht hadden zich eens terdeeg aan eene heerlijke »snert” te zullen vergasten, —

¹⁾ Bijna daar.

met algemeene stemmen van zijne waardigheid vervallen verklaard, onder de vernederende bepaling, hiervoor ten eeuwigen dage niet meer in aanmerking te zullen komen, tenzij vooraf élatante bewijzen van beterschap gegeven hebbende.

Beloonde nu het resultaat de gedane moeite? Helaas weinig; ook zelfs niet toen de nevel, waarin alles bij onze aankomst gehuld was, om 3 uur 's middags eenigszins optrok. Behalve op Ambon en de baai werd het uitzicht door eenige omliggende bergtoppen bijna geheel belemmerd. Vlak bij ons, in noordwestelijke richting, door eene diepe kloof van den Salhoetoe gescheiden, stak de Kapaha, bekend door het aldaar in 1646 tusschen Toeloekabesi en de E. Compagnie zoo bloedig afgespeelde drama, eenzaam en verlaten zijn steilen top omhoog. Verder noordwaarts op lag Ceram met zijne bergen en vrijheidlievende bevolking; wat meer oostwaarts lag Saparoea en nog een reeks van die eilandjes waarmee de Moluksche archipel als 't ware bezaaid is.

Te vergeefs zal men in onzen geheelen Indischen archipel naar een plekje zoeken, waar de anders zoo weelderige natuur zich naakter en doodscher voordoet, dan hier boven op den top van den berg. Een vergiftigende adem scheen over alles te zijn heengegaan en alle groeikracht en wasdom in hunne kiemen te hebben verstikt, zoo wanstaltig, zoo ineengeschrompeld, zoo oudmannetjesachtig zagen boomen, struiken en planten er uit; en als om de laatste vergelijking nog treffender te maken, geen stam, geen takje, dat niet, even als de grond, met eene dikke laag grauw mos was bedekt. Bij elken stap borrelde een vuil zwart water uit den bodem op, en slechts nu en dan, wanneer de voet het kleed dat de wortels van talloze woekerplanten met het kille mos vormden, verscheurde, werd eene laag gele kleiaarde zichtbaar. Geen enkel levend wezen vervroolijkte dit tooneel; slechts hier en daar zag men eene zwarte hagedis, door het geritsel opgeschrikt, angstig en schuw in het mos wegschieten. Het geheel leverde een treffend beeld van een verwaarloosd kerkhof, in den winter.

Wat nu de Flora betreft, deze werd boven bijna uitsluitend vertegenwoordigd door het *Kajoe-assower* en het *Kajoe-papoea*, beide boomen met mikroskopische blaadjes; eenigszins lager scheen een heester, *matahari-oetan* (bosch-zon), nagenoeg gelijk aan den bekenden oleander, welig te tieren ¹⁾.

Van eene hoogte van ongeveer 2500 voet tot aan het vroeger genoemde riviertje Tai-soai werd de plantengroei, naar gelang het mos verdween, allengs krachtiger; eerst schaars, doch steeds menigvuldiger hieven

¹⁾ Wij schrijven hier de namen zooals ze ons door een der inlandsche regenten werden opgegeven, daar ons voor de wetenschappelijke de noodige botanische kennis ontbreekt.

de slanke *nanani* en harsboom hunne kruinen omhoog, om ten laatste aan den voet van den berg met het *Kajoe-meirah* en *Kajoe-bessi* geheel de overhand te behouden.

Bij het naar boven gaan werden door eenige Inlanders met de parang insnijdingen in verscheidene boomen gemaakt; ik dacht dat, daar meestal een gedeelte der schors was weggenomen, dit werd gedaan om misschien later het thans gemaakte pad te kunnen terugvinden. Bij het dalen evenwel zag ik, dat het heel ergens anders toe had gediend; want in dien tijd was — tot niet geringe vreugde der dragers — uit die insnijdingen eene groote hoeveelheid hars gedropen, zoo wit als melk.

In welke armoedige gedaante de natuur zich boven ook voordeed, wij meenen gerust te mogen verzekeren, dat dit geenszins aan onvruchtbaarheid van den bodem te wijten is; want behalve dat deze, — geheel verschillend van den rooden kleigrond der bergen rondom Ambon, — uit eene vette gele klei-aarde bestaat, is hij op vele plaatsen met eene dikke humus-laag bedekt. Slechts de herscheppende hand des menschen is hier noodig, om, door het vernielen der tallooze woekerplanten en mossen, de stralen der zon vrijen toegang te verschaffen en onmiddellijk een krachtigen plantengroei zich te doen openbaren. De koffieboom zal er dan, althans naar 't geen we er op Java van gezien hebben; zeker beter groeien, dan de nu door een onzer zoo maar zonder eenige voorbereiding in den grond gestoken plantjes. Eene proefneming met de koffie op eene enigszins uitgebreide schaal en aan bekwame handen toevertrouwd, achten wij wel der moeite waard, te meer, daar zij bijna zonder kosten geschieden kan.

De kwikkolom, die boven op den berg des middags om 3 uur 80° Fahr. aanwees, was des avonds om 6 uur tot 70° en des nachts om 2 uur tot 65° gedaald; des morgens om 6 ure was zij weder tot 68° gerezen, terwijl gelijktijdige waarnemingen te Ambon eene temperatuur van 84°, 76°, 70° en 74° aanwezen.

Naarmate de avond viel werd het in ons bivak zoal niet vroolijker, dan toch schilderachtiger; hier brandde een knappend vuur, welks roode gloed door de dwergachtige boomen schemerde en deze er als spoken deed uitzien; dáár lagen eenige Inlanders in hunne sarongs gewikkeld bij een hoop nog glinsterende kolen eene welverdiende rust te genieten of elkander tjerita's te vertellen van tempo-doeloe; ginds waren eenige groepjes bezig hun sober avondmaal toe te bereiden, waarbij de door het vuur verlichte bruin-zwarte tronies er vervaarlijk woest en wild uitzagen. Zie! dit alles, omsloten als 't ware door een kring van tastbare duisternis, vormde een geheel, het penseel van een Salvator Rosa waardig.

Niemand onzer had den volgenden morgen lust het verblijf op den Salhoetoe langer dan hoogst noodig was te rekken; nadat dan ook een ieder zoo goed mogelijk iets van de in een groenteblik gekookte koffie had

trachten machtig te worden, en, ter vervanging van de Nederlandsche vlag, een mand aan een staak was geschen, werd de Salhoetoe vaarwel gezegd, onder plechtige verzekering van de meesten onzer er nooit meer terug te zullen komen.

De quaestie wat gemakkelijker is: klimmen of dalen, werd door ons verschillend beoordeeld; zij die voor het laatste waren, werden blijkbaar in 't gelijk gesteld, want we waren veel spoediger beneden dan boven, en dat de vermoeyenis niet zoo heel groot was, bleek uit het voornemen van eenigen om 's avonds, na aankomst te Waai, nog eene danspartij te organiseren. Gelukkig bleef dit echter, omdat de djojaro's of didjaro's niet meer bij tijds konden gewaarschuwd worden, tot den volgenden avond uitgesteld.

Na nog een dag vertoefd te hebben bij onzen vriend den radja van Tolehoe, die, ten believe van de jachtlustige heeren van ons gezelschap, eenige kippen in het bosch liet jagen, en na en passant nog een bezoek te hebben gebracht aan de voornaamste langs de kust gelegen negorijen, kwamen wij, ten zeerste voldaan over het gemaakte uitstapje, na eene afwezigheid van zes dagen te Ambon terug.

30 April, 1870.

L. E. GERDESSEN.

BOEK AANKONDIGING.

*Pandja Tandaran of de geschiedenis van Galilah en Daminah.
Eene keur van Oostersche fabelen, uit het Maleisch vertaald
door H. C. Klinkert. Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon, 1871.*

In een vroeger nummer van dit Tijdschrift, Jaarg. 1868, deel II, blz. 338, gaf ik verslag van de door Dr. van der Tuuk bezorgde uitgave van de Maleische vertaling der *Pandja Tandaran*. Bij die gelegenheid heb ik ook omtrent den oorsprong en de letterkundige geschiedenis van dit werk het noodige gezegd, zoodat het overbodig zou zijn daarover op nieuw in bijzonderheden te treden. Ik kan volstaan met de herinnering, dat de *Pandja Tandaran* eene door den bekenden Abdoellah ben Abdilqadir vervaardigde Maleische vertaling is van de Tamielsche bewerking der *Pantja Tantra*, een oud en beroemd Indisch fabelboek, dat langs een anderen weg ook het materiaal heeft geleverd voor de in schier alle talen overgezette fabelen van Bidpai, waarvan mede eene veel oudere, aan het Perzisch ontleende, maar nog onuitgegeven vertaling in de Maleische literatuur gevonden wordt.

De verdienstelijke beoefenaar der Maleische literatuur en ijverige medearbeider aan dit Tijdschrift, de heer H. C. Klinkert, door het Nederlandsch Bijbelgenootschap met eene nieuwe vertaling der Heilige Schrift in zuiver, van vreemde inmengselen gereinigd Maleisch belast, heeft zich zijn, door treurige omstandigheden boven zijn plan en verwachting gerekt verblijf in het Vaderland ten nutte gemaakt, om eene reeks van bijdragen tot de kennis der Maleische taal en literatuur in het licht te geven. In de eerste plaats behoort daartoe de door hem voltooide vertaling des Nieuwen Testaments, die het Bijbelgenootschap ten vorigen jare in het licht gaf. Doch welke waarde deze ook bezitten moge, voor de kennis der taal

staat zij verre in belangrijkheid achter bij een anderen arbeid dien de heer Klinkert in 1869 publiek maakte, onder den titel: »Supplement op het Maleisch-Nederduitsch Woordenboek van Dr. J. Pijnappel Gzn.» — een arbeid die aan laatstgenoemden geleerden op zijne beurt weder aanleiding gaf, om in het vijfde deel der derde volgrees van de »Bijdragen tot de taal- land en volkenkunde van Ned. Indië» eenige aantekeningen op dit Supplement te doen plaatsn. Het zoo even aangehaalde Tijdschrift vertoont in zijne nieuwe volgrees in ieder deel, in nog ruimere mate dan het onze, de sporen der werkzaamheid van den heer Klinkert op dit gebied, en bij de talrijke stukken van zijne hand in die beide recueils voorkomende, vond hij nog tijd ook aan de meer populaire kennis der Maleische literatuur door de uitgave der hier aangekondigde vertaling der Pandja Tandaran bevorderlijk te zijn.

Na eenige opmerkingen over de fabelliteratuur in het algemeen, waarin wij met eenige bevreemding den naam van Phaedrus misten, deelt de heer Klinkert in zijne voorrede aangaande dit werk en het daarmede beoogde doel het volgende mede: »De Nederduitsche vertaling, die wij naar de tekstuitgave van van der Tuuk hebben bewerkt, met weglating van de voorrede des Maleischen vertalers, hebben wij gemeend het Nederlandsche publiek te moeten aanbieden, opdat zij, die het Maleisch niet verstaan, zich zouden kunnen bekend maken met iets van datgene, waarmede de Maleier zijn geest voedt. Deze fabelen te willen beoordeelen naar het standpunt waarop wij Christenen staan, zou onbillijk zijn. Als zedelijke voortbrengselen uit de heidenwereld moeten zij met een anderen maatstaf gemeten worden. Hij die dit in acht neemt, zal er veel schoons in vinden en menige fabel ontmoeten die wel verdient naast de bij ons bekende te worden geplaatst.»

Men zou hier de vraag kunnen opperen of, wanneer men onze landgenooten bekend wil maken met iets van hetgeen waarmede de Maleier zijn geest voedt, het wel eene gelukkige greep is te noemen, wanneer men daartoe zijne keuze vestigt op een vertaling, en nog wel eene vertaling vóór korten tijd, namelijk in 1835 ¹⁾, vervaardigd en vermoedelijk slechts weinig buiten Singapore bekend. De heer Klinkert zou kunnen antwoorden, dat oorspronkelijke Maleische geschriften schaarsch zijn, en, de poëzij uitgezonderd, die zich zelden boven rijmelarij verheft, slechts voorkomen op de dorre velden van inlandsch recht, waarzeggerij en tooverkunsten en kronijkmatige geschiedenis, waarvan voor Europeesche lezers slechts distelen te lezen zijn. Uitvoerig werd dit onlangs gestaafd door Prof.

¹⁾ In de uitgave van den heer van der Tuuk wordt het jaar 1281 der Hedjra als jaar der vertaling genoemd. Zij zou dus vallen in 1864, toen Abdoellah reeds 10 jaar dood was. Maar de vermelding van het christelijk jaar 1835 toont dat men 1251 lezen moet.

Pijnappel in zijne inleidende opmerkingen tot den »Catalogus der Maleische Handschriften van de Leidsche Bibliotheek», dien hij in het 5° deel, 3° volgrees, der meergemelde »Bijdragen» plaatste. 't Is ontegenzeggelijk dat schier al wat in de Maleische literatuur eenige populariteit geniet en, tenzij voor speciaal wetenschappelijke doeleinden, eenige aandacht verdient, uit vertaling of bewerking van vreemde stof bestaat. Maar geheel bevredigend zou daarom dit antwoord toch niet wezen. Er bestaan althans eenige door de voorkeur der Maleiers eenigermate als klassiek gestempelde werken, zooals de Emir Hamza en Mohammed Hanafijah, de Kroon der Koningen, de Bostano's-Salâtin, de Bahtijar, de Bajan Boedimân, en de eigenlijke Kalilah wa Dimnah, die meer recht zouden hebben om als proeve van hetgeen waarmee de Maleier zijn geest voedt, den Nederlandschen lezer in vertaling te worden aangeboden; en het ontbreekt toch ook niet geheel aan welgeschreven oorspronkelijke verhalen op het gebied der Maleische heldensage, zooals de Hang Toewah en de Schadjarah Malajoe, die in dit opzicht in de eerste plaats in aanmerking behoorden te komen. Als boek om den Inlander in handen te geven, is de Pandja Tandaran zeer aanbevelenswaardig, als proeve van Maleische literatuur kan zij maar nauwelijks worden aangemerkt. Intusschen, wij moeten tevreden zijn met hetgeen ons wordt aangeboden, en in allen gevalle moet men erkennen, dat Abdoellah ter vertaling een werk van die soort gekozen heeft, die het meest in den smaak der Maleiers vallen en in zoverre dus eenigermate den geest hunner literatuur vertegenwoordigen.

Wat voorts vooral tot de keuze van dit werk heeft kunnen bijdragen, is, dat wij daarvan een zuiveren tekst bezitten. De meeste Maleische handschriften krielen van fouten, die dikwijls den zin geheel bederven. De schriften van Abdoellah zijn wel, wat taal en spelling betreft, volgens het oordeel onzer beste kenners van het Maleisch, niet geheel onberispelijk, maar, daar ze onder zijn eigen toezicht gedrukt zijn, vrij van zinstorende fouten en corrupties, en de Pandja Tandaran is, naar het oordeel van den heer v. d. Tuuk, het beste van allen. In de uitgave van genoemden geleerde, die de heer Klinkert gevolgd heeft, hebben bovendien eenige ophelderende aantekeningen den weg voor een vertaler nog beter bereid.

De heer Klinkert noemt de beide vossen die in dit fabelwerk de hoofdrol vervullen: Galilah en Daminah. In de oude Maleische bewerking der fabelen van Bidpai worden zij Kalilah en Daminah genoemd, en in den Arabischen, door de Sacy uitgegeven tekst: Kalilah wa Dimnah. Intusschen is in het Maleisch de uitspraak van K of G dikwijls slechts een verschil van tongval, waaromtrent men eene aantekening van den heer van der Tuuk op de Pandja Tandaran, blz. XXIII, raadplege.

Waarom de heer Klinkert in zijne vertaling de voorrede van Abdoellah

weglaat, is mij niet duidelijk. Zij is het eenige oorspronkelijke gedeelte van het werk, en daar zij eene appreciatie van dit fabelboek van het Maleisch standpunt bevat, zou zij tot het doel van den schrijver, om den geest der Maleiers en hunner literatuur te doen kennen, nog wel het meest hebben bijgedragen.

Omtrent zijne vertaling zelve zegt de heer Klinkert, dat hij daarin zoo getrouw mogelijk is geweest, maar zich, om een al te gedwongen stijl te vermijden, hier en daar een kleine vrijheid heeft moeten veroorloven. Wanneer hij daarop laat volgen: »Hoe moeilijk het is uit eene Oostersche taal in de onze te vertalen en daarbij een vloeienden stijl te behouden, kan men het best zien aan de verschillende vertalingen van het Oude Testament,» — dan vervalt hij in dezelfde fout waarin telkens de leden onzer Tweede Kamer vervallen, wanneer zij de Javaansche toestanden »Oostersche toestanden» noemen. Er is evenmin een gemeenschappelijke Oostersche taal of taalstam, aan de taal of den taalstam van het Westen overgesteld, als er, in tegenoverstelling met het Westen, een gemeenschappelijk Oostersch volkskarakter, regeeringsstelsel of maatschappelijke toestand is. Sommige Oostersche talen behooren met de Europeesche tot dezelfde familie, de meeste behooren tot taalfamilien die zoowel onderling als van de Indo-Germaansche hemelsbreed verschillen. Wat van het Hebreeuwsch geldt, behoeft volstrekt niet van het Maleisch te gelden; want hoewel beide Oostersche talen zijn, hebben zij niets hoegenaamd met elkander gemeen.

Ofschoon de heer Klinkert eenigszins bevreesd schijnt, dat zijne krachten zijn te kort geschoten om eene doorgaans vloeiende vertaling te leveren, komt het mij voor dat hij in dit opzicht niet ongelukkig geslaagd is, en het boekje, dat vele inderdaad geestige fabelen en aardig geteekende karakters bevat, zal in een verloren oogenblik, door ieder die vermag zich over den in onze oogen absurden vorm der inkleeding heen te zetten, met genoegen doorbladerd worden. Intusschen had de vertaling op sommige plaatsen mijns inziens juister en scherper kunnen zijn. Zoo vertaalt Klinkert op blz. 11 »oedjng atap» door »een weinigje dekriet». Men denkt daarbij toch aan iets meer dan aan een enkel eindje of puntje dekriet, dat men onopgemerkt in het haar kan mededragen, zooals klaarblijkelijk bedoeld en ook door de Maleische woorden aangeduid wordt. Het was toch niet meer dan een *vuiltje* of *vuilnisje*, een *sampah*, welk woord door de vertaling met *rietje* ook niet zijn vollen eisch gekregen heeft. — Op blz. 13 lezen wij: »De vrouw van den wever had een verboden omgang met een anderen man, maar haar echtgenoot wist daarvan niets. Wel was het bij allen in de stad bekend, doch haar man had *nog niets* bemerkt. *Daarom* dacht hij: »ik zal trachten haar te snappen.»” De lezer zal vragen hoe de wever op het denkbeeld kwam zijne vrouw te »snappen,» terwijl hij niets van hare ontrouw wist of vermoedde.

Maar dit wordt ook door de Maleische woorden niet zoo bepaald gezegd. De man wist er van door anderen, zooals nog duidelijk blijkt op blz. 15, waar hij zegt: »dat komt er van, dat ik naar de praatjes der menschen heb geluisterd;» maar hij had zelf nog zijne vrouw niet op ontrouw betrapt. De heer Klinkert had ongeveer dus moeten vertalen: »De vrouw van dien wever hield het met een anderen man, buiten weten van haren echtgenoot, en ofschoon de zaak in de gansche stad bekend was [en daardoor ook haren man was ter ooren gekomen], had hij haar nog niet kunnen betrappen,» enz. De tusschen haakjes geplaatste woorden ontbreken, wel is waar, ook in den Maleischen tekst; maar de invoeging daarvan ware tot verduidelijking niet overbodig geweest. Op blz. 14 vraagt de man die geen antwoord krijgt: »is uw mond niet even goed als de mijne.» Het Maleisch zegt letterlijk: »is uw mond niet gelijk met mij,» en de Nederlandsche phrase waardoor dit het best had kunnen worden uitgedrukt, is dunkt mij: »ben ik u geen antwoord waard?»

Zulke voorbeelden zouden er meer zijn aan te voeren, en daarnaast zou men er kunnen plaatsen van minder zuiver Hollandsch, zooals op blz. 27 »wat kan ik daarvoor», letterlijk het Duitsche: »was kann ich dafür,» waarvoor wij zouden zeggen: wat kan ik er aan doen; en op bladz. 17 »zich zelve verwoesten,» waarvoor men beter zegt: zich ongelukkig maken, in 't verderf storten. Voorts geef ik in bedenking of het zoo dikwijls voorkomende »Radja Singa,» niet beter met »koning Leeuw» dan met »leeuwenkoning» of »koning der leeuwen» zou vertaald worden. Doch liever dan de kleine gebreken dezer vertaling verder uit te pluizen, wil ik nog op eene goede en nuttige zijde van dezen arbeid opmerkzaam maken, deze namelijk, dat hij werkelijk tot eene betere kennis van de Maleische taal bijdraagt. De heer Klinkert, die door zijn verblijf te Riouw het echte Maleische spraakgebruik zoo goed heeft leeren kennen, draagt meermalen tot de lexicographie bij door de juiste vertaling te geven van Maleische woorden, die in onze woordenboeken nog gebrekkig verklaard of in hun gebruik onvolledig toegelicht zijn. 't Is waar dat veel van dien aard reeds in zijn »Supplement» op Pijnappel's Maleisch Woordenboek eene plaats vond, en dus niet meer nieuw is; maar toch zal eene doorgaande vergelijking van zijne vertaling met het origineel hier en daar over sommige woorden nog eenig licht geven. Ik kies tot een voorbeeld het woord *ganggoe*, in Pijnappels Woordenboek en in het Javaansche van Gericke en Roorda verklaard met *lastig*, en als verbum *lastig vallen, storen*. Klinkerts »Supplement» voegt er bij: *plagen*, en ook *ergens met de hand aanzitten*; maar het woord heeft ook den algemeenen zin: *zich met iets inlaten of bemoeien*. Dit blijkt uit de Pandja Tandaran, waar op blz. 5: »ganggoekan pekerdjaan orang itoe» zeker volkomen juist vertaald is: »zich met de za-

ken van anderen inlaten." En hieruit blijkt nu ook tevens, dat in het vorige nummer van dit Tijdschrift, blz. 272, de woorden: »ini kebon idoeop kombali abis di ganggoe" terecht vertaald zijn: »deze tuin leeft weder, nu men hem ongemoeid laat."

Als een voorbeeld van een in de Pandja Tandaran voorkomende, maar in de woordenboeken ontbrekende beteekenis, die reeds in het »Supplement" is opgenomen, kan ik wijzen op »ajapan," zooals men volgens Klinkert in plaats van *ijapan* behoort uit te spreken. Dat het niet enkel »uitkauwsel, overschot of afval van spijzen," maar ook *spijs* of *voedsel* in het algemeen beteekent, blijkt uit blz. 21 der vertaling van de Pandja Tandaran met blz. 230 van den tekst vergeleken, evenzeer als uit het voorbeeld in het »Supplement" reeds uit de »Hikajat Kalilah dan Daminah" bijgebracht. Evenwel, opdat ik dit in het voorbijgaan opmerke, schijnt mij in het woord toch altijd een denkbeeld van geringheid te liggen. Ik zou het vertalen met *een brokje* of *hapje*. De pelandok noemt zich niet zonder reden, maar als uitdrukking van diepe nederigheid, een *ajapan* voor den leeuw.

De heer Klinkert heeft aan zijne vertaling enkele aantekeningen toegevoegd; maar zij zijn weinige in getal en niet zeer belangrijk van inhoud. Het schijnt mij toe dat er hier en daar wel stof voor belangrijkere opmerkingen ware te vinden geweest; doch de heer Klinkert heeft blijkbaar een populair boekje willen leveren, en daarom zich bepaald tot zeer enkele aantekeningen, overbodig voor meer kundigen, maar die voor den met Indië geheel onbekenden lezer hier en daar eene kleine moeilijkheid uit den weg ruimen.

Wij aanvaarden deze kleine gave van den heer Klinkert met dankbaarheid, als een dôron oligon-te philon-te.

P. J. V.

Geschiedenis der Nederlandsche overzeesche bezittingen, geschetst ten dienste van het onderwijs en van hen die zich naar die gewesten begeven, door kapitein Pompe. Tweede, verbeterde druk. 1° Afl. Schoonhoven, S. E. van Nooten, 1871.

Toen in 1863 de eerste druk van dit werk verscheen, bestond er groote behoefte aan een handboek van de Geschiedenis onzer koloniën. Geen wonder dus, dat het boek van den heer Pompe door het beperkt publiek dat zich bij ons met Indische zaken bezig houdt, goed werd ontvangen. Het deed me dan ook genoegen, dat een tweede uitgaaf werd aangekondigd; terwijl ik daarbij de verwachting koesterde, dat de waarde daarvan zou

worden verhoogd door het aanbrengen van verbeteringen, ook naar aanleiding van in de laatste 8 jaren verschenen werken en stukken over dit-zelfde onderwerp. Immers daaronder is nog geen dat als handboek, ook bij het onderwijs, onbepaald kan worden aangeprezen. Wel hebben we de Geschiedenis der Nederlanders in den O. I. Archipel van D. C. de Bruyn, en het een paar jaar geleden uitgegeven werkje van den heer Fortanier (Geschiedenis van het ontstaan en de ontwikkeling der Nederlandsche koloniën); doch beide, al kan er ook veel goeds van worden gezegd, zijn niet meer dan schetsen. Toen ik nu de eerste aflevering van het boek van kapitein Pompe doorlas, werd ik bepaald teleurgesteld. Het bleek me, na vergelijking met den vorigen druk, dat èn vorm èn inhoud geheel dezelfde waren gebleven. Zoo hebben wij hier de vereeniging der geschiedenis van Oost- en West-Indië en daarop gegronde verdeeling in tijdperken weder, alsmede de zoo streng volgehouden chronologische volgorde der gebeurtenissen; beide zaken waarmede ik me niet kan vereenigen. Maar bovendien, de heer Pompe schijnt in de 8 jaren die tusschen de beide uitgaven van zijn werk liggen, niets te hebben geleerd; de tekst van beide drukken is dezelfde, en wat inmiddels bekend is geworden schijnt voor hem niet te zijn geschreven.

Ik haast me daarom een korte aankondiging in dit Tijdschrift te plaatsen, vooral met het doel om den heer Pompe te bewegen, althans de volgende afleveringen van zijn werk aan een revisie te onderwerpen, en zoo veel mogelijk nog verbeteringen aan te brengen, waar dit noodig en mogelijk blijkt te zijn. De vorm is natuurlijk niet meer te veranderen; maar van Kampen wist minder van de geschiedenis, dan wij nu doen, en ook Lauts is geen geheel vertrouwbare gids.

Uit het bovengezegde blijkt genoegzaam, dat men, in 't bezit zijnde van den eersten druk, zich niet behoeft te haasten zich den tweeden aan te schaffen, zoo lang geen gunstiger beoordeeling van het werk van den heer Pompe, althans naar mijne meening, kan worden gegeven.

Ik zal trachten het tot hiertoe gezegde met bewijzen te staven. Op blz. 6 leest men omtrent de voortbrengselen van den Indischen Archipel uit het delfstoffenrijk: » ; koper in groote hoeveelheid op Sumatra en Borneo; ijzer is zeer zeldzaam; » Mijn hemel! dacht ik, waar heeft de heer P. dat gelezen? Immers reeds als schooljongen had ik geleerd, dat Timor rijk was aan koper, al heb ik naderhand vernomen, dat die rijkdom nog zeer weinig oplevert, terwijl juist de beide genoemde eilanden dit metaal slechts in geringe hoeveelheid, in vergelijking met andere bevatten. En ijzer wordt immers op Borneo in zoo groote menigte opgedolven en door de inwoners zelve bewerkt, terwijl op Celebes het zoo beroemde *pamor* wordt gevonden, en het ook op andere eilanden voorkomt!

Ook de ethnografische beschrijving verraadt niet alleen gebrekkige kennis, maar bevat ook verkeerde voorstellingen. Wie toch zal na de Maleiers, de Bataks, Redjangs en Lampoengs als voornaamste volken in aanmerking laten komen? De Dajaks voor verwilderde Maleische stammen te houden, kan een overtuiging zijn, maar dan de bewoners der Molukken, de eerste bondgenooten der Nederlanders, geheel met stilzwijgen voorbij te gaan, vindt ik wat erg.

Over hetgeen in de vroegere geschiedenis van den Indischen Archipel gezegd wordt, wil ik niet twisten, dat is me alles nog te onzeker; maar wanneer de S., na Madjapahit in 1299 te hebben laten stichten, zegt, dat onder Angka Widjaja, die vermoedelijk van 1390 tot 1450 (!) regeerde, vele landen werden veroverd, en in de eerste helft der 13de eeuw het rijk zich over den geheelen Indischen Archipel uitstreckte, heb ik mijn oogen niet kunnen gelooven. Ik hield het in den eersten druk voor een drukfout in plaats van 15de; nu echter begon ik er aan te twijfelen, tenzij de S. onvergeeflijk slordig is in zijne correcties. Wanneer we nu tot de eigenlijke geschiedenis overgaan, en de eerste tochten der Nederlanders beschouwen, dan treft het ons, dat, niettegenstaande al hetgeen door den heer de Jonge, in zijn bekend verdienstelijk werk, over dit punt is in 't midden gebracht, de oude voorstelling wordt behouden. Van de verdiensten en bemoeiingen van Petrus Plancius wordt met geen woord gerept; Houtman zit nog altijd gevangen in Lissabon, wordt losgekocht, en met bevel over de uitrusting belast, nevens zijn broeder Frederik, wiens rol anders hier al zeer onbeduidend is geweest. Omtrent hetgeen me in dit verhaal verkeerd voorkomt, zal ik zwijgen. De lastige wijze van behandeling, door ook hier de feiten zuiver chronologisch meê te deelen, komt hier vooral uit. Men moet zich gedurig van Oost naar West verplaatsen en beurtelings van Neck, Mahu en van Noordt vergezellen. In dit gedeelte is het boek voor den studeerende bepaald onbruikbaar.

Dat op de tweede reis de Portugeezen door van Waerwijck en Heemskerk van Amboina en de Banda-eilanden zijn verdreven, is volgens de beste bronnen niet juist. Ook van der Hagen verjoeg in 1600 de Portugeezen niet, maar bepaalde er zich toe, een kasteel op Hitoe te bouwen, terwijl dat der Portugeezen op Leitimor was. Een aantal onnaauwkeurigheden van deze soort zouden we, zoo voortgaande, moeten opnoemen. We bepalen er ons voorloopig toe aan te merken, dat de Oost-Indische Compagnie, in 1602 opgericht, heet »de Vereenigde O. I. Compagnie,» en evenzoo, dat de naam van den beroemden Vlootvoogd was »Cornelis Matelief de Jonge.»

Ik heb een grooter grief tegen den S. hierin, dat, nu hij de beide deelen van het werk des heeren de Jonge, de »Opkomst van het Nederlandsch gezag op Java,» niet schijnt te hebben gelezen, ook zijne voorstelling van den gang der zaken op Java veel te wenschen overlaat. Het

bestek van het boek is toch ruim genoeg, om eenige mededeelingen te doen omtrent de verschillende gezantschappen aan den Vorst van Mataram en omtrent den post te Japara; omtrent de oneenigheden met de Engelschen te Bantam; omtrent de moeilijkheden die reeds tusschen de beide Compagnïën in Europa bestouden, en die op de Unie in 1619 uitliepen. Hier van zijn thans zoo vele belangrijke bijzonderheden bekend, die in een handboek wel een plaats verdienen.

Om dezelfde reden laat het verhaal van de belegeringen van Batavia door de Javanen, vooral van de tweede in 1629, me geheel onvoldaan. Reeds het stuk door den heer Leupe in 1855 over dit onderwerp geplaatst in het 3de deel van de »Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor de taal- en volkenkunde van Ned. Indië,» had den schrijver beter kunnen inlichten, en daarmede komen de mededeelingen van den heer de Jonge geheel overeen. Van de tegenwoordigheid des »Soesoehoenans» bij het leger blijkt niets, ook niets van een algemeenen aanval op 22 October; integendeel, reeds den 2den van die maand werd het beleg opgebroken.

Hoeveel laat onze kennis van Indië en zijne geschiedenis nog te wenschen over! Streven we er dus allen naar niets te verzuimen wat ons beter kan inlichten, zoowel om ons zelve als om anderen daarmede bekend te maken. Elk nieuw boek drage daarvan de bewijzen; en zoo hoop ik ook dat de heer Pompe deze aankondiging om het belang der zaak zal willen ter harte nemen, en de volgende afleveringen daarvan blijken mogen dragen; en dat, wanneer het werk compleet is, een gunstig eindoordeel het thans geschrevene uit aller herinnering moge uitwisschen.

Delft, Mei 1871.

J. J. MEINSMA.

V A R I A.

Wij voldoen gaarne aan het verzoek tot ons gericht, om onderstaanden Open Brief van het Nederlandsch Zendelinggenootschap *aan diegenen onder het Nederlandsche volk, die belang stellen in de bevolking van een merkwaardig deel onzer Oost-Indische bezittingen,* in ons Tijdschrift op te nemen. Dat wij in de zaak in dat schrijven behandeld, hartelijk belang stellen, zal wel niemand in twijfel trekken.

Tot u komt het Nederlandsche Zendelinggenootschap met eene gewichtige en dringende vraag en met het zeer ernstig verzoek, haar wel te willen overwegen. Het is de vraag: hoe moet het gaan met de scholen in de Minahasa? Het is eene vraag waarmede Bestuurders van het Genootschap zich sinds lange jaren bezig hielden, en die zij nu ten slotte aan u doen, omdat ons Nederlandsch volk alleen beslissen kan, of het antwoord zal zijn: het bestaande kan behouden blijven en verbeterd worden, óf: wat bestaat moet tot kwijning vervallen en eindelijk verloren gaan. Het geldt hier het onderwijs van de inlandsche bevolking in de Minahasa, en dus eene zaak wier gewicht wel door weinigen zal worden miskend in een' tijd, waarin de belangstelling in Indië algemeen is ontwaakt en de noodzakelijkheid van onderwijs met name overal erkend wordt.

Het Nederlandsche Zendelinggenootschap heeft het recht, met die vraag te komen tot een' kring, veel ruimer dan die van zijn leden en begunstigers. Sedert de oprichting van het Genootschap in 1797, — lang vóórdat het Gouvernement zich de belangen der inlandsche bevolking had aangetrokken of het groote publiek zich daarover bekommerde, — bestond bij Bestuurders van het Genootschap de overtuiging dat onderwijs onmisbaar is. Sinds meer dan 70 jaren hebben zij in dien geest gesproken en gewerkt. Geen zendingpost waaraan geen scholen waren verbonden; geen zending die het onderwijs niet ter harte nam; geen kweekeling die niet met het oog ook op deze behoefte en deze bestemming werd opgeleid. Als de oudste

vrienden en voorstanders van het inlandsch onderwijs, hebben Bestuurders van het Nederlandsche Zendinggenootschap recht tot spreken. Zij hebben het ook door eene 70 jarige ervaring, opgedaan door den arbeid van vele en daarouder voortreffelijke zendingen, op zeer verschillende plaatsen en onder zeer onderscheidene volksstammen, een' arbeid te midden van het volk zelf, anders voor de meeste Europeanen een bijna ontoegankelijk terrein. Daardoor, en door menige mislukking en teleurstelling ook, heeft het Genootschap zich eene voorstelling kunnen vormen van wat goed inlandsch onderwijs is, en zeer zeker kan niet zonder groote schade zijne ondervinding op dit gebied door vooroordeel miskend of door onkunde voorbijgezien worden. Inlandsch onderwijs toch is alleen theoretisch goed, als leerstof en methode beantwoorden aan de behoeften en de vatbaarheid van dat deel der inlandsche bevolking waarvoor het bestemd is; en praktisch, als het gegeven wordt door geschikte personen en met de noodige hulpmiddelen. Goed onderwijs voor den Alfoer in de Minahasa zal dus lichtgansch anders zijn dan bijv. voor den Javaan, omdat vatbaarheid, trap van beschaving, maatschappelijke toestand er verschillen, en, zoo natuurlijk, de volmaaktheid in dezen nog geenszins is bereikt. In de Minahasa is sinds circa 40 jaren zóó ijverig gewerkt, zóó volhardend naar het beste gezocht, dat, naar het oordeel van deskundigen en onpartijdigen, het onderwijs er betrekkelijk goed mag worden genoemd, voor zoover het gegeven wordt naar gezonde paedagogische beginselen, en het oog voortdurend wordt gehouden op alles wat in de toepassing van die beginselen verbetering behoeft. Met vertrouwen richten daarom Bestuurders van het Nederlandsche Zendinggenootschap tot u de vraag: hoe moet het gaan met de scholen in de Minahasa?

Die scholen verkeeren in gevaarlijken toestand, want zullen zij waarlijk goed zijn, dan moet er ook gezorgd worden voor een geschikt onderwijzerspersoneel, dan moeten de noodzakelijke leermiddelen niet ontbreken. En om in die behoeften naar eisch en voortdurend en bij toeneming te voorzien, daarvoor ontbreekt ons niet de wil, maar de kracht.

Het Genootschap heeft in de Minahasa 117 scholen, en dit getal alleen getuigt reeds van groote belangstelling in het onderwijs. Immers, in diezelfde streek zijn slechts 12 Gouvernements- en 18 negeriescholen, terwijl op geheel Java niet meer dan omstreeks 100 openbare inlandsche scholen worden gevonden. En dat de Minahasa in dit opzicht in zeer gunstigen toestand verkeert, blijkt te meer bij de herinnering, dat daar hoogstens 113000 inwoners zijn, tegensover circa 15,000,000 op Java! Maar terwijl op Java de bevolking f 20000, d. i. iets minder dan de helft der kosten bijdraagt, zijn die 117 scholen in de Minahasa geheel voor rekening van het Genootschap. Alleen komt de oprichting van de meeste gebouwen door vrijwilligen arbeid tot stand, en wordt een deel der leermiddelen betaald. Met dat al kosten de scholen jaarlijks niet meer dan f 6200. Meer kan het Genootschap er niet aan besteden, maar daarin ligt juist een groot kwaad. Er zijn onderwijzers die niet meer dan f 40 jaarlijks hebben, de best bezoldigden genieten f 120. Dat is veel te weinig, te meer, omdat de onderwijzers

tevens voorgangers in de gemeente zijn. Vroeger, toen het onderwijzersambt meer een eerepost werd gerekend, toen de levensbehoefden goedkoper waren en de onderwijzers van den hatsil (het hoofdgeld van f 5.—) waren vrijgesteld, kon een dergelijk tractement misschien voldoende worden gerekend, allengs is dat anders geworden. De onderwijzer moet te veel van zijn' vrijen tijd besteden tot den arbeid in zijn' tuin, studie ter ontwikkeling blijft achterwege, lust en moed gaan verloren met het prestige van zijn' stand; en voor personen die juist als meesters zeer gewenscht zouden zijn, is tegenwoordig overvloedige gelegenheid om beter bezoldigde betrekkingen te verkrijgen. Aanmerkelijke verbetering van tractementen is noodig, of het onderwijs komt hoe langer hoe meer in handen van onbevoegden, ook de beteren worden onverschillig, en wat moet er dan van de scholen worden? Het Genootschap zag sinds lang het onhoudbare van dezen toestand in, en beproefde verbetering aan te brengen. Het wendde zich tot de Regeering, die immers zelve in het regeeringsreglement het onderwijs als eene der eerste en heiligste verplichtingen had erkend. In 1863, en sinds nog herhaaldelijk, zeven jaren lang, achtte het zich verplicht en gerechtigd, voorstellen te doen, dat de Regeering de scholen (onder zeker voorbehoud) over zou nemen, of op andere wijze den last verlichten dien het Genootschap in 't belang der bevolking onbaatzuchtig had op zich genomen, maar op den duur niet naar eisch kon blijven dragen. Maar geen antwoord kwam, de zaken bleven slepend, maatregelen ter voorziening konden niet genomen worden bij de onzekerheid omtrent alles. Eindelijk kwam in September 1870 het bepaald antwoord, en nu is de tijd gekomen, waarop het Nederlandsche Zendinggenootschap de hand aan het werk kan en moet staan. Nu komt het met allen ernst tot het geweten van het Nederlandsche volk, met de vraag: hoe wilt gij dat het gaan zal met de scholen in de Minahasa? Wilt gij ook, als uwe Regering, eenvoudig zwijgen en weigeren en op de schouders van een Genootschap de gansche zwaarte laten van eene taak die de uwe is, die het Genootschap vervullen wil, maar bij ontoereikende krachten nog niet ten halve vervullen kan?

Het vraagstuk omtrent de scholen is, helaas! nog niet afgehandeld met de tractementen der onderwijzers. Daar is nog een tweede punt van hoog belang. De onderwijzers moeten worden opgeleid. Daartoe bestaat sinds 16 jaren eene kweekschool te Tanawangko, onder leiding van den zendeling Graafland.

Graafland staat in Indië als onderwijzer gunstig bekend. Van zijne methode wordt met grooten lof gesproken. Ook uit ons tijdschrift „Mededeelingen” is hij te kennen als degelijk paedagoog. Maar zijne kweekschool lijdt mede zeer onder 't gebrek aan behoorlijke middelen. Zij kan niet genoeg onderwijzers leveren, en de opleiding van hen die zij nog levert, moet gebrekkig zijn. Zal zij aan haar doel beantwoorden, dan moeten er 40 kweekelingen kunnen worden opgenomen, waarvan jaarlijks 10 beschikbaar moeten zijn. Daartoe moet het oude woonhuis vergroot of een nieuw gebouwd worden. Er moet een schoollokaal zijn. Graafland gaf tot nog toe onderwijs in de voorgalerij van zijn huis! Het hulppersoneel moet worden uitgebreid,

o. a. door de aanstelling van een' Nederlandschen hulponderwijzer. Deze eischen zijn zoo gematigd mogelijk. Op de begrooting voor Nederlandsch-Indië voor 1871 is bijv. de Gouvernements kweekschool te Soerakarta, voor 38 kweekelingen, geraamd op f 22000. Behalve den Directeur, zijn daar drie Nederlandsche docenten en drie inlandsche hulponderwijzers. Het Genootschap kon niet meer dan f 3820 aan de kweekschool besteden, en met 266 gebrekkige middelen is de uitslag gebrekkig, de arbeid ontmoedigend. Sinds zeven jaren werd bij de Regeering aangedrongen op maatregelen, om in de Minahasa eene kweekschool voor onderwijzers op zulk een' voet te brengen, als het belang der zaak en het ontwikkelde schoolwezen aldaar het eischen. Geen antwoord, tot eindelijk hetzelfde regeeringsbesluit op alle vertoogen en voorstellen van het Genootschap besliste met een eenvoudig: *gewezen van de hand*. Een vorig Resident alleen had het in der tijd billijk gevonden, dat het Gouvernement iets bijdroeg voor eene kweekschool waarop ook de onderwijzers voor de Gouvernements- en negeriescholen werden opgeleid; hij had eene subsidie verschafte van f 500, die evenwel in Maart 1870 zonder meer werd ingehouden. De kweekschool moet verbeterd worden, de Minahasa heeft er recht op, het naburig Gorontalo, de nabijgelegen Talaur- en Sangi-eilanden, met hun 20 scholen en hun 1000 leerlingen, hebben er mede eene dringende behoefte aan. Het Genootschap kan het alleen niet doen, en nu het gebleken is dat van de Regeering niets in dezen is te wachten, wilt gij nu helpen, of wilt gij dat de kweekschool gesloten worde, die de 147 scholen in de Minahasa van inlandsche onderwijzers moet voorzien?

Voor de kweekschool wordt gevorderd: f 8000 in eens tot inrichting der gebouwen, verder f 7000 jaarlijks, en deze som is zoo gering tegenover de f 50000 waarop de Inspecteur van het inlandsch onderwijs de kosten voor eene kweekschool in de Minahasa schijnt geschat te hebben, omdat vooreerst de inrichting zoo eenvoudig mogelijk is, en ten andere het onderwijzend personeel uit liefde voor de zaak zich met geringe bezoldiging vergenoegt. Graafland doet het werk van directeur en eersten en tweeden onderwijzer voor hetzelfde tractement, dat te Soerakarta de onderwijzer in het handteekenen ontvangt! Voor de scholen moet f 15000 besteed kunnen worden. Blijven de inkomsten van het Genootschap op de tegenwoordige hoogte, dan kan het van die f 22000, als tot nog toe, f 10000 voor zijne rekening nemen. Van onze gewone leden en begunstigers, die betrekkelijk weinig in getal zijn, kan niet worden verwacht, dat zij alleen in 't ontbrekende voorzien. Zal de ernstige vraag om f 8000 voor eens en f 12000 jaarlijks, te vergeefs aan het Nederlandsche volk worden gedaan? Zal deze laatste poging, om het onderwijs in de Minahasa te behouden en te verbeteren, zonder vrucht blijven? Zal dit eenvoudig beroep op het geweten der natie geen gehoor vinden?

't Is geen *g u n s t*, die wij vragen, 't is een *r e c h t*, waarvoor wij pleiten een recht der bevolking gewaarborgd door het regeeringsreglement, der bevolking onthouden door het regeeringsbeleid. De Minahasa heeft recht op onderwijs, en waar zij van de f 500,000 die zij jaarlijks opbrengt, niets

voor hare geestelijke behoeften mag besteden, daar rust op ons volk de verplichting er in te voorzien. Of zal men zeggen: die verplichting rust niet op particulieren, maar op de Regeering? Maar de Regeering doet het niet en zal het ook niet doen, tenzij de openbare meening zich zeer krachtig uitspreke, en haar dringe, — en vergunne, — het noodige te doen voor het inlandsch onderwijs. Bovendien, wat van de Regeering uitgaat, volgt uit den aard der zaak een' langen en omslachtigen weg; de onzekerheid in de koloniale politiek belemmert de uitvoering van de beste plannen; tusschen besluiten en uitvoeren ligt menige hinderpaal. Tot het oprichten van kweekscholen te Probolinggo, te Koepang, op Ambon, te Makassar is reeds lang besloten, aan eene goede kweekschool op Sumatra is dringende behoefte, maar zij zijn er nog niet, en wanneer zullen zij komen? Hier, in de Minahasa, is een kweekschool, hier, waar zij, bij den aanleg en de reeds verkregen ontwikkeling der bevolking, ten minste even noodig is en even goede vruchten belooft als elders. Hier is een kweekschool, die reeds jaren bestaat, die met betrekkelijk weinig kosten kan worden goed gemaakt en goed gehouden. Zal het bestaande worden opgeofferd voor de zeer onzekere kans op iets anders? — Of zal dit het groote bezwaar of het welkom voorwendsel zijn, dat het onderwijs in de Minahasa grootendeels van een Zendelinggenootschap uitgaat? Zullen velen zóó zeer vreezen voor het schrikbeeld van „dogmatisch” onderwijs, dat zij liever geen onderwijs willen? Er wordt op de scholen geen dogmatisch onderwijs gegeven. Daarvoor zijn de zendelingen te goede paedagogen. Doet hier of daar een meester het, dan wordt het afgekeurd. „Maar de bijbel wordt toch gelezen.” De bijbel wordt, gelijk op scholen van een christelijk zendelinggenootschap te verwachten is, gelezen, — maar alleen die gedeelten, waarvoor de leerlingen vatbaar zijn. „En de bijbelsche geschiedenis wordt er geleerd!” Ja, en als de kinderen geschiedenis moeten leeren, welke is dan beter dan de bijbelsche? Hunne eigene, die zij niet hebben? Die van ons vaderland? Die van ons bestuur in Indië? Die van eenig volk dat zij niet kennen? Aan welke andere geschiedenis kan de onderwijzer zooveel ontleenen tot vermeerdering van kennis, tot ontwikkeling van het verstand, bovenal tot vorming van het hart, dat dan toch wel het hoofddoel van alle onderwijs zal zijn? In de Minahasa is de bijbelsche geschiedenis niet alleen niet gevaarlijk, maar dringend noodig, en schoolonderwijs waarvan zij was uitgesloten, zou een zeer kostbaar element ter ontwikkeling missen. Laat het belang der inlandsche bevolking toch niet worden opgeofferd aan misverstand of vooroordeel! Verwart ook de toestanden in de Minahasa niet met de onzen, zelfs niet met die van Java. Dáár moge zoogenaamd neutraal onderwijs noodig zijn met het oog op de Mohammedaansche bevolking, in de Minahasa bestaan geen bezwaren van dien aard. En het volk dat van de scholen alles wat naar godsdienst zweemt, geweerd ziet, dat neutraliteit niet begrijpt, maar daar eenvoudig onverschilligheid vindt, het volk, dat behoefte heeft aan godsdienst, werpt zich in de armen van het in vele opzichten zoo aantrekkelijk Mohammedanisme. Wordt het christelijk element

van de scholen gebannen, of verkeeren zulke scholen in kwijnenden toestand voor den Islam wordt een wjde deur opengezet.

Het is dan ook niet alleen om een leervak te doen! Het is te doen om den godsdienstigen geest van alle onderwijs, om de zedelijkheid van den onderwijzer, die zoo grooten, zoo beslissenden invloed moet uitoefenen op het opkomend geslacht. De Regeering, die 100 scholen voor Java genoeg rekent, zal zeker in de Minahasa geen 147 onderhouden, en hoeveel zou verloren gaan van den zegen dien een goed onderwijzer ook in de kleinere negeriën verspreidt! Bovendien, de Regeering kan en mag alleen naar bekwaamheid vragen; het toezicht der zendelingen op de opleiding der kweekelingen, op het onderwijs en levensgedrag der meesters, levert althans beteren waarborg, dat zij dien vromen zin niet missen, die, vooreerst ten minste, nog noodiger is dan velerlei kennis. En ook met het oog daarop hebben Bestuurders van het Nederlandsche Zendelinggenootschap volle vrijmoedigheid, allen die op de gezonde ontwikkeling der bevolking in de Minahasa prijs stellen, op te roepen, om hen te steunen bij hunne pogingen ten goede.

Zij hebben gedaan wat zij kunnen. Zij zullen blijven arbeiden, totdat het voortgaan hun onmogelijk blijkt. Moeten zij ten slotte de kweek-school en de scholen aan haar lot overlaten, de verantwoording komt niet voor hen die beproefd hebben te doen wat noodig is, maar voor hen die niets wilden doen toen het nog tijd was. En dan zal Graaflands kwijnende of verlaten kweekschool, dan zullen de gesloten of gebrekkig werkende scholen daar staan, als de bedroevende en diep beschamende teekenen, dat ons Nederland voor dat volk van goeden aanleg niet wilde doen wat recht en plicht was. En gij tot wie mede dit woord komt, dit eenvoudig, ernstig woord, waarin u de toestand wordt bloot gelegd, zoudt gij dat kunnen verantwoorden voor het buitenland en voor het nageslacht, voor uw geweten en voor God?

*Het Hoofdbestuur van het Nederlandsch
Zendelinggenootschap.*

B. J. ADRIANI.	C. PLAAT.
J. CRAANDIJK.	C. W. VAN DER POT.
F. DEKKER.	J. HERMAN DE RIDDER.
W. FRANCKEN, Az.	J. J. PRINS.
W. TH. VAN GRIETHUYSEN.	D. PIJZEL.
H. HIEBINK.	W. P. SCHEUER.
H. KRUYFF.	J. TIDEMAN.
L. V. LEDEBOER, Bz.	D. H. H. TIJSSEN.
J. C. NEURDENBURG.	J. C. VELTCAMP HELBACH.
G. K. NIEMANN.	H. L. VINKE.
W. VAN OORDE.	

Gaarne worden giften in eens, liever nog jaarlijksche bijdragen ontvangen, hetzij in het algemeen voor het werk van het Genootschap, hetzij met

bepaalde bestemming voor de scholen. Ieder lid van het Hoofdbestuur belast zich met het ontvangen van gelden en toezeggingen, terwijl ieder lid des Genootschaps in uwe nabijheid tot het overnemen er van bereid zal zijn.

Zeer wordt aanbevolen, in kleiner of grooter kringen van wie in Indië belang stellen, de zaak der scholen opzettelijk ter sprake te brengen. Het Hoofdbestuur, en met name de Secretaris, zal natuurlijk gaarne op aanvraag zooveel mogelijk inlichtingen verstrekken.

Nadere bijzonderheden over kweekschool en scholen zijn te vinden in de Jaarverslagen van het Genootschap en in het Tijdschrift de Mededeelingen: Jaarg. 1, blz. 132, 3, blz. 282 e.v. en 354 e.v., 6, blz. 93 e.v. en 318 e.v., 7, blz. 99 e.v. en 200 e.v., 9, blz. 241 e.v., 10, blz. 297 e.v. en 12. blz. 85 e.v.

Meermalen (zie ons nummer van Juni, 1867, blz. 588, en van Mei 1870, blz. 411) gaven wij bewijzen van onze belangstelling in de uitvinding eener onderaardsche telegraafgeleiding die aan alle vereischten te voldoen schijnt, door den heer A. Holtzman te Amsterdam. Vooral voor Ned. Indië kwam ons deze uitvinding voor van het hoogste gewicht te zijn. Wij verheugen ons daarom zeer dat eindelijk deze zaak meer algemeene belangstelling begint te wekken, blijkens een artikel in het Alg. Handelsblad van 21 April, dat wij, vooral ten behoeve onzer lezers in Indië, in zijn geheel meenen te mogen overnemen.

Onder alle wetenschappen die ooit door menschen zijn beoefend, is er zonder twijfel geene die zich met zulken spoed over de beschaafde en half-beschaafde wereld heeft verspreid, als de telegraafwetenschap.

Oersted, die in 1820 te Kopenhagen het electro-magnetisme ontdekte, welke ontdekking den grond legde voor praktische telegrafie, vermoedde gewis niet, dat na weinige jaren Engeland en Frankrijk iederen morgen aan Amerika hunnen morgengroet zouden brengen, om in dezelfde minuut antwoord te ontvangen, de aarde bezaaid zou zijn met telegraafkantoren en overdekt door een paar reusachtige spinnewebben van telegraafdraden, waarvan het eene zich uitstrekt van den Atlantischen Oceaen tot Java in het zuidelijk en de grenzen van China in het noordelijk halfrond.

Toch verkeert de telegraaf nog steeds in den staat van wording en heeft hij nog lang niet den idealen toestand bereikt.

Zal de wereldtelegrafie tot de volkomenheid naderen en der maatschappij in het algemeen, en den handel in het bijzonder, die diensten bewijzen

waartoe zij in staat en bestemd is, dan zullen niet alleen eenige administratieve oorzaken van oponthoud moeten vervallen en plaatselijke toestanden gewijzigd dienen te worden, maar vooral een algeheele omkeer in het stelsel van geleidingen moeten plaats hebben.

Het klinkt fraai, dat de telegraafdraden de aarde als met een spinweb overdekken, maar minder fraai is het, dat zulk een web zoo gemakkelijk te vernielen is.

Een enkele rukwind of hoos stremt dikwijls op eens, voor verscheidene dagen, de telegrafische gemeenschap tusschen de volken; een olifant wrijft een telegraafpaal omver of een aap slingert eenige draden in elkaar en de geheele gemeenschap met Indië is verbroken, om niet te spreken van storingen door noorderlicht, onweder, moedwil en vele andere oorzaken.

Het is bekend dat ook, vooral in landen met een vochtig klimaat, veel vertraging ontstaat door regen, mist, sneeuw en ijzel, waardoor de luchtgeleidingen dikwijls in hoogst onpraktischen toestand geraken.

Geen wonder dan dat de geleerden sedert lang gezocht hebben naar een stelsel van ondergrondsgeleiding, dat voldoende waarborgen aanbiedt voor duurzaamheid en goede isolatie der draden. Voor stadgeleidingen werd tot nog toe voornamelijk gebruik gemaakt van koperdraden, omkleed met getahperts en beschermd door ijzeren of asphaltbuizen. Dit stelsel is zeer duur, kostende zulk eene geleiding van 12 draden *f* 6.77 per el. Evenwel zou men er waarschijnlijk algemeen toe overgegaan zijn, ware het niet, dat de ijzeren buizen spoedig roesten, de getahperts verhardt en verbrokkelt en de draden daardoor met elkaar of met de buis in aanraking komen, waardoor nieuwe oorzaken van storing ontstaan.

De uitvinding van onzen land- en stadgenoot, den heer A. Holtzman, schijnt bestemd te zijn om aan al deze gebreken een eind te maken.

Reeds op de wereldtentoonstelling van 1867 exposeerde hij een model van ondergrondsgeleiding, uitmuntende door onverbetereerbare isolatie der draden, duurzaamheid en goedkoopheid.

Deze geleiding is op de volgende wijze ingericht:

Even onder den beganen grond worden in een ijzeren goot, die op afstanden van 1 meter op kleine dwarsleggers rust, ijzeren draden gespannen, die circa 1½ duim van elkander verwijderd worden gehouden; de tusschenruimten worden met een vloeibare compositie aangevuld en de goot met een ijzeren dekstuk gesloten. De compositie verhardt spoedig en isoleert alsdan de draden op uitstekende wijze zoo onderling als tegen het aardmagnetisme; zij is waterdicht, beschermt alzoo de draden tegen vorst en is aan verandering noch bederf onderhevig.

Het isoleerend vermogen der compositie Holtzman (brai liquide) is zeer groot en die stof staat, volgens het onderzoek van bevoegde deskundigen, bijna bovenaan in de reeks der voornaamste isoleerende stoffen, die men aldus kan rangschikken:

Barnsteen	1.
Compositie Holtzman	2.
Schellak	3.

Glas	4.
Zuivere Caoutchouc	5.
Getah-Pertja	6.

Zij isoleert dus tweemaal beter dan glas, driemaal beter dan getah-pertja, welke laatste reeds zulk een isoleerend vermogen heeft, dat een zwakke galvanische stroom van Frankrijk naar Amerika wordt overgebracht.

De vrees dat de geleiding Holtzman zich niet lang goed zou houden en, vooral in zwakke gronden, niet bestand zijn tegen schudden of dreunen van den bodem, is volkomen geweken na de proef die met het stelsel genomen is.

Den 10den Juli 1865 werd, langs den Rijnspoorweg, ter diepte van eene el en ter lengte van een kilometer, zonder dwarsleggers, eene geleiding met 15 draden aangebracht. Twee van die draden geraakten bij het leggen in aanraking en er moest dus eene buiten gebruik blijven.

De overigen werden verbonden aan de draden van den Rijkstelegraaf en hebben nu bijna 7 jaren dienst gedaan, zonder dat van storing in de geleiding sprake is geweest, en dit terwijl, korten tijd na de plaatsing, rails boven de geleiding werden gelegd en de treinen er voortdurend over hebben heen en weer gereden.

De kosten van aanleg der geleidingen langs palen bedragen, voor 12 draden, circa *f* 1.10 per meter. De geleiding Holtzman kost *f* 2.85 per meter, voor evenveel draden.

Is dus de aanleg iets duurder, dan staat daar tegenover, dat bij het laatste stelsel de uitgaven voor toezicht, onderhoud en vernieuwing, welke laatste, zooals de ondervinding leert, om de 10 jaar moet plaats hebben, geheel vervallen. Die kosten mogen in Nederland op circa *f* 100,000 's jaars begroot worden.

Nieuwe denkbeelden en uitvindingen, zijn zij ook nog zoo praktisch en nuttig, vereischen veelal langen tijd om ingang te vinden en nut te stichten; dit is ook weêr met deze vinding het geval geweest.

Zeven jaren moesten verlopen, eer het stelsel ten nutte der telegrafie werd aangewend, terwijl één jaar voor het nemen van proeven meer dan voldoende ware geweest.

Evenals de heer Blussé, de tegenwoordige Minister van Financiën, zijne medewerking verleent tot het vereenigen te dezer stede van telegraafkantoor en beurs, is onder zijn ministerie dezer dagen een begin gemaakt met het aanleggen eener geleiding, stelsel Holtzman, van Amsterdam uitgaande.

Wij hopen, dat de vertegenwoordiging den Minister in staat zal stellen, het aangevangen werk met kracht voort te zetten, en spoedig, minstens op de internationale en voornaamste binnenlandsche lijnen, de ondergrondsgeleiding toe te passen.

Het voorbeeld, door Nederland gegeven, zal gewis spoedig door andere landen worden gevolgd.

Uit alle oorden van Europa worden de bekwaamste mannen der telegrafische wetenschap verwacht, om, als afgevaardigden van hunne regeeringen, onderzoek te doen naar de resultaten van de genomen proef en bij het

leggen der nieuwe geleiding tegenwoordig te zijn, en dan is de tijd waarschijnlijk niet meer ver af, dat het spinweb der telegraafdraden zal verdwijnen, om plaats te maken voor eene geleiding die het mogelijk zal maken, dat Amsterdam over land een buurpraatje houdt met Batavia, even gemakkelijk als Brest dit thans over zee doet met New-York.

Ook voor de spoorwegen en reizigers is het van groot belang, dat de gevaren verdwijnen, verbonden aan het op de rails waaien van telegraafpalen en draden, te meer omdat daardoor, in den regel, het signaleeren der treinen onmogelijk wordt.

Velen die buiten den handel staan, kunnen zich er geen denkbeeld van maken, hoezeer het telegrafisch verkeer eene behoefte geworden is, en hoe groote schade ontstaat door een enkelen dag storing met de markten, waarmede men gewoon is zaken te doen.

Wanneer alles goed gaat, zal Amsterdam zich spoedig verheugen in directe telegrafische gemeenschap der nieuwe of vernieuwde beurs met eenige zeer voornamste beurzen van Europa, en zullen de transactiën met die beurzen eene ongekende uitbreiding verkrijgen, maar ongelukkigerwijze richten, als het handelsverkeer het drukt is, de voor- en najaarsstormen gewoonlijk groote verwoestingen aan in het telegraafnet, tot groote schade voor de exploitatie, maar vooral voor den handel.

Dit zal en moet ophouden, nu het bewezen is, dat eene goedkoope ondergrondse geleiding kan aangewend worden, die, door goede isolatie en stabiliteit, aan de strengste eischen voldoet.

Omtrent de vestiging van de telegraafkantoren aan de beurs heeft Duitschland den weg gewezen, Nederland gaat voor met het invoeren van een praktisch stelsel van ondergrondse geleiding.

Beide stelsels vereenigd, ziedaar de toekomst van den telegraaf.

Zoo het waar is, dat de telegraaf grooten invloed oefent, vooral op de materiële welvaart der volken, dat alle verkeer toeneemt en grootere winsten afwerpt, naarmate het sneller en gemakkelijker wordt, dan is het te verwachten, dat algemeen de handen aan het werk zullen geslagen worden om, zoo spoedig mogelijk, de doelmatige vinding van den heer Holtzman in praktijk te brengen.

Het traktaat tusschen Nederland en Engeland met betrekking tot Sumatra, bestemd om ons voordeelen op dit eiland toe te kennen die tot compensatie kunnen strekken van den afstand onzer bezittingen op de kust van Guinea, is thans publiek geworden. Wij moeten erkennen dat het ons niet

is medegevallen. Wij hadden gehoopt daarin de duidelijke, uitdrukkelijke erkenning te vinden dat Engeland ons de vrije hand liet op het geheele eiland, en dus ook geen vertoogen zou indienen tegen pogingen onzerzijds om den Sultan van Atjeh tot erkenning van het Nederlandsch oppergezag te nopen. Misschien is dit werkelijk de bedoeling van artikel 7, maar de wijze waarop dit artikel is gesteld, laat een andere opvatting toe, en waarborgt ons niet tegen nieuwe moeilijkheden in geval van nieuwe uitbreiding van ons gezag, die echter zoozeer in den natuurlijken en noodwendigen loop der dingen ligt, dat wij er vroeger of later, zelfs tegen onze neiging, toe gedwongen zullen worden. Wat nu werkelijk verkregen is, bepaalt zich tot de erkenning van ons gezag over het rijk Siak, en wij meenen dat wij die, met wat meer beleid bij onze diplomatie, van de tegenwoordige Britsche Regeering ook wel onafhankelijk van het traktaat over Guinea hadden kunnen verwerven. Wij gelooven dat de gelegenheid bijzonder gunstig ware geweest om tot eene geheele herziening van het traktaat van 1824 en wegruiming van alle daarin wortelende moeilijkheden te geraken, indien althans onzerzijds ook de gezindheid geopenbaard was om door opheffing der diferentiële rechten eene liberale handelspolitiek te huldigen. Die gelegenheid is nu voorbij en wij ontkennen niet dat het ons een gevoel van smart en teleurstelling veroorzaakt. Intusschen willen wij vooralsnog geen afkeurend oordeel uitspreken, maar het Voorloopig Verslag der Kamer en de nadere inlichtingen der Regeering afwachten. Wij bepalen ons thans tot de mededeeling der bepalingen, waaromtrent de wederzijdsche gemachtigden aanvankelijk zijn overeengekomen.

Art. 1. Hare Britsche Majesteit ziet af van alle vertoogen tegen de uitbreiding der souvereiniteit van Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden over het Rijk van Siak Sri Indrapoera en onderhoorigheden.

Art. 2. De onderdanen van hare Britsche Majesteit zullen binnen het rijk van Siak Sri Indrapoera en onderhoorigheden de voordeelen genieten die de wet aan de Nederlandsche en Nederlandsch-Indische onderdanen toekent. De behandeling van Britsche onderdanen in gezegd Rijk, op gelijken voet met Nederlandsche en Nederlandsch-Indische onderdanen, zal geene verandering brengen in de onderscheiding, aangenomen bij de Nederlandsch-Indische wetten en verordeningen, tusschen personen van Westersche en personen van Oostersche herkomst.

Art. 3. De onderdanen van Hare Britsche Majesteit, Britsche schepen en goederen door Britsche schepen in- of uitgevoerd, zullen in het Rijk van Siak Sri Indrapoera en onderhoorigheden op gelijken voet behandeld worden met Nederlandsche en Nederlandsch-Indische onderdanen, schepen en goederen, ten opzichte van alles wat betreft handel, scheepvaart, in- of uitgaande rechten, plaatselijke belastingen, handelsbelastingen, verbodsbepalingen, heffingen, pakhuisrechten, premien en teruggave van rechten, zonder enig onderscheid, wat betreft de respectieve vlaggen onder welke geoorloofde

handelsartikelen mogen worden in- of uitgevoerd; of wat betreft de plaats van oorsprong, vertrek of bestemming. De behandeling van Britsche schepen in het rijk van Siak Sri Indrapoera en onderhoorigheden, op gelijken voet met Nederlandsche of Nederlandsch-Indische schepen, in overeenstemming zijnde met de overeenkomst van 27 Maart 1851, brengt geene verandering hoegenaamd in de toepassing van de bepalingen dier overeenkomst mede.

Art. 4. Britsche onderdanen zullen, mits zij zich onderwerpen aan de wetten en verordeningen van het Nederlandsch-Indische Gouvernement, in gezegd Rijk en deszelfs onderhoorigheden op denzelfden voet behandeld worden als Nederlandsche en Nederlandsch-Indische onderdanen, met betrekking tot het recht om zich derwaarts te begeven, of om daarin te reizen, of om zich aldaar te vestigen, of om voortdurend of tijdelijk daarbinnen huizen, fabrieken, pakhuizen, winkels en gebouwen te bezitten, welke noodig mochten zijn voor het doel van hun verblijf of van hunnen handel, hetzij in het groot, hetzij in het klein, gedreven in persoon of wel door die agenten welke zij mochten gelieven te bezigen.

Art. 5. Britsche onderdanen zullen in het Rijk van Siak Sri Indrapoera met betrekking tot hunne personen of goederen, of met betrekking tot hunne paspoorten, vergunningen tot verblijf of vestiging, of met betrekking tot hunne schepen, van welke haven of plaats deze mochten aankomen, of welke ook de plaats hunner bestemming zij, of met betrekking tot hunnen handel of hunne nijverheid, niet onderworpen zijn aan eenige heffingen, hetzij van plaatselijken, hetzij van algemeenen aard, of aan belastingen of verplichtingen van welken aard ook, buiten of grooter dan die, welke zijn of mochten worden opgelegd aan Nederlandsche of Nederlandsch-Indische onderdanen of schepen.

Art. 6. Het grondgebied van het Rijk van Siak Sri Indrapoera en onderhoorigheden wordt geacht te bestaan uit de landstrecken en eilanden, omschreven in het 2de artikel van het traktaat, gesloten tusschen het Nederlandsch-Indisch Gouvernement en het Gouvernement van Siak, op den 1sten Februari 1858.

Art. 7. Al de bepalingen van de tegenwoordige overeenkomst zullen van toepassing zijn op elken inlandschen staat van Sumatra buiten het Rijk van Siak Sri Indrapoera en onderhoorigheden, die hierna, door middel van traktaaten, gelijk aan dat van 1 Februari 1858, of anderszins, afhankelijk mocht worden van de Kroon der Nederlanden.

Wij vinden in de Ned. Staats-courant van 25 April j.l. een uittreksel uit het Jaarverslag over 1869 van den Consul-Generaal te Melbourne, waaruit wij het een en ander, dat voor Ned. Indië van bijzonder gewicht

is, ter kennis onzer lezers willen brengen. In de eerste plaats nemen wij, ter vergelijking met onze agrarische wetgeving voor Indië (waarbij echter het verschil van toestand niet moet worden uit het oog verloren), het volgende over uit de rubriek »Landbouw».

In den loop van 1869 is in de Kolonie eene nieuwe landwet voorgedragen, die de strekking heeft de belangen van den landbouwer, veefokker en mijnwerker te bevorderen en de immigratie aan te moedigen. »De wet, een der moeilijkste en gewichtigste koloniale vraagstukken beslissende, werd in het begin van het jaar bij de Kamers ingediend, en met groote meerderheid door de »Legislative Assembly» en de »Legislative Council» aangenomen.» Hare voornaamste bepalingen zijn de volgende :

»Het geheel der in het bezit van den Staat zijnde gronden is tot vrije »selection» open. De immigrant van voornemen zich op het land te vestigen, kan gaan waar het hem goeddunkt, en vindt hij een stuk laud dat hem geschikt schijnt, dan heeft hij slechts kennis te geven aan het Departement van »Lands and Works», dat hij dit stuk land wensch te bezitten, en aan zijn wensch wordt voldaan onder de volgende voorwaarden :

1°. dat de uitgestrektheid van het aangevraagde land geen 320 akkers te boven gaat;

2°. dat de aanvrager »selector» gedurende 2½ jaar op het aangevraagde land wonen zal;

3°. dat hij het land zal omheinen (fence in) en die verbeteringen (improvements) daarstellen, welke kunnen bewijzen dat hij een bona fide »settler» is.

»Verder heeft de »settler» gedurende de eerste drie jaren 2 sh. per akker 's jaars aan den Staat te betalen, en als hij na dien tijd in staat is den grond te koopen, dan kan hij zulks doen, en ontvangt hij tegen betaling van 14 sh. per akker het bewijs van eigendom, zoodat de grond hem dus op slechts 20 sh. per akker komt te staan.

»Mocht de kolonist daarentegen de middelen niet bezitten om den aangevraagden grond na drie jaren door betaling van 14 sh. per akker tot zijn eigendom te maken, dan verleent de Staat hem krediet voor zeven jaren daarna tot het afdoen van zijne schuld, tegen betaling van 2 sh. per akker in het jaar, na afloop waarvan hij gerechtigd is tot het bekomen van het bewijs van eigendom zonder eenige verdere betaling, hoe ook genaamd; in dit geval komt hem de akker eveneens op slechts 20 sh. te staan.»

In deze wet ligt dus, gelijk men ziet, het beginsel dat de huurgelden tevens tot betaling van den koop prijs strekken,

Ten behoeve der veefokkers (squatters) is bepaald, dat hun vergunbrieven kunnen worden gegeven om hun vee op de door hen aangewezen stukken land (runs) te laten weiden, tegen een jaarlijkschen prijs van 8 d. per schaap en 4 sh. per stuk hoornvee, terwijl aan de »Board of Lands and Works» is opgedragen, het aantal stuks vee te bepalen, dat elke run kan voeden.

Die vergunbrieven moeten jaarlijks vernieuwd worden, maar daar de wet voor een tijdvak van tien jaren in werking komt, zullen vermoedelijk de squatters in de meeste gevallen in tien jaren tijds geene belemmering ondervinden. 't Is waar dat de settler zijne keuze ook vestigen kan op landen bij de veefokkers in gebruik, maar hieruit zal wel geen groote zwaarigheid voortvloeien, daar geen landbouwer land zal kiezen dat alleen voor de veeteelt geschikt is, en daar de veefokkers met het gevaar vooruit bekend zijn, zoodat zij zich kunnen vestigen in die uitgestrekte streken van het binnenland, die, als minder voor den landbouw geschikt, in den eersten tijd de settlers nog weinig zullen aantrekken.

Eindelijk bepaalt de wet nog dat ieder jaar 200,000 akkers door den Staat publiek geveild en aan den meestbiedende verkocht zullen worden, en dat de opbrengst aan het aanleggen van spoorwegen zal worden besteed.

De bedoelde uittreksels bevatten voorts interessante bijzonderheden over de *werkloonen*, die in de Kolonie in het algemeen hoog zijn, en over den belangrijken en steeds toenemenden handel door Melbourne en Victoria in »preserved meat» gedreven. Voor ons doel zijn echter van meer belang de bijzonderheden over den »Handel tusschen Nederland en zijne Koloniën en Victoria,» die vervolgens worden medegedeeld, en die wij wel waard achten om in hun geheel te worden overgenomen. Zij luiden als volgt:

»Met leedwezen wordt opgemerkt dat in 1869 de handel tusschen Nederland en deze Kolonie allerbelangrijkst is afgenomen. Wanneer men van de aanvoeren uit Nederland en zijne Koloniën in 1869, ten bedrage van 30,179 p. st. nog aftrekt de goederen van vreemden oorsprong, via Nederland verzonden, bedragende te zamen 16,363 p. st., bekomt men het geringe cijfer van 13,917 p. st. aan Nederlandsche producten rechtstreeks verzonden. Het is waar dat het artikel kaarsen, die thans over Engeland verscheept worden, niet in deze opgaaf voorkomt, maar dit was evenmin het geval in de vroegere opgaven. De waarde van dit artikel via Engeland gedurende dit jaar verscheept, is belangrijk verminderd. Zij zal hoogstens 40,000 p. st. bedragen, ofschoon het bedrag, even als in vroegere jaren, niet met juistheid is op te geven.

»Hoe het ook zij, ongelukkig valt de vermindering van den handel tusschen Nederland en deze Kolonie niet te ontkennen, en ware het niet dat het artikel *jenever* nog voor eene waarde van 11,348 p. st. in de invoeren voorkomt, dan zou men tot de treurige overtuiging komen, dat de rechtstreeksche handel tusschen Nederland en deze Kolonie genoegzaam heeft opgehouden.

»Natuurlijk rijst bij ons de vraag op: waaraan moet dit toegeschreven worden? En dan is het antwoord: aan het gemis van onderneminggeest bij de Nederlandsche industriëelen. In plaats van, zoo als andere natiën doen, met ijver en volharding eene markt voor hunne producten te vestigen, stellen zij zich tevreden met één of hoogstens twee proefnemingen, welke

in de meeste gevallen niet anders dan ongelukkig kunnen uitvallen, en wel hoofdzakelijk omdat de industrieel onbekend is met de behoeften dezer markt, en zijn fabrikaat dien ten gevolge niet aan de vereischten voldoet. Men verlieze hierbij niet uit het oog, dat gebrek aan ondernemingsgeest onwillekeurig leidt tot de zucht om zich aan het oude te houden.

„In den tegenwoordigen tijd van vooruitgang kan het niet anders, of dit beginsel moet tot ondergang van Nederlands handel leiden. Stilstand is achteruitgang. Wil Nederland zijn standpunt als een der eerste handelsvolken behouden, dan wordt het tijd dat de natie hare aandacht niet alléén op Java blijft vestigen; het wordt tijd dat zij ook van andere landen de behoeften leert kennen, dat zij hare industriën met die behoeften in harmonie brengt, dat zij in den algemeenen vooruitgang deelt, en dat zij, waar het vermag, hare mededingers tracht voorbij te streven. Laat Nederland zich de tijden herinneren, toen de vreemdeling naar Holland overkwam tot inkoop van het Hollandsche linnen, het Utrechtsche fluweel, de Doornikache tapijten en de Leidsche lakens, producten van Nederlandsche industrie die eens wereldberoemd waren. Dat de herinnering aan die tijden Nederlands ondernemingsgeest op nieuw aanvure, en aanmoedige om de hand aan het werk te slaan. De Nederlandsche natie zal alsdan weder groot worden, en hare wereldfactorijen zullen weder verruizen op de grondslagen, die hare waardige voervaders, twee honderd jaren geleden, met zooveel beleid, moed en volharding tot eer van hun Vaderland hebben gelegd.

„Tegenover deze schaduwzijde staat echter ook een lichtpunt, namelijk de uitbreiding van den handel tussehen Java en deze Kolonie. Het is waar dat die handel, in vergelijking van den handel met andere tropische gewesten, nog voor veel belangrijker uitbreiding vatbaar is, maar met den geest van vooruitgang die thans op Java heerscht, mag men het er voor houden, dat de handel tussehen beide koloniën spoedig van grooter en gewichtiger omvang zal zijn.

„Door de thans vrijgevoerde wetgeving des vroeger is Java in de gelegenheid gesteld suikers te produceren, die meer overeenkomstig de behoeften dezer markt zijn, terwijl de verbetering zijner producten getuigt, dat Java met den tijd medegaat.

„Echter zijn nog vele verbeteringen tot stand te brengen, wil het een grooter aandeel in den handel met deze kolonie erlangen. In vergelijking met Mauritius bevindt men dat dit land een aansienlijk voordeel geniet boven Java in de lagere uitvoerrechten en in de mindere onkosten van verschepping.

„Op Mauritius bedraagt het uitvoerrecht slechts $1\frac{1}{2}$ pCt; op Java daarentegen 3 pCt. De onkosten van verschepping zijn, buiten verpakking

Op Mauritius.	5 sh. per ton.
„ Java	10 „ „ „

„Wenschelijk ware het dat ook hierin verandering kwam. Op Manilla zijn de suikers zelfs geheel vrij van uitvoerrechten.

„Met betrekking tot andere producten blijkt het, dat Java beter in staat is om met vreemde koloniën te concurreren. De onkosten van verschepping van rijst en koffie zijn.

Rijst van Java	p. st. 1.8/6	per ton (uitvoer vrij).
„ Calcutta	„ 1.6/0	„ „ (uitvoerr. 4 1/2 per cwt.)
Koffie van Java	„ 1.8/7	„ „ (uitvoerrecht 9 pct.)
„ „ Ceylon (native)	„ 2.2/0	„ „ (uitv. 1 sh. p. cwt.)”

Het verslag van den Consul te Melbourne is inderdaad eene welsprekende pleitrede voor eene liberale handelspolitiek, vooral ten aanzien der Koloniën, zooals wij steeds hebben voorgestaan; wij hopen dat zij bij de natie ingang zal vinden, en haar afkeerig maken van de adviezen van zulke koloniale politici als de heeren Hartsen, Rahusen, Messchert van Vollenhoven *e tutti quanti*, waarvan, zoo al niet het doel, althans de strekking is, haar de slaapmuts steeds dieper over de oogen te trekken.

»Reeds voor eenigen tijd heeft men beproefd rijst in de bierbrouwerij in plaats van gerst te gebruiken. Volgens een bericht in »der bayrische Bierbrauer“, 1870, n°. 4, overgenomen in het »Polyt. Journ.“ CXCVII, p. 371, wordt het thans op groote schaal met uitstekend gevolg hier en daar in Beieren gedaan.”

De Hoogleeraar Harting, dit bericht mededeelende in het »Album der Natuur“, vraagt of deze bereiding ook niet op Java zou kunnen geschieden. Wij achten het niet ongepast aan zijn denkbeeld meerdere publiciteit te geven, door het ook in ons Tijdschrift te vermelden.

In de zitting der Tweede Kamer van 24 April heeft de heer van Eck, ter gelegenheid der algemeene beraadslagingen over de definitieve vaststelling der Staatsbegroting voor 1871, eene rede uitgesproken, waarvan de Minister van Koloniën twee dagen later zeide, dat zij op hem een »eigenaardigen indruk“ maakte, maar waarvan wij wel kunnen zeggen, dat zij bij ons een »meer onaangename“ indruk teweeg bracht. Indien ons zulke »praatjes“ van de conservatieve tijde hadden tegengeklonken, wij zouden er ons niet over gekergerd hebben. Wij weten dat men het aan dien kant zoo nauw met

de argumenten niet neemt, en dat men daar alles aangrijpt waaraan men slechts een glimp kan geven, zonder zich om de wezenlijke waarde van het betoog te bekommeren. Maar zulke woorden uit den mond van een »veteraan der oude garde» te vernemen, dat heeft ons geërgerd en bedreefd tevens.

De heer van Eck, door den Minister, den heer Fransen van de Putte en andere sprekers terecht gezet, heeft het nog erger gemaakt in zijne repliek van 28 April, toen hij beweerde, dat zijn stelsel hetzelfde is als dat van den Minister en ook door den heer Fransen van de Putte is beaamd. De Minister antwoordde hem den 29sten: »De geachte spreker uit Middelburg is van meening dat wij het eens zijn. Dit is zoo niet; wij zijn het niet eens. Gelijk ik reeds zeide, ben ik onvermoeid bezig met het streven om de Indische financiën, zoo mogelijk, op hechtere grondslagen te vestigen. Met het oog op dien plicht valt er niet te denken aan afschaffing van belasting in Indië zonder middelen om het verlies te dekken. De geachte spreker wil echter iets anders. Hij heeft, met eene openhartigheid die ik zelfs nooit bij leden van eene gansch andere richting in die mate bespeurd heb, beweerd, dat thans de tijd gekomen was om de belastingen in Indië in de eerste plaats te verhoogen, vóórdát men hier te lande daaraan kon denken. Ik heb dit met groot leedwezen gehoord. Ik herinner den geachten spreker nog eens den titel van ons bezit van Indië. Ik ben zoo sterk mogelijk tegen het separatistisch beginsel, waarvan in Indië wel eens gesproken werd, maar men vergunne mij nogmaals te herinneren, dat de *vennootschap* waarvan de geachte spreker sprak, hier aan éénen kant niet vrijwillig is, en als nu Nederland weder er toe mocht komen om van zijne overmacht gebruik te maken, ten einde een ander volk te doen betalen wat wij voor ons zelve nodig hebben, dan zou ik het ernstig betreuren. Ik zou meenen dat er dan termen zouden zijn om te zeggen *finis Poloniae*; want dit zou het bewijs zijn dat Nederland, materiëel en moreel, op een weg van teruggang was, waarop ik het liever niet zou zien.»

De formule: »Nederland en Indië zijn één», sloot toen zij het eerst werd uitgesproken, eene welwillende gedachte in zich: de gedachte dat de Indische belangen niet bij de Nederlandsche mochten worden achter gesteld; dat de welvaart en ontwikkeling van Indië evenzeer als die van Nederland de Regeering moeten ter harte gaan. De heer van Eck heeft er iets anders uit afgeleid: dat Indië namelijk met al de millioenen, waardoor het ons tot aanleg onzer spoorwegen en tot amortisatie van een groot deel onzer schulden heeft in staat gesteld, nog veel te weinig heeft gedaan, en behalve een aantal andere posten, *om billijk te zijn*, $\frac{3}{5}$ in de renten onzer schuld zou moeten betalen, zoodat minstens 25 à 30 millioen 's jaars ten behoeve der uitgaven voor Nederland uit de Indische begrooting zouden

moeten gevonden worden. Wel had de heer van Bosse gelijk zich te verbazen over de openhartigheid, waarmede de meest eigenbatige politiek door den heer van Eck werd voorgestaan. Men vergelijke eens met zijne rede die welke den 27sten April door den heer de Brauw werd uitgesproken. »In het Voorloopig Verslag,» zegt deze, »was gesproken van richtingen in de koloniale politiek. De Regeering antwoordt daarop: Voor zooveel men in de koloniale politiek twee verschillende richtingen onderscheidt, is de richting van het kabinet die, welke Indië als een deel des Rijks beschouwt, waarvan de welvaart en ontwikkeling met gelijke zorg als die van het Moederland, en met deze in gestadig verband dienen behartigd te worden; niet die,» hier komt de tegenstelling, »welke, al wil zij ook verbetering, toch in het bestuur en beheer van Indië bovenal acht wil gegeven hebben op de materiële voordeelen, welke Indië aan het Moederland kan verschaffen.» Wat beteekent die tegenstelling?"

De conservatieve heer de Brauw verklaart, dat de richting van het Kabinet ook de zijne is; hij werpt de beschuldiging van bovenal acht te geven op de materiële voordeelen uit Indië te trekken, verre af van zich en zijne partij. Ons moge het duister en onbegrijpelijk zijn, hoe die warme belangstelling voor Indië, die betrekkelijke onverschilligheid voor de materiële voordeelen kunnen uitgedrukt liggen in hetgeen de conservatieven voor Indië wenschen en waar zij vermochten tot stand brachten, maar dit ligt slechts aan onze bekrompenheid; wij begrijpen maar niet hoe hervormd kan worden »op den natuurlijken weg,» en bederven alles door af te breken eer er iets in de plaats is gesteld. Toen men dezer dagen in Leiden een nieuwe gehoorzaal wilde bouwen, heeft men eerst de oude afgebroken. Dit is niet de natuurlijke weg van hervorming; men had de nieuwe op de plaats van de oude moeten stellen, en toen dit klaar was de oude afbreken. Er ontstaat wel eenige zwaarigheid bij de gedachte, waar men de oude zoo lang bergen zou; maar daar zal de heer de Brauw dan ook wel iets op weten. Op dezelfde manier zal men nu in Indië b. v. de vrije koffiecultuur stellen in de plaats der gedwongene, en eerst als dit geschied is de gedwongene opheffen. Men ziet hoe uitnemend die conservatieven de belangen van Indië behartigen! Ook door hen wordt die eenheid van Indië en Nederland erkend, en zij leiden er volstrekt niet de eigenbatige gevolgtrekkingen uit af, die wij uit den mond van den heer van Eck moesten vernemen. De Minister drukt het eenigszins anders en misschien juister uit: de openhartigheid van den heer van Eck in het vooropzetten der materiële voordeelen, had hij nooit bij de leden eener gansch andere richting bespeurd.

Intusschen is het toch vreemd dat de heer de Brauw, die zijne rede na die van den heer van Eck uitsprak, de volgende woorden heeft kunnen zeggen: »Maar welke is die richting die, al wil zij ook verbetering, toch in het beheer van Indië bovenal acht wil gegeven hebben op de materiële

voordeelen. Waar is die richting? Ik wensch dat de Regeering ons die aanwijze. . . . Ik ontken dat die richting nog als politieke richting in koloniale zaken bestaat", enz.

Die richting die de heer de Brauw nergens kon vinden, zij moge dan niet de richting der conservatieven zijn, zij mist toch waarlijk niet alle vertegenwoordigers: zij is de richting van den *liberalen* heer van Eck.

HET INDISCHE LEGER TEGENOVER EEN BUITENLANDSCHEN VIJAND. ¹⁾

*Het Indische budget van oorlog door J. K. H. de Roo van Alderwerelt.
Gids, September 1868.*

*De verdediging van Java door een ongenoemde. Tijdschrift van N. I.,
Juni en Juli 1869.*

Het was meenen wij de heer van Hoëvell, die in eene vergadering der Staten-Generaal zijne medeafigvaardigden, op den niet altijd onderdrukten glimlach welken zijne verhalen omtrent Indië en Indische toestanden uitlokten, ten antwoord gaf: »Hebt slechts nog eenige jaren geduld en die Indische quaestie zal alle andere beheerschen.»

Men moet wel een vreemdeling zijn in onze parlementaire geschiedenis der laatste jaren, om niet gereedelijk toe te stemmen, dat geen profetie ooit schitterender is vervuld geworden.

En echter, hoe belangrijk en ingewikkeld de oplossing van het vraagstuk ook zijn moge: of Indië volgens vrije beginselen of in streng behoudenden zin zal worden bestuurd; of het cultuurstelsel zal blijven gehandhaafd of wel vervangen worden door algeheelen vrijen arbeid; of het Gouvernement zal voortgaan landbouwer, koopman en industriëel te zijn, of wel dit veld aan particulieren zal overlaten; van welken diepingrijpenden en overwegenden invloed de beslissing in een of anderen zin ook zijn moge, — toch wordt dit alles beheerscht door de eenvoudige vraag: *Zijn wij in staat Indië te behouden of niet?* Zoo eenvoudig evenwel als die vraag daar ligt, zoo ingewikkeld en veel omvattend is hare beantwoording. Deze ligt dan ook

¹⁾ Dit opstel werd geschreven geruimen tijd voor dat iets van den oorlog tusschen Duitschland en Frankrijk in Indië bekend was.

niet in ons plan; wij zijn bij het schrijven der volgende bladzijden eenvoudig van de vooronderstelling uitgegaan, dat Nederland Indië behouden kan, zoo het dat wil, ernstig wil, door, zij het dan ook met eenige offeringen, aan zijne daar aanwezige strijdkrachten, zoo te land als ter zee, de grootst mogelijke weerbaarheid te geven, m. a. w. deze, zoowel wat getalsterkte als bewapening en uitrusting betreft, te doen beantwoorden aan de eischen van den tegenwoordigen tijd.

I.

»Voor Frankrijk liggen de sleutels van onze Indische bezittingen in Amsterdam,” zoo schreef de heer de Roo van Alderwerelt, nu ruim vier jaar geleden, in een zeer belangrijk opstel getiteld: »Nederland bij een oorlog tegen Pruisen”, 1) terwijl hij verder tot de gevolgtrekking komt, dat Nederland voorshands weinig van Frankrijk te duchten heeft, en dan nog alleen voor het geval dat dit rijk op eene of meer onzer Indische bezittingen belust mocht raken, — doch alles van onzen Oostelijken nabuur, het sedert Juli 1866 zooveel machtiger geworden Pruisen.

Geheel kunnen wij ons met dit gevoelen vereenigen, minder echter met de hierboven aangehaalde woorden zooals ze daar staan, en wij meenen dan ook, dat in de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 12 Nov. 1869, door den heer Nierstrasz, zeer te recht de opmerking werd gemaakt, dat zij niet de *volstreckte* waarheid inhielden. Ware dit dan ook wèl het geval, elke cent voor het Indische leger en defensiewezen uitgegeven, meer dan juist noodig is om de onderworpen volken in toom te houden, zou eene onverantwoordelijke geldverspilling zijn.

Ook de heer de R. zelf kent, blijkens het Septembernummer van »de Gids”, jaarg. 1868, aan zijne — we zouden bijna zeggen geliefkoosde stelling, geene axiomatische waarde toe; want d. t. p. lezen wij, pag. 545 en volg.: »Maar dit toch blijft eene waarheid, dat ook in deze vooronderstelling” (n.l. dat Engeland een aanval op onze koloniën deed) »alles er op aankomt de onafhankelijkheid van Nederland zelf te behouden, en dat de beslissing van het lot van Java *veel meer* bij de Utrechtsche forten, dan bij Willem I of Bandong ligt.”

Doch ook deze gewijzigde formule heeft ons onbevredigd gelaten en de herhaaldelijk bij ons opkomende vraag niet opgelost: in hoeverre en in welk opzicht ligt hier waarheid ten grondslag?

Eene aandachtige en herhaalde lezing der vooronderstellingen of mogelijkheden, die den heer de R. tot de overtuiging brachten, dat de sleutels van

1) Zie tijdschrift „het Vandel”, jaarg. 1866, afl. V.

Indië in Amsterdam liggen, heeft op ons den indruk gemaakt — een indruk dien — hetzij met bescheidenheid gezegd — wij hopen dat elke onbevooroordeelde lezer met ons zal deelen, — dat:

- a. de heer de R. bijna alleen de mogelijkheid van een oorlog met Frankrijk of Pruisen op het oog heeft;
- b. Indië te veel door hem wordt beschouwd als een appendix, Nederland daarentegen als de kurk waarop Indië drijft; en
- c. hij zich bij het behandelen der quaestie *geheel* stelt op het standpunt van Nederlandsch *officier*, en een weinig te veel op dat van naar bezuiniging trachtend lid van onze volksvertegenwoordiging.

Dreigt Nederland slechts gevaar van de zijde van Frankrijk of Pruisen, ja dan, maar ook dan alleen, is het waar dat de sleutels van Indië in Amsterdam of Utrecht liggen.

Wij betwijfelen het echter of Engeland, bij een oorlog van ons land met een der beide mogendheden, den afloop lijdelijk zal toezien, en het bezit onzer koloniën te gering achten om daarvoor gevaar te loopen in eenen Europeeschen oorlog gewikkeld te worden. Integendeel, wij gelooven veeleer dat het, zich beroepende op oude rechten en tractaten, al dadelijk zal trachten onze koloniën in bezit te nemen of, zooals in 1795, voorloopig te bezetten.

Om deze opinie te staven, laten wij hier eenige zinsneden volgen uit een stuk, getiteld »de Oostersche Archipel», voorkomende in de »Wetenschappelijke bladen» van 1863, en overgenomen uit het bekende Engelsche tijdschrift »the Quarterly Review.»

»Het belang van Engeland bepaalt zich tot uitbreiding van den handel; met uitzondering van het kleine eiland Laboean en van Singapore bezit dit rijk geen grondgebied in den Ind. Archipel. Niet wat grootte, maar wat handelsbelang aangaat, staat Java bovenaan in de rij der eilanden in den Oosterschen Archipel. Het land waarmede het, wat natuurschoon aangaat, het best kan vergeleken worden, is misschien Italië. Voor Engeland, dat het gedurende zes jaren bestierd heeft, *moet het nog steeds* groote aantrekkelijkheid hebben. Van Brittanje toch ontving het een verbeterd inkomstenstelsel; aan de nijverheid was een ruime uitweg geopend geworden, die juist groote vruchten zou hebben beginnen af te werpen, toen het door de bepalingen van den vrede van 1815 weder aan Holland viel. De naam van Sir Stamford Raffles, den Engelschen landvoogd, wordt nog met eerbied op Java genoemd, door velen die hem in hunne jeugd gekend hebben.»

»De toekomst der heerlijke eilanden van den Archipel moet wel eenige onrust baren aan de mogendheid welke ze in de eerste plaats beheerscht. De inlandsche rijken zijn onmachtig om zich te kwijten van de regeeringsplichten, en zij zullen zich langzamerhand verliezen in de Europeesche ko-

rammen, torpedo's enz. slechts kent uit tijdschriften, en gepantseerde schepen alleen door dat zich nu en dan eens een Portugeesch, Spaansch of Amerikaansch schip op de reë van Batavia zien liet.

Uit het voorgaande is duidelijk wat wij met de verdediging van N. I. bedoelden, n.l. eene zelfstandige verdediging, eene verdediging coûte qu'il coûte, ook al mocht de Utrechtsche linie geforceerd en Amsterdam gevallen zijn.

In de volgende bladzijden willen wij trachten na te gaan, of inkrimping of vermindering van het leger — d. w. z. van zijne getalsterkte — door dacht of gemotiveerd zou kunnen genoemd worden, ook zelfs al was het bewapend en uitgerust zooals men dit van een leger dat elken dag ten strijde kan geroepen worden, tegenwoordig zou mogen verwachten.

Met een enkel woord hebben wij reeds gezegd, dat het niet opgaat aan 't leger de schuld te geven, dat de Javaan en Maleier verstoken blijven van voorrechten, of liever rechten, waarop zij uit het oogpunt van een zuiver moraliteits-beginsel zouden kunnen aanspraak maken, en wij meenen dus het vraagstuk te hebben teruggebracht tot een van zuiver militairen aard, en dus van de eenige soort waarover wij ons bevoegd achten eene opinie — zij het dan ook al eene zwakke — te hebben.

II.

Is de verdediging van een eiland voor een leger met weinig of geen marine in het algemeen eene lastige taak, omdat het overal te genaken is en men dus meestal in het onzekere verkeert van welke zijde men den aanval heeft te verwachten, de moeilijkheid dier taak kan nog vermeerderd worden door den vorm welken dat eiland heeft.

Een enkele blik op de kaart is genoegzaam om aan te toonen, dat Java, wat het laatste betreft, in den meest ongunstigen toestand verkeert, daar het een langwerpigen vierhoek vormt, met een front van 706 palen of plusminus 265 uren gaans, van Anjer tot Banjoewangi, en wiens smalle zijden ongeveer $\frac{1}{7}$ van dien afstand uitmaken.

Wel is waar heeft de verdediger hier het voordeel van in den rug zoo goed als gedekt te zijn, — een aanval toch op Tjilatjap is niet waarschijnlijk en op andere punten der Zuidkust nagenoeg ondoenlijk, — en heeft hij op de beide flanken — de oostelijke en westelijke grenzen van Java — weinig gevaar te duchten; niettemin echter zal het ondersteunen van de verschillende punten der frontlijn, het Noorderstrand; van uit het centraalpunt, altijd groote moeilijkheden blijven opleveren. Wij brengen hiertoe slechts in herinnering, dat de twee voor den aanvaller meest belangrijke punten, Batavia en Soerabaja, nagenoeg aan de beide uiteinden der frontlijn gele

gen, van Samarang een afstand van 315 en 209 paal verwijderd zijn. Strikt genomen zou de afstand van Samarang naar Willem I, 25 paal, nog hierbij gevoegd moeten worden, doch het is natuurlijk dat de thans tusschen beide laatste plaatsen in exploitatie zijnde spoorweg dien afstand aanmerkelijk moet doen verminderen.

Ware Java Holland, en kon men door het militiestelsel zonder moeite eene legermacht van 100,000 man op de been brengen — eene conscriptie die op eene bevolking van 13 millioen zielen zeker niet *te* zwaar zou drukken — dan was de strategische quaestie van Java's verdediging spoedig opgelost, en wel door eene eenvoudige deeling. Dan..... maar weg met die bespiegelingen, — *dan* zou geen vijand het wagen ons ooit op Java aan te tasten.

Is het ons als eene fout aan te rekenen, dat we het gebied der werkelijkheid een oogenblik voor dat der ideeën verlieten, niet minder maakten zich de ontwerpers van de elkander opvolgende stelsels van verdediging aan dezelfde fout schuldig.

Rekenden zij voor Java's verdediging al op geen 100,000 man, dan toch op eene legersterkte, grooter dan Indië onder de gunstigste omstandigheden hebben kon, en, de ondervinding heeft het geleerd, ooit hebben *kan*. Men wilde alles behouden, en liep juist daardoor gevaar, alles te verliezen, daar geen enkel punt goed verzekerd was.

Niet alleen in het oorspronkelijke plan, zooals het in 1832 door den Generaal van den Bosch ontworpen werd, maar ook steeds in de achtereenvolgens door de Generaals v. d. Wijck, von Gagern en v. Saxen-Weimar voorgestelde wijzigingen, stond het anti-krijgskundige beginsel van *splitsing* der strijdkrachten op den voorgrond. Werd door enkelen al afgekeurd, dat de drie hoofdplaatsen elk een afzonderlijk leger, of, wat hetzelfde is, eene bezetting van 10 à 12,000 man vorderden, deze opinie, of liever de daaruit voortvloeiende wijzigingen strekten geenszins, zooals men allicht geneigd zou zijn te gelooven, ten voordeele eener meer centrale verdediging. Neen! liet men Batavia los, dan was het nu eens Bandong, dan weër eene onneembare positie bij Meester Cornelis die men er voor in de plaats stelde; achtte men Samarang en Soerabaja ook al als verschanst punt of vesting geheel ongeschikt, toch vond men het jammer deze plaatsen zoo maar aan zich zelven over te laten, zoodat ten slotte ieder haar eigen legertje of bezetting hield. Waren die legertjes al wat klein om den vijand tegen te houden, welnu daarvoor was immers het vierde legertje van de Toentang, dat, gezeten op de *vis-à-vis* der Europeanen en de *pedatti's* der Javanen, met bliksemsnelheid! het bedreigde punt ter hulpe snelt, — den vijand verslaat, — en dezen, zoo hij al den dood niet in de golven vindt, in overijlde vlucht eene wijkplaats op zijne schepen doet zoeken!

De begane en thans vrij algemeen erkende misslag moet dus hersteld

worden, en wel hoe eer zoo beter, d. w. z. de verdediging van Java moet in de eerste plaats gebaseerd worden op de gemiddelde sterkte van het Indische leger. Het zal wel overbodig zijn te verklaren, wat wij hier door gemiddelde sterkte willen verstaan hebben; moesten wij getallen noemen, wij zouden de tegenwoordige feitelijke formatie, \pm 29,000 man, als zoodanig voorstellen. Dit getal is wel het minimum waarop zich eene verdediging van Java, met gelijktijdig behoud der Buitenbezittingen, gronden mag; zonder dat wij daarom zouden willen toegeven, dat, indien de werkelijke sterkte ook al eens een 3 à 4,000 man beneden de hiervoren opgenoemde was, het weêrstaan van een vijandelijken aanval eene onmogelijkheid zou zijn.

Het is ons niet mogen gelukken eene juiste opgaaf van de effectieve sterkte van het Indische leger over de laatste jaren te erlangen; we kunnen dus de onderscheidene en nog al uiteenlopende getallen, zooals ze door verschillende schrijvers worden opgegeven, niet aan de werkelijkheid toetsen. Eene onderlinge vergelijking dier getallen zal echter doen zien, dat *l'art de grouper les chiffres* ook hier nog al toegepast wordt, al naarmate zij moeten dienen om de eene of de andere opinie te schragen.

Nemen wij hiertoe vooreerst de cijfers, zooals zij door de schrijvers der aan het hoofd van dit opstel geplaatste artikels worden aangegeven.

De heer de Roo neemt aan, dat van het tegenwoordige (organieke) cijfer van 29,000 hoofden, na aftrek der 7,000 man voor de Buitenbezittingen, 22,000 man voor Java overblijven, terwijl voor garnizoenen en politiedienst 10,000 man benoodigd zijn, en alzoo voor het veldleger over slechts 12,000 man kan beschikt worden, — eene sterkte die te gering *schijnt*, om de gelande macht, die toch wel niet minder dan ongeveer 25,000 man zal bedragen, met kans op goed gevolg tegen te houden.”

Ronduit gezegd moeten wij bekennen niet te begrijpen, op welke gronden de heer de Roo eene macht van 10,000 man noodig oordeelt voor garnizoenen en politiedienst, tenzij hij van de wetenschap uitga, dat tegenwoordig bijna elk Javaan, die maar eenigszins kan, van een jachtgeweer is voorzien, van het eenvoudige vuursteenslot-geweer af tot het stelsel *Lefauchaux* toe, en waarvoor Europeesche en Chineesche toko's hem ruimschoots kruid en lood leveren ¹⁾.

En wat beduidt hier de uitdrukking »*schijnt*”, van het veldleger spre-

¹⁾ Meer nog dan op Java is op de meeste Buitenbezittingen het bezit van geweren een gewoon verschijnsel, met name in de Molukken, waar zich bijna geen huis bevindt wiens eigenaar niet van een geweer is voorzien, en waarmede de inboorlingen — wij weten het bij ondervinding — hoe gebrekkig overigens ook de constructie moge zijn — op eene aan het wonderdadige grenzende wijze weten om te gaan.

kende? Die macht van 12,000 man toch is te gering volgens de opinie van den heer de Roo, of zij is het *niet*.

Eenige regels verder lezende (blz. 544) zien wij echter, als wij het zoo noemen mogen, het raadsel opgelost. Celebes, Borneo en de Molukken zijn slechts lastposten; hoe eer zij, bij een oorlog in Indië, aan hun lot worden overgelaten hoe beter; ja des noods Sumatra en Banka er bij. Dan krijgt het veldleger op Java eene sterkte van 15, à 16,000 man — die niet meer te zwak *schijnen?* tegenover een vijand van 25,000 man — en, last not least, men zou zoo doende op het Indische leger een 3 à 4000 man kunnen bezuinigen. Waagt men misschien de opmerking, dat dan toch altijd nog eene overmacht van 9 à 10,000 man aan de zijde des vijands zou zijn, en, zonder het Indische leger te declineeren, een Engelsch, Fransch of Amerikaansch er minstens meê kan worden gelijk gesteld, — ook hierin is voorzien. Noodzakelijke detacheringen, ziekten en sterfgevallen door de ongezondheid der kustplaatsen, zullen het vijandelijk leger zoo verzwakken, dat het voordeel der overmacht weldra aan onze zijde zal zijn! Eene vraag: zou de redeneering niet eenigszins anders geweest zijn, als, om b. v. maar eens iets te noemen, eene vermindering van 3 à 4000 man slechts eene niet noemenswaardige bezuiniging ten gevolge had, en *bezuiniging* niet het *schibboleth* was voor de meeste onzer liberale zoowel als conservatieve staatslieden?

Bezuiniging, goed, maar bezuinig eerst dáár, waar overtollige weelde heerscht, en die is waarlijk niet bij het Ind. leger te vinden. Of men na een ernstig onderzoek van alle andere Departementen hetzelfde zou kunnen zeggen? Wij weten het niet, maar gelooven toch dat — al was 't ook maar in de luxe van 't civiel bestuur op de Buitenposten — er hier en daar nog wel wat zou te vinden zijn, dat meer dan eene vermindering des legers met eene 3 à 4,000 man zou baten.

We willen geheel in het midden laten, of voor het verdedigen der Buitenbezittingen meer krachten worden gevorderd dan het Mocerland leveren kan; we willen zelfs toegeven dat het werkelijk zoo is, en het overdragen van alle eilanden buiten Java aan eene vreemde mogendheid eene weldaad voor ons zou zijn. Maar wat baat dit? Eene zaak van staatkundig zoo gewichtigen en zoo teederen aard zou in elk geval voor hare behandeling wel een tijdperk van vollen vrede vorderen, en wie is de Minister die haar, bijv. ook maar in de tegenwoordige omstandigheden, op het tapijt zou durven brengen?

Om de Buitenbezittingen, zoodra er oorlogsgevaar naakt, maar dadelijk van troepen te ontblooten, en de Europeanen die zich daar, vertrouwende op de bescherming van het Gouvernement, hebben neêrgezet, over te laten aan het bon plaisir van de inboorlingen, — dit toch kan de heer de Roo niet willen. Het zou eene handelwijze zijn die we liefst niet qualificeeren.

De ongenoemde schrijver van het tweede der door ons aangehaalde artikelen, naar het ons voorkomt dezelfde als de beoordeelaar der brochure van Tendo in de Novemberafn. van het Tijdschr. v. N. I., komt, ook met verdediging der Buitenbezittingen, tot eene eenigszins andere conclusie.

De voor deze benoedigde macht op de bepaalde 7,000 man stellende, houdt hij voor Java 1100 officieren en ruim 20,000 manschappen, waaronder 11,000 Europeanen, over, altijd in de vooronderstelling dat het leger volgens de feitelijke formatie compleet is. Door eene versterking van 30 man per inlandsche compagnie, door indeeling van 1100 man rustende pradjoe-rits en 3000 (?) man van de contingenten der inlandsche vorsten, wordt de totale sterkte op 1100 officieren en 24052 man gebracht, die, volgens zijne zienswijze, bij eene meer geconcentreerde verdediging, voor Java meer dan voldoende zijn.

Alhoewel de schrijver blijkbaar zelf niet veel vertrouwen stelt in die aanvullingen van Inlanders en de indeeling van pradjoe-rits en de contingenten der inlandsche vorsten — de Legioenen van prins Mangkoe Negarâ te Soerakarta en van Pakoe Alam te Djokjokarta willen wij hiervan evenwel uitgezonderd hebben, — toch gelooven wij met hem, dat in de handen van een goed bestuur en een ervaren bevelhebber op Java geenszins de middelen ontbreken, om in tijd van nood aan het leger de noodige offensieve kracht te waarborgen.

Aangenomen eens dat Nederland morgen in oorlog geraakte, en wij dus elk oogenblik den vijand op Java's kust moesten verwachten, dan zou er volgens de emplacementstaten (Generaal Knoop in de Zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 12 Nov. 1869) op Java beschikbaar zijn eene macht van 14 tot 18,000 man, een cijfer dat nagenoeg overeenkomt met eene — zoo wij meenen te weten — van zeer bevoegde hand afkomstige opgave in het Vaandel, 2de afl., jaargang 1869, waar de totale effectieve sterkte van het leger in 1868 op ten hoogste 23,000 man wordt geschat. Hiervan weder het voor de Buitenbezittingen benoedigde getal aftrekkende, houden wij voor Java ongeveer 16,000 man over, volgens den landaard nagenoeg verdeeld in 7,500 Europeanen en 8,500 Inlanders, het hospitaal, en schrijverspersoneel daaronder niet begrepen.

Men ziet het, indien deze cijfers eenig vertrouwen verdienen, dan is het er nog ver van af, dat wij, op grond van een te hoog opgevoerd sterkte-cijfer, het Indisch leger met eenige duizend man zouden kunnen verminderen, maar nog verder, om die vermindering op het getal van 9 à 10,000 Europeanen, waarvan geen $\frac{1}{2}$ Nederlanders toe te passen. Hoe men de zaak ook keere of wende, dit is zeker, dat Indie niet alleen aan Nederland een groot getal zijner *soldaten* zal blijven onttrekken, maar ook een niet onaanzienlijk gedeelte zijner meer ontwikkelde jongelingschap voor de vervulling der civiele betrekkingen en hoogere militaire rangen.

Trouwens, dat de Indische baten zoo maar van zelf, zonder eenige offering, in de Nederlandsche schatkist zouden vloeien, is toch wat al te veel geveerd!

Zouden wij nu — aannemende dat morgen de oorlog uitbreekt en wij op Java slechts 14 à 18,000 man beschikbaar hebben — van de verdediging moeten afzien en er slechts op bedacht zijn eene zoo *eervol* mogelijke capitulatie van den vijand te bedingen? Is dit het eenige wat ons dan zou overblijven?

Geen officier van het Indische leger die er ook maar aan zal denken die vraag toestemmend te beantwoorden. Integendeel, ieder zal als wij overtuigd zijn, dat het leger, ook zelfs van *die* sterkte, bezield met een goeden geest, — wetende dat waren moed en plichtsbetrachting op den waren prijs worden geschat, — en aangevoerd door eene bekwame en vaste hand, — zich op de meest eervolle en roemrijke wijze van zijne taak zal kwijten.

Doch daarentegen ook heeft het leger aanspraak op billijge tegemoetkoming, opdat de vervulling zijner taak het mogelijk worde gemaakt, en daartoe is noodig, — wij resumeeren, — dat zoo spoedig mogelijk een verouderd en als ondoelmatig afgekeurd verdedigingsstelsel worde opgegeven en vervangen door een ander, gebaseerd op eene legersterkte, die zonder buitengewone krachtsinspanning te bereiken is; daartoe is noodig dat het leger, wat inrichting, bewapening en uitrusting betreft, in geen geval iets voor dat des aanvallers hebbe onder te doen, en dat alles wat met transportdienst, verpleging en onderhoud der troepen in verband staat, reeds te voren zoo nauwkeurig mogelijk worde bepaald en omschreven; en ten laatste is daartoe noodig, dat onze marine in staat worde gesteld op eene harer waardige wijze met het leger te waken voor het behoud van het schoone Java, het prachtige rijk van Insulinde, dat zoo te recht heet te zijn »de schoonste parel aan Neêrlands Kroon.»

A m b o n, 1870.

L. E. GERDESSEN.

DE AFDEELING AMOERANG

IN DE JAREN 1861—1868.

Weinige maanden geleden heeft de zendeling van Amoerang zich een tijdelijk verblijf in Nederland o. a. ten nutte gemaakt, om zeven controleurs wegens hunne ergerlijke levenswijze openlijk aan te vallen.

Ik heb hierop reeds geantwoord in het Soerabajasch Handelsblad, en daarbij tevens verklaard de noodlottige terugwerking van zoodanig wangedrag op de bevolking nog niet te hebben kunnen ontdekken.

Het is om die reden dat ik thans het achtjarig tijdperk, gedurende hetwelk die controleurs in de afdeeling Amoerang gevestigd waren, in het kort nader wil doen kennen, ten einde den belangstellenden lezer in staat te stellen, ook uit een materiëel oogpunt, de beschuldiging van dien zending naar waarde te schatten.

Het ligt in den aard der zaak, dat niet elke willekeurige veroordeling van den toestand der Indische bezittingen voor beantwoording of opheldering vatbaar is; maar de bijzondere omstandigheid, dat hier personen worden aangevallen, maakt deze in dit geval hoogst noodzakelijk.

Ik heb mij voorgenomen de meest belangrijke aangelegenheden van deze afdeeling, zoo mogelijk ook door vergelijking, uiteen te zetten, voor zooverre mij daartoe de gegevens ten dienste staan, en eene kennis, op cijfers alleen berustende, mij in de gelegenheid stelt nauwkeurige resultaten mede te deelen. Eenige algemeene toelichtingen mogen daaraan voorafgaan.

Onder de vijf afdeelingen der Minahasa is Amoerang verreweg de uitgebreidste; zij volgt in volkrijkheid onmiddellijk op de afdeeling Tondano.

Het westelijk 'en zuidwestelijk deel van Celebes' noordoostelijken uithoek beslaande, grenst zij achtereenvolgens aan de afdeelingen Manado, Tondano

en Belang; terwijl zij verdeeld is in de vijf districten Sonder, Kawangkoan, Tompasso, Tombassian en Romoön, die zich allen voor een kleiner of grooter gedeelte tot aan het strand uitstrekken.

Met eene geringe wijziging in de uitspraak der woorden, wordt door de bevolking een zelfde dialect van den grooten Alfoerschen taalstam gesproken, hetwelk de Toumboeloe als dat der Toumpakewa aanduiden, maar welke omschrijving bij de inboorlingen niet bekend is.

Twee der grootste rivieren van de Minahasa, de Nimanga en Ranojapo, kronkelen zich langs eene aaneenschakeling van gebergten en heuvelen door deze afdeeling, om, gevoed door het water van talrijke zijtakken, zich in de vrij groote baai van Amoerang in zee uit te storten.

Behalve de Soepoetan, op de grens van het district Tompasso, en de Lonboelan, aan de overzijde der Ranojapo-rivier, zijn de hoogste bergtoppen der Minahasa niet in deze afdeeling begrepen; maar toch liggen vele negorijen op eene aanzienlijke hoogte, als de hoodnegorijen Sonder op 526, Kawangkoan op 695, Tompasso op 710 en Koemelemboeai op 471 Ned. ellen boven de oppervlakte der zee.

Bijna in het midden ligt op 1° 11' N. B. en 124° 38' O. L., tusschen de rivieren Ranowangko en Ranojapo, de hoofdplaats Amoerang, waar tevens de besturende ambtenaar is gevestigd, en die, voor een klein gedeelte ingenomen door de Kawangkoansche negorij Boejoengon, alleen tot woonplaats dient aan Christen- en Mohammedaansche burgers en Chineezers. Als eenige merkwaardigheid vertoont deze plaats de ruïnen van een steenen fort, vroeger tot wering der zeeroovers aldaar opgericht.

Tot de vijf districten behooren in het geheel 85 negorijen, waarvan 23 tot het district Sonder, 24 tot Kawangkoan, 17 tot Tompasso, 10 tot Tombassian en 11 tot het district Romoön gerekend worden.

Met terzijdestelling van beschouwingen, die veelal voor tweeledige uitlegging vatbaar zijn, mogen de navolgende statistieke bijzonderheden eenig licht verspreiden over den toestand dezer afdeeling, gedurende de jaren 1861—1868.

Vooreerst komt natuurlijk de bevolking ter sprake en zien wij dat deze bedroeg:

in 1861	26231 zielen
en » 1868	29434 »

en derhalve in acht jaren vermeerderde met 3203 zielen, of per jaar met 400, dat eene toeneming geeft van 1.4 perc. 's jaars, hetgeen zeker door niemand als een bewijs van achteruitgang zal worden aangemerkt ¹⁾.

¹⁾ Ter voorkoming eener noodlooze uitgebreidheid heb ik alleen de cijfers der twee eindjaren genomen, die mij ook toeschijnen voldoende te zijn, om als maatstaf van de gemiddelde verhouding te dienen.

De geheele bevolking der Minahasa bestond op
 ult°. 1861 ¹⁾ uit . . . 101361 zielen.
 en op » 1868 ²⁾ » . . . 111479 »
 hetwelk eene vermeerdering aantoont van 10118 zielen of 1264 per jaar
 en derhalve ruim 1.2 percent.

Voor zooveel nu in andere afdeelingen, om mij onbekende redenen, eene
 vermindering van het aantal zielen heeft plaats gehad, blijkt hieruit dat,
 wat daartoe ook aanleiding moge gegeven hebben, de afdeeling Amoerang dien-
 zelfden nadeeligen invloed niet heeft ondervonden, maar zelfs nog mede-
 gewerkt om, door eene vermeerdering boven het gemiddelde, het totale
 cijfer op eene voldoende hoogte te brengen.

En zoo men mocht twijfelen aan de waarheid dier cijfers, dan volgt hier
 eene opgave van het aantal hasiel-plichtigen over diezelfde jaren, bedragende

in 1861	4107,
en » 1868	4461,

waaruit men licht kan ontwaren, dat de toeneming in rechte reden plaats
 had van het aantal aangeslagenen, dat door de hoofden wel nimmer in hun
 eigen nadeel tot een te hoog cijfer zal worden opgevoerd. *Europeanen,*
burgers, Chineezen en Hoofden zijn daaronder natuurlijk niet begrepen.

Een tweede niet minder belangrijk punt, dat in zekeren zin tot een goeden
 maatstaf van beoordeeling voor den bestaanden voor- of achteruitgang kan
 strekken, is de verhouding van den veestapel, welke opgehelderd wordt door
 het volgende staatje:

	Paarden.	Runderen.	Geiten.	Varkens.
1861	589	896	123	17556
1868	900	1808	65	38418

waaruit blijkt, dat het getal paarden, runderen en varkens bijna tot het dub-
 bele is vermeerderd, en alleen het getal geiten eene vermindering onder-
 ging, waarvan de oorzaak niet is na te gaan, maar welke geiten alleen
 onderhouden worden door de Mohammedaansche burgers, die niet meer
 dan 100 zielen sterk zijn, en dus een zeer onbetekenend onderdeel van
 de bevolking uitmaken.

In diezelfde jaren bedroeg de veestapel der geheele Minahasa:

	Paarden.	Runderen.	Geiten.	Varkens.
in 1861 ³⁾	2464	7081	512	56245
» 1868 ⁴⁾	3498	11105		158128

¹⁾ Zie het Verslag van het beheer en den staat van N. Indië over 1861.

²⁾ Zie Tjabaja Sijang van 18 Maart 1869, N. 3.

³⁾ Zie het Verslag over 1861.

⁴⁾ Zie Ind. Landb. courant van 23 Juli 1869, N. 13, waarbij is aangeteekend,
 dat de veestapel ter hoofdplaats Manado hieronder niet berekend is.

De voordeelige plaats, die de afdeeling Amoerang ook hier inneemt, komt daardoor ten duidelijkste uit.

Verder dienen te worden nagegaan de uitkomsten der rijst- en maïs-cultures, beiden als hoofdvoedsels van zoo groot belang voor de bevolking, Alleen wordt in herinnering gebracht, dat de burgers te Amoerang zoodanig aan hunne luiheid botvieren, dat zij meestentijds hun maal enkel doen bestaan uit daoen papaja en sagoeweer; eene wijze van voeding die hoogst gebrekkig is, maar waarin elke verbetering onmogelijk is door hunne onafhankelijke stelling in de Minahasasche maatschappij, en de valsche positie waarin zij, wegens de hun toegestane vrijheden, tot hunne landgenooten staan. Zij schamen zich voor hunne kameraden om door handenarbeid in hun onderhoud te voorzien, en de meesten begeven zich tot dat einde naar andere districten, indien gebrek aan de noodzakelijkste voedingsmiddelen hen dwingt daartoe over te gaan. In vele negorijen aan de overzijde der Ranojapo heerscht óf hetzelfde gebruik, óf wel wordt door het meerendeel der bevolking aan maïs verre boven rijst de voorkeur gegeven. Het Christendom strekte zijnen beschavenden invloed nog niet tot deze streken uit.

De oogst van padi bedroeg in de jaren:

	Voor Amoerang.	Voor de geheele Minahasa.	
1861	84566	444559	} pikols.
1868	121054	641523	

en die van maïs en vruchten:

	Voor Amoerang.	Voor de geheele Minahasa.
1861	51 millioen	162 millioen.
1868	71 »	333 »

Omtrent deze beide cultures valt nog op te merken, dat bij mislukking zeker niet altijd de schuld aan de bevolking ligt.

De rijstcultuur is juist in die acht jaren aanmerkelijk vooruitgegaan, en terwijl in 1861 de verhouding tot de geheele Minahasa zeer ongunstig was, steeg die op het einde van 1868 tot eene hoogte geheel evenredig aan het zielental. De cultuur van maïs nam niet in die mate toe, waarvan de oorzaak daarin zal gelegen zijn, dat het verkregen product voldoende voor de consumtie was; zooals o. a. blijkt uit den lagen prijs, die eene som van *f* 2 voor de 1000 klossen nimmer te boven ging, en in enkele meer afgelegen negorijen tusschen *f* 0.75 en *f* 1 variëerde. Ook is te Amoerang de rijst het goedkoopst van de geheele Minahasa, en klaagt ieder over de

duurte als de pikol *beras* meer dan *f* 3 bedraagt, wat dan ook tot de zeldzaamheden behoort. Dat vele personen van elders hunne rijst in deze afdeeling laten opkopen, is zonder twijfel het beste bewijs voor den lagen prijs, die alleen in overvloed zijnen grond vinden. Het is trouwens van algemeene bekendheid, dat dagelijksche benooidigheden, als kippen, kapoenen, eieren, varkens, groenten enz., te Amoerang voor de laagst denkbare prijzen te bekomen zijn, en voor olie nooit meer dan op andere plaatsen betaald wordt. Schaarschte zou zeker eene minder gewenschte duurte ten gevolge moeten hebben.

Nog wensch ik te wijzen op de nitkomsten der koffiecultuur, ofschoon daarbij niet uit het oog verloren mag worden, dat, met uitzondering van het district Tompasso, in de andere districten de geschiktheid van den grond voor deze cultuur niet bijzonder kan geroemd worden, niettegenstaande, op zeer weinige uitzonderingen na, tot zelfs in de meest verwijderde negorijen, geregelde aanplantingen of zoogenaamde Gouvernementskoffietuinen worden aangetroffen.

Daar hier het toezicht der zoo heftig aangevallen ambtenaren meer strikt noodzakelijk was, om niet eene geheele verwaarloozing ten gevolge te hebben, laat ik voor elk dier jaren eene specifieke opgave volgen, vergeleken met de over dienzelfden tijd door de geheele Minahasa geproduceerde hoeveelheid.

Het aantal pikols bedroeg in de jaren:

	Voor de geheele Minahasa.	Voor Amoerang.
in 1861 . . .	15240	4152
» 1862 . . .	7584	2353
» 1863 . . .	14107	4226
» 1864 . . .	13187	3186
» 1865 . . .	36894	10286
» 1866 . . .	15551	4289
» 1867 . . .	13448	4003
» 1868 . . .	7092	1532

Neemt men daarbij in aanmerking, dat het getal zielen dezer afdeeling bijna het $\frac{1}{4}$ bedraagt der geheele Minahasa, dan zal men moeten erkennen, dat in evenredigheid hiervan alweder geene ongunstige verhouding werd verkregen.

Min of meer bezwarende omstandigheden, als verre afstand voor vele negorijen van de pakhuizen, tegenzin in de cultuur door te strenge bevelen van de zijde der negorijhoofden, slechte bereiding en sorteering enz., komen in de afdeeling Amoerang al vrij wel overeen met hetgeen elders

wordt aangetroffen; ofschoon er daarom niet minder gunstige uitzonderingen bestaan, zooals dit overal het geval is.

Resumeeren wij nu kortelijk wat ons de statistiek heeft aangetoond, dan blijkt het, dat de toeneming der bevolking die der geheele Minahasa overtreft; dat de vermeerdering van den veestapel bijzonder gunstig is geweest; dat de rijst- en koffiecultures de meest bevredigende resultaten hebben opgeleverd; en dat alleen de opbrengst der maiscultuur met de geheele Minahasa niet in evenredige verhouding staat, zonder dat dit laatste evenwel van invloed was op de altijd even lage prijzen, waarvoor dat product te koop werd aangeboden.

Ten slotte zij nog vermeld, dat het aantal der op de politierol gestraften jaarlijks niet meer dan 25 à 30 personen bedraagt.

En hiermede besluit ik deze korte toelichting, die ik geenszins wensch beschouwd te hebben als eene bijdrage tot de kennis van een der voornaamste afdeelingen der Minahasa, maar slechts als eene vluchtige schets, geschreven met het doel om aan te toonen, dat de jammerlijke voorbeelden door zeven controleurs gegeven toch geenszins jammerlijke gevolgen hebben gehad; tenzij de zendeling van de Liefde mocht willen beweren, dat alle ambtenaren in de Minahasa zich aan hetzelfde wangedrag hebben schuldig gemaakt, welke aanklacht tot heden aan zijnen scherpzinnigen blik is ontgaan.

De tegenwoordige controleur van Amoerang

3 Maart 1871.

F. S. A. DE CLERCQ.

DE VERLENGDE STAARTVEDEREN DER PARADIJSVOGELS.

In het werk van den heer Wallace over den Indischen Archipel, dat ik onder den naam »Insulinde» in onze taal heb overgebracht, is het acht-en-dertigste hoofdstuk geheel gewijd aan eene beschrijving dier merkwaardige groep van vogels die onder den naam van Paradijsvogels bekend zijn en het groote eiland Nieuw-Guinea, met de kleine eilanden die het omgeven, bewonen. Deze vogels verdienen vooral de aandacht door de eigenaardige sierpluimen die de volwassen mannetjes onderscheiden, en die gedeeltelijk bestaan in de schitterend gekleurde vederen die zich aan hals en kop vertoonen, gedeeltelijk in bundels of slepen van vederen die aan weërszijden van het lichaam van onder de vleugelen te voorschijn komen, en waarmede zij op eigenaardige wijze pronken, gedeeltelijk eindelijk in de verlenging der middelste staartvederen, waarbij deze geheel of gedeeltelijk de vlag verliezen, maar, door hare bevallige kromming, een zeer karakteristiek sieraad vormen. In verband met hetgeen door Wallace over de ontwikkelings-geschiedenis dezer sieraden gezegd is, vertrouw ik dat vele lezers van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië zich gaarne zullen bekend maken met de resultaten van een onderzoek naar de verlengde staartvederen dezer vogels, door den heer W. Marshall, adsistent van den Directeur van het Museum van Nat. Historie te Leiden, in het werk gesteld. De bijzonder rijke, wellicht ongeëvenaarde verzameling van Paradijsvogels die dat museum bevat, bood den heer Marshall ruime stof voor een onderzoek aan, dat, terwijl het hier in een Nederlandsch kleed verschijnt, ook in de Fransche taal zal worden publiek gemaakt in de »Archives Neerlandaises», uitgegeven door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem.

P. J. VETH.

Bijna geene andere familie van vogelen vertoont op eene zoo karakteristieke wijze het alleen aan de oude mannetjes eigen gevederte, dat zich in vorm en kleur geheel van dat der wijfjes en jonge mannetjes onderscheidt, als de Paradijsvogels.

De verschillende soorten dezer familie schijnen, wanneer men alleen op het gevederte der oude mannetjes het oog vestigt, verbazend van elkander te verschillen; maar wanneer men ook de wijfjes en jonge mannetjes gadeslaat, dan is de groote onderlinge verwantschap dier soorten onmiddellijk blijkbaar. Waren ons alleen *Paradisea apoda* en *Wallacei* en wel uitsluitend in oude, mannelijke exemplaren bekend, dan zou waarschijnlijk niemand op de gedachte zijn gekomen deze vogels tot ééne familie te brengen. De teeltkeus kan namelijk bij oude mannetjes de uiterlijke teekenen der affiniteit bijna geheel uitwischen in die mate, dat reeksen van exemplaren, zooals zij wellicht alleen op het Rijks-museum te Leiden te vinden zijn, vereischt worden om deze naar behooren in het licht te stellen. Het streven van den Directeur, den heer Schlegel, zoolang hij aan het hoofd dezer instelling stond, is steeds daarop gericht geweest, om zoodanige reeksen te erlangen, en ieder die in de gelegenheid was die verzameling te zien, zal moeten erkennen dat hij een schitterend resultaat heeft verkregen. Zoo bezit ons museum, om een voorbeeld te noemen, niet minder dan 53 exemplaren van *Paradisea apoda* en 73 van *Paradisea regia*, zoo mannetjes als wijfjes. Ieder exemplaar heeft zijne eigenaardigheden, ieder toont in vergelijking met de andere sekere verschillen, hetzij dat deze betrekking hebben op den tijd des jaars of den leeftijd, hetzij dat zij berusten op het verschil der plaatsen van herkomst, hetzij eindelijk dat eene variëteit daarbij ten grondslag ligt.

Bij het overzien van een zoo rijk materiaal bespeurt men dat de soorten der Paradijsvogels (het geslacht *Paradisea*, zooals het door Schlegel ¹⁾ begrensd wordt) twee natuurlijke groepen vormen. Tot de eerste behooren *apoda*, *papwana*, *rubra* en *Wallacei* ²⁾. De drie eerstgenoemde soorten komen ook in de oude mannetjes vrij wel met elkander overeen, maar bij de vierde wijken deze zeer af. Maar de wijfjes zijn bij allen nagenoeg eenkleurig, roodachtig of grauw (*Wallacei*); ten hoogste is de streek van kop en keel met bijzondere kleuren geteekend, die aan den bonten vederdos dezer deelen bij het oude mannetje beantwoorden. Ook is bij *papwana* het onderlijf lichter. De andere groep wordt gevormd door *Paradisea*

¹⁾ Zie Schlegel, *Muséum d'histoire naturelle des Pays-bas*, Livraison IX, p. 78—92.

²⁾ *Wallacei* is door Gray en Wallace zelve tot een afzonderlijk geslacht gebracht en *Semioptera Wallacei* genoemd.

regia, *Wilsoni*, *speciosa* en, misschien, *sexpennis* ¹⁾. In deze zijn de oude mannetjes zoowel onder elkander als van die der vorige groep zeer verschillend; maar de wijfjes gelijken zoo zeer op elkander, dat men ze licht onderling verwisselen zou. Bij allen is de bovenzijde donkerkleurig, grijs of bruinachtig, de onderzijde lichtgrijs, overdwars met golvende zwarte strepen geteekend. De jonge mannetjes verschillen weinig van de wijfjes. De bonte prachtige vederen ontwikkelen zich eerst als zij den volwassen leeftijd bereiken, en zijn daarvan het uitwendig teeken.

De ontwikkeling van deze vederen is zeer belangwekkend, maar, als een natuurlijk gevolg van het veelal ontoereikend materiaal, tot hiertoe weinig onderzocht. Ik zal mijne opmerkingen hieromtrent voor het oogenblik beperken tot de beide verlengde staartvederen, die aan alle genoemde soorten, behalve *sexpennis* en *Wallacei*, eigen zijn ²⁾.

De eenige mededeeling die ik over dit onderwerp in de zoölogische literatuur gevonden heb, komt voor in de bekende Essay van A. R. Wallace ³⁾. Deze onderzoeker zegt over *Paradisea apoda*: »In examining my series of specimens I find four wellmarked states of the male bird, as to lead me to suppose that three moults are required before it arrives at perfection. In the first condition it is of nearly uniform coffeebrown colour, darker on the head and paler on the belly, but entirely without markings or variety of colour. The two middle tail-feathers are exactly equal in length to the others, from which they only differ in having a narrower web. In the next series of specimens the two middle tail-feathers however are still webbed, but are now two or three inches longer than the rest. In the next state these feathers have been replaced by the immensely long, bare rachides, quite equal to the greater size they attain." ⁴⁾ Jammer dat Wallace bij de vermelding der verschillende stadiën den datum niet eenigermate bepaalt. Maar in werkelijkheid zijn ook de stadiën niet zoo scherp van elkander gescheiden, maar men vindt daartusschen talrijke overgangen. De vederen wassen allengs, en niet als met plotselinge rukken. Volgens mijne waarnemingen geschiedt de ontwikkeling der verlengde staartvederen bij de verschillende soorten geenszins op dezelfde wijze, maar kan men daarbij gewichtige verschillen opmerken.

¹⁾ Dit zijn de soorten die bij Wallace *Cicinnurus regius*, *Diphyllodes Wilsoni*, *Diphyllodes speciosa* en *Parotia sexpennis* heeten. P. J. V.

²⁾ Ik geloof niet dat *sexpennis* tot de eigenlijke paradijsvogels behoort; mij schijnt deze soort nader met *Epimachus* verwant te zijn.

³⁾ Annals and Magazine of Nat. Hist., Vol. XX, 1857, p. 415, 416.

⁴⁾ De heer Marshall schijnt niet bekend te zijn geweest met eene plaats in Wallace's „Malay Archipelago," II, p. 398, waarin hij de volgende beschrijving geeft van de ontwikkeling der verlengde staartvederen in *Paradisea rubra*:

Paradisaea apoda en *papuana* toonen de eenvoudigste wijze van ontwikkeling. Bij een jong mannetje van *apoda*, van den 12den Maart, zijn de beide vederen waarvan sprake is, nog niet langer dan de overige staartvederen, maar zij zijn smaller en loopen in tegenstelling met deze naar onder puntig uit. In een volgend stadium overtreffen de beide vederen het overige van den staart aanmerkelijk in lengte, en worden zij naar de punt toe gelijkmatig smaller. Het exemplaar waarin zich dit vertoont, is, wel is waar, ongeveer van denzelfden tijd als het vorige, namelijk van het midden van Maart, doch dit is een punt van zeer ondergeschikt belang. Het is toch bekend, dat zelfs vogels van één en hetzelfde nest in hunne ontwikkeling geen volkomen gelijken tred houden, daar eensdeels het ei dat het eerst gelegd is, zich ook het eerst zal ontwikkelen, anderdeels vaak reeds in het nest een hevige strijd om het leven gevoerd wordt, en het sterkste jong aan de overige reeds menigen beet voor den neus weghaalt en steeds krachtiger wordt ten koste der leden van hetzelfde gezin.

In een derde stadium, bij een exemplaar van 31 Mei, hebben zich de vederen nog meer verlengd; zij zijn nu driemaal zoo lang als de overige stuurpennen. Aan de bovenhelft is de vlag evenzoo als zij in het tweede stadium over de gansche veder was. Aan den oorsprong is zij 16 millimeters breed, maar zij versmalt zich tot op 5 millimeters, en deze breedte behoudt nu ook het bovenste vierde deel van de tweede helft. Daarna evenwel verbreedt de vlag zich weder, en wel op zoodanige wijze, dat zij zich in het laatste vierde deel als geheel eirond voordoet. Na dit stadium neemt de veder gedurig in lengte toe, maar behoudt in het bovenste gedeelte, dat op de andere stuurpennen ligt, de takken (radii), die hier in het geheel nooit verloren gaan, terwijl zij over de overige deelen nog in het eerste jaar geheel verdwijnen. Slechts de vlag aan het einde houdt langer stand, maar gaat bij zeer oude mannetjes toch ook ten laatste verloren. Het schijnt dat deze vederen eene maximum-lengte van 620—640 millimeters kunnen bereiken.

„I obtained a series of specimens illustrating the manner in which the extraordinary black tail ribands are developed, which is very remarkable. They first appear as two ordinary feathers, rather shorter than the rest of the tail; the second stage would no doubt be that shown in a specimen of *Paradisaea apoda*, in which the feathers are moderately lengthened, and with the web narrowed in the middle; the third stage is shown by a specimen which has part of the midrib bare, and terminated by a spatulate web; in another the bare midrib is a little dilated and semi-cylindrical, and the terminal web very small; in a fifth the perfect black horny riband is formed, but it bears at its extremity a brown spatulate web, while in another a portion of the black riband itself bears, for a portion of its length, a narrow brown web. It is only after these changes are fully completed, that the red side plumes begin to appear.” P. J. V.

Wanneer de mannetjes het bruiloftskleed hebben afgelegd, blijven hun toch de beide verlengde staartvederen bij. Het schijnt dat deze slechts bij toeval kunnen verloren gaan, maar zich dan ook geheel op dezelfde wijze als zij zich de eerste maal ontwikkelden, vernieuwen. In dit opzicht verdient een oud mannetje van 15 Mei (N°. 16 in Schlegel's aangehaalden Catalogus) bijzonder de aandacht. De linker-veder vertoont de gewone gesteldheid, is 600 millimeters lang, de takken zijn nog, als altijd, alleen aan het bovenste deel voorhanden, en voor het overige is nog slechts de vlag aan het einde aanwezig; maar de rechter-veder, die zich te gelijk met gene ontwikkelde, heeft de vogel verloren, en nu vormt zich hier eene nieuwe, die met de nog in het eerste stadium verkeerende vederen van het eenjarige mannetje van den 12den Maart zeer overeenkomt.

Op dezelfde wijze heeft de ontwikkeling dezer vederen bij *Paradisea papuana* plaats, maar een afwijkenden weg volgt zij bij *rubra*.

In het eerste jaar verkeeren de jonge mannetjes dezer soort over het geheel in denzelfden toestand als die der twee vorige soorten. Men ziet in Maart die beide vederen waarvan sprake is, op de andere staartvederen liggen, van welke zij zich in niets anders onderscheiden, dan daarin dat zij naar onder meer puntig uitloopen. Vervolgens wordt de veder steeds langer, de schaft wordt van het uiteinde van den staart af nagenoeg kaal, en, wat een karakteristiek onderscheid met *apoda* en *papuana* uitmaakt, allengs wel viermaal zoo breed als vroeger, maar aan het onderende behoudt zij, even als bij de andere soorten, eene vlag, die echter ten laatste ook verloren gaat, zoodat van de gansche veder niets overblijft dan de lintvormige, verbreedde, donkerbruine schaft, ter lengte van 400 millimeters. Zoo vertoonen zich deze vederen bij het eerste bruiloftskleed, dat omstreeks het einde van Juni of het begin van Juli voltooid is. Na de bronst verliest de vogel zijne zijvederen en de prachtige kleuren aan kop en keel, daar deze sieraden nu overtollig zijn, ja hoogst waarschijnlijk voor het behoud van het individu schadelijk werken. Te gelijker tijd gaan nu echter ook de beide verlengde staartvederen verloren.

Wanneer nu in het volgende jaar de vogel zich met een nieuw bruiloftskleed dekt, verschijnen ook die beide gewijzigde staartvederen weder, maar nu is de gang harer ontwikkeling verkort; zij springen het stadium over waarin zij op de overige staartvederen geleken en takken droegen, en komen dadelijk als kale, 5 millimeters breede schaften te voorschijn. Zij zijn nu zeer hard, hoornig, zwart en glimmend. Bij een exemplaar van 20 Maart zijn zij nog eerst 400 millimeters lang. Aan haar boveneinde vindt men nog overblijfselen van den vederkoker over eene uitgestrektheid van 56 millimeters. De grootste lengte die deze vederen in het geheel bereiken, schijnt 600 millimeters te zijn. Na het einde der bronst verliezen nu de oudere mannetjes de roode zijvederen, maar zij behouden de ver-

lengde staartvederen. Zoodanige exemplaren zijn op het Rijksmuseum te Leiden voorhanden.

Eene derde manier van ontwikkeling vindt men bij *Paradisea regia* en hoogst waarschijnlijk ook bij *Wilsoni* en *speciosa*. Bij het jonge mannetje van *regia* van het eerste jaar zijn op den 14den Mei de beide vederen in quaestie dubbel zoo lang als de overige stuurpennen, maar zij zijn smaller en hare takken zijn lossen en wijder uitéén gerangschikt. Tevens zijn zij aan het uiteinde een weinig, en wel naar binnen, omgebogen. Daar echter de beide vederen zich dicht bij haren oorsprong kruisen, ligt het einde der rechtersveder aan de linkerzijde en omgekeerd. In de kleur onderscheiden zij zich nog niet van de overige staartvederen; zij zijn even als deze dof kastanjebruin. Bij een individu van den 23sten Mei zijn echter deze vederen bijna driemaal zoo lang als de overige stuurpennen, en aan het uiteinde bevindt zich eene een weinig gebogen vlag van 22 millimeters lengte, door de buitentakken gevormd, terwijl de binnentakken aan deze vlag verdwenen zijn. Evenzoo zijn de overige takken, hooger aan de schaft, veelal afgeworpen, en die er nog zijn hebben hunne takjes (radioli) grootendeels verloren en staan zeer wijd uit elkander. Hare ontwikkeling is dus in vergelijking met die van de schaft en van de buitentakken der vlag zeer achterlijk gebleven. In een verder stadium (van 12 Juni) zijn de vederen niet onbelangrijk gegroeid; zij hebben nu eene lengte van 102 millimeters, en de vlag is nu 28 millimeters lang en beschrijft een spiraal van $1\frac{1}{2}$ omgang. De takken zijn, uitgezonderd die van de vlag, allen verloren gegaan, en er zijn nog slechts enkele van boven aan de binnenzijde der schaft blijven staan. Deze zelve is bruin, en de vlag heeft dezelfde kleur, met bronsachtigen weêrglans.

Het schijnt derhalve dat bij deze soort de schaft niet alleen door opschuiving van achteren af groeit, maar dat zij ook wast aan de spits, daar toch ook de vlag grooter wordt, en deze vlag uit dicht op elkander staande takken (radii) bestaat, die door takjes (radioli) met elkander verbonden zijn.

Zoo vertoonen zich deze beide staartvederen tijdens den eersten bruiloftsdos, maar even als bij *Paradisea rubra* gaan zij ook bij deze soort met dat bruiloftskleed verloren, om echter in de volgende lente (wanneer het geoorloofd is dit woord op de tropische gewesten toe te passen) met verhoogden luister op nieuw te voorschijn te komen.

Men ziet dan namelijk in het begin van Mei, wanneer men de staartdekvederen uit elkander blaast, op den stuit twee zonderlinge witte doosjes liggen. Zij bevinden zich dicht bij elkander, zijn tusschen 30 en 40 millimeters lang, en zoodanig naar binnen gebogen, dat zij er uitzien als de buitenste wending van de eene of andere grootere, platte *Planorbis*, waarvan de binnenste wendingen zijn uitgebroken. Dit doosje of kastje is de

koker der jonge staartveer. Eenige dagen later is de veder reeds doorgebroken; zij ligt dan op de andere staartvederen, en het blijkt dat ook bij deze soort de ontwikkeling dezer vederen na het eerste bruiloftskleed met grooter snelheid plaats heeft. Wel vertoont zich weder de eindvlag, zooals wij die bij het jonge mannetje in het midden van Juni waarnamen, en zij is, even als daar, slechts uit de takken van de buitenzijde gevormd, die evenwel, daar ook nu de vederen dicht bij den oorsprong elkander kruisen, die van de binnenzijde schijnen te zijn, maar nu is de vlag niet meer bruin, maar prachtig donkergroen met smaragdglans, en 25 millimeters lang. Aan het overig gedeelte van de schaft bemerkt men geen spoor van takken; zij is zwartachtig groen en heeft eene horlogeveerachtige elasticiteit, die de vederen van het eerste bruiloftskleed geheel missen. De schaft der vederen groeit tot het einde van Juni of het midden van Juli, te gelijk met de overige sieraden, totdat de bruiloftsdos zijne hoogste volkomenheid bereikt heeft. Zij is dan 160 millimeters lang, maar ook de vlag aan het einde is nog gewassen, en vormt nu eene 40 millimeters lange spiraal van meer dan $1\frac{1}{2}$ omgang.

De *Paradisien regia* verliest echter telken jare met de overige sieraden van den bruiloftsdos ook deze beide staartvederen, maar om ze ook telken jare op de hier beschreven wijs te vernieuwen.

Bij *Paradisea Wilsoni* en *speciosa* heeft waarschijnlijk geheel hetzelfde plaats, ofschoon ik daaromtrent niets bepaalds kan mededeelen, dewijl het materiaal, ofschoon belangrijk, toch nog niet geheel voldoende was. Zeker is het intusschen, dat ook bij deze beide soorten de staartvederen, even als bij *regia*, elkander kruisen, maar dat zij nooit eene vlag aan het einde hebben, en daarentegen aan de gansche schaft aan weerszijden korte takken staan. Bij *speciosa* is deze schaft alleen gebogen, maar bij *Wilsoni* beschrijft zij eene spiraal.

Wij kunnen nu uit de boven uiteengezette en beschreven feiten de volgende slotsom trekken:

1°. Men ziet aan de ontwikkeling der beide verlengde staartvederen bij de mannetjes van het eerste jaar, hoe de teeltkeus bij opvolging gewerkt heeft; daar toch die toestanden der ontogenie herhalingen zijn der phylogenie.

2°. Het is opmerkelijk dat deze vederen niet voor ieder bruiloftsgewaad die ontogenetische toestanden weder doorloopen moeten; de weg der ontwikkeling is verkort.

3°. De jonge mannetjes van het eerste jaar worden door de andere in pracht en sierlijkheid van het gevederte overtroffen. Derhalve zullen eerstgenoemde wel alleen bij uitzondering tot de paring geraken. Maar daar nu de oudere mannetjes niet alleen fraaier, maar ook tevens sterker en

rijker in ervaring zijn, is het eene voor de instandhouding en verbetering van het ras gunstige omstandigheid, dat juist zij zooveel mogelijk uitsluitend de taak der voortplanting vervullen.

4°. De paradijsvogels behooren tot die vogelsoorten wier mannetjes, bij het ophouden der werking van de teeltkeus, haar prachtig gevederte verliezen. Daar zij echter bij de vernieuwing van den bronsttijd den strijd om het loon der min op nieuw moeten aanvaarden, zoo moet ook dat prachtgevederte zich telkens op nieuw vormen.

5°. Sommige soorten (*papuana*, *apoda*) behouden zekere deelen van het bruiloftskleed, met name de gewijzigde staartvederen, het gansche leven door, andere (*rubra*) verwisselen deze deelen slechts eenmaal, nog andere eindelijk (*regia*, *speciosa*? *Wilsoni*?) verwisselen ze jaarlijks.

Leiden, April 1871.

DE PREANGER-HERVORMING.

De Indische dagbladen hebben ons dezer dagen bekend gemaakt met eene ordonnantie van den Gouverneur-Generaal van Ned. Indië dd. 13 April, die, te midden der vreeselijke gebeurtenissen die wij beleven, slechts weinig de aandacht van het publiek getrokken heeft, maar toch voor hem die in het lot der bevolking van ons Rijk van Insulinde belang stelt, van overgroot gewicht is, daar zij eene oude quaestie, die op den weg harer oplossing zonderlinge hinderpalen ontmoet heeft, eindelijk voor goed van de baan heeft geschoven en over het lot van honderd-duizenden beslist heeft. Die ordonnantie luidt als volgt.

IN NAAM DES KONINGS!

DE GOUVERNEUR-GENERAAL VAN NEDERLANDSCH-INDIË,

Den Raad van Nederlandsch-Indië gehoord:

Allen, die deze zullen zien of hooren lezen, Salut!

doet te weten:

Dat Hij, de machtiging ontvangen hebbende, om, in verband tot de vaststelling bij de wet der begrooting van Nederlandsch-Indië voor het jaar 1871, waarop de verschillende posten, betrekking hebbende tot de door het Opperbestuur voorgeschreven wijzigingen in het binnenlandsch bestuur in de residentie Preanger Regentschappen, bedoeld bij de ordonnantiën van 10 September 1870 (Staatsblad N°. 121, 122 en 123), onveranderd voorkomen, alsnu tot die wijzigingen over te gaan;

Lettende op de artikelen 20, 29, 31 en 33 van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië;

Heeft goedgevonden en verstaan:

Ten vervolge van de ordonnantie van 29 December 1870 (Staatsblad N°. 199) te bepalen, dat de ordonnantiën van 10 September 1870 (Staatsblad Nos. 121, 122 en 123) in werking zullen treden den 1sten Juni 1871.

En opdat niemand hiervan onwetendheid voorwende, zal deze in het Staatsblad van Nederlandsch-Indië geplaatst en, voor zooveel noodig, in de Inlandsche en Chineesche talen aangeplakt worden.

Gelast en beveelt voorts, dat alle hooge en lage collegiën en ambtenaren, officieren en justicieren, ieder voor zooveel hem aangaat, aan de stipte naleving dezer de hand zullen houden, zonder oogluiking of aanzien des persoons.

Gedaan te BUITENZORG, den 13den April 1871.

P. MIJER.

De Algemeene Secretaris,
VAN HARENCARSPÉL.

(Staatsblad No. 45.)

Deze ordonnantie roept ons eene reeks van feiten in het geheugen terug, die, zij mogen in veler oogen onbeduidend zijn in vergelijking met de groote schokken waardoor geheel ons werelddeel sedert bijna een jaar geteisterd is, echter voor Indië en Nederland van overwegend belang waren: de langdurige overwegingen omtrent de hervorming van het in de Preanger-regentschappen bestaande stelsel van bestuur; de uittrekking der posten van uitgaaf daarvoor gevorderd op de Indische begrooting voor 1871; de debatten in de Tweede Kamer daarover gevoerd, waarbij, toen de heer Insinger de vraag opwierp, of de Kamer niet reeds voor een *fait accompli* stond, de Minister verklaarde dat er *geen* koninklijk besluit ten aanzien van dit onderwerp bestond; de verrassende tijding, weinige dagen daarna uit Indië ontvangen, dat toch werkelijk de Gouverneur-Generaal, ingevolge *koninklijke machtiging*, de besluiten betrekkelijk de reorganisatie der Preanger-regentschappen had uitgevaardigd; het ontslag daarna door den heer de Waal gevraagd, wel is waar volgens zijn verklaring om redenen van gezondheid, maar toch naar alle waarschijnlijkheid niet buiten verband met de moeilijke positie waarin de handelingen van den Gouverneur-Generaal hem tegenover zijne verklaring gebracht hadden; zijn optreden, nog na het gevraagde ontslag, om de Indische Begrooting, door de Tweede Kamer aangenomen, ook in de Eerste te verdedigen; de wonderlijke discussie over de Preanger-hervorming en over de houding van Minister en Gouverneur-Generaal in die zaak, door dat lichaam gevoerd; de afstemming van de Indische begrooting, uitgaven in Indië, door de Eerste Kamer, wèl *naar aanleiding van*, maar toch niet *om* de Preanger-hervorming, en minder door bezwaren tegen die hervorming zelve, of door verontwaardiging over de dubbelzinnigheid van den Minister gemotiveerd, als door de zonderlinge vrees, dat bij aanneming 's Ministers opvolger, die wel eens eene andere meening omtrent die reorganisatie kon zijn toegedaan, te zeer door de beslissing der Kamer zou gebonden zijn; de schorsing van het besluit tot de reorganisatie der Preanger door den Gouverneur-Generaal, door de gedeeltelijke verwerping der begrooting noodzakelijk geworden, bij ordonnantie van 29 Dec. 1870

(Staatsbl. N°. 199)¹⁾; de ontbinding en val van het geheele Ministerie, meer of min in verband met de aftreding van den heer de Waal; de eindeloze ministeriële crisis, vooral ook te betreuren omdat zij een eindeloos uitstel der zoo noodige beslissing omtrent de Preanger-hervorming ten gevolge had; de eindelijke optreding van een derde Ministerie Thorbecke, met den heer van Bosse als Minister van Koloniën; de vernieuwde indiening der Indische begrooting, die nu alle stadiën zonder tegenspoed doorliep, en het daarvan naar Indië gezonden bericht, dat de onmiddellijke uitvaardiging van het bovengemeld besluit ten gevolge had.

Het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië heeft over al deze zaken zijne lezers slechts weinig onderhouden. Wel hebben wij herhaaldelijk, en nog het laatst in ons nummer van October 1870 door de opneming van eenige »bijdragen tot de kennis der Preanger-regentschappen», getracht hen met den abnormalen toestand van dat belangrijk gewest bekend te maken, en op de noodzakelijkheid der hervorming aan te dringen, maar de mededeeling en beoordeeling der gebeurtenissen van den dag, die met de uitvoering der lang voorbereide hervorming in verband stonden, hebben wij gemeend aan de dagbladpers te kunnen overlaten, die sedert de afschaffing van het dagbladzegel zulk eene groote ontwikkeling erlangd heeft. Wij hebben ons gevoelen over den Heer de Waal nooit ontveinsd, en achtten het ook nu niet noodig te verhelen, dat wij, hoe hij ook gepoogd hebbe de schuld van zich af en op den Gouverneur-Generaal te schuiven, noch een zekere roekelooze lichtvaardigheid in het verleenen der machtiging met vrijlating van het tijdstip der invoering, zonder dat de goedkeuring der vereischte uitgaven vooraf door de Vertegenwoordiging verleend was, noch een zekere verlegenheid bij het debat in de Tweede Kamer, die tot een onwaardige dubbelzinnigheid en onoprechtheid leidde, kunnen over het hoofd zien. Wij hebben meer-malen getoond dat wij met den heer Mijer al zeer weinig ophebben, en zouden er ook nu geen bezwaar in hebben gezien om te verklaren, dat hij, anders altijd peinzend, aarzelend en vreezend om te handelen, juist in dit geval, waar wachten tot alle struikelblokken waren weggeruimd,

¹⁾ Zij had plaats in de volgende bewoordingen:

„Is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk. Enz.

Ten tweede: Met wijziging in zooverre van het besluit van 10 Sept. 1870 N°. 16 (Staatsbl. N°. 124) te bepalen, dat de daarbij voorgeschreven maatregelen zullen ingaan op een nader in overeenstemming met de bevelen van het Opperbestuur vast te stellen tijdstip.”

Dit besluit is dus gesteld in de zekere verwachting dat de zaak zou terecht komen en geene intrekking zou noodig worden. Men begrijpt nu ook hoe de boven medegedeelde ordonnantie van 13 April 1871 een vervolg op die van 29 December 1870 kan genoemd worden.

verstandig en plichtmatig ware geweest, naar ons oordeel met lichtzinnige overhaasting was te werk gegaan. Wij zijn nooit groote bewonderaars geweest van het meerendeel der leden van de Eerste Kamer die door hunne stem tot de verwerping der Indische begroting en daardoor tot de schorsing der Preanger-hervorming hebben bijgedragen, en zouden er volstrekt niet tegen hebben opgezien om openlijk te zeggen, dat wij de motieven der verwerping belachelijk en de verwerping zelve, om de belangen die er door in de waagschaal werden gesteld, schier misdadig vonden. Maar toch hebben wij dat alles niet gezegd, omdat het reeds zoo dikwijls en zoo goed buiten ons gezegd was, dat wij er niets aan hadden toe te voegen, — gezegd lang voordat wij, die slechts eenmaal in de maand tot het publiek spreken, aan het woord konden komen.

Maar nu eindelijk na al die stribbelingen de Preanger-reorganisatie, spoediger nog dan wij verwachtten, haar beslag heeft gekregen, — nu de zegepraal der goede zaak, die zoolang zonder voordeel voor iemand werd tegengehouden, wijl ze geen partijbelang meer dienen kan schier onopgemerkt schijnt voorbij te gaan, — nu gevoelen wij behoefte om onze levendige vreugde daarover te kennen te geven, en een aanzienlijk en achtenswaardig deel der bevolking van het schoone Java geluk te wenschen met de terzijdestelling van toestanden, de opheffing van belemmeringen, die aan de ontwikkeling zijner welvaart in den weg stonden. Van elke hervorming op Java tot stand gebracht, van elke verbetering in den maatschappelijken toestand der Inlanders, werden altijd de Preanger-regentschappen uitgesloten, omdat daar die hervormingen en verbeteringen niet waren overeen te brengen met het stelsel, behoudens de door Daendels aangebrachte wijzigingen, schier onveranderd uit de dagen der Oost-indische Compagnie overgeerd. Wij blijven het betreuren, dat door de onvoorzichtigheden van den Minister en den Gouverneur-Generaal en de onverstandige eigenzinnigheid der Eerste Kamer aan de waardigheid en het gezag der Regeering zonder eenige noodzakelijkheid of plausibele reden zulk een schok is gegeven; wij blijven het betreuren dat de Preanger-man, die bij bedachtzamer handelwijze eenige maanden vroeger in het genot der hem toegedachte lotsverbetering had kunnen zijn, eerst op den dag waarop wij dit schrijven (1 Juni) de werking daarvan zal gaan ondervinden. Maar toch verheugen wij ons dat eindelijk eene bres geschoten is in die zoolang belegerde vesting van het behoud, »het Preanger-stelsel” genoemd, en dat zij op den dag van heden in handen der hervormers wordt overgeleverd. En zoo wij het al beklagen, dat de Preanger-man nog niet dadelijk alles verkrijgt waarop hij recht heeft, daarom, ook nu de reden voor eene mindere betaling zijner koffie dan elders op Java geheel is weggeruimd, hem toch nog een tijd lang met *f* 10 in plaats van *f* 13 per pikol schijnt te willen afschepen, wij twijfelen geen oogenblik of ook aan deze onbillijkheid zal spoedig een einde worden gemaakt, en dat citadelle-

tje waarin zich de behouders nog hebben teruggetrokken, zal spoedig voor een vernieuwden aanval bezwijken.

Maar er rust op ons nog eene andere verplichting, die namelijk van aan onze lezers de besluiten te doen kennen waardoor de nieuwe toestand der Preanger-regentschappen is geregeld. Steeds zijn wij gewoon geweest staatsstukken van bijzonder gewicht, die in het Staatsblad onder eene ontelbare menigte van onbeduidende administratieve beschikkingen bedolven liggen, in onze bladen op te nemen, ten einde er de aandacht op te vestigen en hunne algemeene bekendheid te bevorderen. Te meer achten wij dit wenschelijk, daar, in Nederland althans, de Indische Staatsbladen slechts in handen van weinigen komen, en waarschijnlijk zelfs onder de leden onzer wetgevende macht velen zijn die zich gaarne zullen willen herinnerd zien, welke de uitkomsten zijn van den maatregel dien zij hebben tegengewerkt of bevorderd. Het Tijdschrift moet zooveel mogelijk ook een repertorium zijn van al het wezenlijk belangrijke dat op het gebied der Regeering van Nederlandsch-Indië plaats grijpt. Het is daarom dat wij hier de tijdelijk geschorste besluiten van 10 Sept. 1870 textueel mededeelen, op het oogmerk dat daaraan volledige werking is verzekerd.

IN NAAM DES KONINGS!

DE GOUVERNEUR-GENERAAL VAN NEDERLANDSCH-INDIË,

Den Raad van Nederlandsch-Indië gehoord:

Allen, die deze zullen zien of hooren lezen, Salut!

doet te weten:

Dat Hij, uitvoering willende geven aan de machtiging door den Koning verleend tot het brengen van wijzigingen in het binnenlandsch bestuur in de Residentie Preanger-Regentschappen;

Lettende op de artikelen 20, 29, 31 en 33 van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië;

Heeft goedgevonden en verstaan:

Art. 1. De volgende afdeelingen in de Residentie Preanger-Regentschappen worden bestuurd door Adsistent-residenten, ondergeschikt aan den Resident:

a. De afdeeling Tjiandjoer, hoofdplaats Tjiandjoer, bestaande uit de districten: Maleber, Tjipoetri, Tjibagoeng, Tjikalong, Bajabang, Pesser, Tjikondang, Djampang-Wetan en Tjidammar.

b. De afdeeling Soekaboemi, hoofdplaats Soekaboemi, bestaande uit de districten: Goenong-Parang, Tjimagi, Tjiheulang, Tjitjoeroek, Plaboean, Djampang-Tengah en Djampang-Koelon, allen behoorende tot het regentschap Tjiandjoer.

c. De afdeeling Tjitjalengka, hoofdplaats Tjitjalengka, bestaande uit de districten: Tjitjalengka, Timbanganten, Tjikemboelan, Baloeboer-

Limbangan, Madjalaja en Tjipedjeh, allen behoorende tot het regentschap Bandung.

d. De afdeeling Soemedang, hoofdplaats Soemedang, bestaande uit de districten: Soemedang, Tandjoeng-sari, Tjibeurum, Tjongeang, Dermawangi en Dermaradja.

e. De afdeeling Tassik-Malaja, hoofdplaats Tassik-Malaja, bestaande uit de districten: Tassik-Malaja, Malambong, Tjiawi, Indihiang, Singaparna, allen behoorende tot het regentschap Soemedang.

f. De afdeeling Limbangan, hoofdplaats Garoet, bestaande uit de districten: Soetji, Panembong, Wanaradja, Wanakarta, allen behoorende tot het regentschap Limbangan.

g. De afdeeling Soekapoera, hoofdplaats Manondjaja, bestaande uit de districten: Passir-Pandjang, Bandjar, Kwassen, Kalipoetjang, Tjikemboelan, Pargi, Tjidjoelang, Mandala en Paroeng.

h. De afdeeling Soekapoera-Kollot, hoofdplaats Mangoenredja, bestaande uit de districten: Panjeredan, Karang, Salatjae, Tradjoe, Batoe-Wangi, Nagara en Kandang-Wessi, allen behoorende tot het regentschap Soekapoera,

(blijvende de afdeeling Bandung, hoofdplaats Bandung, bestaan uit de districten: Oedjoeng-Broeng-Koelon, Oedjoeng-Broeng-Wetan, Bandjaran, Koppo, Tjisondari, Ronga, Tjilokottot, Radja-Mandala, Tjihea en Gandasoli, onder het rechtstreeksch bestuur van den Resident).

Art. 2. De hoofdplaatsen Tjiandjoer, Bandung en Garoet, thans afzonderlijk beheerd door zelfstandige onder-districtshoofden (tjamats), worden ingedeeld bij en vereenigd met de districten Maleber, Oedjoeng-Broeng-Koelon en Soetji, waartoe zij eigenaardig behooren.

Art. 3. Deze ordonnantie treedt in werking met den eersten Januari 1871.

En opdat niemand hiervan onwetendheid voorwende, zal deze in het Staatsblad van Nederlandsch-Indië geplaatst en, voor zooveel noodig, in de Inlandsche en Chineesche talen angeplakt worden.

Gelast en beveelt voorts, dat alle hooge en lage collegiën en ambtenaren, officieren en justiciëren, ieder voor zooveel hem aangaat, aan de stipte naleving dezer de hand zullen houden, zonder oogluiking of aanzien des persoons.

Gedaan te Batavia, den 10den September 1870.

P. MIJER.

De Algemeene Secretaris,

VAN HARENCARSPEL.

(Staatsblad n°. 121.)

IN NAAM DES KONINGS!

DE GOUVERNEUR-GENERAAL VAN NEDERLANDSCH-INDIË,
Den Raad van Nederlandsch-Indië gehoord;
Allen, die deze zullen zien of hooren lezen, Salut!
doet te weten:

Dat Hij, verdere uitvoering willende geven aan de machtiging des Konings tot het brengen van wijzigingen in het stelsel van bestuur der residentie Preanger-Regentschappen, en het in verband met die wijzigingen noodzakelijk achtende voor dat gewest van toepassing te verklaren de voorschriften, vervat in Staatsblad 1867, Nos 122, 123, 124 en 155;

Lettende op de artikelen 20, 29, 31 en 33 van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië;

Heeft goedgevonden en verstaan:

Art. 1. Het aan de Regenten in de Preanger-Regentschappen tot dus ver gelaten recht van belastingheffing in geld, in producten en in arbeid, zoomede de algemeene dienstbaarheid der Inlandsche bevolking (ngawoela) aan de hoofden en aanzienlijken des lands of andere personen, zijn afgeschaft.

Art. 2. Op de Preanger-Regentschappen zijn toepasselijk de ordonnantiën van 26 September 1867 (Staatsblad Nos. 122, 123 en 124), en het besluit van 22 November 1867, No. 36 (Staatsblad no. 154).

Art. 3. In de residentie Preanger-Regentschappen worden, behalve de thans voor rekening van den Staat werkende belastingen, de volgende geheven:

- a. op de rijstcultuur,
- b. op het bedrijf, en
- c. op het slachten van rundvee en buffels.

Het bedrag en de wijze van aanslag en invordering dezer belastingen worden afzonderlijk geregeld.

Art. 4. Deze ordonnantie treedt in werking met den eersten Januari 1871.

En opdat niemand hiervan onwetendheid voorwende, zal deze in het Staatsblad van Nederlandsch-Indië geplaatst en, voor zooveel noodig, in de Inlandsche en Chineesche talen aangeplakt worden.

Gelast en beveelt voorts, dat alle hooge en lage collegiën en ambtenaren, officieren en justiciëren, ieder voor zooveel hem aangaat, aan de stipte naleving dezer de hand zullen houden, zonder oogluiking of aanzien des persoons.

Gedaan te Batavia, den 10den September 1870.

P. MIJER.

De Algemeene Secretaris,
 VAN HARENCARSPÉL.

(Staatsblad no. 122.)

IN NAAM DES KONINGS!

DE GOUVERNEUR-GENERAAL VAN NEDERLANDSCH-INDIË,

*Den Raad van Nederlandsch-Indië gehoord;**Allen, die deze zullen zien of hooren lezen, Salut!**doet te weten:*

Dat Hij, het in verband met de wijziging van het binnenlandsch bestuur in de residentie Preanger-Regentschappen noodzakelijk achtende te voorzien in de leemten, welke met opzicht tot politie en justitie zullen ontstaan ten gevolge der omstandigheid, dat eenige regentschappen uit meer dan ééne afdeeling zullen bestaan;

Lettede op de artikelen 21, 29, 31 en 33 van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië, artikel 4 van het Koninklijk besluit van 16 Mei 1846, No. 1 (Staatsblad 1847, No. 23), artikel 82 van het Reglement op de rechterlijke organisatie en het beleid der justitie in Nederlandsch-Indië, artikelen 52 en 53 mitsgaders titel IV, V en VI van het Reglement op de uitoefening der politie, de burgerlijke rechtspleging en de strafvordering onder de Inlanders en met dezen gelijkgestelde personen;

Heeft goedgevonden en verstaan:

Onder nadere goedkeuring des Konings te bepalen, als volgt:

Art. 1. In de adsistent-residentiën der Residentie Preanger-Regentschappen, waar een patih den betrokken Regent vertegenwoordigt, zijn, met opzicht tot de politie en justitie, alle voorschriften van het Reglement op de uitoefening der politie, de burgerlijke rechtspleging en de strafvordering onder de Inlanders en met dezen gelijkgestelde personen op Java en Madura, waarin sprake is van een Regent, op zoodanigen patih van toepassing.

Art. 2. Het regentschapsgerechtigd in die regentschappen der Preanger-Regentschappen waartoe meer dan ééne adsistent-residentie behooren, houdt zijne zittingen op de hoofdplaats van elke dezer afdeelingen.

Art. 3. Deze ordonnantie treedt in werking met den 1sten Januari 1871.

En opdat niemand hiervan onwetendheid voorwende, zal deze in het Staatsblad van Nederlandsch-Indië geplaatst en, voor zooveel noodig, in de Inlandsche en Chineesche talen aangeplakt worden.

Gelast en beveelt voorts, dat alle hooge en lage collegiën en ambtenaren, officieren en justiciëren, ieder voor zooveel hem aangaat, aan de stipte naleving dezer de hand zullen houden, zonder oogluiking of aanzien des persoons.

Gedaan te Batavia, den 10^{den} September 1870.

P. MIJER.

De Algemeene Secretaris,

VAN HARENCARSPHEL.

(Staatsblad no 123.)

EXTRACT uit het Register der besluiten van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.

(Staatsblad No. 124.)

Gelezen de missive van den Minister van Koloniën van den 29sten Juni 1870, Lt. Aaz, No. 22/906;

De raad van Nederlandsch-Indië gehoord;

Is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk, Enz.;

Ten Derde: Krachtens machtiging des Konings, met ingang van 1 Januari 1871, te bepalen als volgt:

1°. Het Europeesch bestuur in de residentie Preanger-Regentschappen wordt vastgesteld, als volgt:

a. Personeel ter hoofdplaats:

Een resident, op een traktement van f 1250 's maands en verdere inkomsten, bepaald bij art. 4 §§ Da. 2 en Db. 1 van Staatsblad 1866, No. 6, of te zamen	f 19,200 's jaars.
Een personeele toelage aan den resident van . . . »	3,000 »
Een adsistent-resident der 2de klasse »	7,200 »
Een secretaris »	6,000 »
Een eerste commies »	3,600 »
Een tweede » »	2,400 »
Twee derde commiezen »	3,600 »
Klerken en inlandsche schrijvers »	6,500 »
Een hoofdpasser, op f 240, en 10 oppassers op f 144 's jaars »	1,680 »
Schrijfbehoeften »	800 »
	f 53,980 »

En voorts:

b. Acht adsistent-residenten der tweede klasse, op de gewone inkomsten, en met het personeel enz., bedoeld bij art 4 § B'6 van Staatsblad 1866, No. 6, als van Tjiandjoer, Soekaboemi, Tjitjalengka, Soemedang, Tassik-Malaja, Limbangan, Manondjaja en Soekapoera Kollot, of acht maal f 12,180. f 97,440.

c. Ambtenaren van de landelijke inkomsten en cultures, op de gewone inkomsten, als:

5 controleurs der 1 ^{ste} klasse f 4,800	f 24,000.
5 id. » 2 ^{de} » » 3,600 »	18,000.
8 Ambtenaren ter beschikking » 2,700 »	21,600.
Reiskosten van 10 controleurs » 600 »	6,000.
10 inlandsche schrijvers . . . » 180 »	1,800.
10 boodschappers » 120 »	1,200.
	f 72,600.

2°. Het inlandsch personeel in de Preanger-Regentschappen wordt samengesteld, als volgt:

- 5 regenten,
- 9 patih's,
- 5 mantri's kabupaten,
- 1 hoofddjaka,

1 adjunct id.
 8 djaksa's,
 8 adjunct id.,
 5 hoofdpanghoeloe's,
 4 panghoeloe's,
 63 districtshoofden,
 150 onder- id.,
 9 ondercollecteurs,
 50 mantri's voor de waterleidingen,
 82 inlandsche schrijvers,
 652 oppassers,
 onder aanteekening:

a dat aan elken regent, aan elken buiten de hoofdplaats van het regentschap bescheiden patih, aan elken hoofddjaksa, ondercollecteur en districtshoofd een schrijver wordt toegevoegd.

b. dat de regenten, hoofddjaksa's en djaksa's over zes, de buiten de hoofdplaats van het regentschap bescheiden patih's en de districtshoofden over vier, en de onder-districtshoofden over twee oppassers ieder kunnen beschikken, met vrijlating aan den resident om deze verdeling zoodanig te wijzigen, als met de belangen van den dienst is overeen te brengen.

3°. Alle andere inlandsche hoofden en beambten, behalve de dorpsbestuurders, bij het vorig artikel niet genoemd, aan wie eenige macht of gezag over de bevolking is opgedragen, worden afgeschaft.

4°. De koffie-procenten, toekomende aan inlandsche hoofden beneden den rang van regent, worden in de residentie Preanger-Regentschappen uitbetaald op den voet voor het overig deel van Java vastgesteld bij het besluit van den 21sten Augustus 1850 (Staatsblad No. 24), met dien verstande, dat het voor de speciale geëmployeerden bij deze cultuur, welke in deze residentie niet bestaan, bestemde aandeel zal worden uitgekeerd aan de onderdistrictshoofden.

5°. Aan de Preanger regenten worden in vervanging van hunne tegenwoordige inkomsten, persoonlijk, zoolang zij in die betrekking door het Gouvernement gehandhaafd worden, de volgende betalingen toegelegd, als:

a. aan radhen toemenggoeng Prawira di Redja, regent van Tjiandjoer, een traktement van f 20,000 en eene personeele toelage van f 24,000, te zamen f 44,000 's jaars;

b. aan radhen adhipati Wira Nata Koesoema, regent van Bandung, een traktement van f 20,000 en een personeele toelage van f 24,000, te zamen » 44,000 »

c. aan radhen adhipati Soeria Koesoema Adhi Nata, regent van Soemedang, een traktement van f 20,000 en eene personeele toelage van f 24,000 te zamen » 44,000 »

d. aan radhen adhipati Soeria Nata Kasoema, regent van Limbangan, een traktement van . . » 20,000 »

e. aan radhen toemenggoeng Wira Adég Daha regent van Soekapoera, een traktement van . . » 20,000

zoomede aan allen f 1 voor elken pikol koffie uit hunne regentschappen aan het Gouvernement geleverd, behoudens een maximum:

voor Tjiandjoer	f 30,000.
» Bandong	» 82,000.
» Soemedang	» 30,000.
» Limbangan	» 10,000.
» Soekapoera	» 6,000.

Te zamen 158,000 s' jaars;

met bepaling, dat bij opvolging in hunne ambten de inkomsten der nieuwe titularissen nader zullen worden vastgesteld.

6°. Aan te teekenen, dat het Gouvernement zich voorbehoudt de exploitatie der vogelnestklippen in de Preanger-Regentschappen aan particulieren af te staan.

7°. De bezoldigingen uit 's Lands kas van het inlandsch personeel beneden den rang van regent, daaronder ook begrepen het overig personeel in de Preanger Regentschappen, niet uitdrukkelijk in § 2 van dit artikel genoemd, worden vastgesteld op de jaarlijksche sommen, bij art. 4 van het besluit van den 26sten September 1867, No. 1 (Staatsblad no. 125), voor de verschillende ambten of bedieningen aangewezen; terwijl de bezoldiging der aan de buiten de hoofdplaats van het regentschap bescheiden patih's toegevoegde schrijvers wordt vastgesteld voor elk op f 30 's maands.

8°. De Mohammedaansche geestelijkheid in de residentie Preanger Regentschappen onthoudt zich van bemoeiing met de bewatering der velden en alles wat tot den rijstbouw betrekking heeft.

De regenten zorgen, in verband met art. 17 hunner instructie (Staatsblad 1867 No. 114), dat de Mohammedaansche priesters zich geenerlei macht of gezag aanmatigen over de materiële belangen der bevolking, dat de opbrengsten aan de geestelijkheid blijven binnen de grenzen door hunne godsdienstleer voorgeschreven, en dat de inning daarvan geschiede buiten eenige tusschenkomst of inmenging van het inlandsch bestuur.

9°. Met wijziging in zoo ver van art. 1 van het besluit van den 5^{den} Januari 1870 No. 3 (Staatsblad No. 3), den inkoopsprijs der in de residentie Preanger-Regentschappen door de bevolking aan het Gouvernement geleverd wordende koffie voorshands te bepalen op f 10 (tien gulden) voor den pikol van 100 katti's;

onder voorbehoud om die som nader te verhoogen tot het bedrag voor de overige Gouvernementslanden vastgesteld.

Ten vierde: Met uitbreiding van het besluit van den 30sten October 1867 No. 20 (Staatsblad No. 98) er in toe te stemmen, dat tot het afdoen der zaken, bedoeld bij art. 108 van het Reglement op de rechterlijke organisatie en het beleid der justitie in Nederlandsch-Indië, door den resident der Preanger-Regentschappen zittingen worden gehouden op de hoofdplaatsen der nieuwe afdeelingen van dat gewest.

Ten vijfde: Aan het lid van den Raad van Nederlandsch-Indië, den heer O. van Rees, eene zending op te dragen naar de Preanger-Regentschappen, ten einde de uitvoering der hierboven voorgeschreven maatregelen te leiden en daartoe na raadpleging, voor zoo veel noodig, van het hoofd van gewestelijk bestuur en de regenten aldaar, zoodanige voorstellen te doen, of onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal zoodanige beschikkingen te nemen, als vereischt worden.

Ten zesde: Aan der Gouvernements-commissaris, den heer O. van Rees, als secretaris toe te voegen E. D. Levyssohn Norman, controleur der eerste klasse bij de landelijke inkomsten en cultures.

Afschrift, enz.

Ter ordonnantie van den Gouverneur-Generaal:
De Algemeene Sekretaris,
 VAN HARENCARSPÉL.

Bij al deze stukken voegen wij thans nog eene ordonnantie tot regeling der heffing van de landrente, beter hier belasting op de rijstcultuur genoemd, die gelijktijdig met het besluit tot nadere bepaling van den tijd der invoering van de organisatie is verschenen, en met de overige hervormingsmaatregelen één geheel uitmaakt.

IN NAAM DES KONINGS!

DE GOUVERNEUR-GENERAAL VAN NEDERLANDSCH-INDIË,

Den Raad van Nederlandsch-Indië gehoord;

Allen, die deze zullen zien of hooren lezen, Salut!

doet te weten:

Dat Hij, willende overgaan tot de vaststelling van het bedrag en van de wijze van aanslag en invordering van de belasting op de rijstcultuur, die, krachtens de ordonnantie van 10 September 1870 (Staatsblad No. 122), zal worden ingevoerd in de residentie Preanger-Regentschappen;

Lettende op de artikelen 20, 29, 31 en 33 van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië;

Heeft goedgevonden en verstaan:

Met intrekking van art. 2 van het besluit van 7 Decemher 1845, No. 2, waarbij bepaald is, dat de bevolking der landen Soekaboemi en Tjipoetri in de Preanger-Regentschappen de door haar verschuldigde landrente (tjoeké) voortaan in padi zal moeten voldoen, te bepalen als volgt:

Art 1. Aan de belasting op de rijstcultuur is onderworpen het product van de met padi beplante gronden in de residentie Preanger-Regentschappen, onverschillig of meer dan één padi-oogst in elk jaar verkregen is.

Art. 2. Van belasting is vrijgesteld de padi verkregen:

- a. van nieuw ontgonnen natte rijstvelden (sawah's), die nog geen drie jaren in gebruik zijn geweest;
- b. van gronden, die bruto minder opbrengen dan vijf pikols per bouw van vijf honderd vierkante Rijulandsche roeden;
- c. van gronden in gebruik bij de bevolking en hoofden der zoogenaamde perdikan-dessa's, alsmede van de dessa's uitsluitend bestemd tot bewaking van de graven van voorouders van vorsten, regenten en

andere inlandsche grooten, of van tempels en andere in de oogen der inlandsche bevolking heilige plaatsen.

Art. 3. De belasting bedraagt vooreerst drie twintigsten, om later geleidelijk te worden opgevoerd tot een vijfde van de geschatte waarde der opbrengst van de met padi beplante gronden.

De Gouverneur-Generaal regelt bij algemeene verordening den tijd en den voet, waarop die verhooging zal worden toegepast.

Art. 4. De opbrengst van padi wordt geschat naar de vooruitzichten van het te veld staande gewas, in verband met den gemiddelden oogst van de drie laatste jaren.

Indien de vooruitzichten een meerderen of minderen oogst beloven van meer dan twintig ten honderd boven of beneden dat gemiddelde, of indien de belastingschuldige met de schatting geen genoegen neemt, wordt de werkelijke opbrengst geconstateerd en tot grondslag genomen.

Gelijke opnemng van de werkelijke opbrengst heeft plaats voor het product van nieuw ontgonnen sawah's, dat, na drie jaren van belasting ten behoeve van de regenten of van den Staat te zijn vrijgesteld, voor het eerst in de belasting op de rijstcultuur valt.

Van de alzoö bepaalde gemiddeld of werkelijk verkregen hoeveelheid natte padi wordt twintig ten honderd voor indroging afgetrokken en de belasting berekend over de overblijvende tachtig ten honderd.

Art. 5. De belasting wordt opgebracht in geld en tot dat einde de waarde der padi berekend naar den gemiddelden marktprijs voor elke dessa of voor elk onderdistrict of district, wanneer de daarin liggende dessa's in nagenoeg gelijke omstandigheden verkeeren, door den resident jaarlijks aan te wijzen.

Art. 6. De aanslag in de belasting geschiedt individueel over de door iederen grondbezitter verkregen padi.

Art. 7. De aanslag wordt in elk onder-district voorbereid door eene commissie, samengesteld uit den controleur (het districts- of het onderdistrictshoofd) en het hoofd en twee oudsten der betrokken dessa, of, bij verhindering, dan wel zoo er meer commissiën noodig zijn, uit zoodanige ambtenaren en hoofden als daartoe door den resident aangewezen worden.

Van den voorloopigen aanslag wordt eene schriftelijke opgaaf ter hand gesteld aan het dessahoofd en door diens zorg onverwijld aan de belastingschuldigen kennis gegeven.

Daarna wordt op bepaalde dagen, gedurende ééne maand, aan de belastingschuldigen de gelegenheid aangeboden om, op de hoofdplaats van elk district of onder-district, hunne bezwaren tegen den voorloopigen aanslag in te brengen bij den controleur en het districtshoofd, die ze trachten op te lossen.

De onopgeloste bezwaren worden onderworpen aan de beslissing van den adsistent-resident en den regent of den buiten de hoofdplaats van het regentschap bescheiden pátih.

Ingeval van verschil van gevoelen, of wanneer de belastingschuldigen met de beslissing geen genoegen nemen, wordt de zaak onderworpen aan de eind-uitspraak van den resident.

Art. 8. De resident stelt den legger van den aanslag districts- of onderdistrictsgewijze vast, voor het gansche gewest.

Uiterlijk binnen ééne maand na de vaststelling wordt aan elken belastingschuldige een aanslagbiljet uitgereikt.

Aan het dessahoofd wordt binnen hetzelfde tijdvak een kohier uitgereikt, waarin de namen van de belastingschuldigen en de sommen waarvoor zij zijn aangeslagen, vermeld zijn.

Een uittreksel uit den legger, voor zooveel elk onder-district betreft, ligt voor iederen belastingschuldige ter inzage bij den controleur, het districtshoofd en de onder-districtshoofden.

Het dessahoofd is verplicht aan ieder belastingschuldige, die het verlangt, inzage te verleen van het kohier der belasting.

De modellen van legger, kohier en aanslagbiljet worden door den Gouverneur-Generaal vastgesteld.

Art. 9. De belasting wordt geïnd door het dessahoofd, dat van elke betaling aanteekening houdt op het dessakohier en op het aanslagbiljet van den betrokken belastingschuldige.

Maandelijks of zoodra de ontvangen gelden meer dan vijftig gulden belooopen, stort het dessahoofd die bij den ondercollecteur.

Hij geniet voor de inning acht ten honderd van de geïnde som. Het bedrag daarvan wordt hem bij elke storting door den ondercollecteur uitgekeerd.

De storting en verantwoording der belasting door de ondercollecteurs worden nader geregeld.

Art. 10. Vóór den 20sten December moet ieder belastingschuldige zijne belasting geheel hebben voldaan.

Art. 11. De tijdstippen voor de verschillende verrichtingen van den voorloopigen aanslag worden door den resident bepaald.

Art. 12. De Gouverneur-Generaal kan in buitengewone gevallen van groot misgewas, of bij het bestaan van andere buitengewone en gewichtige redenen, geheele of gedeeltelijke vrijstelling van belasting verleen.

Van elke vrijstelling wordt aanteekening gehouden in den legger van den aanslag, in de daarvan gemaakte uittreksels en in het dessakohier.

Art. 13. Het verduisteren of het aan hunne bestemming onttrekken van de wegens verschuldigde belasting geïnde gelden door de dessahoofden of ondercollecteurs wordt gestraft als landsdieverij.

Art. 14. Deze verordening treedt in werking, den eersten Juni 1800 en en zeventig.

En opdat niemand hiervan onwetendheid voorwende, zal deze in het Staatsblad van Nederlandsch-Indië geplaatst en voor zooveel noodig in de Inlandsche en Chineesche talen aangeplakt worden.

Gelast en beveelt voorts, dat alle hooge en lage collegiën en ambtenaren, officieren en justiciëren, ieder voor zooveel hem aangaat, aan de stipte naleving dezer de hand houden, zonder oogluiking of aanzien des persoons.

Gedaan te BUITENZORG, den 13den April 1871.

P. M I J E R.

De Algemeene Secretaris

VAN HARENKARSPEL.

Wij besluiten dit artikel met de mededeeling van de tijding, dat volgens een bij de Regeering van den Gouverneur-Généraal ontvangen telegram van 1 Juni, de Gouvernements-Commissaris in de Preanger Regentschappen bericht, dat zich tegen de invoering der reorganisatie in dat gewest geene moeilijkheden voordeden, dat overal medewerking werd ondervonden, dat geen spoor van tegenstand of ontevredenheid was voorgekomen, en dat op sommige plaatsen de eerste koffie op plechtige wijze met muziek was ingeleverd.

DE DJAKAT.

Meermalen reeds heb ik in dit Tijdschrift onderwerpen ter sprake gebracht, behorende tot het gebied der »Godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken,» zooals onze wetten en verordeningen het noemen, en wat wellicht ruim zoo goed zou worden aangeduid door den naam van »inlandsch recht.» Bij het onderwijs van dit vak aan de Rijksinstelling voor de opleiding van Indische ambtenaren stuit ik gedurig op moeilijkheden, die niet in die mate zouden bestaan indien altijd en overal in onze Oostindische bezittingen de voorschriften van den Islam goed gekend waren en getrouw werden opgevolgd. Wel levert ook de studie van het zuivere Mohammedaansche recht nog menige zwarigheid op, maar het ontbreekt daarvoor althans niet aan ruime hulpmiddelen, en met de toenemende kennis der Arabische taal en letterkunde is in de laatste jaren ook veel licht over het recht van den Islam opgegaan. Maar ieder die eenigszins met onze Indische bezittingen bekend is, weet dat er tal van gebruiken bestaan, die uit de vroegere hetzij, oorspronkelijk Polynesische, hetzij door de Hindoe's ingevoerde instellingen en begrippen afkomstig, met de later aangebrachte en aan de massa uiterst gebrekkig bekende voorschriften van den Islam een verwarden mengelklomp vormen, een doolhof waarvoor de leidende draad dikwijls te vergeefs wordt gezocht. Niet om te weten wat, volgens de voorschriften van den door schier alle eenigszins meer beschaafde volken van Insulinde omhelsden en gehuldigen Islam, daar als recht *behoorde* te gelden, is de moeilijkheid; maar om te weten welke gebruiken daar *werkelijk* gelden, in hoever de voorschriften van den Islam daar werkelijk gekend en opgevolgd worden en in hoever daarvan wordt afgeweken, en welke begrippen en instellingen van anderen oorsprong er in de praktijk mede zijn gemengd. Veel kan men hieromtrent in allerlei geschriften verspreid aangeteekend vinden; maar het kost

grootte moeite en inspanning dat alles bijeen te brengen; niet alles wat men vindt is te vertrouwen, daar het dikwijls uit zeer onzuivere bronnen gevloeid is; en daar het nog schier geheel ontbreekt aan geschriften die eenig onderwerp van dit gebied samenhangend en systematisch behandelen, is het een lastige taak, die verspreide berichten inéén te zetten, en blijven bij de poging om er een geheel van te maken, scheuren en gapingen over. Tal van vragen die zich voordoen, moeten voor alsnog onbeantwoord blijven, en de oplossing van den tijd en voortgezet onderzoek wachten.

Wanneer ik dan ook het nu en dan gewaagd heb zaken tot dit gebied behorende, zooals den Javaanschen adel, den Heiligen oorlog, de Vrouwenregeeringen, de Verpanding van akkers, sommige quaestiën omtrent het grondbezit, in dit Tijdschrift te behandelen, dan is het niet geschied in de meening dat ik in staat was een afgerond geheel te leveren; maar juist om te beter te doen inzien wat aan onze kennis ontbreekt, en om aanmerkingen en mededeelingen uit te lokken, die tot een juister oordeel en juistere kennis konden leiden. Niet altijd is deze poging zonder vrucht gebleven, en ik geloof dat de jongste jaargangen van dit Tijdschrift, minder nog door mijne opstellen, dan door de bedenkingen en aanvulling die ze hebben uitgelokt, wezenlijk tot vermeerdering onzer kennis van de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken hebben bijgedragen.

Het is mijn voornemen thans wederom de aandacht bij een onderwerp van dezen aard te bepalen, en eenige opmerkingen mede te deelen omtrent eene soort van belasting van Mohammedaanschen oorsprong, in den Indischen Archipel doorgaans aan de priesters opgebracht en door hen geadministreerd, en die er onder den eenigszins verbasterden naam van *Djakat* bekend is. De aanleiding om thans bepaaldelijk dat onderwerp te behandelen, is vooral gelegen in de discussiën over de Preanger-hervorming die in de Kamers onzer Vertegenwoordiging hebben plaats gehad. Het is bij die gelegenheid gebleken, dat weinigen van den waren aard dier belasting aan de geestelijkheid een goed begrip hadden, en dat hunne misvattingen bezwaren tegen de beoogde hervorming deden opperen, die in werkelijkheid niet dat gewicht hadden dat er aan werd toegekend. Dit gaf mij reeds aanleiding om in de Akademie van Wetenschappen eenige mededeelingen over dit onderwerp te doen, waarvan ik echter slechts een beknopt uittreksel in de notulen heb doen opnemen. Ik achtte dit stuk nog niet rijp om in de »Verslagen en Mededeelingen» van dat wetenschappelijk lichaam te worden opgenomen, en oordeelde dit te minder gepast, daar het later, zoo ik hoop tot meerdere volkomenheid gebracht, deel zal kunnen uitmaken, niet — zooals ik tot mijne verbazing in het verslag omtrent mijne mededeelingen in onderscheidene dagbladen las — in mijn werk »Insulinde», dat eene vertaling is der reizen van Wallace in den Indischen Archipel; maar van een werk over het »inlandsch recht», dat

ik, indien mij nog eenige jaren levens gegund wordeu, eenmaal hoop in het licht te geven. Hetzelfde doel waarmede ik de mededeeling in de Akademie deed, is ook het doel van het tegenwoordig opstel, waarvoor ik reeds van de mij daar gemaakte opmerkingen heb partij getrokken: het uitlokken van bedenkingen en berichten die tot eene betere kennis van het onderwerp kunnen leiden.

Djakat, of, zooals men in de Soendalanden uitspreekt, *djèkat*, terwijl de Makassaren daarvan *djakka* hebben gemaakt, en de Maleiers, althans in het schrift, den Arabischen vorm doorgaans onveranderd behouden, is een verbastering van het Arabische *zakáh*, waarvan de finale *h* onder sommige omstandigheden in *t* overgaat. In de talen van den Archipel wordt gewoonlijk de Arabische *za* in *dj* (*djim*) veranderd, terwijl de finale *h* er doorgaans door de *t* vervangen wordt. In het Makassaarsch evenwel, dat geen gesloten lettergrepen duldt, tenzij ze op een neusklank eindigen, is die *t* weder weggeworpen.

Het woord *zakáh* heeft in het Arabisch dikwijls eene onregelmatige spelling (met de letter *wau* in plaats van *alef* vóór de finale *h*), die aan zijn Arameeschen oorsprong herinnert. Het woord is klaarblijkelijk aan de Arameesch-sprekende Joden ontleend en beteekende bij hen ongeveer hetzelfde als *tsedaqah*, waarmede het verwisseld werd. In *tsedaqah* lag oorspronkelijk het begrip van *rechtvaardigheid*, in *zakáh* van *zedelijke reinheid*, maar beide woorden schijnen allengs de beteekenis gekregen te hebben van een *liefdedaad*, een *aalmoes*, als, naar de begrippen der Semieten, de beste uitdrnkking van een rechtgeaard gemoed. In den Koran worden de beide woorden in dezen zin door elkander gebruikt, en indien de voorschriften van dit boek niet door de latere bepalingen der rechtsgeleerden nader bepaald en omschreven waren, zou men beide woorden met *aalmoes* kunnen vertalen. Thans echter moeten die woorden wèl onderscheiden worden. Het woord *tsèdaqah* of *tsadaqah* (waaruit het Javaansche *sidekah* met de speciale beteekenis van *offer* of *offermaaltijd* is ontstaan) heeft de beteekenis van *aalmoes*, van eene *vrijwillige liefdegave*, behouden. Zulke aalmoezen worden als een hoogst verdienstelijk werk beschouwd, maar niemand wordt er toe verplicht geacht; óf en wat men geven wil is aan elks geweten of plichtgevoel overgelaten. Anders de *zakáh*. Deze is men allengs gaan beschouwen als eene verplichte opbrengst, als eene naar vaste regelen en tot een beprald bedrag in te vorderen belasting, ofschoon die dan ook oorspronkelijk vooral tot ondersteuning van behoeftigen bestemd was en zelden met fiscale gestrengheid is ingevorderd. De

zakáh werd een *verplichte* aalmoes, een *armementax*; zij werd vereenzelvigd met eene andere oud-Semietische instelling, de afzondering van een tiende der opbrengst van de akkers tot Gode gevallige doeleinden, die wij ook bij de Israëlieten aantreffen, en waaromtrent wij in het midden laten of zij bij de Arabieren ook navolging van de Joden was, dan of ze als gemeenschappelijke instelling der oude Semieten moet beschouwd worden. In de wettelijk geregelde *zakáh* komt het karakter van tiend gedeeltelijk nog zeer duidelijk voor den dag, en zelfs in het Javaansch wordt de *zakáh* van de veldvruchten, gelijk zij werkelijk een tiende bedraagt, zoo ook dikwijls door het aan het Arabisch ontleende *oesoer* ('oesjr), dat *tiend* beteekent, aangeduid. Wanneer wij thans *zakáh* door *aalmoes* vertaalden, zou dit slechts tot verwarring van begrippen leiden. Vele nieuwere schrijvers vertalen het door *zuivering*, en dit is geheel in overeenstemming met het begrip dat de tegenwoordige Moslem aan de *zakáh* hecht. Hij beschouwt haar als de afzondering van een deel zijner inkomsten voor gewijde doeleinden, ten einde daardoor het overige te zuiveren of te heiligen. Zij is voor hem een der hoofddeelen van het religieuse recht, een der hoofdplichten die hij jegens Allah te vervullen heeft, eene der vijf grondzuilen of pilaren van den Islam. Gelijk het lichaam uitwendig door de wasschingen, inwendig door de vasten geheiligd en gereinigd wordt, zoo worden de bezittingen gereinigd door de *zakáh*. Deze verklaring staat natuurlijk ook weder met de boven opgegeven grondbeteekenis van het woord in verband.

Na deze korte opheldering van den naam zullen wij de zaak zelve beschouwen, eensdeels zooals zij door de voorschriften der Mohammedaansche rechtsgeleerden wordt bepaald, anderdeels zooals zij in den Indischen Archipel in praktijk wordt gebracht. Wij zullen haar *zakáh* noemen zoo vaak wij spreken over de voorschriften van het Mohammedaansche recht, maar *djakat* waar over de praktijk in onze Oost-Indische bezittingen gehandeld wordt. Wij zullen ons geheele onderzoek in drie deelen splitsen, naar de drie hoofdpunten die bij deze zaak in aanmerking komen, en spreken 1°. over het bedrag, 2°. over de inning, 3°. over het gebruik.

I.

De *zakáh* is eene belasting die deels van het inkomen, deels van het kapitaal wordt geheven. Als inkomsten-belasting wordt zij alleen geheven van veld- en boomvruchten, en het is hier dat haar karakter van *tiend* het duidelijkst uitkomt. Hier toch wordt werkelijk, volgens de voorschriften van alle rechtsgeleerde scholen, een *tiende* van de opbrengst gevorderd,

hetwelk echter verminderd wordt tot een twintigste, wanneer de velden of tuinen kunstmatige bewatering behoeven, als tegemoetkoming voor den meerderen arbeid en de grootere kosten der productie. Volgens de Haneſieten, die, als volgers van de *gijás*, d. i. van redeneering bij analogie, de oorspronkelijke voorschriften doorgaans door gevolgtrekking ruimer toepassen, zijn alle soorten van veld- en boomvruchten en ieder bedrag daarvan belastbaar, doch de stipte afhankelijkheid der Schafeïeten, wier leer in den Indischen Archipel geldt, aan de letter der oorspronkelijke bepalingen, heeft hier eene veel mildere toepassing ten gevolge. Zij belasten slechts die veldvruchten die stapelproducten voor de voeding vormen, en als zoodanig op groote schaal verbouwd en ter bewaring opgeschuurd worden, met uitsluiting nog van zoodanige soorten als, later ingevoerd, aan de oude rechtsgeleerden niet bekend waren en dus ook niet door hen genoemd zijn; en van de boomvruchten alleen die soorten die in het oude Arabië in het groot gekweekt werden en mede voor de voeding van gewicht zijn: de dadels en de druiven (de laatste veelal in den vorm van rozijnen bewaard en in den handel gebracht). In beide gevallen is een oogst van minder dan vijf wasqs, en, waar het graan met dubbelen bast geldt, zooals de rijst, van minder dan 10 wasqs, ongepeld, geheel van de belasting vrijgesteld.

Daar in den Indischen Archipel dadels noch druiven geteeld worden, en rijst zoodanig het plantaardig hoofdvoedsel der bevolking is, dat andere veldvruchten daarnevens nauwelijks in aanmerking komen kunnen, is deze soort van djakat, behalve onder den naam *oesoer*, op Java ook onder dien van *djakat pari*, d. i. rijstdjakat (*pari* Jav. = *padi* Mal.), bekend ¹⁾, terwijl omgekeerd de als djakat opgebrachte rijst *pari djakat*, d. i. djakat-rijst, genoemd wordt ²⁾. Nooit is mij eenige getuigenis voorgekomen waaruis met bepaaldheid blijkt, dat in den geheelen Indischen Archipel eenig ander gewas dan de rijst door de djakat wordt getroffen ³⁾. Ik vermoed echter dat ook van de verschillende soorten van katjang (peulvruchten) djakat kan worden geheven en werkelijk, althans hier en daar, wordt betaald, eensdeels omdat volgens het Schafeïetisch recht erwten en boonen belastbaar zijn, anderdeels omdat ik wél van de betaling der *pitrah* (waar-

¹⁾ Tijdschr. v. N. I., 1853, I, blz. 95.

²⁾ Bijdragen van het Delftsch Instituut, 3e volgrees, III, blz. 375; Tijdschr. v. N. I., 1868, II, blz. 360.

³⁾ Wat men Tijdschr. v. N. I., 1853, I, blz. 95, leest, dat ieder „die 300 bossen oogst, hieronder gerekend *alle veldproducten*, daarvan 80 bossen aan de geestelijkheid moet afgeven,” is blijkbaar onnauwkeurig; want men bindt niet alle veldproducten tot bossen, en volgens Schafeïetisch recht zijn slechts bepaalde soorten belastbaar.

over beneden) in katjang vind gewag gemaakt ¹⁾, en de djakat en pitrah van dezelfde soorten van vruchten worden geheven, gelijk in het geheel de pitrah slechts een aanhangsel van de djakat is. Daarentegen schijnt nooit djakat te worden betaald van de maïs of djagoeng. Dit product, dat eerst in later tijd uit Zuid-Amerika naar Indië werd overgebracht, was aan de oude Mohammedaansche rechtsgeleerden onbekend, en valt dus, volgens Schafeïetische grondstellingen, buiten de belasting.

Van de heffing der djakat pari is ook op Java een oogst van minder dan 300 gèdèngs of bossen vrijgesteld, eene hoeveelheid die geacht wordt met 10 wasqs gelijk te staan. Volgens Prof. Keyzer ²⁾ maakt men de berekening als volgt. Een wasq wordt gelijk gesteld met $1\frac{1}{5}$ amët of pikol van 100 kati's, en de amët met 25 gèdèngs of pitrahs, zoodat een wasq met 30 gèdèngs en 10 wasqs met 300 gèdèngs gelijk staan. Indien in de Preanger elk bedrag van minder dan 339 gèdèngs wettelijk vrij is ³⁾, dan zal dit wel een gevolg zijn van het verschil van maat, waardoor 113 Preanger gèdèngs met 100 elders overeenkomen. Het is bekend dat de Javaansche maten plaatselijk evenzeer verschillen, als dit bij ons vóór de invoering van het metrieke stelsel het geval was. De gèdèngs zijn niet overal even zwaar, en het getal gèdèngs waaruit een amët gerekend wordt te bestaan, is niet overal hetzelfde ⁴⁾. Men rekent dat door de bepalingen omtrent de niet belastingschuldige hoeveelheid iedere landbouwer wordt vrijgesteld, die niet meer dan een halven baœ sawah of een geheelen baœ tipar of gaga bewerkt.

In de Preanger Regentschappen wordt werkelijk en regelmatig $\frac{1}{10}$ van den rijstooget als djakat opgebracht ⁵⁾, en het blijkt niet dat de belasting voor kunstmatig bewerkte velden verminderd wordt, wat trouwens hier ook een onbillijke bevoorrechtiging zou zijn, daar de meerdere opbrengst der sawahs den meerderen arbeid vergoedt. Ik vind aangeteekend dat ook in Pasoeroean de djakat regelmatig ten bedrage van $\frac{1}{10}$ geheven wordt ⁶⁾; maar dit losse bericht boezemt mij geen vertrouwen in, omdat men zoo dikwijls de praktijk met de bepalingen der wet verwisselt. De heer van Deventer ⁷⁾ zegt terecht, dat men, heden ten dage van *een tiende van*

¹⁾ Tijdschr. v. N. I., 1853, I, blz. 95.

²⁾ Onze tijd in Indië, blz. 173. Vgl. Tijdschr. v. N. I., 1853, I, blz. 95.

³⁾ Tijdschrift v. N. I., 1868, II, blz. 301.

⁴⁾ Zie over deze verschillen Roorda, Javaansche Grammatica, I, blz. 513.

⁵⁾ Tijdschr. v. N. I., 1868, II, blz. 361; de Wilde, Preanger Regentschappen, blz. 179.

⁶⁾ Bijdragen van het Delftsch Instituut, 3 Volgr., III, blz. 474. Ik hecht te minder aan die plaats omdat er in ieder geval een groote onjuistheid staat, nam.: *een tiende van het vermogen.*"

⁷⁾ Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel, I, blz. 179, noot

het gewas gewagende, de tegenwoordige met de vroegere toestanden verwisselt. Men leest dan ook reeds bij Raffles ¹⁾, in een rapport van Crawfurd omtrent Cheribon: »de djakat is in naam een tiende, maar is inderdaad facultatief, ofschoon men op godsdienstige gronden de betaling zelden nalaat. Elke tiende schoof van den rijstooft is bestemd voor godsdienstige doeleinden, doch ieder meet hare hoegrootheid met de maat zijner vroomheid. De hoegrootheid is derhalve zeer veranderlijk, bijna altijd merklijk minder, en gewoonlijk nog niet de helft van die der gewone schoof. Dit gebruik heeft aanleiding gegeven tot eene wèlbekende onderscheiding tusschen de gewone schoof en die aan de geestelijkheid toegewezen, wanneer het graan ter markt wordt gebracht.» Volgens een ander rapport van Crawfurd, door van Deventer uitgegeven ²⁾, ontvangt in de Vorstenlanden de dorpspriester van elken landbouwer elke 25ste schoof van zijn rijstooft. Maar ook dit wordt door den uitgever gewraakt, die uitdrukkelijk zegt dat de djakat eene gift der liefde is, geheel afhankelijk, ook wat de hoegrootheid betreft, van den godsdienstzin des gevers. Dit wordt door andere getuigenissen bevestigd. ³⁾ Ook van de Padangsche Bovenlanden vind ik aangeteekend, dat er de rijstdjakat nominaal een tiende bedraagt, maar dat bij de heffing zoo weinig met gestrengheid wordt te werk gegaan, dat zij ook hier het karakter krijgt eener vrijwillige gift, waartoe zich de geloovige verplicht acht ⁴⁾. En dit mag ons te minder verwonderen, daar het ook in andere Mohammedaansche landen het geval is. Zoo zegt Lane van het hedendaagsch Egypte, dat men tot de betaling der zakáh vroeger verplicht was, maar dat zij thans geheel aan het geweten van den Moslem is overgelaten, die ze bovendien gebruikt zooals hij goedvindt ⁵⁾. Men moet evenwel wat over de vrijheid ten opzichte der voldoening van deze belasting gezegd is, in geen geval op de Preanger toepassen. Hier heerschte tot dusverre ook te dezen opzichte een bijzondere toestand; alle getuigenissen komen daarin overeen, dat hier werkelijk een tiende van den oogst door de geestelijkheid met gestrengheid gevorderd werd, vaak zelfs van hen die, wegens de geringheid van de opbrengst hunner velden, op vrijstelling recht hadden. Of de bepaling van het besluit van 10 September 1870, Staatsbl. n°. 124, thans in werking getreden, dat de Regenten moeten waken, dat de opbrengsten aan de geestelijkheid blijven binnen de grenzen door de godsdienstleer voorgeschreven, hierin eenige noemenswaardige verandering zal aanbrengen, moet

¹⁾ History of Java, II, p. 275. ²⁾ Bijdragen tot de kennis enz., t. a. p.

³⁾ Tijdschr. v. N. I. 1853, I, blz. 95.

⁴⁾ Verkerk Pistorius, Studiën over de inlandsche huishouding in de Padangsche Bovenlanden, blz. 90.

⁵⁾ Modern Egyptians, 5th. edit., p. 90.

de tijd leeren. 't Is toch zeker dat de wet van den Islam werkelijk de betaling van een tiende vordert, maar alleen geen strengen dwang bij de invordering wil.

Terwijl de djakat als inkomsten-belasting op den landbouw is gelegd, drukt zij als belasting op het vermogen op de veeteelt en den handel, die tijdens Mohammed en zijne eerste opvolgers de voornaamste en schier eenige middelen van bestaan der Arabieren waren. De belasting bedroeg hier in den regel den veertigsten penning of $2\frac{1}{2}$ percent, en werd geheven van vee, goud en zilver en koopwaren, dus van alle productieve bezittingen van eenige beteekenis voor dien tijd, behalve land, dat reeds door de tiend werd getroffen. Neemt men aan dat de wetgever handel en veeteelt naar denzelfden maatstaf als den landbouw wilde treffen, dan moet hij zijn uitgegaan van de vooronderstelling, dat de jaarlijksche winst van deze bedrijven gemiddeld op 25 pCt. van het daarin gebruikte kapitaal kon geschat worden.

Daar de kudden der oude Arabieren voornamelijk uit kameelen en klein vee (schapen en geiten) bestonden, heeft het oudste tarief, dat aan den Khalief Aboe Bekr wordt toegeschreven, alleen op déze dieren betrekking. Van één tot vier kameelen waren geheel vrij, voor vijf kameelen werd een schaap of geit, voor elke vijf daarboven nogmaals een schaap of geit betaald; doch met een getal van 25 en daarboven begon men met kameelen zelve te betalen. Voor 25 tot 35 betaalde men een eenjarige, voor 36 tot 45 een tweejarige, voor 46 tot 60 een driejarige, voor 61 tot 75 een vierjarige wijfjes kameel. Het is voor ons doel niet noodig dit verder voort te zetten, daar toch de kameel in den Indischen Archipel niet voorkomt. Alleen is het nog van belang op te merken, dat een kameel volgens deze berekening gemiddeld op eene waarde van acht schapen werd gesteld, en schapen als eene soort van pasmunt werden gebezigd, wat ons te minder verwonderen zal wanneer wij ons herinneren, hoe algemeen eenmaal vee als ruilmiddel in de plaats van geld moet gebruikt zijn. Vijf kameelen waren dus gelijk aan veertig schapen, van welke één, d. i. de veertigste penning, betaald werd. Naar denzelfden maatstaf waren schapen of geiten minder dan 40 in getal vrij, maar moest van veertig schapen één betaald worden. Bij een getal kameelen van 25 en daarboven werd niet meer met schapen, maar met kameelen zelve betaald, maar daarbij werden dan omtrent den ouderdom en de daarvan afhankelijke waarde van het dier zoodanige bepalingen getroffen, dat dit steeds ongeveer een veertigste van de waarde der geheele kudde vertegenwoordigde. De wet was echter bijzonder toegevend voor de houders van groote kudden klein vee. De betaling bleef tot één schaap beperkt voor een getal van 40 tot 120, en tot twee voor een getal van 121 tot 200. Waarschijnlijk was hiermede eene bevoorrechtiging der arme bergbewoners beoogd, wier geheele rijkdom door-

gaans in groote kudden schapen bestond. Eigenaardig is het dat nooit bijeenrekening van kameelen en klein vee plaats had, maar de tarieven voor ieder afzonderlijk werkten. Wie vier kameelen had en 39 schapen bleef vrij, wie vijf kameelen had en geen enkel schaap, was toch een schaap schuldig.

Van meer belang voor den Indischen Archipel zijn de latere bepalingen omtrent runderen en buffels, waarvoor het tarief eveneens afzonderlijk werkte. Maar buffels, die in het oude Arabië onbekend waren, werden, toen ze later waren ingevoerd, slechts als runderen van bijzondere soort beschouwd, en dus met andere runderen gelijk gesteld en voor de berekening der belasting samengeteld. De maatstaf was ook hier van veertig één, en dan wel liefst een vrouwelijk dier in het derde jaar gaande. Men begon wel reeds te betalen bij 30, maar kon voor een getal beneden veertig met een jonger kalf volstaan. De Schafeïetische rechtsgeleerden vorderen voorts voor elke 30 meer nogmaals een kalf of voor elke 40 meer nogmaals een jonge koe, doch de Hanefieten rekenen naar een eenigszins anderen maatstaf, waarbij het niet noodig is hier stil te staan. Paarden zijn volgens eene overlevering door den Profeet van de zakáh vrijgesteld; volgens de Hanefieten is het echter verdienstelijk, zool niet een bepaalde verplichting, ook daarvan een veertigste der waarde te geven. Men betaalt óf een dinar per stuk, naar een middenprijs van 40 dinaren per paard berekend, óf $2\frac{1}{2}$ pCt. van de geschatte waarde.

Op Java heet de djakat van het vee *djakat kéwan*, d. i. de Javaansche transcriptie van *zakát haiwán*, dieren-djakat. ¹⁾ In de Soendalanden zegt men daarvoor *djèkat moending* ²⁾, want *moending* is de Soendaneesche naam van den buffel, die natuurlijk in den Indischen Archipel den maatstaf vormt. Omtrent de betaling van deze djakat in de Preanger leert ons de Wilde dat ze in geld placht gekweten te worden ³⁾, en dat de buffels werden vrijgesteld die voor het vervoer van de koffie gebruikt werden. Hoe dit thans geregeld is, weet ik niet. Van de voormalige residentie Grissee lees ik, dat er van elke 30 buffels, runderen, schapen of geiten één als djakat werd afgezonderd, maar om tot algemeen gebruik bij feest- en geslacht te worden. Het eerste gedeelte van dit bericht is waarschijnlijk onnauwkeurig; het andere kan zeer wel waar zijn, want de feest- of offermalen, waarbij men de priesters noodigt en aan vrienden en behoeftigen geschenken zendt van de bereide spijzen, worden op Java als godsdienstige plechtigheden aangemerkt, en dragen zelfs den naam van *sidekah*, dat eigenlijk *aalmoes* beteekent. Voor de Padangsche Bovenlanden vind ik het volgende tarief opgegeven: één karbouw van elke 30 stuks, één rund

¹⁾ Tijdschr. v. N. I., 1853, I, blz. 95.

²⁾ De Wilde, Preanger Regentschappen, blz. 179.

³⁾ Men betaalde voor 30 buffels vijf rijksdaalders, voor elke 10 daarboven een dukaton.

van elke 60 stuks, één schaap of geit van elke 120 stuks ¹⁾. Ik vind hierin, behoudens eenige onnauwkeurigheid in de uitdrukking, het gewone tarief terug, behalve dat dit geen onderscheid tusschen runderen en buffels aanneemt, maar deze als ééne soort beschouwt en bijeentelt. Waarschijnlijk berust dus de opgave betreffende de runderen op misverstand. En dit is gemakkelijk te verklaren; want waarschijnlijk komt de djakat van het vee in den Indischen Archipel slechts zeer zelden voor. Grootte veehouders, die 30 stuks groot of 40 stuks klein vee bezitten, zullen daar wel slechts weinigen gevonden worden, en de betaling van deze djakat wordt reeds, zelfs in de Preanger, als minder noodzakelijk beschouwd ²⁾.

De zakáh van edele metalen wordt van goud of zilver, hetzij ongemunt of gemunt, geheven, doch van het eerste, althans volgens Schafeïetisch recht, alleen wanneer het tot verkoop bestemd is. Gouden en zilveren sieraden of huisraad, waarmede geen winst wordt beoogd, komen dus niet in aanmerking, en daar ongemunt goud en zilver ten verkoop bestemd, ook onder de categorie van koopwaren zouden vallen, hebben wij hier voornamelijk met het geld, als circuleerend medium, te doen. Bij de berekening wordt in acht genomen, dat men het bedrag waarvan betaald wordt, de elf maanden aan de maand der betaling voorafgaande in zijn bezit moet gehad hebben. De zuivering is gesteld op $2\frac{1}{2}$ perCent van een bedrag van 200 dirhems zilver of 20 dinars goud en daarboven. Een bedrag beneden de genoemde sommen is vrij. Bijeenrekening van goud en zilver heeft niet plaats, zoodat men van beide tevens het niet-belastingschuldige maximum kan hebben, zonder in de termen der betaling te vallen. Dezelfde betaling is nu ook toegepast op andere handelswaren, met dien verstande dat van den geheelen voorhanden voorraad, na aftrek der schulden, $2\frac{1}{2}$ perCent van den inkoopsprijs voldaan wordt. Maar omtrent een vrijgesteld bedrag schijnt hier niets bepaald te zijn, omdat de betaling der djakat van koopwaren in het geheel niet als verplicht, maar als enkel aanbevolen, *sonnah*, wordt beschouwd. Doch niet alleen van koopwaren, maar ook van het geld, van welk laatste anders de zakáh wél verplicht of *wádjib* is, zeggen de Arabische rechtsgeleerden, dat zij, in tegenstelling met graan, vruchten en vee, behoorren tot de *inwendige zaken*, dat zijn de zoodanige die alleen de eigenaarschatten kan en waarover de inner der zakáh geene controle kan of mag uitoefenen.

De onderscheiding tusschen verplichte en enkel aanbevolen zakáh verdient hier nog even onze aandacht. *Wádjib* of *verplicht* is de zakáh van graan, vruchten, vee en geld, zoodra wat men bezit het vrijgestelde bedrag overschrijdt.

¹⁾ Verkerk Pistorius, Studiën enz., blz. 90.

²⁾ Tijdschr. v. N. I., 1870, II, blz. 276.

Sonnah of enkel *aanbevolen* is de *zakáh* van paarden, van koopwaren, en het bedrag dat men geheel uit eigen beweging als *zakáh* van de vrijgestelde bedragen, van ontvangen geschenken of huurpenningen, of om in twijfelachtige gevallen zijn geweten te bevredigen, en dan ook tot een bedrag dat geheel van eigen verkiezing afhangt, voldoet ¹⁾).

Op Java noemt men de *zakáh* van goud *djakat mas*, die van zilver *djakat artâ*. De 20 dinars goud en 200 dirhems zilver, de laagste bedragen waarvan betaald wordt, stelt men beide gelijk met 25 Spaansche matten of 200 tali's (een tali = $\frac{1}{8}$ Sp. mat). Van dit bedrag betaalt men 5 tali's of wel een djampel ($\frac{1}{2}$ Sp. mat) en een tali ²⁾). Boven dit bedrag betaalt men van elke 5 Sp. matten ³⁾ een tali, dus steeds een veertigste. Maar de meeste Inlanders onttrekken zich geheel aan deze opbrengst, die slechts door enkele personen van bijzondere nauwgezetheid wordt voldaan. Nog minder bekreunt zich de Inlander om de *djakat* van koopwaren, *djakat bândâ* genaamd, die alleen door enkele Arabieren voldaan wordt ⁴⁾). Vrome lieden erkennen echter de verplichting om althans van geld te betalen, zooals de goeroe van den heer Homan te Batavia: »Kaloë simpén apa apa, dan sampei kêbanjakkannya, misti kaloewarin dzakat'' (d. i. als men wat heeft opgelegd tot een genoegzaam bedrag, moet men de *djakat* betalen) ⁵⁾).

Ook in de Padangsche Bovenlanden wordt de *djakat* van goud en zilver door de meer nauwgezetten betaald. Maar daar hier belangrijke hoeveelheden stofgoud worden ingezameld, komt er nog eene opbrengst in aanmerking, die niet geheel met de gewone *djakat* van goud en zilver wordt gelijkgesteld, maar waaromtrent zeer uiteenlopende gevoelens heerschen, de opbrengst van goud en zilver uit mijnen. Volgens den één moet daarvan een veertigste, even als van koopwaren, volgens den ander een vijfde, even als van gevonden schatten, betaald worden, volgens een derde gevoelen een veertigste of een vijfde, naarmate de arbeid ter verkrijging zwaar of licht is ⁶⁾). Doch nu vind ik aangeteekend ⁷⁾), dat in de Padangsche Bovenlanden slechts een *amas*, d. i. $\frac{1}{16}$ tail, van elke 20 tail stofgoud betaald wordt. Dit zou dus slechts $\frac{1}{320}$ zijn, maar ik vermoed dat men

¹⁾ Vgl. hier ook Winter's Jav. Zamen spraken, blz. 79.

²⁾ Keyzer, Onze tijd in Indië, blz. 174; Niemann, Inleiding tot de kennis van den Islam, blz. 393.

³⁾ Niet van elke zeven, zooals Tijdschr. v. N. I., 1853, I, blz. 95, abusievelijk gelezen wordt.

⁴⁾ Tijdschr. v. N. I., 1853, I, blz. 95.

⁵⁾ Bijdr. van het Delftsch Instituut, 3e volgr., III, blz. 378.

⁶⁾ Zie Mawardi, blz. 126; Arab. tekst, blz. 217. Vgl. Sprenger, Leben Mohammeds, III, blz. 345. In Keyzers »Handboek van het Moh. recht'' wordt abusievelijk van »een vijfde van het tiende,» d. i. dus $\frac{1}{50}$ gesproken.

⁷⁾ Verkerk Pistorius, Studiën enz., blz. 90.

voor 20 tail $2\frac{1}{2}$ tail zal moeten lezen, zoodat de als wettig erkende opbrengst werkelijk $\frac{1}{10}$ bedraagt.

Ten slotte moet ik hier nog van eene zonderlinge, van elders geheel onbekende, aan de echte Mohammedaansche wetgeving ten eenenmale vreemde instelling gewagen, die op Java onder den naam van *djakat anak*, of *djakat* der kinderen, voorkomt, of althans placht voor te komen, en daarin bestond, dat een huisvader die 25 kinderen had (een geval dat zich natuurlijk waar veelwijverij heerscht, lichtelijk kan voordoen), één daarvan, zoo het heette, aan de geestelijkheid afstond, ofschoon hij er inderdaad slechts eene som voor betaalde die als losprijs werd aangemerkt ¹⁾. Het verdient zeker een nader onderzoek in hoeverre dit gebruik op Java heeft bestaan, hoe zijn ontstaan is te verklaren, en of thans nog sporen daarvan worden aange troffen.

II.

In de Mohammedaansche landen werden vroeger door de Souvereinen ambtenaren voor de inning van de zakáh aangesteld, eene instelling die in vele gewesten in verval is geraakt, sedert, op het voetspoor der Europeesche staten, geregelde belastingen van anderen aard zijn ingevoerd, en de *djakat* meer aan het geweten der belastingschuldigen is overgelaten, die nu geven wat zij willen en aan wien zij willen ²⁾. Mawerdi, van wiens *ahkâm Soltániah* het elfde hoofdstuk aan het genoemde ambt gewijd is, zegt echter over het ambt zelf niet veel anders, dan dat het slechts kon bekleed worden door ter goeder naam en faam staande vrije Moslemen, en dat het óf alleen tot de inning of tevens tot de verdeeling van de zakáh betrekking had. De ontvanger van de zakáh heet, gelijk ieder ander ontvanger van belastingen, in het Arabisch *'ámil*. Het ambt werd waarschijnlijk, naar gelang der omstandigheden, óf aan personen opgedragen uitsluitend met deze taak belast, óf met andere functiën vereenigd.

In den Indischen Archipel vindt men nog heden den *'ámil* in de Soendalanden op Java en in de Padangsche Bovenlanden op Sumatra, in eerstgenoemde in elke kaloerahan, in laatstgenoemde in elke soekoe. Zijne bezigheden zijn echter geenszins tot het innen van de *djakat* (en de daarmee verwante *pitrah*, waarover beneden) beperkt, maar hem zijn tevens een aantal andere bezigheden opgedragen. In de Preanger Regentschappen en voor zoover elders in de Soendalanden de oorspronkelijke instellingen

¹⁾ Tijdschr. v. N. I., 1853, I, blz. 95.

²⁾ Lane, *Modern Egyptians*, 5th. edit., p. 90.

nog niet door Javaanschen of Nederlandschen invloed zijn gewijzigd, is hij ook belast met een voorloopig onderzoek of er geen beletselen tegen een voorgenomen huwelijk bestaan, ofschoon het huwelijk zelf steeds door den Pengoeloe van het district of zijn wakil (plaatsvervanger) voltrokken wordt; voorts met het helpen inzamelen der tjoekai (belasting van een tiende van den rijstogst) voor den Regent, — eene heffing die thans, bij de invoering der Preanger-hervorming, vervalt, om voor een heffing van de landrente ten behoeve van het Gouvernement, met geldelijke schadeloosstelling der Regenten, plaats te maken; — vervolgens met eenig toezicht op de zaken van den landbouw, b. v. wanneer aan de bevolking bevel wordt gegeven tot den aanleg eener nieuwe waterleiding of wanneer eene proeve gelast wordt met nieuwe gewassen. Van Gouvernementswege is hem nog de zorg voor behoorlijke opgaven omtrent de bevolkings-statistiek (huwelijken, geboorten, sterfgevallen) en voor de inenting der kinderen opgedragen. De overige functiën van dezen persoon zijn van meer kerkelijken aard, en betreffen het godsdienstig onderwijs der jeugd, het voorgaan in het gebed, het regelen der sidekahs of offermaaltijden en dergelijke; want hij is in één woord de dorpspriester of lëbé. Merkwaardig is het dat hij echter zijn meest gewonen naam aan de inning van de *djakat* en *pitrah* ontleent; want hij wordt werkelijk veelal de *'amil* genoemd. Wij zien dus dat de heer Keyzer ¹⁾ niet noodig had gehad naar eene verklaring van den naam *'amil* voor de Preanger dorpspriesters te zoeken, indien hij eene juistere kennis van den toestand had bezeten. Men vindt in de Preanger in den regel een *'amil* of lëbé in elke kampong waaruit eene kaloerahan bestaat, zoodat er soms drie en meer in ééne kaloerahan worden aangetroffen; maar de tjantilans of gehuchten die onder de kampongs ressorteeren, hebben geen afzonderlijken priester ²⁾.

Deze *'amils* of kampongpriesters (die men ook vindt in de districts- en regentschaps-hoofdplaatsen, welke toch steeds uit kampongs zijn samengesteld,) bekleeden in de maatschappij der Soendalanden eene zeer eigenaardige plaats. Zij moeten volstrekt niet verward worden met de hoogere geestelijkheid, de *Pengoeloe's*, *Këtibs* en *Modins*, aan de moskeeën geplaatst, en alleen te vinden in de districts- en regentschaps-hoofdplaatsen, die ook alleen moskeeën bezitten. Zij behooren tot de *Pangkats* of leden van het bestuur der Kaloerahan, en worden even als de overige leden van dat bestuur (met uitzondering van den *loerah* of het hoofd der Kaloerahan, die steeds door het hooger bestuur, zonder medewerking der bevolking, aangesteld en ontslagen wordt) uit en door de bevolking gekozen. De dorps-

¹⁾ Onze tijd in Indië, blz. 157.

²⁾ Zie over dit alles H. W. van Marle, Beschrijving van een Kaloerahan, in Bijdr. v. het Delftsch Instituut, N. Volgr., D. IV, blz. 2 vv.

priesters in de *désâ's* van het 'eigenlijke Java, *kaoem, modin van de désâ* en ook wel *lëbé*, maar nooit *'amil* genoemd, hebben met de kampong-priesters in de Soendalanden over het algemeen groote overeenkomst, maar schijnen niet, of althans niet doorgaans, met de inning der daar zeer op den achtergrond tredende djakat belast te zijn, en hebben natuurlijk ook niet die andere functiën, die uit den eigenaardigen politieken en maatschappelijken toestand der Preanger plachten voort te vloeien.

De meeste overeenkomst met den *'amil* in de Preanger heeft, zoo als reeds werd aangeduid, de soekoe priester onder de Maleiers op Sumatra, die echter doorgaans niet *'amil*, maar *malim* (verbastering van het Arabische *mo'allim*) of *panditâ* genoemd wordt ¹⁾. Elk soekoe hoofd (*pengoeloe soekoe*) heeft zulk een *panditâ* nevens zich, en de gezamenlijke *panditâ's* eener negerie worden, naarmate van het aantal soekoe's dat er in vertegenwoordigd is en het daaraan beantwoordend getal soekoe priesters, *panditâ beranam, bertoedjoeh* enz. geheeten. De *panditâ* moet voorlichten in alle zaken die tot de adat behooren, hij moet bij de terechtzittingen der rapats den aard der misdrijven toelichten, en de straffen aanwijzen, volgens 's lands instellingen daarop gesteld. Even als de andere leden van de rapat heeft hij stem in het vaststellen van het vonnis, dat niet geveld wordt voordat de vergadering eenstemmig is. Voorts zijn er eenige bepaalde misdrijven, zooals zwangerschap buiten huwelijk, afdrijven der vrucht, huwelijken met vrouwen waarmede volgens de voorschriften van den Islam het huwelijk niet meer mag vernieuwd worden, waarbij de *panditâ* het voorloopig onderzoek instelt, dat anders aan den *manti* (*mantri?*), een ander lid van het soekoe bestuur, is opgedragen. Dan ook moet hij tegenwoordig zijn en voorbidden bij huwelijken en sterfgevallen, en hij moet toezicht houden op de bandars (waterleidingen) der sawahs. Maar boven dat alles is hij ook inner van de djakat en pitrah, en is hij dus met de functiën van *'amil* belast.

In andere deelen van den Indischen Archipel, waar de djakat minder geregeld wordt opgebracht, komen ook andere personen als inners voor. Zoo vind ik omtrent Pasoeroean, dat er de inzameling plaats heeft door de districtshoofden, die dan het bedrag aan den hoofd-pengoeloe der negerie uitleveren ²⁾. Omtrent de voormalige residentie Grisee werd reeds in een verslag over 1822 gezegd, dat daar de inzameling vroeger geschiedde door de *Këtibs*, maar dat destijds geen regelmatige inning meer plaats greep, maar de belastingschuldige gaf wat en zooveel hij wilde ³⁾. De ver-warring ten opzichte der djakat, die in de meeste residentien van eigenlijk

¹⁾ Zie over hem Verkerk Pistorius, *Studiën* enz., blz. 89.

²⁾ Bijdragen v. h. Delftsch Instituut, 3de Volgr., III, blz. 374.

³⁾ Tijdschr. v. N. I., 1853, I, blz. 95.

Java is ingeslopen, schijnt in vele gevallen aan willekeurig ingrijpen van de hoofden van gewestelijk bestuur te moeten worden toegeschreven. Daarentegen moeten in de residentie Batavia (die trouwens tot de Soendalanden behoort), ofschoon daar anders alle inrichtingen het meest door Europeeschen invloed hervormd zijn, de dorpspriesters nog altijd als 'amil werkzaam wezen ¹⁾.

Het is bekend dat volgens de Mohammedaansche instellingen, wanneer iemand gestorven is en, alvorens zijne nalatenschap volgens het erfrecht verdeeld wordt, vooraf zijne schulden worden afbetaald, daaronder in de eerste plaats in aanmerking komer. zijne schulden jegens Allah. Men verstaat daardoor, dat de onvervuld gebleven godsdienstplichten, voor zoover die tot geldelijk bedrag kunnen worden herleid, uit de nalatenschap van den overledene moeten gekweten worden. Hieruit laat zich verklaren, dat, zooals wij aangeteekend vinden, in de Soendalanden op Java de djakat die onbetaald mocht zijn gebleven, door den pengoeloe wordt ingehouden, wanneer hij zich met de verdeling der nalatenschap bezig houdt ²⁾. Ik zeg door den pengoeloe, en niet door den 'amil, die met de verdeling der nalatenschappen niets te maken heeft. De 'amils moeten toch ook de djakat die zij ontvangen, aan de pengoeloe's verantwoorden, die voor de verdere administratie overeenkomstig de bestaande gebruiken zorgen, en houden alleen het deel in dat hun voor hunne werkzaamheden bij de heffing toekomt (zie straks in het derde gedeelte van dit opstel), en dat, naar men zegt, in de Preanger Regentschappen altijd een derde, — dus veel meer dan het wettig aandeel, — bedraagt ³⁾. Misschien evenwel moeten de kampongpriesters de behoeftigen in de kampong uit hun deel ondersteunen.

In een ander bericht ⁴⁾ lees ik aangaande de Vorstenlanden: »Van alle goederen die in de boedelscheiding vallen, neemt de pengoeloe vooraf den 40sten penning. Gesteld dus dat de waarde van den boedel is f 1000, dan is de 40ste penning of djakat f 25.» Daar in dat bericht afzonderlijk gesproken wordt van de provisie-penningen, ten bedrage van 10 percent, die de pengoeloe, na aftrek van de genoemde som, voor zich en zijnen raad uit den boedel afzondert; daar die som *djakat* genoemd wordt, en, naar hetgeen er wordt bijgevoegd, volgens de regelen omtrent de djakat verdeeld wordt, is het duidelijk dat ook hier alleen van de onbetaald gebleven schuld jegens God, van verschuldigde maar nog niet aan den 'amil voldane djakat sprake kan zijn, en dat dus de berichtgever een geval dat zich nu en dan voordoet, met een algemeenen regel verward heeft.

¹⁾ Bijdr. v. h. Delftsch Inst., 3e volgr., III, bl. 378. ²⁾ Ibid.

³⁾ T. v. N. I., 1868, II, bl. 361: de Wilde, de Preanger-regentschappen, bl. 179. ⁴⁾ T. v. N. I., 1850, II, bl. 251.

Men schijnt intusschen hieruit te mogen afleiden, dat ook in de Vorstenlanden eene meer gestrengte inning van de djakat dan in de meeste andere gewesten van Java plaats heeft. Maar wie daar de 'ámils zijn, is mij niet gebleken.

Uit het weinige dat ons omtrent de inning en het beheer der djakat op Java bekend is, schijnt men te kunnen afleiden, dat, wie ook de inner moge zijn, en op welke strengere of slappere wijze ook de inning moge plaats hebben, de pengoeloe's altijd belast zijn met het beheer van hetgeen na aftrek der perceptie-kosten of andere uitkeeringen overblijft. Onder die andere uitkeeringen vindt men er vermeld die moeilijk met den aard dezer instelling zijn te rijmen, b. v. dat in Bandong de districts-beambten een deel van de djakat krijgen ¹⁾. Zijn misschien ook zij den 'ánil behulpzaam, om aan de invordering van de djakat meer gezag bij te zetten? Het schijnt toch dat werkelijk het inlandsch bestuur daar mede de hand aan de djakat houdt, terwijl het er zich elders niet om bekreunt, Banjoewangi zoo men zegt uitgezonderd. Ofschoon ik er geene bijzonderheden van vind, moet ook die residentie tot de gedeelten van Java behooren, waar nog meer nauwgezetheid in de betaling der djakat wordt aangetroffen ²⁾. Wat de pengoeloe in handen krijgt, deelt hij met de overige moskee-priesters, of het vormt eene kas der moskee, waaruit behoeftigen ondersteund worden, zooals wij straks nader zullen zien.

Op Sumatra daarentegen schijnt door den 'ánil ook dadelijk na de inning de verdeling onder de rechthebbenden te geschieden, zoodat hier de functiën van inner en verdeeler vereenigd zijn ³⁾.

Eene fiscale gestrengheid bij de invordering der zakáh heeft nooit in de bedoeling dezer instelling gelegen, zooals ons reeds vroeger meer dan eens gebleken is. Omtrent de rechten van den belastingschuldige tegenover den heffer bestaan verschillende gezaghebbende uitspraken, die het gezag van laatstgenoemden binnen zoo enge grenzen beperkten, dat daarin waarschijnlijk eene voorname oorzaak van het toenemend verval dezer instelling in de meeste Mohammedaansche landen is te zoeken. Over het onderscheid tusschen in- en uitwendige zaken hebben wij reeds gesproken. Over de betaling der djakat van eerstgemelde mocht de inner nooit eenige controle oefenen; zij bleef altijd aan het geweten of den godsdienstzin van den belastingschuldige overgelaten. Wat de uitwendige zaken, boom-, veldvruchten en vee betreft, mocht controle geoeffend worden, en zelfs mocht de inner in geval van bedriegelijke terughouding van het verschuldigde dit met geweld nemen en straffen opleggen. Maar zoo bij onderzoek bleek, dat de belastingschuldige niet het verschuldigde aan zich had behouden, maar het alleen zelf, zonder tusschenkomst van den 'ánil, dadelijk voor de doelein-

¹⁾ T. v. N. I., 1868, II, bl. 361. ²⁾ Ibid.

³⁾ Verkerk Pistorius, Studiën enz., bl. 90.

den waarvoor de djakat is ingesteld, had aangewend, was hij niet strafbaar. Ja wat meer 'is, wanneer de belastingschuldige wist dat de heffer in de verdeling op onrechtvaardige wijze te werk ging, mocht hij hem niet eens de djakat toevertrouwen, en werd hij verplicht geacht die nog eens te betalen, indien de rechthebbenden door de kwijting aan een onrechtvaardigen ontvanger schade hadden geleden. Ook was men niet strafbaar wanneer men de voldoening terughield indien de heffer onrechtvaardige eischen deed; maar de voldoening aan zulke eischen kon toch den belastingschuldige niet aan straf bloot stellen, omdat daardoor niemand dan hij zelf schade had geleden ¹⁾.

In hoeverre nu op Java, daar waar, onder bescherming van het inlandsch bestuur, regelmatige heffing van de djakat plaats heeft, door inners en belastingschuldigen naar bovengemelde regelen gehandeld wordt, is zeker moeilijk te bepalen. 't Waarschijnlijkst is wel dat de geringe man, onbekend met zijne rechten, zich ook hier knevelarij van de zijde der priesters zal laten welgevallen. Als proëve hiervan zou men kunnen bijbrengen, dat — naar men beweert — in de Preanger Regentschappen de grondbezitter, al bedraagt zijn oogst minder dan 339 bossen, veelal tot betaling van het $\frac{1}{10}$ als djakat (die in dit geval geheel aan zijn vrijen wil moest blijven overgelaten) gedwongen wordt, en dat het slechts zeer zelden gebeurt dat hij niets als djakat opbrengt ²⁾.

III.

De bestemming der zakáh is naar het gevoelen der Mohammedaansche rechtsgeleerden in alle bijzonderheden aangewezen door de volgende woorden van den Koran, Sura IX: 60: »de gewijde gaven zijn voor de armen en de behoeftigen en voor de inners daarvan, en hen wier hart (den Islam) genegen is, en ten behoeve van slaven en met schulden beladenen en van den weg Gods (den heiligen krijg) en den reiziger.» De juristen hebben uit deze woorden, door nadere verklaring en bepaling der eenigszins vage beteekenis, waaromtrent echter geen volkomen eenstemmigheid bestaat, acht kategoriën van rechthebbenden weten te halen, die zij als zoodanig door de Mohammedaansche wereld wilden doen erkennen, ofschoon de praktijk veelal niet aan hunne theorie heeft beantwoord. Tusschen deze acht soorten van rechthebbenden moest de djakat, behoudens afwijkingen door de

1) Zie Muwerdi, vert. van Keyzer, bl. 127, of liever den veel duidelijker Arab. tekst, blz. 208. Vgl. Onze tijd in Indië, bl. 175.

2) T. v. N. I., 1868, Dl. II, bl. 361; 1870, Dl. II, bl. 276.

omstandigheden gevorderd, in gelijke deelen verdeeld worden. Wij zullen die kategoriën wat nader omschrijven, en tevens, in het belang van een gemakkelijker overzicht, in eene wat meer logische volgorde rangschikken, dan doorgaans in navolging van den Koran geschiedt.

1°. De *'ámils*, dat zijn de inners en verdeelers. Deze moeten uit de *zakáh* betaald worden, (die volgens de oorspronkelijke Mohammedaansche instellingen in den regel de eenige belasting is die van den geloovigen Moslem gevorderd wordt, terwijl verdere staatsuitgaven uit den buit en de schattingen der ongeloovigen worden bestreden,) omdat anders de belasting-schuldigen verplicht zouden zijn, het loon der *'ámils* nog boven de *zakáh* te voldoen. Is het voor de *'ámils* bestemde achtste deel grooter dan wat hun als loon toekomt, dan wordt het overschietende weër bij de massa gevoegd; doch is het ontoereikende, dan wordt het ontbrekende volgens sommigen ook uit de *zakáh*, volgens anderen uit de schatkist aangevuld.

2°. De *faqír*, d. i. de volstrekt arme, die niets heeft en niets kan verdienen.

3°. De *miskín* of hulpbehoevende, die niet genoeg heeft om behoorlijk in zijne behoeften te kunnen voorzien, maar tegemoetkoming noodig heeft, — eene tegemoetkoming die zich regelt naar zijne omstandigheden en zijnen stand. Men denke b. v. aan iemand die een stuk grond bezit, maar de middelen mist om zich ploegvee en de noodige landbouwwerktuigen aan te schaffen.

4°. De *gharim*, d. i. de schuldenaar. De *gharims* worden onderscheiden in twee zeer verschillende klassen. De eene is niets anders dan eene bijzondere klasse van behoeftigen, nam. personen die hunne schulden niet betalen kunnen, insolventen. Hun wordt uit de *zakáh* tegemoetkoming verleend voor zoover zij buiten staat tot betaling zijn. De andere klasse vormen zij die schulden hebben aangegaan ten nutte van het algemeen, ten behoeve van den Staat. Zulke schulden moeten geheel uit de *zakáh* betaald worden.

5°. De *ibn sabl* of *moesáfir*, d. i. de reiziger. Wie eene reis ondernemen heeft met wettige en geoorloofde bedoelingen en het noodige mist om die voort te zetten, heeft aanspraak op ondersteuning uit de *zakáh*. Volgens het Schafeïetisch recht mag ook ondersteuning gegeven worden om zulk eene reis aan te vangen.

6°. De slaven. Het door dit woord aangeduide deel der *zakáh* wordt besteed om slaven vrij te koopen, volgens Schafeïetisch en Hanefietisch recht echter alleen dezulken, die met hunne meesters een contract hebben aangegaan, dat zij hun op een bepaalden tijd, tegen betaling eener bepaalde som, de vrijheid zullen schenken.

7°. De strijders in den heiligen krijg. Deze worden uit de *zakáh* onderhouden zoolang zij ten strijde zijn uitgetrokken, of, indien zij tot be-

waking der grenzen bestemd zijn, zoolang zij daar vertoeven, en voorts op de uit- en tehuisreize.

8°. De *moallafah*, d. i. zij wier hart den Islam genegen is, de met den Islam door gezindheid verbonden. Deze categorie behoort eigenlijk geheel te huis in den tijd van Mohammed. De bedoelde personen waren machtige mannen onder de Arabieren, die door geschenken voor den Islam gewonnen en bij hunne goede gezindheid bewaard moesten worden. Daar, sedert de Islam over geheel Arabië had gezegepraald, zulke geschenken niet meer te pas kwamen, trachtte men voor dit deel eene gepaste bestemming te zoeken, zonder zich te ver van de woorden van Mohammed te verwijderen. Men beschouwde nu als geneigden tot den Islam eensdeels hen die bereid waren om aan de Moslemen hulp in den strijd te verleenen, hetzij tot den aanval of tot de verdediging, anderdeels hen van wie men mocht hopen dat zij tot den Islam zouden overgaan. De onderscheiding dat alleen de geloovigen onder dezen ondersteuning uit de zakáh zouden ontvangen, maar de ongeloovigen uit de schattingen en den buit ¹⁾, is maar half duidelijk. Men kan zich zeer goed voorstellen, dat een Muzelmansche staat Muzelmansche bondgenooten in den strijd heeft, maar niet dat iemand Muzelman is, van wien men nog eerst hoopt dat hij tot den Islam zal overgaan. In werkelijkheid schijnt men het deel der tot den Islam geneigden vaak aan pas toegetreden, proselyten, gegeven te hebben ²⁾.

De gelijkheid van aandeelen voor deze acht kategoriën is wel nooit meer dan een fictie geweest, daar de behoeften naar den aard der tijdsomstandigheden natuurlijk zeer verschilden. De rechtsgeleerden geven onderscheidene regelen voor overbrenging van de ééne op de andere klasse, maar zij komen eigenlijk allen hierop neder, dat men voor iedere klasse, voor zoover het daarvoor beschikbare deel strekt, gebruikt wat men noodig acht, en als men voor sommige klassen niets of minder dan het beschikbare behoeft, dat ten bate der andere doet strekken.

Nog is het van belang op te merken, dat men, naar onze wijze van zien, de verschillende klassen van uitgaven tot drie hoofdsorten zou kunnen herleiden, t. w. 1°. perceptie- en administratie-kosten; 2°. ondersteuning van behoeftigen, nam. armen, hulpbehoevenden, insolventen, reizigers die de middelen missen om hunne reis voort te zetten, en slaven die buiten staat zijn de hun anders toegekende vrijheid te koopen; 3°. bevordering der belangen van Kerk en Staat, die in den Islam één geheel vormen, door geschenken aan bondgenooten, betaling van schulden ten behoeve van het

¹⁾ Mawerdi, Ar. tekst, bl. 212.

²⁾ Uit T. v. N. I., 1850, II, bl. 258, kan men opmaken, dat men op Java *moallafah* eenvoudig door *proselyten* verklaart.

algemeen gemaakt, en bekostiging van het onderhoud van strijders in den heiligen krijg.

De aanwending van de djakat tot doeleinden van de laatste soort, die in sommige tijdperken der geschiedenis van den Islam zeer de overhand had, komt natuurlijk in Nederlandsch Indië onder het Nederlandsch gezag in het geheel niet te pas, dan alleen voor zoover men het deel der bondgenooten aan pas tot den Islam toetredenen mocht willen geven. Hier blijven dus alleen de administratie-kosten en de ondersteuning van behoeftigen over. En wat deze laatste betreft, brengt de maatschappelijke toestand mede, dat op Java althans, en overal waar het Nederlandsch gezag tot opheffing der slavernij heeft geleid, van slaven die zich vrij willen koopen, geen sprake kan zijn. Wanneer men in stukken uit Nederlandsch Indië afkomstig, nog soms al de kategoriën van rechthebbenden genoemd vindt, dan is het omdat men de voorschriften der oude rechtgeleerden afschrijft, zonder zich er om te bekreunen of ze in den tegenwoordigen toestand passen. Maar de praktijk moet zich wel naar dien toestand regelen.

De djakat wordt in den Archipel, zooals wij gezien hebben, veelal geind door de dorpsgeestelijken, en altijd beheerd en verdeeld óf door dezelfde personen, zooals in de Padangsche Bovenlanden, of door de Pengoeloe's der moskeeën en hunnen raad, zooals algemeen op Java. De geestelijkheid heeft dus rochtmatige aanspraak op dat deel dat voor perceptie- en administratie-kosten bestemd is. Bij de ontstentenis van onderscheidene kategoriën van rechthebbenden, en bij de geringe bekendheid die er heerscht met de voorschriften van het recht, is het niet te verwonderen, dat men daar meer en meer de djakat is gaan beschouwen als een belasting eigenlijk ten behoeve der geestelijkheid opgebracht ¹⁾, en dat de geestelijken, door geenerlei controle van de belastingschuldigen belemmerd, daarvan meer en meer een willekeurig gebruik gemaakt en hunne eigen belangen vooaal niet vergeten hebben. Wat na aftrek der perceptie-kosten in handen der Pengoeloe's komt, schijnt veelal door hen met hunne onderhoorige ketibs en modins gedeeld te worden ²⁾, maar wij vinden ook gewag gemaakt van een deel dat als eene kas der moskee wordt aangehouden en waaruit aan verschillende rechthebbenden ondersteuning wordt verleend. Hoe de verdeling geschiedt, is in bijzonderheden niet bekend; maar zeker is het dat de priesters noch de belangen van den Islam noch den plicht der ondersteuning van behoeftigen geheel uit het oog verliezen.

Het eerste blijkt daaruit, dat soms gewag wordt gemaakt van het gebruik van een deel der djakat voor den opbouw of de herstelling van mos-

¹⁾ Zie b. v. Tijdschr. v. N. I., 1853, I, bl. 95; de Wilde, t. a. p., bl. 179.

²⁾ Tijdschr. v. Ned. Ind., 1850, II, bl. 258 onderaan. Bijdragen van het Delftsch Inst., 3de volgr., III, bl. 374, IV, bl. 4.

keeën. In de Padangsche Bovenlanden schijnen de priesters der moskeeën soms een deel der djakat voor dat doel van de malims te vorderen ¹⁾, en waarschijnlijk komt het ook elders in den Archipel voor, gelijk het ook in andere Mohammedaansche landen niet zeldzaam is of althans placht te zijn. Het berustte op eene bijzondere verklaring die men soms, in Sura IX: 60 van den Koran, aan de woorden »de weg Gods" geeft. Men verstaat ze namelijk niet algemeen van den heiligen krijg, maar van het stichten en in stand houden van allerlei algemeen nuttige, en daarom Godgevallige inrichtingen en gebouwen, zooals tempels, hospitalen, scholen en zelfs bruggen en wegen ²⁾. Ik herinner hierbij dat ook in de Preanger een klein deel der djakat wordt afgezonderd voor de instandhouding van het inlandsch hospitaal te Tjiandjoer ³⁾.

Een ander bewijs dat de priesters op Java de algemeene belangen van hunnen godsdienst bij het beheer der djakat niet verwaarloozen, is, dat zij werkelijk, volgens eene boven reeds vermelde opvatting, het deel der bondgenooten, of althans iets daarvan, aan de nieuw-bekeerden geven. De goeroe van den heer Homan te Batavia noemde hem onder de rechthebbenden op een deel der djakat de Chineesche proselyten, *jang pindah agama* ⁴⁾.

Maar van nog veel meer beteekenis is het, dat men op Java eene geheel nieuwe, elders volkomen onbekende categorie van rechthebbenden op de djakat heeft uitgedacht. Het beginsel heeft er zich algemeen gevestigd, dat de hadji's, die steunpilaren van den Islam, recht hebben om uit de djakat onderhouden te worden, gelijk zij ook regelmatig hun aandeel daarvan ontvangen ⁵⁾. Het verschijnsel laat zich uit de bijzondere positie der hadji's in de inlandsche maatschappij wel verklaren, maar de vraag doet zich voor, onder welke der acht kategoriën men de hadji's rangschikt; want dat men de voorschriften van het recht in die mate zou verkracht hebben, dat men aan de op den Koran berustende acht kategoriën willekeurig eene negende zou hebben toegevoegd, acht ik niet wel denkbaar. Den heer Keyzer komt het voor, dat zij óf onder den naam van strijders op den weg Gods, óf onder dien van reizigers een aandeel vorderen. Maar wie ter bedevaart naar Mekka gaat, kan toch nooit een *strijder* genoemd worden, en de reiziger kan aanspraak maken op ondersteuning om zijne reis voort te zetten, en volgens Schafeietisch recht, des noods, om haar aan te vangen; maar in geen geval om levenslang onderhouden te worden, nadat hij van zijne reis is teruggekeerd. Op het spoor eener andere verklaring brengt mij wat de heer Keyzer zelf getuigt, dat in Javaansche

¹⁾ Verkerk Postorius, Studiën enz., bl. 229.

²⁾ Men vindt deze verklaring bij v. Tornauw, *das Moslimische Recht*, bl. 41.

³⁾ Bijdr. van het Delfsch Inst., 3de volgr., IV, bl. 4.

⁴⁾ *Ibid.*, III, blz. 378. ⁵⁾ *Ibid.*; Keyzer, *Onze tijd in Indië*, blz. 168, 178.

stukken onder de rechthebbenden op de zuivering de hadji's genoemd worden onmiddellijk na de armen en behoeftigen. De hadji's worden, dunkt mij, omdat ze te hoog staan en te heilig worden geacht om voor het brood te werken, als hulpbehoevenden om Gods wil beschouwd. Om mijne meening te verduidelijken moet ik beginnen met uiteen te zetten, welke verandering van beteekenis het woord *faqir*, ook op Java en Sumatra, heeft ondergaan.

Dit woord, dat oorspronkelijk, en ook in de voorschriften der juristen omtrent de zakáh, eenvoudig een *arme* beteekent, is, evenals het Perzische *derwisj*, dat denzelfden zin heeft, de naam geworden van zekere klassen van devoten, die, tot orden vereenigd en aan bepaalde regelen gebonden, op de wijze der bedelmonnikken rondzwerfen, zich met vrome oefeningen bezig houden en aalmoezen insamelen. Ook in den Indischen Archipel wordt die naam, die in het Javaansch en Soendaneesch tot *pëkir* is verbasterd, gebruikt van devoten, die met bedelen den kost winnen, ofschoon het mij tot dusverre niet gebleken is, dat zij ook daar aan ordensregelen gebonden zijn. Wegens het vage gebruik van den naam *santri*, die op Java niet overal tot de leerlingen der priesterscholen beperkt is, maar in sommige streken aan allen gegeven wordt die hun godsdienstplichten nauwgezet vervullen ¹⁾, kan men de *pëkirs* niet streng van de *santri's* onderscheiden. Nu blijkt het dat men op Java en Sumatra het deel der zakáh dat voor de *faqirs* in den zin van volstrekt armen bestemd was, ten gevolge der verandering die de beteekenis van dat woord ondergaan heeft, aan deze zwerfende devoten geeft. De goeroe van den heer Homan noemde onder de rechthebbenden op de djakat de *pëkirs*, en verklaarde dit woord: »orang jang tidak tjari oentoeng, kirdja ibadat sadja,» d. i. menschen die geen wereldsch goed zoeken, maar alleen vrome werken verrichten ²⁾. In de Padangsche bovenlanden worden, volgens den heer Verkerk Pistorius ³⁾, de *faqirs*, die *tijdelijk* in eene negerie vertoeven en zich op den godsdienst toeleggen (waarom zij ook vaak aan het hoofd van kleine soerou's of godsdienstige scholen komen), bepaaldelijk aan de armen in de negerie woonachtig, overgesteld. Ook de Wilde ⁴⁾ stelt, waar hij van de djakat gewaagt, de *faqirs* aan de arme broederen over, maar verwacht de eerstgenoemden, zonderling genoeg, met de geestelijkheid aan de moskoeën verbonden. En waar nog elders van het aandeel der *faqirs* aan de djakat op Java sprak is, zullen wel steeds die zwerfende devoten of bedelmonnikken bedoeld zijn.

¹⁾ Koloniaal verslag over 1863.

²⁾ Bijdr. v. h. Delftsch Inst., 3e Volgr., III, bl. 378.

³⁾ Studien over de inlandsche huishouding in de Padangsche bovenlanden, bl. 91, vgl. bl. 220.

⁴⁾ Preanger Regentschappen, bl. 181.

Na hetgeen hier omtrent de *faqirs* gezegd is, moet het, dunkt mij, reeds veel minder vreemd voorkomen, dat ook de *hadji's* een deel van de *djakat* ontvangen. Zij genieten, naar het mij toeschijnt, die ondersteuning als geestelijke personen, als personen derhalve van wie niet kan gevergd worden dat zij hunne aandacht wijden aan de dingen dezer wereld, wien handenaarbeid om in hun onderhoud te voorzien niet voegt (waarom ook de geringe Javanen hunne *sawah's* voor hen bewerken en de heerediensten voor hen verrichten); maar die juist daardoor in zekeren zin behoeftigen worden, die, gelijk de Leviet in Israël, voor hun levensonderhoud afhankelijk zijn van hetgeen hunne medeburgers te hunnen behoeve afzonderen.

Het blijkt uit het gezegde, dat de tienden op Java schier geheel geworden zijn wat zij onder de Israëlieten waren, het middel om de geestelijkheid en de daarmede verwante personen te onderhouden. Echter zijn er de oorspronkelijke voorschriften niet zoodanig vergeten, dat alle ondersteuning aan behoeftigen van andere soort zou onthouden worden. Volgens de mededeelingen van Dr. Homan ¹⁾ maakt in Pasoeroean de hoofdpengocloe der negerie de verdeeling van de *djakat* onder het personeel van de tempels, maar houdt hij een redelijk deel aan ter verdeeling onder de armen. Daar hij hier echter bij *armen* tot verklaring het woord *faqir* voegt, kan men zeker ook hier weder aan de bedelmonniken denken. Dit is echter niet het geval, wanneer hij vervolgens bericht, dat in Bantam de armen die niet door hunne betrekkingen kunnen verzorgd worden, door tusschenkomst van het inlandsch bestuur een deel van de *padi djakat* krijgen, noch ook waar hij van Rembang getuigt, dat in zeldzame gevallen en bij hoogen nood de armen ondersteuning uit de kas der moskee ontvangen. Volgens een anderen berichtgever is in de Preanger aan de 'arnils of *lëbé's* de ondersteuning der behoeftigen opgedragen, waarschijnlijk dan, zooals wij reeds opmerkten, uit het derde deel der *djakat* dat te hunner beschikking blijft, deels misschien ook uit vrijwillige aalmoezen die zij tot dat einde inzamelen. Die schrijver noemt ze: »toekang mengoempoelken hasil boeat di kassi sama ketjil dan miskin'', d. i. inzamelaars van gelden om te geven aan geringen en armen ²⁾. De Wilde ³⁾ noemt nog als personen die op ondersteuning uit de gewijde gaven recht hebben, de *mararat*, dat zijn de *behoeftigen* ⁴⁾, die ook in het Javaansch *malarat* heeten (beide van een Ar. woord, dat *schade*, *slechte toestand*, *bekrompenheid* beduidt); inzonderheid de *anak jatim* of *weezen*, en bovendien nog de *moesapirs*, welk woord hij door *arme reizende priesters* verklaart, hetgeen ons doet den-

¹⁾ Bijdr. v. h. Delftsch Inst., 3e volgr., III, bl. 375.

²⁾ Bijdr. v. h. Delftsch Inst. 3e volgr., IV, bl. 4.

³⁾ Preanger Regentschappen, bl. 181.

⁴⁾ Rigg., Soend. Woordenboek, in voce.

ken, dat het al weder vooral de *faqirs* zijn wien geld tot voorzetting hunner zwerftochten gegeven wordt, of dat althans de reizen waarvoor ondersteuning verleend wordt, met godsdienstige doeleinden (b. v. het bezoeken van heilige graven) in verband staan. Van de *gharims* of *schuldenaars* vind ik in berichten, Java betreffende, nooit gewag gemaakt,

In de Padangsche bovenlanden wordt volgens, den heer Verkerk Pistorius ¹⁾ (na aftrek zeker van hetgeen door de priesters der moskeeën voor het bouwen of onderhouden der tempels gevorderd wordt), de *djakat* steeds door den *malim* zelve in vier of vijf deelen verdeeld. Daarvan is één voor hem zelve als *'amil* (niet, zooals dezelfde schrijver iets vroeger zegt, voor het in goeden staat houden der waterleidingen van de *sawahs*); één voor de *faqirs* of zwervende devoten, gelijk wij reeds opmerkten; één voor de *armen der negerie*; één voor de *gharims*; en zoo er *weezen* in de negerie zijn, een vijfde deel voor dezen. Omtrent de *gharims* moet hierbij worden opgemerkt, dat de heer Pistorius dit woord verklaart door »moerids (leerlingen der priesterscholen) op huwbaren leeftijd, die in de negerie te huis behooren». Elders vond ik hetzelfde woord door »een soort van *kosters*» verklaard ²⁾. Inderdaad is in het Arabisch *gharim* het gewone woord, waar van de *schuldenaars* die op de *djakat* recht hebben, gesproken wordt. Men zou uit het gezegde opmaken, dat men op Sumatra het woord *gharim* niet meer verstaat, maar wie dan onder dien naam een deel van de *djakat* krijgen, is niet recht duidelijk.

Zowel op Java als op Sumatra vonden wij onder de ondersteunde behoeftigen ook *weezen* genoemd. Dit is nog al opmerkelijk, dewijl de Mohammedaansche instellingen eigenlijk op eene andere wijze in de behoeften van arme *weezen* voorzien. Aan dezen is namelijk een deel toegekend van het vijfde dat uit den buit en de schattingen der ongelooigen voor soortgelijke doeleinden als waartoe de *zakáh* dient, wordt afgezonderd, maar nimmer aan dezelfde personen mag gegeven worden die reeds uit de *zakáh* onderstand ontvangen. Maar de grenslijn in de eerste tijden van den Islam getrokken, kon later niet meer worden toegepast, en aan de scherpe scheiding werd de hand niet gehouden. In Nederlandsch Indië trouwens hebben de hoofden en priesters in den regel over geen buit en schatting van ongelooigen te beschikken. En het is derhalve niet te verwonderen, dat er de *weezen*, evenals de andere behoeftigen, thans uit de *djakat* onderstand ontvangen.

Blijkt weinig of niets omtrent de wijze waarop de verdeling der *djakat* op Java plaats heeft, de heer Verkerk Pistorius leert ons ³⁾ het volgende

¹⁾ Studien enz., bl. 91.

²⁾ Niemann. Handleiding tot de kennis van den Islam, bl. 361.

³⁾ Studien enz., bl. 90.

omtrent de manier waarop dit in Padangsche bovenlanden geschiedt: »Is de padi geoogst, dan geeft de eigenaar daarvan bij gelegenheid kennis aan den malim en begeeft zich met dezen op een bepaalden dag naar het veld, om het deel dat tot djakat bestemd is aan te wijzen en te verdeelen. Evenzoo wordt gehandeld ten opzichte van alle andere zaken die tot de djakat behooren. Onmiddellijk na de inning wordt de djakat door den malim verdeeld; soms echter niet geheel in natura, want volgens de adat staat het iedereen vrij de voorwerpen die de djakat uitmaken, voor een betrekkelijk geringen prijs te koopen.»

Ik heb in dit opstel een paar malen ook van de *pitrah* (Arab. *fitrah*, *zakátoe'l-fitr*) gewaagd, maar om den samenhang niet te storen de verklaring van dien naam tot het einde uitgesteld. De *pitrah* (zoo heet ze in 't Javaansch en Soendaneesch, de Makassar zegt *pitara*), is een gewijde gave die bij het eind van de vasten gegeven wordt, en als een aanhangsel tot de djakat kan beschouwd worden, daar zij geheel op dezelfde wijze geadministreerd wordt en volgens de wet voor dezelfde doeleinden en dezelfde kategoriën van personen bestemd is. De afzondering van deze gift behoort bij het feest dat bij het eind van de vasten wordt gevierd, en kan slechts in verband met dat feest, waarover het niet passen zou hier uit te weiden, verklaard worden. Het Schafeïetisch recht schrijft voor, dat de gift moet gebracht worden door elken vrijen Moslem, en voor zich zelve, en voor iederen Moslem, hetzij vrije of slaaf, man of vrouw, voor wien hij te zorgen heeft, indien hij namelijk op het tijdstip dat de vasten eindigt, meer tiendplichtige levensmiddelen bezit, dan hij voor zich en zijn gezin behoeft. Van die levensmiddelen moet de gewone zakáh reeds betaald zijn. De *pitrah* moet namelijk uit tiendplichtige veldvruchten (dus op Java uit rijst of bij uitzondering uit katjang) bestaan, en de hoeveelheid per hoofd op te brengen, is een *ça'* of een zestigste deel van een wasq.

Als hoofdelijke belasting wordt deze gift op Java ook *pitrah badan* genoemd. Het Arab. *badan*, eigenlijk *lijf*, *lichaam*, wordt in het Javaansch als omschrijving van den persoon gebezigd, b. v. *badan koelâ*, mijn persoon, ik. *Pitrah* moet in deze uitdrukking de beteekenis hebben van de op te brengen hoeveelheid, de *gèdèng*. *Pitrah badan* beteekent dus *de voor ieder hoofd op te brengen gèdèng* ¹⁾. Werkelijk toch is de maat de-

¹⁾ Vgl. Bijdr. v. h. Delftsch Inst., Nieuwe Volgr., III, bl. 30, waar de schrijver zich in het Arab. woord, beantwoordende aan *persoons-zuivering*, moet verschreven hebben.

zer gift op Java gewoonlijk op een *gèdèng* gesteld, en, van hier dat *pitrah* zelf in de beteekenis van *gèdèng* wordt gebruikt ¹⁾). Een *gèdèng*, zagen wij vroeger, is gewoonlijk $\frac{1}{30}$ van een wasq en $\frac{1}{25}$ van een amèt, of pikol, en dus vier kati's, — met andere woorden het dubbele van een *ça'*, die slechts ongeveer twee kati's bedraagt ²⁾). Ofschoon, wegens de verschillende waarde der maten op verschillende plaatsén, op die herleidingen niet veel staat is te maken ³⁾, schijnt dus op Java meer dan het gevorderde als *pitrah* gegeven te worden, wat ook de volgende opgaven bevestigen. De Wilde ⁴⁾ zegt, dat in de Preanger-regentschapen de *pitrah* nauwkeurig bepaald is en per hoofd circa vier pond zal bedragen, welke hoeveelheid een *koelak* genoemd wordt, en waarvoor naar verkiezing van den gever ook twee duiten kunnen gegeven worden. In het Soendaneesch woordenboek van Rigg wordt op het woord *koelak* gezegd, dat deze maat uitsluitend in gebruik is bij het meten van de *pitrah*, en dat drie *koelaks* ongeveer gelijk zijn aan een *gantang*. Daar nu omstreeks 10 *gantangs* in een pikol gaan, zoo zou een *koelak* omstreeks $\frac{1}{30}$ pikol zijn, en dus vrij nauwkeurig met vier oude ponden overeenkomen. Maar elders op Java is de *pitrah* nog grooter en wordt zij op ongeveer 5 kati's, d. i. $6\frac{1}{4}$ oude ponden, soms nog met toevoeging van eenige duiten, gesteld ⁵⁾.

Vraagt men naar de reden waarvan op Java de *ça'* zoo hoog berekend wordt, dan kan men antwoorden: 1°. dat bij de Arabieren de *ça'* een volderde maat is, en zij dus zelven omtrent de juiste waarde in twijfel zijn; 2°. dat het uit sommige bijzonderheden blijkt, dat men ook wel meer of minder dan een *ça'* als *pitrah* gaf, naarmate van het product waarin zij werd betaald, zoodat het mogelijk is dat men bij betaling in rijst grootere maat vorderde wegens de geringere waarde.

¹⁾ Jav. Woordenb. in voce; Keyzer, Onze tijd in Indië, bl. 173, 174.

²⁾ Hoe Keyzer, Onze tijd in Indië, bl. 179, zeggen kon, dat hij op bl. 173 getoond heeft dat de *ça'* gelijk is aan een *gèdèng*, begrijp ik niet. Hij heeft juist getoond, dat de *gèdèng* gelijk is aan twee *ça'*'s.

³⁾ Niemann, Inleiding enz., bl. 393, gewaagt van een Javaansch HS. waarin een wasq op 60 *pitrah* gesteld wordt.

⁴⁾ Preanger Regentschappen, bl. 180.

⁵⁾ B. v. in de opgave van een *Wedânâ* uit de binnenlanden van Java, in Bijdr. v. h. Delftsch Inst., Nieuwe Volg., III, bl. 68, en met betrekking tot Grissee, in T. v. N. I., 1853, I, bl. 95. Daarentegen kan ik met de in den tekst vermelde opgaven betrekkelijk de Preanger volstrekt niet rijmen wat ik van ditzelfde gewest lees in Bijdr. v. h. Delftsch Inst., Nieuwe Volg., IV, bl. 5: „Doorgaans bedraagt de *pitrah* een *batok* (halve klapperdop), dus plusminus een kati.”

De betaling van de pitrah schijnt over geheel Java met veel meer nauwgezetheid dan die van de eigenlijke djakat plaats te hebben. Er zal echter hier en daar wel iets waar zijn aan de dikwijls uitgesproken meening, al geldt zij in geen geval van de Preanger, dat de Javaan ten opzichte der hoeveelheid willekeurig te werk gaat, en meent aan zijne verplichting te hebben voldaan, als hij maar iets, b. v. een kati, heeft gegeven.

P. J. VETH.

BOEKAANKONDIGING.

De toestand van het Nederlandsch-Indisch leger bij het uitbreken van den fransch-duitschen oorlog in 1870, door J. A. van der Kruk, 1° luitenant der artillerie. Batavia, H. M. van Dorp, 1871.

Ziedaar een boekje dat op allen die in Indië en zijn leger belang stellen, een diepen indruk moet gemaakt hebben; een indruk zoo onaangenaam en vernederend als wanneer we een geneesheer aan een fatsoenlijk-arme bouillon, biefstuk en portwijn tot herstel van krachten hooren aanbevelen. Met dit verschil slechts, dat de zieke — de Neêrlandsch-Indische maatschappij — wel het fortuin zoude hebben om de kostbare middelen van herstel aan te wenden, maar deze haar worden onthouden door een voogd, die haar voor immer onbekwaam heeft verklaard tot zelfstandigheid — het Nederlandsche volk.

Aan dat volk heeft de schrijver zijn werk met hoogachting opgedragen. Hij gelooft dus aan de mogelijkheid, het van zijne erfzonde tegenover Indië — schrielheid — te overtuigen, en ik constateer met genoegen dat er eerlijke lieden gevonden worden, die dat kunnen aannemen.

Pijnlijk is de gewaarwording bij het zien van zoo velerlei tekortkoming. Het werkje van den heer van der Kruk is een ontzettend requisitoir tegen onze heerschappij in Indië. Zoo ver is het met ons gekomen, dat, na de lezing van dit geschrift, een ieder overtuigd moet zijn dat ons voortdurend bezit van Java het gevolg is eener internationale beleefdheid of domheid. Het Nederlandsche volk gelijkt den huiseigenaar die liever geen uitgaven doet, dan door het aanbrengen van nieuwe sloten, berekend naar de bekwaamheid der hedendaagsche dieven, zijne huurders voor braak te beveiligen. Alles ontbreekt op Java — vestingen en soldaten, kanonnen en officieren, munitie en kleeding, hospitaaldienst en paarden.

De heer van der Kruk is bij uitnemendheid in de gelegenheid geweest

de feiten te leeren kennen die hij beschrijft. Sedert verscheidene jaren is hij werkzaam geweest bij het Departement van oorlog te Batavia. De samenstelling van een werk als dit, waarin kortelijk het ontoereikend zijn van alle onze militaire instellingen in Indië wordt aangetoond, is eene daad die in een subaltern-officier van zooveel moed getuigt, dat op de pers in de eerste plaats de verplichting rust, hem rechtmatigen lof toe te zwaaien.

Het spreekt wel van zelf, dat ik over het technische deel van dit geschrift niet vermag te spreken. Maar er zijn toch algemeene gezichtspunten daarin aangegeven, waarop ook de niet-krijgsman zich kan stellen. Het zijn niet alleen goede vestingen 'en geweren die een leger' aan zijn bestemming doen beantwoorden. Het is de levende strijdkracht vooral — en groote, teekenende, karaktertrekken in deze kan elk beschaafd mensch waarnemen.

En nu valt er over deze levende strijdkrachten weinig goeds te zeggen. In het indische leger heerscht sedert jaren ontevredenheid, van den hoogsten tot den laagsten ¹⁾. Ontevredenheid, en daaruit voortvloeiende onwil en wrevel, is het grootste gebrek dat een leger kan hebben. Die kwaal ontstaat, wanneer een leger niet meer de sterke arm der maatschappij, en van deze een krachtig deel is, maar een vreemd orgaan, dat gebezigd wordt tot instandhouding van een staat van zaken, waarmede het zelf niet sympathiseert en waarvan het de nadeelige gevolgen zelf ondervindt.

Stel b. v. dat een leger uit de laagste standen der maatschappij is samengesteld, en eene aristocratische regeering moet steunen; of omgekeerd, dat een leger van edellieden instellingen van burgerlijke gelijkheid moet helpen schragen. Zal het gaarne, met geestdrift, voldoen aan die roeping, zijn eigen geest zoo vijandig? Bovendien, het N. I. leger moet zich wel gaan beschouwen als tegenover, niet naast, het burgerlijke element staande, bij de stiefmoederlijke genegenheid die het ondervindt.

De heer van der Kruk wil vooral het Nederlandsch element versterkt hebben. Vier duizend Europeanen — op meer kan men niet rekenen — om een eiland van zestien millioenen inwoners te verdedigen! Inderdaad, het is belachelijk. En wat voor Europeanen? Lieden waarvan een groot deel in de gelederen wordt gehouden uit zuinigheid, maar die in geen ordelijk leger kunnen geduld worden. Ik zelf heb nog kort geleden — trouwens onder het vorig legerbestuur — een artillerist gekend die in het laatste jaar 314 dagen straf wegens dronkenschap had ondergaan, maar die toch in het leger bleef, in stede van overeenkomstig de wet met een briefje van ontslag te zijn weggezonden. Nog heb ik er een aantal gekend

¹⁾ Zie o. a. in de laatste maanedities van het Nieuw Bataviaasch Handelsblad, n. l. van 31 Maart en 6 April 1871, de artikelen: „Wat ondermijnde de discipline in 't Indische leger”.

die gestolen hadden, maar door het Hoog Militair Gerechtshof toch nog zoo waardig gekeurd werden om in het leger te blijven, dat hunne straf daarom van aard werd veranderd ¹⁾. En dan hun gezondheidstoestand! Hoe velen zijn er niet voor de velddienst afgekeurd, en daarom voor hospitaaldienst bestemd of naar een fortje op de Buitenbezittingen gezonden. Lichamelijk zoowel als naar den geest is het gehalte der Europeesche soldaten slecht. Dronkaards en dieven demoraliseeren de nog goeden. Het is nog zoo lang niet geleden, dat men een kadet die wegens oneerlijke handelingen van de Koninklijke Militaire Akademie was weggezonden, *d'embée* als sergeant naar Indië stuurde, met aanbeveling aan den Chef van den Staf. Zie dergelijke feiten vernederen een leger en maken het ontevreden; zij vernietigen het eergevoel, die bron van den krijgsmansgeest.

Er bestaat geen reden om de trouw der europeesche vreemdelingen of die der inlandsche soldaten in twijfel te trekken, zegt de heer van der Kruk. Ik geloof het gaarne; *indien* men ons trouw is, beschouw ik dat evenwel als een onverdiend geluk. Het gebeurde met de Zwitsers te Buitenzorg heeft den schrijver verrast; mij niet.

De soldaat heeft in Indië, trots alle verbeteringen van het tegenwoordig legerbestuur, een zeer ellendig leven; de middelen tot verbetering die op pag. 84 der brochure die wij bespreken, worden aangegeven, wijzen het reeds uit. De onderofficier heeft het betrekkelijk veel slechter. In dezen stand, die op den soldaat door de meer dagelijksche aanraking vaak meer invloed heeft dan die der officieren, bevinden zich de voor ons gezag gevaarlijkste lieden. Een groot aantal, en het zijn de minst bekwamen niet, zijn vreemdelingen, meest Duitschers. Zeev velen onder hen hebben beter dagen gekend, en zijn door bekwaamheden den officiersrang waardig, maar moeten dien missen wegens vlekken, op hun verleden klevende. Hoewel zij het zich zelve te wijten hebben dat zij den officiersrang niet verwerven, blijft het een feit, dat velen misnoegd zijn. Bij anderen ontstaat die ontevredenheid door de bepaling, dat men op betrekkelijk nog jeugdigen leeftijd den officiersrang niet meer kan verwerven. Een aantal bekwame lieden, van krijgsondervinding bovendien, worden aldus tot eene werkzaamheid beneden het peil hunner ontwikkeling gedwongen.

Het is staatsbelang, de onderofficieren zoo weinig mogelijk belang te doen hebben bij eene omkeering van zaken. Hunne bezoldiging is immer onvoldoende. Zij behoorde ruim te zijn. Men bedenke dat de onderofficier in Indië van alle maatschappelijke genoegens is uitgesloten, en dus in het huiselijk leven, waar dit mogelijk is, en den omgang met zijne kamaraden vergoeding moet zoeken. Voor beide is geld noodig.

¹⁾ Zie o. a. de maileditie van het Nieuw Bataviaasch Handelsblad van 6 April 1871, pag. 211.

Omtrent de grieven der officieren vinden wij bij den heer v. d. K. menig belangrijk gegeven. Geringe bezoldiging, slechte bevordering, dat is schering en inslag. Beide grieven zijn gegrond, maar al te gegrond. Herhaalde minder noodige overplaatsingen, het niet bestaan van een prikkel tot verdere wetenschappelijke ontwikkeling, de belachelijk slechte organisatie van den geneeskundigen dienst, — al die grieven zijn tot vervelens toe in tijdschriften en dagbladen kenbaar gemaakt. Uit den aard der zaak meer de grieven der officieren dan die van den geringeren krijgsman. Deze omstandigheid is het die dergelijke ontboezemingen vaak voor even zoo vele redevoeringen *pro domo* heeft doen houden. Ze zijn dat, althans in zekere mate, maar dit neemt niets weg van de waarachtigheid der feiten, die daaraan ten grondslag liggen.

Het is verre van mij, te twijfelen aan de trouw der Indische officieren. De overtuiging van die trouw is diep geworteld bij Nederlands koning, volk en regeering. Maar de regeeringen hebben op onedelhoedige wijze daarop steeds te veel gerekend, als op eene zaak die van zelf sprak.

De officieren zijn stiefmoederlijk bedeed; dat is voor alle eerlijke lieden duidelijk. De tractementen, vergeleken met die in het Britsch-Indische leger, zijn zeer gering, en in allen gevallen bij lange na niet voldoende.

Jonge lieden maken vaak schulden. Maar na een paar jaren althans ondervindt de officier, door korting zijner inkomsten, krijgstuuchtelijke straffen en achterstelling bij bevordering, zooveel onaangenaams daarvan, dat men niet kan aannemen, dat de meesten hunner ze zouden maken, wanneer het niet moest. Toch blijft het waarheid, dat een zeer groot deel van het officierskorps onder schulden gebukt gaat. Dat is een kanker aan het welzijn van het leger. De meest alledaagsche wijsheid leert reeds, zijn zaken niet toe te vertrouwen aan lieden die hunne eigene niet hebben weten te besturen. De N. I. regeering daarentegen heeft een aantal dienaars, zelfs onder de administratie, wier eerlijkheid dagelijks op eene harde proef wordt gesteld, op eene onredelijke en onzedelijke proef, die het gebed: EN LEID ONS NIET IN VERZOEKING! metterdaad bespot.

Die twee hoofdgrieven: te geringe bezoldiging en trage bevordering, hangen samen. Niemand evenwel wil de inkomsten van den aanvangenden officier verhoogen. Wat te gering is: het gemiddelde der inkomsten die men gedurende een twintigjarigen diensttijd geniet. De vergelijking met de burgerlijke ambtenaren — hoewel het meerendeel van dezen ook al geen overvloed heeft — valt altijd treurig uit voor den officier. Het is moeilijk geschikte punten van vergelijking te vinden. Het volgende geef ik voor wat het waard is. De residenten van Riouw en de Lampongsche districten (ik neem opzettelijk Buitenbezittingen, wijl daar het militair element in verhouding tot het burgerlijke sterker is dan op Java) hebben zeker niet minder dan 1250 gulden 's maands inkomen; de gewestelijke militaire be-

velhebbers aldaar hoogstens vier honderd. De residenten hebben kolonelsrang, en ik voor mij acht de betrekking van chef der artillerie, der genie of van den geneeskundigen dienst, die van bevelhebber van een derde van Java — militair hoofd van een rijk van vijf millioen inwoners — zeker niet minder belangrijk dan die van resident. Toch heeft overal de resident minstens de helft meer inkomen dan een kolonel. De een leeft ruim of legt over, de ander maakt schulden of leeft armoedig.

Beide grieven zijn voor een groot deel weg te nemen door het *aantal* officiersrangen te verminderen. Dat de heer van der Kruk dat middel niet heeft aangeduid, beschouw ik als een gevolg der omstandigheid, dat hij zelf reeds geruimen tijd officier is, en dus aan die indeeling in vele rangen is gewend geraakt.

Er bestaan, van den tweeden luitenant af tot en met den luitenant-generaal, acht rangen. Dat aantal is historisch ontstaan; het is gelijk aan dat in Nederland en in de meeste landen van Europa, de hoogste rangen misschien hier en daar uitgezonderd. Het staat in verband met de legerindeeling der Europeesche volken. In Indië is dat aantal blindelings overgenomen. Maar de grond waarop dat stelsel rust, wordt in Indië gemist. De leger-indeeling is daar eene geheel andere. Men heeft dus met die rangen al zonderling kunnen omspringen. Men ziet in Indië het vreemde verschijnsel, dat de speciale wapens worden gecommandeerd door eenvoudige kolonels, terwijl dit in Nederland aan luitenant-generaals is opgedragen. Men ziet ook, in Indië, dezelfde werkzaamheden verricht worden, hetzelfde commando — onmiddellijk ondergeschikt aan den commandant van het leger — gevoerd worden door een generaal-majoor en een kapitein. Een voorbeeld. Eene of twee der militaire afdeelingen van Java worden bestuurd door een generaal-majoor; in Benkoelen, de Lampongsche districten, en in de afdeeling Riouw en onderhoorigheden (waaronder een deel der Oostkust van Sumatra) door een kapitein. Toch lijdt het geen twijfel, dat, al moge de hoeveelheid der werkzaamheden ontzachtlijk verschillen, hun aard dezelfde blijft. De generaal-majoor te Samarang heeft verscheidene bureau-officieren, een adjudant en een chef van den staf te zijner beschikking. De kapitein te Riouw staat geheel alleen. Dat maakt m. i. zijne betrekking lastiger dan die te Samarang, waar men bovendien nog onder telegrafisch bereik van den legercommandant staat.

Nu wil ik wel niet Nederlandsch-Indië met generaals bezaaien; en aan de andere zijde ontken ik niet het goede dat dit stelsel ¹⁾ heeft, n.l. dat men talentvolle jeugdige officieren al vroeg een commando kan geven, en om der wille van de hierarchie het licht niet onder de korenmaat

¹⁾ Het is dat eigenlijk niet, want het is door toeval ontstaan, en alleen met de zuinigheid, niet met de omstandigheden is te rade gegaan.

behoeft te plaatsen. Maar het staat m. i. vast, dat die veelheid van rangen in Indië geen reden van bestaan heeft.

Rangen moeten er zijn, maar niet meer dan in verband met de legerorganisatie noodig. Is dat aantal grooter, dan wordt verandering van standplaats menigvuldiger dan met de belangen der schatkist, de beurs der officieren en vooral de zoo noodige kennis van terrein en plaatselijke toestanden is overeen te brengen; de schrijverij, dat element van desorganiseering bij een leger, neemt toe, en het ontzag aan den rang verschuldigd, vermindert. Zoo b. v. de luitenants. Daar zijn twee soorten van. Hebben die verschillenden werkkring? Immers, neen; de 1ste luitenant dient vaak ondergeschikt, de 2de commandeert een post. Ware het niet oneindig eenvoudiger dat onderscheid op te heffen? ¹⁾ Ook de majoorrang kan gerust vervallen. Misschien zelfs die van luitenant-kolonel. Thans wordt het ééne bataillon door een majoor, het andere door een luitenant-kolonel gecommandeerd. Men bedenke dat de Indische bataillons meer beteekenen dan wat in Nederland aldus heet, en meer tot de Engelsehe regimenten naderen.

Bovendien, tusschen de aanvoeders der veldbataillons en den commandant der afdeling behoeft geen tusschenrang te bestaan.

Het onnoodige van een aantal rangen valt zeer goed in het oog bij de officieren zonder troepen. Ik herinner mij een voorbeeld uit een buitenbezitting waar ik 2 jaar doorbracht. Toen ik te Palembang kwam, had het hoofd van den geneeskundigen dienst van het geheele gewest den rang van eersten luitenant, toen ik weg ging was het een majoor; misschien is het nu weder een luitenant. Maar eigenlijk valt het overal in het oog. Het is niet te verdedigen dat de eenvoudige compagnies-commandant, die onder tal van chefs dient op eene hoofdplaats, in rang gelijk staat b. v. met den officier aan wien een deel der Oostkust van Sumatra en de archipel van Riouw zijn toevertrouwd.

In Indië bestaan voor den wetenschappelijk gevormden officier weinig vooruitzichten. De commando's, zoo plaatselijke als gewestelijke, worden bijna altijd aan infanterie-officieren gegeven, en de hoogste rang door officieren der speciale wapens te verkrijgen, is die van kolonel. Daar is er één op ieder wapen; weinigen zijn dus uitverkorenen. Het is eene treurige eigenaardigheid der krijgsmans loopbaan, dat zij, behalve op het veld van eer, zoo goed als altijd eene bittere teleurstelling tot besluit

¹⁾ Men kan hen daarom toch, zoo men wil, verschillend bezoldigen, b. v. naar gelang hunner dienstjaren, iets dat trouwens als premie op ongechiktheid tot den hooger rang, gelijk die hier te lande b. v. bij de kapiteins bestaat, niet is aan te bevelen.

heeft. Maar de officier der Indische speciale wapens kan redelijkerwijze zelfs geene *hoop* voeden, immer eene stelling machtig te worden, die hij als de kroon op zijn werk kan beschouwen.

Tot lof van den schrijver moet gezegd worden, dat hij van bitterheid vrij is kunnen blijven, dat hij zich heeft weten te beheerschen, in de schildering van den rampzaligen toestand waarin Nederlands erfzonde het Indische leger heeft gebracht, en waardoor Indië is opengesteld voor den eersten overmoedige den besten. Hij is niet bitter en niet schamper tegenover de tekortkomingen van het Nederlandsche volk, dat angstig opziet tegen den Duitschen adelaar en den Britschen luipaard, maar te kortzichtig is om de wapenen te geven die deze zullen afhouden van de volkenkudde die het beweert te hoeden.

Wij bevelen het werk van den heer van der Kruk ernstig aan bij het Nederlandsche volk. Het is dat van een zijner bekwaamste en oprechtste zonen.

Utrecht, 20 Mei 1871.

Mr. C. P. K. WINCKEL.

V A R I A.

De wakkere Indische, thans in Nederland vertoevende uitgever, de heer G. Kolff, heeft eene plaat in kleurendruk uitgegeven, voorstellende de songsongs of pajongs (zonnescermen) die op het eiland Java als onderscheidings-teekenen van waardigheid en rang worden gedragen. Deze plaat, die door de heldere, frissche keuren, goud, rood, groen, blauw en geel, bij den eersten opslag behaagt, behoefde juist geene kunstenaarshand om ze op steen te brengen; want zij bevat hoofdzakelijk slechts eene reeks van ronde schijven, uit verschillend gekleurde, concentrisch cirkelvormige banden bestaande; maar zij doet als proeve van chromolithographie der pers van den heer Trap alle eer aan. Als bijdrage tot de kennis van het Javaansche volksleven is zij bovendien niet onbelangrijk. Men krijgt van de zucht der goede Javanen naar rangen, titels en onderscheidingsteekenen, door er een aantal bladzijden over te lezen, niet zulk een levendigen indruk, dan men door een enkelen oogopslag van deze plaat ontvangt. Van de geheel gouden pajong van den Soesoehoenan en den Sultan, daalt men door alle rangen van den adel en de beambten in de Vorstenlanden en van de inlandsche ambtenaarswereld in de Gouvernementslanden, trapsgewijs af tot aan de blauwe pajong, met groenen door goud omgeven cirkel in het midden, van den Inlandschen schrijver voor algemeenen dienst. Dat ook de priesters (penghoeloe's) en zelfs de inlandsche onderwijzers (met den titel van *mantri-goeroe*) zich een eigen pajong kunnen laten nadragen, is inderdaad voor de Javaansche maatschappij al zeer karakteristiek.

De geheele plaat is verdeeld in twee vakken, waarvan het bovenste de pajongs in de Vorstenlanden, het onderste die in de Gouvernementslanden gebruikelijk, voorstelt. Op de nauwkeurigheid kan men zich geheel verlaten; want de teekeningen zijn onder het toezicht van Regenten gemaakt, en de Sultan van Djokjokarta heeft er zijne hooge goedkeuring aan gehecht.

Wij vernemen met groot leedwezen dat de voor Indië bestemde exem-

plaren tot de lading van de Willem III behoorden, waarvan, helaas! een andere Willem IJsbrandszoon Bontekoe zou kunnen uitroepen: »o God! zoo is dat schoone schip vergaan gelijk Sodom en Gomorrha!» Gelukkig liggen de steenen veilig in het magazijn van den heer Trap, en is er dus slechts wat papier en verf verloren gegaan! Moge een ruim debiet, zoo in Indië als in Nederland, den heer Kolff die aanvankelijk geleden schade vergoeden!

Aan het verslag van den Consul-Generaal te Melbourne over 1869 (zie het vorig nummer, blz. 403, ontleenen wij nog het volgende, voorkomende) in de Staats-Courant van 6 Mei jl.

SCHIEPVAART. Van vreemde schepen kwamen
1 van Nederland met lading,
13 „ Java „ „

en klaarden van hier uit naar Java 6 vreemde schepen.

Mocht met leedwezen op de belangrijke vermindering van den handel uit Nederland gewezen worden, niet minder moet de aanzienlijke vermindering der scheepvaart op deze kolonie worden betreurd.

Waren ook de Nederlanders niet genegen ondernemingen voor eigen rekening te doen, de Nederlandsche schepen waren vroeger steeds gezocht als vrachtaarders. Dit jaar schijnt echter eene uitzondering te maken ten gunste van vreemde schepen, en de Nederlandsche reederijen zullen wel doen dit verschijnsel met aandacht gade te slaan en naar de oorzaak daarvan met ernst te zoeken. Het blijkt toch dat de overvoeren van hout van Zweden en Noorwegen, waarvoor in vroegere jaren meestal de Nederlandsche schepen gebezigd werden, thans genoegzaam geheel en al in handen der Noorsche reederijen zijn overgegaan.

De Nederlandsche schepen in de Chineesche zeeën, welke vroeger een groot gedeelte der ingevoerd wordende thee naar deze kolonie brachten, schijnen of verdreven te zijn, of plaats gemaakt te hebben voor Noord-Duitsche, Noorweegsche of Fransche; *terwijl eindelijk de vaart tusschen Nederlandsch Indië en deze kolonie thans genoegzaam geheel en al aan de Australische reederijen schijnt overgelaten te zijn.*

VESTIGING VAN NEDERLANDERS. De immigratie van Nederlanders was, even als in vroegere jaren, van weinig belang. Gedurende 1869 heeft zich geen Nederlandsch handelshuis alhier of in de naburige koloniën gevestigd, zoodat voor het oogenblik slechts één Nederlandsch handelshuis in geheel Australië, Nieuw-Zeeland en Tasmanië gevestigd is.

De alhier wonende Nederlanders evenwel welke ook hunne middelen van

bestaan zijn, hetzij ambtenaar, doctor, winkelier, mijnwerker, landbouwer of fabriekarbeider, zijn in het algemeen bij de koloniale bevolking zeer gezien. Het verdient daarbij eene eervolle vermelding, dat geen enkele der hier wonende Nederlanders wegens misdaad of wanbedrijf voor de gerechtshoven heeft terecht gestaan, hetgeen als een belangrijke bijzonderheid beschouwd mag worden, die tot eer van de Nederlandsche natie strekt.

Gelijk reeds vroeger is aangetoond, biedt deze kolonie groote voordeelen aan bij kolonisatie van ambachtslieden en landbouwers, en wanneer men de hooge loonen en de lage prijzen der voedingsmiddelen in aanmerking neemt, dan mag het wel verwondering wekken, dat de immigratie van uit Nederland niet op grooter schaal plaats heeft.

Welk een wonderlijk, huiszittend, moeiteschuwend, couponknippend volk zijn wij Nederlanders toch geworden! Wij hadden waarlijk, in plaats van de slaapwekkende dranken, ons jaren lang door monopolieën, geforceerden arbeid der Javanen en differentiële rechten toegediend, wel eenige prikkelende en opwekkende middelen noodig gehad; en in plaats dat men ons aan den leiband liet loopen, met een valhoed op, ware het ons beter geweest dat men ons aan ons zelve had overgelaten, om met vallen en opstaan den weg door de wereld te vinden. De Chineezzen, die men wel eens met ons vergeleken heeft, zijn toch waarlijk in dit opzicht ons volkomen tegenbeeld. Zij schuwen geen moeite om vooruit te komen en zijn overal te huis waar wat te verdienen is. 't Is zeker niet te verwonderen, dat Jakob van Lennep bij ons een populair auteur is, wanneer men zich de motto's van zijn romans herinnert, die op de moraal wijzen welke hij er in prediken wilde.

Vóór zijn eersten roman schreef hij:

„Schoon dat de spreekw zijn nest in alle lucht ontmoet,
Hij nestelt graag in 't nest waar hij is uitgebroed;”

en voor zijn tweeden:

„Wat baat het of men slaaft en zwoegt en zich verhit?
Fortuin liefst hem bezoekt die wacht en stille zit!”

Waarlijk gouden spreuken voor den echten Nederlander onzer dagen!

Intusschen gaat de Consul-Generaal voort aan te toonen voor welke jonge lieden Melbourne geen geschikte verblijfplaats oplevert: »Voor jonge lieden van opvoeding, *wanneer zij niet bezielde zijn met het voornemen om, op welke wijze het ook zij, zich alhier een weg te banen tot bevordering hunner tijdelijke belangen,* is het beter te huis te blijven.” Wie een betrekking zoekt die hem de middelen van bestaan zouder inspanning te

huis brengt, behoeft niet naar Australië te gaan. Wij achten het niet noodig den Consul in de verdere uitwerking van dit denkbeeld te volgen; wat hij er van zegt moet van zelf bij ieder opkomen die er over nadenkt.

Een ruime immigratie van krachtige, ondernemende, geen arbeid schromende Nederlanders, in verband met eene vrije en krachtige ontwikkeling der nijverheid op Java door Nederlandsche intelligentie en Nederlandsch kapitaal, — wat hebben wij er ons al niet een droombeelden van gemaakt! Wat schoone toekomst scheen zich hier niet voor ons volk te openen! En hoe weinig is wat wij hoopten tot dusver verwezenlijkt! Ligt het inderdaad aan ons volkskarakter? Zijn wij waarlijk eene *nation éteinte*? Of draagt alleen de verkeerde richting die aan ons volksleven gegeven is, de schuld? Wij hopen het; maar van waar zal dan de schok komen die ons in de rechte baan terugslingert?

Met welgevallen vermelden wij eenige nieuwe proeven van krachtige wetenschappelijke en literarische werkzaamheid op koloniaal gebied. De hoogleeraar Roorda heeft, op zijn zeventigjarigen leeftijd, de eerste aflevering uitgegeven van eene geheel omgewerkte, sterk vermeerderde en wel tot den dubbelen omvang uitgedijde nieuwe uitgave van het reeds in de eerste uitgave zoo belangrijk door hem vermeerderde en verbeterde Javaansche Woordendoek van den heer Gericke. Deze eerste aflevering, die op de pers van de heeren Enschedé en Zonen keurig is uitgevoerd, bevat de drie eerste letters en een deel van de vierde van het Javaansch Alphabet, en naar gissing een vijfde of zesde van het geheele werk. Om over de vermeerdering te doen oordeelen die het werk ondergaan heeft, zij het genoeg aan te teekenen, dat de 192 bladzijden dezer aflevering beantwoorden aan de eerste 150 der vorige uitgave, niettegenstaande iedere bladzijde der nieuwe minstens de helft meer letters druk dan de vorige bevat. Professor Roorda gaat voort zich met jeugdige kracht aan dezen reuzenarbeid te wijden, die ook bij eene stalen volharding en vlijt als de zijne minstens nog twee of drie jaren vorderen zal, en te meer moet worden op prijs gesteld, daar de eerste uitgave van het Javaansche Woordenboek geheel uitverkocht en nauwelijks te krijgen is. Moge God hem het leven en de krachten sparen om dezen grootschen arbeid te voltooien!

De hoogleeraar Kern heeft onder den titel »Kawi-studien'', een paar zangen van een oud Javaansch gedicht in Kawi, de *Wirâhâ*, vertaald en door aantekeningen toegelicht. Door zijne uitgebreide kennis van de talen van Hindostan heeft hij voor de studie van het Kawi eene vaste basis gevonden,

die aan vroegere beoefenaars ontbrak. Wij kunnen, meenen wij, eerst nu zeggen, dat de mijnen der Kawi-taal en der oud-Javaansche literatuur inderdaad ontgonnen zijn.

De heer Niemann schonk ons reeds in het afgelopen jaar het eerste stuk eener nieuwe »Bloemlezing uit Maleische Geschriften», bevattende uittreksels uit de geschiedenissen van Hang Toewah en Amir Hamzah, de Bajan Boediman en de Bostānoe's-Salatin, door aantekeningen toegelicht. Zijn wij wel onderricht, dan heeft het Gouvernement zoo vele exemplaren van dit werk aangekocht, dat reeds een herdruk is noodzakelijk geworden. Maar inmiddels is dezer dagen reeds het tweede stuk verschenen, dat uittreksels uit de Hikajat Abdallah, een nieuw fragment uit de Hang Toewah en de geschiedenis van Atjih volgens de Bostānoe's-Salatin bevat.

De nagelaten arbeid van Prof. Millies over de munten van den Indischen Archipel, door den heer Niemann voor de uitgave gereed gemaakt, nadert de voltooiing en zal eerlang in het licht verschijnen.

De heeren van der Lith en Spanjaard, docenten van het Ned.-Indische Staatsrecht te Leiden en te Delft, hebben gezamenlijk een systematisch ingericht handboek uitgegeven van »de Staatsinstellingen van Nederlandsch Indië», het eerste geschrift van dien aard dat het licht ziet (want dat van den heer Posno is slechts een soort van commentaar op het Regeeringsreglement) en hoog te waardeeren als eerste poging om eene belangrijke gaping in onze koloniale literatuur aan te vullen. Wij hopen eerlang in staat te zijn eene beoordeeling van dit werk te plaatsen.

Op het gebied der geschiedenis verdient vermelding het nog tegen het einde des vorigen jaars verschenen tweede deel van de »Opkomst van het Nederlandsch gezag op Java», tevens uitmakende het vijfde deel van de »Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië», door Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge. Dit deel, waarover wij insgelijks hopen een nader verslag te leveren, vervolgt de geschiedenis van Java tot op den dood van Antonie van Diemen in 1645, en doet voor geen zijner voorgangers in nieuwheid en belangrijkheid van inhoud onder.

Op het gebied der land- en volkenkunde vermelden wij de voortzetting van de vertaling van Wallace's »Malay Archipelago», onder den titel »Insulinde», door Prof. Veth, die thans gevorderd is tot de 12de aflevering en met nog twee afleveringen zal compleet zijn. Ook op dit werk zullen wij na de voltooiing terugkomen. Voorts is bij den uitgever van dit Tijdschrift, onder den titel »Studiën over de inlandsche huishouding in de Padangsche Bovenlanden», eene hier en daar even geretoucheerde, afzonderlijke en gezamenlijke uitgave verschenen van de belangrijke en fraai geschreven schetsen over de Padangsche Bovenlanden van den heer Verkerk Pistorius, thans Controleur te Boengamas in Palembang, in eenige vroegere jaargangen van dit Tijdschrift opgenomen.

Eindelijk vermelden wij met vreugde, dat de »Atlas van Ned. Indië'' van Melvill van Carnbée en Versteeg dezer dagen is verbeterd door eene nieuwe kaart van Banjoemas in twee bladen, gevolgd naar de kaart der topographische opneming, en dat wij eerlang evenzoo verbeterde kaarten van Djokjokarta en Pekalongan te wachten hebben, benevens eene geheel nieuwe kaart van Sumatra's Oostkust, voor zoover zij ressorteert onder de residentie Riouw, eene kaart die tot dusverre geheel aan den Atlas ontbrak.

K

